

ISSN 1563-0285
Индекс 75873; 25873

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ҚазҰУ ХАБАРШЫСЫ

Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК КазНУ

Серия международные отношения и международное право

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

KazNU BULLETIN

International relations and international law series

№ 2 (66)

Алматы
«Қазақ университеті»
2014

25.11.1999 ж. Қазақстан Республикасының
Мәдениет және Ақпарат министрлігімен тіркелген

Күәлік № 956-Ж.

(Алғашқы нөмірінің есепке қойылу уақыты 22.04.1992 ж. № 766)

Журнал саяси, философиялық ғылымдар және мәдениеттану бойынша диссертациялардың негізгі қорытындыларын жариялау үшін Қазақстан Жоғарғы Аттестациялық Комитетімен ұсынылған // Докторлық диссертациялардың негізгі қорытындыларын жариялау үшін Қазақстан Жоғарғы Аттестациялық Комитетімен ұсынылған ғылыми басылымдардың тізімі кіреді //ЖАК бюллетені, №3 1998; Нормативтік және методикалық материалдарын жариялайтын ғылыми басылымдар тізімі Қазақстан ЖАК төрағасының бұйрығы 26. 06. 2003, № 433-3 //Нормативтік және методикалық материалдар жинағы №6 ЖАК.

Редакция алқасы:

Шакиров К.Н. – з.ғ.д., проф., ХҚФ деканы, ғылыми редактор
Губайдуллина М.Ш. – т.ғ.д., проф., ғылыми редактордың орынбасары
Балаубаева Б.М. – т.ғ.к., аға оқытушы, жауапты хатшы (жұмыс тел.: 8-727-243-83-27)
Айдарбаев С.Ж. – з.ғ.д., проф.; Байзакова К.И. – т.ғ.д., проф.; Байтукаева А.Ш. – филол.ғ.к., доц.; Глиссен Г. – PhD, проф. (АҚШ); Ибрашев Ж.У. – т.ғ.д., проф.; Кукеева Ф.Т. – т.ғ.д., проф.; Макашева К.Н. – т.ғ.д., проф.; Мухаметхан Н. – т.ғ.д., проф.; Сабикенов С.Н. – академик, з.ғ.д., проф.; Сайрамбаева Ж.Т. -з.ғ.к., доц.; Султанов Б.К. – т.ғ.д., ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ директоры; Шабаль П. PhD, проф.(Франция); Эимент Б. PhD, проф. (Германия)

Ғылыми басылым

ҚазҰУ ХАБАРШЫСЫ

Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы
№2(66)

Компьютерная верстка Алдашевой А.Ш.

ИБ №7372

Басуға 30.05. 2014 жылы қол қойылды.
Пішімі 84x108 1/8. Көлемі 35,4 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылыс.
Тапсырыс №1309. Таралымы 500 дана. Бағасы келісімді.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Қазақ университеті» баспасы.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2014.

К. Шакиров,

декан факультета международных отношений КазНУ им. аль-Фараби

**Важная составляющая сегодняшних успехов
(к 80-летию Казахского национального университета им. аль-Фараби)**

В ходе недавней встречи с ректором КазНУ им. аль-Фараби Г.М. Мутановым Глава государства Нурсултан Назарбаев, отмечая, что КазНУ является одним из крупнейших учебных заведений республики, а его выпускники работают во всех секторах экономики, подчеркнул при этом, что сегодня требования к студентам высших учебных заведений стали еще выше. Университет, которому в этом году исполняется 80 лет, должен стать примером в подготовке высококвалифицированных кадров, постоянно усиливая свою конкурентоспособность.

В свою очередь, академик Г. Мутанов, рассказывая о текущей деятельности вуза по вхождению в число 200 лучших университетов мира, отметил, что перед КазНУ стоит задача превращения в субъект инновационной экономики, основанной на знаниях.

Основания для сказанного у руководителя вуза имелись достаточно веские. Начнем с того, что в нашем университете объем финансирования научно-исследовательских и опытно-конструкторских разработок за последние два года вырос в 3,8 раза и сегодня составляет 4,5 млрд. тенге. КазНУ занимает ведущее место в Казахстане по выпуску научных кадров, благодаря тому, что образовательной деятельности 14 разнопрофильных факультетов сопутствует успешное функционирование таких научных центров, как Научно-технологический парк, НИИ проблем горения, НИИ экспериментальной и теоретической физики, НИИ математики и механики, НИИ проблем экологии, НИИ биологии и био-

технологии, НИИ новых химических технологий и материалов, Национальная нанотехнологическая лаборатория открытого типа, Центр физико-химических методов анализа, Лаборатория инженерного профиля и ряд других.

Понятно, что в этих научных центрах задействован мощный интеллектуальный потенциал. В университете функционируют Научно-технический совет и Совет по фундаментальным и прикладным программам, которые определяют научно-производственную деятельность на основе Стратегии развития университета. В целях трансформации итогов научных исследований и новых идей ученых в инновационные продукты действует развитый «технологический коридор», обеспечивающий эффективное функционирование всей инновационной цепочки «от идеи до внедрения и коммерциализации продукта». Это – Центр сопровождения проектов, Офис коммерциализации, Бизнес-инкубатор. Вузовский проект «Инновационный кластер КазНУ им. аль-Фараби» включен в госпрограмму по развитию инноваций и поддержке технологической модернизации Казахстана 2010-2014 МИНТ РК, позволяет КазНУ еще тесно интегрироваться с Национальной инновационной системой РК.

Достижения вуза нашли отражение и в оценке признанных научных экспертов. В данном случае можно как пример привести результаты экспертизы по оценке научно-инновационного потенциала КазНУ, проведенной международными экспертами высшего ранга

Европейского Союза по заказу Министерства индустрии и новых технологий РК в рамках проекта IncoNet-ЕЕСА. Так, по результатам всестороннего анализа было отмечено, что КазНУ только с 2007-го по 2011-й участвовал в реализации более 335 международных научных и технических программ и проектов фондов ISTC, INTAS, TEMPUS, IAEA, NATO. Он с большим отрывом опережает другие вузы республики по числу публикаций в международных рейтинговых научных журналах. У ученых КазНУ высокий уровень научных достижений, ряд публикаций по ним имеют “индекс цитируемости Хирша”, соответствующий индексам ученых топ-университетов мира. По мнению названных экспертов, Казахский национальный университет имени аль-Фараби по научно-технологическому и инновационному потенциалу является бесспорным лидером среди вузов Казахстана.

Сегодня учеными университета выполняются уже 434 проекта – это каждый четвертый выполненный научно-исследовательский проект в Казахстане, а индекс цитирования ученых в эти дни вышел на европейские показатели: импакт-фактор свыше 20 – уже не редкость.

Среди оценок зарубежных экспертов следует отметить итоги исследования рейтингового агентства QS (Quacquarelli Symonds, Великобритания) в 2013 году, признанного лучшим в области оценки качественных показателей развития вузов, КазНУ занял 299-е место среди 800 всемирно признанных вузов. В топ-300 вошли всего три вуза из стран СНГ. Такой результат говорит о том, что уровень образования и науки в нашем университете приближается к уровню ведущих и признанных научных центров.

Сегодня КазНУ им. аль-Фараби активно сотрудничает с более чем 400 крупнейшими зарубежными университетами и центрами. Международное научное сотрудничество ученых и сотрудников университета направлено, прежде всего, на активное участие в международных исследовательских проектах. Так, к примеру, КазНУ приступил к реализации уникального проекта по созданию первого казахстанского наноспутника в рамках международного консорциума UNIFORM Project совместно с Токийским университетом. Предполагается, что эта разработка, наряду с другими проектами, будет представлена на выставке «ЭКСПО – 2017». В

числе интересных проектов можно отметить открытие первой очереди мощного медицинского центра в КазГУГраде при поддержке Сеульского университета Южной Кореи, который в ближайшей перспективе послужит дальнейшему развитию биомедицинской науки в Казахстане.

Нельзя также не сказать о таком показателе высокого международного научного авторитета университета, как выбор КазНУ для организации и проведения в мае текущего года в рамках VII Астанинского экономического форума и III Форума ректоров университетов Азии по проблемам устойчивого развития. Об особом международном признании университета свидетельствует создание в КазНУ учебно-научных центров и лабораторий всемирно известных компаний Hewlett-Packard, Cisco, Konica minolta, Microsoft.

Для выполнения научно-исследовательской работы наши докторанты выезжают в ведущие научно-образовательные центры Австрии, Великобритании, США, Франции, Италии, Японии, Нидерландов, Германии, Испании, Израиля, Швейцарии, Финляндии, Китая, России и других стран. Студенты и магистранты имеют возможность обучаться по программам двойного образования в магистратуре Сетевых университетов стран Шанхайской Организации Сотрудничества, СНГ и Европы.

В целях создания университета новой формации в КазНУ в текущем году дан старт уникальному научно-инновационному проекту “Al-Farabi university – smart city”, посредством которого определены оптимальные пути решения задачи, поставленной Главой государства, по созданию исследовательского вуза как реального субъекта «умной экономики».

В формировании международного имиджа университета существенная роль принадлежит и факультету международных отношений. На протяжении ряда лет специалистами факультета активно развивается плодотворное сотрудничество с Представительством ООН в Республике Казахстан, с основными организациями и подразделениями – ПРООН, ЮНЕСКО, УВКБ. Многие студенты проходят здесь практику, а некоторые работают после окончания университета. Наиболее тесные взаимоотношения и понимание сложились с Представительством Комиссии Европейского Союза в РК (КЕС),

многие дипломаты и сотрудники которого стали близкими партнёрами факультета. Совместно с Центром ОБСЕ в Астане и его Представительством в Алматы наши ученые осуществляют ряд проектных работ. В свою очередь, сотрудничество факультета с НАТО охватывает научную, образовательную и информационную сферы посредством разработки совместных проектов, проведения круглых столов, семинаров, конференций, летних школ. Факультет тесно сотрудничает с Региональным Представительством Международного Комитета Красного Креста (МККК) в Центральной Азии. Преподаватели регулярно участвуют в конференциях и семинарах, проводимых МККК и Национальным обществом Красного Полумесяца, а студенты – в различных конкурсах по международному гуманитарному праву им. Мартенса.

Наш факультет поддерживает широкие и партнерские отношения с ведущими зарубежными научными центрами, такими, как Университет Кембридж (Великобритания), Университет Данди (Великобритания), Гарвардский университет (США), Университет Нью-Мексико (США), Университет им. Гумбольдта (ФРГ), Берлинский Свободный университет (ФРГ), Страсбургский университет (Франция), Университет Ренн-1 (Франция), Университет Гавр (Франция), Университет им. Дж. Неру (Индия), Университет Цзи Лин (КНР), Харбинский университет (КНР), Университет Хангук (Республика Корея), Университет Цукуба (Япония), МГИМО, РУДН.

В целях реализации задач по продвижению интересов университета в международном образовательном пространстве и координации учебных и исследовательских проектов с ведущими научными центрами на факультете актив-

но функционируют Европейский информационный центр для Центральной Азии, открытый Представительством Европейской Комиссии в РК, Ресурсный и Информационный Центр о НАТО, действующий на основании соглашения с Департаментом публичной дипломатии НАТО, Ресурсный центр американских и демократических исследований, открытый при содействии Университета Нью-Скул (США), Центр Германских исследований, созданный при содействии Генерального консульства ФРГ в Алматы, Центр научных исследований современного Китая, Евразийский научно-исследовательский центр, Центр содействия ООН, работающий при поддержке Департамента общественной информации представительства ООН в РК и иные структуры. Кроме того, при поддержке Госдепартамента США, Фонда им. Карнеги (США), Посольства США в РК и МИД РК на факультете успешно осуществляется научно-исследовательский и образовательный проект «аль-Фараби-Карнеги».

Как видно, наш факультет совместно со всем коллективом Казахского национального университета им. аль-Фараби готов не только интеллектуально поддержать новые веяния, но и стать экспериментальной площадкой для внедрения инноваций в образовательной сфере в качестве автономного исследовательского университета. Об этом говорит не только накопленный опыт научно-образовательной деятельности, созданные научные школы, мощный профессорско-преподавательский состав, продвинутый контингент обучающихся, но и активное внедрение руководством вуза принципов корпоративного управления, направленного на результат и как следствие на лидирующие позиции среди вузов в списках известных рейтинговых агентств.

**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ
СЫРТҚЫ
САЯСАТ
МӘСЕЛЕЛЕРІ**

**ВОПРОСЫ
МЕЖДУНАРОДНЫХ
ОТНОШЕНИЙ
И ВНЕШНЕЙ
ПОЛИТИКИ**

**ISSUES OF
INTERNATIONAL
RELATIONS AND
FOREIGN
POLICY**

УДК 327.7

Г.А. Мовкебаева*, У.Б. Зиядинова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, факультет международных отношений,
Казахстан, г. Алматы

*e-mail: gmovkebaewa@mail.ru

**Роль БРИКС как фактора нового центра силы
в современной системе международных отношений**

В данной статье делается попытка обосновать усиление роли БРИКС в современной системе международных отношений. В статье анализируются основные направления деятельности стран БРИКС в контексте проблем глобализации. Определены основные факторы влияния БРИКС на формирование более справедливой международной системы экономики и политики. Предпосылками все усиливающейся консолидации данного блока служат схожие модели развития, интенсивные торговые взаимоотношения и близкие подходы к решению глобальных проблем, хотя, несомненно, существует ряд разногласий по восприятию некоторых международных проблем и путей их решения. Определены проблемы, существующие в данной организации и обозначены перспективы развития БРИКС.

Ключевые слова: БРИКС, актор, саммит, повестка дня, двустороннее и многостороннее сотрудничество, институционализация БРИКС.

Г.А. Мовкебаева, У.Б. Зиядинова

**Қазіргі халықаралық қатынастар жүйесінде
жаңа орталық күш факторы ретіндегі БРИКС рөлі**

Ұсынылған мақалада қазіргі халықаралық қатынастар жүйесінде БРИКС қызметінің күшеюіне негіздеме беру талпынысы жасалады. Мақалада жаһандану мәселелері аясында БРИКС елдері қызметінің негізгі бағыттарына талдау жасалады. Экономика және саясат әділетті халықаралық жүйесін қалыптастырудағы БРИКС әсерінің негізгі факторлары анықталды.

Бұл блоктың күшею алғышарттарына сол елдердің ұқсас даму жолдары, өзара қарқын сауда қатынастары және ғаламдық мәселелерді шешудегі ұқсас әдістері жатады. Дегенмен кейбір халықаралық мәселелерді қабылдауда, олардың шешу жолдарын іздестіруде өзара қайшылықтары да бар. БРИКС ұйымындағы мәселелер анықталды және даму мүмкіндіктері белгіленді.

Түйін сөздер: БРИКС, актор, саммит, күн тәртібі, екіжақты және көпжақты ынтымақтастық, БРИКС ұйымының институттандырылуы.

G.A. Movkebaeva, U.B. Ziadinova

The BRICS role as a factor of a new power center in the contemporary international relations system

This article makes an attempt to find out the strengthening role of the BRICS in the contemporary system of international relations. It analyzes main activities of the BRICS countries in the context of globalization issues. The main factors

of BRICS influencing on the formation of more fair international system of economics and politics have been defined too. As backgrounds for increasing the consolidation of this organization can be considered within the similar models of development, intensive trade relations and similar approaches in solving the global problems, although, there are some differences in the perception of some international problems and their solutions. Both the problems existing in this organization and prospects of BRICS development have been defined.

Key words: BRICS, an actor, summit, agenda, bilateral and multilateral cooperation, the institutionalization of the BRICS.

Введение

В последнее время в академической среде все активнее обсуждается новый феномен международных отношений, связанный с ростом и развитием стран «третьего мира». В первую очередь, речь идет о том, что экономика некоторых развивающихся стран растет стремительными темпами, и эти страны постепенно догоняют развитые государства мира. Такую положительную динамику экономического роста показывают страны БРИКС – Бразилия, Россия, Индия, Китай, и с 2011 года – ЮАР, вступление которой в данную организацию окончательно сформировала данную группу по определенным критериям.

В статье предпринята попытка проанализировать основные направления деятельности стран БРИКС в контексте проблем глобализации. Определены основные факторы влияния БРИКС на формирование более справедливой международной системы экономики и политики.

Представленная работа основана на изучении трудов западных и российских ученых по вопросам развития такой структуры, как БРИКС, проблемам взаимодействия и перспективам развития данной организации в условиях глобализации. К сожалению, в казахстанской науке данная тема не рассматривалась отдельно, только в рамках деятельности международных организаций. Большого внимания заслуживают работы Энтина М.Л., который рассматривает БРИКС в качестве формирующегося глобального игрока. Ларионова М.В. анализирует деятельность БРИКС исходя из интересов России, а Фитуни Л. в своей статье пытается дать дифференциацию развивающихся стран в контексте формирования новой архитектуры мировой экономики.

Перспективы «пятерки» активно обсуждаются западным экспертным сообществом – это работы Роберта Марканда, Брахмы Челлани, Джона Кертона. Последний назвал БРИКС реальным институтом глобального управления.

Использование системного и структурно-функционального анализа дало возможность не только сделать выводы в отношении будущей роли формирующегося актора мировой политики, но и применить прогностические методы при оценке внутренних и внешних факторов, влияющих на взаимодействие стран-участниц БРИКС, обозначить проблемы, существующие между участниками и наметить пути их преодоления.

Концепция БРИКС

БРИКС становится одним из важных факторов современной системы международных отношений и объективным проявлением тенденции глобальных изменений в мире, что связано не только с тем, что страны БРИКС укрепили свою экономическую и политическую мощь, но прежде всего потому, что мир стал готов к новым изменениям. Это означает, что взаимозависимость в мире, возникновение новых глобальных вызовов и угроз увеличили потребность в многостороннем сотрудничестве и расширении его сфер.

Одним из главных и наиболее значимых направлений в многостороннем сотрудничестве, безусловно, считается политическое взаимодействие, поэтому проблема политической интеграции является актуальной в современном мире. В связи с этим появление и развитие концепции БРИКС, вначале как термина, а затем как диалогового формата, носит естественный характер, который продиктован ростом роли и значения стран-участниц организации на мировой арене, становлением многосторонности и коллективности в решении глобальных вопросов. По мнению стран-участниц БРИКС, характерными чертами многополярного миропорядка должны стать стабильность на основе определяющей роли международных организаций и реального равенства акторов.

На сегодняшний день укрепление позиций стран БРИКС является ярким примером того, как государства с различными политическими и

экономическими системами, культурой и традициями, расположенные на разных континентах, могут объединиться для совместной работы по вопросам международной безопасности и стабильности, формирования равноправной мировой финансовой систем.

На V саммите стран БРИКС, который состоялся в г. Дурбан, в Этеквинской декларации было заявлено: «Мы привержены делу построения гармоничного мироустройства, опирающегося на прочный мир и общее процветание, и вновь подтверждаем, что XXI век должен стать веком мира, безопасности, развития и сотрудничества. Именно эта главная задача и общее твердое стремление к миру, безопасности, развитию и сотрудничеству сблизили страны БРИКС» [1].

В настоящее время в формате организации обсуждается широкий круг вопросов и проблем международного характера, и по мере того, как эта группа постепенно формирует механизм взаимодействия по многим вопросам, игнорировать объединение БРИКС становится уже не возможным.

Об изменяющемся восприятии БРИКС в качестве весомого актора международных отношений также свидетельствуют и эволюция политики ведущих мировых игроков, таких, как ЕС и США. Несмотря на то, что ЕС и США зачастую проводят согласованную политику по отношению к другим участникам системы международных отношений, в отношении стран БРИКС у них наметились некоторые разногласия. Эти противоречия в основном связаны с экономической конкуренцией двух центров сил в странах БРИКС. Из этого следует, что взаимоотношения БРИКС с США и ЕС строятся на торгово-экономических отношениях и преимущественно на двусторонней основе.

Максимальная степень совпадения интересов стран-участниц БРИКС приходится на такие вызовы и угрозы глобальной безопасности, как терроризм, пиратство, контрабанда оружия и наркотиков, бедность, неконтролируемая миграция. С каждым годом повестка дня БРИКС становится все более широкой и насыщенной, создаются новые форматы взаимодействия. Так, например, за последние годы в сферу интересов БРИКС попали медицина и фармацевтика, сформирована сеть институтов по научно-техническому сотрудничеству, в перспективах группы –

создать новую альтернативную сеть интернет в рамках БРИКС, а также ввести единую валюту.

Все эти и другие вопросы, касающиеся безопасности, проблем мировой экономики и политики, позиции группы по международным проблемам и конфликтам, ежегодно обсуждаются на саммитах БРИКС. Первый саммит БРИКС состоялся 16 июня 2009 года в городе Екатеринбург (Россия). Вторым саммитом БРИКС проходил 15 апреля 2010 года в городе Бразилиа (Бразилия). Последующие саммиты БРИКС проходили 14 апреля 2011 года в городе Санья (Китай), 29 марта 2012 года в городе Нью-Дели (Индия).

V саммит прошел 26 марта 2013 года в городе Дурбан (ЮАР). Следующая встреча глав государств на ежегодном саммите БРИКС планируется в Бразилии в середине июля в 2014 году. Главными принципами на всех пяти саммитах стали принцип более демократичного, справедливого миропорядка, а также принцип увеличения влияния развивающихся стран в глобальном управлении [2].

Проблемы функционирования БРИКС

Наряду со многими положительными показателями и достижениями организации, в группе БРИКС, как и во всех международных организациях, существуют ряд существенных проблем в разных сферах.

- На наш взгляд, наиболее важной проблемой в БРИКС является проблема институционализации (нехватка межнациональных институтов двустороннего и многостороннего сотрудничества стран-членов, без чего в современном мире нереально полноценное межгосударственное взаимодействие).

- Далее следует отметить тот факт, что страны БРИКС сталкиваются с рядом внутренних проблем, такими, как политическая, финансовая, демографическая ситуации и др. Для России проблемой номер один в демографической сфере является сокращение населения, которая решается за счет повышения рождаемости и миграции. Индия и Китай, напротив, стоят перед проблемой огромной перенаселенности, причем Индия сегодня – страна с преобладанием молодого населения, а Китай – стареющая нация, что требует совершенно разных решений [3].

В ЮАР на протяжении последних двух десятилетий численность населения страны почти не меняется (небольшая убыль из-за высокой за-

ражённости ВИЧ, а также сокращения численности белого населения).

- Серьезной проблемой в БРИКС являются существенные различия в финансово-экономических системах государств, что значительно затрудняет развитие экономических отношений между странами БРИКС. В России, ЮАР и Бразилии финансовые системы считаются более открытыми и поддающимися внешнему воздействию, тогда как в Индии и Китае они являются более закрытыми.

- Сильно различаются и политические системы стран БРИКС. Здесь также, как и в финансовых системах стран, идет разделение на несколько полюсов. К первому можно отнести Бразилию и Индию, которые в большей степени ориентированы на демократию западного типа. Ко второму полюсу относятся ЮАР и Россия, заявляющие о собственной форме демократии. И наконец, Китай, где фактически существует однопартийная система, и налицо все признаки авторитарного режима.

- Сохраняется кризис во взаимоотношениях Китая и Индии, которые уже давно являются конкурентами в целом ряде отраслей мировой экономики. С каждым годом взаимоотношения этих стран приобретают менее доверительный характер, и возрастает потенциал конфликтности между ними. Суть конфликта между Россией и Китаем, помимо конкуренции за энергоносители, сводится к ситуации в двух важнейших для России регионах: Дальнего Востока и Сибири. После развала СССР данные регионы оказались в весьма неблагоприятном экономическом положении, после чего русское население стало массово покидать эти места. В это же время в Китае продолжается рост экономики и рождаемости населения и остро чувствуется проблема с перенаселенностью. Многие китайцы стали заселять данные регионы, создавая там семьи и постепенно оседая в них. На сегодняшний день Китай все больше выдвигает недовольство границами, проведенными царским правительством России в XIX веке.

- Между странами БРИКС нет цивилизационной и религиозной общности, как, например, в ЕС [4].

Китай – страна конфуцианства и буддизма, в котором живут более 60 национальностей. В России проживают около 130 национальностей, где основное население исповедует правосла-

вие. В Индии многообразие еще более заметно, свыше двух тысяч народностей и этнических групп, где традиционными религиями являются индуизм и ислам. Вследствие того, что Бразилия возникла как продолжение португальской империи, бразильское общество воспринимает себя как часть Запада и исповедует католицизм. ЮАР представляет собой полиэтничное и многорасовое общество, где нет абсолютного религиозного большинства.

- В странах БРИКС общество и даже элита всех пяти стран недостаточно осведомлены о культуре и традициях своих партнеров по организации, но при этом знания о культуре, истории Запада в каждой из стран группы гораздо выше. Например, если в Индии общество и имеет представление о китайской культуре, то ничего не знает о культуре ЮАР или Бразилии. В БРИКС недостаточно развито и сотрудничество в области образования и науки.

- Между странами БРИКС нет долговременного опыта взаимного сотрудничества, консультаций и координации в формате группы, что очень важно для укрепления взаимосвязи между странами и всей организации в целом. Однако, не все государства-участники понимают очевидную необходимость в пятистороннем сотрудничестве, даже на уровне внешнеполитического истеблишмента.

- Что касается будущего устройства мира, то странам БРИКС сложно договориться о единой позиции в отношении расширения состава (постоянных членов) Совета Безопасности ООН и уточнения сферы его полномочий. Бразилия, Индия и ЮАР требуют предоставления им статуса постоянных членов в Совете Безопасности ООН как региональных лидеров и представителей своих континентов и ждут поддержки в этом вопросе со стороны Китая и России [5].

Однако, учитывая свои внешнеполитические интересы, ни Россия, ни Китай не собираются поддерживать данную инициативу.

- Относительно перспектив самой группы в странах БРИКС также существует целая палитра мнений. Так, Россия стремится к укреплению позиций БРИКС по широкому спектру вопросов и установлению группы в качестве действенного игрока международных отношений. Китай также жаждет укрепления организации и продвижения ее на мировой экономической рынок. Бразилия, ЮАР и Индия, наоборот,

к усилению роли БРИКС относятся несколько наторожено, чем их партнеры по организации. Их вполне устраивает положение, при котором группа БРИКС оставалась бы диалоговой и дискуссионной площадкой. В этой связи возникает проблема обретения полноценной идеологической концепции стран БРИКС.

- И наконец, последней, но не менее значимой, на наш взгляд, проблемой является сдержанная реакция на действия БРИКС со стороны Европы и США. Во-первых, это объясняется тем, что Запад видит в странах БРИКС нежелательных конкурентов как на политической, так и экономической арене. Во-вторых, на Западе БРИКС воспринимают через призму стереотипов собственного видения демократии, а также акцентируют внимание на внутреннюю неоднородность объединения.

Таким образом, успешность развития БРИКС напрямую зависит от того, как данные проблемы будут решены совместными усилиями стран-участниц, только после этого организация сможет реально влиять на международную обстановку и предлагать мировому сообществу новый формат глобального сотрудничества.

Перспективы развития БРИКС

Исходя из перечисленных проблем, можно выдвинуть некоторые рекомендации для дальнейшего качественного развития БРИКС:

- Необходима политическая стабильность и оформление институциональных основ в БРИКС. Было бы целесообразно подготовить и доработать с партнерами вопросы формирования институциональных структур и согласовать предложения по периодам председательства и формированию главных приоритетов. Возможно, следовало бы сформировать рабочую группу по анализу приобретенного опыта и подготовке программы механизмов взаимодействия.

- Увеличению роли и эффективности БРИКС может помочь создание системы мониторинга за исполнением принятых решений. Система независимого мониторинга даст возможность объективно оценить роль и значение БРИКС как полноценного актора глобального управления, а также позволит определить приоритетные задачи в противостоянии общим вызовам и угрозам. Кроме того, следует ввести в практику взаимодействия инструмент самоотчетности.

- Необходимо динамичное развитие всех стран и привлечение весомых инвестиций в

страны БРИКС. Хотя пятерку стран и сближают потребности в росте, в обеспечении более высоких темпов развития и повышения жизненного уровня населения, на практике экономики стран БРИКС не являются взаимодополняемыми. Они могут стать таковыми в случае привлечения инвестиций в свои страны, а также создания реальных совместных инвестиционных проектов.

- Для БРИКС важно дальнейшее продвижение сотрудничества со странами Запада и международными организациями на двусторонней и многосторонней основе. Укрепление национальных экономик государств БРИКС обеспечило существенное возрастание их политического веса в мировых делах, с чем вынуждены считаться страны Запада. Дальнейшие задачи, которые выдвигают страны БРИКС, – это расширение взаимодействия в международных финансово-экономических организациях наряду с традиционными центрами влияния. Поэтому взаимное сотрудничество и согласование позиций в «Группе двадцати», МВФ, Всемирном банке остается одним из приоритетов сотрудничества в рамках БРИКС.

- Важное значение имеет формирование повестки дня, которая будет основана на взаимных интересах и позволит странам БРИКС преодолеть внутренние противоречия в группе (к примеру, по вопросу расширения постоянных членов Совета Безопасности ООН), а также введение единой твердой валюты БРИКС [6].

Несмотря на то, что страны обсуждают достаточно много положительных моментов, набор позитивной повестки дня остается ограниченным, что уменьшает роль БРИКС как института. Представляется, что идея создания собственной валюты, которая станет реальной альтернативной валютой доллару, будет положена в основу будущей агенды. Хотя идея о создании общей валюты была рассмотрена на последнем саммите в 2013 году, в ЮАР, участники организации так и не пришли к единому решению.

На наш взгляд, введение единой валюты и ее реальное функционирование позволило бы странам БРИКС доказать, что организация является не только платформой для диалога, но и реальным альтернативным полюсом в мире.

Заключение

Таким образом, БРИКС является показательным примером глобальных перемен, происходя-

щих в мире, в том числе и при формировании полицентричности мирового устройства.

Интересно мнение авторов Козловского Е.А., Комарова М.А., Макрушина Р.Н. о том, что «БРИКС может стать прообразом нового глобального мироустройства, где каждая страна-участница может взять на себя особую гармонизирующую роль. Бразилия – Запад, Китай – Восток, Индия – Север (да-да, именно арийский север), ну а Россия – Центр (и тыл для всех этих стран). Не хватает пока Юга? Исламский Юг сегодня готовится взорваться?.. Что ж, Россия – и исламская страна тоже...» [7].

Стратегические ориентиры развития БРИКС рассчитаны на долгосрочную перспективу и требуют достижения взаимопонимания по наиболее общим проблемам безопасности – военно-политической, финансово-экономической, информационной и экологической. Тактические вопросы сотрудничества, вызывающие априори противо-

речия между участниками объединения, можно обсуждать в рамках ООН, G-20 и других международных организаций. Таким образом, можно сделать вывод о том, что БРИКС находится в самом начале пути реализации своего проекта и основные успехи впереди. Однако, если не приложить к этому усилия со стороны всех членов, БРИКС рискует остаться «номинальной» структурой, которая не будет иметь никакого политического и экономического влияния.

БРИКС должен стать долговременным фактором и стабильным актором международных отношений, несмотря на все проблемы и противоречия. Это блок государств, который вызывает неоднозначные оценки, но вместе с тем уверенно заявляет о себе на международной арене. В перспективе БРИКС может постепенно трансформироваться в многостороннее стратегическое партнерство по самому широкому спектру мировых экономических и политических вопросов.

Литература

- 1 V саммит БРИКС // Индийский вестник. - 2013.- №2. - С. 6.
- 2 Этеквинская декларация, принятая по итогам саммита БРИКС. Дурбан, ЮАР. 27.03.2013 // http://news.kremlin.ru/ref_notes/1430
- 3 Никонов В.А. Пробуждение БРИК // http://www.mid.ru/briks.nsf/WEB_forumBric
- 4 Яковлев П. От БРИК к БРИКС : тенденции двусторонних отношений. – М.: Фонд исторической перспективы, 2011 // http://www.perspektivy.info/oykumena/amerika/ot_brik_k_briks_tendencii_dvustoronnih_otnoshenij_2011-11-21.htm
- 5 Энтин М.Л. БРИКС: становление нового глобального игрока // Интернет журнал Вся Европа. – 2012. – №5(66) // <http://www.alleuropa.ru/briks-stanovlenie-novogo-globaljnogo-igroka>.
- 6 Ларионова М.В. Динамика развития «Группы двадцати», «Группы восьми», БРИКС и интересы России // НП РСМД. – М.: Издательство «Перспект». – 2012. – №2. – С. 9.
7. Козловский Е.А., Комаров М.А., Макрушин Р.Н. Бразилия, Россия, Индия, Китай, ЮАР: стратегия недропользования. – М., 2013.- С.15.

References

- 1 V sammit BRIKS // Indiskiy Vestnik. – 2013.- №2. – S. 6.
- 2 Etekvinskaya deklaraciya, prinyataya po itogam sammita BRIKS. Durban, UAR. 27.03.2013 // http://news.kremlin.ru/ref_notes/1430
- 3 Nikonov V.A. Probuzhdenie BRIK // <http://www.mid.ru/briks.nsf>
- 4 Yakovlev P. Ot BRIK k BRIKS: tendencii dvustoronnih otnoshenii. – M.: Fond istoricheskoi perspektivy. – 2011 // http://www.perspektivy.info/oykumena/amerika/ot_brik_k_briks_tendencii_dvustoronnih_otnoshenij_2011-11-21.htm
- 5 Entin M.L. BRIKS: stanovlenie novogo global'nogo igroka // Internet jurnal Vsya Evropa. – 2012. – №5(66) // <http://www.alleuropa.ru/briks-stanovlenie-novogo-globaljnogo-igroka>
- 6 Larionova M.V. Dinamika razvitiya «Gruppy dvadcati», «Gruppy vosmi», BRIKS I interesy Rossii // NP RSMD. – M.: Izdatel'stvo «Prospekt». – 2012. №2. – S. 9.
- 7 Kozlowskii E.A., Komarov E.A., Makrushin R.N. Braziliya, Rossiya, Indiya, Kitai, UAR: strategiya nedropolzovaniya. – M., 2013.- S.15.

ӘОЖ 327(54)

Г.С. Байкүшікова, А.Б. Мекембаева*

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
*e-mail: nura_kz@inbox.ru

Үндістан және Оңтүстік Азиядағы аймақтық қауіпсіздік мәселесі

Бұл мақалада Оңтүстік Азия аймағындағы және Үндістанның қауіпсіздік мәселелері қарастырылады. Оңтүстік-Азия субаймағындағы мемлекеттер арасындағы Үндістанның географиялық, демографиялық және экономикалық көрсеткіштері бойынша көшбасшылық жағдайы оның белсенді аймақтық саясатымен айқындалады. Оңтүстік Азиядағы саяси тұрақтылықты қамтамасыз ету мәселесіндегі Үндістанның ұстанымы кешенді аймақтық қауіпсіздік үшін маңызды болып табылады.

Бір жағынан, қазіргі халықаралық қатынастар жүйесіндегі Оңтүстік Азияның геосаяси және экономикалық маңызының артуы, екінші жағынан, Оңтүстік Азиядағы аймақтық мүдделер мен Үндістанның ұлттық мүдделерінің тығыз ара-қатынасы осы мақаланың өзектілігін айқындайды. Ұлттық және аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы Үндістанның саясаты аталмыш мақаланың пәні болып табылады.

Түйін сөздер: Үндістан, Оңтүстік Азия, ұлттық мүдделер, АСЕАН-ның аймақтағы рөлі.

Г.С. Байкушикова, А.Б. Мекембаева

Индия и проблемы региональной безопасности в Южной Азии

В данной статье рассматриваются проблемы безопасности в регионе Южной Азии и Индии. Положение Индии как естественного лидера среди государств южно-азиатского субконтинента по ряду географических, демографических и экономических показателей закрепляется ее активной региональной политикой. Позиция Индии в вопросах обеспечения политической стабильности в Южной Азии имеет принципиальное значение для всего комплекса региональной безопасности.

Возрастание геополитического и экономического значения Южной Азии в системе современных международных отношений, с одной стороны, и тесная взаимосвязь между интересами региональной безопасности Южной Азии и национальными интересами Индии, с другой, определяют актуальность данной статьи, предметом которой является политика Индии в сфере обеспечения национальной и региональной безопасности.

Ключевые слова: Индия, Южная Азия, национальные интересы, роль АСЕАН в регионе.

G. Baikushikova, A. Mekembayeva

India and problems of regional security in the Southern Asia

There are in this article safety problems in the region of the Southern Asia and India are considered. Position of India as natural leader among the states of the southern Asian subcontinent on a number of geographical, demographic and economic indicators, is fixed by its active regional policy. The position of India in questions of ensuring political stability in the Southern Asia has basic value for all complex of regional security.

Increase of geopolitical and economic value of the Southern Asia in system of the modern international relations, on the one hand, and close interrelation between interests of regional security of the Southern Asia and national interests of India, with another, define relevance of this article which subject is the policy of India in the sphere of ensuring national and regional security.

Key words: India, South Asia, national interests, role of ASEAN in region.

Оңтүстік Азия бұл өзіне Үндістан, Пәкістан, Бангладеш, Непал, Бутан мен Мальдив аралдарын біріктіретін аймақ. Геостратегиялық орналасуы бойынша Үндістан орталығы, сонымен

бірге геосаяси тұрғыдан аймақтағы мемлекеттер аралық қатынастар жүйесін бақылауда, маңызды рөл атқарады. Бұл аймақтағы елдер Оңтүстік Азия елдері ассоциациясы (АСЕАН) сынды

алып бірлестікке мүше. Оңтүстік Азия елдерінде мәдени-өркениеттік құндылықтар қатары қалыптасқан. Сонымен қатар психологиялық факторларды да естен шығармағанымыз абзал. Себебі бұл елдер Ұлыбритания сынды алып державалар құрсауында болғандықтан, бұл кезең аймақ тарихында құқықтық теңсіздік пен әлемдік еңбек бөлінуіне әкелді. Қазіргі таңда Оңтүстік Азия аймағы орталықтанған сыртқы күштерге бірлесе қарсы тұратын ірі бірлестік ретінде танымал.

Үндістанмен көптеген көршілес мемлекеттер гегемониялық саясатты ұстанушылықта айыптайды. Бірақ, Үндістан бірнеше рет өз мүдделеріне қысым жасай отырып, көршілеріне жеңіс бергендіктен, саясат та шынайы сипатқа ие бола алмады. Үнді саясаттанушыларының айтуынша: Үндістан аймақтағы елдермен қатынасында өте мұқият болғаны абзал, себебі жеке егемендігіне нұқсан келуі мүмкін деп есептейді. Ал Үндістанның саяси көшбасшылары тарапынан да мынадай пікірлер туындайды, яғни субконтиненттік шынайы жақындыққа байланысты, оңтүстік азиялық үндістердің шығу тегі бір деп қабылдаушылар бар. Сондықтан да бұл Үндістанның негізгі мүдделерінің бірі болып саналады.

Аймақтағы көршілес мемлекеттер жағдайы Үндістанмен арадағы қарым-қатынастарына да тікелей әсер етеді. Тәжірибеден көрінгендей, Непалмен отыз жыл ішінде ішкі саяси үзілістер болмады, сонымен қатар Бутанмен де, тұрақты қатынастарға ие бола алды. Үнді-Бангладеш қатынастарындағы ең ауытқыған кезең, Бангладеш үкіметінің ауысуы мен бірнеше рет болған әскери қақтығыстар, Оңтүстік Азиядағы халықаралық жүйе байланысымен оның сыртқы саяси курсының тұрақсыздығына әкеліп соқтырды.

Үндістанның сенімі бойынша, мұндағы диктаторлық режим қатал және тұрақты емес, ал басты мәселе – шағын әлеуметтік билеуші топтар базасы. Соңғы кездегі жағдайларға көз жүгіртер болсақ, көрші мемлекеттер ара қатынастарындағы пайдакүнемдік мақсаттағы байланыстардың белең алуы және халықты ішкі мәселелерден назарын аудартып, үкіметтік билік күшін нығайту еді. Үндістанның назарына іліккен тағы бір жағдай, пәкістандық биліктің орнын азаматтық билеуші топ өкілдері басқанда,

үнді-пәкістан арасындағы шиеленісті жағдайлар көзге ілінбеді және бұл мәселе билікте қараусыз қалып отырады деген пікірге еліп отыр [1].

Үнді үкіметі көп уақыттан бері Оңтүстік Азия елдеріне өзіндік қызығушылығын білдіріп келеді. Себебі Оңтүстік Азия елдерінде болып жатқан ішкі саяси жағдайды қалпына келтіруге, аймақтағы жағдайды тұрақтандыруға, ынталы реакциялық режимдегі эволюциялық демократизацияға қол жеткізуге, сонымен қатар буржуазиялық демократиялық қозғалыстарды қолдауға мүдделі екендігін көрсетеді.

Үндістан, әдетте Оңтүстік Азияда болып жатқан демократиялық қозғалыстарды қолдаушы мемлекет. Соның дәлелі ретінде Пәкістандағы болған «Демократияны қайта жаңғырту қозғалысын» дәстүрлі түрде қолдады. Үндістандағы әртүрлі күштер реформистік сипаттағы саяси партиялармен өте тығыз байланыс орнатқан. Мысал ретінде Бангладештегі «Ава Лигасы», Шри-Ланкадағы «Бостандық партиясымен», Непалдағы «Непал конгресімен», т.б. Бұл байланыстар негізгі сылтау ретінде, ал шындығында, анти үнділік мақсаттағы азғындатушы компанияларға қарсы әрекет етеді және оппозициялық сипаттағы реформистік партиялардың билік басына келгенінде, ол компаниялармен сенімді байланыс орнатуға жәрдемдеседі.

Үндістан мен осы аймақтағы елдерде түрлі саяси жүйелердің болуы екі жақты қарым-қатынастың дамуын қиындатты. Алайда 80-90 жылдар аралығында Оңтүстік Азия елдерінде авторитарлық тәртіп жойылды және 1998 жылы Пәкістандағы жалпы сайлау нәтижесінде билік басына азаматтық үкіметтің келуі; Непалда 1990 жылы көп партиялық жүйе орнауы; Бангладеште 1991 жылы әскери тәртіпті жойған соң, жалпы сайлаудың өтуі осының айғағы. Аймақтағы елдерде буржуазиялық-демократиялық реформаны жүзеге асыру Оңтүстік Азиядағы жағдайды бірқалыпты етуге септігін тигізеді. Халықтың саяси мәдениеті, мәдени ерекшеліктері, әлеуметтік-экономикалық даму дәрежесі сол жерде контрреформа және контррөңкеріс жасауға мүмкіндік береді. (Осылай Пәкістанда 90-жылдары үкімет 3 рет биліктен аластатылды) [2].

Үндістан Ұлттық конгресінің үкіметі Оңтүстік Азиядағы кіші мемлекеттерге қатысты қатаң позицияны ұстанғанын айтып кеткен

жөн. Соған қарағанда бұл, әсіресе конгрестің «Үндістанның ашылуында» қалыптасқан Джавахарлал Нерудің кіші елдерге деген дәстүрлі амалы дей келе, мына пікірді жариялайды: «Шағын ұлттық мемлекетке жойылу жазылған. Ол тәуелсіз саяси құрылым емес, жай ғана мәдени-автономиялық территория ретінде өмір сүруі мүмкін».

1998 жылы билік басына келген бірнеше партиядан құралған оппозиционерлік үкімет ұлттық фронтының ҰҰК, Оңтүстік Азия елдерімен қарым-қатынасын жақсарту үшін біршама күш салу керектігін жариялады. 1990 жылдың жазына қарай В.П.Сингхтың министрлер кабинеті (Пәкістаннан өзге) көрші елдердің барлығымен қарым-қатынас орнатты. Алайда шынайы болып жатқан факторлар қарым-қатынастарды одан әрі жақсарту мүмкіндіктерін бірден шектеді.

Оңтүстік Азия аймағындағы елдер 1990 жылы қараша айында, Чандра Шекхар үкіметі билік басына келгенде, ҰҰК, министрлер кабинетін, аймақтық саясаттағы қатаң қағидаларға мәжбүрлеп еріксіз көндірді және Жаңа үкіметтің билік басындағы қысқа кезеңінде, күрделі ішкі саяси қиындықтар мен Парсы шығанағындағы жаһандық дағдарысқа тап келіп, Оңтүстік Азияның басқа да елдерімен қарым-қатынасын дамытуға көңіл бөлмеді. ҰҰК көшбасшысы Памуапарти Веннета Нарасимхи Рао үкіметі 1991-1996 жылдары билік басында болып, Оңтүстік-азиаттық бағыттағы байланыстарды дамытуға көңіл бөлмеген болатын. Сонымен, үкімет пен центризмдік партиялар, Біріккен коалициялық фронт пен 1996 жылы билікке келген үкімет көрші мемлекеттермен қарапайым сипаттағы қатынастар орнатуға қол жеткізді және де Оңтүстік Азиялық жағдайды жақсартуға да өзіндік септігін тигізе білді. Ең айрықша байқалған жағдай, үнді-бангладеш пен үнді-ланкийлік байланыстарының біршама жақсарғандығы еді. 1998 жылы көктем айында Бхаратия Джаната басқаруындағы партияның билік басына келуі, Оңтүстік Азияда үлкен бір қызығушылық тудырды, себебі бұл партия көрші елдермен өте күрделі де қатаң сипаттағы ұстанымда болды. Бірақ 1998-1999 жылдары халықаралық қатынастар жүйесіндегі Оңтүстік Азия мүдделер тұрғысынан аса бір өзгерістерге ұшырамады [3].

Оңтүстік Азия елдерінің Үндістан мен Пәкістан қатынастарындағы мәселелері бойын-

ша ұстанымдары Халықаралық қатынастар жүйесінде Оңтүстік Азия Үнді-Пәкістан қатынастарына байланысты негізгі рөл атқарады және екі елдің саяси, экономикалық, әскери салмағын көрсетуде, бұл – тоқтаусыз келе жатқан қарсылықтың салдары. Пәкістан мұсылман мемлекеті болғандықтан, қосымша экономикалық және әскери мүмкіндіктер мен ұстанымдары бойынша Үндістанға қарсы көзқараста.

Үндістан мен Пәкістанның аймақтық мемлекеттер аралық қатынастарының дамуында, әртүрлі 2 диаметрлі әрекеттерін байланыстыру қиынға соғуда, яғни Пәкістан өзінің Үндістан мен арадағы мәселеде, өзінің мүдделі екендіктерін алға тартып, бұл жағдайда басқа да сыртқы күштермен әскери-саяси салада ынтымақтастық орнатуда, ал Дели өз кезегінде аймақтық қауіпсіздік жүйесіне байланысты сыртқы күштердің кірігуін қажет деп таппады.

Бұл екі елдің де өткір даулы мәселесі Кашмирдің кімге тиесілі екендігінде. Бірақ Дж.Неру Кашмир сырқат емес, ол симптомдық мәселе және бұл мәселе «Пәкістанның Үндістанды жек көрушілігінен» туындап отыр деген. Тәуелсіз зерттеушілерде, ол мемлекет аралық деңгейдегі жек көрушіліктің күшеюін көрсетеді деп, бұл пікірмен келісуде.

Әсіресе екі жақты қатынастардағы мәдени өркениеттік факторлар да кері әсерін тигізеді. Бірақ екі елдің ұқсастығы мәдени өркениеттер ара белгілі бір деңгейде жақын қатынастардың болуы, олар: Индуизм мен Ислам діндерінің тоғысуы. Жаһандық үрдістердің бастамасы ретінде, Үндістан мен Пәкістандағы ревайализмнің қарама қайшылығы тек мәселені ушықтыруда [7].

Діннің Пәкістанда рөлі айрықша, ал Үндістан Оңтүстік Азияда ұлттық индивидтік шарттарын сақтап қалғысы келеді (ол мәдени шеңберде де). Пәкістандық ғалым Вахиз-уз-Заман: «Егер арабтар, түркілер, ирандықтар ислам дінінен бас тартқан жағдайда да, арабтар араб болып, түріктер түрік болып, ирандықтар иран болып қалады. Бірақ біз исламнан бас тартсақ, кім боламыз?» – деді. Екі ұлттың негізгі теориялары, яғни М.А. Джинн мен М. Гандидың бірыңғай ұлттық концепциясы қарама-қайшы пікірді тудырады. Үнді қоғамын басқа да шығыс қоғамынан бөліп тұрған – «Дамудың ұжымдық векторы. Бұл жоспарда Үндістан әрқашан да

еуропалық классикалық қоғамға біртабан жақын болып, өзіне индивидуализмді» ту етті.

Үндістанның қазіргі кезеңде қауымдастық тенденциялары мен ұлттық басымдылық ерекшеліктерінде Оңтүстік Азия аймақтық қауіпсіздік мүдделері өзара тәуелді. Ал Кашмир мәселесінде Үндістанның территориялық тұтастығына қауіп тудыратын аймақ шеңберіндегі этносаяси қақтығыстарды реттеуде үнді үкіметінің қатаң ұстанымдары байқалады. Үндістанның Шри-Ланка, Мальдивия, Бангладештегі сеператистік қозғалыстарға деген көзқарастары қарама-қайшы, яғни Үндістанды ұлттық мүдделерімен қатар жаһандық қауіпсіздік пен аймақтық басымдықтары да алаңдатады. Ал бұл сеператистік қозғалыстар Үндістанның тұрақтылық сипатындағы көзқарастарына кереғар екені баршаға аян.

Территориялық шекаралық, діни-этникалық, иммиграциялық мәселе, су байлықтарын бөлісу, милитаризация және ядролық бағдарламаларды жүзеге асыру Үндістанның көрші елдермен екі жақты қарым-қатынастарының күрделенуіне әкеліп соқтыруда. Алайда Үндістанның көршілес елдеріндегі экономикалық мәселелердің өсуі аймақтық серіктестік құруға мұрындық болады, сонымен қатар Үндістанның байланыстарын ұлғайтады. Үндістан алдындағы қорқыныш пен экономикалық тұрғыда пайдаға ие болу ниеттері бір-біріне қайшы келетіндіктен, Үндістанның көршілес елдері үнемі айналасына асыруға мәжбүр болады. Үндістан экономика саласында айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізгендігін атап өту керек. 1997 жылы Үндістанның Жалпы ішкі өнімі көрсеткіші Ресейден екі есе көп болды. «Рэнд корпорэйшн» мамандары 2015 жылы Үндістанның ЖІӨ 4 трлн. долларға жетеді деп болжам жасауда және ол Жапониямен теңеседі. Батыстың бірқатар өзге мамандары 2025 жылы Үндістанның ЖІӨ жан басына шаққанда, АҚШ-тың жан басына шаққандағы ЖІӨ-нің 24,4% құрайды. (1995 жылы 7,8% құраған). Олардың ойынша, Үндістанның потенциялы 30 жылдық көрсеткіш бойынша ЖІӨ-ні күнделікті 9%-ға өсіріп отыруына мүмкіндік бар [4].

Мемлекеттер мен аймақтардағы халықтар арасындағы сенімсіздіктің туындауын жою мен аймақтық қауіпсіздікті нығайту үшін Оңтүстік Азия елдерінің аймақтық ынтымақтастық Ассоциациясы (СААРК) маңызды рөл атқарады. Осы

күнге дейін оның ықпалы шынайы аз нәтижеге қол жеткізсе де, Оңтүстік Азиядағы құрылған ең алғашқы ұйым ретінде тарихта қалды. СААРК 1985 желтоқсан айында Дакка қаласында, Үндістанның аймақтық ассоциациясын құруға деген өзіндік шарттар арқылы алғаш рет институционализацияландырылды. Мүше мемлекеттер өкілдері бұл ұйым барысында, аймақтық даулы мәселелерді талқылауға арнаған форум ретінде, сонымен қатар ұзақ мақсатты көздеген саяси сипатқа әкелетін немесе әскери сипаттағы мәселелерді талқылауға бөгет жасап отырды. Дегенмен, Үндістан СААРК әскери саяси ұйымдардың идеясын өзгертуге қарсылық таныта келе, болашақта да көрші елдердің СААРК да экономикалық, техникалық және мәдени салалардағы ынтымақтастық бойынша жұмыстарды қарастыруға байланысты ауызбіршілікке қол жеткізуіне сенімді. Алайда ресми түрде, екі жақты келісімдерді талқылауға байланысты, бірлескен форумдарда даулы мәселелер мен сауалдарды талқылауға тыйым салуға және шешім шығаруда барша тараптардың келісілген түрінде қабылданады. СААРК қазірше АСЕАН мен басқа да «Үшінші әлем елдері» ассоциацияларынан алшақтап, аймақ қауіпсіздігіне қатысты қауіп тудыратын ішкі аймақтық және аймақтан тыс мәселелерді шешуде қатынаса алмайды.

Осы күнге дейін СААРК экономикалық ықпалы қалыпты нәтижеге жетпеді және Оңтүстік Азия елдерімен арадағы экономикалық серіктестік үрдісі бір-бірінен өте алшақтай берді. (90-жылдары ішкі аймақтық сауда айналым СААРК мүше елдер арасында сауда айналымы 1%-ды ғана құрады). Ал мұнда көптеген кедергілерден өту көзделеді. Атап айтып өткенімдей, аймақтық елдердің әлеуметтік экономикалық дамуы әртүрлі деңгейде және олардың саяси шеңберінде де көрініс тауып отыр. 1947 жылы субконтинентті бөлу нәтижесінде, экономикалық байланыстарына да нұқсан келді. 80-жылдары әр елдердің өзіндік экономикалық құрылымдары қалыптасты, олардың басты мақсаты ішкі нарықты көтеруге арналды.

Осыдан байқалып тұрған беталыс ішкі аймақта ғана емес, сонымен қатар әлемдік еңбек бөлінісінен де көрініс тапты. Оңтүстік Азия елдерінің экономикалық құрылымы өзара байланысты болмады, тіпті, бір-бірінен әлдеқайда

алшақ болды деуге болады. Үндістанмен көршілес жатқан елдер (бәрінен бұрын Пәкістан) қауіптенге түсті, себебі СААРК шеңберінде ұзақ уақыт бойы жиналған күшті үнді капиталы, осы елдер арқылы деп үрейленді. Дегенмен, уақыт өте келе Оңтүстік Азия елдері күшін жинақтай түсіп, ішкі аймақтық экономикалық байланыстарын нығайта түсті. СААРК ның 9 форумында (1997 жылы мамырда) 2005 жылы құрылған Оңтүстік Азиятық еркін сауда аймағын құруды талқылап, бірлескен инвестиция көлемі мен сауда айналымын дамытуға бірден ден қоя түсті.

Бәлкім, аймақтағы жағдайды тұрақтандыруды СААРК-ның қомақты үлесі қатысушы елдердің бейресми кездесулерін ұйымдастыруы болған шығар. Шынында, жеті басшының екі жақты кездесуі соңғы жылдардағы форумдармен қатар, Оңтүстік Азиядағы жоғарғы деңгейдегі келіссөздерден асып жығылды [5].

Үндістанның көршілес елдермен екіжақты қарым-қатынастарына бір фактор әртүрлі әсер етуі мүмкін, яғни Пәкістан мен Үндістанның әлеуметтік құрылымдарының ұқсастығы бірнеше рет арақатынастарына кері әсер етсе, дәл осы фактор Үндістанның Шри-Ланкамен арақатынасында жақсы нәтижелерге қол жеткізді. Үндістан мен көршілес елдер арасындағы мәдени идеологиялық қатынастар, ұзақ мерзімді сипатта және күрделі мағынаға ие. Алайда белгілі бір жағдайға байланысты, бұл айырмашылықтар жойылады. Мальдивия (мұсылман халықтары) аралдары және Бутан (будда халқы) секілді кішкентай елдерге, Үндістан (Мальдивияның) қауіпсіздігін қамтамасыз етуге немесе (Будданың) экономикалық дамуына әсер ететіндігі маңыздырақ. Үндістан мен аталған аймақтар бойынша байланысын жақсартуды көздеген Шри-Ланка да осы позицияны ұстанған. 1987-1989 жылдары Үнді әскерінің Шри-Ланкада болғаны арадағы шиеленіскен мәселенің шешілуіне және аралдағы террористік және сепаратистік қимылдарды тоқтатуға септігін тигізе алмады. Бұл елдегі ішкі мәселелерді туындаған келіспеушіліктің негізгі ішкі көздерін жоймайынша, сыртқы күштердің әсерімен шешу мүмкін еместігін көрсетті.

Шындығында, Үндістан мен Непалдың мәдени идеологиялық жақындығы екі ел

арасындағы байланыстарды нығайтты және әлеуметтік экономикалық артта қалушылық пен ұлттық мүдделердің сәйкес келуіне әкелді. Бангладеш халқы мен Батыс Бенгалия штаттарындағы үнді халықтарының ұлттық экономикалық жақындығы діни гетерогенділікке қарсы тұрады. Бірақ ұлттық этникалық жақындығы Бангладеш пен Үндістан арасында мәдени байланыстарының кепілі болып, екі жақты бағыттағы ішкі саяси демократияны тоғыстырды.

Аймақтағы геосаяси реализмді атап көрсетер болсақ географиялық орналасуына, территориялық өлшеміне және жалпы ұлттық өнім мен халық санына байланысты болып келеді Үндістанның әскери және экономикалық мүмкіндіктері шағын мемлекеттердің қажеттіліктерін өтей алады. Бірақ географиялық алшақ орналасқан аумақ – Мальдивия, Үндістанның саяси мүдделеріне кереғар [6].

Қорытынды.

Қазіргі таңда Үндістан Оңтүстік Азияда аймақтық интеграциялық процесінің негізгі қозғаушы күшінің рөлін атқаруда. Үндістанның аймақтық экономикалық ынтымақтасуға деген ұмтылысының түбірі оның төл мәдениетін негіздеткен ұлттық сана сезім мен дәстүрлерінде жатыр. Кезінде үндістандық саяси дәстүрлерін басына алған елдің сыртқы саясат ұстанымы Үндістанның халықаралық сахнадағы өзін-өзі аңғаруына жәрдемдесіп, күллі азиаттық мемлекеттерге байланысты өз бағытын негіздетуге көмегін тигізді. Қазірдің өзінде Үндістан сыртқы саясатында Азия елдерімен қарым-қатынастары маңызды бір орынды құрайды. Әсіресе Үндістан Оңтүстік Азия субаймағында көршілес мемлекеттермен қатынастарына баса назар аударуда. Дегенмен қазіргі кездегі Азия елдерімен қалыпты қатынастарының тамырлары ХХ ғасырдың ортасында, яғни Үндістан және басқа да отарлық езгіде болған мемлекеттердің тәуелсіздікке қол жеткізуі немесе Азия құрлығының ояну кезеңінен бастама алды. Сондықтан Үндістанның қазіргі аймақтық экономикалық ынтымақтасу саясатының мән мағынасын айқын түсіну үшін азиаттық елдердің ұстанған саясаты, яғни үндістандық сыртқы саясат концепциясының ұйытқысын айқындауға керек етіледі.

Әдебиеттер

- 1 Лунев С.И. Ведущие позиции Индии в системе международных отношений в Южной Азии и ее противоборство с Пакистаном. – М.: Наука, 1995. – 80 с.
- 2 Лунев С.И. Дипломатия в Южной Азии. – М., 1995. – 142 с.
- 3 Торкунов А. Современные международные отношения // МО в Южной Азии. – М.: РОССПЭН, 1999. – 46 с.
- 4 Белокреницкий В.Я. Южная Азия в мировой политике // Международные отношения. – М., 2003. – 368 с.
- 5 Joint Press Statement on the meeting between Foreign Secretaries of India and Pakistan. – New Dehli, 04.09.2004.– Online: <<http://www.mea.gov.in/>>
- 6 Абдыхалықов Қ.С. Үндістанның экономикалық модернизациясы және халықаралық қатынастардағы рөлінің нығаюы. – Алматы, 2006. – 97 б.
- 7 Широков Г.К. Мир на перепутье: расхождение векторов общественного развития Запад-Восток. – М., 2000. – 17 с.
- 8 Indian foreign policy. Agenda for the 21st century. – vol.1-2.- New Dehli 1998 – P. 351.

References

- 1 Lunev S.I. Vedushchie pozitsiyi Indyi v sisteme mejdunorodnyh otnoshenii v Iujnoi Azyi I eie protivoborstvo s Pakistanom. – М.: Nauka, 1995. – 80 s.
- 2 Lunev S.I. Diplomatiya v Iujnoi Azyi. – М., 1995. – 142 s.
- 3 Torkunov A. Sovremennye mejdunarodnye otnosheniya // MO v Iujnoi Azii. – М.: ROSSPEN, 1999. – 46 s.
- 4 Belokreneckii V.Y. Iujnaya Aziya v mirovoi politike // Mejdunarodnye otnoshenie. – М., 2003. – 368 s.
- 5 Joint Press Statement on the meeting between Foreign Secretaries of India and Pakistan. – New Dehli, 04.09.2004.– Online: <<http://www.mea.gov.in/>>
- 6 Abdykhalykov K.S. Undistannyn ekonomikalыk modernizaciyasy jane khalykaralыk katynastardagy rolinin nygaiuy. – Almaty, 2006. – 97 b.
- 7 Shirokov G.K. Mir na pereput'e : rashojdeniye vektorov obchestvennogo razvitiya Zapad-Vostok. – М., 2000. – 17 s.
- 8 Indian foreign policy. Agenda for the 21st century. – vol.1-2. – New Dehli 1998. – P. 351.

УДК 327 (470)

О.Н. Шкапяк

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, факультет международных отношений,
Казахстан, г. Алматы
e-mail: oxana_sch@mail.ru

Роль стратегического планирования во внешней политике государства (на примере Российской Федерации)

Создавать концептуальные документы, в которых государства обозначают основные направления своей внешней политики, сегодня стало общим правилом. К таким документам относятся Концепции и Стратегии внешней политики. В Российской Федерации после распада СССР было принято четыре Концепции внешней политики, которые знаменуют собой периоды правления четырех российских президентов. В статье рассматриваются особенности разработки стратегических программ в современной России и их значение для эффективного государственного управления. Участие в разработке концепций и стратегий различных ведомств, а это, с одной стороны, позволяет утверждать, что при разработке текстов будут учтены все ресурсы, имеющиеся у государства, для определения основных внешнеполитических интересов, но с другой стороны, это приведет к излишней бюрократизации процесса разработки концептуальных документов.

Ключевые слова: концепция внешней политики, Российская Федерация, государственное планирование, внешнеполитическая программа.

О.Н. Шкапяк

Мемлекеттің сыртқы саясатындағы стратегиялық жоспарлау рөлі (Ресей Федерациясы мысалында)

Автор ерекше назарды қазіргі Ресейдің стратегиялық құжаттарының жасалуына аударған. Қазіргі таңда мемлекеттер өздерінің сыртқы саясатының негізгі бағыттары белгіленген тұжырымдық құжаттарды дайындау жалпы тенденцияға айналды. Бұл құжаттарға сыртқы саясат Стратегиясы мен Тұжырымдамалары жатады. КСРО ыдырағаннан кейін Ресей Федерациясында сыртқы саясаттың төрт тұжырымдамасы қабылданған, бұл осы кезеңде мемлекет басында болған төрт президентпен басқаруына байланысты. Мақалада Ресейдің қазіргі таңдағы сыртқы саясатының стратегиялық құрылымы мәселесі және оның мемлекет басқарудағы тиімділігі қарастырылады. Тұжырымдамалардың және түрлі ведомстволардың стратегиясын дайындауға қатысу, ал бір жағынан, мәтінді дайындау кезінде, сыртқы саясаттық мүддені анықтауда мемлекетте бар барлық ресурстары ескеріледі, екінші жағынан, тұжырымдамалық құжаттар дайындауда шектен тыс үдерістің бюрократизациясына алып келеді.

Түйін сөздер: сыртқы саясаттың тұжырымдамасы, Ресей Федерациясы, мемлекеттік жоспарлау, сыртқы саясаттық бағдарлама.

O.N. Shkapyak

Role of strategic planning in the state foreign policy (on the example of the Russian Federation)

Today it has become a general tendency to design conceptual documents in which the states can define main directions of their foreign policy. Such documents include Concepts and Strategies of foreign policy. After the collapse of the USSR the Russian Federation adopted four Foreign Policy Concepts, which signify the reign periods of four Russian Presidents. The article discusses the features of the development of strategic programs in modern Russia, and their implications for effective governance. Participation in the development of concepts and strategies of the various departments, and it is on the one hand, suggests that the development of texts, would take into account the resources available to the state, to identify key foreign policy interests, but on the other hand, it would lead to unnecessary bureaucracy, the process of developing conceptual documents.

Key words: Foreign policy concept, the Russian Federation, state planning, foreign policy program.

Внешняя политика всегда была и остается одной из важнейших функций государства. От эффективно проводимой внешней политики во многом зависят экономическое, политическое развитие страны и решение вопросов национальной безопасности. Современные международные процессы заставляют пересматривать основные принципы формирования и проведения внешней политики всеми государствами вне зависимости от их веса на международной арене. Появление новых, негосударственных акторов, не может не оказывать существенного влияния

на международные отношения, а непредсказуемость их поведения ставит перед государствами более сложные задачи при принятии внешнеполитических решений.

При формировании внешнеполитического курса государства принимается соответствующая программа. Создавая программу, авторы должны учитывать следующие составляющие: интерес, ресурсы; цели и образ действия. Схематично внешнеполитическую программу можно представить следующим образом:

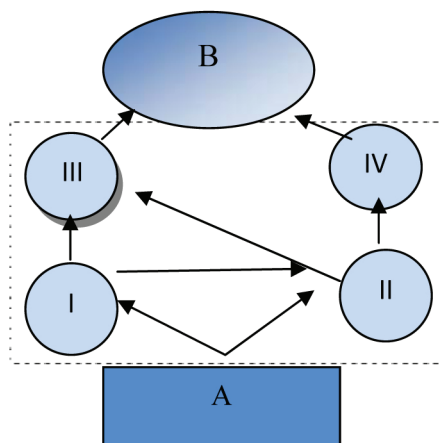

Рисунок 1 - Внешнеполитическая программа и ее составляющие [1]

На данном рисунке А – субъект международных отношений, т.е. государство, В – внешнеполитический курс, который проводит государство. Пунктиром обозначена внешнеполитическая программа. Цифрами обозначены составляющие внешнеполитической программы: I – интересы, II – ресурсы, III – цели и IV – образ действий.

Рассмотрим более подробно составляющие внешнеполитической программы. Итак, в основе любого действия субъекта международных отношений заложена потребность. Осознанная потребность и есть интерес. Поскольку внешняя политика есть удел государства, то интерес у нас является интересом государственным. Профессор МГИМО(У) Шаклеина Т.А., обращаясь к вопросу о формировании национальных интересов России, отмечает, что «Российская Федерация – часть мироцелостности. Необходимо понимать, каковы российские интересы. Однако не менее важно осознавать, что внешняя политика России формируется и проводится в реально существующем глобальном

контексте, в общемировой политической и экономической среде. Эта среда может создавать новые шансы и возможности для реализации российских интересов, но она также накладывает и определенные ограничения для действия нашей страны – точно так же, как и любой другой» [2]. Поэтому при формировании национальных интересов необходимо учитывать и международную ситуацию.

Для успешной реализации интересов государство опирается на имеющиеся у него ресурсы. «В самом общем виде под ресурсами понимается все то, что дает возможность субъекту действовать и воздействовать на других. Воздействие может быть и/или информационным» [1, с.129]. Соответственно ресурсы будут материальными и информационными. Также можно наблюдать дисбаланс имеющихся ресурсов, когда нехватка одного компенсируется избытком другого.

Если интерес есть то, что желаемо, то формируя цель, исходят из того, что возможно, т.е. цель формируется исходя из интересов, но под-

крепленных имеющимися ресурсами. Интересы и ресурсы определяют образ действия государства во внешней политике. Переоценка собственных ресурсов, которые не подкрепляют имеющиеся интересы, может привести к неэффективной внешней политике.

Принятие внешнеполитической программы предполагает разработку внешнеполитической доктрины (концепции). Принятие концепции или доктрины предполагает разработку «плана внешнеполитических мероприятий по ее реализации. Его выполнение представляет собой целенаправленную внешнеполитическую деятельность, то есть внешнеполитический курс... Внешнеполитический курс – это планируемая деятельность, где экспромт возможен и даже желателен и даже иногда желателен исключительно на тактическом уровне» [1, с. 141]. Насколько качественно внешнеполитическое планирование, настолько будет эффективен внешнеполитический курс страны. С точки зрения одного из ведущих российских исследователей в области стратегического планирования А.А. Кокошина, «Эффективное стратегическое планирование способно обеспечить получение государством на международной политической арене стратегической инициативы» [3].

В соответствии с Конституцией Российской Федерации президент «определяет основные направления внутренней и внешней политики государства» [4]. По мнению профессора МГИМО(У), доктора юридических наук Евгения Яковлевича Павлова, «как конституционные полномочия, так и практическая деятельность президента РФ охватывают почти всю область внешней политики Российского государства. Фактически большинство государственных органов, наделенных отдельными внешнеполитическими полномочиями и принимающих, в той или иной степени, участие в осуществлении внешней политики страны, находятся в подчиненном положении по отношению к фактической роли президента РФ во внешней политике государства» [5]. Единственными государственными органами, которые неподконтрольны президенту, являются Федеральное Собрание Российской Федерации, которое может, преодолев вето президента, оказывать влияние на внешнеполитические решения, а также Государственная Дума. Министерство иностранных дел, основной задачей которого является прак-

тическое осуществление внешнеполитического курса, все свои действия полностью согласует с президентом, так же, как и другие государственные органы: ФСБ, Служба внешней разведки, Министерство обороны, Совет Безопасности Российской Федерации. Большая часть данных государственных органов принимают непосредственное участие в выработке внешнеполитического курса России, однако, «решающее слово в деле определения основных направлений внешней политики России остается за президентом РФ, т.к. данная прерогатива закреплена за ним Конституцией РФ» [5, с. 22].

Результативность внешнеполитического курса государства во многом зависит от продуманности в принятии внешнеполитических решений. «Эффективный механизм принятия и реализации внешнеполитических решений – это одно из ключевых условий эффективной внешней политики... субъективные решения, которые рассчитаны на полшага вперед и основаны на конъюнктурных соображениях, здесь абсолютно недопустимы, поскольку любой шаг может иметь долговременные последствия, даже если субъекты, принимающие решения о таком шаге, в данный момент не осознают» [6].

В качестве такого механизма выделяют стратегическое планирование. По мнению одного из ведущих российских исследователей, занимающихся исследованием процессов подготовки и принятием внешнеполитических решений, С.В. Картунова, «стратегическое планирование для успешной внешней политики абсолютно необходимо» [6, с. 160]. Для планирования внешней политики создаются концептуальные документы Концепции, Стратегии, Доктрины, основная роль которых определить направления действий. «В рамках стратегического планирования формируются прогнозные, концептуальные документы (концепции, доктрины, стратегии, основы), программные, планирующие и распорядительные документы, нормативные правовые акты, а также вспомогательные (аналитические, информационные, справочные) и другие материалы» [7].

К концептуальным документам при формировании внешней политики государства относится Концепция внешней политики, которая отражает виденье развития государства, его внешнеполитических намерений на определенный период времени. Наличие Концепции не

является обязательным фактором, но многие государства предпочитают иметь подобного рода документ, поскольку он дает более целостное представление и о развитии международных отношений, и о месте государства в данной системе, что позволяет эффективно использовать все варианты при принятии внешнеполитических решений.

В современном мире в связи с происходящими процессами глобализации, развитием информационных технологий происходит ускорение событий, сжатие временного пространства, появление новых угроз и вызовов, растет региональная и глобальная нестабильность. Такие тенденции требуют соответственно и быстрой реакции со стороны государств, зачастую во многом реакция должна предугадывать события. Потребность планировать свои действия является необходимой тенденцией при управлении государством. «Недостаточная разработанность внешнеполитической программы делает внешнеполитический курс непоследовательным, что создает государству имидж «непредсказуемости»» [1, с.122].

Сегодня стратегическое планирование становится неотъемлемой частью управления в любом государстве и охватывает различные направления деятельности. Стратегическое планирование подразумевает под собой составление плана действия для достижения определенной цели. Но стратегическое планирование не только должно обозначать основные направления деятельности, но и четко прописывать способы, средства и методы достижения поставленных целей, а также возможность спрогнозировать характер развития ситуации. «Прогнозы интересны и нужны для того, чтобы при их рассмотрении и сравнении для государственной власти и общества в целом был определен круг реалистических вариантов для практической политики и основа для концептуализации важнейших решений. Сам выбор из этого круга вариантов и альтернатив должен быть основан, на наш взгляд, на простейшей идее. Она состоит в решении вопроса о том, какой тип поведения окажется наиболее эффективным («адекватным внешней среде», «оптимальным» – здесь терминология не играет главной роли) для нашей страны в реализации ее непосредственных интересов в обозримом будущем» [8].

Основная работа над подготовкой документов осуществляется аппаратом Министерства иностранных дел РФ, Совета Безопасности РФ во взаимодействии с Аппаратом Правительства РФ и заинтересованными подразделениями Администрации президента РФ, общее руководство стратегическим планированием осуществляет президент.

В проведении стратегического анализа, мониторинга и состояния внешней политики и национальной безопасности, и определении объемов необходимых ресурсов участвуют ситуационные центры – Ситуационный центр президента Российской Федерации, Ситуационный центр Правительства Российской Федерации, Ситуационный центр Совета Безопасности Российской Федерации, ситуационные центры федеральных органов исполнительной власти и полномочных представителей президента Российской Федерации в федеральных округах и др.

«Правильно избранная и сформулированная долгосрочная концепция реализации государственных интересов может быть источником успехов внешней политики страны в среднесрочном (и даже долгосрочном) смысле. Конечно, какие-то изменения в официальные государственные документы (включая и тексты прокламированной внешнеполитической доктрины) вносятся постоянно. Смена концепции – дело отнюдь не синхронное с риторическими коррективами. Основа такой концепции вообще может существовать несколько лет и при этом не подвергаться изменениям вместе со сменой текущих приоритетов внешнеполитических интересов страны» [8, с. 326-327].

Таким образом, Стратегии, Концепции и Доктрины относятся к концептуальным документам. При их составлении проводится тщательный анализ статистических данных, информационно-аналитических документов, ежегодных посланий президента, материалов научных исследований, социологические опросы, учитывается опыт составления подобных документов зарубежных стран. Участие в подготовке концептуальных документов различных ведомств позволяет учитывать все имеющиеся у государства ресурсы и возможности для выстраивания более адекватного курса. Но в то же время такое большое количество ведомств, принимающих участие в разработке, несколько бюрократизирует весь процесс.

Литература

- 1 Современная мировая политика: Прикладной анализ/ под ред А.Д. Богатурова. – М.: Аспект Пресс, 2009. – С.123.
- 2 Мегатренды: основные траектории эволюции мирового порядка в XXI веке/под ред. Т.А. Шаклеиной, А.А. Байкова. – М.: Аспект Пресс, 2013.- С.13.
- 3 Кокошин А.А. О стратегическом планировании в политике. – М.: КомКнига, 2007.- С.21.
- 4 Конституция Российской Федерации. – 1993// <http://www.mid.ru>. [режим доступа 13.10.2013].
- 5 Павлов Е.Я. Внешнеполитические полномочия Президента Российской Федерации и особенности их реализации в современных условиях// Право и управление. XXI век. – 2012 – №2(23). – С. 18 – 24.
- 6 Кортунов С.В. Современная внешняя политика России: стратегия избирательной вовлеченности. – М.: Аспект Пресс, 2009. – С. 160.
- 7 Указ Президента РФ «Об Основах стратегического планирования в РФ» от 12 мая 2009 г №536 // <http://lj.rossia.org/users/anticompromat/587675.html>. [режим доступа 13.10.2013].
- 8 Сетов Р.А. Современный миропорядок и государственные интересы России. Термины, теории, прогнозы. – М.: Три квадрата, 2010. – С.326-327.

References

- 1 Sovremennaya mirovaya politika: Prikladnoi analiz/ pod red. A.D. Bogaturova. – M: Aspekt Press, 2009. – S123
- 2 Megatrendy: osnovnye traektorii evolyutsii mirovogo poryadka v XXI veke/ pod red.T.A. Shakleinoi, A.A. Baikova. – M: Aspekt Press, 2013. – S.13
- 3 Kokoshin A.A. O strategicheskome planirovanii v politike. – M.: KomKniga, 2007. – S.21
- 4 Konstitutsiya Rossiyskoi Federatsii. – 1993//<http://www.mid.ru>. [rezhim dostupa 13.10.2013].
- 5 Pavlov E.Ya. Vneshnepoliticheskie polnomochiya Prezidenta Rossiyskoi Federatsii I osobennosti ikh realizatsii v sovremnykh usloviyakh// Pravo I upravlenie. XXI vek.- 2012. – №2(23). – S. 18 – 24.
- 6 Kortunov S.B. Sovremennaya vneshnyaya politika Rossii: strategiya izbiratel'noi вовлеченности. – M: Aspekt Press, 2013. – S. 160
- 7 Ukaz Prezidenta RF «Ob Osnovakh strategicheskogo planirovaniya v RF» ot 12 maya 2009 g №536 // <http://lj.rossia.org/users/anticompromat/587675.html>. [rezhim dostupa 13.10.2013].
- 8 Setov R.A. Sovremenniy miroporyadok I gosudarstvennye interesy Rossii. Terminy, teorii, prognozy. – M.:Tri kvadrata, 2010. – S.326-327

ӘОЖ 327 (510)

Н. Мұқаметханұлы, Б.А. Сабденалиев

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, халықаралық қатынастар факультеті,
Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: bakhtiyar1990@gmail.com

Қытайдың сыртқы саяси тұжырымдамасының қалыптасуы кезеңдері мен дамуы

Қытай экономикалық даму қарқыны, халық саны және тағы бірқатар маңызды әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер бойынша әлемде алдыңғы қатарда. Дегенмен, мемлекетте дамушы елдерге тән бірқатар кешенді мәселелер шешімін таппаған.

Сондықтан Қытай Халық Республикасы басшылығының көзқарасына сәйкес, кез келген жаһандық қатерлер ең өзекті болып табылады. Оларға байланысты шешімдер қабылдау, бір жағынан, мемлекеттің әлемдегі үстемдігін арттыру тәсілі деп қарастырылса, екінші жағынан, өсімнің жоғары қарқынын қолдауға мүмкіндік беретін ішкі даму құралы ретінде қаралады.

Қытайдың сыртқы саясаты көптеген ғалымдар мен сарапшылардың зерттеу нысаны болып табылады. Оның қазіргі бағыттары 1980 жылдардан бастап Қытай Халық Республикасының сыртқы саяси тұжырымдамаларының дамуымен тікелей байланысты. Сондай-ақ Қытай басшыларының жүргізген сыртқы саясатының эволюциялық дамуы мен Ху Цзинтаоның «гармониялды әлем құру» идеясы да сараланған. Аталған көріністерді сипаттау ҚХР болашақ сыртқы саясатын болжау үшін өте маңызды болып табылады. Мақала ресейлік, қазақстандық және қытайлық деректерге негізделген.

Түйін сөздер: Қытай, сыртқы саясат, әлемдік тәртіп, Дэн Сяопин, гегемонизм, қауіпсіздік, көпполярлық, аймақтық тұрақтылық.

Н. Мукаметханулы, Б.А. Сабденалиев

Периоды становления и развития внешнеполитической концепции Китая

Китай занимает лидирующие позиции в мире по темпам экономического развития, численности населения и ряду других важнейших социально-экономических показателей. В то же время в стране остается нерешенным комплекс проблем, присущих развивающимся странам.

В результате практически все глобальные риски, с точки зрения властей КНР, имеют высокую степень актуальности. Принятие мер в отношении них рассматривается, с одной стороны, как способ укрепления позиций страны в мире, с другой – как инструмент внутреннего развития, дающий возможность поддержания высоких темпов роста.

Внешняя политика Китая является важным объектом исследований для широкого круга ученых и аналитиков. Ее современные направления напрямую связаны с развитием внешнеполитических концепций Китайской Народной Республики в 1960-1990-х годах. Кроме того, в статье рассматривается эволюция развития ведения внешней политики китайских правителей, а также идея Ху Цзиньтао о создании «гармоничного мира». Освещение этих аспектов очень важно для прогнозирования будущей внешней политики КНР. Статья основывается на российских, казахстанских и китайских источниках.

Ключевые слова: Китай, внешняя политика, мировой порядок, Дэн Сяопин, гегемонизм, безопасность, многополюсность, региональная стабильность.

N. Mukamethanuly, B.A. Sabdenaliyev

Periods of formation and development of China's foreign policy concept

China occupies a leading position in the world in terms of economic development, population growth and a number of other major socio-economic indicators. At the same time, the country remains unresolved complex problems inherent in developing countries.

As a result, almost all the global risks, from the point of view of the authorities of the PRC, have a high degree of relevance. Taking action against them is considered, on the one hand, as a way to strengthen the country's position in the world, on the other – as a tool for internal development, enabling sustain high growth rates.

Chinese's foreign policy became a serious object to research for the broad circle of scientists and analysts. Its today trends are directly tied to PRC's foreign-policy concepts in the period of 1960-1990's. Coverage of these aspects seems quite important for the prediction of Chinese future policy. The article is based on Russian, Kazakh and Chinese materials.

Key words: China, foreign policy, world order, Deng Xiaoping, hegemonism, security, multipolarity, regional stability.

Кіріспе. Қытай – ұзақ тарихы бар ежелгі өркениетті елдердің бірі әрі қазіргі таңдағы алып державалардың алдыңғы қатарында қарқынды дамып келе жатқан мемлекет болып табылады. Қытай Халық Республикасы қазіргі таңда Біріккен Ұлттар Ұйымы Қауіпсіздік кеңесінің тұрақты мүшесі ретінде және экономикалық жақтан аса қуатты ел ретінде де халықаралық қатынастар жүйесінде маңызды рөл атқарып отыр. Дегенмен, Қытайдың сыртқы саяси саладағы қалыптасуы бірден болған жоқ.

Қытайда тарихи сабақтастық жақсы сақталады. Оның ХХІ ғасырдағы сыртқы саясаты мен дипломатиясы өткен ғасырдағы сыртқы саясаты және дипломатиялық қатынастарының тарихи дамуының көрінісі болып табылады. Сондықтан оның тарихи сабақтастық жолымен өткеніне көз жіберетін болсақ, Қытай Халық Республикасын құрушы Мао Цзэдунның сыртқы саясаты мен дипломатиялық қатынастарын, ұлы реформатор Дэн Сяопиннің сыртқы саясаты мен дипломатиялық стратегиясын, Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін таныған және дипломатиялық қатынас орнатқан Қытай мемлекет басшысы Цзянь Цзинминнің сыртқы саясаты мен дипломатиялық қатынастарын және Ху Цзинтаоның сыртқы саясаты мен дипломатиясын тұтастай жүйесіндегі эволюциялық өзгерістерді аңғарамыз.

Негізгі бөлім. «Қырғи қабақ соғысының» аяқталуы, КСРО-ның ыдырауы мен екі полюсті әлем құламас бұрын қытайлық басшылық сыртқы әлем елдерімен өзара қарым-қатынас орнатудың ерекше әрі тиімді таңдады. Оны құрудың үдерісі кезең-кезеңмен және байыпты жүргізілді. Мұндай құбылыс жалпы қытайлық реформаларға тән болатын, кейіннен ол әрдайым өзгермелі әлем жағдайында ҚХР көршілес елдерімен жасалынатын келісімдер мен шарттарда да прагматикалық және ұқыпты әдісті қолданудың алғышартына айналды.

ҚХР ертедегі сыртқы саяси тұжырымдамаларында саяси экстремизм мен қытайлық басшылардың теориялық тәжірибелерінің жетіспеушілігі, сонымен қатар Азаматтық соғыс

жылдарында қалыптасқан саяси күрес жүргізу әдістерін түсінудің таптауының көруге болады. Сол кезеңдегі ҚХР халықаралық тұжырымдамаларының қалыптасуындағы үлкен рөлді ХХ ғасырдың екінші жартысындағы азиаттық аймақтық қақтығыстар негізінде өзін танытқан геосаяси фактор атқарды [1].

Қазіргі заманғы қытайлық сыртқы саяси тұжырымдамалардың қалыптасу үдерісіндегі бетбұрысты кезең 1980 жылдардың соңы мен 1990 жылдардың басына сай келді. Бұл кезеңде ҚХР басшылығының ең жалпы көзқарастарының дамуы үдерісінің аяқталуын байқауға болады, яғни «соғыс пен күйзеліс» тұжырымдамасынан оған түбегейлі қарама-қайшы «бейбітшілік пен даму» тұжырымдамасына ауысу. Қытай мемлекеттермен бірге даму негізінде «бейбіт өрлеу» бағытына бет бұрды. Қытайлық басшылық өз мақсатына жету үшін мемлекетке уақыт, шетелден қаржылық және ғылыми-техникалық, технологиялық қайтарымды көмек қажет екендігін түсіне білді. Ондаған жылдай бейбіт жағдайда жұмысты қамтамасыз етуге, соған қоса Қытайдың халықаралық қақтығыстарға араласпауына кепілдік етуге қызығушылық пайда болды.

ҚХР сырты саяси теориясының негізі болып, қытайлық басшылықтың өзара қатынастарды тек қана келісімсіз күрес пішімінде орнатуға болатын тұрақты қарсыластардан бас тарту табылды. Алдыңғы қатарға, бірінші кезекте, тұрақты бейбіт қоршаған ортаны қамтамасыз ету және әлемдік экономикалық және ғылыми-техникалық байланыстар құрамындағы Қытайдың жағдайын оңтайландыру мүмкіндіктерімен тікелей байланысты даму мәселелері шықты. Қытайлық сарапшылардың айтуынша, қарқынды дамып жатқан Қытайдың шығыс аймақтарына қауіп төндіру мен жаһандық басып алу қаупінің жойылуымен, ҚХР қауіпсіздік саясаты «қатерлі әлемде қарапайым тіршілік етуден халықаралық тұрақсыздықтың алдын алу мен ұзақ мерзімді ынтымақтастыққа ауысты» [2].

XX ғ. ортасынан қазіргі уақытқа дейін жеткен және Қытайдың қазіргі заманғы сыртқы

саяси тұжырымдамасына табиғи енгізілген тұжырымдама «бейбіт өмір сүрудің бес қағидатын» жатқызуға болады. Олар: 1. Өзара территориялық біртұтастық пен егемендікті құрметтеу. 2. Шабуыл жасамау. 3. Ішкі істерге араласпау. 4. Теңдік және өзара пайда. 5. Бейбіт өмір сүру [3]. Қытай басшылығы әрдайым олардың маңыздылығын атап отырады, қағидаттардың әмбебаптық сипатын көрсетіп, оларды жалпы әлемдік тәртіптің негізіне қояды. Қытайлық саясаттанушылардың сөзіне сүйенсек, 1990 жылдардың ортасында 150-ден астам мемлекет, сонымен қоса Ресей, АҚШ, Жапония секілді алпауыт мемлекеттер өздерінің ҚХР қатынастарының басты нормативтік негізі ретінде осы «бес қағидатты» мойындаған [4].

Келесі бір маңызды тұжырымдама – алғаш рет 1982 жылдың қазан айында Дэн Сяопинмен жарияланған «бейбітшілік және даму» теориясы. Онда жаһандық сипатқа ие, қазіргі замандағы ең ірі стратегиялық мәселелер болып бейбітшілік және экономикалық сұрақ табылатындығы айтылған [5]. Ең басты назар халықаралық қатынастар дамуының әскери-саяси емес, саяси-экономикалық аспектілеріне аударылды. Ол дегеніміз, тағы да ҚХР сыртқы саяси тұжырымдамаларында халықаралық жағдайды сараптауда әскери емес аспектілерге үлкен мән берілу үрдісінің жоғарылауын дәлелдейді.

Дэн Сяопиннің экономикалық қайта құруларынан кейін пайда болған «кешенді мемлекеттік қуат» тұжырымдамасы да ҚХР басшылығын жаңа жағдайда ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін әскери фактор рөлін бәсеңдетуге жүктеді. Оның басты мәні, жаңа жағдайда мемлекеттің қуаты мен оның халықаралық сахнадағы әсері тек қана оның әскери мүмкіншілігінің ұлылығында емес, сонымен қатар экономикалық және ғылыми-техникалық дамуы мен салиқалы сыртқы саяси бағытында. Сонымен қоса басымдық етуші фактор болып елдің экономикалық әлеуеті саналды [6]. Сол кездегі Қытай дипломатиясының басты міндеті – бейбіт халықаралық ортаны қалыптастырып, модернизация құрылысы үшін қызмет ету болды.

1980 жылдардың соңында қытайлық басшылық халықаралық жағдайды сараптау барысында әлемді көпполярлық тұсынан қарау көзқарасы басым бола бастады [7]. Ол әлемдегі түрлі мемлекеттердің халықаралық

аренада тәуелсіз саяси бағыттарын жүргізуге талпыныстарын көрсетіп, бір немесе екі ұлы державалардың шексіз басымдық етуінің аяқталуын меңзеп, халықаралық қатынастардың демократизациялануын сипаттады. Бұл тұжырымдама 1988 жылы мамыр айында алғаш рет ҚХР сыртқы істер министрі Цянь Цичэннің сөзінде Бейжіңнің әлемдегі жағдайға байланысты ресми көзқарасында көрініс тауып, сонымен қатар қытайлық саясаттанушылар арасында кең қолданысқа енді. Көпполярлыққа деген қытайлық тәсілдің ерекшелігі қытайлық басшылықтың екіжақты қатынастардың арнайы тепе-теңдігін құрудағы «әлемдік тәртіп гармониялы және қауіпсіз, сондықтан онда кім соғыспаса сол женеді» деген қағидатты ұстануында [8].

XX ғасырдың 80-жылдары Қытайдың дипломатиялық стратегиясында түбегейлі өзгеріс болды. Соған дейін қытай гегемонизмге қарсы тұруды алға тартып келген. Ол кезде АҚШ пен КСРО-ның өздерімен қатынасының өзгерістеріне байланысты, гегемонизмге қарсы тұру – біресе АҚШ-қа бағыттаса, енді бірде КСРО-ға арналып айтылып отырған болатын. Ал 1980-жылдан кейін ол ұранның нақтылы бағытталған нысаны болмады, кім гегемонизмге басса соған қарсы тұру дегенге өзгерді. Дэн Сяопин өзінің ҚКП Орталық комитетінің XII съезінде сөйлеген сөзінде: «Қытайдың ісін қытайдың жағдайына негізделіп істеу керек, қытайлықтар өз күштеріне сүйеніп жұмыс істеулері қажет. Дербес өз-өзіне қожа болу, өз күшіне сүйеніп өмір сүру, мейлі өткенде, мейлі қазір, әлде болашақта болсын бәрібір біздің табан тірер тұғырымыз болып қала береді... Ешқандай шет мемлекеттер Қытай олардың вассалы болады деп ойламасын, Қытай өз мемлекетінің мүддесін зияндайтын ащы алманы асай салады деп ойламасын. Біз бұлжымастан сыртқа есікті ашық ұстау саясатын қолдана береміз, тең дәрежеде өзара пайда жеткізу негізде белсенді түрде сыртқы алмасуларды кеңейте береміз» [9], – деп атап көрсетті.

Дэн Сяопиннің гегемонизмге қарсы тұру дегені – Мао Цзэдунның Үш әлем концепциясына ұқсамайды. Мао оны үшінші әлеммен ынтымақтасу, екінші әлемді өзіне тарту және ыдырату, бірінші әлемге қарсы халықаралық біртұтас майдан құру мақсатында ортаға қойған болатын. Ал Дэн Сяопин айтқан гегемонизмге

қарсы тұрудың мазмұнындағы халықаралық таптық күрес, халықаралық біртұтас майдан құру деген стратегиялық идеялар алынып тасталған. Мұның өзі Қытайдың дипломатиялық стратегиясындағы түбегейлі өзгеріс болып табылады. Сондай-ақ ол Қытай дипломатиясының прагматикалық бағытқа бет алғанын аңғартады.

XX ғасырдың соңғы жартысында ҚХР-ның сыртқы саясатының басты принциптері қалыптасты, ал дипломатиялық қатынастары елдің ішкі ахуалына, халықаралық саяси жағдайға және мемлекет басшыларының дүниетаным көзқарастарына байланысты өзгеріп отырды. Одан Қытайдың ұтқан тұстары да, ұтылған жақтары да болды. Дегенмен, Қытай қоғамы реформа және есікті ашық ұстау дәуіріне қадам басқаннан бері, олардың сыртқы саясаты мен дипломатиялық қатынастары біртіндеп даму эволюциясы арқылы XX ғасырды табыспен аяқтады деуге болады.

XXI ғасырда Қытайдың әлемдік аренадағы ықпалының арта түскені айқын байқалады. Бұлай болуының өзіндік заңдылығы бар. Өйткені жаңа ғасырға дейін Қытай жиырма жылдан аса қоғамдық реформа жүргізіп, экономикасын қарқынды даму арқылы жаңа ғасырға әлемдік ұлы держава ретінде қадам басты. Бұрынғы социалистік мемлекеттер ішінде Қытайдың жүргізген реформасы сәтті де, табысты болды. Сәтті болуының басты себебі Дэн Сяопиннің реформа теориясының дұрыстығында. Дегенмен теорияны тәжірибеде қолдану тетігінің рационалды түрде жасалуы шексіз жасампаздық күшке айналды. Қытай әлеуметтік реформаны кезең-кезеңімен, реті-ретімен біртіндеп жүргізді, бірақ зор нәтижелерге қол жеткізіп отырды.

Жаңа ғасырдағы қытай қоғамының дамуына, 2007 жылы өткен Қытай Коммунистік партиясының XVII съезінде қабылдаған шешімдердің маңызы ерекше. Сол съезде ҚХР төрағасы, мемлекеттік және партиялық әскери кеңестің басшысы, ҚКП ОК бас хатшысы Ху Цзиньтао алдағы бесжылдық дамудың басымдықтарын пайымдады. Онда әлеуметтік және экологиялық мәселелердің шешілуі, қоғамдық қатынастарда гармония қалыптастыру, нарықтық экономика реформасын жалғастыру, бір партиялық «халықтық демократия» аясында құқықтық жүйені нығайту, Қытайдың халықаралық ықпалын күшейту және

сыртқы саясатта «гармониялық әлем» құру бағыттары анықталды [10].

Қытай Компартиясының XVI кезекті IV пленумында қабылдаған «ҚКП ОК партияның саяси басқару қабілетін арттыру Қаулысында» гармониялды қоғам құру концепциясы ортаға қойылды. Бұл – Ху Цзиньтаоның идеалды қоғам құру идеясының ресми түрде алға қойылуы. Ол сөйлеген сөзінде: «Қаулыда»: «еліміздің терең қоғамдық өзгерістеріне сәйкес, гармониялды қоғам құруды маңызды орынға қою, қоғамдық күштерді жандандыру, қоғамдық әділеттілік пен тазалықты ілгерілету, барынша кең көлемде барлық белсенді факторлардың белсенділігін арттыруда табанды болып, социалистік гармониялды қоғам құру қабілетті жоғарылату керек», – деп атап көрсетті. Қытай басшысы не үшін «гармониялды қоғам құру» концепциясын алға тартты? Себебі ол Қытай қоғамындағы «гармониялды емес немесе қайшылықты құбылыстарды терең байқады.

Кейбір ғалымдар гармониялды қоғам құрудың түйіні төрт мәселені шешу деп санайды. Олар:

1) қоғамдық қатынастарды реттеу, әсіресе қоғамдық таптар арасындағы қатынастарды реттеу;

2) қоғамдық қайшылықтарды шешу, әсіресе халық ішіндегі мүдде қарама-қайшылықтарын дұрыс шешу;

3) қиыншылығы бар бұқараның өнідіріс және тұрмысына көңіл бөлу, барлық қоғам мүшелерінің әлеуметтік дамудың нәтижесінен игіліктенуін қамтамасыз ету;

4) қоғамдық әділеттілікті ілгерілету, негізінен табыс бөлісіндегі алшақтық пен табыс бөлісіндегі әділетсіздік мәселесін шешу.

Қытай төрағасының «гармониялды әлем» идеясын әлемдік әрбір маңызды жиналыстарында дәріптеуі жайдан-жай емес. Өйткені ҚКП XVI съезінде «гармониялды әлем құру, бейбіт даму жолында жүру, өзара тиімділік жасау ортақ жеңіске жетуде табанды болуды» – жаңа дәуірдегі Қытайдың сыртқы саясат стратегиясының үш тағаны деп белгілеген болатын.

Қорытынды: Қытайдың сыртқы саяси тұжырымдамаларына зерттеуді қорытындылай келе, кем дегенде қытайлық басшылық үнемі қолданатын екі мәселені ерекшелеуге болады. Біріншіден, ол – сырттағы барлық пайдалы

Қытайдың ішкі мәселелерін шешуге тарту мен мемлекеттің ортақ әлеуетін күшейту. Екіншіден, – халықаралық қақтығыстар мен дауларда бейтарап ұстаным ұстау және ел сыртындағы соғыстар мен қақтығыстар және тағы басқалардан бас тарту, ол өз кезегінде Бейжіңге өзінің ішкі мәселелерін шешуге мүмкіндік береді.

Қазіргі кезеңдегі Бейжіңнің сыртқы саяси мәселелерінің негізгі түп мақсаты басқа мемлекеттердің мүдделері мен ынтасына қарамастан Қытай қысымға көнбейтін, манипуляцияның нысанына айнала алмайтын және басқа маңызды акторлардың тарапынан оның ұлттық мүдделері ескерілетін халықаралық байланыстарда басты

орындарда болатын жаңа жүйенің қалыптасуына қолдау көрсетуге ұмтылуы болып табылады. Сонымен қатар Қытайдың соңғы сыртқы саяси тұжырымдамаларының ортақ белгісі әлемдік қауымдастықтың барлық мүшелерінен тұрақты байланыстарды орнату мен қолдау.

Аталған факторлар мен қағидаттардың жиынтығы ҚХР гегемонизм мен күштеу саясатына қарсы тұрумен қатар, өзге мемлекеттермен қарым-қатынас орнатуда тәуелсіз бағыт құруға мүмкіндік береді. Осы құрамдас бөліктер Қытай Халық Республикасының қарқынды жүріп жатқан халықаралық үрдістерге енуіне жағдай жасады деп тұжырымдауға болады.

Әдебиеттер

- 1 Плешаков К. Гео-идеологическая парадигма: Взаимодействие геополитики и идеологии на примере отношений между СССР, США и КНР в континентальной Восточной Азии, 1949-1991 гг. / Российский научный фонд. Московское отделение. – М., 1994. – 107 с.
- 2 Кәрібжанов Ж., Мұқаметханұлы Н. Қытайдың сыртқы саясаты және Қазақстанмен қатынасы (2000-2010 жылдар). – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 254 б.
- 3 Энциклопедия нового Китая. – М.: Прогресс, 1989. – 155 с.
- 4 Чжан Вэньвэй. Шанхайская организация сотрудничества: достижения, возможности, вызовы// Чжунго вайцзяо сюэюань. – Пекин: Бэйцзин чубаньшэ, 2004. – 78 с.
- 5 Арин О. О внешнеполитической стратегии Китая. 02.1999//http://www.asia-taimes.ru/countries-shina/0_vneshnepolit_strategii_knr.htm.
- 6 Остроухов О. Внешняя политика Китая в годы реформ и перспективы ее развития // Мировая экономика и международные отношения, 1999. – № 3. – С. 5-15.
- 7 Чжуан Ливэй. Международная стратегия Китая в обсуждениях АСЕАН// Дандай ятай (Современный АТР). – 2003. – №6. – С. 4-11.
- 8 Малевич Ю.И. Проблемы внешней политики Китайской Народной Республики. – М., 2009.
- 9 Галенович Ю. М. Наказы Цзян Цзэминя: принципы внешней и оборонной политики современного Китая. – М., 2003. – С. 281-284.
- 10 Соловьева Т.М. Исторический опыт международного сотрудничества Китайской Народной Республики и стран Африки во второй половине XX – начале XXI вв.: диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – М., 2009. – С.149.

References

- 1 Pleshakov K. Geo-ideologicheskaya paradigma: Vzaimodeistviye geopolitiki i ideologii na primere otnosheniy mezhd SSSR, SSHA i KNR v kontinentalnoi Vostochnoi Azii, 1949-1991 gg./ Rossiiskinauchnyfond. Moskovskoeotdeleniye. – М.,1994. – 107 s.
- 2 Karibzhanov Zh., Mukhametkhanuly N., Kitaidin sirtki sayasati zhane Kazakstanmen katinasy (2000-2010 zhildar). – Almaty: Kazak universiteti, 2013.
- 3 EnciklopediyanovogoKitaya. – М.: Progress, 1989. – 155 s.
- 4Chan Venwei. Shanhaikaya organizaciya sotrudnicestva: dostizheniya, vozmozhnosti, vizovy//Chungo vaicao sueuan. – Pekin: Beijin chubanshue, 2004. – 78 s.
- 5 Arin O. O vneshnepoliticheskoi strategii Kitaya. www.asia-taimes.ru/countries-shina/0_vneshnepolit_strategii_knr.htm. [Data obrasheniya: 4.01.2010].
- 6 Ostroukhov O. Vneshnaya politika Kitaya v gody reform I perspektivy ee razvitiya // Mirovaya ekonomika I mezhdunarodniye otnosheniya, 1999. – № 3. – S. 5-15.
- 7 ChuanLivei.Mezhdunarodnaya strategiya kitaya v obsuzhdeniyah ASEAN// Dandai ytai (Sovremenniu ATR), 2003. № 6. S. 4-11.
- 8 Malevich Y.I. Problemy vneshnei politiki Kitaiskoi Narodnoi Respubliki. – М., 2009.
- 9 Galenovich Y.M. Nakazy Czyan Cn Jiang Zeminya:principy vneshnei I oboronnoi politiki sovremennogo Kitaya. – М., 2003. – S.281-284.
- 10 Solovyeva T.M. Istoricheskii opyt mezhdunarodnogo sotrudnichestva Kitaiskoi Narodnoi Respubliki i stran Afriki vo vtoroi polovine XX – nachale XXI vv.Dissertaciya na soiskaniye uchenoi stepeni kandidata istoricheskikh nauk. – М., 2009. – С.149.

УДК 327(574+73)

Ф.Т. Кукеева*, Г.Ж. Раимова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы,

*e-mail: fturar@mail.ru

**Концепция внешней политики РК:
сотрудничество с США**

В январе этого года была опубликована Концепция внешней политики РК на 2014-2020 гг., которая содержит основополагающие цели и задачи приоритетных направлений и механизмы их решения.

Опубликованный документ дает ответы на вопросы, активно дискутируемые в академической экспертной среде. В Концепции внешней политики Республики Казахстан 2014-2020 гг. определены страновые и региональные приоритеты. Отношения с США характеризуются как стратегическое партнерство, направленное на развитие политического, торгово-экономического, инвестиционного, энергетического, научно-технического и гуманитарного сотрудничества, решение актуальных вопросов международной повестки дня. США, несмотря на наличие геополитических и экономических интересов, так и не выработали центральноазиатскую стратегию. Углублению стратегического сотрудничества будет способствовать политический диалог на высшем уровне в формате регионального диалога С 5 +1 (Центральная Азия + США), на уровне государственного секретаря и министра иностранных дел, в дополнение к существующим двусторонним механизмам.

Ключевые слова: концепция, многовекторная внешняя политика, стратегическое партнерство, Казахстан, США.

Ф.Т. Кукеева, Г.Ж. Раимова

**Қазақстан Республикасының сыртқы саясат концепциясы:
АҚШ мемлекетімен ынтымақтастығы**

Ағымдағы жылдың қаңтар айында 2014-2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының сыртқы саясаты концепциясы жарияланды, концепцияда басым бағыттар мен оны шешу жолдарының негізгі мақсаттары және міндеттері айқындалған.

Жарияланған құжат академиялық сарапшылар ортасында қызу талқыланып жатқан сұрақтарға жауап береді. 2014-2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының сыртқы саясаты концепциясында мемлекеттік және аймақтық басымдықтар белгіленген. АҚШ мемлекетімен стратегиялық қарым-қатынасын саяси, сауда-экономикалық, инвестициялық, энергетикалық, ғылыми-техникалық және қоғамдық ынтымақтастық бағытын дамыту барысы, халықаралық күн тәртібіндегі өзекті мәселелер шешімдері қарастырылған. АҚШ-тың геосаяси және экономикалық мүдделілігіне қарамастан, ортаазиялық стратегиясы әлі де айқындалмаған. Екі жақты тетіктерді жетілдіре отырып, жоғары деңгейдегі саяси диалог аймақтық диалог форматында 5+1 (Орталық Азия + АҚШ) мемлекеттік хатшы және Сыртқы істер министрлігі деңгейінде ынтымақтастық дамуын тереңдетуді көздейді.

Түйін сөздер: концепция, көпбағытты сыртқы саясат, стратегиялық серіктестік, Қазақстан, АҚШ.

F. Kukeyeva, G. Raimova

**Foreign Policy Concept of the Republic of Kazakhstan:
Cooperation with U.S.**

In January of the current year was published the Foreign Policy Concept of Kazakhstan for 2014-2020., which contains the fundamental goals and objectives of the priority directions and mechanisms of their solution.

Published document provides answers to the questions under discussion actively in the academic peer environment. The Foreign Policy Concept of the Republic of Kazakhstan 2014-2020 period identified by country and regional priorities. Relations with the U.S. are characterized as a strategic partnership aimed at the development of political, trade-economic, investment, energy, scientific-technical and humanitarian cooperation, the solution of pressing issues on the international agenda. The United States, despite the presence of the geopolitical and economic interests, has not

worked out a Central Asia strategy. Deepening strategic cooperation will promote the political dialogue at the highest level in the format of a regional dialogue with 5 +1 (Central Asia + USA) at the level of State Secretary and Minister of Foreign Affairs, in addition to the existing bilateral mechanisms

Key words: concept, multi-vector foreign policy, the strategic partnership, Kazakhstan, USA

Введение. Концепция – это документ, который отражает видение развития определенной сферы, отрасли, обоснование соответствующей государственной политики и включает основные принципы и общие подходы этой политики.

Принятие концепции или доктрины, предполагает разработку «плана внешнеполитических мероприятий по ее реализации. Его выполнение представляет собой целенаправленную внешнеполитическую деятельность, то есть внешнеполитический курс. Эффективное стратегическое планирование способно обеспечить получение государством на международной политической арене стратегической инициативы.

Концепция внешней политики отражает видение развития государства, его внешнеполитических намерений на определенный период времени. Наличие Концепции не является обязательным фактором, но многие государства предпочитают иметь подобного рода документ, поскольку он дает более целостное представление и о развитии международных отношений, и о месте государства в данной системе, что позволяет эффективно использовать все варианты при принятии внешнеполитических решений.

Правильно избранная и сформулированная долгосрочная концепция реализации государственных интересов может быть источником успехов внешней политики страны в среднесрочном (и даже долгосрочном) смысле. Смена концепции – дело отнюдь не синхронное с риторическими коррективами. Основа такой концепции вообще может существовать несколько лет и при этом не подвергаться изменениям вместе со сменой текущих приоритетов внешнеполитических интересов страны».

Опубликованная Концепция внешней политики РК является своего рода планом внешнеполитических мероприятий и содержит основополагающие цели и задачи приоритетных направлений и механизмы их решения [1].

Широкая общественность получила возможность ознакомиться не только с видением развития государства, его внешнеполитических намерений на определенный период времени,

но и создать более целостное представление и о развитии международных отношений, и о месте государства в данной системе.

Концепция внешней политики сохраняет преемственность с предыдущими внешнеполитическими документами, обобщает опыт прошедших лет, содержит оправдавшие себя позиции и целеустановки и, естественно, очерчивает новые задачи.

Концепция внешней политики Республики Казахстан разработана в соответствии с установками, изложенными в Послании Президента Республики Казахстан – Лидера Нации народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства».

Если говорить о глобальных процессах, в частности о формирующейся международной системе, то в разделе “Цели и задачи внешней политики РК” подчеркивается центральная и координирующая роль ООН [1].

Это свидетельствует о стратегическом выборе Казахстана в пользу сотрудничества с ООН, которая рассматривается в качестве несущей опоры современной системы глобального взаимодействия, гаранта сохранения и поддержания мира и баланса интересов на международной арене, устойчивости существующей архитектуры безопасности. Отсюда также следует, что наша страна выступает за многополярный мир и будет содействовать тому, чтобы международная система была справедливой и демократической, в идеале – саморегулирующейся.

Ещё одним важным нововведением Концепции-2014 является действительно концептуальное определение существа сегодняшней ситуации в мире. Именно от верной формулировки такого понимания зависит и верное (или неверное) формулирование внешнеполитической стратегии РК.

Основная часть: Особо следует отметить, что опубликованный документ дает ответы на вопросы, активно дискутируемые в академической экспертной среде.

1. Это вопрос о субъектности Казахстана, который поднимается в связи с участием нашей страны в интеграционных процессах.

Сегодня Казахстан интересен миру не только ураном и углеводородами, но и как региональный лидер, ответственный партнер и надежный сосед. Об этом свидетельствует динамика взаимоотношений РК с Россией, Китаем, США, странами ЕС и Азии, центральноазиатскими государствами.

За годы независимости Казахстан выдвигал инициативы регионального и глобального характера. Антиядерная и «зеленая» инициатива страны, а также представительство в авторитетных организациях и региональных структурах сегодня определяют Казахстан как состоявшееся государство. Но на этом развитие не останавливается. Предполагается новая задача – поднять благосостояние граждан до такого уровня, который позволит Республике до 2050 г. войти в тридцатку самых развитых стран мира.

Казахстанская модель развития уже оправдала себя, а значит, поможет достичь желаемых результатов и в дальнейшем.

Среди выдвинутых нашей страной инициатив особое внимание за рубежом вызвали принципы G-Global – принципы нового мира в XXI веке. Они стали настоящей интеллектуальной сенсацией. Факт появления такой идеи свидетельствует о том, что Казахстан набрал геополитический вес не только как региональный игрок, но и как значимый участник глобальной мировой политики.

2. Сегодня много дискутируют о возможности формирования центральноазиатской интеграции. В экспертной среде можно найти как сторонников, так и противников региональной интеграции. Это объясняется целым рядом факторов объективного и субъективного характера, среди которых слишком разные приоритеты стран региона, различие векторов внешнеполитического взаимодействия и т.д.

Относительно интеграции Центральной Азии, в Концепции прописан тезис о том, что перспективной целью нашего государства видится трансформация региона в единый интегрированный субъект международной политики и экономики. Казахстан будет стремиться к развитию внутрирегиональной интеграции в Центральной Азии в целях снижения конфликтного потенциала, решения социально-экономических проблем, развязки узла водно-энергетических и иных противоречий [1].

3. Начало нового века совпало с появлением новых тенденций во внешней политике Казахстана – политического прагматизма, направленного на укрепление и развитие основ независимости и суверенитета нашей страны. Более выпукло стали проявляться очертания внешней политики. Был сформулирован принцип многовекторной дипломатии Казахстана, который на нынешнем этапе является фундаментом внешнеполитической деятельности страны.

Во внешнеполитической концепции принцип многовекторности, сохраняясь как основа внешней политики РК, развивается в сторону сбалансированности, прагматизма, взаимной выгоды, твердом отстаивании национальных интересов страны [1].

Следует напомнить, что многовекторность не является застывшей, раз и навсегда утвержденной догматической формой. 20 лет назад мир был другим, у Казахстана были совсем другие возможности, цели и задачи. Меняется мир и окружение Казахстана. Меняются приоритеты основных игроков мировой политики. Глобализация и кризис изменили не только расстановку сил в мире, но и родили (и рожают) новые общемировые тренды.

Другой отличительной чертой новой Концепции, имеющей большое внутреннее значение, является ориентация на проведение активной экономической дипломатии. С учетом современных реалий, экономизации внешней политики, внешнеполитическая стратегия Республики Казахстан требует модернизации и продвижения национальных интересов на принципах прагматизма. Главное здесь – содействие развитию национальной экономики, которая является составной частью мировой экономики и в немалой степени испытывает на себе ее позитивное или негативное воздействие.

Имеется и ещё один важный концептуальный вопрос, связанный с взаимозависимостью внешней политики и политики внутренней. Динамичное и поступательное политическое и социально-экономическое развитие Казахстана, завершение трансформационного периода и переход страны к новой Стратегии долгосрочного и устойчивого развития до 2050 года является основой стабильной и предсказуемой внешней политики.

Во внешнеполитической концепции четко определены приоритеты внешней политики РК.

Объективно, что наши соседи входят в первый круг интересов нашей страны.

Следует согласиться с мнением казахстанских экспертов о том, что Казахстан должен наращивать внешнеполитические векторы сотрудничества со странами Центральной Азии.

Мы видим себя как страну, которая последовательно углубляет интеграционные связи с соседями. Речь идет, разумеется, в первую очередь о евразийской экономической интеграции, которая рассматривается как долгосрочный и взаимовыгодный проект, осуществляемый на данном этапе между Россией и Белоруссией.

В опубликованной Концепции внешней политики Республики Казахстан 2014-2020 гг. определены страновые и региональные приоритеты. Отношения с США характеризуются как стратегическое партнерство, направленное на развитие политического, торгово-экономического, инвестиционного, энергетического, научно-технического и гуманитарного сотрудничества, решение актуальных вопросов международной повестки дня [2].

Начиная с 2001 г. официальный Вашингтон выстраивал свои интересы в центральноазиатском регионе в большей степени через призму Афганистана. После 2014 г. ожидается снижение интереса к нашей стране и к региону в целом, что потребует наполнить новым смыслом понятие «стратегического партнерства» между Республикой Казахстан и Соединенными Штатами.

Сегодня выкладки американских аналитических центров, дискуссии в подкомитетах Конгресса и на страницах печати свидетельствуют, что США ведут поиск новой модели присутствия в Центральной Азии после вывода союзнических войск из Афганистана.

Следует отметить различие в оценках места центральноазиатского региона в официальном и экспертном дискурсе. Так, Джеффри Манкофф из вашингтонского Центра стратегических и международных исследований (CSIS) считает, что после 2014-го года Центральная Азия перестанет быть приоритетом внешней политики США [3].

В то же время бывший помощник Государственного секретаря по вопросам Южной и Центральной Азии Роберт Блейк, выступая в Комитете по иностранным делам Палаты представителей Конгресса с докладом о концепции

присутствия американского присутствия в регионе, заявил о том, что Центральная Азия становится все важнее для Соединенных Штатов.

Возможно, эти разногласия по определению значимости региона объясняются отсутствием центральноазиатской стратегии и осложняют поиск ориентиров для выработки пост-афганской внешней политики.

После ухода из Кабула американцы могут переориентироваться из Центральной в Юго-Восточную Азию. Смещение внешнеполитических приоритетов в АТР и бюджетные проблемы подталкивают официальный Вашингтон к урезанию своих программ в ЦА. Впервые Госдепартамент и Агентство по международному развитию США (USAID) резко снизили финансирование центральноазиатских проектов в 2011 г., уменьшив ассигнования с 436 до 126 млн дол. В дальнейшем продолжилось уже постепенное сокращение расходов, которые в 2013 г., согласно бюджетному запросу Госдепа в Конгресс, составили 118 млн дол. (сокращение на 12% к уровню 2012 г.) [4].

Под секвестр попадают в основном программы политического, социально-экономического и гуманитарного характера.

Присутствие США в регионе, скорее всего, не увеличится или даже сократится в таких странах, как Таджикистан и Кыргызстан, которые, возможно, войдут в Таможенный Союз. Узбекистан и Туркменистан, рассматривая любое иностранное присутствие на своей территории в качестве угрозы стабильности, не пойдет на сближение с США.

В этих условиях Казахстан в рамках сбалансирования сотрудничества в военно-политической, межпарламентской, экономической, культурно-гуманитарной сферах может укрепить американский вектор своей внешней политики.

Соединенные Штаты имеют положительный опыт сотрудничества с РК. Казахстан за годы независимости развивает и укрепляет равные и взаимовыгодные связи с различными государствами. Астана проводит предсказуемую среди всех постсоветских государств внешнюю политику, плюс Казахстан добровольно избавился от накопленных на его территории арсеналов ядерного оружия. Основной упор Казахстан и США делают на энергетическое сотрудничество. В самой ближайшей перспективе Казахстан может сыграть одну из ведущих ролей в налаживании

снабжения энергоресурсами стран Среднего Востока, включая Афганистан и Пакистан. Вашингтон считает, что Казахстан способен стать ключевым звеном в налаживании маршрута всестороннего сотрудничества по так называемому «Новому шелковому пути» при вовлечении в процессы региональной интеграции не только стран Центральной Азии, но и Афганистана.

Американские геополитические концепты свидетельствуют о том, что Вашингтон предпочитают геополитический подход, отводя при этом Казахстану роль лидера в деле налаживания кооперации в Центральной Азии и превращения ее в более предсказуемый и выгодный для американского бизнеса регион.

Основой для дальнейшего расширения и углубления сотрудничества является отсутствие принципиальных противоречий в двусторонних отношениях. Но, несмотря на общие интересы, партнерство не лишено и проблем. Это касается вопроса о правах человека и развития демократии, которые по-прежнему являются стратегическими приоритетами внешней политики США. Однако существующие различия в оценке сторонами процессов демократизации могут быть вынесены на уровень диалога и поиска конструктивных решений.

Казахстан в американском внешнеполитическом дискурсе за годы постсоветского развития характеризовался как стратегический партнер, а многовекторная внешняя политика как отвечающая интересам США. При этом выказывалось понимание того факта, что Соединенные Штаты не являются эксклюзивным стратегическим партнером, а заинтересованность в сохранении сбалансированных отношений Казахстана с другими великими державами трансформировалась в политику геополитического плюрализма в рамках стратегии Большой Центральной Азии и Нового шелкового пути.

Так, Дж. Ордвей, посол США в РК считает, что «Международные отношения – не «победа с нулевым счетом», как утверждают экономисты. Иначе говоря, Казахстан одновременно может поддерживать тесные связи и с США, и с Китаем, и с Россией. Соединенные Штаты Америки с уважением относятся к многовекторной политике Казахстана и осознают интересы вашей страны. США по многим проблемам сотрудничают с Казахстаном, Евросоюзом, Китаем и Россией.

Афганистан – яркий пример такого сотрудничества».

Однако геополитическая напряженность, сложившаяся в результате недавних событий на Украине, по мнению американских экспертов, поставила под сомнение способность Казахстана поддерживать баланс в регионе между тремя крупными державами Россией, Китаем и США.

Так, Б. Карлсона из университета Дж. Хопкинса отмечает, что Астане придется решать проблему сохранения многовекторного характера своей внешней политики в условиях охлаждения американо-российских отношений, развития более тесных связей между Россией и Китаем на основе общей оппозиции к американской гегемонии [5].

Сегодня очевиден тот факт, что многовекторность внешней политики Казахстана создает новые возможности для плодотворного партнерства как со странами Запада, так и Востока. Это позволит Казахстану не только выдержать турбулентность перемен в мировой политике, но и укрепить независимость и вести более активную политику на региональном и глобальном уровне, выступать модератором сложных политических процессов с целью обеспечения региональной и международной безопасности, выступать инициатором интеграционных преобразований на основе равных партнёрских отношений и взаимной выгоды.

Более взвешенная, многовекторная политика с усиленным фокусом на сохранение суверенитета позволит Казахстану не в ущерб другим стратегическим приоритетам развивать и углублять отношения с США.

Астана и Вашингтон развивают двустороннее сотрудничество по широкому спектру вопросов. В основе стратегического партнерства – взаимное уважение и высокий уровень доверия между президентами двух стран.

Для того чтобы закрепить и вести ежегодный обмен мнениями по двусторонней повестке дня, в 2012 г. была создана Комиссия по стратегическому партнерству между Казахстаном и США. В ее рамках функционируют рабочие группы по ряду направлений, включая вопросы глобальной и региональной безопасности, экономики и инвестиций, науки и технологий, энергетического сотрудничества, политического развития.

К механизмам по стимулированию двусторонних отношений следует отнести и такие, как Казахстанско-американская комиссия по стратегическому партнерству, Совместная казахстанско-американская комиссия по энергетическому партнерству и Государственно-частное экономическое партнерство.

Наполнение двустороннего сотрудничества конкретными проектами в области политики, экономики потребуют от Казахстана и США взаимную готовность учитывать интересы друг друга, создание и укрепление действенных механизмов реализации сотрудничества, выработка общих взглядов и подходов по ключевым проблемам международной политики, глобального и регионального развития.

США, несмотря на наличие геополитических и экономических интересов, не выработали центраальноазиатскую стратегию, которая позволила бы поставить стратегические цели, достижение которых в рамках обычного сотрудничества невозможно, но осуществимо лишь путем выведения отношений на уровень стратегического партнерства: (обеспечение хозяйственного комплекса жизненно важными ресурсами; обеспечение надежного и безопасного доступа к жизненно важным регионам; совместное решение проблем безопасности).

Углублению стратегическое сотрудничество будет способствовать политический диалог на высшем уровне. Это будет содействовать укреплению доверия, предупреждению конфликтов, урегулированию кризисных си-

туаций в двухсторонних отношениях, принятию и реализации оперативных решений. Следует рассмотреть предложение о создании регионального диалога C5 +1 (Центральная Азия + США) на уровне государственного секретаря и министра иностранных дел, в дополнение к существующим двусторонним механизмам

Еще одна причина необходимости формирования американской региональной стратегии в отношении Центральной Азии является набирающие силу интеграционные процессы на постсоветском пространстве. По моему мнению, Соединенным Штатам следует сформировать региональный подход для сохранения геополитического баланса в регионе

Заключение

Таким образом, Концепция внешней политики РК объективна, реалистична, прагматична и конструктивна для международного сообщества, так как отвечает всем современным трендам международных отношений.

Что касается страновых приоритетов, то дальнейший вектор развития контактов по оси Астана-Вашингтон на данном этапе нуждается в определенной корректировке. И связано это, прежде всего, с тем, что в самих Соединенных Штатах идет борьба за определение новых приоритетов их внешней политики. Да и для Казахстана нужно искать новые формы взаимодействия с крупнейшей мировой державой, от которых можно было бы получить дивиденды не только в виде инвестиций в сферу энергетики и добычи полезных ископаемых.

Литература

- 1 Концепция внешней политики Республики Казахстан на 2014 – 2020 годы//www.zakon.kz/4599704-utverzhdena-koncepcija-vneshnejj.html.- 29 янв. 2014 г.
- 2 Рымбаев С. Нужна ли многовекторность Казахстану?//www.region.kg /index.php?option=com_content...id...- 30 янв.2014г.
- 3 The United States and Central Asia after 2014//csis.org/.../130122_Mankoff_USCentralAsia
- 4 Центральная Азия в стратегии США после 2014 г.// www.imperiya.by/comments.html?id=16333
- 5 Carlson B G . Waving the Banner of Independence: Kazakhstan's Relations with Russia, China, and the United States // Yale Journal of International Affairs.- Winter 2008.-P.46-64.

References

- 1 Konceptcija-vneshnejjpolitikiRespubliki Kazakhstan na 2014-2020 gody// www.zakon.kz/4599704- utverzhdena-koncepcija-vneshnejj.html- 29 janvar 2014
- 2 Rymbaev S. Nuzhna li mnogovektornost Kazakhstanu? //-30 janvar 2014 www.region.kg/index.php?option=com_content...id...
- 3 The United States and Central Asia after 2014//csis.org/.../130122_Mankoff_USCentralAsia
- 4 Zentrálnaja Asia v strategii USA posle 2014//www.imperiya.by/comments.html?id=16333
- 5 Carlson B G . Waving the Banner of Independence: Kazakhstan's Relations with Russia, China, and the United States// Yale Journal of International Affairs.- Winter 2008.-P.46-64

УДК 339,5 (73:510)

Р. Алипқызы*, С.М. Нурдаuletова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: alipkyzy89@mail.ru

**Некоторые аспекты торгово-экономической политики США
в отношении КНР**

Сегодня отношения между Китаем и США находятся в центре внимания мировой политики. С момента их восстановления в 1971 г. они были разными – партнерскими, конкурентными, а в последние годы – переходящими в отношения потенциальных противников. Именно от эффективности их двустороннего взаимодействия и решения текущих экономических противоречий зависит стабильность развития мирохозяйственных связей. Взаимодействие КНР и США – это не только отношения между разными по силе и влиянию государствами на международной арене, но и столкновение несовпадающих представлений о самих себе и окружающем мире. Отношения США и КНР – это отношения стратегического партнерства, сопровождаемые усилением взаимозависимости, где двусторонний диалог способствует обсуждению и урегулированию текущих проблем, в частности, торговых дисбалансов и их возможных причин.

Ключевые слова: внешнеторговый дисбаланс США, Меморандум между КНР и США, визит Барака Обамы в Китай.

Р. Алипқызы, С.М. Нурдаuletова

АҚШ-тың ҚХР-мен сауда-экономикалық саясатының кейбір аспектілері

Қазіргі кезде ҚХР мен АҚШ қатынастарына әлемдік саясатта мән берілуде. 1971 жылы қарым-қатынастардың қалпына келтіріле бастағаннан бері әртүрлі бірде әріптестікте, бірде бәсекелестікте болды, ал соңғы жылдары әлеуетті қарсыластың қатынастарына ауыса бастады. Әлемдік шаруашылық байланыстарының тұрақтылығы екі мемлекет арасындағы өзара ынтымақтастықтың нәтижелігі мен қазіргі экономикалық қарама-қайшылықтардың шешімін табуына тікелей тәуелді болып келеді. АҚШ пен ҚХР-ның өзара ынтымақтастығы – бұл тек халықаралық аренадағы күш арақатынасы әртүрлі екі мемлекет қатынастары ғана емес, сонымен қатар қоршаған әлем мен өздері туралы түсініктері қарама-қайшы келетін қатынастар. АҚШ пен ҚХР-ның қатынастары – екі жақты диалог арқылы қазіргі мәселелерді талқыға түсіріп, шешімін табуға, оның ішінде сауда теңгерімсіздігінің мүмкін себептері мен өзара тәуелділік сияқты мәселелерге бағытталған стратегиялық серіктестікке жатады.

Түйін сөздер: АҚШ-тың сыртқы сауда теңгерімсіздігі, ҚХР мен АҚШ арасындағы Меморандум, Барак Обаманың Қытайға сапары.

R. Alipkyzy, S.M. Nurdavletova

Some aspects of the U.S. trade and economic policy toward China

Today, relations between China and the U.S. are in the spotlight of world politics. Since their recovery in 1971, they were different – cooperative, competitive, and in recent years – carry-in relationship potential adversaries. It is the efficiency of their bilateral cooperation and solves the current economic contradictions stability depends on the development of world economic relations. Interaction of China and the U.S. – it is not only the relationship between the different in strength and influence in the international arena, but also a clash of divergent ideas about themselves and the whole world. The relationship between U.S. and China are the strategic partnership relations, followed by a growing interdependence, where bilateral dialogue contributes to the comprehensive discussion and finding a solution to the current issues, such as trade imbalances and their possible causes.

Key words: U.S. foreign trade imbalance, the Memorandum between the PRC and the United States, Barack Obama's visit to China.

Современный Китай – мировой лидер последних тридцати лет по темпам роста промышленного и финансового потенциала, обладатель второй по величине экономики в мире – превратился в крупнейшего мирового экспортера, кредитора, потребителя сырьевых ресурсов, в государство с наибольшими золотовалютными резервами, будущей мировой резервной валютой, крупнейшими в мире армией и населением. Глобальные процессы, в которых все более возрастающую роль играет Китай, главным образом влияют на формирование нового мирового порядка. При этом огромное значение для дальнейшего развития миропорядка имеют отношения КНР с ведущими игроками мировой политики и, прежде всего, с США.

Огромный и все более увеличивающийся внешнеторговый дисбаланс США со странами Азии, и прежде всего с Китаем, вынуждает американское руководство внимательно отслеживать «поступь китайского дракона».

Помимо ухудшения внешнеполитических позиций США, это грозит и серьезными внутренними проблемами – закрытие многих производств, ориентированных на экономические отношения со странами Азиатско-Тихоокеанского региона, рост безработицы и социальной напряженности, рост внутреннего долга, инфляция и т.д.

На протяжении последних 40 лет развитие американо-китайских торгово-экономических отношений прошло несколько этапов. Они характеризовались изменением подходов к анализу экономических отношений между США и Китаем, в первую очередь в связи с динамикой объемов двустороннего торгового и инвестиционного сотрудничества [1].

В начале 1970 г. США создали несколько специализированных институтов, основной целью деятельности которых является помощь в принятии политических решений в продвижении стратегически важных экономических проектов в отношениях с Китаем. В критические периоды напряженных отношений именно бизнес совет США-Китай играл роль связующего звена в двусторонних отношениях [1, с.74].

Экономическое сближение двух стран на раннем этапе носило геостратегический характер. По мере роста товарооборота, реформирования экономики Китая и развития его внутреннего рынка происходит пересмотр подходов и

приоритетов двустороннего сотрудничества. Экономический вектор приобретает все более важное значение и опережает политическое сближение США и Китая, что до настоящего времени служит препятствием для сбалансированного развития отношений. Начало XXI в. характеризуется существенной активизацией двусторонних экономических обменов. Одним из ключевых моментов является вступление Китая в ВТО и отмена существующих барьеров для роста товарооборота. Китай впервые рассматривается Соединенными Штатами как ведущий торговый и экономический партнер, о чем свидетельствуют как статистические данные торгового и инвестиционного сотрудничества, так и политические заявления лидеров обеих стран [2].

Американскими экспертами определено место энергетических вопросов в политике США в отношении КНР, поскольку современная экономика немыслима без энергетической подпитки и именно этот фактор играет ведущую роль (прямо или подспудно) в мировой политике. Обе страны остро нуждаются во внешних источниках энергии.

Но разница состоит в том, что США уже давно зарезервировали позиции на мировых рынках нефти и газа, и используют все возможные (и невозможные) средства для продвижения своих интересов, тогда как Китай – сравнительно новый игрок на мировом энергетическом поле, и вынужден использовать пока только мирные средства достижения своих целей. Но уже сейчас выделены возможные точки столкновения двух стран – Ближний Восток, Латинская Америка и постепенно нарастает соперничество на постсоветском пространстве – Центральная Азия [2, с.34].

США заинтересованы в развитии долгосрочного торгово-экономического сотрудничества с Китаем в таких областях, как сельское хозяйство. В настоящее время Китай стал крупнейшим покупателем американской пшеницы, химических удобрений, самолетов и т.п.

В целях дальнейшего открытия китайского рынка обе стороны в октябре 1992 г. подписали «Меморандум о взаимопонимании между правительствами КНР и США о доступе на рынки». В последние годы китайская сторона практически выполнила все обязательства, предусмотренные в меморандуме, она реализовала серию

активных мероприятий в соответствии с ходом реформ и открытия Китая. Несмотря на возрастающий торговый оборот, между двумя странами сохраняются существенные разногласия. США выражают озабоченность относительно некоторых аспектов торговой политики Китая, включая используемые им экспортные ограничения на сырьевые товары, субсидирование китайских компаний, действующих на американском рынке, заниженный примерно на 40% курс юаня по отношению к доллару, искусственно создающий конкурентные преимущества для китайских производителей и не позволяющий США сократить отрицательное сальдо торгового баланса, а также ограничительный инвестиционный режим и необходимость защиты прав на интеллектуальную собственность. Американские аналитики отмечают, что повышение курса юаня по отношению к доллару на 20% способствовало бы уменьшению американского внешнеторгового дефицита на сумму от 50 до 125 млрд. долл. и созданию 300-750 тыс. новых рабочих мест (по оценкам китайских экспертов, курс юаня по отношению к доллару с 2005 г. вырос на 31%) [3].

Китайские претензии касаются снятия ограничений на экспорт в КНР высокотехнологичной продукции, политизации торгово-экономических вопросов, антидемпинговых расследований и создания равных условий для инвестиций китайских компаний в США.

Соединенные Штаты для Китая – это огромный рынок для сбыта своей продукции. И этот рынок очень трудно кем-либо заменить, хотя КНР стремится продавать свои продукты и товары на разных мировых рынках – в Европе, в развивающихся странах, а также в России. Но все-таки американский рынок для них самый главный и самый выгодный.

Кроме того, золотовалютные запасы Китая – самые большие в мире, почти три триллиона долларов – в большей степени затрачиваются на покупку казначейских облигаций США. Таким образом, Китай как бы финансирует американскую экономику, покупая эти облигации, держа их у себя, не выбрасывая на рынок, т.е. и здесь они взаимозависимы. Помимо этого, существуют регионы мира, где необходимо некое сотрудничество, например, в решении ядерной проблемы Корейского полуострова. Так что вза-

имозависимость действительно существует, как и существует конкуренция между ними.

Американская экономика привязана к китайской за счет выноса части производств на территорию КНР, растущей зависимости американского потребительского рынка от импорта китайских товаров, наличия у Китая крупных долларовых активов и американских долговых обязательств. Более 80% американских компаний, работающих в Китае, сообщили о двузначном росте доходов в 2011 г., при этом у половины из них прибыль увеличилась более чем на 20%. Жесткая конфронтация с Пекином означала бы для Вашингтона удар по собственным экономическим интересам. Поэтому США реализуют сценарий, сочетающий в себе экономическое «прагматическое сотрудничество» и возможность заблокировать растущую роль Китая в глобальном масштабе.

Экономическая взаимозависимость в значительной мере смягчает военно-стратегическую и политическую напряженность в двусторонних отношениях. Каждая из стран – крупнейший по значению торговый партнер друг для друга. Китай – крупнейший кредитор Соединенных Штатов, владеет облигациями и другими ценными бумагами, выпущенными казначейством США, на сумму более 1,2 трлн. долларов. Соединенные Штаты – третий по значимости инвестор в Китае. Около 150 тыс. китайских студентов обучаются в США, более 20 тыс. американцев работают и учатся в китайских университетах [4].

Американское руководство не заинтересовано обострять вопрос о Тайване. Слишком велика цена возможного обострения отношений – в экономическом плане США зависят от стабильности как своей китайской политики, так и развития Китая. США прямо и косвенно вовлечены в ближневосточные дела с окончания Второй Мировой войны. Затянувшаяся смена режима в Ираке, осуществляемая главным образом силами США, значительно усугубила ситуацию на глобальном рынке нефти, но и привела к усилению раскола в исламском мире. Латинская Америка, традиционно считавшаяся «сферой влияния США», пытается вырваться из-под американского пристального внимания.

Заинтересованность США в разведке, добыче и строительстве трубопроводов в Каспийской зоне послужила фоном для развертывания серии

международных операций в Афганистане под общим названием «Несокрушимая Свобода».

Отношения между США и Китаем во многом определяются тем, каковы их энергетические интересы в той или иной части мира. Стабильность мировой политики и экономики во многом будет определяться тем, смогут ли США и Китай найти общие подходы к энергетическим проблемам.

Экономика США страдает от серьезных потрясений, вызванных резким ростом цен на нефть: в 1973-1974, 1979-1980, 1990-1991 и 1999-2000 гг. Колебания мировых цен на энергоносители влияют на темпы экономического роста, а также на инвестиционную и инфляционную ситуацию в стране.

Нефтяной фактор играет определяющую роль во внешней политике США и Китая, их интересы в энергетической сфере пересекаются в Центральной Азии, на Ближнем Востоке и Латинской Америке. Двусторонние отношения – от прощупывания интересов и позиций – не подошли пока к уровню непосредственных контактов по разделу сфер влияния. Причиной тому является как сама природа их отношений, так и особенности некоторой «свободы» стран-производителей нефти и газа в «выборе» партнеров. Однако, по мере обострения проблемы доступа к энергоресурсам отношения между США и Китаем неизбежно перейдут на другой уровень, и тогда не только руководство этих стран, но и страны-производители вынуждены будут адекватно на это реагировать [5].

В этой связи большой интерес представляют энергетические интересы США и Китая в Центральной Азии. Использование ресурсов центральноазиатского региона призвано решить несколько задач для КНР:

- экономическое проникновение в регион энергоресурсы, рынки;
- обеспечение внутренней стабильности в СУАР за счет его экономической подпитки из Центральной Азии;
- через создание совместных предприятий по переработке и добыче нефтяных месторождений Китай обеспечивает китайских специалистов рабочими местами;
- переориентация центральноазиатских государств от укрепления отношений в сфере безопасности с США от западного вектора на

восточный – Шанхайская Организация Сотрудничества;

- сближение позиций с Россией по ряду аспектов региональной безопасности – противодействие терроризму, экстремизму и сепаратизму, наркотрафику;

- развитие транспортных магистралей, которые свяжут регион с Китаем и также выведут на Ближний Восток – через Иран и к Индийскому океану – через Афганистан и Пакистан [6].

По этим причинам Китай активно включился в нефтяные игры вокруг Каспийской нефти. КНР крайне заинтересована в сохранении американского рынка сбыта, который является самым большим для Китая, и привлечении иностранных, в основном из США, инвестиций. Это дает возможность стране поддерживать высокие темпы экономического роста, даже в период экономического спада, и развивать наиболее отстающие отрасли народного хозяйства.

К другим интересам Китая относится желание Пекина сделать юань мировой валютой и расширить свои инвестиции в экономику США. Китай намерен избавиться от энергетической зависимости, для чего и был заключен ряд соглашений в сфере экологически чистой энергетики и смежных областях во время визита Б. Обамы в Китай в 2010 г.

Пекин также уделяет особое внимание совместным с американцами проектам по инновациям и новейшим технологиям. Таким образом, обе державы заинтересованы в дальнейшем развитии сотрудничества.

Экономические интересы все больше определяют политическую и военно-стратегическую составляющую американо-китайских отношений, хотя в последнее время США стремятся направить эти отношения в военно-стратегическое русло [6].

Таким образом, торгово-экономическая политика США в отношении КНР сводится к следующему:

- 1) экономический интерес играет определяющую роль при формировании и проведении политики США в отношении Китая;
- 2) современный этап мировой экономики, иначе именуемый глобализацией, немыслим без китайской экономики. Но США как основной экономический центр старается подчинить

себе все основные мировые экономические процессы. США доминируют в международных финансовых институтах – МВФ, Всемирный Банк, ВТО, и пытаются заставить Китай играть в мировой экономике по правилам, разработанным американскими стратегами. Это вызывает недовольство и противодействие Китая, хотя китайское руководство понимает, что не может развиваться успешно без активного вовлечения в мировые экономические процессы;

3) руководство США меняло стратегическую линию поведения в отношении КНР в зависимости от изменений международной ситуации, укрепления или ослабления позиций США и баланса сил в Азии и в мире – от изоляции до вовлечения через осторожное сдерживание;

4) основными экономическими инструментами в продвижении американских интересов в отношении Китая являются торговля, инвестиции, переговорный процесс по поводу вступле-

ния Китая в ВТО, и критика внутренней ситуации в Китае;

5) энергетические вопросы все более актуализируются в политике США в отношении КНР, в особенности с начала XXI в.;

6) перспективы политики США в отношении Китая видны уже в самом определении – «стратегический противник». Если исходить из того, что США в обозримом будущем не собираются вступать в военное противоборство с Китаем, даже по поводу Тайваня, то основная сфера, где будет происходить противостояние между двумя странами – экономика и энергетические ресурсы.

Дальнейшее развитие партнерских отношений между США и КНР может привести к расширению их сотрудничества в области торговли и инвестиций, созданию зоны свободной торговли, совместным действиям в ответ на общие глобальные угрозы и вызовы.

Литература

- 1 Suettinger, Robert L. Beyond Tiananmen: The Politics of U.S.-China Relations 1989-2000. – Washington: DC (Brookings Institution), 2003. – 120 p.
- 2 Имярова З., Кукеева Ф. Американо-китайские отношения и нефтяной фактор (некоторые аспекты) // Вестник КазНУ. Серия МО и МП. – №2 (28). – 2007. – С.44-54.
- 3 О торговом балансе между КНР и США. Белая книга // russian.china.org.cn
- 4 Тимофеев О. А. Состояние и перспективы американо-китайских отношений в оценках политологов КНР // США – Канада (Москва). – 2008, № 3. – С. 21-34.
- 5 Каукуенов А. Стратегия Китая на американском направлении // Казахстан в глобальных процессах (Алматы, ИМЕР). – 2005, № 4. – С. 38-52.
- 6 Сотрудничество между КНР и США // Газета «Жэньминь Жибао» // <http://russian.people.com.cn/zhuanti/jixing.html>.

References

- 1 Suettinger, Robert L. Beyond Tiananmen: The Politics of U.S.-China Relations 1989-2000. – Washington: DC (Brookings Institution), 2003. – 120 p.
- 2 Imyarova Z., Kukeeva F. Amerikano-kitaiskie otnosheniya i neftyanoi factor (nekotorye aspekty) // Vestnik KazNU. Seriya MO i MP. – №2 (28). – 2007. – S.44-54.
- 3 O trgovom balance mezhdru KNR i SSHA. Belaya kniga // russian.china.org.cn
- 4 Timofeev O. A. Sostoyanie i perspektivy amerikano-kitaiskikh otnosheniy v ocenках politologov KNR // SSHA – Canada (Moskva). – 2008, № 3. – S. 21-34.
- 5 Kaukenov A. Strategiya Kitaya na amerikanskom napravleniy // Kazakhstan v globalnykh processakh (Almaty, IMEP). – 2005, № 4. – S. 38-52.
- 6 Sotrudnichestvo mezhdru KNR i SSHA. Gazeta «Zhenmin Zhibao» // <http://russian.people.com.cn/zhuanti/jixing.html>.

ӘОЖ 323.14 (510):004

Қ.Б. Беков

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, халықаралық қатынастар факультеті,
Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: bekov.kairat@gmail.com

Қытайдағы кибер-национализм феномені мен оның ерекшеліктері

Бұл мақала қазіргі Қытайдағы кибер-национализм құбылысын жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қоғамдық-саяси өмірге тигізіп отырған ықпалының мысалы ретінде сараптауға арналған. Қытайдың интернетті пайдаланушылар, әсіресе жастар арасында ұлтшылдық идеялардың кең таралуы Қытай коммунистік партиясының идеологиялық монополиясына белгілі дәрежеде қауіп төндіріп отыр және интернетті белсенді пайдаланушылардың либералды-демократиялық және батысшылдық идеяларға жақындығы туралы қалыптасқан көзқарастарға қарсы болып отыр. Сонымен қатар мақалада ҚХР-дағы кибер-национализм феноменін сараптау барысында Қытайдың интернет-мәдениеті мен Батыс пен Қытайда сөз бостандығына байланысты айырмашылықтарға шолу жасалады. Қытай Коммунистік партиясы үшін кибер-национализм жаңа, танылмаған құбылыс болып табылады және осыған байланысты кибер-ұлтшылдарға қатысты нақты саяси бағытты таңдау мәселесі туындап отыр. Себебі қытайлық кибер-националистер ҚХР үкіметінің ішкі саясатына сын көзбен қараса, сыртқы саясат пен қорғаныс саясатында ел басшылығын толық қолдап отыр, бұл қолдау әсіресе Қытай мен басқа мемлекеттер арасында қақтығыстар мен дау-дамай пайда болған кезде күшейе түседі. **Түйін сөздер:** Қытай, ұлтшылдық, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, кибер-национализм, Қытай Коммунистік партиясы.

К.Б. Беков

Феномен кибер-национализма в Китае и его особенности

Данная статья посвящена анализу феномена китайского сетевого национализма как примера влияния новых информационно-коммуникационных технологий на общественно-политическую жизнь. Широкое распространение националистических идей среди китайских пользователей интернета, особенно молодежи, представляет собой серьезный вызов как для идеологической монополии Компартии Китая, так и сложившимся взглядам к активным пользователям интернета как про-западно настроенным сторонникам либерально-демократических взглядов. Также в данной статье в ходе анализа феномена кибер-национализма в КНР дается обзор особенностей китайской сетевой культуры и различий между западными и китайскими подходами по вопросам, связанным со свободой слова. Для Компартии Китая кибер-национализм является новым явлением, которое порождает сложности по формированию четкой политики по отношению к сетевым националистам. Это связано с тем, что кибер-националисты отличаются скептическим отношением к правительству по вопросам внутренней политики при одновременной поддержке внешней и оборонной политики Китая, особенно во время конфликтов и споров с другими государствами.

Ключевые слова: Китай, национализм, информационно-коммуникационные технологии, кибер-национализм, Коммунистическая партия Китая.

K.B. Bekov

Cyber-nationalism phenomena in China and its peculiarities

This article is devoted to analysis of Chinese cyber-nationalism and political effects of new information and communication technologies. Expansion of nationalist ideas among Chinese netizens, especially youth challenges both CCP ideological monopoly and traditional view on majority netizens as liberal-democratic and pro-Western group. Also, by analyzing specifics of Chinese cyber-nationalism the article gives some overview on Chinese Internet culture and differences between Chinese and Western approaches towards freedom of speech issues. For CCP cyber-nationalism is a new challenge, difficult to clear identification due to its skepticism on government's domestic policy and wide support of PRC's foreign and military policy especially during its conflicts and arguments with other powers. **Key words:** China, Nationalism, information and communication technology, cyber-nationalism, Communist Party of China.

Интернеттің Қытайда кең таралуы қытайлық кибер-национализм құбылысының пайда болуына алып келген болатын. Бұл құбылысты түсіну үшін, ең алдымен, Қытайдағы ұлтшылдықтың ерекшеліктерімен танысқан дұрыс болады. Жалпы национализм тарихи тұрғыдан алғанда салыстырмалы түрде жаңадан пайда болған феномен ретінде қарастырылады. Ол Еуропада Француз революциясынан кейінгі ұлттық мемлекеттердің пайда болуымен пара-пар келген болатын. Ұлттық-мемлекет институтын әлем халықтары қабылдаған сайын ол дүниежүзінде кеңінен тарайды. Адамдардың сана-сезімінің ұлттық идентификация бағытында дамуы олардың басқа дүниетанымдық принциптерге қарағанда өздерін белгілі бір ұлтпен ассоциациялануына алып келеді.

Ал қытайлық национализм басқа елдерге қарағанда өзінің шығу тегі, белгілері, әрекет ету модельдері мен саяси приоритеттері жағынан ерекшеленеді. Америкалық зерттеуші Д. Шамбоның сипаттауы бойынша оны «қорғанушы национализм» деп атауға болады [1]. Чжао Суйшенның мінездемесі бойынша қытайлық национализм «ұлттық қорланудан туындаған» және «жәбір көргендердің ұлтшылдығы» болып табылады [1, с.15]. Қытайлық национализм ұлттық намыс пен шетелдік қысымға деген қарсылық көрсетуге бағытталған ұмтылыстан туындап отыр. Қазіргі Қытайдың саяси-қоғамдық өмірінде осындай сипаттағы национализмнің күшейіп бара жатқандығын анық байқауға болады. Бұл үрдіс 1989 жылғы Тяньаньмэнь оқиғаларынан кейін басталған болатын. Ол, бір жағынан, мемлекет пен партия тарапынан патриоттық риториканың күшеюі мен, екінші жағынан, мемлекеттік биліктен тыс, қоғамдағы националистік дискурстың кең таралуы арқылы көрініс тауып отыр. Қоғамдық өмірдегі национализмнің ең жарқын мысалдары ретінде интернеттегі националистік дискуссиялар мен қалалық жастардың националистік ұрандармен жаппай акциялардың ұйымдастыруын айтуға болады.

Қытайдағы кибер-национализмнің пайда болуына байланысты түрлі пікірлер айтылуда. Кейбір зерттеушілердің пікірі бойынша, ұлтшылдық дискурстың кең таралуы Қытай Коммунистік партиясының саналы түрде жүргізіп отырған саясатының нәтижесі болып табылады. Бұл тұжырым бойынша Қытай

Коммунистік партиясы өзінің легитимдігін күшейту мақсатында ұлтшылдық күн тәртібін біртіндеп енгізіп, Қытай Халық Республикасын басқа мемлекеттерге қарсы қою арқылы қоғам мен әсіресе жастарды біріктіруге ұмтылып отыр. Бірақ бұл гипотезаның осал жақтары жеткілікті.

Біріншіден, Қытай Коммунистік партиясының идеологиясы ұлтшылдық емес патриотизмге бағытталған. Яғни ол басқалармен күресуді емес, өз елін сүю идеясын бірінші орынға қояды.

Екіншіден, национализм Қытай Коммунистік партиясына көбінесе немқұрайды немесе скепсиспен қарайтын жастардың арасында кең таралған. Националистік дискурстың интернетте кең таралуы да осының дәлелі болып табылады. Себебі қазіргі блогосфера мен басқа да әлеуметтік медиа мемлекеттің тікелей бақылауына жатпағандықтан ол жерде еркін пікір алмасуға болады. Ресми идеологияға сай келмейтін идеялар үшін жаңа ақпараттық кеңістік өте ыңғайлы платформаға айналады.

Үшіншіден, Сю Удың айтуы бойынша национализм ешқашан да status quo-лық идеология болған емес. Қытай Коммунистік партиясы қолдап отырған патриотизмге қарағанда ұлтшылдық өзін-өзі идентификациялау мен ұлттық талаптарға деген көңіл толмаушылықтан шығып отыр [1, с.125].

Сонымен қатар Қытайдағы национализмнің кең таралуын осы елдегі модернизациялық процестермен де байланыстыруға болады. Соңғы 20 жыл ішінде қайтадан ұлы державаға айналып келе жатқан Қытай модернизация тудырған екі қиындыққа тап болды. Біріншісі, экономикалық, яғни орталықтандырылған және аграрлық шаруашылықтан индустриализацияланған нарықтық экономикаға жылдам ауысу процесінің шығынсыз өтуі екі талай болды. Екіншісі, социеталды проблемалар, яғни конфуцийлік әлеуметтік философия мен синоцентристік мәдени дәстүр реформалар кезеңінде шетелдік идеялар, құндылықтар жүйесі және саяси философиямен қақтығысқа түскен болатын. Глобализациялық трендтер мен шекарасыз ақпараттық технологиялар Қытайдың сыртта жатқан әлеммен арақатынасын күрделендіріп жібереді. Қытай секілді көне өркениет пен Қытайдың ықпалды әлеуметтік тобы болып табылатын кибер-националистердің жаңа әлеуметтік-экономикалық талаптарға деген ре-

акциясы өз алдына бөлек зерттеуді қажет ететін проблема болып табылады.

Қытайлық жастардың даму тенденциялары олардың көпшілігінің ұлтшылдық идеяларына жақын болып, Қытайдың үстемдігі мен өз елінің тарихи қарсыластарына (Жапония, Америка Құрама Штаттары, Тайвань мен Үндістан) деген теріс көзқарастардың күшейгендігін көрсетеді.

Кибер-национализмнің дамуы Қытай Халық Республикасының сыртқы саясат, ғылым мен техникадағы үлкен жетістіктерге жетуімен тұспа-тұс келіп отыр. Интернеттегі және дәстүрлі бұқаралық ақпарат құралдарындағы националистік публикациялар саны Қытай ғарыш кемелерін ұшырғанда немесе басқа елдермен қарым-қатынастары ушыққан кезде күрт өсе бастайды. Қытай қоғамындағы ұлтшылдық тенденциялардың нығаюы қытайлық интернетте ерекше айқын байқалуда. Осыған байланысты «кибер-национализм» немесе «жастардың кибер национализмі» деген арнайы терминдер де қолданысқа енгізілген болатын. Бұл терминдер, бір жағынан, Қытай қоғамындағы интернет маңызының өскендігін көрсетіп, екінші жағынан, ұлтшылдық қозғалыстың жастық және жыныстық ерекшеліктерін көрсетеді.

Қытайдың интернеттік ақпараттық орталығының зерттеуі бойынша, осы елдің интернет аудиторисының 70%-ға жуығын оқушылар, студенттер мен жас мамандар болып табылатын ер адамдар құрайды екен. Олардың 56%-ы 24 жастан төмен және барлығы дерлік калалық тұрғындар болып табылады [2].

Кибер-национализмнің кең таралу себептерінің бірі ретінде қытайлық жастардың интернетті еркін пікір алмасу алаңы ретінде қарастыратындығы айтылады. Дәстүрлі ақпараттық құралдарға қарағанда (мемлекеттік және жеке меншік газеттер мен телеарналар) интернеттегі мемлекеттің ықпалы шектеулі болғандықтан бір-бірінен үлкен қашықтықта орналасқан адамдардың еркін түрде ақпарат пен пікір алмасып, олардың ортақ саяси позициясының қалыптасуына алып келген болатын.

Кейбір зерттеушілер осы жағдайды 19 ғасырдың соңында шетелдік ықпалдың күшеюіне жауап ретінде пайда болған «Ихэтуань» қозғалысымен де салыстырады. Бірақ қазіргі ұлтшылдық қозғалыстың мұқият қарағанда басқа себептермен пайда болғандығын көруге

болады. Бұл жерде ең алдымен экономикалық факторларды ескеру қажет.

Нарықтық экономиканың дамуы Қытай қоғамындағы әлеуметтік теңсіздіктің өсуіне алып келген болатын. Мысалы, 2012 жылы Қытай Халық Республикасы азаматтарының 1%-ы жеке меншіктегі активтердің 32 пайызын иеленген болатын. Ал Джини коэффициенті 0,474 жетеді [2, с.2]. Қытай Халық Республикасының статистикалық қызметінің айтуы бойынша, бұл коэффициенттің 0,47-0,49 диапазонында болуы әлеуметтік теңсіздіктің салыстырмалы биік деңгейге жеткенін көрсетеді. Зерттеушілердің пікірі бойынша 0,4 коэффициенті әлеуметтік теңсіздіктің қоғам ішінде ашық бас көтеруге шығуына алып келетін көрсеткішіне сай келеді [2, с.4]. Әлеуметтік теңсіздік пен ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың кең таралуы Қытайдағы жастар ұлтшылдығының пайда болуының басты себептерінің бірі болып табылады.

Кибер-национализм жастардың техникалық жағынан білікті, білім деңгейі жоғары және ақпараттық ортаны кең пайдаланатын бөлігін қамтып отыр.

Шартты түрде алғанда қытайдағы кибер-национализмнің алғашқы көрінген кезеңі 1999-2001 жылдары басталған болатын. Косово дағдарысы барысында Белградтағы Қытай Халық Республикасы елшілігінің бомбалануы мен Ауғанстандағы Америка Құрама Штаттарының кампаниясы Қытай қоғамындағы ұлтшылдықтың күшеюіне алып келеді. Қытайлық кибер-национализмнің ерекшеліктеріне келетін болсақ олардың ішінен мыналарын көрсетуге болады:

- Қытай мен оның жетістіктері үшін шексіз мақтаныш;

- Қытай өкіметінің сыртқы саясат пен қорғаныс саясатына қатысты жалпы алғанда оң көзқарас пен оның саясатын қолдау;

- кибер-националистер батыстық мәдениет пен тұрмыс-салтын қабылдағанмен бастыстық саяси идеологияға мүлдем қарсы болып отыр.

Интернеттегі национализмнің өзектілігіне келетін болсақ ресейлік автор Д. Регентовтің айтуы бойынша, Қытайдағы демографиялық өзгеріс, яғни жастар санының қысқаруы мен егде адамдар үлесінің артуы (2050 жылға қарай қарт адамдар Қытай халқының 1/4 бөлігін құрайтын болады) болашақта қазіргі ұлтшылдық көзқа-

растағы жастардың өкімет пен қауіпсіздік органдарының орта және жоғарғы звеносының көпшілігін құрауы мүмкін [2, с.5].

Бұған дейін қытайлық национализмнің көбінесе анти-жапондық сипаты туралы айтылып келгенімен оның басқа компоненттерінің арасында күшті анти-америкалық дискурс, Қытаймен территориялар бойынша дауласып отырған мемлекеттерге қарсы бағытталған көзқарастар да кең таралған.

Сонымен қатар Тайвань мәселесін де ерекше атап өтуге болады. Қытайлық интернетте Тайваньға қатысты қарулы жолмен «оны азат теу» немесе «қосып алу» идеялары басым болып келеді. Бұл мәселе бойынша пікірталастарда қытайлық аудитория көбінесе тайваньдықтарды сепаратистер, Қытайдың территориялық біртұтасын қорлап отырған бүлікшілер деп атайды да, олардың «сазайын тарттыру» қажет деген ойлар жиі айтылады. Тайвань мәселесі бойынша дискуссияның жыл өткен сайын радикализациялануы айқын байқалып отыр.

Тайваньға қатысты күш қолдануға қарсы шығатындар немесе бұл мәселені бейбіт жолмен шешуге шақыратындар үнемі қатаң сынға алынып отырады. Кейбір провинцияларда бұл мәселені интернеттен жастарға арналған басылымдар беттеріне шығаруға да талпыныстар жасалған болатын. Бірақ жергілікті және орталық партия органдары бұл талпыныстарға дер кезінде шектеу қойып отыр. Оның орнына Қытай Халық Республикасының үкіметі Тайвань мен оған қатысты құрлықтық Қытайдың позициясы бойынша басқарылатын дискуссияны дамытуға күш салып отыр.

Бір жағынан алғанда кибер-национализмді тек виртуалды кеңістікте «өмір сүретін» жастар арасында ғана таралған маргиналды құбылыс деп қарастыруға да болады. Бірақ соңғы жылдары ұлтшылдықтың виртуалды кеңістіктен реалды өмірге де әсер етіп отырғандығын байқауға болады. Мысалы, кейбір провинцияларда Пекин-Шанхай жүрдек теміржолын салу жобасына жапондық компаниялардың қатысуына қарсы қол жинау науқаны туралы кезінде көп жазылған болатын [2, с.4]. Бұл жерде бұқара өз еркімен және бірнеше провинцияны біріктірген масштабта нақты ұлтшылдық сипаты бар саяси бастаманы көтерген еді.

Ал Америка Құрама Штаттары мен олардың одақтастарының Югославияға қарсы

операциясының барысында Қытай елшілігіне соққы жасалғаннан кейін бірнеше күн ішінде Американың мыңдаған сайттарына қарсы шабуыл жасалған болатын. Американың энергетика министрлігі, Қытайдағы елшілігі мен әскери флоттың байланыс басқармасына қарсы жасалған шабуылдар нәтижесінде осы мемлекетке елеулі шығын келтірілген болатын.

Жапониямен тұрақты негізде орын алып отырған кризистер кезінде де қытайлық интернет пайдаланушылар жапондық сайттарға жаппай шабуыл жасап отырады. Қытай мен Жапония арасындағы территориялық дау-дамайлар (ең соңғысы Дяюйдао аралдарына байланысты) мен II дүниежүзілік соғыстағы жапон қылмыстары Қытайдағы тұрақты анти-жапондық көзқарастардың сақталуына алып келіп отыр.

Қазіргі кезде Қытай басшылығы ұлтшылдық тенденцияларды қолдап отыр немесе онымен күресуге құлшыныс танытпай отыр деген ойлар кең таралған. Бірақ, шын мәнінде, бұл идея тым қарапайым болып көрінеді. Қытай үкіметі мен Қытай коммунистік партиясы жастардың арасында ұлтшылдық идеялардың пайдалы және теріс жақтарынан толық хабардар екендігі анық. Бір жағынан, жастардың ұлттық мақтаныш сезімін пайдаланудың арқасында мемлекет өзінің сыртқы саясат пен қорғаныс саясатына халықтың қолдауын қамтамасыз ете алады. Басқа жағынан алғанда, ұлтшылдықтың кең таралуы мемлекеттің халықаралық және аймақтық аренадағы беделіне үлкен нұқсан келтіріп, көптеген мемлекеттердің ашық түрде анти-қытайлық позициясын ұстану саясатын ақтап отыр. Сонымен бірге ұлтшылдық қозғалыс күшейген сайын оны сырттан басқару күрделене түсетіндігін де ескеру қажет.

Қытай басшылығы интернетті өте тиімді идеологиялық құрал ретінде қарастырып, оның халыққа қол жетімділігі мен виртуалдық кеңістікті реттеу бойынша түрлі әкімшілік және экономикалық шараларды қолданып келеді. Бірақ экономиканың қарқынды дамуы мен Қытайдың жаһандық процестерге сіңуінің күшейе түскеніне байланысты интернетті әкімшілік бақылауға алу мүмкіндіктері қысқарғаннан кейін үкімет өз күштерін тікелей виртуалдық өлшемге жұмылдыра бастайды.

Қоғамдағы националистік қозғалыстарды шектеудің тәсілдері ретінде билеуші партия са-

яси инструменттерді қолданып отыр. Бұл саясат ұлтшылдық дискуссияны қолға алу мен бақылау (радио, теледидар мен баспасөз беттерінде) және жастар арасында идеологиялық жұмысты күшейту арқылы жүзеге асырылады. Бұл жұмыс көбінесе жастар шоғырланатын жерлерде яғни жоғары оқу орындарында күшейтіледі. Қытайдың көптеген университеттері мен жоғарғы мектептерінде комсомолдық және партия ұйымдарында ұжымдық сезімді күшейту мен халық пен партия бірлігін нығайту бойынша науқандар жүргізіліп отырады.

Қытайдағы ұлтшылдық дискурстың дамуы ХХІ ғасырдың басында жаңа екпін алады. 2001 жылдан бастап Қытай халықаралық аренада бірқатар ірі жетістіктерге жетеді: Қытай 2008 жылғы Олимпиада ойындарын қабылдайтын мемлекет болып сайланады, Шанхай қаласында Азия-Тынық мұхитының экономикалық ынтымақтастығының (АПЭК) форумы өтеді, Қытай Халық Республикасы Дүниежүзілік сауда ұйымына мүше болады, футболдан Қытайдың ұлттық құрамасы бірінші рет әлемдік чемпионатқа жолдама алады. Осы жылды China Ecomony сайты Қытай ғасырының бірінші жылы деп атаған болатын [3].

90-жылдары орын алған вестернизацияны қабылдау мен ұлттық және мәдени идентификацияның дағдарысының орнына енді Қытай үшін мақтанш пен «жеңімпаздық» идеялары орын ала бастайды. Ұлттық сана-сезімдегі осы өзгеріс қытайлық жастардың ақпараттық-коммуникациялық технологиялар дамуының жемістерін сіңіре бастаған кезеңіне тұспа-тұс келеді.

Интернеттің жастардың националистік көңіл-күйлерін жеткізудің құралы функциясы ретінде қалыптасуы мүлдем жаңа ақпараттық ортада олардың өмірінің ажырамас бөлігі ретінде болғандығының салдарынан туындап отыр. Интернетте көбінесе консьюмеристік іс-қимыл басым болғандығымен қатар ол Қытайдың жаңа саяси кейпін шыңдаудың тың жолына да айналады.

Қытай жастарының интернеттегі белсенділігі олардың жаңа ұлттық идентификациясын көрсетеді. Бұл ұлттық идентификация батыстың саяси идеологиясына қарсылық пен Қытай үшін мақтанш сезімдерінен құралып, дәстүрлі националистік дискурспен салыстырғанда өзіндік ерекшеліктері көп.

Батыс елдерінде Интернетті көбінесе еркін байланыс пен өз ойларын жеткізу құралы мен авторитарлы/тоталитарлы режимдерді демократизациялаудың қуатты құралы ретінде қарастырады. Ал Қытайда ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың саяси функцияларының мұндай интерпретациясы өзекті емес. Керісінше батыс елдеріндегі Қытайдың саяси режимі мен сөз бостандығына қатысты айтылып отырған сын пікірлері қытайлық жастар арасында үлкен наразылық тудырып, батыс елдерінің Қытайға қатысты саясатын айыптау кең таралған. Интернеттің қытайлық сегментіндегі Қытайдың шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарындағы образына деген наразылық осы ел мен батыс мемлекеттеріндегі социеталды құндылықтардың мүлдем бөлек екендігін көрсетіп отыр. Қытайлық интернет пайдаланушылар үшін ел ішіндегі жағдай мен шетелдегі Қытай Халық Республикасының бейнесі арасындағы айырмашылық өте айқын және шындыққа жанаспайтын болып көрінеді.

2000-жылдардың ортасынан бері Қытайда қарқынды дамып келе жатқан блоггинг пен оның саяси әсерлері ғылыми тұрғыдан енді ғана зерттеліп келеді. Мысалы, қытайлық блоггерлердің Америка Құрама Штаттары мен басқа да батыс елдеріне деген ашу-ызасы Қытайдағы национализмнің дамуындағы жаңа тенденциялардың белгісі болып табылады. Қытайлық национализм бойынша дәстүрлі зерттеулер Қытай мен Батыс немесе Қытай мен Жапония дихотомиясының негізінде ұлттық идентификация мен ұлттық бейне мәселелерінде шоғырланып келген еді. Тек санаулы ғана зерттеулерде Қытайдағы национализм мен мемлекет, национализм мен демократизация мәселелерінде тоқталған болатын.

Жалпы қытайлық блогосфера қазіргі Қытайдағы билікке көбінесе сын көзбен қарағанымен, Қытайдың басқа мемлекеттермен қарым-қатынастарына келген кезде интернет аудиториясының басым көпшілігі өз үкіметінің ұстанып отырған саясатын толығымен қолдап шығады. Осы құбылысқа арналған зерттеулерде бұл жағдайды көбінесе Қытай Коммунистік партиясының ықпалы немесе тікелей араласуының салдары деген қарапайымдандырылған ойлар айтылып келген. Бұл гипотеза батыста қалыптасқан Қытайдағы

интернеттің демократиялық потенциалы туралы идеяны сақтауға бағытталған болатын.

Бірақ 2005-2006 жылдардағы Қытайдағы блогосфераның дамуымен тұстас болған националистік толқын батыста қалыптасқан интернеттің демократиялық потенциалы туралы болжамдарының ақиқаттылығында үлкен күмән тудырады. Қытайдағы интернеттің таралуы мен жастардың қоғамдық белсенділігі демократизацияның орнына ұлтшылдық реакцияны тудыруы көптеген зерттеушілер үшін күтпеген жағдай болды. Қытайлық кибер-национализмнің көптеген өзіндік ерекшеліктерін көруге болды. Мысалы, Қытайдағы адам құқықтарын бұзу мен интернеттегі цензура бойынша сынға алу қытайлық жастардың батысқа деген жек көрінішін тудырған болатын. Сонымен қатар олар үшін саяси реформалар мен демократизация секілді мәселелердің өзектілігі онша жоғары емес болып келеді. Былайша айтқанда кибер-националистер үшін елдің сыртқы саяси мүдделерін қорғау мәселелері оны демократизациялау мен реформалауға қарағанда маңыздырақ болып көрінеді.

Қытайлық интернетті пайдаланушылардың арасындағы националистік идеологияның таралуын осы елдегі ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың саяси аспектілері тұрғысынан қарастырған дұрыс болады. Батыс елдерінде қытайлық интернет аудиторияны демократияға ұмтылып отырған және батыстың идеологиясын қолдайтын және өз мемлекетінің репрессивті саясатының құрбандары мен жалпы алғанда революцияшыл күш ретінде санайтын пікір қалыптасып қалған. Ал шын мәнінде блоггерлердің ұлтшылдық дискурсын олардың революцияны емес керісінше қоғамдық-саяси эволюцияны қозғаушы фактор ретінде де қарастыруға болады.

Қытайдағы интернеттің мемлекеттік цензураға қарағанда өзін-өзі реттеу қабілетінің басым келетіндігі көп жағдайда мүлдем ескерілмейді. Блогосфераның түбегейлі децентрализациясы әрбір ресурстың немесе автордың өзінің «жеке» цензуралық талаптарын енгізуіне мүмкіндік береді. Әрбір ресурс иесі өз аудиториясы үшін рұқсат етілген және тыйым салынған тақырыптар, мәселелер мен тіпті жекелеген сөздерді де анықтауға толық хақы бар.

Батыс мемлекеттері, бұқаралық ақпарат құралдары мен бейүкіметтік ұйымдарының

Қытайдағы ақпараттық мәдениет ерекшеліктерін түсінбеуі олардың көп жағдайда қытайлық аудиторияның намысына тиетін ақпарат таратуына алып келіп отыр. Осыған байланысты ақпараттық кеңістікте «өмір сүретін» жас Қытай азаматтарының көпшілігі үшін құқық қорғаушылық немесе либералды-демократиялық дискурс Батыстың ел ішіндегі жағдайға қол сұғушылығымен байланысты ассоциациялар тудырып келеді.

Батыста қалыптасқан пікірге сай Қытайда сөз бостандығы шектеліп отыр. Өз алдына мұндай тұжырымдар қытайлық интернет-аудиториясының арасында ашу-ызаға алып келеді. Бұл қайшылық Қытай мен Батыс арасында сөз бостандығына қатысты мүлдем бөлек түсініктердің бар екендігін көрсетіп отыр. Қытайлық жастар өздерін алдыңғы ұрпақтармен салыстырғанда сөз бостандығын толығымен пайдаланып отыр деп санайды [4]. Олардың пікірі бойынша, экономикалық реформалар тудырған қазіргі жағдай адамдардың өздерінің жеке мақсат-мүдделеріне жету үшін қажетті еркіндік беріп отыр. Бұл жердегі басты ерекшелік – экономикалық дамуға қажетті интернеттегі бостандық Қытайда осы елдің мәдениетіне тән өзін-өзі реттеу мен қажетті көлемде бостандықты шектеуде болып отыр.

Батыстық зерттеушілерге мұндай мәдени айырмашылықтарды түсіну қиынға соғып отыр. Олар сырттан келіп отырған мәжбүрлеусіз-ақ қытайлықтардың өздерінің сөздері мен қимылдарын өздері бақылап және шектеп отыратындарын түсіне бермейді. Қытай халқы өздерінің қазіргі жағдайына көңілі толып, саяси жүйенің сақталуы жағдайындағы жеке еркіндіктің артуына қанағаттанып жүргенін естен шығармау қажет.

Батыста қалыптасқан көзқарастар бойынша цензураның кезкелген формасы мен дәрежесі сөз еркіндігінің шектелуін алып келеді. Либералдық-демократиялық дискурс осыған байланысты сөз бостандығын барынша қолдауға және қорғауға шақырады. Ал Қытайда керісінше цензураның батыс елдерімен салыстырғанда анағұрлым қатаң болуына қарамастан тұрғындардың көпшілігі шектеулі сөз бостандығын өздеріне қолайлы деп табады.

Қытайдың модернизация саясатын алып қарайтын болсақ осы елдегі либерализацияның жоғарыдан төмен келе жатқандығын көруге бо-

лады. Қытайдағы ақпараттық саладағы либерализация көбінесе экономикалық реформалардың әсерінен пайда болып, мемлекет пен қоғамда оған деген саналы ұмтылыс байқалмаған еді.

Қытайдағы кибер-национализмнің ықпалына келетін болсақ оның потенциалы 2008 ж. Пекин олимпиадасының алдында анық көріне бастады. Олимпиада алдында Тибеттегі саяси жағдай шиеленісіп жергілікті тұрғындар мен полиция арасында қақтығыстар орын алған болатын. Осы орайда батыстың бұқаралық ақпарат құралдарында Қытайдағы демократия мен адам құқықтары бойынша сын айтылып, Қытай Халық Республикасының үкіметін айыптайтын материалдар көптеп пайда бола бастайды.

Осы жағдайға куәгер болып отырған интернет-аудитория шетелдік жаңалықтарда фактілерді ауыстыру, ақпаратты бұрмалау мен фото-видеоматериалдарды монтаждау оқиғаларын байқай бастайды. Батыс елдеріндегі Қытайға қатысты ақпаратты бұрмалауға қарсы тұру үшін қытайлық блоггерлер «AntiCNN» секілді қауымдастықтарды құрып, мындаған адамдардың күшімен осы бұқаралық ақпарат құралдарының объективті емес ақпарат таратқандығын мойындатқызады [4, с.17].

Осы мысалдан көріп отырғанымыздай, жаппай және ұйымдасқан виртуалдық қозғалыстың

немесе ұйымның күшімен мемлекеттердің сыртқы саясаты мен халықаралық қатынастарға да елеулі әсер етуге болады.

Бірақ кибер-национализм салыстырмалы түрде жаңа құбылыс болғандықтан оның нақты сыртқы және ішкі саяси потенциалы мен әсерін нақты өлшеп оған қатысты болжаулар жасау қиынға соғып отыр. Виртуалды әулеттік топтардың құрылу мен таралу жылдамдығы, олардың белгілі бір міндетті орындау үшін ғана құрылуы, сан жағынан тұрақсыздығы оларды зерттеуді қиындатуда.

Ақпараттық технологиялардың таралуының саяси салдары да өте күрделі болып келеді. Қытайдағы кибер-национализм үлгісінің негізінде біз ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың демократизацияны алға итеруші күш ретіндегі идеяның барлық мемлекеттерге қатысты бірдей қолданыла бермейтіндігін көріп отырмыз. Осы мысалдан шығатын басты қорытынды – мемлекеттің қауіпсіздік түсінігі түрлі мәдениеттер мен мемлекеттер үшін бөлек болуы мүмкін. Қытай үшін ақпараттық қауіпсіздік тек технологиялық, инфрақұрылымдық мәселелермен шектелмей саяси, экономикалық және идеологиялық проблемаларды қамтитын кешенді ұғым болып табылады.

Әдебиеттер

- 1 Xu Wu. Chinese cyber-nationalism: how China's online public sphere affected its social and political transitions. – Florida: University of Florida, Gainesville, Florida, US, 2005. – 326 p.
- 2 Регентов Д. «Сетевой национализм» Китая // [blog.sina.com.cn:<http://blog.sina.com.cn/s/blog_53bcfae00100a9vy.html>](http://blog.sina.com.cn/s/blog_53bcfae00100a9vy.html), Accessed: 10.03.2013
- 3 Year of China//China Economy: <http://www.ce.cn/id000368.html>, Accessed: 16.07.2003.
- 4 Ying Jiang. Cyber-Nationalism in China: Challenging Western Media portrayals of Internet censorship in China. – Adelaide: University of Adelaide Press, Adelaide, Australia, 2012. – 142 p.

References

- 1 Xu Wu. Chinese cyber-nationalism: how China's online public sphere affected its social and political transitions. – Florida: University of Florida, Gainesville, Florida, US, 2005. – 326 p.
- 2 Regentov D. Setevoi natsionalizm Kitaya// [blog.sina.com.cn:<http://blog.sina.com.cn/s/blog_53bcfae00100a9vy.html>](http://blog.sina.com.cn/s/blog_53bcfae00100a9vy.html), Accessed: 10.03.2013
- 3 Year of China//China Economy: <http://www.ce.cn/id000368.html>, Accessed: 16.07.2003
- 4 Ying Jiang. Cyber-Nationalism in China: Challenging Western Media portrayals of Internet censorship in China. – Adelaide: University of Adelaide Press, Adelaide, Australia, 2012. – 142 p.

UDC 327 (581+73)

R. Azhad

Al-Farabi Kazakh National University, International Relations Department, Kazakhstan, Almaty
e-mail: rohullah.afgs@gmail.com

Strategic Partnership Agreement between Afghanistan and U.S. (Effects and impacts of the agreement on security in the region)

Security in the region is one of the most important issues in International studies because it had many ups and downs during last decades. Although International Society leading U.S. sent troops to Afghanistan in order to fight against international terrorism, but still security challenges are remained the same. However, currently there are more concentrating on roots of terrorism in Pakistan, but they are going to withdraw troops from Afghanistan after 2014. Some countries were pessimistic on presence of U.S. because they think U.S. has interests in Asia, controlling China, Russia and Iran. But others are worrying about future of region; especially that extremism is being extended to the east part of China, Central Asia, and even to the south borders of Russia. Strategic agreement between Afghanistan and U.S. may have both negative and positive effects and impacts on security in the region.

Key words: Agreement, Partnership agreement, security, regional security, New Silkway strategy, troops withdrawal,

Р. Азхад

Соглашение о стратегическом партнерстве между Афганистаном и США (эффекты и влияние данного соглашения на безопасность в регионе)

Несмотря на то, что международное сообщество, в котором ведущую роль занимают США, отправило войска в Афганистан, чтобы бороться с международным терроризмом, все же проблемы безопасности остались прежними. Тем не менее, все больше внимания уделяется корням терроризма в Пакистане. Предполагается вывод войск из Афганистана после 2014 года. Некоторые страны были пессимистично настроены на присутствие США, потому что они думают, что у США есть свои интересы в Азии, например, контроль Китая, России и Ирана. Однако другие беспокоятся о будущем региона, особенно о том, что экстремизм в настоящее время распространяется в восточной части Китая, Центральной Азии, и даже на южных границах России. Стратегическое соглашение между Афганистаном и США может иметь как отрицательные, так и положительные эффекты и воздействие на безопасность в регионе.

Ключевые слова: соглашение, товарищеское соглашение, безопасность, региональная безопасность, стратегия Нового Шелкового пути, вывод войск.

Р. Азхад

АҚШ пен Ауғанстан арасындағы стратегиялық серіктестік жөніндегі келісім (келісімнің аймақтағы қауіпсіздікке әсері мен ықпалы)

Аймақтағы қауіпсіздік халықаралық қарым-қатынас іліміндегі маңызды мәселелердің бірі болып табылады, себебі өткен онжылдықта оның көптеген оң және сол жақтары болды. АҚШ халықаралық қоғамы Ауғанстанға терроризмнің алдын алу мақсатында әскер жібергенімен, әлі де қауіпсіздік мәселесі үлкен нәтиже бере қойған жоқ. Қазіргі таңда Пәкістандағы терроризмнің тамырын табу басты назарды талап етіп отырғандықтан, Ауғанстаннан әскерді шығару 2014 жылға шеттетіліп отыр. Көптеген елдер АҚШ әскерінің орналастыруын, оның Қытай, Ресей және Иранға өз ықпалын жүргізу мақсатында Азияға қызығушылық танытып отыр деген теріс көзқараста болды. Ал басқа сарапшылар осы аймақтарда экстремизмнің тамыр жайып, Қытайдың шығысы, Орталық Азия және Ресейдің оңтүстік шекарасына дейін жетіп отыр деп қауіптенуде.

Түйін сөздер: келісім, серіктестік келісімі, қауіпсіздік, аймақтық қауіпсіздік, Жаңа жібек жолы стратегиясы, әскерлерді шығару.

Introduction: The U.S.–Afg. Strategic Partnership Agreement, officially titled Enduring Strategic Partnership Agreement between the Islamic Republic of Afghanistan and the United States of America, is an agreement between Afghanistan and the United States of America that provides the long-term framework for the relationship between Afghanistan and the United States of America after the drawdown of U.S. forces in the Afghanistan war. The Agreement went into effect on July 4, 2012, as stated by US Secretary of State Hillary Clinton at the Tokyo Conference on Afghanistan: "Like a number of countries represented here, the U.S. and Afghanistan signed a Strategic Partnership Agreement that went into effect four days ago." [1]

Definition: The Strategic Partnership Agreement (SPA) is a legally binding executive agreement, undertaken between two sovereign nations. The President's goal in negotiating such an agreement has been to define with the Afghan Government what's on the other side of Transition and the completed drawdown of U.S. forces. The agreement will detail how the partnership between the United States and Afghanistan will be normalized as we look beyond a responsible end to the war. Through this Agreement, we seek to cement an enduring partnership with Afghanistan that strengthens Afghan sovereignty, stability and prosperity, and that contributes to our shared goal of defeating Al Qaeda and its extremist affiliates [1].

To be clear, the Strategic Partnership Agreement itself does not commit the United States to any specific troop levels or levels of funding in the future, as those are decisions will be made in consultation with the U.S. Congress. It does, however, commit the United States to seek funding from Congress on an annual basis to support the training, equipping, advising and sustaining of Afghan National Security Forces, as well as for social and economic assistance. Finally, the Strategic Partnership establishes implementing arrangements and mechanisms to ensure that we are effectively carrying out the commitments we've made to one another [1].

Regional Security: Afghanistan, Iran and Pakistan affirm that the three countries bear a shared and common responsibility for security and stability in the region, and reaffirm the commitment to playing their due role in the reconstruction of Afghanistan, a joint declaration said Saturday. "We agree that regional stability and security can only

be advanced through sincere and strict adherence to the principles of non-interference in the internal affairs of each other as well as respect for each other's sovereignty and territorial integrity," said the declaration signed after the trilateral meeting of the foreign ministers. Addressing a joint press conference with his counterparts from Iran and Afghanistan, Pakistani Foreign Minister Shah Mehmood Qureshi said that Afghanistan, Iran and Pakistan are the most important neighbors for establishing peace and stability in Afghanistan, adding that peace in Afghanistan means peace in the region [2].

The caretaker Afghan Foreign Minister Rangin Dadfar Spanta stressed that his country will not allow any country to operate on its land against its neighbors, especially Pakistan. The Iranian formal Foreign Minister Manouchehr Mottaki said that regional approach is the key solution to resolve Afghanistan's problems and security challenges. The Pakistani foreign minister announced that Iran will host a conference of regional foreign ministers to discuss peace, security and cooperation to deal with the threat of terrorism and militancy. He said the meeting will be attended by Afghanistan and its six immediate neighbors [2].

Events leading up to the agreement: In March and April 2012 the U.S. and Afghanistan reached two agreements which have been reported by several newspapers as progress regarding the framework for U.S. involvement in Afghanistan beyond 2014, when the last foreign combat troops are due to leave Afghanistan [3].

First a memorandum of understanding to transfer control of the Parwan Detention Facility next to Bagram Airfield from the United States to Afghanistan was signed on March 9, 2012. The agreement "will put an Afghan general in charge of Parwan within days, but will also give a six-month window to gradually transfer detainees to Afghan oversight. U.S. will continue to provide logistical support for 12 months and a joint US-Afghan commission will decide on any detainee releases until a more permanent pact is adopted." The memorandum of understanding shifts also the responsibility for all U.S. detention facilities to Afghanistan [3].

Second, the United States agreed to turn over the control of special operations to Afghan forces on April 8, 2012. Part of the agreement is to give Afghan military units greater control of controversial

night raid operations unpopular with locals and to bring the raids under Afghan judicial authority, while American troops shift to a supporting role. The document was signed on 8 April 2012 by Afghan General Abdul Rahim Wardak and U.S. General John Allen. "Today we are one step closer to the establishment of the US-Afghan strategic partnership. Most importantly, today we are one step closer to our shared goal and vision of a secure and sovereign Afghanistan," Allen said at the deal's signing. [3].

According to Al Jazeera the U.S.-Afghan strategic partnership "is expected to provide for several thousand US troops to stay and train Afghan forces and help with counter-terrorism operations. It would outline the legal status of those forces, their operating rules and where they would be based." The Obama administration hopes to finalize the U.S.-Afghan strategic partnership before the 2012 NATO Summit in Chicago, but US efforts to finalize this partnership after one year of talks between the Afghanistan and American government have been complicated by incidents involving the U.S. such as the burning of copies of the Quran and the death of 17 Afghans in southern Afghanistan [4].

Draft text: On April 22, 2012, after more than a year and a half of negotiations, Afghanistan and the United States finalized the draft text for the US Afghan strategic partnership, which will be reviewed by both countries' governments before it becomes final after the Afghan and American president sign it [4].

The agreement named "Enduring Strategic Partnership Agreement between Afghanistan and the United States" has a duration of at least 10 years, lays out the framework for a future U.S. role in Afghanistan, including aid assistance and governance advice, and covers the areas of social and economic development, institution building, regional cooperation and security. U.S. help to support Afghan economic development, health care programs, education and social initiatives are part of the agreement. The status of U.S. troops and the details of their operations after the 2014 withdrawal of NATO forces is not included in the partnership, but shall be covered in a separate status of forces agreement. Long-term US access to military bases in Afghanistan as well as the size or location of US bases in Afghanistan are also not part of the strategic partnership [4].

According to Afghan Foreign Minister, Zalmay Rassoul, there will be no permanent US bases in Afghanistan. He told the Afghan Senate that the United States is "not interested in having military bases in Afghanistan which might be seen as a threat to our neighbors", but Afghan National Security Advisor Rangin Dadfar Spanta said before the Afghan parliament "After signing the strategic pact, a separate security agreement which will allow or not allow the existence of US permanent bases in Afghanistan will be signed after one year if agreed." [5]

The strategic partnership draft text contains broad provisions for matters (such as economic development and security) which are of common concern for both countries, however, an unnamed U.S. official told Time magazine "specifics that go beyond the scope of the framework will need to be discussed and addressed in future memorandum of understanding, agreements or other arrangements as appropriate." Obstacles on the way to the agreement of the draft text were the issues of night raids conducted by U.S. troops and the operation of detention facilities by the United States [5].

The New York Times reported in this context in April 2012: "In March the two sides signed a memorandum of understanding shifting responsibility for all detention facilities in the country to the Afghans, and they handed final authority for night raids to Afghan security forces, who are now carrying out all raids unless American assistance is requested. With those two issues resolved, the strategic partnership was quickly completed." [5]

Signing and content of agreement: On May 2, 2012 Afghan President Hamid Karzai and U.S. President Barack Obama signed the "Enduring Strategic Partnership Agreement between the Islamic Republic of Afghanistan and the United States of America", after Obama arrived to Afghanistan as part of unannounced trip on the first anniversary of Osama bin Laden's death to sign the agreement, to visit American troops and to address the American nation from Bagram Air Base about his plans to responsibly end the war [6].

The White House released a fact sheet to the agreement which stated that the agreement is a legally binding executive agreement the purpose of which is "to cement an enduring partnership with Afghanistan that strengthens Afghan sovereignty, stability and prosperity, and that contributes to our

shared goal of defeating Al Qaeda and its extremist affiliates". The agreement shall help to promote NATO training of Afghan forces, reconciliation and reintegration process for Taliban fighters who leave the battlefield and regional stability with a focus on improving relations with Pakistan [6].

The duration of the agreement is 10 years and requires from both parties to replace the current status of forces agreement with a bilateral security arrangement to be negotiated within a year. Covered areas under the agreement are military and security issues as well as assistance in building Afghanistan's economy and its democracy [6].

One of the provisions of the agreement is the designation of Afghanistan as a major non-NATO ally of the U.S. to provide a long-term framework for security and defense cooperation. Other provisions of the agreement are:

- The United States' commitment to support social and economic development, security, institutions and regional cooperation for 10 years;

- The commitment by Afghanistan to strengthen government accountability, transparency and oversight, and to protect the human rights of all Afghans, Access to and use of Afghan facilities by US personnel beyond 2014;

- Granting the United States the possibility of keeping forces in Afghanistan after 2014 for purposes of training Afghan forces and targeting al-Qaida;

- Non-Commitment by the U.S. to any specific troop levels or funding levels in the future;

- Commitment by the U.S. to seek funding from the U.S. Congress on an annual basis for social and economic assistance for Afghanistan and supports to ANSF [7].

Reactions to the agreement: President Karzai said that the agreement "will close the season of the past 10 years and is going to open an equal relationship season. With the signing of this agreement, we are starting a phase between two sovereign and independent countries that will be based on mutual respect, mutual commitments and mutual friendship". During a background briefing on the strategic partnership agreement by senior administration officials aboard Air Force One en route to Afghanistan, an unnamed U.S. official said: "This agreement will make clear to the Taliban, to al Qaeda, and to other international terrorist groups that they cannot wait us out. The agreement is not only a signal of long-term commitment by

the United States, but a document that enshrines commitments by both countries to each other with a common purpose. Our commitments to support Afghanistan's social and economic development, security, institutions and regional cooperation is matched by Afghan commitments to strengthen accountability, transparency, oversight, and to protect the human rights of all Afghans, men and women." Another U.S. official told The New York Times the agreement is necessary to give the United States the capacity to carry out counter-terrorism operations in order to prevent Al Qaeda's resettlement in Afghanistan and ensures "a regional equilibrium that serves our national security interest. And that's ultimately why we went in there in the first place." [7]

According to The Christian Science Monitor, concerns have been raised about the agreement to end combat operations and withdraw troops earlier than previously planned, in particular regarding Afghanistan's security. The newspaper stated that anti-Afghanistan militants continue to carry out attacks on Western troops and that the Afghan military and police are not ready to assume responsibility for the country's security. Other concerns the Monitor noted include: a potential increase in illegal drug trafficking; negative impact on the economy and on social reforms, particularly those for women and destabilization of the country that could affect neighboring countries Pakistan and Iran. Concerns were also raised by Iran; following the announcement, a spokesman for Iran's foreign ministry stated that the agreement will lead to increased instability in Afghanistan due to the continued presence of U.S. forces. Investigative historian and journalist specializing in U.S. national security policy Gareth Porter said that neither the Strategic Partnership Agreement (SPA) nor the Memorandum of Understanding (MOU) regarding night raids will end the Afghanistan war nor in Afghanistan unpopular night raids conducted by U.S. Special Operations Forces (SOF) [7].

The agreement received criticism from Republican members of Congress including Buck McKeon and James Inhofe. McKeon argued that the agreement did not provide anything new, and Inhofe, a member of the Senate Armed Services Committee, called it "an attempt to shore up Obama's national-security credentials". Conservatives including Inhofe and Heritage Foundation fellow James Carafano criticized the timing of the agreement and

Obama's visit to Kabul, which they argue appears to have been related to his re-election campaign. However, they support the signing of the agreement to ensure the long term presence of U.S. forces in the country necessary for its stabilization [7].

Iran Denounces US-Afghan Strategic Partnership: Iran denounced the recently signed Strategic Partnership Agreement between Afghanistan and the United States. It sees the basing of American forces in the country and across the Persian Gulf as a security threat and has even reached out to the Sunni Taliban to balance this perceived threat. The Iranians have long voiced discomfort with the prospect of a long term American presence on its eastern border. They have attempted to use their clout within the political system of Afghanistan and the means of bribery to influence Afghan parliamentarians to vote against any security pact with the United States. Fazal Hadi Muslimyar, the speaker of Afghanistan's upper house of parliament, told The Wall Street Journal that Tehran's newly appointed ambassador to Kabul told Afghan lawmakers that they should not ratify the U.S.-Afghan Strategic Partnership Agreement [8].

The American forces in Afghanistan, far from being a solution to the problems of the region, are seen by Tehran as likely to intensify the regional insecurity and instability. Yet Iran's own threat perception is in part fueling insecurity in Afghanistan and instability throughout the region. Tehran has made no secret of its displeasure with the accord. Ramin Mehmanparast, the spokesman for Iran's foreign ministry, said that the presence of U.S. forces was destabilizing the region, and that peace could be achieved in Afghanistan only by the complete withdrawal of foreign troops. Iran's large Afghan refugee population gives Tehran leverage over Afghanistan's cash-strapped government. Mr. Muslimyar, the parliamentarian, said he rebuffed the request made by the Iranian ambassador, Abolfazl Zohrehvand. "I told him that we are an independent country, and it's up to us with whom we want an agreement and with whom we don't," Mr. Muslimyar said he told Mr. Zohrehvand [8].

The pact appears to have already strained relations between Afghanistan and Iran with Afghan diplomats in Tehran claiming that they are being intimidated and their movements have been severely curtailed. This may be a sign of worse things to come in the future. Iran believes that the

presence of American military bases and troops and access to military facilities in several other countries in the region such as Bahrain, Kuwait, Turkey and Qatar, is part of a deliberate strategy of encircling and containing Iran. Tehran fears that such a strategic position would enable the United States to monitor its nuclear program and launch attacks against it. The capture of an American unmanned drone aircraft in December of last year, which was used by the United States to look for tunnels, underground facilities and other places where Iran could be producing centrifuge parts or enrichment facilities, confirm Iranian suspicions. It has also been alleged that the United States are using their bases in Afghanistan to extend covert support to Sunni and Balochi insurgents, such as the Jundullah group, in Iran's southeastern most Sistan and Baluchestan Province [8].

It is no surprise then that the Strategic Partnership Agreement is bound to enhance Iranian anxieties about the American troops in its neighborhood, even if the pact explicitly states that America cannot use Afghanistan to launch attacks on a third country. The mere presence of the United States in Afghanistan will pose an obstacle to the expansion of Iran's influence in the country, particularly in its traditional sphere of influence—western Afghanistan, where Iran has spent millions of dollars over the past decade. Iran has resorted to several means to undermine the American mission in Afghanistan, many of which are far from being positive in nature. Iran has been accused of sending shiploads of text books into western Afghanistan with the aim of promoting the Shī'ah culture, the contents of which have been found offensive by the Sunni population. Such attempts at fueling sectarian tensions in Afghanistan make the task of managing the country much tougher for the Americans [8].

Similarly, it has been alleged that Iran exerts its influence over Afghanistan's education curriculum through institutions like the Khatam-al Nabyeen Islamic University in Kabul, with the aim of promoting Iranian culture, win over the Afghan Shī'ah community and spread anti-Americanism. Iran has also, in the past, cut off its fuel supplies to Afghanistan, which caused massive outcry in Kabul, as it believed that petrol and diesel, which was meant to be used by Afghans, was siphoned off to NATO. However, the most intriguing development has been Iran's measured support of the Taliban. The foreign forces in Afghanistan have often intercepted

weapons, rockets and missiles that originated in Iran and were similar to the ones that were used to undermine the international counterinsurgency efforts in Iraq. There have also been suspicions of Taliban fighters being trained in Iran [9].

The alliance with the Taliban is one of necessity as the group posed a significant security and ideological threat to Iran when it was in power in the 1990s. The two nearly went to war in 1998 following the massacre of Iranian diplomats in Balkh in northern Afghanistan. Even today, Iran would not favor a government in Kabul that is led or dominated by the Taliban. The support for the Taliban was envisioned as a short term measure to make the Americans bleed and keep them preoccupied in Kabul, thereby diverting their attention from Iran. However, as the United States look set to stay on in Afghanistan beyond 2014, albeit in reduced numbers, Iran is likely to maintain its support for the Taliban and indulge in other covert destabilizing activities, thereby prolonging the insurgency and the instability in the country [9].

Designation as Major non-NATO ally: On 7 July 2012, as part of the Enduring Strategic Partnership Agreement, the United States designated Afghanistan a major non-NATO ally after US Secretary of State Hillary Clinton arrived in Kabul to meet with President Karzai. "Please know that the United States will be your friend," Clinton told Karzai. "We are not even imagining abandoning Afghanistan. Quite the opposite. We are building a partnership with Afghanistan that will endure far into the future." Afghanistan is the first country awarded the major non-NATO ally (MNNA) status by Barack Obama's administration. The change, which comes into effect immediately, makes it easier for Kabul to purchase US military equipment and simplifies arms export procedures [9].

Clinton said: "There are a number of benefits that accrue to countries that have this designation... They are able to have access to excess defense supplies, for example, and they can be part of certain kinds of training and capacity building." Some of the privileges of MNNA status include in addition eligibility for training, loans of equipment for cooperative research and development, and ultimately foreign military financing for commercial leasing of certain defense articles. "We see this as a powerful symbol of our commitment to Afghanistan's future," Clinton said at a press conference after talks with President Hamid

Karzai. "This is the kind of relationship that we think will be especially beneficial as we do the transition." And she added: "It will open the door to Afghanistan's military to have a greater capability and a broader kind of relationship with the United States and especially the United States military." The Times of India described the MNNA status in this context as "a catalyst for maintaining effective Afghan National Security Forces and building a robust peace-time security relationship between Afghanistan and the US." [9]

The designation by the United States grants a country special privileges, like access to American military training and excess military supplies, Hillary Clinton said. In a separate statement, the State Department said Afghanistan would also be able to obtain loans of equipment from the United States and financing for leasing equipment. The agreement does not, however, "entail any security commitment" by the United States to Afghanistan, the State Department said Designating Afghanistan an ally, however, has the potential to raise awkward issues for the United States. There is Afghanistan's hot-and-cold relationship with Pakistan, also an ally, and the possibility the two neighbors could have a falling-out, especially if Afghan officials believe in the years after 2014 that their Pakistani counterparts continue to aid the Taliban [10].

American and Afghan officials said after Afghanistan's designation as major non-NATO that they now must turn to working out, as mandated by the Strategic Partnership Agreement, a bilateral security arrangement that would keep a residual American force in Afghanistan to continue training Afghan National Security Forces and tracking down insurgents after 2014. Talks on the arrangement have not yet begun according to American officials. Estimates of the number of troops that could stay vary from as little as 10,000 to as many as 25-30,000. But Mrs. Clinton reiterated on 7 July 2012 that Washington did envision keeping American troops in Afghanistan, where they would provide the kind of air power and surveillance capabilities needed to give Afghan forces an edge over the Taliban [10].

Conclusions (Bilateral Security Agreement): Under the strategic partnership agreement signed by the U.S. and Afghanistan in May 2012 both countries are obliged to negotiate a bilateral security agreement within one year. These negotiations were scheduled to begin on November 15, 2012.

The talks will attempt to set conditions for U.S. forces in Afghanistan after 2014 as part of a "train, advice and assist" mission and are aimed at building a security framework, not a detailed agreement. Besides immunity from Afghan prosecution for U.S. soldiers accused of crimes and the Afghanistan demand that the U.S. guarantee that it will respond to any cross-border incursion or artillery attack on Afghanistan territory negotiators will attempt to set broad outlines for air rights over Afghanistan and the use and disposition of hundreds of U.S.-built bases — especially the huge air bases in Bagram and Kandahar. They may also discuss potential roles for U.S. Special Operations troops and unmanned drone aircraft, as well as the future of existing U.S. drone ground control stations in Afghanistan — subject to a final White House position on these issues. The details of these and other issues will be hammered out in "implementing documents" to be negotiated after any security agreement is signed [10].

The Governments of the Islamic Republic of Afghanistan and the United States of America

officially launched their negotiations on a Bilateral Security Agreement (BSA) on November 15, 2012, in Kabul.[60][61] H.E. Eklil Hakimi, Ambassador of Afghanistan in Washington, was leading the Afghan negotiating team while Ambassador James Warlick, Deputy Special Representative for Afghanistan and Pakistan, was leading the United States negotiating team. Both sides affirmed that the key guiding principles in these important negotiations was full respect for Afghan sovereignty and Afghan national interests, including advancing the cause of peace and security across Afghanistan, strengthening the capacity and capabilities of Afghan national security forces so that they can independently provide security for the Afghan people and defend the country against external threats, and pursuing both countries' shared goal of eliminating trans-national terrorism. Both sides clarified that these negotiations are premised on the understanding that the United States does not seek permanent military bases in Afghanistan, or a presence that was perceived as a threat to Afghanistan's neighbors [10].

References

- 1 Mirwais Harooni. Afghanistan and U.S. sign prison transfer deal// Reuters: 12 April 2012.
- 2 Clark, Kate. Handing over Night Raids// the Afghanistan Analysts Network: 30 April 2012.
- 3 Vogt, Heidi. US, Afghanistan reach deal on strategic pact// the Associated Press: MilitaryFeed.com (United States Military News Aggregator), 22 April 2012.
- 4 Sieff, Kevin. Afghanistan, U.S. reach pact on post-2014 American support// the Washington Post: 30 April 2012.
- 5 Graham-Harrison, Emma. Afghanistan and US agree on strategic partnership document// The Guardian (Kabul): 30 April 2012.
- 6 Wendle, John. A New U.S.-Afghan Strategic Partnership: Should the Taliban Be Afraid// TIME Magazine (Kabul): 30 April 2012.
- 7 Atia Abawi. In Afghanistan, Obama outlines future US role// MSNBC: 5 May 2012.
- 8 Arthur Bright. Afghanistan: 5 areas of concern after the US leaves// Christian Science Monitor: May 13, 2012.
- 9 Porter, Gareth. The Secret in the US-Afghan Deal// Consortium-news: 3 September 2012.
- 10 Chidanand Rajghatta. US grants Afghanistan ally status, hits Pakistan with drone strikes// the Times of India: 8 July 2012.

UDC 327(574)

E.S. Chukubayev, K.S. Kenzhegulov*

Al-Farabi Kazakh National University, International Relations Department, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: k_kuan91@mail.ru

National security as the degree of protection of national interests

In this article, features of national security strategy of the Republic of Kazakhstan are considered from the various legal aspects. In addition, the article reveals methods of solving the basic problems of national security. Considering and analyzing the legislation of the Republic of Kazakhstan in relation to various aspects of national security, author offers his point of view. Author discloses substantial aspects of information counteraction to external factors, which involves the implementation of a set of specific measures to prevent and neutralize security threats.

Key words: National Security Committee, the Republic of Kazakhstan, national security threats, counteraction, activity.

Е.С. Чукубаев, К.С. Кенжегулов

Мемлекеттің ұлттық мүддесінің қорғалу дәрежесі ретіндегі ұлттық қауіпсіздік

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігінің стратегиясының өзгешеліктері түрлі құқықтық жақтарынан қарастырылды. Сонымен қатар ұлттық қауіпсіздік мәселелерін шешу жолдарының негізгі әдіс-айлалары ашылды. Автор Қазақстан Республикасының заңнамасын ескере және саралай отырып ұлттық қауіпсіздіктің түрлі салаларына қолданыла алатын өз көзқарасын ұсынады. Автор сыртқы факторларға ақпараттың қарсы әрекетінің маңызды аспектілерін көрсетті. Бұл өз алдына қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі нақты кешенді шараларды жүргізуді көздейді.

Түйін сөздер: Ұлттық қауіпсіздік комитеті, Қазақстан Республикасы, ұлттық қауіпсіздік, айбаттар, қарсы әрекет, қызмет.

Е.С. Чукубаев, К.С. Кенжегулов

**Национальная безопасность
как степень защищенности национальных интересов государства**

В статье с различных правовых сторон рассмотрены особенности стратегии национальной безопасности Республики Казахстан. Также раскрыты основные способы решения проблем национальной безопасности. Автор, учитывая и анализируя законодательство Республики Казахстан применительно к различным сферам национальной безопасности, предлагает свою точку зрения. Автором раскрыты содержательные аспекты информационного противодействия внешним факторам, что предполагает реализацию комплекса конкретных мер по предотвращению и нейтрализации угроз безопасности.

Ключевые слова: КНБ (Комитет Национальной Безопасности), Республика Казахстан, национальная безопасность, угрозы, противодействие, деятельность.

Research in the field of national security issues highlight the importance of effective administrative and legal national security system procedures in the field of national security and development on this basis of proposals for improving the performance of the national security agencies.

In modern conditions, administrative and legal regulation of national security is a priority and the most effective tools for solving the challenges facing the government in the face of new threats to the national interests of the Republic of Kazakhstan.

Administrative and legal regulation of social relations in the sphere of national security aims to determine the legal status of public authorities in the implementation of their tasks, roles, competencies, forms and methods of management in this area, as well as individuals and organizations in their relations in the field of national security.

Organizational and legal system of national security includes a number of public bodies. System of national security form, first, interacting forces maintain it, and secondly, other government

agencies and organizations engaged in political action, legal, organizational, economic, military and other measures aimed at protecting national interests [1].

Thus, in the immediate national security functions assigned to it to ensure such forces as:

1) The National Security Committee of Kazakhstan, Kazakhstan's Foreign Intelligence Service, Security Service of the President of the Republic of Kazakhstan;

2) Armed Forces, other troops and military formations of the Republic of Kazakhstan;

3) The bodies of internal affairs, financial police, the state fire service, customs authorities and emergency services.

According to Article 1 of the Law "On the Bodies of National Security" the national security of the Republic of Kazakhstan – directly responsible and accountable to the President special state bodies. Which are an integral part of the security of the Republic of Kazakhstan and held within the authority granted to them to ensure the safety of the individual and society, protection of constitutional order, national sovereignty, and territorial integrity, economic, scientific, and technological and defense potential [2].

Proceeding from this basic task of the national security is the development and implementation of state policy in the field of safety of individuals, society and the state. Hence a number of specific problems in this area:

- Gathering the necessary intelligence;

- Implementation of measures related to the identification, prevention and suppression of intelligence and other aimed at damaging the national security activities of the special services of foreign states and organizations, as well as individuals;

- The fight against terrorism and other activities aimed at overthrowing the constitutional order, violation of the integrity and undermining the security of the country;

- Exercise of the powers to prosecute individuals for crimes related legislation administered by the national security agencies;

- Support to the president and other state bodies of government bond in peacetime and wartime;

- Activities on encryption organization work with the relevant government bodies and organizations;

- Protection of the State border of Kazakhstan.

Status, powers and organization of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan in the clauses of the National Security Committee, which is its constituent document [2].

Structure of the National Security Committee shall comprise:

- The National Security Committee of the Republic of Kazakhstan, its departments, territorial and other national security agencies, special purpose units, educational institutions, research institutions and other subordinate organizations;

- Office National Security Committee created to implement assigned to the national security problems in certain areas of their activities.

Thus, the agency is the Border Guard Service National Security Committee. Intended purpose of the Border Service of Kazakhstan National Security Committee is primarily to ensure the safety and protection of the State border of the Republic of Kazakhstan, its territorial integrity and inviolability of the economic interest on the state border. In addition, the tasks of the Border Service of Kazakhstan National Security Committee also includes the protection of the territorial waters and the continental shelf of the Republic of Kazakhstan, enforce legislation and international obligations of the Republic of Kazakhstan on the border of the State, etc.

Military unit composed of the National Security Committee are the bodies of military counterintelligence, one of the main objectives of which is to prevent damage to the state's defenses. In this aspect by the military counterintelligence, measures are aimed at improving the efficiency of the security of the Armed Forces, other troops and military formations of the country [3].

In the operational performance of military counterintelligence agencies independent of the Command of the Armed Forces, other troops and military formations of the Republic of Kazakhstan.

As part of the National Security Committee, specialized functions perform military police authorities.

Powers of the military police National Security Committee of Kazakhstan – prevention, prevention, detection, suppression and detection of crimes and offenses. The military police within the purview of the inquiry is entitled to perform, perform military wanted fugitives from the bodies of inquiry, investigation and trial, as well as the location of the deserted their military units to take measures to

ensure the traffic safety of military vehicles, military to detain and administrative penalty in the form of administrative arrest.

In accordance with the criminal procedure legislation of Kazakhstan authorities National Security Committee of Kazakhstan military police are authorized to make inquiry on crimes committed by specific government agencies, as well as proceedings on administrative violations in the case of violations of traffic rules by persons driving vehicles of special government agencies [4].

Very specific function in the structure of the National Security Committee assigned to special purpose units (hereinafter – Special Forces), which are designed to prevent acts of terrorism and other particularly dangerous crimes against the person, society and state.

Established in October 1990, after the dissolution of the regional group “Alpha” KGB (Committee for State Security) Special Forces “Arystan” National Security Committee shall:

- The conduct of hostilities in the interests of the Republic of Kazakhstan;
- The fight against terrorism, hostage rescue in particularly difficult situations;
- The protection of strategic objects of Kazakhstan [5].

Feature status of Special Forces “Arystan” is that its budget, the number of quantitative and qualitative composition as well as their bases are classified.

In addition to “Arystan”, which is the Special Forces of the country, as part of the National Security Committee of Special Forces is Border Patrol National Security Committee of Kazakhstan “Buran” (under the central government) and “Orlan” (regional administration), and a special paratroop assault team “Ak-Barys”.

Also special forces National Security Committee, special forces carried out a similar function within the Ministry of Internal Affairs (operational brigade “Armor”, “Berkut”, “Sunkar”), the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan and the Kazakh Foreign Intelligence Service, Security Service of the President of Kazakhstan (special group “Kokzhal”).

Territorial authorities National Security Committee of Kazakhstan regions, cities and the capital, subordinate municipal and district directorates (departments, divisions) formed to implement assigned to the national security objectives in the territory.

In operational performance territorial bodies independent of the National Security Committee of Kazakhstan local representative and executive bodies and their officials [6].

Competence of national security directly predetermined by their tasks and functions. It is important to emphasize that the implementation of human rights should be granted solely for the tasks entrusted to the national security. Moreover, the main requirement for the implementation of the national security agencies of their authority is, of course, that the rights and freedoms of man and citizen. Law «On the Bodies of National Security» in this regard, a number of fundamental guarantees set:

- The rights and freedoms of man and citizen may be limited only in cases and in the manner expressly provided by law;
- Within the limits set by law, national security agencies must provide every citizen the opportunity to learn concerning his rights and interests of the documents and decisions;
- Actions of national security, military and their employees can be appealed to higher authorities of national security, prosecutor or court [7].

Competence of national security is a complex structure in which three groups of rights and duties: operational, criminal and administrative proceedings. However, with the first group of rights associated purpose of national security as a special service, the second – as a law enforcement officer, and the third – as executive authority.

Here, it should make some clarifications. Is not quite correct to refer to the national security or law enforcement executive bodies.

Analysis of current legislation of Republic of Kazakhstan gives reason to believe that national security agencies, along with the bodies of the Foreign Intelligence and Security Service of the President of Kazakhstan are special government agencies, based on their intended purpose, objectives, activities, functions assigned to them, the order and structure of education and, of course same competence.

Responsibilities of national security, depending on their purpose, can be divided into the following:

- Implementation of intelligence and counterintelligence activities (implementation of intelligence activities in the interests of the Republic of Kazakhstan in accordance with the Law "On Foreign Intelligence": implementation of

counterintelligence activities to identify, prevent, combat intelligence and other, to the detriment of the safety of Kazakhstan activity of special services and organizations of foreign states as well as individuals. Organization and encryption decryption operation, maintenance, development of a system of government special forms of communication, to ensure their safety);

- The fight against terrorism (detection, prevention and suppression of terrorism and other activities aimed at overthrowing the constitutional order, violation of the integrity and undermining the security of the Republic of Kazakhstan);

- Prevention of threats to national security (participation in developing and implementing measures to ensure the safety of the defense complex, nuclear energy, transport and communication, critical infrastructure and other regions of strategic facilities, a list of which defines the government of the Republic of Kazakhstan. In cooperation with other competent authorities, take measures to ensure security of foreign states and international organizations in Kazakhstan, participation, at the direction of the President of Kazakhstan, together with other government agencies in ensuring the safety of Heads of State, foreign governments and heads of international organizations for the period of their stay in the Republic of Kazakhstan. As well as the country, held important social and political events, the implementation of measures to ensure their own safety, including the prevention of penetration of technical information to national security, state secrets. To take the necessary measures to ensure secrecy in conducting intelligence, counterintelligence and other operational investigative activities, ensuring the mobilization readiness of national security. Presentation on request of the authorized body on financial monitoring information from its own information systems in accordance with the laws of the Republic of Kazakhstan on countering the legalization (laundering) of illegally obtained, and the financing of terrorism);

- Combating threats to national security (assist government agencies in the prevention and suppression activities on the territory of Kazakhstan illegal paramilitary groups, political parties and trade unions of other states, religious parties. As well as the financing of political parties and trade unions by foreign legal entities and citizens, foreign States and international organizations, holding mandatory

special inspection Republic of Kazakhstan citizens coming and the civil service, the identification of the radio emission of radio transmitting equipment, work which poses a threat to the security of Kazakhstan);

- Prosecution (detection, suppression and investigation of crimes related legislation administered by the national security agencies);

- The protection of state secrets (development and implementation of measures to counter-intelligence protection of information constituting state secrets in government, military formations, units and organizations, as well as controlling their activities. Conduct special audit Kazakhstan citizens to be drawn (reissued) for access to information component of state and official secrets, the implementation of measures to ensure their own safety, including the prevention of penetration of technical information to national security, state secrets);

- The protection of the State border of Kazakhstan (the security and protection of the state border of Kazakhstan participation in matters relating to admission to citizenship and renunciation of citizenship of the Republic of Kazakhstan. Traveling abroad Kazakhstan citizens, entering the territory of the Republic of Kazakhstan and out beyond foreign nationals and stateless persons as well as the mode of their stay in the territory of the Republic);

- Information (informing the President of the Republic of Kazakhstan Parliament, the Government of the Republic of Kazakhstan on the security risks of the country, information and analytical work to implement assigned to the national security tasks);

- Training of national security (provide training for national security agencies);

- Perform other functions stipulated by the Law of Republic of Kazakhstan "On Bodies of National Security», other laws and acts of the President [8].

To implement such vast responsibilities national security agencies have adequate rights, each of which, in essence, is the implementation of certain coercive measures, many of them are secret character. Right to conduct search operations, to carry out penetration of special services and organizations of foreign states, criminal groups, to carry out deportation from the Republic of Kazakhstan, to detain persons suspected of committing crimes to verify documents for participation in the antiterrorist operation and maintenance regime of antiterrorist operation. Apply

measures and temporary restrictions under the Law “On Combating Terrorism”, to use weapons and special vehicles, etc.

By analyzing the powers of national security, it should be noted that with increasing threats to national security, they widened. Events of recent years show that prevailing in Kazakhstan public peace, sustainable and progressive socio-economic and political development, inter-ethnic and inter-confessional accord exposed to external threats. Thus at this time is to further improve current system of national security by strengthening preventive measures, improved intelligence and counterintelligence activities to enhance cooperation with other countries in the fight against terrorism. Priorities are further cooperation and the positive experience of foreign countries in the fight against terrorism and religious extremism. Prime importance and issues of improving the functions of the national security agencies in the field of protection of the state border. In addition, of course,

remains an important task to human capacity development of national security and increase their professionalism.

In the Message of President to the people of Kazakhstan “Kazakhstan-2030: – Prosperity, security and welfare of all Kazakhs” says: “All historical experience of human civilization shows that the first and foremost of all the necessary conditions, which determines consistent and steady growth of the state, is the security of its nation and the preservation of the state” [5]. On this basis, national security was the most important strategic priority for development of Kazakhstan until 2030 basic tasks in the area of National Security, met. In light of the President of Kazakhstan marked ten global challenges of the XXI century [6]. Immeasurably enhanced and the role of national security, which, in turn, updates the need to further improve the organizational and legal problems in the management of national security of the Republic of Kazakhstan [8].

References

- 1 The Act of December 21, 1995 № 2710 «On Bodies of National Security» — Zakon.kz// http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005971 (7.12.2013)
- 2 Presidential Decree of April 1, 1996 № 2922 «Issues of the National Security Committee of Kazakhstan» // http://ru.government.kz/docs/u960002922_20130813.htm (10.12.2013)
- 3 Presidential Decree of November 20, 1996 № 3228 «On the Border Troops of the Republic of Kazakhstan» // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z930008000> (10.12.2013)
- 4 Address of the President of Kazakhstan N.Nazarbayev of Kazakhstan on January 27, 2012 «Socio-economic modernization— the main vector of development of Kazakhstan», published: 27.01.2012 // [akorda.kz, //http://www.akorda.kz/ru/page/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-a-nazarbaeva-narodu-kazakhstana_1339760819](http://www.akorda.kz/ru/page/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-a-nazarbaeva-narodu-kazakhstana_1339760819) (21.12.2013)
- 5 Address of the President of Kazakhstan N.Nazarbayev of Kazakhstan on October 10, 1997 «Kazakhstan-2030: — prosperity, security and WELFARE of all Kazakhstan». — [akorda.kz / ru](http://www.akorda.kz/ru) (21.12.2013)
- 6 Presidential Decree of December 10, 1999 № 282 «On the Border Patrol National Security Committee» // http://ru.government.kz/docs/u990000282_20130813.htm (7.01.2014)
- 7 The Act of 6 January 2012 № 527-IV «On national security» — published:07.09.2012 15:21:23 // http://www.adilsoz.kz/wp-content/uploads/2012/01/O-nats_besopasnosty-10.07.2012.pdf (7.01.2014)
- 8 Address of the President of Kazakhstan N.Nazarbayev of Kazakhstan on December 14, 2012 «Strategy» Kazakhstan-2050 «new policies established state». published: 14.12.2012 // [akorda.kz / ru, //http://www.akorda.kz/ru/page/page_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-14-dekabrya-2012-g_1357813742](http://www.akorda.kz/ru/page/page_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-14-dekabrya-2012-g_1357813742) (10.01.2014)

ӘОЖ 339.727.22 (574)

Р.Е. Елемесов, Ө. Секен

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: orkenkz@hotmail.com

Шетел тікелей инвестициясының Қазақстан экономикасына әсері

Бұл мақалада Қазақстанның шетел тікелей инвестициясын (FDI) қабылдау жағдайы, заңдық негіздері, келу қайнары және әсері талқыланады. Қазақстанның шетел тікелей инвестициясын көптеп тартуы мен пайдалануының “Жинақылау тапшылығы” мен “Сыртқы қор тапшылығына” болған қысымды азайтуға көмегі тиетіндігін, сонымен бірге Әлем экономикасының тұрақсыздығы аясында шетел тікелей инвестициясы Қазақстан экономикасының дамуында зор қозғаушы күш болып қана қоймай, басқа да әсерлер тигізе алатындығын көруге болады, мысалы, капиталдың жинақталуы, технологиялардың таралуы, институциональдық өзгерістер және адамдық капиталдың өсуі. Алайда Қазақстан нарығындағы шетел тікелей инвестициясының ерекшелігін талдай отырып, келу қайнарының жалаңдығы мен табиғи байлық салаларына шоғырланғандығы Қазақстан экономикасының тұрақты және үздіксіз дамуына кері әсерін тигізетіндігін де ұмытпау керек.

Түйін сөздер: шетел тікелей инвестициясы, Қазақстан, экономика.

Р.Е. Елемесов, О. Секен

Влияние прямых иностранных инвестиций в экономику Казахстана

В этой статье описывается положение прямых иностранных инвестиций (ПИИ) в Казахстане, правовые основы, источники и влияние. Автор считает что значительнопривлечение и использование ПИИ Казахстаном позволит снизить давление на сберегательный и валютныйдефицит, а также будет играть значительную роль в содействии экономическому развитию Казахстана, в случае рецессии мировой экономики. Прямые иностранные инвестиции будут влиять на накопление капитала, распространения новой техники, институциональных преобразований и совершенствование человеческого капитала. Но следует не забывать и тот факт что проведя анализ особенностей прямых иностранных инвестиций мы пришли к заключению чтопрямые инвестиции только на сырьевые рынкиКазахстана негативноотразятся на стабильности и преемственности экономики Казахстана.

Ключевые слова: Прямые иностранные инвестиции (ПИИ), Казахстан, Экономика

R.E. Elemesov, O. Seken

The influence of Foreign Direct Investment to Kazakhstan Economy

This article describes situation of Foreign Direct Investment(FDI) in Kazakhstan, legal bases, sources and influences. The author expresses the considerable attracting and utilizing of FDI by Kazakhstan will reduce the pressure on savings shortage and foreign exchange shortage also plays a significant role in promoting economic development of Kazakhstan in the case of world economic recession meanwhile Foreign Direct Investment will influence on accumulation of capital, technological diffusion, institutional transition and improving of human capital. Through analyzing the features of Foreign Direct Investment in Kazakhstan market we will find that single investment area and highly concentrated investment sources will negatively impact on stability and continuity of development of Kazakhstan economic.

Key words: Foreign Direct Investment (FDI), Kazakhstan, Economy.

XX ғасырдың 60-жылдарының соңында Американың даму экономикасын зерттеушілері Н.В.Ченеру мен А.М.Страут ортаға қойған қос тапшылық үлгісі (Two Shortage Model) шетел

тікелей инвестициясын қабылдаушы елдердің қазынасын толықтырып, сыртқы қорды қабылдау мүмкіндігін арттыру арқылы ел іші пайдалы ұсыныс пен нақты экономикалық даму

үшін керекті байлықтың сұраныс көлемі арасындағы кемдікті толықтыруына көмектесуін көрсеткен.

Осыдан соң, бірқатар оқымыстылар Неоклассикалық экономиканың даму теориясы мен Ішкі тектік экономиканың даму теориясына сүйене отырып, шетел тікелей инвестициясын қабылдаушы елдердің экономикасының дамуына әсер ету механизмі туралы әртүрлі ұғымдар шығарған. Соған қарамастан, оқымыстылардың басымкөпшілігі шетел тікелей инвестициясы қабылдаушы елдердің экономикасының дамуына көмектеседі деген пікірде [1,12-б.].

Қазақстанның шетел инвестициясын тарту саясаты қалыпты дамуда, егемендік алған соң, қазақ үкіметі нарықтық экономика жүйесін құру және дамыту жолын таңдады, нарықтық экономикаға өту барысында қазақ үкіметі шетел инвестициясын тарту және экономикалық дамуды күшейту рөліне баса мән бере отырып, сыртқы байланысты арттыруға, шетелдің, әсіресе батыс дамыған елдердің қаржы, техника және өзін басқару тәжірибелерін өзіне тартты.

2011 жылдың аяғына дейін, Қазақстан әлемдегі 180-нен астам елдер және өлкелермен екі жақты экономикалық сауда селбестігін құрып және дамытып, қанағаттанарлықтай нәтижеге қол жеткізді. 1992 жылы Қазақстан үкіметі мемлекеттік даму стратегиясында “шетел инвестициясын өзіне тарту мен оңтайлы игеру және Қазақстанды дамытуды” негізгі нысананың бірі деп белгіледі. “Қазақстан батыстан және Қытайды қамтыған көрші елдерден тіпті де мол шетел инвестициясын

өзіне тартып, Қазақстан экономикасының қалпына келуі мен дамуына көмектесуін тілейді” [2,62-б.].

1997 жылы Қазақ үкіметі 2030 стратегиясында “шетел тікелей инвестициясын өзіне тартуды” мемлекеттің ұзақ мерзімді міндеттерінің бірі деп белгіледі. Шетел инвестициясын өзіне тартуды қарқындалу үшін қазақ үкіметі үкімет басшысына төте қарайтын шетел инвестициясын игеру комитетін құрды. Өрі премьер-министрдің бірінші орынбасарын осы комитетке төраға етіп тағайындады. Шетел инвестициясын өзіне тарту жұмысын қалпына түсіру және қолдау үшін 1994 жылы 24 желтоқсанда Қазақстан үкіметі “Шетел инвестиция заңын” қабылдады. 1997 жылы 28 ақпанда “Мемлекет тікелей инвестицияны қолдау заңын” қабылдап, экономикалық ерекше аудан құру арқылы шетел инвестициясын өзіне тартуды тездетті. 2003 жылы 8 қаңтарда “Қазақстан Республикасы инвестиция заңын” қабылдады [3,145-б.].

Егемендік алғаннан бері Қазақстанның инвестициялық ортасы зор көлемде жақсарып, ел экономикасының тез дамуы мен саяси тұрақтылығы шетел тікелей инвестициясын тартуға жақсы орта қалыптасты. Қазақстан Ұлттық банкінің санағы бойынша, 1993-2011 жылдары аралығында Қазақстан 146.633 миллиард АҚШ доллар шетел қаржысын тартқан. Жан басына шаққанда 8781 АҚШ доллар. 19 жылда жылына 7.718 миллиард АҚШ доллар әкелген. Жылдық артуы 29.3% болған. 2011 жылы өзіне тартылған инвестиция 19.85 миллиард АҚШ доллар болып, сол жылғы ЖІӨ-нің 11.9%-ын құрап алдыңғы жылдан 9.4% артқан [1-кесте].

1-кесте – 1993-2011 жылдары аралығында тартылған инвестиция көлемі

(100 миллион АҚШ доллары)[7].

Жыл	Инвестиция көлемі	Өзгеруі (%)	Жиынтық	Жыл	Инвестиция көлемі	Өзгеруі (%)	Жиынтық
1993	12.714	0	12.714	2003	46.245	12.6	258.496
1994	6.597	-48.1	19.311	2004	83.173	79.9	341.669
1995	9.843	49.2	29.154	2005	66.186	79.6	407.855
1996	16.737	70.0	45.891	2006	106.236	60.5	514.091
1997	21.069	25.9	66.96	2007	184.53	73.7	698.62
1998	12.328	-41.5	79.288	2008	197.60	7.1	896.22
1999	18.521	50.2	97.809	2009	190.17	-0.37	1086.39
2000	27.812	50.2	125.621	2010	181.44	-4.6	1267.83
2001	45.566	63.8	171.187	2011	198.5	9.4	1466.33
2002	41.064	-9.9	212.251				

Қазақстан Ұлттық банкінің санағы бойынша, егемендік алғаннан бері 123 мемлекет Қазақстанға тікелей инвестиция құйған. Алдыңғы 10 мемлекеттің инвестиция көлемінің жалпы саны 111.914 миллиард АҚШ долларын құраған. Жалпы қазақ FDI-дің

76.32%-ын ұстаған, оның ішінде Голландия 24.08% ұстап бірінші орында, ал АҚШ 16.14% бен екінші орында тұрса, Англия үшінші орында 7.67% ұстап тұр. Кедендік одақ құрылғаннан бері Ресейдің Қазақстанға тікелей инвестициясы жедел көбейген [2-кесте].

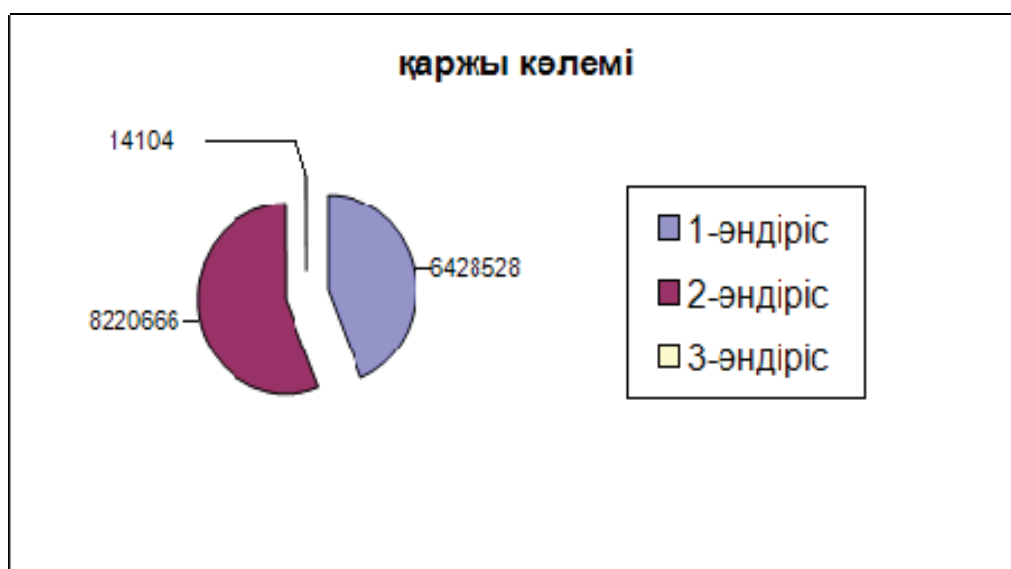
2-кесте – Инвестиция құйған алдыңғы 10 мемлекет [7].

Мемлекет	Инвестиция көлемі (Миллион АҚШ доллары)	Үлесі (%)
Голландия	353.15	24.08
АҚШ	224.64	15.31
Англия	112.55	7.6
Франция	90.08	6.1
Виргин аралдары	73.61	5.0
Ресей	57.72	3.95
Италия	57.69	3.93
Қытай	57.52	3.92
Канада	47.69	3.25
Швейцария	44.49	3.03
Басқалар	347.19	23.83

Шетел тікелей инвестициясының қаржыландырған салаларын үшке бөлуге болады: табиғи байлықтар саласы, механикалық өндіріс саласы, сауда саласы (қаржылық, қозғалмайтын

мүлік қатарлылар) ең негізгі үш сала болып саналады. Егер де ұлттық экономикалық өндіріс салаларын қарастырсақ, төмендегідей нәтиже аламыз [1-диаграмма].

1-диаграмма – Ұлттық экономикалық өндіріс салалары инвестиция көлемі

Қазақстан Республикасының Статистика агенттігі

Жоғарыдағы ерекшелік, шетел тікелей инвестициясының қазақ нарқына кіргенде мол табиғи байлығы мен зор базар күшіне баса мән бергендігінің себебі, сонымен бірге қазақ үкіметінің экономикалық даму стратегиясының

ерекшелігінен бөліп қарауға болмайды. Егемендіктің бастапқы жылдары қазақ үкіметі ел экономикасының қарқынды дамуы үшін мұнай және газға сүйену стратегиясын жолға қойып, табиғи байлықтар саласына көп жеңілдіктер

берген. Сол арқылы көптеген табиғи байлық кәсіпорындарының қазақ нарқына кіруіне әкелді.

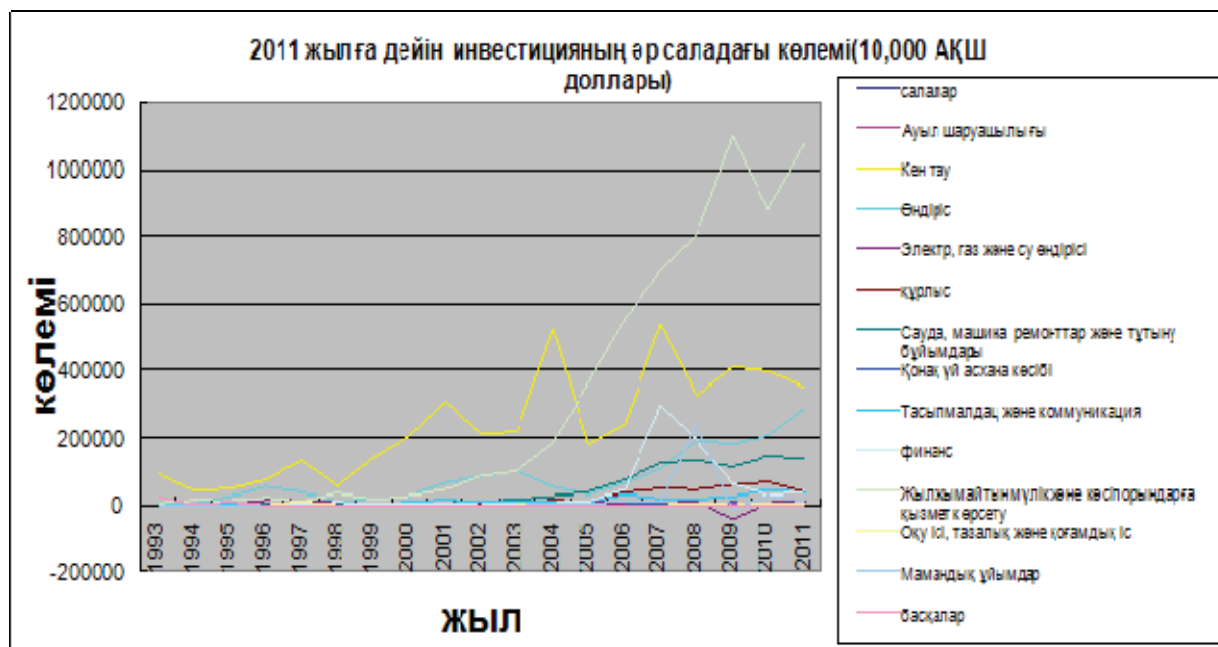
Ал халықаралық базардағы табиғи байлық бағасынан өсуі бұл үрдісті одан ары тездетті [4].

3-кесте – 2011 жылға дейін инвестицияның әр саладағы үлесі (100миллион АҚШ доллары) [7].

Салалар	Инвестициякөлемі	Үлесі (%)
Ауыл шаруашылығы	1.41	0.10
Кен, тау, қазба байлықтар	448.84	30.61
Өндіріс кәсібі	154.12	10.51
Электр, газ және су өндірісі	6.54	0.45
Құрылыс саласы	33.36	2.27
Сауда, машина ремонттар және тұтыну бұйымдары	83.23	5.68
Қонақүй асхана кәсібі	3.31	0.23
Тасымалдау және коммуникация	23.91	1.63
Қаржы саласы	71.55	4.88
Жылжымайтын мүлік және кәсіпорындарға қызмет көрсету	603.54	41.16
Оқу ісі, тазалық және қоғамдық іс	3.22	0.22
Мамандық ұйымдар	29.71	2.03
Басқалар	3.61	0.25

Қазақстан Республикасының Статистика агенттігі

2-диаграмма – Инвестицияның әр саладағы көлемі

Қазақстан Республикасының Статистика агенттігі

Жоғарыдағы кестеге негізделгенде тау-кен өндіріс саласы жалпы инвестиция көлемінің 44 миллиард 880 миллион АҚШ долларын ұстап, 30.61% иемденеді. Бірақ азаю үрдісі байқалады. Жылжымайтын мүлік және кәсіпорындарға қызмет өтеу саласы 60 миллиард 354 миллион АҚШ долларын тартып, 41.16% иемденеді [3-кесте]. Әрі үздіксіз көбеюде. Себебі Қазақстан үкіметінің ел экономикасын дамыту және шетел инвестициясын қалыпты арнаға түсіру (бірінші өнеркәсіп, яғни ауылшаруашылығына болған қаржы құйылымын көбейту) ел экономикасының негізгі салаларын (табиғи байлықтар саласы) тәуелсіз ұстау үшін жүргізген теңшеу негізінде пайда болды. Ал сауда саласының (Жылжымайтын мүлік және кәсіпорындарға қызмет өтеу саласы) тұрақты қаржы көлемінің көбеюі табиғи байлықтар саласындағы шектемелер әсерінен кен барлау саласының дамуының нәтижесі [2-диаграмма].

Қазақстан нарығындағы шетел тікелей инвестициясының ерекшеліктері:

4-кесте – Қазақстанның ЖІӨ көлемінің өзгерісі (100 миллион АҚШ доллар) [7]

Жыл	ЖІӨ көлемі	Өзгеруі (%)	Жыл	ЖІӨ көлемі	Өзгеруі (%)
1994	118.4	-12.6	2003	308.3	9.3
1995	166.4	-8.2	2004	431.5	9.6
1996	210.4	0.5	2005	571.2	9.7
1997	221.6	1.7	2006	810	10.7
1998	221.3	-1.9	2007	1049	8.9
1999	168.7	2.7	2008	1334	3.3
2000	182.9	9.8	2009	1153	1.2
2001	221.5	13.5	2010	1460	7
2002	246.3	9.8	2011	1862	7.5

Қазақстан Республикасының Статистика агенттігі

2000 жылдан бері Қазақстан экономикасы қарқынды дамыды. ЖІӨ көлемі тәуелсіз елдер достастығы арасында алдыңғы орынға шықты. 2005 жылы Қазақстанның ЖІӨ көлемі 1989 жылғы көрсеткіштен асып түсті. 2011 жылы Қазақстанның ЖІӨ көлемі 186.2 миллиард АҚШ долларына жетіп, орта дәрежелі дамыған елдер қатарына кірді [6]. Қазақстан нарығындағы шетел тікелей инвестициясы мен Қазақстан ЖІӨ-нің өзара үйлесімді өзгергеніне негізделе отырып екеуінің оң қатынаста екенін көруге болады.

Қазақстан нарығына құйылған шетел тікелей инвестициясының көлемі ұлғайғанымен құрылы-

1) Инвестиция жеке салаға бағытталған. Негізінен табиғи қазба байлықтар және соған қатысты салалар.

2) Инвестицияның келу қайнары шоғырланған. Негізінен батыс дамыған мемлекеттері. Алдыңғы 10 мемлекет жалпы қаржы көлемінің 76.32%-ын ұстайды [2-кесте].

Егемендіктің алғашқы жылдары (1991–1995) Қазақстан экономикасы зор тоқырауға ұшырады. 1989 жылмен салыстырғанда Қазақстан экономикасы 40%-ға құлдыраған. 1996 жылы экономикалық теңшеудің нәтижесі көрініп Қазақстан экономикасы даму жолына түсті. Алайда 1997 жылғы Азия экономикалық дағдарысы мен 1998 жылғы Ресей экономикасының құлдырауы Қазақстан экономикасына соққы әкелді. Сол жылдары ел экономикасы баяу дамыды, тіпті, шегінді деуге де болады. Қазақстан үкіметінің экономикалық реформасының дер кезінде жүргізілуі ел экономикасын тоқыраудан құтқарды [5].

мы әлі де қалыпсыз. Табиғи қазба байлықтар саласына болған тәуелділікті азайтып, өнеркәсіп саласына соның ішінде жоғары қосымша құн жарататын өңдеу, мәнерлеу саласына ойысу кезек күттірмейтін мәселе. Шетел тікелей инвестициясы қос жүзді қанжар сынды ел экономикасын дамытып, нарық жүйесін кемелдендіріп қоймастан, экономикаға да кері әсерін ала келеді, мысалы, отандық экономиканың маңызды саласы болған салалар шетел кәсіпорындары мен инвесторларының уысына түсуі зор қауіп ала келеді. Шетел тікелей инвестициясын қалыпты арнаға түсіру, инвестициялық салаларды оңтайлау басты міндет болуға тиіс.

Әдебиеттер

- 1 Лян Хуа. Шетел тікелей инвестициясының Қытай экономикасының дамуына әсері. – Қытай: Өлеуметтік ғылым баспасы, 2011. – 210 б.
- 2 Гуан И. ТМД-ға 10 жыл, Қазіргі жағдайы, мәселелері, келешегі. – Қытай: Өлем білімі баспасы, 2002. – 929 б.
- 3 Джау Чанчин. Қазақстан– Қытай: Өлеуметтік ғылым баспасы, 2011. – 304 б.
- 4 Ви Джа. Бірнеше маңызды елдердің Қазақстандағы инвестициялық жағдайы //Орта Азия Ақпараттары. – 2009. – №7. – 25 б.
- 5 Ю Хонджун. Халықаралық компаниялардың Қазақстан экономикасына әсері //Орта Азия Ақпараттары. – 2008. – №6. – 18 б.
- 6 Чжоу Сяолин. Халықаралық компаниялардың Қазақстан экономикасына әсері //Орта Азия Ақпараттары. – 2005. – №9. – 22 б.
- 7 Қазақстан Республикасының Статистика Агенттігі//<<http://www.kaz.stat.kz/publishing/20121/kazahstan%202011.pdf>> (11. 12 . 2013)
- 8 Assaf Razin. An Information-Based Model of Foreign Direct Investment: The Gains from Trade Revisited–Tel Aviv University //<http://www.researchgate.net/publication/5148482_An_Information-Based_Model_of_Foreign_Direct_Investment_The_Gains_from_Trade_Revisited/file/3deec51fbef72b9505.pdf&sa=X&scisig=AAGBfm2RC8fmEQmDrWF5yRuUL8VZ8cP57w&oi=scholar>(12.12.2013)

References

- 1 Liang Hua. Shetel tikeley ynvestsyasing Qitay ekonomykasining damuina aseri. – Qitay: Aleumettik Ghilim Baspasi, 2011. – 210 b.
- 2 Guan Yi. TMD-gha 10 Zhil, Khazirgi zhaghdayi, maseleleri, keleshegi. – Qitay: Alem Bilimi Baspasi, 2002. – 929 b.
- 3 Zhao Changqing. Qazaqstan-Qitay: Aleumettik Ghlim Baspasi, 2011 – 304 b.
- 4 Wei Jia. Birneshe mangizdi elderdin Qazaqstandaghi ynvestsyaliq zhaghdayi //Orta Azya Akhparattari. – 2009. – №7. – 25 b.
- 5 Yu Hongjun. Khalikharalikh kompanyalarding Qazaqstan ekonomykasina aseri //Orta Azya Akhparattari. – 2008. – №6. – 18 b.
- 6 Zhou Xiaoling. Khalikharalikh kompanyalarding Qazaqstan ekonomykasina aseri //Orta Azya Akhparattari. – 2005. – №9. – 22 b.
- 7 Qazaqstan Respublykasining Statystyka Agenttigi<<http://www.kaz.stat.kz/publishing/20121/kazahstan%202011.pdf>> (11. 12 . 2013)
- 8 Assaf Razin. An Information-Based Model of Foreign Direct Investment: The Gains from Trade Revisited–TelAvivUniversity<http://www.researchgate.net/publication/5148482_An_Information-Based_Model_of_Foreign_Direct_Investment_The_Gains_from_Trade_Revisited/file/3deec51fbef72b9505.pdf&sa=X&scisig=AAGBfm2RC8fmEQmDrWF5yRuUL8VZ8cP57w&oi=scholar> (12.12.2013)

УДК 339.92(574+592.3)

М.Е. Дюсембаева, А.М. Мырзахметова*

Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г.Алматы

*e-mail: myrzakhmetova@mail.ru

**Совместные предприятия
Казахстана и Сингапура**

Данная статья посвящена анализу опыта функционирования казахстанско-сингапурских совместных предприятий как одной из актуальных форм осуществления внешнеэкономического взаимодействия двух стран. Авторы проанализировали и выявили значение постепенно усиливающегося кооперирования казахстанских предприятий с сингапурскими компаниями для повышения конкурентоспособности отечественных предприятий на мировом рынке готовых товаров, а также выявлена выгода совместного предпринимательства в Казахстане для самих сингапурских компаний. Особое внимание уделено наиболее успешным совместным проектам, как совместные компании «Каз-СТ Бастау» и «Кеппел Казахстан», основным направлениям и результатам их деятельности на протяжении всех лет функционирования в Казахстане. В статье также выявлены проблемы и перспективы дальнейшего функционирования совместных казахстанско-сингапурских компаний. В целом, использование сингапурского опыта ведения бизнеса и работа совместных компаний двух стран является целесообразным и перспективным направлением сотрудничества РК и Сингапура.

Ключевые слова: совместные предприятия, конкурентоспособность, инвестиции, высокотехнологические сферы, инновации, нефтяная инфраструктура.

М.Е. Дюсембаева, А.М. Мырзахметова

**Қазақстан пен Сингапур
мемлекеттерінің арасындағы біріккен кәсіпорындар**

Бұл мақалада Қазақстан – Сингапур біріккен кәсіпорындарының арасындағы тәжірибелер талданған, осы екі елдің арасындағы қарым-қатынастың жүзеге асуы формасы өзекті мәселе болып табылады. Авторлар мән-жайды талдай отырып, Қазақстан мен Сингапур арасындағы біріккен кәсіпорындардың отандық дайын өнімдерін әлемдік нарыққа шығаруы, сол сияқты Қазақстан мен Сингапур біріккен кәсіпорындарының өнімдерінен келіп түскен пайдалары анықталды.

Бұл мақалада «Каз-СТ Бастау» және «Кеппел Казахстан», біріккен компанияларымен бірлесіп жүргізілген жобалары сәтті жүзеге асқандығына ерекше назар аударылды, онда Қазақстандағы негізгі қызмет көрсету, іс-әрекет бағыттары мен нәтижелерін қалыптастыру көптеген жылдарға созылды. Мақалада Қазақстан мен Сингапур мемлекеті арасындағы біріккен компаниялардың алдағы уақытта қалыптасуы және жүзеге асу жолдары анықталды.

Біздің көзқарасымыз бойынша, Сингапур мемлекетінің тәжірибесін қолдана отырып, оны бизнес аясына енгізіп және екі елдің, яғни Қазақстан мен Сингапур арасындағы компаниялар бірігіп, негізгі бағыты бойынша және мақсатты жұмыс жасау барысы қарастырылған.

Түйін сөздер: біріккен кәсіпорындар, бәсекелестік, инвестициялар, жоғары технологиялық салдар, жаңартпалар, мұнай инфрақұрылымы.

М.Е. Dyussebayeva, A.M. Myrzakhmetova
The Kazakh-Singaporean joint ventures

This article is devoted to analysis of the experience of functioning of the Kazakh-Singaporean joint ventures as one of the important forms of the foreign economic cooperation between the two countries. Authors analyzed and revealed the importance of gradually amplifying cooperation between Kazakh and Singaporean companies for increase of competitiveness of the domestic enterprises in the world market of finished goods, and also benefit of joint business in Kazakhstan for Singaporean companies is revealed.

Particular attention is paid to the most successful joint projects, such as joint ventures "Kaz-ST Bastau" and "Keppel Kazakhstan", the main directions and results of their activities throughout the years of operation in Kazakhstan. The article also identifies the problems and prospects of further functioning of joint Kazakh-Singaporean companies.

In our opinion, the use of the Singaporean business experience and the work of joint ventures of the two countries are considered to be the efficient and promising area of cooperation between Kazakhstan and Singapore.

Key words: Joint ventures, competitiveness, investments, high-tech spheres, innovations, oil infrastructure.

В настоящее время, в эпоху глобализации совместные предприятия представляют собой одну из важных и необходимых форм организации внешнеэкономической деятельности страны. Создание совместных предприятий во многом становится эффективным способом выхода отечественных компаний на международный рынок в случае нехватки изначально опыта, материальных и финансовых средств у предприятий.

Казахстан, являясь относительно молодой независимой республикой, ставит перед собой задачи войти в тридцатку наиболее конкурентоспособных стран мира. Как известно, популярный рейтинг глобальной конкурентоспособности Всемирного экономического форума основан на таких критериях, как качество институтов, инфраструктура, макроэкономическая стабильность, здоровье и начальное образование, высшее образование и профессиональная подготовка, эффективность рынка товаров и услуг, эффективность рынка труда, развитость финансового рынка, технологический уровень, размер внутреннего рынка, конкурентоспособность компаний и инновационный потенциал. Огромную важность заслуживает тот факт, что в 2013 году Казахстан поднялся на 50-е место в вышеназванном рейтинге [1, с. 2].

Для повышения своей конкурентоспособности необходимо решать сложные макроэкономические проблемы диверсификации казахстанской экономики, развивать наукоемкие технологии, развивать перерабатывающие отрасли промышленности, поднимать сельское хозяйство, поставлять на мировые рынки не только сырьевые товары, но и товары с высокой степенью обработки.

Президент Казахстана Н. А. Назарбаев в своем послании «Казахстан-2050» обозначил основные векторы развития страны в целях повышения конкурентоспособности казахстанской экономики. Среди которых всеобъемлющий экономический прагматизм, подразумевающий под

собой, во-первых, «принятие всех без исключения экономических и управленческих решений с точки зрения экономической целесообразности и долгосрочных интересов»; во-вторых, «определение новых рыночных ниш, где Казахстан может участвовать как равноправный бизнес-партнер. Создание новых точек экономического роста»; в-третьих, «создание благоприятного инвестиционного климата с целью наращивания экономического потенциала. Прибыльность и возврат от инвестиций»; в-четвертых, «создание эффективного частного сектора экономики и развитие государственно-частного партнерства. Государственное стимулирование экспорта» [2].

Очевидно, в целях увеличения прибыльности отечественных компаний и повышения конкурентоспособности страны в нынешнем послании Президента РК народу Казахстана придается особое значение способствованию и развитию именно равноправной деятельности казахстанских компаний с международными партнерами. Таким образом, совместные предприятия могут стать отличным способом реализации данного вектора развития страны.

Что касается восточного партнера, то Сингапур является одной из самых успешных и процветающих стран Юго-Восточной Азии, а также входит в группу новых индустриальных стран, или, по-другому, «восточноазиатских тигров». Большой парадокс, что страна со скудными природными ресурсами и небольшой территорией за небольшой промежуток времени превратилась из страны «третьего мира» в государство с успешной рыночной экономикой, одним из наилучших уровней жизни, и, при этом, с достаточно жесткой политической системой и порядком. Причиной такого быстрого развития страны во многом является изначальный курс Сингапура на развитие наукоемких и высокотехнологичных отраслей промышленности за счет реформирования и повышения уровня образования в стране, а также привлечения иностранных инвесторов путём создания заманчивого пакета условий для международных компаний.

В настоящий момент Сингапур известен как международный финансовый и торговый центр в Юго-Восточной Азии, где функционируют 3,5 тыс. ведущих компаний мира, имеются региональные представительства 120 ТНК [3]. В стране расположено 130 тыс. предприятий малого и среднего бизнеса, развитию международной конкурентоспособности которых сингапурское государство уделяет огромное внимание. Более того, на протяжении нескольких лет Сингапур устойчиво держится в лидерах в рейтинге глобальной конкурентоспособности (2 место в 2013-2014 г.г.) [1, с. 1], занимает 4 место в рейтинге журнала Forbes «Лучшие страны для бизнеса» за 2013 год [4], а также абсолютно лидирует в рейтинге «Ведение бизнеса» 2013 года Всемирного банка и МФК [5]. Очевидно, что сингапурские компании за определенный промежуток времени накопили богатый опыт по управлению и организации своей деятельности, в особенности в сфере инноваций и высоких технологий.

В этой связи особую актуальность и значимость приобретает создание совместных казахстанско-сингапурских предприятий. На развитие казахстанско-сингапурских экономических отношений, в том числе и на создание первых совместных предприятий оказали огромное влияние визит Главы РК в Сингапур в 2003 году, в последующем – визиты представителей сингапурских компаний в Казахстан в 2003-2005 годы в целях изучения инвестиционного потенциала нашей страны и налаживания будущих торгово-экономических отношений [6, с. 1]. Данные визиты принесли свои положительные результаты в экономику двух стран.

В целом на 2008 год в Казахстане было зарегистрировано 2009 совместных предприятий с долевым участием иностранных инвесторов [7]. Из них в Казахстане зарегистрировано приблизительно 20 совместных казахстанско-сингапурских предприятий и представительств сингапурских компаний [6, с. 2]. К наиболее активным совместным компаниям двух стран можно отнести СП «Каз-СТ Бастау» и СП «Кеппел Казахстан». Необходимо отметить, что первым СП Казахстана и Сингапура стал «Каз-СТ Бастау», главным инициатором создания которого стал Н. Назарбаев.

Совместное предприятие «Каз-СТ Бастау» основано в декабре 2004 года на основе казахстанской компании «Казахстан Инжиниринг» и сингапурской группы компаний «Singapore Technologies Engineering». Совместное предприятие занимается инвестиционной холдинговой деятельностью и оказанием оборонных и инжиниринговых услуг. Основными областями деятельности данного СП являются электроника, нефтегазодобывающая промышленность, кораблестроение, реанимация и реконструкция ряда вооружений РК [8, с. 1]. Отметим, что доля участия «Казахстан-инжиниринг» в СП составляет 49% [9].

Что касается сингапурской компании «Singapore Technologies Engineering», специализирующейся на электронике, аэрокосмической сфере, судостроении и производстве вооружений, то она была создана еще в 1997 году и успела завоевать место в восьмерке самых влиятельных компаний Сингапура. В Казахстан STE намерена принести свой опыт, менеджмент и новые технологии в такие сферы, как добыча нефти и газа, сельское хозяйство, горнодобывающая промышленность, судостроение и ряд других областей [8, с. 2].

Одним из результатов деятельности данного СП можно назвать оснащение школ РК современными лингафонными кабинетами в 2006 году, когда в учебных заведениях 14 регионов, а также Астаны и Алматы было установлено в общей сложности 789 мультимедийных кабинетов системы «MERITs». Казахские и сингапурские специалисты разработали в общей сложности 210-часовую обучающую программу на трех языках – английском, казахском и русском. Подобные уроки включают интерактивный мультимедийный контент, который позволяет шире задействовать в процессе обучения самих школьников, а также более доступно передавать тему уроков. В программу вошли языковые занятия, тесты, вопросники и игровые модули, а также ресурсные базы для учителей. Кроме того, система «MERITs» позволяет не только изучать иностранные языки, но и преподавать на них различные школьные предметы [10].

Как мы видим, симбиоз сингапурской компании, владеющей международным брендом, сильным менеджментом и техническим опытом,

и казахстанской компании, имеющей доступ к местному рынку и опыту работы в регионе, представляет огромную важность для развития казахстанско-сингапурских отношений в высокотехнологичных сферах. Более того, в ближайшие годы РК собирается приступить к созданию первого национального спутника связи и вещания, поэтому опыт сингапурской компании в этой сфере глубоко необходим.

Другим развивающимся СП Казахстана и Сингапура можно назвать «Keppell-Kazakhstan Ltd.» (KKL), представленный крупным промышленным конгломератом Сингапура «Keppell Offshore & Marine», ведущим строительство объектов нефтяной инфраструктуры на Каспийском море, а также казахстанской «КазСтройСервис» (КСС), владеющей 50% совместного предприятия. KKL расположен в г.Актау и задействован в строительстве сооружений в морском проекте «Аджип КСО Кашаган» и был создан специально для оказания поддержки работы судов на казахстанских территориальных водах. Стратегически, компания соседствует с Актауским портом. Необходимо отметить, что компания KKL имеет исключительный доступ к морской инфраструктуре для реализации тяжелых промышленных строительных проектов [11].

К сегодняшнему дню данное СП достигло определенных результатов в своей деятельности. Так, совместным предприятием ТОО «Кеппел Казахстан» был построен завод по выпуску морских металлических конструкций на территории СЭЗ «Морпорт Актау». С начала деятельности в Казахстане предприятием успешно реализованы заказы по строительству 7 транспортных барж и других элементов нефтегазовой инфраструктуры. Дальнейшее увеличение объемов производства в РК руководство сингапурской компании связывает с запуском проекта «Кашаган».

В 2005 году СП «Keppell Kazakhstan» заключило договор с казахстанско-итальянской компанией "Ер Сай Каспиан Контрактор" на производство трубных эстакад. В 2006 году прошла торжественная церемония открытия судостроительного завода совместного предприятия. «Впервые в Казахстане появилась судостроительная компания, которая уже построила первую баржу. Огромные запасы углеводородного

сырья на шельфе Каспийского моря требуют от нас всестороннего развития производства. Мы должны обеспечить все месторождения полным списком услуг. Два года назад, когда я закладывал камень под строительство этого предприятия, здесь вокруг была голая степь. Сейчас, как вы видите, здесь налаженное производство, которое мы будем расширять», – отметил Нурсултан Назарбаев [12].

Более того, благодаря тандему двух компаний в 2015 году Казахстан собирается получить новую самоподъемную буровую установку. Данное соглашение было подписано летом 2013 года «КазМунайГаз» с консорциумом ТОО «Кеппел Казахстан» и ТОО «Ерсай Каспиан Контрактор».

Системы СПБУ рассчитаны для работы в коррозионно активных условиях, а также в условиях наличия сероводорода. Проект СПБУ предусматривает соблюдение требований нулевого сброса, то есть полный запрет на сброс в морскую среду всех видов отходов, образующихся в результате производственной деятельности, – все отходы будут собираться и транспортироваться в герметичных контейнерах на берег для переработки и утилизации. Проектная документация, разработанная компанией «Кеппел ФЭЛС Лтд.», была согласована в уполномоченных органах Казахстана и с классификационными обществами: Американским бюро судоходства (ABS) и Российским морским регистром судоходства (RMRS).

«Строительство первой в Казахстане морской буровой установки, предназначенной для бурения скважин с операционной глубиной моря от 5 до 80 метров, полностью соответствует стратегии «КазМунайГаза» по проведению активной геологоразведки в Казахстанском секторе Каспийского моря», – сообщает newskaz.ru [13].

Однако у данного СП существует и отрицательный опыт работы в Казахстане, связанный с социальными проблемами. Так, в феврале 2013 года в Актау работники судостроительной компании «KeppellKazakhstan» вышли на забастовку. Забастовщики были не довольны постоянными и необоснованными увольнениями со стороны компании, а также низкими зарплатами местных работников, по сравнению с

иностранными специалистами. Однако никаких ответных шагов со стороны руководства компании не последовало, и проблема остается до сих пор нерешенной. Из этого следует вывод, что в стране еще слаба и не налажена правовая база функционирования совместных предприятий и иностранных предприятий в целом.

Необходимо отметить, что Казахстану как экспортно-ориентированной стране, где основной отраслью экономики все еще остается добывающая промышленность, необходимо активно развивать перерабатывающую промышленность, для которой необходимы зарубежные инвестиции, инновации для технического совершенствования промышленных объектов страны, привлечение в экономику РК зарубежных специалистов в высокотехнологичных отраслях, а также усвоение их опыта в бизнесе. В данном случае сингапурские компании могут стать отличными партнерами и примерами успешного функционирования в таких отраслях, как элек-

троника, электротехника, создание нефтегазовой инфраструктуры, кораблестроение и т.п.

В заключение хотелось бы отметить, что, поскольку сингапурский бизнес считается достаточно консервативным и осторожным, приход сингапурских компаний в РК можно оценивать как проявление огромного интереса к нашей стране, который проявляют в настоящее время ведущие компании региона АТР, и о привлекательности созданных в нашей республике инвестиционных условий. С другой стороны, постепенное увеличение и эффективное функционирование казахстанско-сингапурских совместных предприятий вносит огромный вклад в развитие высокотехнологичных сфер, так необходимых на данный момент отечественной экономике, а также способствует передаче огромного опыта управления, организации предпринимательской деятельности и оказания сервисных услуг, присущему сингапурскому бизнесу.

Литература

- 1 Всемирный экономический форум: рейтинг глобальной конкурентоспособности 2013–2014 // <http://gtmarket.ru/news/2013/09/05/6219> (05.09.2013)
- 2 Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» // http://www.akorda.kz/ru/page/page_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-lidera-natsii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazakhstan- (14.12.2012)
- 3 Сингапур. Основные показатели экономического развития // <http://catalog.fmb.ru/Singapore2011-5.shtml>
- 4 Лучшие страны для бизнеса // http://www.forbes.com/best-countries-for-business/#page:5_sort:0_direction:asc_search
- 5 Исследование всемирного банка: ведение бизнеса в 2013 году // <http://gtmarket.ru/news/2012/10/23/5115> (23.10.2013)
- 6 Сейдахметова Б. Сингапурский экспресс // <http://www.np.kz/old/2004/41/rmir1.html> (06.10.2004)
- 7 Ахметов И. Прямые иностранные инвестиции в экономику Казахстана // <http://www.group-global.org/en/lecture/view/5755> (28.10.2013)
- 8 Сингапурская компания будет помогать ВПК Казахстана // <http://www.nomad.su/?a=4-200402160021> (16.02.2004)
- 9 План развития компании – Казахстан Инжиниринг // http://www.ke.kz/ru/De_tel_nost_/De_tel_nost_kompanii/plan_razvitiya/
- 10 Скучалин М. Лингафонный кабинет – каждой школе // <http://newsite.kazpravda.kz/print/113865538> (31.01.2006)
- 11 Баударбек-Кожатаев Е. У истоков сотрудничества – казахстанско-сингапурские отношения // <http://www.meta.kz/281200-u-istokov-sotrudnichestva-kazakhstansko.html> (12.12.2011)
- 12 Глава государства Нурсултан Назарбаев принял участие в торжественной церемонии открытия судостроительного завода ТОО «Keppel Kazakhstan» // http://www.akorda.kz/ru/page/page_head-of-state-nursultan-nazarbaev-took-part-in-the-solemn-opening-of-ship-buildi_1348723768 (05.10.2006)
- 13 Первую в Казахстане самоподъемную плавучую буровую установку построит КМГ. Астана, 9 июля – ИА Новости-Казахстан // <http://newskaz.ru/economy/20120709/3478689.html> (09.07.2012)

References

- 1 Vsemirnyy ekonomicheskiy forum: reiting global'noy konkurentosposobnosti 2013-2014 // <http://gtmarket.ru/news/2013/09/05/6219> (05.09.2013)
- 2 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan – Lidera Natsii Nursultana Nazarbayeva narodu Kazakhstana “Strategya-2050»: novyy politicheskiy kurs sostoyavshegosya gosudarstva” // http://www.akorda.kz/ru/page/page_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-lidera-natsii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazakhstan- (14.12.2012)
- 3 Singapur.Osnovnye pokazately ekonomicheskogo razvitiya // <http://catalog.fmb.ru/Singapore2011-5.shtml>
- 4 Luchshie strany dlya biznesa // http://www.forbes.com/best-countries-for-business/#page:5_sort:0_direction:asc_search

-
- 5 Issledovanye vseirnogo banka: vedenie biznesa v 2013 godu // <http://gtmarket.ru/news/2012/10/23/5115> (23.10.2013)
 - 6 Seydakhmetova B. Syngapurskiy ekspress // <http://www.np.kz/old/2004/41/rmir1.html> (06.10.2004)
 - 7 Akhmetov I. Pryamyie inostrannye investitsii v ekonomiku Kazakhstana // <http://www.group-global.org/en/lecture/view/5755> (28.10.2013)
 - 8 Singapurskaya kompaniya budet pomogat' VPK Kazakhstana // <http://www.nomad.su/?a=4-200402160021> (16.02.2004)
 - 9 Plan razvitiya kompanii – Kazakhstan Inzhiniring // http://www.ke.kz/ru/De_tel_nost_/De_tel_nost_kompanii/plan_razvitiya/
 - 10 Skuchalin M. Lingafonny kabinet kazhdoy shkole // <http://newsite.kazpravda.kz/print/1138655538> (31.01.2006)
 - 11 Baudarbek-Kozhataev E. U istokov sotrudnichestva – kazakhstansko-singapurskiye otnosheniya // <http://www.meta.kz/281200-u-istokov-sotrudnichestva-kazakhstansko.html> (12.12.2011)
 - 12 Glava gosudarstva Nursultan Nazarbayev prinyal uchastie v torzhestvennoy tseremonyy otkritiya sudostroitel'nogo zavoda TOO «Keppel Kazakhstan» // http://www.akorda.kz/ru/page/page_head-of-state-nursultan-nazarbayev-took-part-in-the-solemn-opening-of-ship-buildi_1348723768 (05.10.2006)
 - 13 Pervuyu v Kazakhstane plavuchuyu burovuyu ustanovku postroit KMG. Astana, 9 iyulya – IA Novosti-Kazakhstan // <http://newskaz.ru/economy/20120709/3478689.html> (09.07.2012)

УДК 327.7

Б.К. Акжаров*, К.Н. Макашева, С.С. Чукаева

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г.Алматы

*e-mail: baha_al@mail.ru

Роль Европейского молодежного форума в реализации молодежной политики Европейского союза

В современной системе международных отношений все большую значимость приобретают негосударственные акторы. Особую роль среди них играют международные неправительственные организации, к коим можно отнести и молодежные движения. За последние несколько десятилетий проявилась четкая тенденция увеличения заинтересованности как самих «молодых» лидеров в участии в общественно-политической жизни государств, так и активизации реализации так называемой молодежной политики со стороны правительств.

На сегодняшний день можно с уверенностью отметить действительный значительный потенциал международных молодежных организаций в деле оказания содействия государствам в деле достижения поставленных целей и задач. Особое место и значение неправительственные движения приобрели в Европейском союзе, где лидеры молодежных международных движений активно участвуют в работе различных государственных и консультативно-совещательных органов, создаваемых отраслевых комиссий и экспертных групп.

Ключевые слова: молодежные движения, Европейский Союз, Европейский молодежный форум, НПО.

Б.К. Акжаров, К.Н. Макашева, С.С. Чукаева

Еуропалық одақтың жастар саясатын жүзеге асырудағы Еуропалық жастар форумының рөлі

Халықаралық қатынастардың қазіргі таңдағы жүйесінде мемлекеттік емес акторлар үлкен рөлге ие. Олардың арасында халықаралық үкіметтік емес ұйымдар маңызды рөл атқарады. Сондай-ақ олардың қатарына жастар қозғалыстарын да жатқызуға болады. Соңғы он жылдықта мемлекеттің саяси өміріне жастар көшбасшыларының белсене араласу қызығушылығы және жастар саясатының жүзеге асырылуына үкімет тарапынан қолдау көрсету жоғары дәрежеде дамуда.

Қазіргі таңда мемлекеттің алға қойған мақсаттары мен міндеттеріне қол жеткізуде халықаралық жастар ұйымдарының маңызды әлеуетін ерекше сеніммен атап көрсетуге болады. Үкіметтік емес қозғалыстар Еуропалық одақта ерекше әрі тұрақты орынды иеленді, онда халықаралық жастар қозғалысының көшбасшылары әртүрлі мемлекеттік және консультативтік-кеңесші органдардың салалық комиссиялары мен сарапшылар топтарын құратын жұмыстарына белсенді қатысады.

Түйін сөздер: Жастар қозғалысы, Еуропалық одақ, Еуропалық жастар форумы, ҰЕҰ.

B. Akzharova, K. Makasheva, S. Chuakayeva

The role of European youth forum in realisation of European Union youth policy

In the modern system of international relations, non-state actors become more important. Among them a special role played by international non-governmental organizations, to which we can also refer youth movements. Over the past few decades we can see a clear trend of increasing interest of the "young" leaders to participate in the social and political life of the states, and enhance the implementation of the so-called youth policy by governments.

Today we can certainly note existing of a real good potential of international youth organizations in assisting States to achieve their goals and objectives. Special place and value non-movement acquired in the European Union, where the leaders of the youth international movements actively participate in various government and advisory departments and ministries, and in created sectoral committees and groups of experts.

Key words: youth movements, the European Union, the European Youth Forum, NGO

В современном мире молодежь – это, прежде всего, один из стратегических ресурсов страны, способный создавать и стимулировать развитие инноваций, воспроизводить материальные и интеллектуальные ресурсы. При этом в условиях старения общества нагрузка на молодежь серьезно увеличивается.

Согласно классификации ООН, к молодежи относятся те, чей возраст составляет от 15 до 24 человек. На современном этапе – это 1,2 миллиарда человек, то есть 18% мирового населения, 87% из них проживают в развивающихся странах и страдают от ограниченного доступа к ресурсам, услугам здравоохранения, образованию, профессиональной подготовке, трудоустройству, а также экономическим возможностям [1].

Практика последних десятилетий убедительно доказывает, что в быстро изменяющемся мире стратегические преимущества будут у тех обществ, которые смогут эффективно накапливать и продуктивно использовать человеческий капитал, а также инновационный потенциал развития, основным носителем которого является молодежь.

Европейская молодежная политика является наиболее проработанной в современной системе политических и международных отношений, а практика вовлечения в процессы реализации европейской молодежной политики общественных структур и самой молодежи по праву считается одним из наиболее успешных с точки зрения эффективности.

В настоящее время политика ЕС в области молодежи определяется новой Стратегией «Молодежь – вложение и вдохновение», рассчитанной на период 2010-2018 гг. и призванной способствовать формированию равных возможностей для молодежи в области образования и рынка труда, а также пропагандировать принципы активной гражданственности, социального вовлечения и солидарности. Основная декларируемая задача молодежной политики в европейском пространстве – создание возможностей для успешной самореализации молодых людей и их интеграции в общество [2].

Одним из основных механизмов участия молодого поколения в общественно-политической жизни государства является деятельность молодежных общественных организаций. В связи

с чем представляют особый интерес изучение опыта работы, достигаемые результаты европейских молодежных НПО. Одним из наиболее известных и крупных молодежных объединений является Европейский молодежный форум.

Европейский молодежный форум – это независимо созданная молодежная организация, которая состоит более, чем из 90 национальных молодежных советов и международных неправительственных молодежных организаций. Она объединяет десятки миллионов молодых людей со всей Европы и организована с целью представлять их общие интересы [3].

Создание подобной площадки для проведения различных дискуссий представителей разных стран является примером эффективной консолидации молодежных лидеров Европы. Следует также отметить активное участие молодежных организаций стран СНГ. Так, Европейский молодежный форум уже прошел в Казани и Баку. Кроме того, в рамках проведенного мероприятия в Азербайджане был подписан меморандум о взаимопонимании с Организацией Исламской Конференции (ОИК) [4]. Данное обстоятельство служит показателем дальнейшего прогрессирования организации на пути вовлечения все большего количества заинтересованных молодежных организаций.

Основным принципом работы форума является представительство внутренней демократии, независимости, открытости и интеграции молодых людей в общество. Кроме того, в качестве одной из основных целей данная организация ставит расширение участия молодежи и молодежных организаций в обществе, а также в процессах принятия решений и выстраивание партнерских отношений с Европейским союзом, Советом Европы, ООН.

В этой связи следует особо отметить, что молодежный аспект находит свое должное отражение и в деятельности самих наднациональных органов. К примеру, Совет Европы проводит политику значимости активного участия молодежи в построении ее собственного будущего, в строительстве будущей Европы, как стабильного дома демократии и мира. Через проведение общеевропейских пропагандистских кампаний Совет Европы привлекает внимание молодежи и общественности в целом к вопросам основных прав человека, а также способствует осу-

ществлению принципов и практики социальной сплоченности среди молодежи.

На сегодняшний день Европейский Молодежный Форум (ЕМФ), включающий в себя большое количество неправительственных организаций всей Европейской части континента, является четко структурированным гражданским институтом.

1. Генеральная Ассамблея. Она является высшим органом, принимающим решения в рамках работы Форума. Решения, принятые Ассамблеей, являются обязательными для исполнения для всех членов.

2. Совет Членов. Выполняет все необходимые действия для достижения целей Форума. Члены Совета могут избирать или увольнять Генерального секретаря в соответствии с правилами процедуры.

3. Бюро. Является коллективным органом, избираемым Генеральной Ассамблеей и ответственным за выполнение плана работы и развития Европейского молодежного форума. Президиум собирается один раз в два месяца и принимает активное участие в деятельности рабочей структуры организации, а также во внешнем представительстве организации. Состав президиума отражает разнообразие членства и является поистине многонациональным. Средний возраст членов бюро 25 лет.

4. Секретариат. Осуществляет контроль за финансовой ситуацией Форума. Генеральный секретарь избирается из Совета Членов сроком на два года. Он осуществляет контроль и координацию деятельности секретариата. Генеральный секретарь отвечает за повседневное функционирование форума под руководством Бюро.

5. Комитет финансового контроля. Отвечает за внутренний аудит финансов Форума. Он предоставляет письменный доклад по бюджету в Совет Членов и Генеральную Ассамблею.

В настоящее время сформировались несколько основных направлений деятельности ЕМФ. В первую очередь Форум заинтересован в дальнейшей работе по содействию созданию необходимых условий для всестороннего развития молодых людей, равных возможностей для участия в жизни общества. Кроме того, ЕМФ активно выступает за гендерные аспекты молодежной политики, сотрудничество с упол-

номоченными государственными органами в деле формирования отраслевых планов и программ.

В апреле 2006 года ЕМФ принял документ по вопросам равенства и разнообразия, разработал руководящие принципы для участия в молодежных организациях и обеспечения в них равных возможностей для молодых людей. ЕМФ создал группу экспертов по межрелигиозному диалогу с участием представителей государств-членов и членов религиозных молодежных организаций, которые разрабатывают инструменты и мероприятия по наращиванию потенциала в этом вопросе [5].

Другим немаловажным приоритетом в работе ЕМФ является информационно-пропагандистская деятельность среди подрастающего поколения. Европейский молодежный форум способствует подготовке кадров, чтобы поддерживать и дополнять образовательную политику таких организаций, как: Совет Европы и Европейская комиссия. К основным аспектам работы относятся:

- подготовка кадров в качестве инструмента для обеспечения устойчивого развития молодежных организаций;

- обучение как безопасное пространство для развития навыков, позволяющих молодым людям активно участвовать в быстро меняющихся условиях;

- создание группы тренеров из числа экспертов, молодежных лидеров, инструкторов.

Стоит особо отметить, что на сегодняшний день Европейский молодежный Форум стал своего рода связующим звеном между государственными органами и непосредственно самой молодежью. ЕМФ старается выстроить конструктивные отношения с различными национальными государственными органами, так или иначе занимающимися вопросами молодежи, в том числе выступая в качестве независимого наблюдателя за эффективной реализацией некоторых государственных программ в области молодежной политики.

Основным направлением работы ЕМФ все же является взаимодействие с наднациональными органами Европейского Союза. К примеру, Европейский молодежный форум является рабочим партнером Совета Европы. В области

подготовки кадров, Европейский Молодежный Форум сотрудничает с Управлением по делам молодежи и спорту. Европейский молодежный форум также развивает тесные отношения с другими органами Совета Европы, а именно: Комитетом министров, Парламентской ассамблеи, Конгрессом местных и региональных властей.

В рамках своих отношений с Советом Европы, и в соответствии со своим планом работы, Европейский Молодежный Форум нацелен на:

- постоянное поддержание совместного управления системой и структурами СЕ, Директората по делам молодежи и спорту (DYS);
- активно содействовать разработке, мониторингу и оценке приоритетов, программ и политики DYS и поощрение существующих в СЕ инструментов, программ и методик, имеющих значение для работы с молодежью и молодежной политики;
- поддержание хороших отношений и структурированного сотрудничества с соответствующими органами Совета Европы;
- поддержка осуществления пересмотренного Устава об участии молодежи в жизни общества на местном и региональном уровнях [6].

Европейский молодежный форум имеет рабочие отношения с Организацией Объединенных Наций, ее специализированными учреждениями и Всемирным банком. Направления работы с ООН:

- укрепление глобального партнерства в целях борьбы с нищетой;
- содействие и координация представительства молодежных организаций в ГА ООН и других соответствующих мероприятий;

- вклад в ООН и агентства ООН (МОТ, ЮНЕСКО, ЮНИСЕФ, ЮНФПА, Всемирный банк) инициатив, касающихся молодежи и выступление за координацию между этими учреждениями системы ООН, занимающихся вопросами молодежи;

- выступление за полное выполнение Конвенции о правах ребенка;

- поддержание регулярных контактов с соответствующими учреждениями и органами системы ООН;

- борьба за улучшение координации деятельности по проблемам молодежи в учреждениях ООН.

Указанные направления далеко не полностью отражают весь спектр работ, проводимых в рамках ЕМФ. Как и в любой другой молодежной организации, векторы своей деятельности ЕМФ определяет с учетом приоритетов и изменений, происходящих в мире, и реализовывает на региональном, национальном, государственном уровне. Не вызывает сомнений и тот факт, что функционирование подобных международных молодежных организаций имеет массу позитивных аспектов. Молодежные объединения способствуют становлению конструктивных и дружественных взаимоотношений между представителями будущих элит своих стран – молодыми политиками, учеными, предпринимателями, журналистами.

Значимость такого сотрудничества обуславливается тем, что именно от их позиции спустя некоторое время будут зависеть векторы внешней политики государств.

Литература

- 1 Бюллетень, посвященный Международному году молодежи. Подготовлен в ООН, Нью-Йорк. [Электронный ресурс]. URL: www.social.un.org/youthyear/docs/brochure-ru.pdf
- 2 Молодежь в действии. [Электронный ресурс]. URL: <http://ec.europa.eu/youth/youth-in-action-programme>
- 3 Европейский молодежный форум: голос молодых людей в формулировании Европейской молодежной политики. [Электронный ресурс]. URL: www.coe.int/t/dg4/youth/.../Forum21/.../N10_Eur_youth_forum_ru.pdf
- 4 Молодежные организации стран ОИК и Европейский молодежный форум подписали меморандум о взаимопонимании [Электронный ресурс]. URL: <http://interfax.az/print/410272/ru>
- 5 Официальный веб-сайт ЕМФ [Электронный ресурс]. URL: <http://www.youthforum.org>
- 6 Сайт Совета Европы. [Электронный ресурс]. URL: www.coe.int
- 7 Сайт ООН. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.un.org/russian/>

References

- 1 Byulleten posvyashenni Mezhdunarodnomu godu molodezhi. Podgotvlen v OON. New-York. [Elektronni resurs]. URL: www.social.un.org/youthyear/docs/brochure-ru.pdf
- 2 Molodezh v deistvii. [Elektronni resurs]. URL: <http://ec.europa.eu/youth/youth-in-action-programme>
- 3 Evropeiskii molodezhni forum: golos molodih lyudei v formulirivonii Evropeiskoi molodezhnoi politiki. [Elektronni resurs]. URL: www.coe.int/t/dg4/youth/.../Forum21/.../N10_Eur_youth_forum_ru.pdf
- 4 Molodezhnii organizacii stran OIK I Evropeiskii molodezhnii forum podpisali memorandum o vzaimoponimanii [Elektronni resurs]. URL: <http://interfax.az/print/410272/ru>
- 5 Oficialnii veb-sait EMF. [Elektronni resurs]. URL: <http://www.youthforum.org>
- 6 Sait Soveta Evropi. [Elektronni resurs]. URL: www.coe.int
- 7 Sait OON. [Elektronni resurs]. URL: <http://www.un.org/russian/>

УДК 327:004

А.А. Акатаева*, Д.Б. Шамиш

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы
*e-mail aliya.akatayeva@kaznu.kz

Роль информационных технологий в современных международных отношениях

В статье дается понятие и описывается содержание институционального подхода к изучению современных внешнеполитических отношений. Сравниваются некоторые теоретические подходы, исследуются возможности преобразования внешнеполитических отношений в условиях информатизации. Информационные технологии в международных отношениях включают в себя много составляющих понятий. Таковыми являются: информационное общество, информационное пространство, информационно-коммуникативные технологии, информационная безопасность, информационная война, информационный прессинг и другие. Статья преследует выполнение двух задач: во-первых, рассматривается влияние новых информационных технологий на современные международные отношения (включая изменение роли государства в международных отношениях и изменение в формах международного конфликта); во-вторых, анализируется воздействие новых информационных технологий в процесс исследования международных отношений.

Ключевые слова: информационные технологии, международные отношения, информационное пространство, информационная безопасность.

А.А. Акатаева, Д.Б. Шамиш

Қазіргі халықаралық қатынастардағы ақпараттық технологиялардың рөлі

Мақалада қазіргі кездегі халықаралық қатынастардағы институционалды әдістің қолданылуы қарастырылған. Сондай-ақ халықаралық қатынастардың ақпараттану жағдайындағы кейбір теориялық және тәжірибелік мәселелер қарастырылған. Халықаралық қатынастардағы ақпараттық технологияларға көптеген ұғымдар кіреді. Олардың ішінде: ақпараттық қоғам, ақпараттық кеңістік, ақпараттық-коммуникативті технологиялар, ақпараттық қауіпсіздік, ақпараттық соғыс, ақпараттық қысым және т.б. Мақала екі міндеттің орындалуын көздейді: біріншіден, тиіс ықпал жана ақпараттық технология қазіргі халықаралық қатынастарға (өзгерісті мемлекеттің рөлінің халықаралық қатынастарда және өзгерісті халықаралық мәселелердің пішіндерінде ішіне ала отырып) қарастыру. Екіншіден, сұра- ашық сезін-, қандай өзгерістерді жаңа ақпараттық технологиялар халықаралық қатынастың зерттеу үдерісіне енетінін ашу.

Түйін сөздер: ақпараттық технологиялар, халықаралық қатынастар, ақпараттық, ақпараттық қауіпсіздік.

A.A. Akatayeva, D. Shamish

The role of the IT-technologies in international relations

It is made an attempt to explain and analyze the content of the institutional approach to the international relations study of IT-technologies in the paper. The authors compare some theory-based approaches of the transformations of international relations within the information era, as well as practical issues. Information technology in international relations include many components concepts. These are: information society, information space, information and communication technology, information security, information warfare, information pressure and other. Paper pursue two tasks: First, consider the impact of new information technologies on contemporary international relations (including the changing role of the state in international relations and a change in the forms of international conflict). Second, we need to realize clearly what changes the new information technologies are in the process of study of international relations.

Key words: Information technologies, international relations, information space, information security.

Рассмотрение такого вопроса, как роль новых информационных технологий в современных международных отношениях, актуально как с теоретической, так и с практической точек зрения. Все шире применяющиеся информационные технологии кардинальным образом меняют повседневную жизнь миллионов людей. Они приносят изменения не только во внутреннюю политику самых разных по уровню развития стран мира, но и в отношения между этими странами, в роль, которую играют в мировой системе международные организации, общественные движения, финансовые группы, преступные организации и отдельные лица. Меняется сам предмет теории международных отношений. Теоретическое осмысление современных международных отношений без учета роли новых информационных технологий становится просто невозможным. Подобные качественные изменения находят отражение в процессе выработки внешнеполитических решений. Сейчас аналитик, работающий с конкретными внешнеполитическими проблемами, сталкивается с последствиями информационной революции не только при изучении того или иного явления международной жизни. Информационные технологии меняют сам труд исследователя-международника. Осознание природы этих изменений – необходимая предпосылка для решения практически любой прикладной задачи.

Несмотря на несомненную актуальность темы, круг отечественной литературы довольно ограничен. В какой-то мере восполнить данный пробел и призвана предлагаемая статья. Ее цель – рассмотрение роли новых информационных технологий в современных международных отношениях. Для достижения такой цели необходимо выполнить две основные задачи. Во-первых, следует рассмотреть влияние новых информационных технологий на современные международные отношения (включая изменение роли государства в международных отношениях и изменение в формах международного конфликта). Во-вторых, требуется ясно осознать, какие изменения новые информационные технологии вносят в процесс исследования международных отношений [1].

В наше время информация в основной своей массе является продуктом данных, собранных электронными сенсорами. Электронные средства связи расширили зону, в которой можно

своевременно обмениваться информацией. Программное обеспечение для обработки данных и аппаратная часть также развивались быстрыми темпами.

Интернет создал беспрецедентную потребность в постоянном и быстром обмене информацией в военном, правительственном и частном секторах. Информационные сети, соединенные в Интернет, постоянно обрабатывают частную, деловую и военную информацию. Подобные качественные изменения в процессах сбора данных, их переработки в информацию и распространении этой информации и составляют основу так называемой информационной революции [2, с. 39].

Информация сейчас является стратегическим ресурсом, который должен управляться эффективно для того, чтобы достичь превосходства [3, с.15]. В силу того, что информация играет такую ключевую роль, любое действие, предпринятое в информационной сфере, может иметь последствия для физической области (материалы, персонал, финансы) и для области абстракций (система убеждений).

Технологии информационной эпохи делают окружение, в котором ведутся боевые действия, более динамичным и непредсказуемым. Это делает национальные экономики более чувствительными к глобальному развитию, повышает культурное и политическое сознание части мирового населения и подпитывает радикальные движения, которые подталкивают мировую фрагментацию и дестабилизацию. Технологии информационной эры могут представить результаты военных действий (малых или больших) глобальной аудитории почти немедленно. Образы войны и мира – реальные или созданные – могут влиять на национальную волю и общественное мнение еще до того как аудитория проверит их аутентичность. Парадоксально, что поток информации в реальном времени налагает на сбор разведывательной информации еще большую потребность. Информационная революция существенно снизила, если не полностью устранила способность правительств контролировать информацию, получаемую населением. Наличие информационной технологии является столь важным фактором, что тот, кто использует эту технологию, должен также смириться с огромными социальными изменениями. Тот

же, кто отвергает эту технологию, сталкивается с риском физического уничтожения. Информационная технология является "великим уравнителем" для государств как в мирное время, так и во время войны. Эта технология не знает государственных границ и распространяется по всему миру. Многие компоненты и системы доступны на международном рынке. Информационная революция создала окружение, в котором государственный суверенитет подвергается пересмотру. Поэтому конфликт между государствами и негосударственными объединениями столь же вероятен, как и конфликт между двумя государствами.

Очень важным аспектом является рассмотрение истории возникновения и развития информационных технологий. Объективно категория «информационные технологии» возникла с появлением средств информационных коммуникаций между людьми. Учитывая влияние на трансформацию идей информационной безопасности, в развитии средств информационных коммуникаций можно выделить несколько этапов.

I этап – до 1816 года – характеризуется использованием естественно возникших средств информационных коммуникаций. В этот период основная задача информационной безопасности заключалась в защите сведений о событиях, фактах, имуществе, местонахождении и других данных, имеющих для человека лично или общества, к которому он принадлежал, жизненное значение.

II этап – начиная с 1816 года – связан с началом использования искусственно создаваемых технических средств электро- и радиосвязи. Для обеспечения скрытности и помехозащищенности радиосвязи необходимо было использовать опыт первого периода информационной безопасности на более высоком технологическом уровне, а именно применение помехоустойчивого кодирования сообщения (сигнала) с последующим декодированием принятого сообщения (сигнала).

III этап – начиная с 1935 года – связан с появлением радиолокационных и гидроакустических средств. Основным способом обеспечения информационной безопасности в этот период было сочетание организационных и технических мер, направленных на повышение защищенности радиолокационных средств от воздействия на их приемные устройства активными

маскирующими и пассивными имитирующими радиоэлектронными помехами.

IV этап – начиная с 1946 года – связан с изобретением и внедрением в практическую деятельность электронно-вычислительных машин (компьютеров). Задачи информационной безопасности решались, в основном, методами и способами ограничения физического доступа к оборудованию средств добывания, переработки и передачи информации.

V этап – начиная с 1965 года – обусловлен созданием и развитием локальных информационно-коммуникационных сетей. Задачи информационной безопасности также решались, в основном, методами и способами физической защиты средств добывания, переработки и передачи информации, объединённых в локальную сеть путём администрирования и управления доступом к сетевым ресурсам.

VI этап – начиная с 1973 года – связан с использованием сверхмобильных коммуникационных устройств с широким спектром задач. Угрозы информационной безопасности стали гораздо серьезнее. Для обеспечения информационной безопасности в компьютерных системах с беспроводными сетями передачи данных потребовалась разработка новых критериев безопасности.

VII этап – начиная с 1985 года – связан с созданием и развитием глобальных информационно-коммуникационных сетей с использованием космических средств обеспечения.

Тем не менее началом развития информационных технологий принято считать 60-е годы XX века, вместе с появлением и развитием первых информационных систем. Инвестиции в инфраструктуру и сервисы Интернет вызвали бурный рост отрасли ИТ в конце 90-х годов XX века [4].

С современных позиций информационные технологии реализуются с использованием средств компьютерной и оргтехники. Поэтому в современном понимании под информационными технологиями подразумевается следующее.

Информационная технология – совокупность методов, производственных и программно-технологических средств, объединенных в технологическую цепочку, обеспечивающую сбор, хранение, обработку, вывод и распространение информации [5, с.30]. Информационные технологии на современном этапе играют ис-

ключительно важную роль в обеспечении информационного взаимодействия между людьми, а также в системах подготовки и распространения массовой информации.

Информационные технологии в международных отношениях включают в себя много составляющих понятий. Таковыми являются: информационное общество, информационное пространство, информационно-коммуникативные технологии, информационная безопасность, информационная война, информационный пресинг и другие.

На сегодняшний день необходимо разбираться в различиях и правильно оперировать данными понятиями.

Переход от одного типа общества к другому характеризуется революцией. Сейчас говорят о том, что произошла или происходит информационная революция. Ряд ученых утверждают, что мы входим в информационное общество. Информационное общество по своей природе не знает границ. Его развитие происходит в рамках национальных государств, но опирается оно на глобальную информационную среду – Интернет. Сложное взаимодействие глобального, национального, регионального и локального является одной из особенностей современного этапа его развития.

Информационное общество – социологическая и футурологическая концепция, полагающая главным фактором общественного развития производство и использование научно-технической и другой информации. Концепция информационного общества является разновидностью теории постиндустриального общества, основу которой положили Бжезинский З., Белл Д., Тоффлер О. Рассматривая общественное развитие как “смену стадий”, сторонники теории информационного общества связывают его становление с доминированием “четвертого”, информационного сектора экономики, следующего за сельским хозяйством, промышленностью и экономикой услуг. Концепция информационного общества вызывает критику со стороны гуманистически ориентированных философов и ученых, отмечающих несостоятельность технологического детерминизма, указывающих на негативные последствия компьютеризации общества. Чрезвычайно важную роль в развитии концепции информационного общества сыграли две Зеленые Книги, выпущенные Европей-

ским Союзом. Одна из них – Зеленая Книга о конвергенции телекоммуникаций, СМИ и информационных технологий. Вторая посвящена общественному сектору информации, который рассматривается как ключевой ресурс Европы. В этих документах изложены проблемы регулирования современной информационной среды. Речь идет о конвергенции СМИ вследствие глобализации и перевода в цифровую форму любого вида информации – текстовой, звуковой или аудиовизуальной. Подчеркнута важность свободного доступа к информационным ресурсам правительств и государственных организаций. Речь идет о том, что развитие общественного сектора информации создает предпосылки для возникновения так называемого «электронного правительства» [6].

Важнейшими элементами становления информационного общества являются, прежде всего, национальные телекоммуникационные структуры, для которых организация эффективного взаимодействия в глобальном масштабе чрезвычайно необходима. Следует иметь в виду, что информационное общество по своей сути является интернациональным, что продемонстрировало стремительное освоение Интернета во всем мире. Количество, технический уровень и доступность информационных ресурсов уже сейчас определяют уровень развития страны и ее статус в мировом сообществе и бесспорно станут решающим показателем этого статуса в самое ближайшее время.

Мировая информационная система не может быть сведена к совокупности национальных информационных систем отдельных государств и вообще не имеет привязки не только к государственной территории, но даже и к физическому пространству. В классических определениях информации прямо подчеркивается, что «информация – это ... не материя», а раз она не материальна, то она не может быть, и локализована в том пространстве, в котором существует глобальная система международных отношений. При этом среди определений интернета – ключевого элемента мировой информационной системы – можно найти и такие, которые используют в качестве родового понятия именно пространство. Одно из них приводит Ю.Ю. Перфильев: «Интернет представляет собой ... глобальное информационное пространство, которое можно рассматривать как единое псевдопространство в

виде информационной проекции реального пространства, объединяющей все существующие телекоммуникационные и информационные сети» [7]. Этот подход также выводит мировую информационную систему за пределы глобальной системы международных отношений – в окружение последней. Недаром в политической науке появился и, вероятно, закрепится термин «информационное пространство», термин, пока не нашедший себе применения в международно-политических документах (в отличие от уже закрепившегося в них термина «информационное общество»). Под мировым информационным пространством следует понимать интегрированные при помощи усовершенствованных в ходе информационной революции коммуникационных систем и способов передачи информации национальные и трансграничные информационные потоки. Информационное пространство в значительной степени является отражением пространства материального, но мировая информационная система не является только отражением глобальной системы международных отношений. В последние десятилетия достижения науки и технологий как никогда прежде начали определять динамику экономического роста, уровень благосостояния населения, конкурентоспособность государств в мировом сообществе, степень обеспечения их национальной безопасности и равноправной интеграции в мировую экономику [8].

Говоря об информационном пространстве, необходимо затронуть пространство нашей страны Республики Казахстан. В связи с тем, что Казахстан входил в Советский Союз и образование в нашей стране было только советское или позже российское, долгое время после обретения независимости сохранялось российское информационное пространство. Сегодня сохраняется тенденция российского телевидения и интернет пространства в Казахстане. Директор «Центра политического анализа» Султан Акимбеков [9] в своей статье пишет, что мы смотрим на мир российскими глазами. Когда мы говорим об уровне развития информационного пространства Казахстана, то не хотелось бы ссылаться на многочисленные рейтинги, оценивающие свободу слова в мире, так как это оценочный подход, который не всегда приближен к объективности. В то же самое время отсутствие свободы слова во многих постсоветских странах вполне

естественное явление для любой политической системы, где политический плюрализм заменяется либо «олигархическим плюрализмом», либо информационным монополизмом. Отсутствие конкурентоспособных СМИ обрекает Казахстан на информационную периферию, где мы становимся потребителями чужой информации и чужой идеологии, что сейчас и происходит, в условиях главенства транснациональных медиа-империй. Несмотря на кажущееся разнообразие программ, предлагаемых транснациональными медиа, по мнению американского ученого М. Парренти [10], в них преобладает унифицированное меню, акцентирующее внимание на ценностях свободного рынка, равенства возможностей, индивидуализма и консьюмеризма. Практически все транснациональные медиа-империи базируются в индустриально развитых странах. Поэтому основной дискурс новостных программ, транслируемых медиа-империями, «отражает точку зрения «основных наций». В последнее время к ним можно отнести и российские СМИ, которые серьезно доминируют в информационном пространстве Казахстана. Это признают, в частности, и некоторые российские эксперты. В частности Алексей Власов считает, что российское телевидение в Казахстане по-прежнему сохраняет доминирующее влияние как один из основных каналов получения информации, в связи с чем формируется общий взгляд общественности на международные отношения в мире [11].

На становление общественного мнения в рамках информационной среды также влияет информационно-коммуникационные технологии, которые ознаменовали собой переход человечества на абсолютно новую ступень развития, явившись результатом революции в сфере информатизации. ИКТ трансформировали не только принципы и формы сбора, обработки и передачи информации, они начали оказывать мощнейшее воздействие на культурный, экономический, политический и военно-стратегический аспекты жизни общества, становясь одним из основных факторов обеспечения и поддержания устойчивого развития. ИКТ быстро становятся важным стимулом развития военного потенциала стран за счет повышения их информационной обеспеченности. Появляется возможность использования информационного потенциала развитыми в научно-технологическом отношении странами для подавления и подчи-

нения себе государств менее развитых и, следовательно, более слабых. Это неизбежно ведет к ускорению поляризации мира, становящейся источником нестабильности, основой для возникновения и развития реальных и потенциальных конфликтов, в том числе тех, которые могут приобрести общемировой характер. Изменение глобального и региональных балансов сил, усиление напряженности между традиционными и нарождающимися центрами силы, появление новых рубежей глобального противостояния порождает возможность возникновения военных конфликтов. Высокая сложность и одновременно уязвимость всех систем, на которых базируются национальное, региональные и мировое информационные пространства, а также фундаментальная зависимость от их стабильного функционирования инфраструктур государств приводят к возникновению принципиально новых угроз. Эти угрозы связаны, прежде всего, с потенциальной возможностью использования ИКТ в целях, несовместимых с задачами поддержания международной стабильности и безопасности, соблюдения принципов отказа от применения силы, невмешательства во внутренние дела государств, уважения прав и свобод человека.

Особая озабоченность в этом плане возникает в связи с разработкой, применением и распространением информационного оружия, в результате чего становятся возможны информационные войны и информационный терроризм, способные вызвать мировые катастрофы, разрушительные последствия которых сопоставимы с последствиями применения оружия массового уничтожения.

Когда мы говорим об оружии, то вытекающим фактором является обеспечение безопасности. Информационная безопасность является составной частью национальной безопасности каждой страны. Информационная безопасность, как и защита информации, задача комплексная, направленная на обеспечение безопасности, реализуемая внедрением системы безопасности. Проблема защиты информации является многоплановой и комплексной и охватывает ряд важных задач. Проблемы информационной безопасности постоянно усугубляются процессами проникновения во все сферы общества технических средств обработки и передачи данных и, прежде всего, вычислительных систем. Ком-

пьютерные средства в корне меняют сами принципы ведения военных действий, поскольку могут позволить проводить более оперативные и менее кровопролитные военные операции. Вместо того чтобы рисковать потерей дорогостоящей и требующей продолжительного времени для своего воспроизводства военной техникой и многочисленными войсками, командование с помощью компьютерных терминалов имеет возможность, осуществляя проникновение в компьютерные сети иностранных государств, выводить из строя радары, электронную аппаратуру, нарушать телефонную связь, то есть воздействовать на объекты критической инфраструктуры, целенаправленно влиять на сознание граждан.

Информационное оружие стало важной частью вооружения сил общего назначения США и их союзников. Расходы США за последние 15 лет на разработку и приобретение средств информационной борьбы выросли в 4 раза и занимают в настоящее время первое место среди расходов на все военные программы. Новые информационные технологии взяты на вооружение спецслужб. По данным главного контрольно-финансового управления Конгресса США в настоящее время примерно 120 стран мира ведут работы или уже завершили отдельные разработки по развитию возможностей информационно-компьютерного воздействия на информационный ресурс потенциального противника.

Таким образом, изучив историю возникновения информационных технологий в международных отношениях, мы приходим к выводу, что со временем ИТ только преобретают свою мощь и развиваются с каждым годом. В связи с этим государства вынуждены принимать меры для защиты своей информационной безопасности и общества, а также достойно отвечать на вызовы информационной войны. По той причине, что сейчас мы живем в информационном обществе, где сама информация распространяется со скоростью света, информационные технологии представляют собой возможное орудие для государства. В связи с этим многие развитые страны в своей внутренней политике делают приоритетным обеспечение информационной безопасности, а также быстрое реагирование на информационные угрозы. Важно отметить подписанный 22 июля 2000 года руководителями стран большой семерки (G-7) документ "Оки-

навская Хартия Глобального информационного общества", определяющий цели и перспективы развития глобального информационного общества. В документе подчеркивается, что информационно-коммуникационные технологии (ИТ) являются одним из наиболее важных факторов, влияющих на формирование общества двадцать первого века. «Суть стимулируемой ИТ экономической и социальной трансформации заключается в ее способности содействовать людям и обществу в использовании знаний и идей. Информационное общество, как мы его представляем, позволяет людям шире использовать свой потенциал и реализовывать свои устремления. Для этого мы должны сделать так, чтобы ИТ служили достижению взаимодополняющих целей обеспечения устойчивого экономического роста, повышения общественного благосостояния, стимулирования социального согласия и полной реализации их потенциала в области укрепления демократии, транспарентного и ответственного управления международным миром и стабильности». «Окинавская Хартия Глобального информационного общества» призывает сообщество к устойчивому развитию глобального информационного общества, основывающегося на стимулирующих развитие человека

демократических ценностях, таких, как свободный обмен информацией и знаниями, взаимная терпимость и уважение к особенностям других людей [12].

Таким образом, именно авторитетные международные организации определили необходимость перехода к информационному обществу и указали на важность международного сотрудничества в этой сфере. Принятые документы акцентируют наше внимание на серьезных изменениях всей структуры международных отношений в результате применения новых информационных технологий. Информация и знания в информационном обществе становятся одним из стратегических ресурсов государства, масштабы использования которого стали сопоставимы с использованием традиционных ресурсов, а доступ к ним – одним из основных факторов социально-экономического развития. Постоянно усиливающаяся роль этого фактора как средства ускорения темпов глобальной интеграции в экономике и инструмента воздействия на массовое сознание, культуру и международные отношения. Необходимо также понимать различия между всеми составляющими понятиями информационных технологий, а также их влияния на международные отношения.

Литература

- 1 Балувев Д. Новые информационные технологии и современные международные отношения // <http://www.kis.ru/~dbalu>
- 2 Anulio J. Echevarria. "Dynamic Inter-Dimensionality: A Revolution in Military Theory" JFQ Spring, 1997, 30.
- 3 R.Hundley and R.Anderson. Security in Cyberspace: An Emerging Challenge for Society, 1994.
- 4 Toffler, Alvin and Heidi, War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century. New York: Little, Brown and Company, 1993, 3.
- 5 Jensen, Owen E. "Information Warfare: Principles of Third-Wave War", Airpower Journal, Winter, 1994, 36.
- 6 Wriston, Walter, The Twilight of Sovereignty. New York: Scribner's, 1992, 20.
- 7 Перфильев Ю.Ю. Российское интернет-пространство: развитие и структура. – М.: Гардарики, 2003. – 272 с.
- 8 Anulio J. Echevarria.Op.cit., 31.
- 9 Организация информационного пространства в США и Европе / Д. ... Битва титанов / С. Акимбеков // Центр Азии. – 2010-2011. – № 23-24.
- 10 Майкл Паренти. Демократия для избранных. Настольная книга о политических играх США. // <http://www.litmir.net/bd/?b=185775>
- 11 Власов А. Образ России на постсоветском пространстве // <http://www.ia-centr.ru/personnel/113/>
- 12 Richard Power. Current and Future Danger: A CSI Primer on Computer Crime and Information Warfare. San Francisco: Computer Security Institute, 1995.

References

- 1 Baluev D. Novye informatsionnye tekhnologii i sovremennye mezhdunarodnye otnosheniya
- 2 Anulio J. Echevarria. "Dynamic Inter-Dimensionality: A Revolution in Military Theory" JFQ Spring, 1997, 30.
- 3 R.Hundley and R.Anderson. Security in Cyberspace: An Emerging Challenge for Society, 1994
- 4 Toffler, Alvin and Heidi, War and Anti-War: Survival at the Dawn of the 21st Century. New York: Little, Brown and Company, 1993, 3.

- 5 Jensen, Owen E. "Information Warfare: Principles of Third-Wave War", *Airpower Journal*, Winter, 1994, 36.
- 6 Wriston, Walter, *The Twilight of Sovereignty*. New York: Scribner's, 1992, 20.
- 7 (Perfil'ev YU.YU. P26. *Rossijskoe internet-prostranstvo: razvitie i struktura*. – M.: Gardariki, 2003. – 272 с
- 8 Anulio J. Echevarria. *Op.cit.*, 31.
- 9 Organizatsiya informatsionnogo prostranstva v SSHA i Evrope / D. ... *Bitva titanov* / S. Akimbekov // *TSentr Azii*. – 2010-2011. – № 23-24.
- 10 Majkl Parenti. *Demokratiya dlya izbrannykh. Nastol'naya kniga o politicheskikh igrakh SSHA*.// <http://www.litmir.net/bd/?b=185775>
- 11 Власов А. *Образ России на постсоветском пространстве* // [хтп://www.ia-центр.ру/персонал/113/](http://www.ia-центр.ру/персонал/113/)
- 12 Richard Power. *Current and Future Danger: A CSI Primer on Computer Crime and Information Warfare*. San Francisco: Computer Security Institute, 1995.

ӨОЖ 341.1/8:070

А. Даркенбаев, А. Дауренбекова*

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
*e-mail: aiana_da@mail.ru

Бұқаралық ақпарат құралдары саласындағы халықаралық ынтымақтастық

Бұл мақалада бұқаралық ақпарат құралдары саласындағы халықаралық ынтымақтастық мәселелері қарастырылған. Автор трансшекаралық деңгейде бұқаралық ақпарат құралдарын пайдаланудың құқықтық негізін реттейтін халықаралық-құқықтық нормаларды қарастыруға тырысқан. Бұқаралық ақпарат құралдары саласындағы халықаралық ынтымақтастықты реттеу бұқаралық ақпарат құралдарын пайдаланудың техникалық шарттары, халықаралық ақпарат алмасу, таратылатын ақпарат мазмұны сияқты негізгі мәселелерге тәуелді. Автор осы мәселелердің халықаралық-құқықтық реттелуіне назар аударған. Мақалада мемлекеттер арасындағы ақпараттық мәселелерді шешетін екіжақты және көпжақты мемлекетаралық келісімдерге талдау жасалған.

Түйін сөздер: бұқаралық ақпарат құралдары, халықаралық ынтымақтастық, екіжақты келісім, көпжақты келісім.

А. Даркенбаев, А. Дауренбекова
**Международное сотрудничество
в области средств массовой информации**

В данной статье было рассмотрено международное сотрудничество в области средств массовой информации. Автор попытался разобрать международно-правовые нормы, регулирующие деятельность средств массовой информации на трансграничном уровне. Международное сотрудничество в сфере средств массовых информационных средств связано с проблемами технических условий, международного обмена информацией, содержанием информации. Особое внимание уделяется международно-правовому регулированию данных проблем. В статье были рассмотрены виды межгосударственных двухсторонних и многосторонних соглашений, регулирующих информационные проблемы между странами.

Ключевые слова: средства массовой информации, международное сотрудничество, двухстороннее соглашение, многостороннее соглашение.

A. Darkenbaev, A. Daurenbekova
The international cooperation in the field of mass-media

In this article were considered the international cooperations in field of the use of mass media. Author tried to make international legal norm governing the activities of the media. The international cooperation in the field of media associated with the problems of technical conditions, of international exchange of information, of information content. Attention is paid to international legal regulation of these problems. This article covered kinds of interstate bilateral and multilateral agreements authorizing problems of mass-media between the countries.

Key words: mass-media, international cooperation, bilateral agreement, multilateral agreement.

Қазіргі заман ақпараттық технологиялардың жетік дамыған дәуірі. Ақпаратты жинап, өңдеп және оны шартарапқа таратудың түрлі әдістері мен технологиялары адамзаттың секунд сайын жаңа ақпарат алуына, ақпаратпен алмасуына үлкен мүмкіндік тудыруда. Осыған сәйкес

трансшекаралық деңгейде бұқаралық ақпарат құралдарын пайдаланудың құқықтық негізін реттейтін халықаралық-құқықтық нормаларды бөліп қарастыру мәселесі туындайды. «Ақпараттық кеңістіктің құқықтық жағдайын, жеке адамдардың оны қолдану тәртібін реттейтін

халықаралық-құқықтық принциптер мен нормалар шартты түрде халықаралық ақпараттық құқық деген терминге ие кешендік институт болып табылады» [1].

Бұқаралық ақпарат құралдарына түсінік берерден бұрын, оның қатарына телекөрсетілімдер мен радиохабарларын тарату, тираждалған баспа, дыбыс және визуалды өнімдері (мысалы: газет-журнал, кітаптар, компакт-дискілер мен бейне-, магнитофон пленкалары, т.б.) жататынын айта кеткен жөн. Ғаламтордың даму заманында бұқаралық ақпарат құралдары санатына интернетті де жатқызуға болады. Дегенмен дәл солай деуге, жаһандық ақпарат алмасу желісін пайдалануға нақты бекітілген заңды негіз жоқ. Тіпті, ғаламторды журналистика қатарына қосу немесе қоспау мәселесі журналистика саласының өзінде де әлі күнге дейін түрлі пікір тудыруда.

Бұқаралық ақпарат құралдары саласындағы халықаралық ынтымақтастықты реттеу бұқаралық ақпарат құралдарын пайдаланудың техникалық шарттары, халықаралық ақпарат алмасу, таратылатын ақпарат мазмұны сияқты негізгі мәселелерге тәуелді. Атап айтқанда, өзара ақаулар тудырмас мақсатында радиожиліктерді пайдалануды келісу, қоғамдық пікірді қалыптастыруға ықпал ететін теріс пиғылдағы ойларға тыйым салу немесе жағымды ойларды қолдау, мемлекеттердің идеологиялық мүдделері. Аталған мәселелер екі жақты және көп жақты негізде де жүзеге асырылады.

Мемлекеттер арасындағы ақпараттық мәселелерді шешуге екіжақты мемлекетаралық келісімдер ықпал еткен. Өзара байланыс саласындағы мұндай екіжақты келісімнің алғашқысы ретінде 1849 жылы жасалған телеграф желісін қосу туралы Австрия-Пруссия келісімін атауға болар. Әрине, телеграф желісі қалың бұқара халыққа арналған ақпараттарды таратпағандықтан, бұл уақытта да, бұл келісімде де бұқараға ақпарат таратудың мәселелері қарастырылмаған болатын. Бұл құжат хабарды кең ауқымда тарату техникасы пайда болмай тұрып қабылданған болатын. Ал уақыт өте келе кең көлемде хабар тарататын техниканың пайда болуымен қатар, таратылатын ақпараттың мазмұны туралы мәселелерді, радиожиліктерді пайдалану сияқты техникалық мәселелерді халықаралық-құқықтық реттеу қажеттілігі туындады.

Әсіресе XX ғасырдың бас кезінде әлем бойынша белең ала бастаған көтеріліске деген ұрандардың, соғысқа деген насихаттың көбеюі халықаралық құқықтық реттеуді қажет етті. Шешуін іздеген мәселелер: төңкеріске шақыратын ойлар мен ұрандардың таратылуын шектеу және соғысты насихаттауды тоқтату болатын. Себебі сол кездің өзінде өзге мемлекеттің рұқсатынсыз сол елдің халқына тиісті ақпарат таратудың түрлі техникалық әдіс-тәсілдері болған. Осы жайттерды ескере мемлекеттер бірте-бірте шетелдік насихатты бұқаралық ақпарат құралдары арқылы шектей бастады. Оның дәлелі ретінде 1923 ж. Танжерде қабылданған испандық-франко-британдық келісімді айтуға болады. Бұл келісім француздық және испандық Мароккодағы тәртіпке қайшы келетін Танжерден төнген насихатқа тыйым салды. Сол сияқты 1928 ж. Испания, Англия, Франция, Италия арасындағы келісімді, 1938 жылғы Англия мен Италия арасындағы араздыққа әкеп соқтыратын насихат жұмыстарын тоқтататын келісімді айтамыз. Осы жылы Литва мен Польша да баспа бетінде жауласпауды уағдаласып тиісті келісімге отырады. Кеңес Үкіметі де халықты ақпаратпен қамту барысында теріс пікір қалыптастыратын насихат жұмыстарын болдырмауды көздеп, мемлекеттер мүддесін сыйлау саясатын ұстанды. Нақтыласақ, өзге елдің үкіметіне қарсы бағытталған насихаттан теңқұқылық негізде бас тартты. Бұл принциптер 1918 ж. Брест келісінде, 1921 ж. Англиямен, Польшамен, Италиямен, Норвегиямен арадағы келісімдерде бекітілген еді. 1933 ж. КСРО мен АҚШ арасындағы келісімде де аталған принциптер орын алды.

Бұқаралық ақпарат құралдары арқылы насихат жұмыстарын халықаралық-құқықтық реттеумен қатар, өзара ақпарат алмасу жағы да тиісті келісімдер негізінде реттеліп отырды. Қазіргі таңда қоғамдық ұйымдар арқылы мекемелер мен жеке адамдар арасында ақпараттық өнімдермен алмасу үкіметаралық ақпарат алмасумен қатар жүріп жатыр. Ақпарат алмасудың аса маңызды мәселелері саяси мәселелермен қатар мемлекетаралық деңгейде талқыланып, шешіледі.

Халықаралық ақпарат алмасуға халықаралық құқықтың жалпы императивті принциптері ықпал етеді. Ал арнайы принциптер императивті принциптерді толықтырып тұрады. «Ар-

найы принциптерді жекелесек, халықаралық қауымдастықтың мініне ұшыраған ой-пікірлерді мемлекеттер тоқтатуға міндетті; мемлекеттердің өздерінің саяси, экономикалық, мәдени мақсат-мүдделерін жүзеге асыруда ақпараттық инфрақұрылымдарын дамыту құқығы; мемлекеттердің телекөрсетілімдері мен радиохабарларды трансшекаралық таратуды жүзеге асыру немесе бекіту құқығы; тұрғындардың ақпарат алуға еркіндігін мемлекет қамтамасыз етуге міндетті; ұлттық ақпарат құралдарының өзге елдің ішкі саясаты мен ісіне араласуын, шетелдік теріс насихат жүргізуін мемлекет болдырмауға, тоқтатуға міндетті; өз аумағында халықаралық қауымдастықтың тыйым салған және мемлекеттік қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпке, халықтың денсаулығы мен санасына қауіпті ой-пікірлерді таратуға қарсы тұруға мемлекет құқылы»[2].

Журналистика саласында шетелдік ақпаратты жинап, өңдеп, оны таратушы, сонымен қатар халықаралық ақпараттың маңызды ақпарат көзі ақпараттық агенттіктердің қызметкерлері.Еуропаның біршама мемлекеттерінде шетел журналистері кәсіби журналист екенін айғақтайтын баспагерінің хаты негізінде үкіметтік ақпараттық мекемелерінде тіркеледі.ҚР Сыртқы істер министрлігі Қазақстан Республикасы аумағында шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдіктерін және олардың журналистерін аккредиттеуді жүргізеді. Сонымен қатар Қазақстанда шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдіктері мен оның журналистерінің қызметі туралы «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» ҚР Заңында (24-баптың 2-тармағында) бекітілген: «Қазақстан Республикасында аккредиттелген шетел журналистерінің және басқа да шетелдік бұқаралық ақпарат құралдары өкілдерінің құқықтық жағдайы мен кәсіптік қызметі Қазақстан Республикасының заңдарымен және Қазақстан Республикасы бекіткен халықаралық шарттармен реттеледі» [3]. Мемлекетіміздің Конституциясын және «БАҚ туралы» Заңның нормаларын бұзған болса, шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарының өнімін таратуға сот тәртібімен тыйым салынады, ал интернет-ресурстар болып табылатын шетелдік бұқаралық ақпарат құралдары үшін Қазақстан аумағында көрсетілген интернет-ресурстарға қол жеткізуді тоқтата тұру көзделеді. Бұл дегеніміз, жеке-

леген мемлекеттер мен жалпы халықаралық қауымдастықтың ақпараттық қауіпсіздігіне қатер төнген шақта көкейкесті мәселе болып табылады.

Ақпараттық саладағы халықаралық ынтымақтастықтың көптеген мәселелері мемлекеттер арасындағы көпжақты келісімдер арқылы шешіледі. Соның ішінде алғашқы халықаралық конвенция Телеграф байланысы мәселелеріне арналған болатын. Ол 1865 ж. Парижде, ал 1875 ж. Петерборда қабылданған еді. 1906 жылғы Берлин конференциясында Халықаралық телеграф одағы құрылған еді. Ал Мадридте 1932 ж. өткен конференцияда Халықаралық электробайланыс одағы (ХЭО) құрылған болатын. Бұл Одақ әлі күнге дейін қызмет етіп келеді және БҰҰ арнайы мекемесі болып табылады. Бірнеше рет өзгеріске ұшыраған ХЭО-ның қазіргі конвенциясы 1998 ж. Миннеаполисте бекітілген болатын. Оның қатарында 150-ге жуық мүше-мемлекеттер бар. Ғалым Ю.М.Колосовтың айтуынша, ХЭО Конвенциясының талаптары ақпаратты таратудың мәселелерін ғана реттемейді, негізінен ХЭО жиіліктерді пайдалану мәселесін, яғни ақпарат таратудың техникалық мәселелерін қамтуы тиіс.

1936 ж. Женевада бейбітшілік мақсатта радиохабарларын тарату туралы халықаралық конференция өткізіліп, әлі де маңыздылығын жоғалта қоймаған конвенция қабылдады. Қатарына КСРО-мен бірге 37 ел мүше болған конференция нәтижесінде Радиохабар таратуды бейбітшілік мақсатта пайдалану туралы конвенция қабылдап, оған 22 мемлекет қол қойды. БҰҰ Бас Ассамблеясының 1954 ж. сессиясы аталған Конвенция ақпарат еркіндігі саласындағы маңызды фактор болғандығын мойындап, №841 (IX) қарарында бекітті.

БҰҰ БА 1947 ж. 3 қарашадағы №110 (II) қарары бейбітшілікке қауіп төндіретін, бейбітшілікті бұзатын немесе басқыншылық әрекеттерін мақсат ететін насихатты қатаң сынға алады. Осы сияқты және БҰҰ БА бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалану туралы басқа да қарарлары, мемлекеттердің бұқаралық ақпараттар таратуда нұсқауға алуы тиіс принциптер тізбегін құрайды.

Әрбір мемлекет бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалануда өз мүдделеріне, саяси көзқарастарына және дәріптейтін идеоло-

гияларына қайшы келмейтін арнайы нормалар меноларды халықаралық-құқықтық реттеудің принциптерін құра алды. Ұстанған бағыты бір болған мемлекеттер ақпарат саласын құқықтық реттеуде бірауыздан қабылдап, қол қойған біршама құжаттар қатарын бұқаралық ақпараттардың мазмұнын айқындайтын нормалар құрайды. Төменде келтірілген халықаралық-құқықтық актілер аталған нормалардың қайнар көздері болып табылады:

о БҰҰ БА 1946 ж. №59 қарары (ақпарат еркіндігі мен оны теріс пайдаланбау туралы);

о БҰҰ БА 1947 ж. №110 қарары (бейбітшілікке қауіп төндіретін, бейбітшілікті бұзатын немесе басқыншылық әрекеттерін мақсат ететін насихатты қатаң сынайды);

о БҰҰ БА 1947 №127 қарары (мемлекеттер достастығына кері әсер ететін жалған немесе бұрмаланған ақпарат таратумен күресу мүмкіндігін берді);

о 1948 ж. Жалпыға ортақ адам құқығы декларациясы (мемлекет шекарасына тәуелсіз адамның ақпаратқа деген құқығы);

о 1966 ж. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық келісім (мемлекет қауіпсіздігін, тұрғындар денсаулығы мен адамгершілігін қорғау үшін ақпарат еркіндігі шектелуі мүмкін);

о 1978 ж. ЮНЕСКО бұқаралық ақпарат құралдарының бейбітшілікті және халықаралық өзара түсіністікті нығайтуға, адам құқығын дамыту мен нәсілшілдікке, апартеидке және соғысқа арандатушылықпен күреске қосқан үлесіне қатысты негізгі принциптер туралы декларациясы;

о БҰҰ БА 1982 ж. №37/92 «Тікелей теле көрсетілімдерін тарату үшін мемлекеттердің жасанды Жер серіктерін пайдалануын реттейтін принциптер».

Бұқаралық ақпарат құралдарын трансшекаралық пайдаланудың техникалық және коммерциялық мәселелері келесі құқықтық актілермен реттеледі:

о 1906 ж. Халықаралық радиотелеграф одағын құрған Берлин конвенциясы;

о 1923 ж. Порнография басылымдарына және оларды сатуға жол бермеу туралы халықаралық конвенция;

о 1936 ж. Радиохабар таратуды бейбітшілік мақсатта пайдалану туралы Женева конвенциясы;

о 1949 ж. оқу, ғылыми және мәдени сипаттағы бейне, дыбыс материалдарымен халықаралық алмасуды жеңілдету туралы келісім;

о 1952 ж. Халықаралық теріске шығару құқығы туралы конвенция;

о 1958 ж. Ресми басылымдар және үкіметтік құжаттармен халықаралық алмасу конвенциясы;

о 1965 ж. Станциядан ұлттық аумақтан тыс жерде хабар таратуды тоқтату туралы келісім;

о 1974 ж. Жер серігі арқылы жеткізілетін бағдарламалы сигналдарды тарату туралы Брюссель конвенциясы;

о 1989 ж. Траншекаралық телевидение туралы Еуропа конвенциясы;

о 1992 ж. ХЭО Жарғысы мен Конвенциясы және міндетті сипаттағы ХЭО тәртіптері.

Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы Жарғысына сәйкес бірлескен қызмет қатарына байланыс жүйесін дамытудағы ынтымақтастық, ортақ ақпараттық кеңістікті дамытудағы ықпалдастық та жатады. Ең бастысы, ТМД құру туралы келісімде мүше-мемлекеттер арасында ақпарат беру, тарату еркіндігі қамтылған[4].

Ақпарат алуға, оны өңдеп, таратуға әрбір адам құқылы-ақ, бірақ қоғамдық пікірді оң немесе теріс бағытта қалыптастыру құралы болып табылатындықтан, ақпаратқа еркіндік беріліп, шектеу де қойылуы заңды құбылыс. Әрбір ақпарат идеологиялық мүддеге негізделген өнім және оны тұтынушылар дұрыс-бұрыстығын білместен түрлі жағдайда қабылдауы моральдық тұрғыда зиян келтіруі ықтимал. Алайда таратылатын ақпараттың қайсысы хабар, қайсысы насихат екенін айыра жіліктейтін арнайы механизмдер, құралдар жоқтың қасы. Сонымен бірге қоғам сынына ұшыраған белгілі ой-пікірлердің насихатталғаны үшін жүктелетін жауапкершілік те қатаң болуы тиіс. Халықаралық ақпараттық құқықтың басты міндеттерінің де бірі осы мәселе болып табылады.

Әдебиеттер

1 Айдарбаев С.Ж., Шумилов В.М.. Международное публичное право. – Алматы: Қазақ университеті, 2012. – 285 с.

2 Ермичева Е.В. Международно-правовые аспекты деятельности средств массовой информации: Дисс.к.ю.н. – М.: Изд-во: Дип. Академия МИД РФ, 2003. – 177 с.

- 3 «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» ҚР Заңы. – Алматы: Жеті Жарғы, 1999. – 24 б.
- 4 Конвенция Содружества Независимых Государств о правах и основных свободах человека (от 26.05.1995 г.). 11-ст.(1). <http://base.spinform.ru/website>
- 5 Декларации "О средствах массовой информации и правах человека" (от 23 января 1970 г.) Консультативная Ассамблея Совета Европы. <http://online.zakon.kz/>
- 6 Конвенция и Устав Международного союза электросвязи (от 22.12.1992 г.). Право и этика в работе журналиста: Сборник документов. Екатеринбург, 1993. <http://online.zakon.kz/>
- 7 Устав Организации Объединенных Наций и Статут Международного Суда. // Сб. "Действующее международное право" в 3-х тт. – М.: Изд-во: МНИМП, 1996. Т.1.
- 8 Свобода доступа к информации. НПО Article 19. www.article19.org

References

- 1 Aidarbayev S.Zh., Shumilov V.M.. Mejdunarodnoe publichnoe pravo. – Almaty, Izd.: Kazakh Universitety, 2012. – 285 b.
- 2 Ermicheva E.V. Mejdunarodno-pravovye aspekty deyatelnosti sredstv massovykh informazi: Diss.k.u.n. M.: Izd.:Diplomaticheskaya Akademiya MID RF, 2003. 177 s.
- 3 «Bukaralyk akparat kuraldary turaly» KhR Zany. Almaty, Jeti Jargy, 1999, 24b.
- 4 Konvencya Sodrujestva Nezavisimyx Gosudarstv o pravax I osnovnykh svobodax cheloveka (ot 26.05.1995 g.). 11-st.(1). <http://base.spinform.ru/website>
- 5 Deklaracya "O sredstvax massovoy informazi I pravax cheloveka" (ot 23.01.1970 g.) Konsultativnaya Assambleya Soveta Evropy. <http://online.zakon.kz/>
- 6 Konvencya I Ustav Mejdunarodnogo Souza Elektrosvyazi (ot 22.12.1992 g.). Pravo I etika v rabote jurnalista: Sbornik dokumentov. Ekaterinburg, 1993. <http://online.zakon.kz/>
- 7 Ustav Organizatsii Obiedinenyx Natsii I Statut Mejdunarodnogo Suda. Sb. Deystvuushee mejdunarodnoe pravo v 3-x tt. – Sostaviteli: U.M.Kolosov, E.S.Krivchikova. M., Izd.:MNIMP, 1996. T. 1.
- 8 Svoboda dostupa k informatsii. NPO Article 19. www.article19.org

**ЕУРАЗИЯЛЫҚ
ОДАҚ
ҚАЛЫПТАСУ
ЖОЛЫНДА**

**ЕВРАЗИЙСКИЙ
СОЮЗ
В ПРОЦЕССЕ
ФОРМИРОВАНИЯ**

**THE PROCESS OF
THE FORMATION
OF THE EURASIAN
UNION**

УДК: 341.232.3

С.Ж. Айдарбаев, К.Д. Ермакбаева*

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г.Алматы
*e-mail: kamarzhan@mail.ru

**Евразийский экономический союз
как новый центр силы в мировой экономике XXI века**

В этой статье рассматриваются основные центры силы в мировом сообществе, которые имеют огромное влияние на мировую экономику, приводится экономическая статистика различных интеграционных образований. На современном этапе регионы, неразрывно соединенные политическими, культурными, экономическими и социальными связями и интегрированные в ЕврАзЭС, могут рассматриваться как ядро будущего общего Евразийского пространства, материальной и геополитической основой кристаллизации Евразийского мегапроекта. Современные экономические интеграционные структуры – ЕврАзЭС, Таможенный союз и формирующееся Единое экономическое пространство – это, по сути, и есть ключевые инструменты воплощения «евразийского проекта». Таким образом, закономерным завершением формирования евразийского интеграционного объединения – ЕврАзЭС – рассматривается как геополитический мегапроект – Евразийский союз. Особое внимание уделяется проекту Евразийского экономического союза как новому центру силы в мировой экономике.

Ключевые слова: Евразийское экономическое сообщество, Содружество Независимых Государств, Евразийский экономический союз, Единое Экономическое Пространство, Североамериканское соглашение о свободной торговле.

С.Ж. Айдарбаев, К.Д. Ермакбаева

Еуразиялық экономикалық одақ

XXI ғасырдың әлемдік экономикасындағы жаңа күш орталығы

Мақалада әлем экономикасына үлкен ықпал ететін халықаралық қауымдастықтағы негізгі күш орталықтары қарастырылады. Соған қоса басқа интеграциялық бірлестіктердің экономикалық статистикасы көрсетілген. Автор соңғы жылдардағы халықаралық ұйымдардың экономикалық көрсеткіштерін қарастырды. Қазіргі кезеңде аймақтар, ЕурАзЭҚ-та әлеуметтік және экономикалық, мәдени, саяси байланыстармен біріктірілген Еуразиялық ауқымды проектiнiң геосаяси және материалдық кристаллизациясының негiзi болып табылады. Қазiргi кезеңдегi экономикалық интеграциялық құрылымдар – ЕурАзЭҚ, Келендік Одақ, Біртұтас Экономикалық Кеңестік – бұл оның негізі бойынша «еуразиялық жобаны» іске асырудың нақты құралы болып табылады. Соған қоса ЕурАзЭҚ-тың айтарлық еуразиялық интеграциялық бірлестіктің аяқталу заңдылығы Еуразиялық Одақ геосаяси ауқымды жоба қарастырылады. Содан басқа, әлемдік экономикасында жаңа күш орталық ретінде еуразиялық одақ жобасына ерекше ықпал көрсетті.

Түйін сөздер: Еуразиялық экономикалық қауымдастық, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы, Еуразиялық экономикалық одақ, Біртұтас экономикалық кеңістік, Солтүстік Америкалық Еркін сауда жөніндегі келісім.

S. ZhAidarbayev., K.D. Yermekbayeva
**The Euroasian economic union as the new center of force in world economy
of the XXI century**

This article discusses the main centers of power in the international community who have a huge impact on the global economy, provides economic statistics different integration structures. At the present stage regions inextricably linked political, cultural, economic and social ties and integrated into the EurAsEC may be regarded as the nucleus of a future common Eurasian space, material and geopolitical basis crystallization Eurasian megaproject. Customs Union and formed a single economic space - is, in essence, is the key tool to achieve the "Eurasian project." Thus, the logical completion of the formation of the Eurasian integration association - EurAsEC - geopolitical megaproject - the Eurasian Union. Particular attention is paid to the project of the Eurasian Economic Union, as a new center of power in the global economy.

Key words: Eurasian Economic Community, the Commonwealth of Independent States, the Eurasian Economic Union, the Common Economic Space, the North American Free Trade Agreement.

Глобализация и интеграция являются генеральными направлениями развития современной мировой экономики. Процесс международной интеграции является специфическим феноменом международных отношений, начало которого в современной истории приходится на середину XX в., и в мире накоплен достаточный теоретический и практический опыт в этой сфере деятельности. В последние десятилетия прослеживается усиление региональных центростремительных процессов в международных отношениях. При этом интеграционные процессы, развернувшиеся практически во всех регионах мира, представляют собой качественно новую форму межгосударственного взаимодействия, которая характеризуется общей направленностью на возникновение межгосударственных и надгосударственных начал. В любом случае эти процессы являются отражением общего процесса формирования все более взаимосвязанной и взаимозависимой мировой экономики, приобретающей в отдельных сферах и секторах поистине глобальные масштабы [1].

В связи с этим сегодня в мировой экономике можно отметить действие двух основных тенденций. С одной стороны, нарастает действие факторов, ведущих к формированию некоей ее целостности, того, что принято называть процессом глобализации и что вызвано развитием экономических связей между странами, либерализацией торговли, созданием современных систем коммуникации и информации, мировых технических стандартов и норм. С другой стороны, происходит наиболее интенсивное по историческим меркам экономическое сближение и взаимодействие стран на региональном уровне, формируются крупные региональные интеграционные структуры,

развивающиеся в направлении создания относительно самостоятельных центров мировой экономики.

Следует отметить, что евразийский геополитический и геокультурный проект имеет солидную историю. Хочется остановиться на период после Второй мировой войны. Можно сказать, что в то время мир раскололся на две части. С одной стороны были США и их союзники, в основном в Западной Европе, а с другой – Советский Союз и зависимые от него страны Восточной Европы. Впервые ареной геополитического соперничества стал не один континент, а весь земной шар. Изобретение ядерного оружия сделало это соперничество особенно опасным. Такая геополитическая система получила название биполярного (т. е. двухполюсного) мира, а полюсами "притяжения" были СССР и США [1, с. 9].

В 70-90-х гг. XX в. в США появились американоцентричные концепции, согласно которым центральную роль в мире играют США. Самыми известными приверженцами этой концепции являются американские геополитики Николас Спайкмен и Збигнев Бжезинский.

С точки зрения Спайкмена, геополитическое положение страны определяют не внутренние территории, а морские побережья. Он выделил три крупных центра мировой мощи: Атлантическое побережье Северной Америки и Европы, а также Дальний Восток Евразии. По аналогии с понятием "хартленд" (от англ. heart – «сердцевина», «сердце»), используемому в геополитике, Спайкмен назвал эти территории «римлендом» (от англ. rim – «ободок», «край»). Согласно его теории, США и Великобритания как два центра римленда, должны вступить в союз [2].

В 60-90-х гг. XX в. стали очень популярны работы Збигнева Бжезинского. По его мнению, Россия как огромное евразийское государство с непредсказуемой внешней политикой обречена на распад. На её месте должны возникнуть федеративные государства, тяготеющие к разным центрам силы – Европе и Дальнему Востоку. В теории Бжезинского США также являются евразийской державой, т. е. государством, которое может и должно активно влиять на политическое и экономическое развитие в Евразии [3, с. 56].

В 70-80-х гг. XX в. политически и экономически усилились Япония и Германия. После распада мировой системы социализма в конце 80-х – начале 90-х гг. прошлого века возникла геополитическая концепция многополярного мира [3, с. 67].

Согласно этой концепции, существует несколько региональных центров силы, которые должны взаимодействовать между собой: США, Западная Европа, Россия, Япония, Китай, страны Юго-Восточной Азии. У этих стран разные политические и экономические интересы, но в целях безопасности всего мира их необходимо согласовать. В рамках такой концепции невозможно представить господство одного геополитического центра или государства.

На мировых рынках эти страны нередко выступают конкурентами – сказывается отсутствие глубокого взаимного экономического и производственно-технологического интереса партнеров. Для многих из них приоритетным является стремление выжить сегодня, в то время как проблемы технологического прорыва, повышения общей конкурентоспособности остаются вне сферы взаимного сотрудничества. В сложившихся условиях оказалась нежизнеспособной часть прежних связей по каналам научно-производственной кооперации и специализации производства.

Помимо стран, которые являются центрами силы в мировой экономике, в современном мире существует ряд крупных региональных интеграционных союзов и объединений – ЕС, НАФТА, МЕРКОСУР, АСЕАН и некоторые другие. Все они заметно различаются по уровню сращивания национальных экономик и унификации нормативно-правовой базы. Участие в международном разделении труда внутри интеграционного объединения реализуется его государствами-участниками, как правило, интенсивнее и продуктивнее, чем с

остальным миром, хотя это нередко идет в определенном смысле вразрез с процессом глобализации.

Для стран постсоветского пространства первостепенное значение имеют вопросы его консолидации. При этом нельзя не отметить, что важные положительные факторы взаимной притягательности (если не для всех стран, то, по крайней мере, для части из них) за последние 20 лет хотя и ослабели, но не исчезли вовсе. Примером может служить Евразийское экономическое сообщество. На данном этапе ЕврАзЭС – это крупный региональный рынок (около 181 млн. потребителей), располагающийся на крупнейшей в мире территории (15% обитаемой суши), обладающий мощной минерально-сырьевой базой и значительным экономическим потенциалом.

По оценкам МВФ (по паритетам покупательной способности валют – ППС), в 2010 году валовой внутренний продукт на душу населения в среднем по миру составил 10,9 тыс. долларов США (в 2001 году – 7,6 тыс. долларов), по экономически развитым странам – 38 тыс. (27,8 тыс.), по развивающимся странам и странам с формирующимся рынком – 6,1 тыс. (3,1 тыс.). По оценке Статкомитета СНГ (по ППС), в среднем по государствам ЕврАзЭС в 2013 году он составил 18,1 тыс. долларов (в 2001 году – 6,7 тыс. долларов), что в 1,7 раза выше, чем в среднем по миру и в 3 раза выше, чем в среднем по развивающимся странам и странам с формирующимся рынком; в то же время Сообществу в целом понадобится удвоить душевое производство ВВП для достижения уровня экономически развитых стран [4, с. 98].

Доля Сообщества в мире по отдельным экономическим показателям в 2013 году характеризуется следующими данными:

- нефть: разведанные запасы – 8,5%, добыча – 15%, потребление – 4,1%;
- природный газ: разведанные запасы – 24,9%, добыча – 19,4%, потребление – 14,5%;
- уголь: разведанные запасы – 22,1%, добыча – 5,5%, потребление – 3,7%;
- выработка электроэнергии – 5,5%;
- производство: стали – 5,2%, автомобилей легковых – 1,25%, зерна – 3,7%, скота и птицы (на убой) – 3,2%, молока и молочных продуктов – 6,5% [4, с. 126].

Участие в мировой торговле, мировых потоках финансов, инвестиций и трудовых

ресурсов сыграло важную роль в интеграции стран Сообщества в мировую экономику, хотя в этом они пока еще заметно отстают от ведущих мировых региональных объединений, особенно от ЕС и НАФТА.

Среди мировых региональных объединений в настоящее время только страны ЕС функ-

ционируют в условиях общего рынка, основанного на свободном перемещении людей, товаров, услуг и капитала. Для остальных объединений характерно в основном торговое сотрудничество. ЕС для ЕврАзЭС является основным торговым и важным инвестиционным партнером.

Таблица 1 – Международные объединения и организации

	Основные показатели в 2012 году [5, с. 97]				
	ЕС (27 стран)	ОЭСР (30 стран)	АСЕАН (10 стран)	СНГ (12 стран)	ЕврАзЭС (5 стран)
Территория, млн.км ²	4,3	35,0	4,4	22,1	20,4
Среднегодовая численность населения, млн.человек	501 ¹⁾	1188	575	280 ¹⁾	182,6 ¹⁾
Валовой внутренний продукт (оценка МВФ) млрд.долларов США					
оценка по курсам национальных валют	18377	43591	1519	2181	1874
оценка по паритетам покупательной способности валют	15271	40034	2785	3168	2600 ⁶⁾
2008 г. в % к 2000 (в постоянных ценах)	117	118	151	172	169
на душу населения, тыс.долларов США					
оценка по курсам национальных валют	37,1	36,7	2,6	7,8	10,4
оценка по паритетам покупательной способности валют	30,8	33,8	4,8	11,4	14,5
Экспорт					
млрд.долларов США	5788	9611	1003	693,5	575
на душу населения, тыс.долларов США	11,6	8,1	1,7	2,8	3,2
Импорт					
млрд.долларов США	6052	10609	947	460	352
на душу населения, тыс.долларов США	12,1	8,9	1,6	1,9	2,0
Добыча					
нефти (включая газовый конденсат), млн.тонн	106	864	110 ²⁾	623	560
природного газа, млрд. м ³	189	1125	201	865	697
угля, млн.тонн	566	2133	348	520 ³⁾	441
Производство					
электроэнергии, млрд. кВт·ч	3362	10804	568 ²⁾	1471	1183
стали, млн. тонн	198	523	19,3	114	76
легковых автомобилей (включая сборку), тыс.штук	16338 ⁴⁾	37306 ⁴⁾	735 ²⁾	1872 ³⁾	1470
минеральных удобрений, млн.тонн	16,0	47,8	5,3	26,1	22,4
бумаги и картона, млн.тонн	99,4	246	15,5	8,8 ³⁾	4,1
цемента, млн. тонн	142 ²⁾	90,1	64,9
зерновых и зернобобовых культур, млн.тонн	319	881	228	194 ⁵⁾	135
скота и птицы на убой (в убойном весе), млн.тонн	43,3	108	14,1	10,5 ⁵⁾	8,2

Примечания:

¹⁾ На начало 2014 г.

²⁾ 2007 г.

³⁾ Без Туркменистана и Узбекистана.

⁴⁾ 2005 г.

⁵⁾ Без Грузии, Туркменистана и Узбекистана.

⁶⁾ Оценка Статкомитета СНГ – 3292 млн.долларов.

Самые крупные в мире и активно действующие интеграционные блоки – это ОЭСР, Европейский союз и Североамериканская зона свободной торговли (НАФТА). При этом они существенно отличаются по видам и способам

интеграции. Так, НАФТА (Североамериканская зона свободной торговли), АСЕАН (Ассоциация стран Юго-Восточной Азии) и МЕРКОСУР (Южноамериканский общий рынок) делают упор на рыночную интеграцию для достижения

своих целей, но не приемлют политической интеграции.

О масштабах торговой интеграции государств ЕврАзЭС свидетельствует тот факт, что с 1 января 2001 года по 1 января 2011 года взаимный товарооборот государств Сообщества составил 690,5 млрд. долларов США. В 2010 году доля торговли с государствами Сообщества в общем объеме внешней торговли Беларуси была на уровне 48%, Кыргызстана – 45%, Таджикистана – 35%, Казахстана – 19,5%, России – 7,3%.

Как бы отвечая на требование времени, 18 ноября 2011 г. президенты Беларуси, Казахстана и России подписали в Кремле Декларацию о Евразийской экономической интеграции и Договор о Евразийской экономической комиссии. Тем самым был сделан важнейший шаг для реализации проекта Евразийского союза, который был выдвинут еще в 1994 году Нурсултаном Назарбаевым и обрёл "второе дыхание" после публикации газетой "Известия" (03.10.2011) статьи Владимира Путина "Новый интеграционный проект для Евразии – будущее, которое рождается сегодня", где говорилось: "Мы... ставим перед собой амбициозную задачу: выйти на следующий, более высокий уровень интеграции – к Евразийскому союзу... Мы предлагаем модель мощного наднационального объединения, способного стать одним из полюсов современного мира и при этом играть роль эффективной "связки" между Европой и динамичным Азиатско-Тихоокеанским регионом". После чего с материалами по данной теме в том же издании выступили Александр Лукашенко ("О судьбах нашей интеграции", 17.10.2011) и Нурсултан Назарбаев ("Евразийский Союз: от идеи к истории будущего", 25.10.2011), полностью поддержавшие данный проект.

Евразийский экономический союз (ЕЭС) – проект союза государств с единым экономическим, таможенным, гуманитарным и культурным пространством.

Евразийский экономический союз имеет потенциал превратиться в новый полюс международного взаимодействия, лишенный прежнего догматизма, но глубоко и живо переживающий уникальность своей национальной традиции, отвергающей примитивное слияние, но одновременно ведущий к глубинному взаимопониманию и стратегическому альянсу традиций [6, с. 208].

Экономика в этом альянсе играет очень важную роль, поскольку через экономическое взаимодействие как раз и реализуется этот принцип сохранения культурного разнообразия.

Становление Евразийского экономического союза должно идти гораздо динамичнее других региональных объединений, поскольку учитывается прошлый опыт и опыт Европейского союза. Союз строится на основе модели мощного наднационального объединения, способного стать одним из полюсов современного глобального мира. Он при этом должен играть роль эффективного «моста» между Европой и динамичным Азиатско-Тихоокеанским регионом.

Евразийский экономический союз – это масштабный проект, имеющий целью формирование новой организации геополитического пространства. В его орбиту в будущем должны войти практически все страны континента, находящиеся за Уральским хребтом и, прежде всего, такие гиганты, как Китай, Индия и Иран. О потенциальных перспективах проекта можно судить по сравнительным данным ведущих стран и объединений мира (табл. 2).

Таблица 2 – Территория и население важнейших объединений и ведущих стран мира в 2013 г. [5, с. 89]

	Территория		Численность населения (на начало года)		Плотность населения, человек на 1 кв. км
	млн. кв. км	в % к мировому итогу	млн. человек	в % к мировому итогу	
СНГ	22,1	16,2	277	4,0	12,5
ОЭСР	35,1	25,8	1228,1	17,8	35,0
ЕС-27	4,4	3,2	501,1	7,3	113,9
БРИК	38,5	28,3	2891,0	41,8	75,1
Бразилия	8,5	6,3	193,3	2,8	22,7
Индия	3,3	2,4	1215,9	17,6	368,5
Китай	9,6	7,0	1341,4	19,4	139,7
США	9,8	7,3	310,3	4,5	31,7
Япония	0,38	0,3	127,4	1,8	335,3

Как справедливо отметил академик РАН Сергей Глазьев, «наши государства до недавнего времени были одной страной и развивались как единый народнохозяйственный комплекс. Поэтому даже сегодня, спустя двадцать лет после уничтожения СССР, подобная реинтеграция является вовсе не умоуязвимым проектом «на будущее», а насущной необходимостью практически для всех бывших союзных республик. В этом заключается коренное различие между процессами европейской и «евразийской» интеграции» [6].

В октябре-ноябре 2011 г. лидеры России, Казахстана и Беларуси В.В. Путин, Н.А. Назарбаев и А.Г. Лукашенко выступили в газете «Известия» с программными статьями о перспективах евразийской интеграции, в которых отметили, что важнейший интеграционный проект – Единое экономическое пространство России, Беларуси и Казахстана – является, без преувеличения, исторической вехой не только для трех наших стран, но и для всех государств на постсоветском пространстве. А создание в перспективе Евразийского союза – это тот путь, который позволит его участникам занять достойное место в глобальном мире XXI века.

Таким образом, интеграционные процессы планомерно ведут наши государства к созданию общего рынка, аналогичного общему рынку в Европейском союзе. Наша ближайшая

задача – полная реализация потенциала Таможенного союза и ЕЭП, в дальнейшем – создание экономического союза, а в будущем – Евразийского Союза.

Современные экономические интеграционные структуры – ЕврАзЭС, Таможенный союз и формирующееся Единое экономическое пространство – это, по сути, и есть ключевые инструменты воплощения «евразийского проекта». Таким образом, закономерным завершением формирования евразийского интеграционного объединения – ЕврАзЭС – является геополитический мегапроект – Евразийский союз [7, с. 153].

Последний должен рассматриваться как комплексный результат геополитического, социокультурного и экономического объединения входящих в него стран. Этот союз должен быть открыт для всех стран СНГ и других сопредельных государств, к которым закономерно было бы отнести и таких современных гигантов, как Китай и Индия с их огромным людским, экономическим и культурным потенциалом.

На современном этапе регионы, неразрывно соединенные политическими, культурными, экономическими и социальными связями и интегрированные в ЕврАзЭС, могут рассматриваться как ядро будущего общего Евразийского пространства, материальной и геополитической основой кристаллизации Евразийского мегапроекта.

Литература

1. Мансуров Т.А. ЕврАзЭС как пример согласованной политики // Град пяти морей. 04.2011. – № 7. – С.8-11.
2. Spykman N. American strategy. – N.Y., 1944. – P. 105.
3. Бжезинский Ж. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. – М.: Международные отношения, 1998. – С.15.
4. Источники данных: базы данных ООН и МВФ; сборники: «The EU in the World», Eurostat, 2012 г., «Россия и страны мира», Росстат, 2010 г., «Евразийское экономическое сообщество. 10 лет», Статкомитет СНГ, 2012 г., «Statistical Review of World Energy», ВР, 2012.
5. Подробнее эти вопросы рассмотрены в работах: Захаров В.О. Экономическая глобализация как фактор развития евразийской интеграции на постсоветском пространстве: Дис. канд. экон. наук: 08.00.14. – М., 2005. – С. 55.; и Захарченко Д.В. Реинтеграция стран СНГ в системе факторов экономического роста национальной экономики: Дис. канд. экон. наук: 08.00.14. – М., 2004 – С. 20.
6. Tinbergen, J. International Economic Integration. Amsterdam: Elsevier, 1954. – P. 95.
7. Мансуров Т.А. Таможенный союз решающий этап евразийской интеграции. // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. – М., 2010. – № 7. – С.135-231.

References

1. Mansurov T.A. YevrAzES kak primer soglasovannoy politiki. // Grad pyati morey. 04.2011. – № 7. – С.8-11.
2. Spaykmen N. amerikanskaya strategiya. – N.YU., 1944. – P. 105.
3. Bzhezinskiy J. Velikaya shakmatnaya doska. Gospodstvo Ameriki i yego geostrategicheskiye imperativy. – M.: Mezhdunarodnyye otnosheniya, 1998. – С.15.

4. Istochniki dannykh: bazy dannykh OON i MVF; sborniki: «YES v mire», Yevrostat, 2012., «Rossiya i strany mira», Rosstat, 2010., «Yevraziyskoye ekonomicheskoye soobshchestvo. 10 let», Statkomitet SNG, 2012., «Statisticheskiy obzor mirovoy energetiki», BP, 2012.

5. Podrobneye eti voprosy rassmotreny v rabotakh: Zakharov V.O. Ekonomicheskaya globalizatsiya kak faktor razvitiya yevraziyskoy integratsii na postsovetskom prostranstve: Dis. kand. ekon. nauk: 08.00.14. M., 2005; Zakharchenko D.V. Reintegratsiya stran SNG v sisteme faktorov ekonomicheskogo rosta natsional'noy ekonomiki: Dis. kand. ekon. nauk: 08.00.14, 2004.

6. Tinbergen, J. International Economic Integration. Amsterdam: Elsevier, 1954. – P. 95.

7. Mansurov T. A. Tamozhenny soyuz reshayushchiy etap yevraziyskoy integratsii. // Yevraziyskaya integratsiya: ekonomika , pravo , politika . – M., 2010.-№ 7. – S.135. – 231.

УДК 620.91 [574+47]

А.С. Нургазиева, Г.А. Мовкебаева*

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г.Алматы
*e-mail: gmovkebaewa@mail.ru

Сотрудничество России и Республики Казахстан в сфере энергоресурсов в рамках ЕЭП

Энергетическая сфера является одной из ключевых направлений сотрудничества России и Казахстана. Несмотря на то, что Россия и Казахстан являются ведущими экспортерами углеводородов в мире, сотрудничество между двумя странами с каждым годом набирает обороты. В результате страны, которые вполне могли бы стать конкурентами, демонстрируют один из самых удачных на постсоветском пространстве примеров экономической интеграции.

В статье предпринята попытка проанализировать проблемы и перспективы энергетического сотрудничества России и Республики Казахстан.

В представленной работе был применен системный анализ, который дал возможность сделать вывод по проблемам сотрудничества России и Республики Казахстан в сфере энергоресурсов, прогностический метод был применен для оценки перспектив дальнейшего сотрудничества.

Ключевые слова: энергетика, Таможенный Союз, Евразийский экономический союз, Единое Экономическое Пространство.

А.С. Нургазиева, Г.А. Мовкебаева

БЭК шеңберінде Ресей мен Қазақстан Республикасының энергоресурстар саласындағы ынтымақтастығы

Ресей және Қазақстан арасындағы энергетикалық ынтымақтастығы екі ел қызметтестігінің маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Ресей және Қазақстан әлемдегі көмірсутектердің жетекші экспорттаушылары болғанымен, екі ел арасындағы ынтымақтастық жыл сайын ұлғаюда. Нәтижесінде бәсекелес болуы ықтимал елдер посткеңестік кеңістіктегі ең сәтті экономикалық ынтымақтастықтың бірін көрсетуде.

Мақалада Ресей және Қазақстан Республикасы арасындағы энергетикалық ынтымақтастығының мәселелері мен келешегіне талдау жасау амалы ұсынылған. Осы жұмыста Ресей және Қазақстан арасындағы энергетикалық ресурстар саласында ынтымақтастық мәселелерін қорытындылауды мүмкін еткен жүйелік талдау және де алдағы ынтымақтастық мүмкіндіктеріне баға беру үшін болжамалы әдіс қолданылды.

Түйін сөздер: энергетика, Кеден одағы, Еуразиялық экономикалық одақ, Бірыңғай экономикалық кеңістік.

A.S. Nurgazyeva, G.A. Movkebayeva

Cooperation between Russia and the Republic of Kazakhstan in the field of energy resources within CES

Energy cooperation between Russia and Kazakhstan is one of the cooperation key areas of two countries. Despite the fact that Russia and Kazakhstan are the leading exporters of hydrocarbons in the world, the cooperation between two countries has been gaining momentum. As a result of it, the countries which could become competitors, show one of the most successful examples of economic integration on the post-Soviet space.

The article attempts to analyze the problems and prospects of energy cooperation between Russia and Kazakhstan.

In this work a systematic analysis has been applied, which made it possible to draw a conclusion on problems of cooperation between Russia and the Republic of Kazakhstan in the field of energy, a predictive method was applied to assess the prospects for cooperation.

Key words: energy, Customs Union, Eurasian Economic Union, Common Economic Space.

Введение. Энергетический фактор является одним из самых важных для эффективного функционирования экономики каждой страны. Поэтому сотрудничество в сфере энергоресурсов является наряду с военно-политическим сотрудничеством одной из традиционных сфер сотрудничества России и Республики Казахстан, так как Казахстан находится в сердце Евразии и относится к региону Центральная Азия, которая обладает огромными запасами стратегического сырья. Центральная Азия переживает период трансформации и привлекает интерес мировых и региональных держав, здесь интересы России сталкиваются и пересекаются с такими государствами как США, Евросоюз и Китай, а также странами Ближнего и Среднего Востока. Для России важно иметь в регионе надежного партнера и союзника, которым всегда являлась наша республика.

В статье предпринята попытка проанализировать проблемы и перспективы энергетического сотрудничества России и Республики Казахстан.

Проблемы, связанные с вопросами энергетического сотрудничества России и Республики Казахстан, анализировали в своих работах как российские, казахстанские, так и зарубежные исследователи. Хотя есть определенные наработки в этой области, тем не менее, отдельные аспекты этого сотрудничества еще недостаточно исследованы. Использование системного и структурно-функционального анализа дало возможность не только сделать выводы в отношении современного развития сотрудничества Казахстана и России в энергетической сфере, но и применить прогностические методы при оценке перспектив развития данного сотрудничества, выявить проблемы и пути их преодоления.

Энергетическое сотрудничество России и Республики Казахстан. Несмотря на то, что начало сотрудничеству между Россией и Казахстаном было положено еще в начале 90-х годов после провозглашения независимости двумя странами, активно это сотрудничество стало развиваться с начала 2000-х годов, когда стали расти цены на углеводороды.

Дипломатические отношения между двумя странами были установлены 22 октября 1992 года, и с этого времени сотрудничество интенсивно развивалось по всем направлениям. Если рассматривать договорно-правовую базу со-

трудничества России и Республики Казахстан, то стоит отметить, что было подписано более 300 договоров и соглашений. Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи от 25 мая 1992 г., Декларация о вечной дружбе и сотрудничестве, ориентированном в XXI в. от 6 июля 1998 года являются базовыми документами сотрудничества двух стран.

Казахстан и Россия поддерживают интенсивные политические контакты, в первую очередь на высшем уровне. Так, в ноябре 2013 года состоялся X Форум межрегионального сотрудничества России и Казахстана, на котором президенты двух стран подписали новый документ – Российско-казахстанский договор о добрососедстве и союзничестве в XXI веке, который регулирует экономическое сотрудничество двух стран. Центральной областью экономического взаимодействия является топливно-энергетический комплекс.

Энергетическое сотрудничество России и Казахстана можно разделить на три сектора: электроэнергетика, топливная промышленность и атомная энергетика. Базой нефтегазового сотрудничества наших стран являются такие межправительственные соглашения, как «О сотрудничестве и развитии топливно-энергетических комплексов» от 25 декабря 1993 года с ежегодными протоколами к нему – «О техническом и экономическом сотрудничестве и интеграции в нефтегазовых отраслях» от 25 февраля 1997 года, «О сотрудничестве в газовой отрасли» от 28 ноября 2001 года [1].

В экономике каждой страны нефтегазовая отрасль является одной из главных, и поэтому больше всего развивается сотрудничество в этой сфере.

На современном этапе казахстанская нефть направляется через трубопровод Атырау-Самара и КТК.

На нефтяном рынке Казахстана действуют две крупные российские компании, как ОАО «Лукойл» и ОАО «НК «Роснефть». ОАО «Лукойл» участвует в четырех геологоразведочных проектах на шельфе Каспия, семи проектах по добыче на суше. Среди них – разработка Кумкольской группы месторождений, участие в работах на Карачаганак и Тенгизе, а также в ряде проектов в Актюбинской и Мангистауской областях РК. Кроме того, «Лукойл» совместно с НК «КазМунайГаз» участвует в проектах «Тюб-

Караган» и «Аташский» в казахстанской части Каспийского моря. «Роснефть» ведет работы на Адайском блоке месторождений, а также является участником проекта «Курмангазы» [2].

Правительства Российской Федерации и Республики Казахстан предприняли серию эффективных мер для формирования и развития общего рынка нефти и газа. Так, в соответствии с Планом мероприятий по реализации решений Межправительственной комиссии по сотрудничеству между Республикой Казахстан и Российской Федерацией энергетические ведомства разработали совместный топливно-энергетический баланс (ТЭБ).

В рамках составления совместного ТЭБ разработан Совместный баланс нефтяного и газового сырья Республики Казахстан и Российской Федерации на 2004-2015 гг., который стал основой для формирования согласованных объемов экспортных и транзитных поставок нефтегазовых ресурсов, соответствующего Плана их транспортировки и модернизации нефтегазотранспортной инфраструктуры [3].

Сотрудничество России и Казахстана в топливно-энергетической сфере базируются на сегодняшний день с учетом той «карты маршрутов», которая сложилась после развала СССР. Уникальное геополитическое положение Республики Казахстан, не имеющее прямого выхода к мировым рынкам нефти и газа, а также наличие протяженной границы с Россией, определяет экономический и политический вес нефтегазотранспортных операций, осуществляемых между двумя странами. Начало разработки крупных месторождений на суше в районе Каспия и открытие месторождений в северном секторе акватории Каспийского моря усилило участие России в освоении нефтегазовых ресурсов Казахстана, которое в прошлом было довольно ограниченным.

Восстановив параллельную работу энергосистем России и Казахстана, обе страны уже ощутили значительные выгоды. Важным направлением интеграции должно стать формирование общего электроэнергетического рынка, который позволит полностью покрыть потребности в дешевой электроэнергии и эффективнее использовать транзитный потенциал двух стран.

В настоящее время в Казахстане и России создаются межгосударственно вертикально ин-

тегрированные структуры, которые включают в себя весь спектр от добычи угля до выработки электроэнергии.

Проблемы и перспективы сотрудничества в энергетической сфере. Между двумя странами происходит углубление сотрудничества в нефтегазодобывающей и перерабатывающей промышленности, что создает возможности для производства по выпуску продукции завершающих переделов. Нашим странам необходимо скоординировать свои действия в направлении кардинальных структурных преобразований национальных экономик и сделать акцент на сотрудничество в обрабатывающем секторе, что позволит двусторонним отношениям подняться на более высокий уровень.

Россия и Казахстан в основном осуществляют транспортировку нефтегазовых ресурсов в западном направлении, упуская быстро растущие рынки Восточной Азии, и прежде всего Китай. И если сформировать совместный российско-казахстанский картель, то это позволило бы усилить позиции наших стран на мировых рынках нефти и оказывать влияние не только на крупных игроков, но и на мировые нефтяные цены.

На данный момент является важным разработать и принять на межправительственном уровне общую стратегию развития рынка энергоресурсов России и Казахстана, также создать правовую базу, которая могла бы обеспечить развитие торгово-экономических связей между двумя странами в области энергетики, сформировать условия для свободного транзита энергоресурсов и проведению согласованной таможенной, налоговой и тарифной политики в отраслях энергетического сектора.

Создание общего энергетического рынка энергоресурсов России и Казахстана послужит базой для образования Единого энергетического пространства в рамках ЕЭП и будущего Евразийского Экономического Союза.

Основной составляющей будущей нефтегазотранспортной инфраструктуры является нефтепроект Каспийского трубопроводного консорциума (КТК), который обеспечивает выход казахстанской нефти на экспортный терминал Черного моря. Реализация данного проекта создает достаточные мощности для экспорта нефти, и позволяет увеличить экспорт казахстанской и

российской нефти на мировой рынок. По КТК прокачивается более 32 млн. тонн казахстанской нефти. Труба соединяет западноказахстанские месторождения, в том числе и крупнейшее из них – Тенгиз, с российским портом Новороссийск. Хотя министр нефти и газа РК Карабалин У. и предполагает в случае необходимости заменить на маршруты транспортировки нефти в обход России с выходом к Черному морю, Персидскому заливу и Аравийскому морю [4].

Важное значение в развитии нефтегазотранспортной инфраструктуры двух стран имеет участие России и Казахстана в проекте Балтийской трубопроводной системы, предназначенной для экспорта нефти с месторождений Тимано-Печорской нефтегазоносной провинции, а также регионов Западной Сибири и Урало-Поволжья с вовлечением нефти других государств СНГ и, в первую очередь, казахстанской нефти через балтийский порт Приморск. Учитывая, что в долгосрочной перспективе истощение североморских месторождений будет стимулировать спрос на нефтяные ресурсы в северо-западной Европе, актуальность экспорта нефти в данном направлении будет возрастать [5].

Казахстан и Россия являются странами-участницами Таможенного Союза, в рамках ТС были приняты следующие соглашения: 1) о порядке организации, управления, функционирования и развития общих рынков нефти и нефтепродуктов Республики Беларусь, Республики Казахстан и Российской Федерации; 2) о правилах доступа к услугам естественных монополий в сфере транспортировки газа по газотранспортным системам, включая основы ценообразования и тарифной политики [6].

Формирование единого экономического пространства окажет положительное влияние на развитие нефтегазовой отрасли Казахстана и России, создаст условия для свободного передвижения товаров, капитала, услуг и рабочей силы.

Для эффективного функционирования ЕЭП нужно решить следующие проблемы: сохранить качество каспийской нефти в системе трубопровода Атырау – Самара; решить проблемы недискриминационного доступа в газотранспортную систему Российской Федерации для транспортировки казахстанского газа в третьи страны; отрегулировать вопрос по поставкам нефти на Павлодарский нефтехимический завод; повы-

сить конкурентоспособность нефтегазовой промышленности Казахстана; усовершенствовать механизм государственного регулирования рынка нефтепродуктов в Казахстане и в целом в рамках ЕЭП.

Есть как положительные, так и отрицательные стороны вступления Казахстана в ЕЭП. Преимуществами можно назвать стимулирование производства нефти и нефтепродуктов, что окажет тонизирующее воздействие на казахстанские НПЗ, повысит конкурентоспособность нашей продукции, также обеспечит внутренний рынок Казахстана качественными нефтепродуктами. Недостатки – ослабление отечественной продукцией перед сильными российскими производителями.

Формирование общего энергетического рынка России и Казахстана послужит развитию взаимовыгодных хозяйственных связей в области энергетики, позволит насытить внутренний рынок дешевыми видами энергоресурсов и покрыть потребности потребителей в них и расширит возможности для экспортных поставок энергоресурсов в третьи страны. На сегодняшний день возрастает конкуренция интересов поставщиков и потребителей нефтегазовых продуктов, сотрудничество и интеграция наших стран позволит усовершенствовать и развить собственные национальные нефтегазовые комплексы, а также защитить энергетические интересы и обеспечить энергетическую безопасность на мировой арене.

У России и Казахстана взаимодополняемые экономики, что позволяет им эффективно интегрироваться для решения масштабных народнохозяйственных проблем, которые невозможно было бы представить без объединения усилий производителей нескольких стран. Также для успешной интеграции необходимо технологическое взаимодействие нефтегазовых комплексов не только как потребителей различных услуг компаний, но и в качестве импортеров технологий и оборудования.

Россия, как и Казахстан, проводит многовекторную политику выбора направлений экспорта для того, чтобы максимально эффективно использовать трубопроводные системы. Данная стратегия позволяет интегрироваться экономике двух стран, принося как политические, так и экономические выгоды.

Для Казахстана актуальное значение имеет реализация таких правовых норм, как неприменение сторонами во взаимной торговле количественных ограничений и вывозных таможенных пошлин, единые тарифы на транзит углеводородов, недискриминационный доступ в трубопроводную систему стран-участниц.

Вместе с тем нерешенными пока остаются вопросы экспорта казахстанского газа и доступа в газопроводную систему ОАО «Газпром».

Принятое Соглашение о правилах доступа к услугам естественных монополий в сфере транспортировки газа по газотранспортным системам, включая основы ценообразования и тарифной политики, регулирует лишь отношения по поставкам газа в рамках ЕЭП. Кроме того, в соответствии с российским законодательством свободный доступ к газотранспортной инфраструктуре имеют лишь хозяйствующие субъекты, зарегистрированные на территории РФ. В связи с этим дальнейшее развитие интеграционного сотрудничества государств ЕЭП предполагает принятие мер по совершенствованию нормативно-правовой базы и созданию условий для взаимодействия нефтегазовых комплексов стран-участниц.

Повышение конкурентоспособности отраслей ТЭК и модернизация нефтегазоперерабатывающей промышленности станет важным условием успешной интеграцией Казахстана в ЕЭП.

Заключение.

Таким образом, сотрудничество России с Казахстаном в области энергетики можно назвать наиболее стабильным и эффективным. Правительствами России и Казахстана предпринимает-

ся многое для формирования и развития общего рынка энергоресурсов, что усилило бы позиции Казахстана и России как экспортеров нефти и газа в контексте влияния на мировые нефтяные цены. Условиями интеграции нефтегазовых комплексов России с Казахстаном являются:

- коллективная работа по нефтегазодобыче, транспортировке и переработке энергоресурсов;
- согласование позиций в отношении стран-импортеров;
- совместные усилия по привлечению инвестиций;
- создание и внедрение механизмов финансирования совместных инвестиционных проектов в сфере энергетики;
- совместная работа по инновационной деятельности, по проведению научно-технических исследований, подготовке кадров;
- совместные усилия по обеспечению прямого выхода на традиционные и новые рынки сбыта нефти, нефтепродуктов и газа [7].

Тот факт, что у Казахстана нет естественного выхода к мировым рынкам, а Россия и Казахстан имеют самую протяженную в мире сухопутную границу, повышает значение партнерства двух стран в нефтегазовой сфере. Это сотрудничество в области транспортировки энергоресурсов в западном направлении может и должно быть дополнено разработкой новых стратегических маршрутов в направлении региона Восточной Азии, в первую очередь Китая.

Дальнейшее развитие сотрудничества России и Казахстана в нефтегазовой сфере будет существенным фактором активизации интеграционных процессов в рамках ЕЭП.

Литература

- 1 Руководство «Газпрома» обсудило с казахстанской стороной перспективы сотрудничества в газовой сфере // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30065953
- 2 Казахстан – Россия: сотрудничество на Каспии // <http://www.ia-centr.ru/publications/136/>
- 3 Султанов Б.К. Перспективы развития российско-казахстанского сотрудничества // «Жас Казак» от 25 ноября 2005 года.
- 4 Панфилова В. Казахстанская нефть на мировой рынок может пойти через Азербайджан // <http://ru.journal-neo.org/2014/04/20/rus-kazahstanskaya-neft-na-mirovoj-ry-nok-mozhet-pojti-cherez-azerbajdzhan>
- 5 Основные проблемы и перспективы развития транзитного потенциала государств ЕвразЭС // <http://www.analitika.org/ca/economics/2215-20050713015302731.html>
- 6 Соглашение от 09.12.2010 «О порядке организации, управления, функционирования и развития общих рынков нефти и нефтепродуктов Республики Беларусь, Республики Казахстан и Российской Федерации» // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_113004
- 7 Лоскутова И. Н. Пути углубления энергетического сотрудничества между Казахстаном и Россией // Молодой ученый. – 2011. – №8. Т.1. – С. 154.

References

- 1 Rukovodstvo «Gazproma» obsudilo s kazakhstanskoj storonoy perspektivy sotrudnichestva v gazovoy sfere// http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30065953
- 2 Kazakhstan – Rossiya: sotrudnichestvo na Kaspii// <http://www.ia-centr.ru/publications/136/>
- 3 Sultanov B.K. Perspektivy razvitiya rossiysko-kazakhstanskogo sotrudnichestva// «Zhas Kazak» ot 25 noyabrya 2005 goda
- 4 Panfilova V. Kazakhstanskaya nefť na mirovoy rynek mozhet poyti cherez Azerbaydzhan // <http://ru.journal-neo.org/2014/04/20/rus-kazakhstanskaya-neft-na-mirovoj-ry-nok-mozhet-pojti-cherez-azerbajdzhan>
- 5 Osnovnye problemy i perspektivy razvitiya tranzitnogo potentsiala gosudarstv EvrAzES// <http://www.analitika.org/ca/economics/2215-20050713015302731.html>
- 6 Soglashenie ot 09.12.2010 «O poryadke organizatsii, upravleniya, funktsionirovaniya i razvitiya obshchih rynkov nefi i nefteproduktov Respubliki Belarus’. Respubliki Kazakhstan i Rossiyskoy Federatsii» // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_113004
- 7 Loskutova I.N. Puti uglubleniya energeticheskogo sotrudnichestva mezhdru Kazakhstanom i Rossiey // Molodoy uchenyy. – №8. T.1. – S. 154.

УДК 339.542.2(574+470)

Д.С. Сапаров, Е.С. Чукубаев*

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы
*e-mail: aroldo57@rambler.ru

Таможенный союз и вопросы экономического сотрудничества России и Казахстана

Одной из ключевых опор в многосторонних отношениях между государствами является их экономическая составляющая. Несомненно, важным фактором в отношениях между Республикой Казахстан и Российской Федерацией является взаимное торговое, финансовое сотрудничество. Со времен Советского союза Казахстан и Россия имели общий народнохозяйственный и военно-промышленный комплексы. После распада СССР значительная часть связей оборвалась, вынуждая страны заново создавать общее экономическое пространство. Помимо создания СНГ в 1995 году, страны договорились о создании общей экономической зоны – Таможенного союза. С 2010 года все экономические отношения между двумя государствами можно рассматривать через призму уже действующего Таможенного союза. На данный момент проанализированы итоги 3 лет под флагом организации и дан прогноз на основе нынешней информации.

Ключевые слова: Республика Казахстан, Российская Федерация, Таможенный союз, экономические отношения, торговля, сотрудничество.

Д.С. Сапаров, Е.С. Чукубаев

Кедендік Одақ және Қазақстан мен Ресейдің экономикалық серіктестігінің мәселелері

Мемлекетаралық қарым-қатынастардың маңызды негізі олардың экономикасы болып табылады. Әлбетте, маңызды фактор Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерация арасында өзара сауда және қаржы ынтымақтастығы болып табылады. Кеңес үкіметі дәуірінен бері Қазақстан мен Ресей арасында ортақ халықшаруашылығы мен әскери-өнеркәсіп кешендері болды. Алайда КСРО ыдырауынан кейін байланыстың маңызды бөлігі үзіліп, мемлекеттерді қайта ортақ экономикалық аясын жасауға мәжбүр етті. ТМД құруынан басқа, 1995 жылы мемлекеттер ортақ экономикалық аймағын құруға келісімге келді. Ұйымның алдағы әрекетсіздігіне қарамастан, 2010 жылдан бастап екі мемлекет аралығындағы экономикалық қарым-қатынастарын Ортақ Кедендік Одағының жұмысынан көруге болады. Қазіргі таңда ұйымның жалауының астында 3 жылдық жұмыстың нәтижесін талдап, қазіргі ақпараттың негізі арқылы божам жасауға болады.

Түйін сөздер: Қазақстан Республикасы, Ресей Федерациясы, Кедендік одақ, экономикалық қатынастар, сауда, серіктестік.

D.S. Saparov, E.S. Chukubaev,

The customs union and economic cooperation of Russia and Kazakhstan

One of the key pillars of the multilateral relations between states is their economic component. Undoubtedly an important factor in relations between the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation is the mutual trade, financial cooperation. Kazakhstan and Russia have a common national economic and military-industrial complexes. After the collapse of the USSR a significant part of the connection was lost, forcing the country to re-create a common economic space. In addition to creating the CIS in 1995, countries agreed to create a common economic zone – the Customs Union. Since 2010 all economic relations between the two states can be viewed through the prism of already existing Customs Union. The results of three years under the banner of the organization are analyzed and a prediction based on current information are made.

Key words: Republic of Kazakhstan, Russian Federation, Customs Union, economic relations, trade, cooperation.

Экономическое сотрудничество является одной из основ межгосударственных отношений. Примером взаимовыгодного партнерства и сотрудничества являются отношения между Казахстаном и Россией. Развитие двустороннего сотрудничества Казахстана и России в торгово-экономической сфере является взаимовыгодным процессом, целесообразность которого обусловлена комплексом историко-географических предпосылок. Углубление экономического взаимодействия двух стран по целому ряду направлений объективно отвечает реализации национальных интересов Казахстана и России, как в контексте мирового позиционирования, так и с точки зрения внутривосточного развития.

Анализ социально-экономической ситуации в двух государствах позволяет сделать вывод о том, что эти страны наиболее синхронно идут по пути рыночного реформирования. В Казахстане и России за последние годы достигнуты устойчивые темпы экономического роста.

Однако, говоря об экономическом сотрудничестве между двумя странами, прежде всего необходимо определить исходные параметры, которыми обладают Россия, Казахстан. На территории двух стран проживают около 160 млн человек, страны обладают почти 75 проц. экономического потенциала бывшего СССР, и их объединенная экономика могла существенно возрасти за счет снятия таможенных ограничений.

Совокупный ВВП двух стран составляет 2,2 трлн долларов, а совокупный товарооборот – 900 млрд долларов. Предполагалось, что Таможенный союз даст положительный экономический эффект, увеличение ВВП и товарооборота. Кроме того, Таможенный союз должен был помочь занять ключевые позиции на мировом энергетическом и зерновом рынках, т.к. совокупные резервы нефти двух стран составляют 18 млрд тонн, а доля в мировом экспорте пшеницы – 14 проц [1].

Исторически сложилось так, что регионы России и Казахстана имеют схожие сравнительные характеристики экономического развития, что не создает лишних препятствий для равноправного взаимодействия. Между регионами Российской Федерации и областями Республики Казахстан заключены и действуют более 240 соглашений в области торгово-экономического, научно-технического, гуманитарного сотрудни-

чества, а также сотрудничества в области охраны окружающей среды.

Практически все регионы Российской Федерации осуществляют торгово-экономические отношения с Республикой Казахстан. В последние годы наибольших объемов взаимного товарооборота с Республикой Казахстан, превышающих миллиард долларов США, достигли Челябинская и Оренбургская области. Наиболее активными участниками внешнеторговой деятельности с Казахстаном являются г. Москва, Свердловская область, Республики Башкортостан и Татарстан, г. Санкт-Петербург, Кемеровская, Тюменская, Московская области, Алтайский и Пермский края, Самарская, Омская, Томская, Новосибирская, Иркутская и Астраханская области [2].

Такое положение во многом определяется условиями, способствующими поддержанию и укреплению взаимовыгодного торгово-экономического сотрудничества. Немаловажное значение имеет тот факт, что приграничные территории двух стран включают 12 регионов Российской Федерации и 7 областей Республики Казахстан. Такое положение в значительной мере оказывает положительное влияние на поддержание на высоком уровне объемов товарооборота приграничных регионов России и Казахстана, который в последние годы составляет около 40% от общего объема товарооборота двух стран.

Большие перспективы в объединении двух крупных экономик, а также уже созданные торговые и производственные связи между странами, приграничное сотрудничество и большое количество экономических, политических и культурных соглашений привели к естественной необходимости в более глубокой интеграции. Кроме того, у двух стран с увеличением экспорта и импорта появилась необходимость в интеграции в глобальную экономику, что усилило естественную обусловленность сотрудничества Казахстана и России.

В этом плане необходимо было обратить взор в сторону развитых стран, которые давно уже избрали для себя путь многоступенчатой интеграции, ведущей в конечном итоге к политическому сближению. Именно межгосударственным, экономическим, торговым, валютно-финансовым объединениям западные страны в немалой степени обязаны своим стабильным и

поступательным развитием. Первейшим шагом к объединению национальных хозяйств для решения важнейших задач экономики явилась выработка единой таможенной политики.

Мировой опыт на примере Европейского Союза и НАФТА показал эффективность подобного направления развития. С распадом СССР образование СНГ не дало какого-либо эффекта с точки зрения экономического и даже политического развития. В связи с этим в 1995 году представителями Казахстана, России, Беларуси, а чуть позже Киргизии, Узбекистана и Таджикистана было подписано соглашение о создании специальной экономической организации – Таможенного Союза. Впрочем соглашение действовало лишь на бумаге, в 2001 году был подписан договор о создании Евразийского экономического сообщества, который должен был заменить бездействующий Таможенный союз. Тем не менее, действительно таможенный кодекс начал применяться в Казахстане, России и Беларуси с 2010 года [3].

Предполагалось, что создание Таможенного союза приведет к стимуляции экономики стран-участниц, что было упомянуто в Послании Президента РК к народу Казахстана от 28 января 2011 года «Построим будущее вместе!» [4].

Начиная с того момента на сегодняшний день уже можно говорить о предварительных итогах создания организации, сделать определенные выводы исходя из имеющейся информации, а также сделать прогноз дальнейшего существования организации.

Во-первых, необходимо оценить экономические последствия вступления стран в организации. Рост экспорта Казахстана в страны-партнеры по Таможенному союзу увеличился в два раза по сравнению с темпами роста экспорта в третьи страны. В ближайшем будущем можно прогнозировать ежегодное увеличение экспорта на 4-6 млрд долл. Также можно прогнозировать и увеличение импорта, особенно из стран-партнеров по Таможенному союзу, в первую очередь из России. Дополнительный импорт российской продукции в Казахстан можно оценить в 1,5 млрд долл., а общее увеличение импорта в 2,5 млрд долл. Конечно, с этой позиции также необходимо учесть, что рост объемов импорта может нести определенную угрозу позициям товаропроизводителей на внутреннем рынке, но данная ситуация также способствует

повышению уровня конкуренции и соответствует интересам потребителей импортной продукции [5].

Во-вторых, помимо внешнеторгового аспекта, формирование Таможенного союза и активизация товарооборота в его границах оказывают позитивное влияние и на другие экономические показатели – промышленное и сельскохозяйственное производство, и, в конечном счете, ведет к росту экономики в целом. Современные исследования показывают, что существует четкая взаимосвязь между активизацией внешней торговли и ростом ВВП. В частности, исследования на примере ЕС показали, что рост внешнеторгового оборота на 1 % обуславливает рост ВВП на 0,22 %. В Казахстане же данная взаимосвязь выражена еще более четко: рост экспорта на 1 процент соответствует росту ВВП примерно на 0,9 процента. Соответственно, прогнозируемое увеличение экспорта при вступлении страны в Таможенный союз на 3-5% может дать дополнительный прирост ВВП на уровне 2-4 % [6].

Таким образом, экономический эффект от вступления Казахстана в Таможенный союз может быть спрогнозирован как весьма существенный и исчисляться несколькими миллиардами долларов США в год за счет роста ВВП, экспорта, производства в основных отраслях казахстанской экономики. Другими положительными последствиями данного шага будут либерализация внешнеэкономических связей и снижение величины издержек для казахстанских компаний при их выходе на рынки России и Беларуси; снижение цен на импортные товары вследствие отмены таможенных пошлин внутри союза; рост занятости вследствие оживления хозяйственной деятельности предприятий, ориентированных на внешние рынки стран Таможенного союза; повышение уровня социального развития как результат дополнительного импульса к экономическому росту.

Также стоит уделить особое внимание проникновению инвестиций между странами. Россия инвестировала в экономику Казахстана \$1 млрд. При этом казахстанские инвестиции в российскую экономику еще больше – \$1,7 млрд. Уже подписано более 200 межрегиональных соглашений о сотрудничестве, а объем двусторонней торговли стран за последние 10 лет вырос на \$5,8 млрд, до \$22,4 млрд. [7].

Тем не менее, несмотря на уже произошедшие положительные экономические сдвиги, потенциал регионального сотрудничества реализуется не в полной мере и тому есть несколько весомых причин.

Во-первых, одна из причин этого – недостаточно развитые коммуникационные связи между регионами двух стран.

Во-вторых, слабо развитая рыночная инфраструктура определяет отсутствие благоприятного инвестиционного климата. Объемы инвестиций, привлекаемых в экономику приграничных регионов, остаются недостаточными для структурных реформ.

В-третьих, не все регионы России имеют развитые отношения с казахстанскими приграничными центрами. Так, например, Алтайский край и Свердловская область активно взаимодействуют с Казахстаном, а ряд других регионов России, среди которых Курганская и Тюменская области, демонстрируют обратную динамику [8].

Тем не менее, в российско-казахстанском экономическом пространстве соединены интересы многих как российских, так и казахских предприятий. Именно поэтому в урегулировании вопросов торгово-экономического характера в пределах СНГ не последняя роль должна отводиться приграничным регионам. Именно приграничным регионам принадлежит инициатива сближения на межрегиональном уровне с государствами Содружества. Приграничные территории в условиях несбалансированности хозяйственно-экономических вопросов первыми выступают за интеграцию, поддерживают идеи единого экономического пространства.

Если говорить о произошедших изменениях за время активного существования Таможенного союза, то можно утверждать, что: сформировалась общая таможенная территория и заработала единая система таможенного регулирования со свободным перемещением товаров внутри таможенного союза; цены на товары стали более конкурентоспособны; товарооборот между странами-участницами ТС вырос более чем на 30 %; экспорт/импорт стал доступен тем компаниям, которые раньше не решались выходить на внешние рынки, число участников [9].

О важности Таможенного союза высказывались первые лица государств-членов:

«Наш интеграционный проект выходит на качественно новый уровень, открывает широкие

перспективы для экономического развития, создает дополнительные конкурентные преимущества. Такое объединение усилий позволит нам не просто вписаться в глобальную экономику и систему торговли, но и реально участвовать в процессе выработки решений, задающих правила игры и определяющих контуры будущего.

Убежден, создание Евразийского союза, эффективная интеграция – это тот путь, который позволит его участникам занять достойное место в сложном мире XXI века. Только вместе наши страны способны войти в число лидеров глобального роста и цивилизационного прогресса, добиться успеха и процветания» [10].

Кроме того, нельзя не отметить, что параллельно с процессом формирования Таможенного союза идет подготовка вступления Казахстана во Всемирную торговую организацию. Руководителями стран Таможенного союза принято решение о вступлении в эту международную организацию на скоординированных условиях. Это обстоятельство позволит усилить положительные моменты от вступления в ВТО.

Подводя итог всему вышесказанному, можно сказать, что создание Таможенного союза – это сложный процесс, затрагивающий многие аспекты в жизнедеятельности государств-участников. Но этот путь необходимо пройти для укрепления экономик. Как уже было выяснено, общий внутренний рынок стран Таможенного союза имеет достаточный потенциал освоения, для него характерны значительные запасы природных ресурсов и выгодное геоэкономическое расположение.

Более того, за прошедшие три года деятельности Таможенного союза можно говорить о значительных позитивных сдвигах в экономике обеих стран, это и увеличение ВВП, экспорта и импорта, в особенности среди стран-участниц договора, и увеличение конкурентоспособности товаров и цен на них, и свободное перемещение товаров в пределах объединения.

Таможенный союз улучшит инвестиционный климат всех стран-участниц, потому что рынок сбыта каждой из них значительно вырос, ускорился процесс перемещения товаров. Такая динамика станет привлекательной для создания совместных предприятий, привлечения инвестиций, будет стимулировать экономическую активность.

Кроме того, Таможенный союз может стать ступенью, подготовительным этапом к созданию интеграционного объединения более высокого уровня – Единого экономического

пространства, со свободным перемещением товаров, капитала, рабочей силы, согласованной экономической, денежно-кредитной, валютной политикой.

Литература

- 1 Таможенный союз России, Белоруссии и Казахстана // ИТАР ТАСС Урал; Режим доступа: <http://www.tass-ural.ru/details/109778.html>, свободный; 05.07.2010
- 2 Краткий аналитический обзор о состоянии и перспективах развития торгово-экономических связей субъектов Российской Федерации с Республикой Казахстан // Портал внешнеэкономической информации. // http://www.ved.gov.ru/exportcountries/kz/kz_ru_relations/kz_ru_trade/kz_ru_trade_subjects/
- 3 Соглашение о таможенном союзе (г. Москва, 20 января 1995 года) http://www.epravo.kz/urist/detail.php?ELEMENT_ID=3520
- 4 Послание Президента Республики Казахстан Н.Назарбаева народу Казахстана. 28 января 2011 г. http://www.akorda.kz/ru/page/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-a-nazarbaeva-narodu-kazahstana-28-01-2011-g_1340624589
- 5 Выступление Президента Республики Казахстан Назарбаева Н.А. на пресс-конференции по итогам заседания Межгоссовета – 27.11.2009 // Официальный сайт Президента Республики Казахстан // <http://www.akorda.kz>
- 6 Трофимова Ю.В. Таможенный союз Беларуси, Казахстана, И Россия в мировой торговой системе // http://www.rusnauka.com/14_NPRT_2010/Economics/66440.doc.htm
- 7 Панфилова В. Отношения России и Казахстана – хороший пример бесконфликтного сотрудничества – Ноябрь, 2013 // <http://newskaz.ru/comment/20131119/5808923-print.html>
- 8 Созаев-Гурьев Е. Россия и Казахстан подписали новый договор о союзе. – Ноябрь, 2013 // <http://izvestia.ru/news/560471>
- 9 Ахтямов М. К. Плюсы и минусы Таможенного Союза //Инмаркон; Режим доступа: <http://inmarkon.ru/ved-informer/article/pljusy-i-minusy-tamozhennogo-sojuza/> свободный; 07.01.2012
- 10 Путин В. В. Новый интеграционный проект для Евразии – будущее, которое рождается сегодня.
- 11 Договор «О Евразийской экономической комиссии» <http://sudevrazes.org/main.aspx?guid=19461>
- 12 «О регламенте работы Евразийской экономической комиссии» от 18 ноября 2011 года http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_146991/

References

- 1 Tamozhennyj sojuz Rossii, Belorussii i Kazahstana // IТАR TASS Ural; Rezhim dostupa: <http://www.tass-ural.ru/details/109778.html>, svobodnyj; 05.07.2010
- 2 Kratkij analiticheskij obzor o sostojanii i perspektivah razvitiya torgovo-jekonomicheskikh svjazej sub#ektov Rossijskoj Federacii s Respublikoj Kazahstan // Portal vneshnejekonomicheskoi informacii. // http://www.ved.gov.ru/exportcountries/kz/kz_ru_relations/kz_ru_trade/kz_ru_trade_subjects/
- 3 Soglashenie o tamozhennom sojuze (g. Moskva, 20 janvarja 1995 goda) http://www.epravo.kz/urist/detail.php?ELEMENT_ID=3520
- 4 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan N.Nazarbaeva narodu Kazahstana. 28 janvarja 2011 g. http://www.akorda.kz/ru/page/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-a-nazarbaeva-narodu-kazahstana-28-01-2011-g_1340624589
- 5 Vystuplenie Prezidenta Respubliki Kazahstan Nazarbaeva N.A. na press-konferencii po itogam zasedanija Mezghossoveta – 27.11.2009 // Oficial'nyj sajt Prezidenta Respubliki Kazahstan // <http://www.akorda.kz>
- 6 Trofimova Ju.V. Tamozhennyj sojuz Belarusi, Kazahstana, I Rossija v mirovoj torgovoj sisteme // http://www.rusnauka.com/14_NPRT_2010/Economics/66440.doc.htm
- 7 Panfilova V. Otnoshenija Rossii i Kazahstana – horoshij primer beskonfliktного sotrudnichestva – Nojabr', 2013 // <http://newskaz.ru/comment/20131119/5808923-print.html>
- 8 Sozaev-Gur'ev E. Rossija i Kazahstan podpisali novyj dogovor o sojuze. – Nojabr', 2013 // <http://izvestia.ru/news/560471>
- 9 Ahtjamov M. K. Pljusy i minusy Tamozhennogo Sojuza //Inmarkon; Rezhim dostupa: <http://inmarkon.ru/ved-informer/article/pljusy-i-minusy-tamozhennogo-sojuza/> svobodnyj; 07.01.2012
- 10 Putin V. V. Novyj integracionnyj proekt dlja Evrazii – budushhee, kotoroe rozhdaetsja segodnja.
- 11 Dogovor «O Evrazijskoj jekonomicheskoi komissii» <http://sudevrazes.org/main.aspx?guid=19461>
- 12 «O reglamente raboty Evrazijskoj jekonomicheskoi komissii» ot 18 nojabrja 2011 goda http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_146991/

ӘОЖ 339.9 (574)

Р.Е. Сарбаева*, Е.К. Мырзатаев

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
*e-mail: sarbaygoza@mail.ru

Еуразиялық экономикалық одақ жағдайындағы Қазақстан экономикасына жаңа құрылымның қажеттілігі

Қазіргі таңда жаһандық экономикалық кеңістікті қалыптастыратын құбылыстар әлемдік масштабта елдер арасындағы интеграциялық үдерістерді күшейтіп келеді. Жаһандық үрдістер мемлекеттердің өз экономикалық құрылымдарын қайта реформалауына, жаңа экономикалық саясат қалыптастыруына ықпал етеді.

Берілген мақалада Қазақстанның жаһандық, аймақтық интеграциялық үдерістердегі белсенділігі айқындалған. Еуразиялық интеграцияның жаһандық маңыздылығы ашылған. Жаһандану үрдістері өз бастауын аймақтық интеграциялардан алатынын тарихи жағдайлар көрсетіп отырғандықтан, нарықтық экономикаға бағыт алған Қазақстанның экономикалық құрылымын зерделеу өзекті тақырыптардың бірі болып табылады. Осыған орай, авторлар Қазақстанның Еуразия кеңістігінде мүмкін болатын экономиканың жаңа құрылымының қажеттігін талдауға тырысқан. Оған мемлекеттік бағдарламаларды, халықаралық маңызы бар жобаларды және Елбасы Жолдауларын негізге алып, Бүкіләлемдік экономикалық форумның мәліметтеріне, деректеріне сүйенеді.

Мақалада сыртқы экономикалық интеграциялық үрдістердің әсерінен қалыптасқан экономика құрылымы талданып, экономика секторларына арнайы ұсыныстар жасаған.

Түйін сөздер: экономика құрылымы, Қазақстан, еуразиялық интеграция, Кедендік Одақ, еуразиялық экономикалық одақ, БЭФ.

Р.Е. Сарбаева, Е.К. Мырзатаев

Необходимость создания новой структуры экономики Казахстана в Евразийском экономическом союзе

На сегодняшний день явления, формирующие глобальные экономические пространства, усиливают интеграционные процессы между странами в мировом масштабе. Глобальные процессы влияют на перестройку экономических структур государств, на формирование новых экономических политик.

В данной статье определена активность Казахстана в глобальных, региональных интеграционных процессах. В статье рассматривается важность евразийской интеграции в глобализационном процессе. Как мы видим из истории, глобализационные тенденции начинаются с региональных интеграций, таким образом, изучение структуры экономики Казахстана становится одной из актуальных тем при переходе на рыночную экономику. В связи с этим авторы постарались дать анализ о необходимости новой структуры экономики Казахстана в Евразийском пространстве. Для этого взяты за основу Послания Президента и государственные программы, проекты, имеющие международную важность, а также материалы Всемирного экономического форума.

В статье дан анализ формирования экономической структуры экономики, специальные рекомендации по секторам структуры экономики и определены актуальные проблемы.

Ключевые слова: экономическая структура, Казахстан, евразийская интеграция, Таможенный союз, Евразийский экономический союз, ВЭФ.

R.E. Sarbayeva, E.K. Myrzatayev

The necessity of creation of a new structure of Kazakhstan economy in the Eurasian economic union

Today the phenomena forming global economic spaces, strengthen integration processes between the countries on a global scale. Global processes influence on the reforming of economic structures of the states, the formation of new economic policies.

In this article the activity of Kazakhstan in the global, regional integration processes is defined by the authors. The importance of Eurasian integration in the globalized process is considered in the article. As we see from the history

globalization tendencies start from the regional integration, thus, the study of the structure of the economy of Kazakhstan becomes one of the actual themes in the transition to the market economy. Therefore, the authors tried to give analysis of the new economic structure of Kazakhstan in the Euroasian space. The Messages of the President and state programs, projects which are of the international importance are taken as a basis for this purpose, as well as, the materials of the World economic forum.

In the article the analysis of forming economic structures of the Kazakhstani economy, special recommendations on the sectors of economic structure are given and the actual problems in this field are defined.

Key words: economic structure, Kazakhstan, Eurasian integration, Customs Union, Eurasian economic union, WEF.

Қазіргі таңда жаһандық экономикалық кеңістікті қалыптастыратын құбылыстар әлемдік масштабта елдер арасындағы интеграциялық үдерістерді күшейте түсуде. Әлемдік шаруашылық экономикалық, технологиялық, әлеуметтік және тағы басқа сфераларда ірі өзгерістерге тап болып, капиталдың халықаралық орын алмасуының белсендірілуіне, әлемдік байланыстың бірыңғай жүйесінің құрылуына алып келіп отыр.

Жаһанданудың бұл дамуын әлем елдеріне жаңа мүмкіндік алып келетін объективті үрдіс ретінде қабылдауымыз керек. Сондықтан кезкелген мемлекет жаһандану үдерісінде өзіне пайда әкелетін экономикалық басымдылықтарды іздеу қажет. Мұндай басымдылықтарды, артықшылықтарды мемлекеттер алдыңғы қатарлы ғылыми-техникалық, технологиялық және біліктілік мүмкіндіктерінен қарастыруы тиіс.

Жаһандық үрдістер мемлекеттердің өз экономикалық құрылымдарын қайта реформалауына, жаңа экономикалық саясат қалыптастыруына ықпал етеді. Айта кететін жайт, әлемнің дамыған алпауыт мемлекеттері жаһандық экономикаға интеграциялану стратегиясын құруына, ондағы жаһандық үдерісте алатын орнына болжам жасауына бірнеше онжылдықтарды жұмсаған екен. Қазіргі күнде осы мемлекеттер басқа дамушы елдердің қызығушылықтарынан гөрі, өз мүдделерін алға қойып, жаһандық саясатын жүргізіп келеді. Осылайша, бұл дамыған мемлекеттер жаһанның қозғаушы күшіне, жүргізушісіне және қайнар көзіне айналып, жоғары технология, ақпараттық байланыстардың дамуында ірі секіріс жасап, өз азаматтарының өмір сүру жағдайы мен сапасын өзгертті.

Қазіргі уақытта жаһандану үдерісінде кезкелген мемлекеттің дамуы – оның экономикасының әлемдік сұраныс эволюциясына бейімделуі, салалардың ұлттық мамандануын дұрыс таңдай білуі, өткір бәсекелестік орын алған жағдайда жаңа тауар шығару немесе жаңа нарықты игеруі

арқылы ғана мүмкін болып отыр. Мұндай әлемдік сұраныс жаһандық құрылымының астарында сұранысқа динамикалық түрде әсер ету қабілеті, керек бағытта оны қалыптастыру негіздерінде әлемнің жетекші державаларының нарықтық табыстары, жекелей айтқанда, АҚШ және Батыс Еуропа елдерінің жетістіктері жатыр.

Жаһандану үрдістері өз бастауын аймақтық интеграциялардан алатынын тарихи жағдайлар көрсетіп отырғандықтан, нарықтық экономикаға бағыт алған Қазақстанның экономикалық құрылымын зерделейік. Кеден Одағына мүше-мемлекеттер 2015 жылы еуразиялық экономикалық одақ құруды жоспарлап отыр. Қазіргі таңда, Қазақстан экономикасының құрылымы сыртқы интеграциялық үрдістердің әсерінен қалай дамып келеді? Кеден Одағының жағдайына елдің экономикалық құрылымы қаншалықты бейімделді? Оның оң және теріс әсерлері? Қазақстанның жоспарлы стратегиясы жолында Еуразиялық экономикалық одақ құрамында елдің перспективті экономикалық құрылымының қажеттігі қандай?

Экономиканың қалыптасуы, инфрақұрылымның, әлеуметтік сфералар, денсаулық сақтау және білім жүйесінің дамуы секілді іргелі мәселелерді шешудің қажеттілігі – жас тәуелсіз мемлекеттер үшін алғашқы міндеттер болып табылады. Осы орайда, мемлекеттің дамуында стратегиялық жоспарлаудың рөлі аса үлкен. Мұны еліміздің тарихи тәжірибесінен байқаймыз. Ағымдағы жылы 2030 стратегиясының шеңберін кеңейтіп, жаңа «Қазақстан-2050» стратегиясын қабылдап отырмыз. Себебі әлемдік құбылыстар, жаһандық өзара тәуелділік тұрақты әрі ұзақ мерзімді дамуды талап етеді. Көптеген басқа мемлекеттер, сондай-ақ, халықаралық экономикалық ұйымдар да әлемдік экономиканың даму болжамдарын 20-50 жылға жасап жатыр [1].

Елбасы жолдауларының мұндай стратегиялық жоспарлары экономикамыздың жаңа құры-

лымдарын қалыптастырып қана қоймай, жаһандану үдерісінде жаңа экономикалық саяси бағытын көрсетеді.

Ендеше, қалыптасқан мемлекет экономикасының құрылымы Кедендік Одақ жағдайында қандай өзгерістерді қажет ететінін талдайық.

Жолдауда «жаңа бағыттың экономикалық саясаты – тегіс қамтитын экономикалық прагматизм» деп көрсетіледі. Бұл дегеніміз экономикалық саясаттың жаңа қағидаттарына көшуді білдіреді, яғни пайдалылық, инвестициялардан қайтарымдылық және бәсекелестік [1]. Бүгінгі теориялық көзқарастар мен тәсілдер әлемдік экономикалық кеңістіктің жаңа жағдайында жарамсыз болуы мүмкін.

Сонымен қатар Қазақстан экономикасы құрылымының терең өзгерістер қабылдауына, тіпті, кейбір салаларды түбегейлі жүйелендіруіне бірнеше сыртқы маңызды факторларды айта кеткен жөн. Мемлекетіміз кемінде екі айдан кейін Дүниежүзілік Сауда Ұйымына, ал екі жылдан кейін Еуразиялық Экономикалық Одаққа кіруді жоспарлап отыр. 2050 жылы әлемнің 30 дамыған елдерінің қатарына ену үшін, алдымен, аймақтық интеграциялық үрдістерде экономикамыз бәсекеге қабілетті, болашақ Еуразиялық экономикалық одақтың жетекші «локомотивіне» айналуы керек. Бұл әсеретуші жай интеграциялық үрдістер ғана, бұған Елбасының өз Жолдауында баса көрсеткен ХХІ ғасырдың 10 жаһандық үндеулерін қосайық. Ғаламдық проблемаларды шешуде еліміз белсенділік танытып келеді. «Жасыл экономика» аталған 10 басты жаһандық үндеулерге жауап болса, Астана экономикалық форумы (AEF), G-global сұхбат алаңының құрылуы, Дүниежүзілік дағдарысқа қарсы конференция (WAC) секілді іс-шаралар ғаламдық мәселелермен күресуге ынталылығын айқындап отыр. Сондықтан да еліміздің экономикалық саясаты үшін жаңа қағидаттар жаңа экономикалық құрылымның негізі болуы қажет.

Көптеген дамушы елдер «қуып жетуші даму» стратегиясын ұстанып келеді. Бұл стратегия жағдайында олардың экономикалық құрылымдары дамыған елдердің өткерген даму кезеңдерін қайталайтын болады. Сол себепті егер біз 30 дамыған елдердің қатарына кіргіміз келсе, онда «қуып жетуші даму» стратегиясынан басқа теориялық идеяларға көшуіміз қажет. Ал мұндай идеялар Президенттің Жолдауында ұсынылады.

Қазақстанның жаңа экономикалық құрылымын құруда макроэкономикалық құрылымын жаңғыртудан бастау керек. Бұған Республика Президентінің үндеуіндегі жаңа базалық стратегиялар ұсынылады. Онда жаңа кадрлық саясаттан бастап, бюджеттік, салықтық, ақша-кредиттік, мемлекеттік және сыртқы қарызды басқару саясатын түгел қайта қарастырады. Егер біз үшінші индустриалды революцияға дайын болғымыз келсе, аталған барлық сфераның алға жылжуын қамтамасыз етуіміз керек [5].

2014 жылы еліміз қабылдаған үдемелі инновациялық индустрияландыру бағдарламасының бірінші бесжылдығы аяқталады. Бұл бағдарламаның аясында перспективті технологиялық даму сценарийі қажет. Нәтижесінде шикізаттық емес экспорттың үлесі 2025 жылға дейін 2 есе, 2040 жылға дейін 3 есе өсуі қажет [1]. Мұны да Нұрсұлтан Әбішұлы өз Жолдауында ерекше атап өтті. Яғни экспортқа бағытталған шикізаттық емес өнеркәсіп секторларын кеңейту керек. Ал отандық өнеркәсіп тауарлары, біріншіден, айтылып өтілгендей, Бірыңғай экономикалық кеңістігінде (БЭК) бәсекеге қабілетті болуы керек. Бұл нарық біздің кәсіпкерлікті бәсекеге қабілетті болуға үйрететін «мектеп» болып отыр. Себебі отандық кәсіпкерлік – ұлттық экономиканы жетелеуші негізгі күш.

Қазақстанның перспективті экономикалық құрылымы «Қазақстан-2050» стратегиясын жүзеге асыру барысында «жасыл экономиканың» элементтерін сіңіріп қана қоймай, түбегейлі «жасыл экономикаға» өту бағытын ұстануы тиіс. Бұл бағытта Елбасы «Жасыл көпір» халықаралық ұйымын құруды ұсынып, Алматының айналасында төрт қала-серік негізінде «Green 4» атты жобаны бастауды Жолдау барысында айтқан болатын. Қазақстанның «Жасыл даму жолына» көшуге «EXPO-2017» (Болашақ энергиясы) қуатты күш беруі керек.

Сонымен қатар Қазақстан Еуразиялық экономикалық одақ, сондай-ақ Дүниежүзілік Сауда ұйымына мүше болған жағдайында транзиттік мүмкіндіктерді де ескерген жөн. Транзиттік экономиканы дамыту бағытында жүргізілетін бағдарламалардың маңызы жоғары болатыны, ұлттық экономика құрылымына оң септігін тигізетіні сөзсіз [4].

Жоғарыда атап өтілгендей, қазақстандық экономиканың эффективті моделін қалыптас-

тыру үшін, оның шеңберінде ұлттық бәсекелестіліктің өсімін сәтті басқару үшін, жаһандық экономикада мемлекеттің әрі қарай дамуы дұрыс басымдықтарды таңдауға тәуелді болады. Тіпті бүгінгі күні шикізатты пайдалануға емес, одан басқа үдемелі салалар мен сфераларға негізделген сапалы бәсекелестікті қамтамасыз ету мәселелері өзекті болып отыр. Қазіргі күні Бүкіләлемдік экономикалық форум жыл сайын жаһандық бәсекелестіктен есеп жасайды, онда қамтылған 144 мемлекеттің экономикаларына талдау жасалынады. Қазақстан бұл рейтинг жүйесінде 2013 жылы 50 орынға тұрақтап тұр. Бұл талдаудың басымдығы сол, методикалық негіздемесіне әлем елдерінің экономикалық дамуының үш кезеңі қарастырылады [7].

Кезкелген мемлекет дамуының бірінші кезеңінде өндірістің арзан факторларын пайдаланады: еңбек және табиғи ресурстар. Бірінші кезеңге кіретін мемлекеттердің ЖІӨ жан басына шаққанда 2000 АҚШ долларын құрайды.

Бүкіләлемдік экономикалық форумының (БЭФ) есептеуінше, бұл топ мемлекеттерінің дамуының негізгі мақсаты – барынша өз елінің минералды-шикізат көздерін және басқа материалды ресурстарды пайдалануға, сондай-ақ арзан еңбек ресурстары және капиталдың негізгі бөлігін тауар және қызметке тартуға ұмтылу болып табылады. Бұл кезеңді экстенсивті даму кезеңі деп есептеуге болады. Бірінші кезеңде мемлекет өзін дамуының келесі кезеңіне өтуіне дайындайды. Мұнда мемлекет өндіріске материалдық, еңбек және қаржы ресурстарын тартудың эффективтілігінің жоғарылауымен анықталады. Әлем елдерінің дамуының екінші кезеңіне өтудің басты критерийі өндірістің ЖІӨ жан басына шаққанда 3000 АҚШ долларын құрауы керек.

Бүкіләлемдік Экономикалық Форум әлем елдерінің дамуының екінші сатысы тек дамудың экстенсивтілігімен ғана емес, сонымен қатар экономикалық өсудің негізгі факторларын қолдану эффективтілігін жоғарылатудан – интенсивті дамудан тұрады. Бүкіләлемдік экономикалық форумына сүйенсек, дамудың бұл сатысына кіретін мемлекеттерде өндіріс көлемінің ЖІӨ жан басына шаққанда 3000 АҚШ долларынан 9000 АҚШ доллары аралығында екен.

Тек дамуының үшінші кезеңінде мемлекет инновациялық дамудың кәсіби механизмдерін

қолдана алады екен, бірақ өндіріс жан басына шаққанда 17000 АҚШ долларынан кем болмау керек. Екінші және үшінші даму кезеңдерінің арасында ЖІӨ жан басына шаққанда 9000-17000 АҚШ долларын құрайтын өтпелі кезең бар. Осы өтпелі кезеңде Бүкіләлемдік банктің мәліметтеріне қарағанда, Қазақстан мен қатар 21 мемлекет бар екен. Бұл өтпелі кезеңге жататын мемлекеттердің дамуын «индустриалды-инновациялық даму» деп те атайды [6].

Жалпы бұл әдіс дамушы елдер үшін осы даму кезеңдерін өтіп, әлем елдерінің даму рейтингінде өзінің экономикалық жағдайын бағалауға мүмкіндік береді.

Қазақстанның алдында 2050 жылға дейін әлемнің дамыған 30 елінің қатарына ену мақсаты қойылып отыр. Мұнымен Қазақстанның әлемнің рейтинг жүйесіне қатысу өзектілігі анықталады, методикада экономикалық өсуге әсер етуші негізгі факторлар бағаланып, әр елдің бәсекелестігін жоғарылату жолдары қарастырылады.

Қазіргі кезде бірінші кезекке мемлекет үшін экономикалық өсудің жоғарғы қарқыны емес, бірақ соған бағытталған экономика шығындары мен жағдайы, бәсекелестіктің даму жағдайы жатыр. Осыған орай, Бүкіләлемдік экономикалық форум жыл сайын бәсекелестіктің мониторингін жүргізеді. БЭФ әлем елдерінің жаһандық бәсекелестік жөніндегі методикада әр мемлекет халқының өмір сүру деңгейін жоғарылатуды негізгі шарт ретінде қабылдай отырып, экономикалық өсудің тоғыз фактор тобынан тұратын оның дамуын үш блокқа бөліп талдайды:

А. Базалық талаптар блогы:

- институттар;
- инфрақұрылым;
- макроэкономика;
- денсаулық сақтау және бастауыш білім.

Ә. Тиімді катализаторлар блогы:

- жоғары білім және оқу;
- нарықтың даму тиімділігі;
- мемлекеттің технологиялық тиімділігі.

Б. Инновациялық даму және бизнес дамуын жетілдіру блогы:

- бизнес жүйесінің жетілдірілуі;
- инновациялық даму деңгейі.

Жалпы, 2015 жылға дейін Қазақстан үшін базалық компоненттер бәсекелестік басымдықтарды анықтауда шешуші факторлар қалуда. Алайда әлемнің 30 дамыған мемлекеттер

қатарына енуі үшін бұл аздық етеді: жақын арада «тиімді катализаторлар» блогының экономикалық индикаторларын дамыту қажет [9].

Қазақстан дамуының үшінші сатысы мемлекеттің инновациялық дамуымен, жаңа білімнің және жаңа өнімнің ізденістерімен, сонымен бірге бизнес-ортаның дамуымен байланысты. Бұл кезеңге Қазақстан өндіріс ЖІӨ жан басына шаққанда 17000 АҚШ долларына жеткенде келеді. Бұл блок бойынша, жақын болашақта компоненттер мемлекеттің инновациялық дамуына сенімді жағдайлар жасалғанда қарастырылады:

- қызмет сапасының жақсаруы және әр компания мен аймақтардың даму стратегиялары;
- аймақ экономикаларын және Қазақстанның көршілес экономика салаларын кластерлеу;
- инновациялық әлеуеттің көтерілуі;
- төмен деңгейлі өзіндік құнына және халықаралық стандарттарға сәйкес қосылған құн тізбегін дамыту мақсатымен жоғары сапасына жетуге ұмтылдыру;
- есептің, аудиттің, қажетті ақпаратты талдауға мүмкіндігін қамтамасыз ету;
- мемлекет халқының тіршілікті қамтамасыз ету стандарттарын жақсарту;
- мемлекет жаңа ашулар мен әзірлемелерінің ғылыми әлеуетіне назар аудару;
- патенттік істің, интеллектуалды меншікті қорғау құқығының дамуы;
- мемлекеттің, жеке сектор және ғылымның (ЖОО қоса) серіктестігін қамтамасыз ету.

Халықаралық экономикалық сыныптамада индустриалды дамыған, дамушы, өтпелі экономикалы елдер болып бөлінеді. Олардың экономикалық, тарихи, геосаяси дамуында бұл сыныптамада сәйкес экономикалық құрылымдары қалыптасты. Жақын болашақта Қазақстанның перспективті экономикалық құрылымы АҚШ, Қытай және тағы басқа елдердікімен салыстырғанда өзгеше көрінетін болады. Дегенмен, жаһандану жағдайында жалпы әлемдік үрдістер ұлттық экономикаларға әсер етіп, экономиканың интернационалдану үдерісі жүріп жатыр. Шетел елдерінің тәжірибесіне қарағанда ЖІӨ құрылымында қызмет сферасының үлесі артуда. Қызмет экономикасының құрылуы – әр елдің өзіне тән, әмбебап үдеріс. Дамыған елдердің ЖІӨ құрылымына қарасақ, халықтың дәулеттілігі,

бірінші кезекте, қызмет секторының дамуымен байланысты екенін байқауға болады.

Қазақстан қызмет сферасын дамыту қажеттілігі туған даму кезеңіне жетті. Қызмет сферасының сапалық және сандық кедергісіз өсу дәрежесі Қазақстанның осы сферасының қазіргі жағдайының ерекшеліктеріне байланысты.

Біріншіден, экономиканың көптеген салаларында қызмет көлемі ұлттық статистикамен есептелмейді, себебі олар көлеңкелі қызмет нарығының сферасында қалып отыр, тіпті, кейбіреулері қызмет көрсету ретінде бағаланбайды. Мысалы, консалтингтік, транспорттық (жөндеу), білім (репетиторлық), тұрмыстық және басқа да қызмет түрлері ақшалай емес есептеулерден тыс жеке және мемлекеттік құрылым болып отыр, бұл сәйкесінше, статистикалық мәселелерден бөлек, мемлекеттің салықтық шығындарына әкелуде.

Екіншіден, сапаны көтеріп, нәтижеге қол жеткізу үшін мемлекеттік және жеке қызмет көрсетулер қатынасын оңтайландыру қажет. Жеке сектордың дамуына мемлекеттік сектор қажетті жағдай жасау керек. Мемлекеттік сектор жеке сектордың орнын баспай, керісінше олармен бәсекелесу керек.

Үшіншіден, мемлекеттік ұйымдар ұсынып отырған ақылы және тегін қызмет көрсетулердің қатынасы ұтымсыз болып отыр. Мемлекеттің ақылы қызмет көрсету тізіміне өзінің дамуына қосымша қаржыландыруды қажет ететін қызмет көрсетулерді қосу керек.

Төртіншіден, материалдық-техникалық базаның тозуы өзекті орын алып отыр. Қызмет сферасының жұмыс істеуі үшін құралдардың физикалық және моральдық жылдам тозу жағдайында аталмыш сфераның дамуында объективті кедергілер орын алуда. Сол себептен қолда бар база мен жағдаяттардың есебінен қызмет көрсетудің айтарлықтай өсуі екіталай [9].

Қазақстанда бұл сфераның сапалық және сандық дамуы үшін, қызмет көрсетулердің тізімін кеңейтіп қана емес, халықтың және заңды тұлғалардың талаптарын қанағаттандыруда шетел тәжірибесіне сүйеніп, жаңа дәстүрлі емес қызмет көрсетулерді енгізу қажет. Қызмет көрсетудің бір саласының дамуы басқа салалардың өсуіне алып келеді. Осы орайда, білім, пошта, транспорт, туристік қызмет көрсетулердің әлеуетін ескеру керек.

Қазақстан экономикасының перспективті құрылымын қалыптастыруда келесідей ұсыныстар басым бағыттарының дамуына үлкен рөл атқарады:

- Қазақстан экономикасының динамикасы мен жаңғыртылуы;

- ұлттық тауар мен қызмет көрсетулердің бәсекелестікке қабілеттілігіне қолдау жасауын қамтамасыз ету;

- шикізат бағыттарынан экономиканың алшақтауын біршама алшақтатуын қамтамасыз ету, шикізат емес тауар экспортын және жоғары технологиялы құралдардың импортын несие-леуге қолдау жасау;

- атаулы әлеуметтік саясат;

- ғылым әлеуетінің дамуы және қолданбалы ғылымды өндіріске, бизнеске барынша жақындату.

Бизнесі қолдауда мемлекеттік саясат жүргізілуі қажет және мемлекетте отандық инвесторлар үшін инвестициялық климат қалыптастырылуы керек. Үкімет әкімшілік кедергілерді төмендету, кәсіпкерлерге қаржылық ресурстардың жетімділігін жақсарту, инфрақұрылымды дамыту, қолайлы салықтық режимді таңдау (мемлекет пен бизнеске тең жағдай), заңнамалық сұрақтарды шешу жұмыстарын жалғастыру керек. Фирманың ішіндегі технологиялық үдерістердің үздіксіз жүруін қамтамасыз ететін шараларды жүзеге асыру қажет.

Өндірістің соңғы өнімін өндіруге бағдарланған секторларды – транспорттық машина құрастыру, металлургия, химия, биотехнологиялы және IT-компанияларды дамыту керек. Мұндай стратегияның шеңберінде басымдық өндіруші салалармен тығыз байланысты, өндірістің дамуына беріледі. Дәлірек айтқанда, мұнай, газ және кейбір шикізаттарды қайта өндіру, өнеркәсіптің шикізат емес секторлардың дамуына, әсіресе сарапшылардың пікірінше, қайта өңдеуші салалар, ауыл шаруашылығы және инфрақұрылымның дамуына басымдық беріледі.

Өндіруші салалары бар ірі кәсіпорындар негізінде кластерлердің даму механизмін пайдалана отырып, сатылы-интеграциялық құрылымдарды дамыту керек. Инвестициялық жобаларда мемлекеттің қатысуын бір мезгілде төмендетіп, жеке инвестициялардың үлесін ұлғайту қажет.

Бәсекелестік күресте негізгі фактор логистика болмақ. Өнеркәсіптік кәсіпорындарда логистикалық операциялардың үлесінің төмендеуі анық білінеді. Логистикалық операциялардың үлесі аутсорсинг деңгейін көрсетеді. Бұл мәліметтер Қазақстанда жоғарғы қосылған құнды өнім шығару үдерісін эффективті ұйымдастыру үшін логистикалық қызметтердің дамуының қажеттігін ескертеді.

Қазақстан Республикасында қаржылық қызмет көрсетулер толық қалыптасу сатысында тұр. Мұндай қаржылық қызмет көрсетулердің қоры ЖІӨ-де бұл саланың үлесін он есе арттыруына мүмкіндік бере алады. Бұдан бөлек қаржылық қызмет көрсетулер барлық қызмет көрсету салаларының дамуына, көптеген салалардың дамуындағы кедергілерінің өткеруіне жағдай жасай алады. Қызмет сферасында есеп жүргізу проблемаларын шешуге, сонымен қатар қаржылық қызмет көрсетулердің сапалық және сандық өсуіне келесі іс-шараларды ұсынуға болады.

Қызмет сферасының жұмыс істеуіне толық және сенімді қаржылық-банктік инфрақұрылымның құрылуы қажет. 100 пайызға дейін қолма-қол ақшасыз айналымын барынша ұлғайту керек. Бұл мақсатқа жету үшін барлық сауда қызмет нүктелерінде кең масштабта қолма-қол ақшасыз есептеулердің жүргізілуіне ықпал ету керек. Қолма-қол ақшасыз айналым банк жүйесіне тиімді, себебі халықтың пластикалық карточкаларындағы уақытша бос қаражат қолданылатын болады. Қызмет көрсету сферасында қолма-қол ақшасыз айналымның кеңеюі банктік қызметтердің номенклатурасының жоғарылауына алып келіп, телефондық байланыс, пошта, интернет секілді салалардың дамуына ықпал етеді [9].

Қаржылық қызмет көрсетулердің экспортын белсендірілуі де пайдалы болмақ. Мұндай мүмкіндік Қазақстанның Еуразиялық одаққа мүше болуына, ДСҰ-ға ену жағдайында сыртқы қаржылық қатынастардың либерализациялануына жағдай жасайды. Қазақстан Республикасының экономикасының тұрақты инновациялық дамуы үшін қызмет көрсету саласы қол жетімділігі жөнінен ең қолайлысы болып табылады. ЖІӨ-де қызмет көрсету сала үлесінің ұлғаюы мемлекеттің энерготасымалдаушыға деген әлемдік бағалар конъюнктурасына қатысты экономикалық қорғаныс деңгейін көтереді.

Қаржылық қызмет көрсетулердің белсендірілуі Қазақстандағы қызмет көрсетулерге және олардың қарқынды дамуына тұтынушылар қатынасының өзгеруіне тиімді жағдай жасауы қажет. Ал қаржылық қызметтер барлық қызмет көрсету салаларының қайнар қорларын тиімді пайдалануы керек. Индустриалды-инновациялық даму Стратегиясына сәйкес, сервистік-технологиялық

қызметтерді, венчурлық бизнес қызметтерін дамыту қажет.

Сараптай келгенде, Еуразиялық экономикалық одақ жағдайына сай Қазақстан экономикасының құрылымына жаңа ұсыныстар дайындап, перспективті жаңа құрылымның қалыптасуына мардымды реформаларды жүзеге асыру қажет.

Әдебиеттер

- 1 Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. 14 декабря 2012 г.// www.akorda.kz/, дата обращения: 06/03/2014
- 2 Основные тенденции развития структуры экономики Республики Казахстан // <http://articlekz.com/node/752>, дата обращения: 06/03/2014
- 3 Материалы Проекта ТАСИС «Промышленная конкурентоспособность в Казахстане». – Астана, 2003.
- 4 Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана. Март 2006 г. Стратегия вхождения Казахстана в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира <http://www.akorda.kz/>, дата обращения: 11/03/2014
- 5 Перспективная структура экономики Казахстана при условии вхождения в число 50-ти конкурентоспособных стран мира // <http://articlekz.com/node/703/>, дата обращения: 12/03/2014
- 6 Анализ уровня конкурентоспособности Казахстана // <http://www.minplan.gov.kz/economyabout/9243/49233> //, дата обращения: 17/03/2014
- 7 World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2013-2014//<http://reports.weforum.org/the-global-competitiveness-report-2013-2014/>, дата обращения: 18/03/2014
- 8 Назарбаев Н.А. Евразийский экономический союз: теория или реальность//<http://www.minplan.gov.kz/pressservice/77/5147/>, дата обращения: 19/03/2014
- 9 Аязжанов К.С. Оценка факторов экономического развития: проблемы и особенности // <http://www.group-global.org/>, дата обращения: 26/03/2014

References

- 1 Poslanie Presidenta Respubliki Kazahstan N. Nazarbaeva narodu Kazahstana. 14 decabrya 2012 // www.akorda.kz/, data: 06/03/2014
- 2 Osnovnye tendency razvitiya structury ekonomiki Respubliki Kazahstan // <http://articlekz.com/node/752>, data: 06/03/2014
- 3 Materialy Proyecta Tasis «Promyshlennaya konkurentosposobnost v Kazahstane». Astana, 2003.
- 4 Poslanie Presidenta Respubliki Kazahstan N. Nazarbaeva narodu Kazahstana. Mart 2006 g. Strategia vhozhdeniya Kazahstana v chislo 50-ti naibolee konkurentosposobnyh stran mira <http://www.akorda.kz/>, data: 11/03/2014
- 5 Perspektivnaya struktura ekonomiki Kazahstana pri uslovii vhozhdenia v tchislo 50 konkurentosposobnyh stran mira // <http://articlekz.com/node/703/>, data: 12/03/2014
- 6 Analiz urovnya konkurentosposobnosti Kazahstana // <http://www.minplan.gov.kz/economyabout/9243/49233> //, data: 17/03/2014
- 7 World Economic Forum. The Global Competitiveness Report 2013-2014//<http://reports.weforum.org/the-global-competitiveness-report-2013-2014/>, data: 18/03/2014
- 8 Nazarbaev N.A. Evraziiskii ekonomicheskii soyuz: teoriya ili realnost // <http://www.minplan.gov.kz/pressservice/77/5147/>, data: 19/03/2014
- 9 Ayazhanov K.S. Otsenka faktorov ekonomicheskogo razvitiya: problem i ossobennosti // <http://www.group-global.org/>, data: 26/03/2014

УДК 341 : 340.5

Г.А. Машимбаева*, Н.Т. Сагимульдина

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы
*e-mail: gulmash@mail.ru

Европейская Комиссия и Евразийская Экономическая Комиссия: сравнительно-правовой анализ

В статье рассмотрен правовой статус Европейской Комиссии и Евразийской Экономической Комиссии. Данные наднациональные институты имеют большое влияние на экономическое развитие стран-участниц региональных объединений ввиду широкого круга полномочий. Кратко обозначены основные предпосылки создания двух институтов в свете региональной интеграции. Освещены основные нормативные правовые акты, составляющие юридическую основу их функционирования. Проведен анализ основных составляющих правового статуса, включая порядок принятия решений, компетенцию, а также применение в национальном законодательстве. Кроме того, даны практические рекомендации по совершенствованию работы Евразийской Экономической Комиссии.

Ключевые слова: интеграция, правовой статус, Европейская Комиссия, Европейский Союз, Евразийская Экономическая Комиссия, Таможенный Союз, Единое Экономическое Пространство.

Г.А. Машимбаева, Н.Т. Сагимульдина

Еуропалық комиссия және Еуразиялық экономикалық комиссия: салыстырмалы-құқықтық талдау

Мақалада Еуропалық комиссия мен Еуразиялық экономикалық комиссияның құқықтық мәртебесі қарастырылған. Аталған ұлтүстілік институттар өкілеттіліктерінің кең ауқымда аумақтық ынтымақтасуы бойынша мүше-мемлекеттердің экономикалық дамуына өте үлкен әсерін тигізеді. Аумақтық интеграциядағы екі институттың құрылуына қысқаша негізгі сілтемелер көрсетілген. Олардың қызмет етуінің заңды күшін құрайтын негізгі нормативтік құқықтық актілер де баяндалады. Шешімдерді қабылдау тәртібі, құзыреттіліктері, сондай-ақ ұлттық заңнамада қолданылатыны туралы, яғни құқықтық мәртебенің негізгі құраушыларына талдау жүргізілген. Сонымен қатар Еуразиялық экономикалық комиссияның жұмысын жетілдіру бойынша іс жүзіндегі ұсыныстар берілген.

Түйін сөздер: интеграция, құқықтық мәртебе, Еуропалық комиссия, Еуропалық одақ, Еуразиялық экономикалық комиссия, Кеден одағы, Біртұтас экономикалық кеңістік.

G.A. Mashimbayeva, N.T. Sagimuldina

European Commission and Eurasian Economic Commission: comparative legal analysis

The article provides for the review of the legal status of European Commission and Eurasian Economic Commission. The supranational institutes have a great influence on economic development of the states-participants of the regional organizations in the light of their broad authority. The article briefly outlines the major reasons for establishment of the two institutes as a result of integration. Additionally it highlights the principal normative acts constituting the legal status, including the decision making procedure, competence as well as implementation in the national legislation. Also, it provides for practical recommendations on enhancement of the functioning of the Eurasian Economic Commission.

Key words: Integration; Legal status; European Commission; European Union; Eurasian Economic Commission; Customs Union; Common Economic space.

Последовательная трансформация Таможенного союза в Единое экономическое пространство, а со временем, в чем я абсолютно уверен, в Евразийский экономический союз станет мощным стимулом для процветания наших народов, выведет наши страны на ведущие позиции в глобальном мире.

Н.А. Назарбаев [1]

Одной из основных тенденций глобализации является укрепление экономических связей между субъектами мирового сообщества, а также повсеместное создание региональных интеграционных образований. Интеграция осуществляется путем создания определенных надгосударственных структур, которые призваны координировать широкий круг вопросов в политической, экономической, социально-культурной и других сферах жизнедеятельности.

В последнее время воплощение евразийской идеи наблюдается в виде непрерывного институционального развития Таможенного союза (далее – ТС) и Единого Экономического Пространства (далее – ЕЭП). Данные региональные организации созданы с целью развития рынков России, Белоруссии и Казахстана, а также всестороннего регулирования взаимоотношений как между ними, так и между данными странами-участницами с третьими государствами.

Настоящая статья посвящена исследованию высших исполнительных органов Европейского Союза (далее – ЕС), ТС, а также ЕЭП, играющих ведущую роль в интеграционной сфере. Оба института представляют собой воплощение наднационального строительства в процессе интеграции и наделены достаточно широким кругом прав. О практической важности Евразийской Экономической Комиссии (далее – ЕЭК) говорить не приходится, и, как справедливо отмечено Виктором Христенко, по ключевым позициям ЕЭК – первая, беспрецедентная структура на постсоветском пространстве [2].

Данное исследование имеет свою значимость еще и потому, что евразийская модель интеграции во многом учитывает опыт европейских стран, перенимая лучшие его практики. Следовательно, для того, чтобы развивать и совершенствовать ЕЭК как основной регулирующий орган, необходимо досконально исследовать правовой статус ее аналога в Европейском Союзе.

Несмотря на разный уровень интеграции в соответствии с формами, предложенными Б. Балаша (зона свободной торговли, таможенный союз, общий рынок, экономический союз, полная экономическая интеграция) [3], в ЕС и на территории евразийского пространства в рамках уже обозначенных региональных организаций, рассмотрение правового статуса Европейской Комиссии (далее – ЕК) и ЕЭК в сравнительном контексте является целесообразным, так как оба органа осуществляют схожие функции.

Прежде чем рассматривать объем полномочий ЕЭК и ЕК в сравнительном контексте, обратимся к истории их создания и нормативно-правовым актам, регулирующим их правовой статус.

Исторической предпосылкой создания ЕК являлся Верховный орган Европейского объединения угля и стали (далее – ЕОУС), который представлял собой попытку создания инструмента эффективного управления, соблюдения баланса между законодательной и исполнительной властью, а также выстраивания традиционной системы сдержек и противовесов в новой системе координат, заложенных создателями Договора о ЕОУС [4].

Первой Европейской Комиссией является комиссия Европейского экономического сообщества, основанного в соответствии с Римским Договором. Комиссия во главе с немецким политиком В.Хальштейном функционировала два срока в период с 7 января 1958 года до 30 июня 1967 года [5]. Основной целью Комиссии являлось формирование единого европейского рынка и сельскохозяйственной политики, в чем она достигла определенных успехов [5].

В 1967 году произошло слияние исполнительных органов трех Сообществ, в результате чего была создана базовая структура, признаваемая сегодня, с такими основными институтами, как Европейская Комиссия, Совет, Парламент и Суд. Стоит отметить, что Европейская Комиссия в связи с принятием в 1965 году Соглашения о слиянии, формально утратила право принятия решений. При этом, как отмечается Бугаевой А.С., несмотря на то, что правовой статус и объем полномочий ЕК изменился, суть управленческого органа ЕК не утратила [4]. Однозначность права законодательной инициативы ЕК закреплена и в действующей редакции Договора о Европейском Союзе [6]. Дальнейшее реформи-

рование правового статуса Европейской Комиссии связано, прежде всего, с расширением круга стран-участников ЕС и принятием ряда договоров, составляющих правовую основу ЕС.

В настоящее время правовой статус ЕК регулируется Договором о ЕС, заключенном в 1992 году в городе Маастрихт в редакции Лиссабонского Договора, вступившего в силу 1 декабря 2009 года. Стоит отметить, что Лиссабонский Договор кардинально не изменяет объем полномочий ЕК, а скорее их закрепляет. Как справедливо указывается современными исследователями российской правовой школы, «изменений в практике деятельности Европейской Комиссии под влиянием вступления в силу Лиссабонского договора очень много, но существенных параметров функционирования ЕС, его институтов и распределения полномочий между ними и государствами-членами они не затрагивают» [7]. Статья 17 посвящена непосредственно определению полномочий ЕК, а также статуса ее членов. Кроме того, конкретный объем полномочий ЕК регулируется еще и в рамках актов, издаваемых Советом и Европарламентом. ЕК правомочна действовать в определенных сферах регулирования также на основании издаваемых Регламентов. Она призвана обслуживать институты ЕС и государства-члены. Ей придан статус института ЕС только в той степени, в какой это потребовалось для определения статуса ее служащих.

В связи с переходом международной правосубъектности от Европейского сообщества к Европейскому Союзу, Европейская Комиссия получила возможность вести переговоры от имени Союза в целом. А не отдельных его ипостасей. Поэтому, например, переговоры о присоединении к Европейской конвенции о защите прав человека доверены Комиссии [7].

ЕЭК, с другой стороны, не имеет столь длинного исторического прошлого и берет свое начало с момента подписания Договора о ЕЭК, а именно с 18 ноября 2011 года. Несмотря на это, ЕЭК является логичным результатом многолетней евразийской интеграции, берущей начало с 2000-го года, ознаменовавшего создание Евразийского Экономического Сообщества (далее – ЕвразЭС). Особенно явными предпосылки ее создания стали в 2009 году, когда страны-участницы ТС перешли к формированию ЕЭП. Поми-

мо Договора, вопросы, связанные с ее функционированием, регулируются Регламентом работы ЕЭК, утвержденным Решением Высшего Евразийского экономического совета от 18 ноября 2011 года № 1 с последними изменениями от 29 марта 2013 года.

ЕК не является исключительно вспомогательным или административным органом ЕС. Так, в соответствии со статьей 17 Договора о Европейском Союзе, Комиссия «следит за применением Договоров и мер, принятых институтами на основании последних», «осуществляет надзор за применением права Союза под контролем Суда Европейского Союза», «продвигает общие интересы Союза», «исполняет бюджет и управляет программами», «обеспечивает представительство Союза на международной арене», «осуществляет координационную, исполнительную и управленческую функции», а также «выступает с инициативами по составлению ежегодной и многолетней программ Союза» [6]. Немаловажным является то, что ни один другой орган не обладает в совокупности столько обширным объемом полномочий, включая осуществление законодательной инициативы и правоприменительного надзора. Ввиду обозначенного, правовой статус ЕК выделяет ее из других институциональных органов ЕС [6].

Согласно статье 6 Договора о ЕЭК, «комиссия обеспечивает реализацию международных договоров, формирующих договорно-правовую базу Таможенного союза и Единого экономического пространства»; «выполняет функции депозитария международных договоров, составляющих договорно-правовую базу Таможенного союза и Единого экономического пространства, и решений Высшего Евразийского экономического совета»; «может быть наделена Высшим Евразийским экономическим советом правом подписывать международные договоры по вопросам, входящим в компетенцию Комиссии»; «вправе создавать консультативные органы для проведения консультаций по отдельным вопросам»; «имеет право запрашивать у органов власти Сторон, юридических и физических лиц информацию, необходимую для осуществления своих полномочий». Указанные полномочия ЕЭК осуществляет в более чем 19 сферах жизнедеятельности.

Таким образом, объем полномочий охватывает практически все значимые отрасли и сферы,

как то: экономическую, социальную и политическую в обоих институтах. Несмотря на то, что в Договоре о ЕС, в отличие от Договора о ЕЭК, прямо не обозначены конкретные сферы регулирования, тем не менее, на практике ЕК решает вопросы, связанные с повседневным управлением программами и распоряжением, а также повседневное оперативное управление делами Сообществ и отчасти Союза и без участия которой практически не принимается ни одно важное решение, обязывающее Сообщества.

До 31 октября 2014 года в состав ЕК входят так называемые комиссары, которые выдвигаются от каждой страны-участницы ЕС, включая Председателя и Верховного представителя Союза по иностранным делам и политике безопасности, который является одним из ее вице-председателей [6]. Комиссары действуют абсолютно независимо в общих интересах – интересах Европы. До начала работы в ЕК большинство комиссаров являлись депутатами национальных парламентов или Европейского парламента, министрами или чиновниками высшего ранга. Стоит отметить, что к членам Комиссии предъявляются требования в отношении компетентности, а также «европейской преданности», которые призваны обеспечить гарантии их независимости.

Следует отметить, что ЕК действует независимо и как орган несет коллегиальную ответственность перед Европейским Парламентом. Так, Европейский парламент может принимать решение в отношении отставки ЕК только открытым голосованием и не ранее трех дней с момента внесения [6].

Если вотум недоверия принят большинством в две трети поданных голосов и большинством членов, входящих в состав Европейского парламента, то члены Комиссии обязаны коллективно уйти в отставку со своих должностей, а Верховный представитель Союза по иностранным делам и политике безопасности обязан уйти в отставку с должности, которую он занимает в рамках Комиссии. Они остаются на своих постах и продолжают решать текущие дела вплоть до их замены [6].

ЕЭК состоит из Совета Комиссии и Коллегии Комиссии. В рамках своей деятельности Комиссия вправе образовывать структурные подразделения, а также представительства Комиссии

в странах и при международных организациях [2]. В Совет Комиссии входят по одному представителю от каждой стороны, являющемуся заместителем главы правительства, наделенному необходимыми полномочиями. Коллегия Комиссии состоит из девяти членов (по три члена от каждой стороны), один из которых является Председателем Коллегии Комиссии. В отличие от сотрудников ЕК, к членам ЕЭК предъявляются специфические требования в соответствии со статьей 15 Договора о ЕЭК.

Обеспечение деятельности Высшего Евразийского экономического совета, Совета ЕЭК и Коллегии ЕЭК осуществляют департаменты Комиссии.

Стоит отметить, что ЕЭК пользуется правами юридического лица, следовательно, ее статус представляется гораздо более автономным в сравнении с ЕК, которая, по сути, является лишь органом регионального интеграционного образования.

Сотрудники ЕЭК являются международными служащими. При исполнении своих служебных обязанностей они независимы от государственных органов и должностных лиц сторон и не могут запрашивать или получать указания от органов власти или официальных лиц Сторон. Кроме того, сотрудники департаментов Комиссии пользуются на территориях Сторон привилегиями и иммунитетами, предусмотренными Конвенцией о привилегиях и иммунитетах Евразийского экономического сообщества от 31 мая 2001 года для должностных лиц и сотрудников Секретариата Интеграционного Комитета Евразийского экономического сообщества [2]. Каждая сторона обязуется уважать статус сотрудников и не оказывать на них влияния при исполнении ими служебных обязанностей.

Договором о ЕЭК прямо указывается на то, какими видами деятельности сотрудникам ЕЭК дозволено заниматься. Так, им запрещается совмещать работу в ЕЭК с другой работой или заниматься прочей оплачиваемой деятельностью, кроме преподавательской, научной или иной творческой деятельности, в течение всего срока действия своих полномочий. Схожее положение в отношении членов Комиссии ЕС прослеживается и в Договоре о ЕС, в частности в пункте 2 статьи 17.3, «они воздерживаются от любых действий, не совместимых с их функциями или с исполнением».

В сравнении с ЕК, в отношении сотрудников ЕЭК не предусмотрена процедура объявления вотума недоверия и их отставки. Договором о ЕЭК оговаривается лишь возможность лишения привилегий и иммунитетов сотрудников ЕЭК. Таким образом, фактически невозможно осуществить отставку всего состава ЕЭК в случае нарушения полномочий.

Прогрессивным в Договоре о ЕЭК является достаточно подробное регламентирование социальных гарантий сотрудникам ЕЭК в период исполнения ими служебных обязанностей, чего нет в Договоре о ЕС.

Рассматривая силу решений ЕК, следует отметить, что она правомочна давать рекомендации и принимать заключения как по инициативе самой ЕК, так и по запросам других институтов в тех случаях, когда это предусмотрено действующими правовыми установлениями. Рекомендации, которые принимаются ЕК, могут содержать как изложение программы действий ЕК, так и осуществления определенных мероприятий, обеспечивающих функционирование Сообществ и реализацию целей и задач, которые перед ними стоят. Заключения Комиссии могут быть предусмотрены непосредственно процедурой принятия решений.

ЕЭК в пределах своих полномочий принимает решения, имеющие обязательный характер для Сторон, и рекомендации, не носящие обязательного характера. Они входят в договорно-правовую базу Таможенного союза и Единого экономического пространства и подлежат непосредственному применению на территориях Сторон [2]. В соответствии со статьей 23 Закона «О международных договорах РК», международные договоры Республики Казахстан вступают в силу в порядке и сроки, которые предусмотрены в них или согласованы между

участниками международных договоров. Кроме того, данным законом предусматриваются различные процедуры, которые предшествуют вступлению международного договора в силу (ратификация, подписание, парафирование и т.д.).

Проведенное краткое сравнительное исследование позволяет сделать вывод о том, что, во-первых, ЕЭК передан достаточно схожий объем полномочий с ЕК. Договор о ЕЭК при этом указывает и тем самым строго ограничивает отрасли регулирования ЕЭК. Обе структуры представляют собой наднациональные органы, которые могут принимать права и обязанности, обязательные для стран-участниц интеграционных объединений.

Равное представительство стран-участниц в обоих органах (включая подразделения) и исключение из Договора о ЕЭК нормы, ранее действовавшей в отношении Таможенной Комиссии (количество представителей стран зависело от взносов) позволяет говорить о том, что происходит равный учет интересов и предложений стран-участниц в ходе их работы.

Договор о ЕЭК достаточно прогрессивно подошел к определению статуса своих сотрудников, чего нет в Договоре о ЕС. Тем не менее, отсутствуют должные нормы контроля и выражения недоверия сотрудникам, как это обозначено в Договоре о функционировании ЕС. Следовательно, мы предлагаем включить нормы как коллективной ответственности в форме выражения вотума недоверия, так и личной ответственности должностных лиц (как дисциплинарной, так и уголовной). Кроме того, по нашему мнению, необходимо указать на конкретный порядок применения нормативных правовых актов ЕЭК во внутреннем законодательстве, а также соотношение актов ЕЭК с внутренним законодательством.

Литература

- 1 Официальный сайт газеты Известия // <http://izvestia.ru/>
- 2 Официальный сайт Евразийской Экономической Комиссии // <http://www.tsouz.ru/>
- 3 Балаша Б.А. Виды экономической интеграции // Международный Банк Реконструкции и Развития. – 1974. – С.7.
- 4 Бугаева А.С. Эволюция правового статуса Европейской Комиссии в организационном механизме Европейского Союза: автореферат диссертации. – М., 2011. – С. 26-28.
- 5 Официальный сайт Комиссии Европейского Союза // <http://ec.europa.eu/>
- 6 Официальный сайт права Европейского Союза // <http://eulaw.ru/treaties/> –
- 7 Энтин М. Эволюция права Европейского Союза и правоприменения в постлиссабонский период // XXIV Конгресс Европейского права: Вся Европа и Люксембург. – М., 2010. – С. 40-42.

References

- 1 Ofitsial'nyy sait gazety Izvestia <http://izvestia.ru/>
- 2 Ofitsial'nyy sait Evraziiskoi Ekonomicheskoi Komissii <http://www.tsouz.ru/>
- 3 Balassa B.A. Types of economic integration // International Bank for Reconstruction and Development. 1974. – S.7
- 4 Bugayeva A.S. Evoluciya pravovogo statusa Evropeiskoi Komissii v organizacionnom mehanizme Evropeiskogo Soyuz. Avtoreferat dissertacii. M., 2011. S. 26-28.
- 5 Ofitsial'nyy sait Evropeskoj Komissii Evropeiskogo Soyuz <http://ec.europa.eu/>
- 6 Sait prava Evropeiskogo Soyuz <http://eulaw.ru/treaties/>
- 7 Entin M. Evolutsiya prava Evropeiskogo Soyuz I pravoprimeneniya v postlissabonskiy period // XXIV Kongress Evropeiskogo prava: Vsy Evropa I Luksemburg. – Moskva, 2010. S.40-42

**ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ
ҚАҚТЫҒЫСТАР
ЖӘНЕ ҚАУІПСІЗДІК
МӘСЕЛЕЛЕРІ**

**СОВРЕМЕННЫЕ
КОНФЛИКТЫ
И ВОПРОСЫ
БЕЗОПАСНОСТИ**

**CONTEMPORARY
CONFLICTS AND
SECURITY
ISSUES**

УДК 341 (477.75)

Matthias Hartwig

Institute for Comparative Public Law and International Law Max Planck, Germany, Heidelberg,
e-mail: hartwig @mpil.de

**The Crimea – A case Study on territorial integrity
and Self-Determination and the Use of Force**

The following article analyzes the events in Crimea. In a first part the factual background will be explained. Then, the question shall be answered if the declaration of independence and the Russian participation in the developments violated international law with regard to the principles of territorial integrity, self-determination and the prohibition of intervention is closely scrutinized taking into consideration also possible justifications of the Russian conduct, i.e. Through invitation, protection of own nationals and humanitarian intervention. The article comes to the conclusion that the secession of Crimea cannot be based on international law and that the Russian intervention is a violation of international law.

Key words: European Union, the Ukrainian president, cooperation, agreement, the world market, the Situation of Crimea, international law.

Маттиас Хартвиг

**Қырым – аумақтық біртұтастық пен өзін-өзі анықтау және күш қолдану бойынша
тақырыптық зерттеу**

Аталған мақалада Қырымда болған соңғы оқиға талданады. Мақаланың бірінші бөлімінде нақты фактілер келтіріледі. Мақалада автор аумақтық біртұтастық және өзін-өзі анықтау құқығы қағидаларының критерийлеріне, сондай-ақ интервенцияға тыйым салуға қатысты сұрақтарға жауап іздейді. Сонымен қатар мақалада Қырымда тұратын орыс тілді тұрғындарды қорғауға негізделген және гуманитарлық интервенция ретіндегі Ресей әрекеттерінің заңдылығы туралы мәселелер де қарастырылады. Қорытынды бөлімде Қырым сецессиясының халықаралық құқыққа сүйене алмайтыны және Ресей интервенциясының халықаралық құқық нормаларын бұзатындығы туралы тұжырымдар жасалады.

Түйін сөздер: Еуропалық одақ, Украина президенті, келісім, ынтымақтастық, әлемдік нарық, Қырымдағы нарық, халықаралық құқық.

Маттиас Хартвиг

**Крым – тематическое исследование
по территориальной целостности и самоопределения и применения силы**

В данной статье анализируются последние события в Крыму, излагаются факты. В статье автор ищет ответы на вопросы относительно критериев принципов территориальной целостности и права на самоопределение, а также запрета интервенции. Кроме того, в статье поднимается вопрос о легитимности действий России, которые обосновываются защитой русского населения, проживающего в Крыму, и гуманитарной интервенцией. В заключении статьи делается вывод о том, что сецессия Крыма не может опираться на международное право и что Российская интервенция является нарушением норм международного права.

Ключевые слова: Европейский союз, Президент Украины, соглашение, сотрудничество, мировой рынок, ситуация в Крыме, международное право.

1. The factual background

1.1. The political developments in Ukraine in winter 2013/2014

In winter 2013 the draft of an association agreement between the Ukraine and the European Union was proposed for signature to the Ukrainian president. He was hesitating knowing that closer relations with the EU would make it impossible to join the Euroasian Union wFranshich under Russian lead wanted an enlargement to the west. Russia more or less openly linked the future gas supply for a price below the world market to the Ukraine to a closer cooperation between the two countries. As president Janukovich in the end decided not to sign the association agreement people went on the streets and started demonstrations against the government, requiring a more decisive orientation to the west. The situation escalated, demonstrators and policemen were killed. The foreign ministers of France, Germany and Poland intervened and actively supported by a representative of Russia they reached the signing of an agreement by president Janukovich and representatives of the Maidan. It provided for anticipated elections of the president in December 2014 and the reintroduction of the constitution of 2004. However, the agreement was never implemented, the Maidan movement took over power and president Janukovich left the country. He was destituted by a vote of the parliament. This certainly was not in line with the Ukrainian constitution, which established specific requirements to this end as for example a qualified majority and a legal opinion by the constitutional court [1]. Both requirements were not fulfilled. Therefore, the change of power in Kiev in February 2014 must clearly be qualified as a revolution. One of the first acts of the parliament was the adoption of a new law which should curtail the privileged position of the Russian language on the Crimea. Although it was never signed and, therefore, never went into force, it triggered a resistance by the Russian speaking population, specifically in Crimea, where the majority rejected the new government.

1.2. The Situation of Crimea

Crimea became part of the Russian Empire in 1783, when it was taken over from the Turkish Empire. When the Soviet Union was established, formerly as a Federation, Crimea remained with the Russian Socialist Federal Soviet Republic until 1954 when Chruschow handed over this territory to Ukraine in order to commemorate 300 years of the

treaty of Perejaslaw of 1654 when the Cossaks took an oath on the Russian Czar who in return promised to protect them against Poland. Beyond, it seemed convenient to attribute Crimea to Ukraine as most of the supply, specifically energy and water came from from Ukraine, not from Russia. After the break up of the Soviet Union Crimea remained with Ukraine according to the not outspoken application of the uti possidetis principle which means that when a State is dissolved and new States are created the former internal administrative borders become outer State borders. This principle which had its origin in the dissolution of the Spanish colonial empire in South America has been generally accepted also in the dissolution process of the Soviet Union. Therefore, Crimea remained with Ukraine. However, Russia leased the port facilities of Sevastopol where its Black Sea Fleet was stationed. This was confirmed in 1997 and prolonged in 2010 until 2042.

Crimea became an Autonomous Republic within the Ukraine, having legislative and executive powers of its own.

The Crimean population of almost two and a half million consists of almost 60% Russians, 24% Ukrainians and 10% Crimean Tartars. Russia granted Russian citizenship to many Russian speaking persons. Several groups in Russia raised claims on the Crimea since the breakup of the Soviet Union and this was echoed by parts of the Russian speaking population in Crimea; after the unconstitutional seizing of State power by the Maidan movement the reservation against the Ukrainian State turned into open resistance. State buildings were occupied and under armed guards and with the doors locked the Crimean parliament elected Ivan Aksyonov as new prime minister.

1.3. The Reaction of Russia

Russia took harsh reactions to the events in Ukraine. The Russian Federal Council authorized the use of armed forces to protect the Russian citizens in Ukraine. Unidentified armed groups carrying no military sign seized government buildings, the parliament was occupied and in the end it took a vote to hold a referendum to secede from the Ukraine and to join the Russian Federation. The Referendum was held on March 16 and delivered a result of more than 98% of the votes in favour of secession. Russia immediately recognized the new entity as an independent State and prepared for integrating it into the Russian territory. On March 18, 2014 Russia signed an agreement with

the Crimea on the accession of this entity to the Russian Federation. It declared that the Crimea would become part of the Russian Federation from the moment of the signing of the treaty. The Russian Constitutional Court reviewed the treaty with respect to its compatibility with the constitution as provided for by the Statute on the establishment of new States within the Russian Federation which also includes the integration of territories of another State; it did not find any incompatibility with the Russian constitution; questions of international law were not tackled [2]. The agreement was ratified by both chambers of the Russian parliament on March 21, 2014

2. Legal evaluation of the events

2.1. The recognition of the Crimea as an independent State and subject under international law

One may wonder why it was necessary to transform the Crimea first into a State before integrating it which meant that it would lose its statehood before long. As a matter of fact, the Crimea existed only for two days as a subject of international law in the Russian understanding of the events. From the Russian viewpoint it was necessary, as the Statute on the Formation of new subjects provided that in case of the integration of the territory of a another State the consent of the latter is required. It was out of discussion that the Ukraine would never agree to hand over the Crimea to Russia, therefore it seemed most convenient to create an entity as an international subject which could give the required consent.

However under international law the recognition of the Crimea as an independent subject is more than doubtful. Even leaving apart the form of its creation it could not be qualified as a State. A State has three characteristics: A territory, a population and State power. Even if one assumes that the first two requirements are met, it is highly questionable that this is the case with respect to the existence of effective State power. Just two days after the referendum on independence and with the Ukrainian military power still on the territory and the Ukrainian administration still in place it can clearly not be argued that the new organs already exercise the effective State power. The executive organs came to power under highly obscure circumstances, and they could not be seen as having any form of legitimacy.

Apart from this assessment one has to take into account the role of the Russian armed forces. It is beyond doubt that the Ukrainian State power did not intervene in the Crimea to defend the unity of the country because there was the outspoken threat of the Russian Federation to use military force in order to support the independence movement. The Russian parliament already had in duly order authorized the use of force in the Crimea, and the public statements by the Russian president did not give room to any doubts about the seriousness of this threat. Insofar the regime of Aksyonov can be qualified as a puppet regime of Russia. Even if international law does not authorize or prohibit declarations of independence as the International Court of Justice in its legal opinion on the declaration of independence by Kosovo underlined, the situation changes when the use of force comes into play [3]. Here, the International Court of Justice indicated – with reference to several UN-Security Council resolutions that a unilateral declaration of independence could be illegal, if it is connected to a violation of *ius cogens*, such as the violation of the prohibition of international law is not so indulgent. The case of Northern Cyprus, which has been created after a Turkish invasion in 1974, is just the most prominent one. The organs of the United Nations clearly upheld that Northern Cyprus is not a State and cannot be recognized as such. This situation by now.

2.2. The principle of territorial integrity of the Successor States to the Soviet Union

When the Soviet Union broke up in 1991 15 new States were created each of them having its own territory, population and State power. The former internal administrative boundaries between the Republics as component parts of the Soviet Union became outer boundaries between these States, thereby although not outspoken using the principle of *uti possidetis*. The States recognized each other and guaranteed their territorial integrity in the founding document of the Commonwealth of independent of 1992. By this, territorial changes within the Soviet Union were confirmed.

When in 1994 Ukraine decided to dismantle its nuclear arms [4] the United States, Great Britain, the Russian Federation and Ukraine signed the Budapest Memorandum on Security Assurances which gave guarantees against any form of threat against Ukraine's territorial integrity. In a way the security assurance was the counterpart to Ukraine's

disarmament. The form of this document was less than an international treaty, however, it is claimed that binding force derives from it.

Russia again expressly reconized the Ukrainian territory including Crimea in the Treaty on Friendship, Cooperation and Partnership of 1997 [5].

2.3. The Right to Self-Determination

Much has been said about the right to self-determination. It is a generally recognized principle in international law. The Charter of the UN lays it down in art. 1, the UN Convenants on Civil and Political Rights and an Economic, Social and Cultural Rights mention it in a prominent position. Many UN documents confirm its importance the most famous among them the Friendly Relations Declaration of 1970. The right to self-determination conflicts with the above mentioned principle of the territorial integrity. The International Court of Justice – as above explained – declared in the advisory opinion on the Declaration of independence of the Kosovo in 2010 that such a unilateral declaration is neither allowed nor prohibited by international law. International law does not deal with the question, which is treated as a matter of fact. If the declaration leads to the creation of a State depends on if the criterias of a State are met, i.e. If there is a territory, a people and State power. The Canadian Supreme Court came to the conclusion in 1998 – in its famous judgement on the question of Quebec – that self-determination means a right to autonomy within a given State [6]. A right to secession does not exist in international law. Only in exceptional cases when a State denies the right to autonomy and gravely violates the human rights of a minority a right to secession may live up. However, no such case can be shown in the practice of international law. Even in the case of Kosovo the UN-Security Council did not establish such a right in favour of Kosovo inspite of the grave violations committed against the Albanian population, but declared in its resolution 1244 of 1999 that until a final settlement consented by both parties Kosovo remains an integral part of the State of Serbia. The Friendly Relations Resolution mentions both principles, the right to territorial integrity as well as the right to self-determination. The exercise of the latter however is subject to the respect of the other as far as the right to internal autonomy is respected. With respect to Nagorny Karabakh, a territory with a today exclusively Armenian population within the borders

of Azerbaijan the world community persistently rejected the right to secede from Azerbaijan [7]. Taking all together one must come to the conclusion that a right to self-determination cannot be derived from international law. Each State is free to take all measures to prevent a territory from seceding. Therefore, where undisputed secessions have taken place they

2.4. Qualification of the Russian military actions

Russia exercised military pressure in order to support the independence movement. Thereby, it is irrelevant how Russia exercized this power. If Russia directly sent armed troops it must be qualified as a violation of the prohibition of the use of force. If Russia was using private armed groups under its control it again must be qualified as a violation of the prohibition of aggression. The definition of aggression by the UN-General Assembly exactly includes this form of intervention [8].

Russia tried to explain its intervention with three arguments:

2.4.1. Intervention by invitation

In first line the argument must be analysed if there was no use of force as Russia was invited by the unconstitutionally destituted president Yanukovich and the unconstituionally installed prime minster of Crimea Aksyonov. Even if a State is free to invite armed forces of another State to be deployed on the own State territory, an invitation can effectively be given only by an organ which exercises the effective power. One may argue that Yanukovich by the end of February and beginning of March 2014 still was the de jure president, as his destitution must be qualified as unconstituional. However, there is no doubt that he did not exercise effective power in Ukraine. The International Court is very reluctant in admitting the military intervention even by invitation in a „revolutionary“ situation stating that the prohibition of intervention would lose its effectiveness as principle of law if intervention were to be justified by a mere request for assistance made by an opposition group in another State [9].

2.4.2. Protection of own citizens as justification

As a matter of fact quite a lot of persons living on the Crimea have the Russian citizenship, in part granted by Russia in a disputable way. Russia justified its military threats and eventually its open military support by claiming that it was defending its own nationals. In international law its is highly disputed if a State may intervene by military measures if own citizens are under thread abroad.

There have been incidents when States justified such interventions by selfdefence. Art. 51 UN-Charter which lays down this principle does not specify what selfdefence means. It goes without saying that it comes into play in case of an armed attack against the territory of a State. But it could be argued that selfdefence may be used also to defend the population even abroad, as it is one of the three elements which characterize a State (apart from the State territory and the State power). As a matter of fact, State have a number of times tried to justify their military action in order to protect own nationals by referral to selfdefence. (Suez 1956 Great Britain, Libanon 1958, Entebbe 1976, Grenada 1983, Panama 1989, South Ossetia 2008). A part of the scholarship took a careful approach declaring that a military intervention to protect the own citizens abroad is admissible if there is an imminent threat to them, if the State where they are is unwilling or unable to protect them and if the measures are proportional, i.e. Strictly limited to reach the goal, i.e. The protection. In this sense the British justification of 1956 was rejected as it was not limited to the rescue of it citizens but ended up in an occupation of the canal zone. The same was said about the US interventions in Grenada and in Panama, and also the bombing of the Georgian territory by Russia in 2008 was qualified as out of proportion. In other cases when a State tried to rescue its citizens the world community was condoning, so Germany was not criticized for saving European citizens in Albania by the use of military airplanes in 1997 or in Libya in 2011. In both cases were armed actions, however, there was no use of the arms during the intervention. It may be said that there is a new customary law in statu nascendi which allows for the interventions in questions.

However, even if one shares this position Russia cannot justify its intervention in Crimea referring to this exception from the use of force. First, it is generally undisputed that there was no real risk for the Russian population in Crimea. The very nationalistic tendencies within the movement of Maidan and the intention of the Ukrainian parliament to abolish the privileged position of Russian in Crimea as an official language – a law which has never been signed by the president and never entered into force – are elements which are by far not sufficient to justify an intervention in favour of own nationals. Beyond, the steps taken by Russia aimed at the incorporation of Crimea which

undoubtedly is out of proportion if the State just pretends to rescue own nationals.

2.4.3. Humanitarian intervention

A second justification could be the humanitarian intervention. This concept is used to justify a military intervention in case of grave violations of human rights not just of people in general. The NATO-States called the military measures against Serbia in 1999 to protect the Albanian population a humanitarian intervention. However, the majority of States did not accept this argument. F.e. The group of non-aligned States criticized the western States for the so-called Kosovo war. In the following the responsibility to protect was developed and adopted by the UN General Assembly on the world summit of 2005. However, with respect to the use of force the UN General Assembly remained very firm: There should be no use of force in the frame of the humanitarian intervention without a prior authorization by the UN Security Council. Insofar the responsibility to protect did not add anything to the exceptions from the prohibition of the use of force.

3. Conclusion

It follows from the forgoing that the secession of Crimea cannot be based on whatever international law, the referal to the right to self-determination is erroneous, as this right by now does not include a right to secession. Beyond, it is a clear violation of the Ukrainian constitution. The Russian intervention must be qualified as a violation of the prohibition of the use of force, an infringement of a *ius cogens* norm. As has been shown, the Russian measures cannot be justified under whatever aspect. However, it has to be admitted that there are some parallels to the conduct of the western States in the Kosovo case. There also was a unilateral declaration of independence, and many western States were very quick in recognizing Kosovo as a State. Of course, there are differences in comparison with the Crimea. First, mass violations of human rights against the Albanian population had taken place in the late 1990ies. Second, the western States did not use force in the context of the independence of Kosovo. Third, Kosovo was not integrated into the territory of a western State. Nevertheless, it must be held that also in the case of Kosovo there was no right to secede under international law, and the recognition by the western States must be seen as a violation of the territorial integrity of Serbia. Beyond, the

UN Security Council Resolution 1244 stated that the Kosovo continues to be part of Serbia. A future solution was left to a settlement reached by both parties. The UN administration of Kosovo after 1999 should guarantee this process. Serbia could not take unilateral means to definitively integrate Kosovo, but Kosovo likewise was hampered from a unilateral secession. Therefore, Kosovo as well as the State recognizing Kosovo violated the regime established by the UN Security Council and thereby international law. The legal opinion of the International Court of Justice is insofar completely erroneous as it is based on wrong facts and false arguments.

However, in no legal system the violation of law may justify another violation of law [10]. On the contrary, Russia at that time – and until now – sharply criticized the conduct of the western States, thereby recognizing the prohibition of such an action. Therefore, it cannot claim now that its own approach is legal under international law. It would be certainly react if f.e. Chechnya, Tartastan or the Kaliningradskaya Oblast' declared their independence and seceded from the Russian Federation, thereby confirming the actual legal

order and contrasting all arguments brought forward in the context of Crimea.

It is therefore completely convincing if the UN General Assembly adopted a resolution declaring the referendum in Crimea illegal and stating no status altering the status of the Crimea als an Autonomous Republic of Ukraine should be recognized – with a 100 votes in favour, 11 against and 58 abstentions [11].

States should be very careful in changing the territorial order. Because once they start, they will not find an end. Recent examples of State breakups led to ongoing processes of further dismemberment, one may think of Yugoslavia which led to the claims of Kosovo or the Republika Srbska or of Sudan, where after the split off of South Sudan the fights among minorities just continue. The worst example can be seen in the time after the first world war, when territorial claims – Germany against Poland, Lithuania and Czechoslovakia, Poland against Lithuania, Russia and Czechoslovakia, Austria against Italy, Hungary against Rumania, Soviet Union against Poland and against Rumania – ended up in the Second World War. This experience should not be repeated. It must be a lesson learned.

References

- 1 Art. 111 of the Constitution of Ukraine.
- 2 Conclusions of the Constitutional Court of the Russian Federation of 19 March 2014.
- 3 Advisory Opinion of the International Court of Justice para. 81.
- 4 By that time Ukraine had the third biggest nuclear arms potential in the world.
- 5 Art. 2 of the Treaty reads: „High contracting parties according to provisions of the Charter of the United Nations and obligations under the Final act of Meeting on safety and cooperation in Europe respect territorial integrity of each other and confirm inviolability of borders existing between them.“
- 6 Decision of the Supreme Court of Canada of 20 August, 1998 <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/1643/index.do>
- 7 See f.e. UN Security Council Resolutions 853, 874, 884 which treated this territory as part of Azerbaijan; resolution of the UN General Assembly of 14 March, 2008 reaffirmed Azerbaijan's territorial integrity with 39 votes in favour, 7 against and 100 abstentions.
- 8 Art. 3 g of the Resolution 3314 of 14 December 1974 – Definition of Aggression – A/Res/29/3314.
- 9 Decision of the ICJ in the Nicaragua Case, 1986, para. 246.
- 10 Leaving apart the countermeasures, especially reprisals, but this is not in discussion in the given case.
- 11 UN Document A /68/L.39 of 24 March 2014.

УДК 341.3

Ж.М. Аманжолов, Е.А. Кожин*

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: skinner-91@mail.ru

**К вопросу о некоторых аспектах юридической квалификации
«интернационализованных» вооруженных конфликтов**

Вмешательство третьих сторон в вооруженные конфликты немеждународного характера является неотъемлемой чертой локальных вооруженных конфликтов на период со второй половины XX века по наши дни. Проводя политику "войны чужими руками", мировые державы вмешивались во внутренние вооруженные конфликты, тем самым интернационализируя их. Такое положение не позволяет больше оставаться в рамках правовой дихотомии, предлагаемой Женевскими конвенциями о защите гражданского населения во время войны 1949 года. С момента их принятия характер вооруженных конфликтов сильно изменился. В доктрине международного права стали выделять такие новые виды вооруженных конфликтов, как "трансграничные", "асимметричные", "смешанные", "интернационализованные", и др.

Данная статья посвящена обзору некоторых обстоятельств, которые изменяют характер вооруженного конфликта и позволяют говорить о новом виде конфликтов – "интернационализованном" вооруженном конфликте. В этой связи в статье дается общий анализ фактических обстоятельств, которые приводят к интернационализации внутреннего вооруженного конфликта. На основании анализа этих обстоятельств выводятся критерии, согласно которым происходящий вооруженный конфликт немеждународного характера перестает быть исключительно внутренним, но в то же время не достигает того уровня, позволяющего говорить о международном вооруженном конфликте.

Ключевые слова: право вооруженных конфликтов, «интернационализованные» вооруженные конфликты, «смешанные» конфликты.

Ж.М. Аманжолов, Е.А. Кожин

**«Интердүлттандырылған» қарулы қақтығыстарды
заңды дәрежеленудің кейбір қырлары туралы мәселеге орай**

Үшінші тараптардың халықаралық емес қарулы қақтығыстарға араласуы XX ғасырдың екінші жартысынан бастап бүгінгі күнге дейінгі осы іспетті жергілікті қарулы қақтығыстардың ажырамас белгісі болып табылады. «Бөтен қолдар соғыстары» саясатын жүргізе отырып, әлемдік державалар ішкі қарулы қақтығыстарға араласуы арқылы оларды интернационализацияландырды. Аталған жағдай соғыс кезінде азаматтық тұрғындарды қорғау туралы 1949 жылғы Женева конвенциялары аясында ұсынылатын құқықтық дихотомия күйінде қалуы бұдан әрі мүмкін емес болмай отыр. Өйткені бұл құжаттардың қабылданғанынан бері қарулы қақтығыстардың сипаты үлкен өзгерістерге ұшырады. Сонымен қатар халықаралық құқықтың доктринасында қарулы қақтығыстардың бұдан бұрын беймәлім «трансшекаралық», «асимметриялық», «аралас», «интердүлттандырылған», т.б. секілді жаңа түрлері аталып көрсетіле бастады.

Мақала қарулы қақтығыстардың сипатын өзгерістерге алып келетін және оның қарамағында жаңа қарулы қақтығыстардың түрі – «интердүлттандырылған» қарулы қақтығыс туралы айтуға негіз болып отырған кейбір жағдайларды шолуға арналған. Бұл тұрғыда жұмыста ішкі қарулы қақтығыстың интердүлттандырылуына әкеліп соқтыратын фактілік жағдайларға талдау жасалынады. Осы жағдайларды талдау нәтижесінде орын алып отырған халықаралық емес қарулы қақтығыстардың өзіндік ішкі тұрпатын жоғалтуы, сондай-ақ өз кезегінде халықаралық қарулы қақтығыстың деңгейіне әлі де болса жетпеуіне қатысты арнайы критерийлер дәйектеледі.

Түйін сөздер: қарулы қақтығыстар құқығы, «интердүлттандырылған» қарулы қақтығыстар, «аралас» қақтығыстар.

Zh.M. Amanzholov, Y.A. Kozhin

To a question on some aspects of the legal qualification of «internationalized» armed conflicts

Third party intervention in international conflicts is an integral feature of local armed conflicts in the period from the second half of the twentieth century to the present day. Pursuing a policy of "proxy wars", world powers to interfere in the internal armed conflict, thereby internationalizing them. This situation does not allow to remain in the legal dichotomy offered by the Geneva Conventions on the Protection of Civilian Persons in Time of War of 1949. Since their adoption, the nature of armed conflict has greatly changed. The doctrine of international law have been providing new kinds of armed conflicts as "cross-border", "asymmetric", "mixed", "internationalized", etc.

This article reviews some of the circumstances that alter the nature of the armed conflict and to allow us to speak about a new kind of conflict – "internationalized" armed conflict. In this regard, the article provides an analysis of the factual circumstances that lead to the internationalization of the internal armed conflict

Based on the analysis of these circumstances are derived criteria according to which occurring internal armed conflict ceases to be purely internal, but at the same time does not reach the level that allows us to speak about the international armed conflict.

Key words: law of armed conflict, «internationalized» armed conflicts, «mixed» conflicts.

Появление ядерного оружия и начало конфронтации между двумя идеологиями во второй половине XX века привели к ситуации, когда прямое военное столкновение между вооруженными силами мировых держав могло спровоцировать третью мировую войну с катастрофическими последствиями для всего человечества. Запрет войны в качестве орудия национальной политики в соответствии с пактом Бриана – Келлога от 27 августа 1928 года, а также принятие на основе Устава ООН Резолюции Генеральной Ассамблеи об определении агрессии 14 декабря 1974 года также удерживало противоборствующие стороны от перехода к прямым военным действиям. В таких условиях реализация державами своих политических интересов начала проводиться путем непрямого вмешательства в локальные вооруженные конфликты.

После прекращения существования СССР и кардинального изменения мировой геополитической обстановки до сих пор имеют место последствия "холодной войны". Вмешательство во внутренние вооруженные конфликты все также по инерции продолжает входить в политический инструментарий некоторых государств.

Право вооруженных конфликтов, призванное регулировать ведение конфликтов и охранять жертв войны, на сегодняшний день признает только два вида вооруженных конфликтов: международные вооруженные конфликты (далее – МВК) и вооруженные конфликты, не носящие международного характера (далее – ВКНМХ). Поскольку признание произошедшего вооруженного столкновения в качестве МВК или ВКНМХ влечет за собой применение разных правовых режимов, квалификация

вооруженного конфликта является ключевым моментом в отношениях между сторонами этого конфликта. Вместе с тем, находясь в рамках данной правовой дихотомии, становится очень сложным квалифицировать такие конфликты, которые будучи по характеру внутрисударственными, в результате вмешательства третьих сторон приобретают черты, характерные для международных конфликтов. Такие конфликты в доктрине принято называть "интернационализированными" [1, с. 854].

На сегодняшний день ни один международный документ, будь то договор, имеющий юридическую силу или источник "soft law", не содержит понятия интернационализированного вооруженного конфликта. Доктрина международного права также еще не достаточно созрела, чтобы дать его однозначное определение.

В общем смысле «интернационализированным вооруженным конфликтом» обозначают военные действия внутри отдельного государства, которые в силу определенных обстоятельств принимают характер международных [2, с. 131]. Важно при этом отметить, что ключевым термином здесь является именно "характер", так как очевидно, интернационализированный вооруженный конфликт носит международный характер, но в то же время не является международным вооруженным конфликтом в полном смысле. Иными словами, именно "международный характер" расширяет интернационализированный конфликт за рамки внутрисударственного, однако не способствует его превращению в качестве международного. Таким образом, интернационализированный вооруженный конфликт в объективном понимании занимает место меж-

ду МВК и ВКНМХ, носит "промежуточный" характер и является в этом смысле "смешанным".

Пути, по которым военные действия в ВКНМХ принимают характер международный, весьма разнообразны. В этой связи специалисты выделяют формальные и фактические обстоятельства, приводящие к интернационализации вооруженного конфликта [3, с. 83]. Однако если с определением формальных обстоятельств не возникает больших сложностей (как правило, интернационализация сопровождается официальным признанием состояния войны или воюющей стороны), то фактические обстоятельства сами по себе достаточно сложны и неоднородны. Такая неоднородность может выражаться в участии вооруженных сил третьего государства во внутреннем конфликте (как это происходило, например, в Афганистане и Ливии), в переходе театра военных действий на территорию сопредельных государств (как это было в Ливане), или в фактическом отделении территории (как это было в Югославии).

Классическим фактическим обстоятельством, приводящим к интернационализации вооруженного конфликта, является вмешательство третьего государства во внутренний конфликт. Механизмы государственного вмешательства могут быть различны. Член Междарного Комитета Красного Креста, проф. Цюрихского университета Д. Шиндлер выделяет: вмешательство в поддержку внутренней группировки, воюющей с другой внутренней группировкой; вмешательство в поддержку повстанческой группировки, воюющей против действующего правительства; а также прямые военные действия между двумя иностранными государствами, осуществляющими военное вмешательство во внутренний вооруженный конфликт в поддержку противостоящих друг другу сторон [4, с. 255]. На наш взгляд, такие прямые военные действия между государствами, классифицированные Д.Шиндлером, подпадают под положения ст. 2, общей для Женевских конвенций о защите гражданского населения во время войны 1949 года (далее – Женевские конвенции), и представляют собой полноценный международный вооруженный конфликт, а посему не могут быть интернационализированным вооруженным конфликтом в том понимании, в каком представляют себе его авторы данной статьи.

К обстоятельствам, приводящим к интернационализации вооруженного конфликта, следует также отнести вмешательство третьего государства во внутренний конфликт на стороне действующего правительства по просьбе последнего. Несмотря на то, что как таковое участие в конфликте с разрешения действующих властей государства не запрещено в современном международном праве, на наш взгляд, такое вмешательство, тем не менее, также привносит во внутренний конфликт элементы МВК, чем интернационализирует его.

Все вышеприведенные механизмы вмешательства не исключают участия нескольких государств, а также объединение этих государств и групповое вмешательство.

Далее фактические обстоятельства, приводящие к интернационализации вооруженного конфликта, могут характеризоваться вмешательством отдельных международных организаций. Примером таких организаций могут служить НАТО и ЕС. Отдельно следует выделить Организацию Объединенных Наций, так как характер действий ООН в вооруженном конфликте ограничивается поддержанием международного мира и безопасности [5, с. 125]. Слишком серьезное участие международных организаций во внутреннем конфликте может не просто интернационализировать его и придать международный характер, а превратить в полноценный международный вооруженный конфликт.

Вышеперечисленные фактические обстоятельства объединяет тот факт, что все они характеризуются участием сторон, имеющих международную правосубъектность. Именно вмешательство в конфликт обладателя международной правосубъектности (будь то государство или международная межправительственная организация) и придает внутреннему вооруженному конфликту международный характер. Представляется, что данные обстоятельства можно объединить в субъектный критерий.

Однако встречаются и другие обстоятельства, которые, как мы полагаем, также придают международный характер внутреннему вооруженному конфликту. В качестве примера можно привести ситуацию, при которой вооруженный конфликт немеждународного характера, первоначально разворачиваясь в пределах территории одного государства, расширяет районы ведения боевых действий и фактически выходит

за рамки "условно согласованной" границы, и, следовательно, боестолкновения проходят по обе стороны границы так, что вовлечёнными становятся сопредельные государства. Такого рода конфликты получили название "транснациональных" или "экс-государственных" [6, с. 3]. В случае если боевые действия начинаются на территории одного государства, затем заканчиваются и плавно перетекают на территорию соседнего государства, такие конфликты называют "экстерриториальными" или "экспортируемыми". Субъектами конфликта могут быть как государство и негосударственная группировка, так и несколько негосударственных группировок, которые могут конфликтовать между собой. В данном случае международный характер внутреннему конфликту придает географический выход за пределы одного государства. Этот критерий соответственно следует обозначить как географический.

Доцент Казанского Федерального университета С.В. Бухмин среди прочих называет также такое обстоятельство как фактически произошедшее отделение части территории государства. Причем в этом качестве не следует рассматривать национально-освободительные войны, где народ борется с колониальным, расистским или иностранным правительством, так как по смыслу ст. 1 Дополнительного Протокола I они являются международными по умолчанию. При данных обстоятельствах "отделение части территории государства фактически произошло, но правительство не признает нового государства. В подобной ситуации при условии признания состояния войны, вмешательства третьего государства или при соответствующей квалификации ООН вооруженное противостояние приобретает черты вооруженного конфликта международного характера" [3, с. 74]. Для того чтобы интернационализировать конфликт, данному критерию необходимо сочетание как формальных (признание), так и фактических (отделение территории) обстоятельств. Представляется, что данный критерий является достаточно спорным и неоднозначным, так как по смыслу ст.1 Дополнительного Протокола II он может и не выходить за рамки понятия ВКНМХ.

В силу многогранности и высокой сложности интернационализованных вооруженных конфликтов данные выше критерии не отражают полной картины, всех тонкостей и особенно-

стей интернационализованных вооруженных конфликтов, и, следовательно, на их основе в обобщенном виде можно сделать следующие выводы.

1. Вмешательство государства или международной организации, а также выход рамок ведения боевых действий за границы территории одного государства привносят во внутренний вооруженный конфликт элементы интернационализации, качественно изменяют и усложняют его, но не превращают его автоматически в международный. В результате того объема прав и обязанностей, которые предоставляют ст.3, общая для Женевских конвенций, и Дополнительный Протокол II, для сторон ВКНМХ становится недостаточно, а того объема прав и обязанностей, которые для регламентации МВК предоставляют все Женевские конвенции о защите жертв войны, а также Гаагские конвенции о законах и обычаях войны, наоборот, становится слишком много, и, соответственно, участники смешанных конфликтов не в состоянии их выполнять.

2. Слишком высокая диспропорция между правовыми режимами МВК и ВКНМХ позволяет найти выход только путем выделения интернационализованных вооруженных конфликтов в качестве отдельного, промежуточного вида вооруженных конфликтов и применения отдельного, особого правового режима, который вбирал бы себя как положения, регулирующие ВКНМХ, так и положения, регулирующие МВК. Это, в свою очередь, поможет систематизировать правила ведения данных "новых" видов вооруженных конфликтов.

3. Выделение отдельного правового режима для интернационализованных вооруженных конфликтов видится в форме принятия очередного протокола к Женевским конвенциям 1949 года – Дополнительного Протокола IV.

4. Признание на международно-правовом уровне интернационализованных конфликтов в качестве третьего (промежуточного) вида вооруженных конфликтов позволило бы также подробно объяснить юридическую и военнополитическую природу "гибридных", "смешанных", "транснациональных", "экспортируемых", "асимметричных" и многих других современных видов вооруженных конфликтов и создало бы концептуальную основу для будущего бо-

лее строгого международно-правового регламентирования вмешательства в вооруженные конфликты со стороны третьих государств и

международных (межгосударственных, наднациональных, межправительственных, межрегиональных) организаций.

Литература

- 1 Международное публичное право: учебник / Л.П. Ануфриева, К.А. Бекяшев, Е.Г. Моисеев, В.В. Устинов (и др.) / отв. ред. К.А. Бекяшев. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2010. – 1008 с.
- 2 Стюарт, Д. К единому определению вооруженного конфликта в международном гуманитарном праве: анализ интернационализованного вооруженного конфликта // Международный журнал Красного Креста. 2003: сборник статей / пер. с англ. и фр. – М.: МККК, 2004. – С. 129-175.
- 3 Бухмин, С. В. Применение норм международного гуманитарного права в вооруженных конфликтах с участием сил ООН : диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – Казань, 2005. – 243 с.
- 4 D. Schindler, «International humanitarian law and internationalized internal armed conflicts», International Review of the Red Cross, No. 230, 1982, P. 255-264.
- 5 Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов: курс лекций юридического факультета Открытого Брюссельского университета. – М.: МККК, 2000 – 720 с.
- 6 Schöndorf, R. Extra-State Armed Conflicts: Is there a Need for a New Legal Regime? // New York University Journal of International Law and Politics, Vol. 37, No. 1, 2004. – URL: <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=644821>

References

- 1 Mezhdunarodnoe publichnoe pravo: uchebnik / L.P. Anufrieva, K.A. Bekyashev, E.G. Moiseev, V.V. Ustinov (i dr.) / Otv. red. K.A. Bekyashev. – 5-e izd., pererab. i dop. – M.: Prospekt, 2010. – 1008 s.
- 2 Stewart, D. K edinomu opredeleniyu vooruzhennogo konflikta v mezhdunarodnom gumanitarnom prave: analiz internatsionalizirovannogo vooruzhennogo konflikta // Mezhdunarodnyy zhurnal Krasnogo Kresta. 2003: Sbornik statey / Per. s angl. i fr. – M.: IRCC, 2004. – S. 129-175.
- 3 Buhmin, S. V. Primenenie norm mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava v vooruzhennykh konfliktakh s uchastiem sil OON : dissertatsiya na soiskanie uchenoy stepeni kandidata yuridicheskikh nauk. – Kazan, 2005. – 243 s.
- 4 D. Schindler, «International humanitarian law and internationalized internal armed conflicts», International Review of the Red Cross, No. 230, 1982, P. 255-264.
- 5 David E. Printsipyi prava vooruzhennykh konfliktov: Kurs lektsiy yuridicheskogo fakulteta Otkryitogo Bryusselskogo universiteta. – M.: IRCC, 2000 – 720 s.
- 6 Schöndorf, R. Extra-State Armed Conflicts: Is there a Need for a New Legal Regime? // New York University Journal of International Law and Politics, Vol. 37, No. 1, 2004. – URL: <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=644821>

УДК: 341.17

Е.Б. Ахметов

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы
e-mail: univer_ird75@mail.ru

Состояние и перспективы деятельности АНЗЮС в современном международно-правовом контексте обеспечения азиатско-тихоокеанской военно-политической безопасности

В настоящей статье на основе комплексного рассмотрения и анализа всех основных этапов создания, становления и функционирования АНЗЮС сделаны обобщающие их содержание выводы в военно-политической области деятельности организации к настоящему времени. Рассматривается занимаемая роль Договора о зоне, свободной от ядерного оружия, в южной части Тихого океана (Договор Раротонга) в общем международно-правовом контексте военно-политической составляющей деятельности АНЗЮС. В ней особое внимание уделено перспективам ее функционирования в привязке к позиции двух государств-членов АНЗЮС – Австралии и США, которой противопоставляется официальный подход другого государства-члена объединения – Новой Зеландии. Также автор затрагивает вопросы, связанные с выявлением серьезных проблем, не способствующих дальнейшему развитию интеграционной модели военно-политических аспектов региональной безопасности.

Ключевые слова: Азиатско-Тихоокеанский регион, АНЗЮС, безъядерная зона, военно-политическая безопасность, Договор Раротонга.

Е.Б. Ахметов

Қазіргі заманғы халықаралық-құқықтық контексте Азия-Тынық мұхиты әскери-саяси қауіпсіздігін қамтамасыз етуде АНЗЮС қызметінің жай-күйі мен перспективалары

Мақалада АНЗЮС құрылу, қалыптасу және жұмыс істеуінің барлық негізгі кезеңдеріне кешенді қарау және талдау жүргізу негізінде қазіргі уақытқа дейін ұйымның әскери-саяси аясында қызметінің мазмұнына жинақталынған қорытынды жасалынған. Халықаралық-құқықтық контексте АНЗЮС әскери-саяси қызметіндегі Тынық мұхитының оңтүстік бөлігінде ядролық қарудан азат аймақ туралы келісімшарттың (Раротонга келісімшарты) рөлі қарастырылады. Мұнда оның даму болашағы АНЗЮС-ке екі мүше-мемлекеттің – Австралия және АҚШ ұстанымдары, осы мемлекеттердің мүдделеріне қайшы келетін, осындай мәртебесі бар ұйымға басқа мүше-мемлекет – Жаңа Зеландияның ресми ұстанымы қарастырылады. Сонымен қатар автор аймақтық қауіпсіздіктің әскери-саяси қырларының интеграциялық моделінің әрі қарай дамуына кедергі жасайтын күрделі мәселелерді айқындаумен байланысты сұрақтарды қарастырады.

Түйін сөздер: Азия-Тынық мұхиты аймағы, АНЗЮС, ядросыз аймақ, әскери-саяси қауіпсіздік, Раротонга келісімшарты.

Y. Akhmetov

Status and prospects of the ANZUS activity in the modern international legal context of the Asia-Pacific military-political security

In this article, based on a comprehensive review and analysis of all the major stages of creation, formation and functioning of the ANZUS to generalize their findings in the content of military-political organization's activities to date. We consider the role of the South Pacific Nuclear Free Zone Treaty (Treaty of Rarotonga) general international legal context of the military-political arm of the ANZUS. It focuses on the prospects for its operation in relation to the positions of the two Member States ANZUS – Australia and the U.S., which is opposed to the official approach of another member state associations – New Zealand. Also, the author addresses the issues relating to the identification of serious problems, do not contribute to the further development of the integration model of military-political aspects of regional security.

Key words: Asia-Pacific region, ANZUS, nuclear free zone, military and political security, Treaty of Rarotonga.

Из многих источников истории и доктрины международных отношений, теории и практики внешней политики, а также международного права безопасности применительно к региональным организациям общеизвестно, что в годы второй мировой войны между тремя государствами АТР – США, Австралией и Новой Зеландией стало наиболее активно осуществляться военное сотрудничество, которое с началом «холодной войны» переросло в необходимость закрепления в виде постоянно функционирующего объединения. С этой целью 1 сентября 1951 года в Сан-Франциско был подписан трехсторонний Договор безопасности между Австралией, Новой Зеландией и США (ANZUS¹ SecurityTreaty – Australia, NewZealand, UnitedStates), более известный как АНЗЮС пакт или «малый Тихоокеанский пакт безопасности». После ратификации договора всеми вышеназванными государствами-участниками он вступил в силу 29 апреля 1952 года и стал третьим по счету после заключенных ранее аналогичных ему региональных международно-правовых актов – Межамериканского договора о взаимной помощи от 2 сентября 1947 года («Пакт Рио-де-Жанейро») и Североатлантического договора от 4 апреля 1949 года (договор НАТО). Договор при этом не стал препятствием для дальнейшего продолжения тесных отношений между США и Австралией, Австралией и Новой Зеландией, США и Новой Зеландией (до 1987 г.): стороны в развитие основных положений Договора заключили двусторонние соглашения, предусматривающие усиление военных связей в двустороннем формате.

Договор не устанавливает конкретного (или заранее согласованного, ограниченного по времени) срока действия и не содержит условий прекращения: согласно ст. 10 он «будет оставаться в силе постоянно» [1], что позволяет соответственно отнести его к категории бессрочных международных договоров.

Изначально направленный против возобновления японской агрессии, этот договор, оформивший некое, как утверждают некоторые специалисты, военно-политическое учреждение, со

временем изменил характер своей деятельности. Обобщенный анализ содержания документа, состоящего из 11 статей, позволяет сделать вывод о том, что государства-участники преследуют такие общие цели, как «укрепление мира и безопасности на Тихом океане; открытое и формальное заявление о единстве как предупреждение потенциальному агрессору; гарантия взаимопомощи в случае нападения на одного из государств-членов в Тихоокеанском регионе» [2, с. 314]. В целом «появление союза свидетельствовало о том, что все члены блока были заинтересованы в безопасности друг друга» [3, с. 79].

Вместе с тем важно отметить, что АНЗЮС пакт был заключен по инициативе США с целью дальнейшей координации усилий трех сторон ради сохранения мира и безопасности и, как гласят преамбула и ст. 8, «впредь до развития более обширной системы региональной безопасности в Тихоокеанском регионе» [1]. В США официальные лица исходили из того, что в соответствии с Договором «была создана эффективная структура безопасности» [4, с. 21], а «Австралия и Новая Зеландия помогли в поддержании их собственных сил в западной и южной частях Тихого океана, усиливая, таким образом, региональную стабильность» [4, с. 21].

Примечательно, что ст. 5 Договора определяла в качестве объектов, подлежащих защите, не столько собственно территорию любой из договаривающихся сторон, либо островные территории на Тихом океане, находящиеся под юрисдикцией государств-участников, сколько и их вооруженные силы, суда и самолеты на Тихом океане [1], включая, как явствовало фактически и ожидаемо из преамбулы, американские войска, размещенные на Филиппинах, на архипелаге Рюкю и в соответствии с Мирным договором с Японией от 8 сентября 1951 года «в Японии и вокруг Японии с целью помощи в поддержании мира и безопасности в районе Японии» [1]. Но на самом же деле всем государствам-участникам реализовывать совместно свое неотъемлемое право на самооборону по смыслу ст. 51 Устава ООН не приходилось. Военно-политическое взаимодействие государств-участников происходило вне зоны юридической ответственности АНЗЮС

Кризис в полноценных совместных отношениях наступил в 1985-1987 гг. Причиной тому

¹ Таким образом, «АНЗЮС был назван по начальным буквам наименований трех стран-участниц (англ. Australia, New Zealand, United States)» См.: АНЗЮС. Справочный материал // <http://commi.narod.ru/txt/1983/1212.htm>

стал принципиальный отказ Правительства Новой Зеландии разрешить допуск в свои порты и аэродромы боевые корабли и самолеты США с ядерным оружием на борту и (или) с атомными силовыми установками, вследствие чего отношения двух государств в рамках АНЗЮС пакта «были заморожены» [2, с. 315].

Представитель Государственного департамента США П. Вольфовиц так обосновывал тогда официальную позицию правительства своей страны на действия Новой Зеландии. Заявляя о том, что США полностью приветствуют и уважают неядерную политику Новой Зеландии, в частности, ее международно-правовые обязательства по Договору о нераспространении ядерного оружия от 1 июля 1968 года ни получать, ни приобретать ядерное оружие или ядерные взрывные устройства, он вместе с тем акцентировал внимание на следующих обстоятельствах: «...США не являются проядерными, а стремятся к укреплению трехстороннего союза, преследуя цель предотвратить войну; суть американской политики в случае конфликта состоит в том, чтобы использовать самый низкий, необходимый уровень защиты, чтобы ответить на агрессию, сохранить территориальную целостность Соединенных Штатов и их союзников, и восстановить мир на приемлемой основе; но Новая Зеландия своим отказом не только ослабляет наш союз, но и препятствует осуществлению обозначенной цели» [4, с. 22];

- «...следует отметить очевидное, ядерная угроза теперь существует в южной части Тихого океана, поэтому в общих интересах сохранять прежний уровень сотрудничества; присутствие сильных оборонных возможностей невозможно без военно-морских сил в этом регионе, оно является лучшей гарантией от возникновения конфликта; и если обычный конфликт может быть сдержан, угроза ядерного конфликта без взаимодействия значительно уменьшается» [4, с. 22];

- «у нас есть только один флот: не один флот для предотвращения обычных конфликтов, а один ядерноспособный флот и не один флот, приспособляющийся к политике одной страны...» [4, с. 22];

- «пример» Новой Зеландии явно не стимулирует взаимный контроль над вооружениями; это только повышает потенциал односторонних

и антиядерных чувств на Западе, способствуя, таким образом, уменьшению потребности в любых взаимных решениях по поводу приумножения общей, коллективной силы...» [4, с. 22];

- «в сумме мы полагаем, что политика Новой Зеландии, безотносительно ее намерений, не хороша для союза или для дела мира...; американская общественность не будет долго поддерживать обязательства и союзы, которые защищают других, если те другие не будут выполнять свои собственные обязанности; отказ Новой Зеландии открыть доступ к портам для наших судов сталкивает нас именно с такой ситуацией...; ... делами Новая Зеландия существенно сократила свою операционную роль в ANZUS; военный союз имеет небольшое значение без военного сотрудничества – без разделения и трудностей, и преимуществ; Новая Зеландия не может получить одно без второго» [4, с. 23].

В итоге США в одностороннем порядке заявили о готовности снять с себя союзнические обязательства по обеспечению безопасности Новой Зеландии и «приостановлению ее членства» в АНЗЮС, «не прибегая при этом к мерам ответственности, таким как экономические санкции...» [4, с. 23]. Одновременно этот факт означал и формальный разрыв двустороннего соглашения о военном сотрудничестве между США и Новой Зеландией в 1987 году.

Сложившаяся ситуация в свою очередь значительно повлияла на то, что Новая Зеландия впервые поставила под сомнение укоренившийся взгляд о том, что «малые страны» обязательно должны находиться под опекой более могущественных союзников [5, с. 126]. В.Н. Тимошенко в этой связи, ссылаясь на мнения новозеландских экспертов, отмечает, что «суть концепции сводилась к тому, что «малые страны» в международных отношениях должны занимать место, соответствующее их экономическому и военному потенциалу» [5, с. 124]; «они также обладают неким набором характеристик, отличающих их от остальных стран, и с учетом этих характеристик строят свою внутреннюю и внешнюю политику» [5, с. 124]; в Новой Зеландии же «эта концепция имела широкое распространение и определяла развитие внешнеполитических доктрин вне зависимости от находящейся у власти политической партии» [5, с. 124]. Следствием поддержки такой, официально

сформулированной системы взглядов стала действенная переориентация внешней политики Новой Зеландии на антиядерную деятельность, начатой еще в 1959 году под активным воздействием деятельности Новозеландской кампании за ядерное разоружение (NewZealandCampaignforNuclearDisarmament): в конце 1980-х гг. страна объявила о своем неядерном статусе, закрепив его законодательно; подтвердила участие в Договоре о запрещении испытаний ядерного оружия в атмосфере, космическом пространстве и под водой от 5 августа 1963 года, наряду с Австралией выступала против продолжения США, Великобританией и Францией ядерных испытаний в Полинезии, на Маршалловых островах, на островах Монте-Белло, атоллах Муруроа, Фангатауфа и в других близрасположенных районах южной части Тихого океана и, как результат, в качестве члена Южнотихоокеанского форума подписала и ратифицировала соответствующий Договор о зоне, свободной от ядерного оружия, в южной части Тихого океана (Договор Раротонга – SouthPacificNuclearFreeZoneTreaty, TreatyofRarotonga) от 6 августа 1985 года (вступил в силу 11 декабря 1986 года) и к 1990 гг., по словам бывшего премьер-министра страны Д. Лонги, «уже жила своей собственной безъядерной жизнью» [6, с. 161], что de-facto означали ее выход из АНЗЮС пакта, но в то же время по утверждению другого бывшего главы правительства государства У. Роулинга «в безъядерности» не было ничего, что противоречило бы союзу АНЗЮС» [3, с. 190]. По мнению же отдельных американских специалистов, действия Новой Зеландии вели к разрушению западной системы «коллективной безопасности» и появлению «нового новозеландского изоляционизма» [7, с. 123], что, однако, не помешало южнотихоокеанскому государству уделять и впредь большое внимание и значение антиядерному процессу, а также участию в деятельности ООН и возглавляемой этой универсальной организацией миротворческих операциях (к примеру, в 1992 году оно было избрано в качестве непостоянного члена (сроком на два года) в Совет Безопасности, в период 1993-1994 гг. около 100 военных специалистов из этой страны были задействованы в операциях по разминированию территории Камбоджи; на их осуществление из государственного бюджета было выделено 300 тысяч \$), как бы

параллельно доказывая несостоятельность распространенных утверждений о том, что ограниченные ресурсы «малых стран» «предполагают их ограниченное участие в международных делах» [5, с. 124] и что «без участия в военно-политических группировках Новая Зеландия» не может продемонстрировать «свою полную состоятельность и независимость» [5, с. 131].

К настоящему времени в деятельности АНЗЮС Новая Зеландия не участвует и блок фактически трансформировался в две подсистемы двустороннего сотрудничества – США с Австралией и Австралии с Новой Зеландией.

Австралия поддержала создание безъядерной зоны в южной части Тихого океана, ограниченной с севера примерно линией экватора, а на западе ее собственными территориальными пределами [8, с. 160] и ставшей в целом закрытой не только для распространения ядерного оружия, но и согласно п. 1 ст. 5 Договора Раротонга для размещения «любых ядерных взрывных устройств» [9, с. 168]. Вместе с тем нужно отметить, что Австралия «избежала каких-либо запретов на американскую военную деятельность, в частности сохранила разрешение для американских военных кораблей посещать порты страны» [3, с. 175], воспользуясь п. 2 ст. 5 Договора Раротонга. Указанная часть статьи в этой связи гласит о том, что «в осуществление... суверенных прав за каждой Стороной сохраняется свобода принимать самой решения относительно того, разрешать ли заходы иностранных судов и летательных аппаратов в ее порты и на аэродромы» [9, с. 168], а также «транзит через ее воздушное пространство иностранных летательных аппаратов и плавание иностранных морских судов в ее территориальном море или архипелажных водах...» [9, с. 168]. Последнее положение, как подчеркивает И.А. Ахтамзян, означает, что «право подводных ракетоносцев ядерных государств в зоне применения Договора не затрагивается» [8, с. 158], что позволяет Австралии на «особых условиях» выполнять обязательства по АНЗЮС пакту перед своим союзником – США. Здесь же нужно в определяющей степени учитывать тот факт, что на поддержание ядерных союзнических отношений с США Австралия намеренно пошла и идет по причине нератификации первыми Дополнительных Протоколов I, II и III к Договору Раротон-

га. Дело в том, что в отличие от СССР/России, Китая, Великобритании и Франции, которые к 1997 году как подписали, так и окончательно утвердили в соответствии со своими конституционными процедурами все эти акты, США до сих пор не торопятся присоединиться к ним как государство, несущее международную ответственность за расположенные в южной части Тихого океана территории. В этой связи, «взаимодействуя с США, Австралия несет главную ответственность за обеспечение безопасности в регионе», – считает старший научный сотрудник Института обороны и стратегических исследований в Сингапуре Л. Себастьяни [10], в том числе размещая на своей сухопутной территории и прилегающих к ним морских акваториях другие американские стратегические военные объекты. Так, согласно заявленной в рамках двустороннего соглашения договоренности (2010 г.) лидерами двух государств (США – Президентом Б. Обамой и Австралии – премьер-министром Д. Гиллард) США с 2012 года приступили к созданию в пределах североавстралийского города Дарвин совместной группировки (базы) быстрого реагирования, в составе которой с нынешних 200 человек «на постоянной основе будут дислоцированы до 2,5 тысяч морских пехотинцев ВС США» [10], «бомбардировщики B52, истребители F/A – 18, а также военные транспортники C 17 и самолеты-топливозаправщики» [11], что по официальным пояснениям высших должностных лиц поможет не только «более оперативно реагировать на вызовы в АТР» [10], но и «способствовать стабильности в регионе» [10]. Что же касается двусторонних отношений между Австралией и Новой Зеландией, то они в контексте реализации «Тесных оборонных отношений» обязались создать Объединенную группу по развитию вооруженных сил.

В итоге в рамках ныне действующей (хоть и в ограниченном виде) системы АНЗЮС сложилась двойственная ситуация. С одной стороны, сокращая в соответствии с Новой стратегией «свои военные расходы, Новая Зеландия уменьшает сферу австрало-новозеландского сотрудничества и возможного взаимодействия с Соединенными Штатами» [3, с. 219], перераспределив внешнюю и оборонную политику на южнотихоокеанский субрегион [3, с. 209], но при этом параллельно усиливая трансасман-

ское сотрудничество с Австралией и продолжать все же опираться в сущности на военную мощь США [3, с. 209]. Оба государства – Австралия и США – не раз выражали свое недовольство и сожаление действиями Новой Зеландии и даже засомневались в ее «способности внести конструктивный вклад в региональную безопасность» [5, с. 131]. К примеру, Австралия имея в виду свой положительный вклад в упрочение объединенной с Новой Зеландией двусторонней «оборонной основы» (формально в отрыве от АНЗЮС) и считая, что отношения с Новой Зеландией «стали более систематическими» [3, с. 209], тем не менее в лице (бывших) премьер-министра Б. Хоука и министра иностранных дел А.Б. Хайдена давала понять, что новозеландская антиядерная политика является неразумной [12, с. 31], а также утверждала, что трансасманские отношения, которые и без того «строились на песке» [13], дали «глубокую трещину» [13], а на заседании Совета АНЗЮС вовсе поставила вопрос о необходимости некоторого пересмотра союзнических отношений» [3, с. 174]. Правительство Новой Зеландии в свою очередь высказывало свое несогласие с подобными оценками и предостерегало США и Австралию от вмешательства в ее внутренние дела, попутно обвиняя их в постоянном [5, с. 131] «изобретении новых угроз» [14, с. 43]. «С другой стороны, Австралия является наиболее вероятным кандидатом для оказания Новой Зеландии морской и воздушной поддержки, в которой страна будет нуждаться при совместном участии в каких-либо военных операциях» [3, с. 219], что, однако, вовсе не способствует формированию «чувства единства» всех трех сторон, как это закреплено в преамбуле АНЗЮС пакта [1].

Тем не менее двусторонние связи между «парами» в блоке остаются относительно «прочными». Особо следует в этой связи выделить подобное участие всех трех государств в Международных коалиционных силах по содействию (ISAF) в Афганистане (планируется, что до 2014 года из этой южноазиатской страны полностью будут выведены войска всех государств-участников: в этом смысле США, Австралия и Новая Зеландия тоже не исключение), а также в войне против Ирака (Новая Зеландия предоставляла и обеспечивала пребывание воинского контингента до февраля 2004 года, в частности предоста-

вив фрегат «Веллингтон», что была расценена ей самой как «открытие новой главы в отношениях с США» [14, с. 43], Австралия – до 2009 года).

Определенную динамику отношениям сторон придали террористические акты, совершенные 11 сентября 2001 года в США. «Австралия, сославшись на положения Договора об АНЗЮС, заявила, что террористические акты... расцениваются как нападение и на саму Австралию, предоставив вслед за этим историческим решением один из самых лучших в мире боевых контингентов для участия в операции «Несокрушимая свобода», – отмечалось в этой связи в Стратегии национальной безопасности США (The National Security Strategy of the United States of America) 2002 года [15, с. 30]. В этом случае можно говорить о том, что Австралия ссылаясь на положения ст.ст. 2, 4 и 5 Договора с тем, чтобы выполнить свои союзнические обязательства. В самих США в последние годы и дальше намерены использовать АНЗЮС в целях борьбы с международным терроризмом. Это дает основание некоторым экспертам, в частности представителю Центра стратегических оценок и прогноза России А. Самсонову, считать, что «в настоящее время США фактически реанимировали АНЗЮС» [11].

С самого начала стратегический аспект играл главную определяющую роль в налаживании и развитии американо-австрало-новозеландских отношений, которые, однако, не были подтверждены в последующем формировании полноценного институционального механизма. Речь идет о том, что на основе АНЗЮС пакта так и не была создана «классическая» региональная международная организация в строгом ее юридическом понимании, среди причин которого можно назвать следующие.

Во-первых, в рамках «коллективного оборонительного союза» до сих пор отсутствуют не только постоянная штаб-квартира, но и верховное единое военное командование и объединенные вооруженные силы, которые были бы приближены к конкретным стандартам; Совет АНЗЮС, состоящий из министров иностранных дел или их заместителей, является лишь высшим консультативным органом и не всегда постоянным; «до 1985 года Совет собирался на ежегодные заседания на уровне министров в сопровождении военных экспертов в столице

одной из трех стран» [2, с. 315], а с 1990 года «перешли» на сугубо двусторонний формат обсуждений между США и Австралией); регулярно проводились только заседания военного комитета, состоящего из представителей высших военных штабов государств-членов союза, но при этом решения о учреждении секретариата и каких-либо других вспомогательных органов, принятые на сессиях в Гонолулу, Перл-Харборе, Мельбурне, Веллингтоне в 1952-1955 гг. не были реализованы.

Во-вторых, не существовало и как такового бюджета АНЗЮС – систематизированной и сбалансированной финансовой системы, состоящей из членских взносов и других специальных отчислений; каждое государство-участник по отдельности нес свои расходы, что было обусловлено первоначально желаниями сторон не создавать дорогостоящую структуру: исследователь деятельности АНЗЮС Л.О. Игумнова в своей работе в этой связи отмечает, что «главными принципами, которыми руководствовались страны-участницы являлись простота и гибкость организации, ее экономичность и эффективность» [3, с. 79]; цель обеспечения последнего качества, однако, можно подвергнуть сомнению, так как вряд ли отсутствие основанной на определенных «экономических» отношениях и юридических нормах совокупности группировки расходов и иных вложений могло способствовать действенности трехстороннего союза.

В-третьих, в Договоре не содержится однозначно закрепленного условия о том, что «вооруженное нападение на одно или все государства-участники будет рассматриваться как нападение на них в целом»: как уже известно, соответствующая ст. 4 Договора признает лишь то, что вооруженное нападение создало бы угрозу миру и безопасности союзников и сопровождается оговоркой, предусматривающей осуществление ими своих обязательств в зависимости от положений национального законодательства и, прежде всего, основных законов – конституций, и следовательно, предоставляет любому из них право в любое время сделать одностороннее заявление с целью исключить или изменить юридическое действие нормы статьи применительно к себе; отмеченное обстоятельство, таким образом, не всегда способствует

принятию подлинно «коллективного решения»; в этой связи гипотетический можно представить и другую «неразрешенную» ситуацию: в случае вооруженного конфликта «в тихоокеанском районе» между КНР и Тайванем вправе ли государства-участники по условиям Пакта вступить непосредственно в процесс его «урегулирования»? Однозначного ответа по этому вопросу среди государств-участников не существует, хотя Правительство Австралии в 2004-2005 гг. в противовес позиции США не раз заявляло, что Договор не относится к подобным случаям; США же, наоборот, заявляя о том, что АНЗЮС пакт «не обязывает какое-либо из государств к действиям в определенной части мира» [16, с. 215], одновременно в противоречие к сказанному традиционно подчеркивают, что они «могут исполнять свои обязательства действиями против общего врага любым способом и в любом районе по своему усмотрению» [16, с. 215].

Отдельно следует говорить о географической сфере применения Договора. Здесь следует обратить внимание на то обстоятельство, что, хотя в соответствии с преамбулой и ст. 8 Договора АНЗЮС изначально рассматривалась как переходная организационно-правовая форма взаимодействия трех государств «до развития более обширной системы региональной безопасности в Тихоокеанском регионе», в структуре его учредительного акта отсутствуют какие-либо статьи, оговаривающие (или регламентирующие) порядок и механизм приема новых членов или желание расширить пространственную зону его действия. Первоначально в членский состав союза, кроме самих США, Австралии и Новой Зеландии, должны были войти Тайвань, Япония и Филиппины. Но их в числе полноправных членов не оказалось, несмотря даже на то, что последние два государства, как уже было отмечено, упоминаются в преамбуле Договора (в соответствии с соглашениями, заключенными с правительствами этих стран, США содержат на их территориях свои вооруженные силы и несут административные обязанности [1]). Кроме того, США исходя из того, что не хотят «привязывать себя к обороне британских колониальных территорий на азиатском континенте, ...были против участия в договоре Англии» [3, с. 76].

Статья 8 Договора в этой связи гласит, что Совет АНЗЮС уполномочивается лишь «уста-

навливать консультативные отношения с государствами, региональными организациями, союзами государств либо другими органами в Тихоокеанском районе, которые в состоянии способствовать осуществлению целей этого договора и вносить вклад в безопасность данного района» [1]. Тем не менее в 1978 году в зону действия Договора фактически был включен и Индийский океан. Д.С. Попов подчеркивает, что «произошло это после того, как вслед за индийско-пакистанской войной и образованием Бангладеш, Австралия и Новая Зеландия одобрили предложение США о включении Индийского океана в зону ответственности АНЗЮС и обязались выделить силы и средства национальных ВВС и ВМС для совместного с США патрулирования этого района» [17, с. 135]. Открыто об этом решении, однако, было объявлено только на сессии Совета АНЗЮС спустя два года – в феврале 1980 года в Вашингтоне. По итогам работы сессии было принято совместное коммюнике, юридически зафиксировавшее и «легализующее» отныне расширение сферы применения АНЗЮС пакта. Одновременно вынашивался план расширения «географических возможностей» союза до Северного Ледовитого океана путем включения его в членский состав Японии и Канады и переименование в JCANZUS.

Отмеченные факты, таким образом, свидетельствуют о том, что, с одной стороны, как сам Договор, так и само объединение, несмотря на часто употребляемое понятие «тихоокеанский регион», юридически являются закрытыми для других участников, а с другой стороны, в противоречие молчаливо обозначенной позиции фактически охватывает не только территории государств-участников, но и не подпадающие под зону ответственности пространства за их пределами.

Выявленные недостатки, пробелы и некоторые «нестыковки» ясно указывают на то, что трем государствам-членам союза необходимо достижение консенсуса по их устранению. И, разумеется, лишь при таком условии, то есть при подтверждении объективной необходимости в конструктивном и многостороннем организационно-правовом механизме, каковым является собственно АНЗЮС, можно не только восстановить и стабилизировать «испорченные» отношения между конфликтующими сторонами,

но и создать контролируемую и жизнеспособную региональную структуру с обновленными, постоянно действующими органами в соответствии с современными геополитическими и международно-правовыми реалиями. При этом одним из реальных путей «восстановления» утраченных союзнических отношений между всеми государствами-членами союза и дальнейшего его полноценного функционирования в

статусе региональной международной организации по смыслу ст. 51 Устава ООН может стать ратификация США всех трех Дополнительных протоколов к Договору Раротонга. Полагаем, что только осуществление этого действия со стороны североамериканского государства позволяет ему достичь сбалансированного компромисса в решении «ядерного вопроса» с Новой Зеландией.

Литература

- 1 Security Treaty (San Francisco 1st September, 1951) between Australia, New Zealand and the United States of America. – Canberra: Department of External Affairs, 1952.
- 2 Шреплер Х.-А. Международные организации: справочник / пер. с нем. С.А. Тюпаева. – М.: Междунар. отношения, 1995. – 320 с.
- 3 Игумнова Л.О. Новая Зеландия и АНЗЮС: путь к независимой внешней политике. дисс. канд. истор. наук. – Иркутск, 2002. – 279 с.
- 4 Paul D. Wolfowitz. ANZUS alliance – security treaty among Australia, New Zealand and the United States. US Department of State Bulletin, June, 1985. P. 19-32. // COPYRIGHT 1985 US Government Printing Office. COPYRIGHT 2004. GaleGroup.
- 5 Тимошенко В.Н. Концепция «малой страны» и внешняя политика Новой Зеландии в конце XX века // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – № 6 (144). История. Вып. 30. – С. 123-132.
- 6 Lange D. Nuclear Free – The New Zealand Way. – Auckland: Penguin Books (NZ) Ltd, 1990. – 214 p.
- 7 Asia Pacific Security Outlook, 1999. – 186 p.
- 8 Ядерное нераспространение: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. В 2-х томах. Том I / И.А. Ахтамзян и др. Под общ. ред. В.А. Орлова. 2-е изд., переработанное и расширенное. – М.: ПИР-Центр, 2002. – 528 с.
- 9 Ядерное нераспространение: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. В 2-х томах. Том II / И.А. Ахтамзян и др. Под общ. ред. В.А. Орлова. 2-е изд., переработанное и расширенное. – М.: ПИР-Центр, 2002. – 560 с.
- 10 Новая роль Австралии в обеспечении безопасности в АТР (по материалам ИТАР-ТАСС) // [http://rodon.org/polit-120120105543\(12.01.2010\)](http://rodon.org/polit-120120105543(12.01.2010)).
- 11 Самсонов А. Возможные союзники и враги России // <http://www.csef.ru/studies/politics/materials/2125/> (21.06.2012).
- 12 McGibbon I.C. Forward Defense: The Southeast Asian Commitment // *New Zealand in World Affairs*. – Vol. II. – P. 9-39.
- 13 Australia and New Zealand: the Defense Policy Gulf.
- 14 McCraw D. New Zealand's Foreign Policy in the 1990-s: in the National Tradition / D. McCraw // *The Pacific Review*. Center for the Study of Globalization and Regionalization. – Coventry, U.K.: University of Warwick, 2000. – Vol. 13. – № 4. – P. 41- 57.
- 15 National Security Council. The National Security Strategy of the United States of America // Washington, D.C.: US Government Printing Office, 2002. – 40 p.
- 16 Clennon M.J. Constitutional Diplomacy. – Princeton: Princeton University Press, 1991. – 377 p.
- 17 Попов Д.С. Международно-правовые аспекты членства государств в Шанхайской организации сотрудничества. Дисс. канд. юрид. наук. – Екатеринбург, Уральская государственная юридическая академия, 2009. – 225 с.

References

- 1 Security Treaty (San Francisco 1st September, 1951) between Australia, New Zealand and the United States of America. – Canberra: Department of External Affairs, 1952.
- 2 Shrepler Kh.-A. Mezhdunarodnye organizatsii: Spravochnik / Per. s nem. S.A. Tyupaeva. – M.: Mezhdunar. otnosheniya, 1995. – 320 s.
- 3 Igumnova L.O. Novaya Zelandiya i ANZUS: put' k nezavisimoi vneshnei politike. Diss. cand. istor. nauk. – Irkutsk, 2002. – 279 s.
- 4 Paul D. Wolfowitz. ANZUS alliance – security treaty among Australia, New Zealand and the United States. US Department of State Bulletin, June, 1985. P. 19-32. // COPYRIGHT 1985 US Government Printing Office. COPYRIGHT 2004. Gale Group.
- 5 Timoshenko V.N. Kontseptsiya «maloi strany» i vsheshnyaia politika Novoi Zelandii v kontse XX veka // Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2009. – № 6 (144). Istoriya. Vyp. 30. – S. 123-132.
- 6 Lange D. Nuclear Free – The New Zealand Way. – Auckland: Penguin Books (NZ) Ltd, 1990. – 214 p.
- 7 Asia Pacific Security Outlook, 1999. – 186 p.

- 8 Yadernoe nerasprostranenie: Uchebnoe posobie dlya studentov vysshih uchebnyh zavedeniy. V 2-h tomah. Tom I. / I.A. Ahtamzyan i dr. Pod obshch. red. V.A. Orlova. 2-e izd., pererabotannoe i rasshirennoe. – M.: PIR-Tsentr, 2002. – 528 s.
- 9 Yadernoe nerasprostranenie: Uchebnoe posobie dlya studentov vysshih uchebnyh zavedeniy. V 2-h tomah. Tom II. / I.A. Ahtamzyan i dr. Pod obshch. red. V.A. Orlova. 2-e izd., pererabotannoe i rasshirennoe. – M.: PIR-Tsentr, 2002. – 560 s.
- 10 Novaya rol' Avstralii v obespechenii bezopasnosti v ATR (po materialam ITAR-TASS) // <http://rodon.org/polit-120120105543> (12.01.2010).
- 11 Samsonov A. Vozmozhnye soyuzniki i vragi Rossii // <http://www.csef.ru/studies/politics/materials/2125/> (21.06.2012).
- 12 McGibbon I.C. Forward Defense: The Southeast Asian Commitment // *New Zealand in World Affairs*. – Vol. II. – P. 9-39.
- 13 Australia and New Zealand: the Defense Policy Gulf.
- 14 McCraw D. New Zealand's Foreign Policy in the 1990-s: in the National Tradition / D. McCraw // *The Pacific Review*. Center for the Study of Globalization and Regionalization. – Coventry, U.K.: University of Warwick, 2000. – Vol. 13. – № 4. – P. 41- 57.
- 15 National Security Council. The National Security Strategy of the United States of America // Washington, D.C.: US Government Printing Office, 2002. – 40 p.
- 16 Clennon M.J. Constitutional Diplomacy. – Princeton: Princeton University Press, 1991. – 377 p.
- 17 Popov D.S. Mezhdunarodno-pravovyye aspekty chlenstva gosudarstva v Shanhaiskoi organizatsii sotrudnichestva. Diss. cand. jurid. nauk. – Ekaterinburg, Ural'skaya gosudarstvennaya yuridicheskaya akademiya, 2009. – 225 s.

ӘОЖ 327(411.21)

К. Қожахметұлы, С.С. Алшеров

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: salamat.91@mail.ru

Халықаралық ақпарат көздерінің Араб әлемінің бүгінгі болмысына қатысты әртүрлі көзқарастары

Бұл мақалада жалпы геосаяси, мәдени және діни кеністікті құрайтын Солтүстік Африка және Батыс Азия территориясында орналасқан Араб әлемі елдерінің халықаралық ақпарат көздеріндегі бүгінгі болмысы қарастырылады. Араб әлемі соңғы жылдары бірнеше оқиғаларды бастан өткерді. Таяу Шығыс Йеменнен Бахрейнге дейін және Ливиядан Тунис және Мароккоға дейінгі революцияға кез болып отырды. Араб елдеріндегі саяси оқиғалар ХХІ ғасырда халықаралық қатынастарға тікелей ықпал етуші мәселелерге айналып отыр және халықаралық ақпарат көздерінде де маңызды тақырыптардың бірі.

«Араб көктемі» деп танылған саяси оқиғаларды халықаралық ақпарат көздерімен сараптау қажеттілігі мақаланың өзектілігін айқындайды. Халықаралық БАҚ араб әлемінің бүгінгі болмысын сипаттауда және араб халықтарының хакты талап еткен үнін жеткізуде шешуші рөл атқарудағы көріністері мақаланың пәні болып табылады.

Түйін сөздер: Араб көктемі, БАҚ – Бұқаралық Ақпарат Құралдары, қауіпсіздік, либерализм, сыбайлас жемқорлық, демократия

К. Кожахметов, С.С. Алшеров

Взгляды международных информационных источников на внутреннее устройство современного Арабского мира

В данной статье рассмотрены взгляды международных информационных источников на внутреннее устройство современного Арабского мира, который является цельным геополитическим, культурным и религиозным пространством на территории Северной Африке и Западной Азии. В последние годы в арабском мире произошло несколько важных событий. Волны революции охватили Ближневосточных страны, с Йемена до Бахрейна, с Ливии до Туниса и Марокко. Эти события стали актуальными проблемами в международных отношениях в ХХІ веке и главными темами международных СМИ.

Можно определить, что данная статья является актуальной, так как рассматривает взгляды мировых СМИ на «Арабскую весну». Предметом статьи является решающая роль международных СМИ в доставлении правдивой информации о внутренней структуре современного арабского мира.

Ключевые слова: Арабская весна, СМИ – Средства Массовой Информации, безопасность, либерализм, коррупция, демократия.

K. Kozhakhmetov, S.S. Alsherov

Modern Arab World in the estimates in the international information sources

This article examines the views of international news sources on the internal structure of the modern Arab world, which is the whole geopolitical, cultural and religious space in North Africa and West Asia. Recent years in the Arab world has undergone several important event. Tide of revolution swept the Middle Eastern countries of Bahrain to Yemen, from Libya to Tunisia and Morocco. These events have become an important issue in international relations in the twenty-first century, and the main themes of the international media.

We can determine that this article is relevant as regards the views of the world's media to the "Arab Spring". The subject of this article is the crucial role of the international media in delivering accurate information about the internal structure of the modern Arab world.

Key words: Arab spring, Mass Media, security, liberalism, corruption, democracy.

Кіріспе. Батыс БАҚ-тары бір жақтан Америка халқының Уолл-Стриттегі наразылық қозғалыстары мен Британия мен өзге еуропалық елдердегі халық пен студенттердің толқуларын "бүлік" және "содырлар қозғалысы" деп атап, екінші жағынан Араб елдеріндегі халықтық жаппай әрекеттердің исламдық болмысын жасыру үшін оны "Араб көктемі" деп атап отыр. Қазіргі Араб әлеміндегі халықаралық жағдай әртүрлі болып өтіп жатыр. Алайда бұл он жыл кездердегіден айырмашылығы қатты байқалмайды. Соңғы үш-төрт жыл ішінде Африка солтүстігі (Магриб елдері) мен Таяу Шығыстағы кейбір Араб елдерінде болған халықтық көтерілістерге бүкіл әлем куә болды. Күн сайын осы Араб әлеміндегі халықтық толқулар жайында халықаралық басылымдар мен ақпарат агенттіктерінде және де әрбір елдің теледидар, газет-журнал беттерінде жаңалықтар таратылып жатты. Мысыр, Ливия, Тунис, Йемен, Сирия және Бахрейн жөнінде әлемде соңғы бірнеше жылда көптеген хабарлар таратылды. Сондай-ақ мақалада халықаралық БАҚ-тағы Араб әлемінің 2012 жылдың басына дейінгі мәселелері қарастырылады.

Әлем БАҚ-тарының исламдық оянуға қатысты екіұдай көзқарастары

2010 жылы 17 желтоқсан күні басталған әрекет әлі де болса тоқтаған жоқ. Осы күні тунистік сатушы жігіт Мұхаммад Буазизи қаржы қиындықтары мен бір әйел полиция қызметкерінің тіл тигізуіне наразылық ретінде өзін-өзі өртеді. Сол жігіт күйген оттың жалындары халықтың ашуын қоздырып, оларды әкімбилеушілердің жанына от салуға итермеледі. Бен Әли, Мүбәрак және Каддафи осындай жалынға түскен диктаторлық жүйелердің символдары еді. Олар халықтық толқулардың нәтижесінде саяси сахнадан тайдырылды. Каир мен Сана сияқты қала алаңдары мен көшелері көктем, жаз және күзде үйлеріне қайтпай, талаптарына қол жеткізу үшін көшеде болуды таңдаған наразы халықтың құзырына әлі де халықаралық ақпарат көздері арқылы әлем куә болып отыр.

Әрине, 2011 жылы халықтық толқулар араб елдерімен ғана шектеліп қалмай әлемнің өзге аймақтарында да орын алды. Америкадағы "Уолл-Стрит қозғалысы" мен еуропалық елдердегі халықтық наразылықтар соңғы жылы әлем БАҚ-тарының бірінші бетіне шыққан өзге

оқиғалардың қатарына кіреді. Алайда Батыс БАҚ-тары сол алғашқы күннен бастап, ерекше әдебиеті мен осы елдердегі оқиғаларды таратуға кірісіп, бұл оқиғаларға екіұдай және тіпті неше түрлі көзқарастық қатынастар көрсетті. Олар бір жақтан Америка халқының Уолл-Стриттегі наразылық қозғалыстары мен Британия мен өзге еуропалық елдердегі халық пен студенттердің толқуларын "бүлік" және "содырлар қозғалысы" деп атап, екінші жағынан, Ислам елдеріндегі халықтық жаппай әрекеттердің исламдық болмысын жасыру үшін оны "Араб көктемі" деп атады. Шын мәнінде, халықаралық БАҚ-тардың осы оқиғаларға деген көзқарасы халықтың әрекетін бұрмалап, бағытын өзгерту үшін жаппай жоспар жасаумен қатар жүрді. Әлбетте айтарлықтай табысқа қол жеткізе алған жоқ.

Батыстағы ұжымдық ақпараттық байланыс құралдары экономикалық жағдай мен әкімбилеушілердің озбырлығына деген наразылықты халықты қобалжытудың факторы деп біліп, халықаралық хабар арналары диктаторлықтың аяқталғанын және жаңа дәуірдің келгенін айттып, демократия басталды деген сараптамаларды да ұсынды.

Батыс БАҚ-тарының басым бөлігі халықтық әрекеттерді "Араб көктемі" деп атап, осы қозғалыстарға ерекше бағыт-бағдар беруге талпыныс жасады. Алайда бұл ұмтылыстан түк шықпай, оның нәтижесіз екені анықталды. Араб үкіметтері тәуелсіздіктен кейін халықты билікке қатыстыру үшін дұрыс бағыт ұстана алмады. Сол себепті қазір түрлі араб елдеріндегі халықтың наразылығы мен ашуына куә болып отырмыз [1].

Жалпы халықаралық ақпарат көздеріндегі Араб әлемінің болмысы, әлемдік БАҚ-тардың "Араб көктемі" деп атап отырған мәселе "арабтың екінші оянуы ма?" деген сауал туады. Өзгерістер үрдісі осы әрекеттердің бір-бірінен айырмашылығы бар екенін көрсетеді. Жаппай исламдық ұрандар айту, исламдық топтардың жаппай атсалысуы және қозғалыс барысында халықтың оларға бет бұруы, Жұма намаз сияқты рәсімдерде талаптарын баяндауы, сондай-ақ жастардың қатысуы мен электрондық БАҚ-тарды қолдануы – соңғы жылдардағы халықаралық халықтық толқулардың өзге ерекшеліктеріне жатады.

Араб әлеміндегі исламдық әрекеттерге қатысты шындыққа қайшы Батыс БАҚ-тары

мен мамандары олармен бағыттас болып, өз ұмтылысын өзге бағытта шоғырландырып отыр. Мысалы: мысырлық зайырлы экономист Сәмир Әмин 2011 жылы 11 желтоқсандағы мақаласында: "Кедейлердің қалың тобы 2011 жылғы ақпанда Мысырдағы шеруге белсенді түрде қатысты. Олар көбінесе революцияны қорғау үшін халықтық комитеттерде қызмет атқарады. Осы пақырлардың сақалы, хиджабы, киімі, жалпы сыртқы кескін-келбеті исламдық Мысыр қоғамы деген ой тудыруы мүмкін. Алайда шындығына келсек, олардың сахнаға енуі осы қозғалысты ұйымдастырушыларға таңылған. Олар сахнаға кенеттен енді. Қозғалыс жетекшілерінің өз жолын жалғастыра беруден басқа амалы болмады", – деп жазды. Осы жазушының пікірінше, "Мысыр қоғамы исламдық емес" және "олар өз еркімен қатысқан жоқ". Дегенмен Араб әлеміндегі өзіндік орны бар Мысыр қоғамының діни қоғам екені баршаға аян. Парламенттік сайлаудың қорытындылары мен халықтың қазіргі наразылықтарының шындығы Сәмир Әминнің пікірінің дұрыс еместігін және Құрама Штаттар мен Батыс елдері қалайтын үстірт түсіндірмелер екенін көрсетеді. Ол өз мақаласының өзге бір жерінде: "Америка мен Еуропа көбірек нағыз демократиялық Мысырдан қорқады. Олар бұған жол бермеуге қолдан келгенін істейді", – деп жазады [2].

Араб әлемінің түрленуіндегі исламдық ояну барысында соңғы жылдары әлемдік БАҚ қожайындары отқа май құйып, жалған ақпарат таратумен демократия мен азаттықты сөз етті. Алайда құбылыстарды халықтың ұрандарымен және тіпті олардың сайлау барысындағы ойлары немесе қазіргі кездегі наразылықтарымен сараптаған дұрыс болар. Араб әлемінде Ислам дінінің болуы және халықтың Құран сияқты исламдық белгілермен шерулерге қатысуы, сондай-ақ Жұма намазынан кейін диктаторларға қарсы жаппай шерулердің қалыптасуы мен «Аллаһу Акбар» ұрандары күрестердің негізгі ұрандарының бірі ретінде осыны айғақтайды. Мұсылмандардың аймақтағы ең үлкен дұшпаны, яғни сионистік режиммен күресуді талап ету және Тунисте Бен Әли құлағаннан кейін исламдық белгі ретінде хиджабқа бет бұру – осының барлығы бұл елдерде қалыптасқан қозғалыстарда исламшылдық рух пен Иран Ислам революциясының күрес тәсілінің бар екендігін аңғартады.

Аймақ елдеріндегі исламдық оянудың осы елдердің сыртқы өзгешеліктеріне қарамастан, көптеген ортақ тұстары бар. Оған ықпал еткен ең маңызды элемент – Иран Ислам революциясының көзқарастары болды. Аймақтағы исламдық ояну мәселесінің тамыры Иран Ислам революциясының ойлары мен жалпы мақсаттарында жатқанын талқылау соңғы жылдардағы халықаралық ақпарат көздеріндегі пікірталас туғызған ең маңызды мәселе болды.

Америка мен Еуропадағы Батыс БАҚ-тары осы араб елдеріндегі көтерілістерге қатысты ақпараттар мен оқиғаларды таратуға "Араб көктемі" сөзін қолданғанымен, бірақ олардың маңызды мақсаттарының бірі – Ислам революциясынан туындаған діни ойлары мен әсерлерінің бояуын азайтып көрсету болып табылады. Мәселе ретінде: халық қозғалыстарындағы диктаторлық, тәртіпке қарсы сыбайлас жемқорлық, бірақ оның жүрісінде исламшыл идеология басымырақ, өйткені нағыз демократиялық күштер әлі нашар, жөнді ұйымдастырылмаған. Соған орай, революция жемісін исламшылдар пайдалануда.

Ұлыбританиялық журналист Роберт Фиск "Араб көктемі" терминін қолданудың ең негізгі себебін Таяу Шығысты дүрліктірген "Араб немесе исламдық оянудың" болмысы мен бейнесін бұрмалау деп біледі. Ол "The Independent" газетінде жарық көрген мақаласында осы оқиғаларды қазір Батыста болып жатқан толқулармен салыстырады. Роберт Фиск осы мақаласында Батыс тілшілерінің Батыстағы әлеуметтік наразылықтар туралы ақпарат тарату тәсілін сынап: "Батыс журналистерінің айтатындары лепірме сөздер. Олар араб диктаторларына қарсы араб революцияларын дәріптеуде асыра сілтейді де, Батыстағы демократиялық үкіметтерге қарсы наразылықтарға араб әлеміндегі соңғы оқиғаларды хабарлау желеуімен көзжұмбайлық танытады", – деп жазады. Британдық журналист мұсылман елдеріндегі революциялардың ақиқатын сол ұлттардың ізеттілікке мұқтаждығы мен елінің әкім-билеушілердің отбасының меншігіне айналуына қарсылығы деп біледі. Роберт Фиск Батыс үкіметтерінің сионистерді қолдауын халықаралық БАҚ-тардың араб елдеріндегі халық әрекетінің болмысына сілтеме жасамауының себебі дейді. Халықтың ең маңызды талаптарының бірі – сионистік режим-

ге тосқауыл қою және осы жалған режиммен қарым-қатынасты доғару болып табылады [3].

Араб елдеріндегі саяси өзгерістердің халықаралық БАҚ-тағы көрінісі

Халықаралық бұқаралық ақпарат құралдары мейлі газет-журналдар, теледидар, радио және тіпті интернет пен блогтар болсын және әрбір дамыған және дамушы елдердегі әлеуметтік топтар, халықтарды Араб әлеміндегі өзгерістермен таныстыруда маңызды рөл атқарады және атқарды. Мысалы: Ұлыбританияның: BBC, Financial Times, The Independent, Францияның: Agence France Presse, Le monde, Испанияның: El Pais, El Mundo, ABC, АҚШ-тан: CNN, Reuters, Wall Street Journal, New York Times, Business Daily Review, Араб әлемінен: Al Arabiya, Al Jazeera, Ираннан: IRNA, "Al-Alam" және тағы басқа халықаралық сыртқа хабар тарататын жалпы бұқаралық ақпарат құралдары араб әлемінің бүгінгі болмысын сипаттауда және араб халықтарының хақты талап еткен үнін жеткізуде шешуші рөл атқарып, өздерінің парасатты және кәсіби бағдарламаларымен де осы көтерілістерге қатысты жаңалықтар мен бейнетаспалары әлем халықтарына таратуда белсенділік танытып отыр.

Таяу Шығыстағы халықтық көтерілістерге қатысты ирандық "Әл-Алам" телеарнасының ұстанымы бірдей және осы қозғалыстарды қолдауға негізделген. Алайда БАҚ құралдарының көбісі осы көтерілістер жөнінде кемсітушілік әрекет жасайды. Мысал ретінде, Бахрейн халқының көтерілісі, АҚШ-тың бесінші флоты осы елде болуы және бұл елде көпшілігі шииттерді құрап отырғандығынан Батыс БАҚ құралдары тарапынан айтарлықтай ескерілмейді. Тіпті, осындай көтерілістерге қатысты жаңалықтарды салыстырмалы түрде ойдағыдай таратқан Катардың "Әл-Жазира" халықаралық телеарнасы Бахрейн өзгерістерін күткендей-ақ назар аудармай отыр. Бахрейндік жазушы және саяси белсенді Надір Әлмалах кейбір БАҚ құралдарының Бахрейндегі өзгерістер мен халықтық наразылықтарға көңіл бөлмей отырғанына қапалы. Ол Парсы Шығанағы өңіріндегі араб елдері БАҚ құралдарының ақпараттық үнсіздігін осы елдердің жасқаншақтығынан деп біліп былай дейді: "Араб БАҚ құралдарының үнсіздігі таңғаларлық емес. Өйткені Парсы Шығанағы

өңіріндегі араб елдері халықтың жеңісінен және елде өзгеріс болуынан қауіптенеді. Сол себепті осы елдер Бахрейнге қатысты жаңалықтарға цензура жасауға бір-бірімен ынтымақтастық жасайды. Надір Әлмалах сөзінің жалғасында: "мен Бахрейн халқының тілегі үкіметтің отставкаға кетуі және қылмыскерлерді соттау екенін ашық айтамын", – дейді [4].

Әлемдегі қазіргі жағдайдағы маңызды БАҚ құралдарының өзге бірі – интернет. АҚШ осы БАҚ құралын Батыстың саясаттарына келіспейтін үкіметтерге қарсы қолдануға үміт артқан еді, алайда интернет жылдамдықпен Араб әлеміндегі арабтың диктатор биліктеріне қарсыластардың қысым құралына айналды. Халықаралық қатынастардағы ақпараттық соңғы мәліметтер бойынша, Мысырда интернетті қолданушылар саны 20 миллион адамнан астам болып табылады және осы ел халқының төрттен біріне жуығын құрайды. Сонымен қатар Мағриб елдерінде де интернетті қолданушылар біршама артып отыр. Қолданушылардың орташа жасы 24 жас болып табылады. Тунисте де интернетті қолданушылар осы ел халқының шамамен үштен бірін дерлік құрайды. Алайда ұзақ жылдар бойы Каддафидің озбыр билігінің астында болған Ливия секілді елде халықтың 18 пайызының ғана интернетке қолы жеткен.

Қолданушылардың орташа жасына қарағанда олардың барлығы жас болғаны байқалады. Осы мерзімде де ел ішіндегі оқиғалардан әлем халқын хабардар ету үшін төңкерісшіл халық тарапынан іске қосылған түрлі сайттар мен блогтар осы елдерде революцияның жылдамдықпен алға ілгерілеуінде маңызды рөл атқарған. Әсіресе Ливияда жаңалықтарға қатаң цензура жасалуы себепті халықтың оқиғаларды баяндауы және сондай-ақ өз еркімен қызметтен кеткен кейбір қайраткерлердің мәлімдемелері ең маңызды ақпарат көздеріне айналды. Халықаралық БАҚ құралдары Ливияның Мысыр және Туниспен шекараларында тілшілерін орналастырып, қақтығыс болып жатқан жерлерден оралған жұрттың сөзін өз көрермендеріне таратты [5].

Америкалық "Newsweek" апталық басылымының америкалық тілшісі Стефан Кинзер өзінің жаңа мақаласында екі ұдай теорияларды ұсынған. Ол АҚШ-тың саясатын жуықтағы мазасыздықтардан саяси жағынан шеттеу деп ескеріп, есесіне Араб әлеміндегі Иран Ислам Республикасын осы аймақта келешектегі биліктің

негізгі жүргізушісі деп біледі. Ол осы мақалада Иран құдіретіне қатты алаңдаушылық білдіріп, АҚШ-қа дипломатиялық бөлімде өз саясатын өзгертуді тапсырады. Сондай-ақ сарапшы АҚШ-тың қауіп төніп отырған ұлттық мүдделерін жандандыра алады деген пікірде [6].

Халықаралық "Stratfor Commentary" сараптама орталығы 2013 жылы қаңтардың 16-сы күні «Екі жылдан соңғы «Араб көктемі» деген мақала жариялады. Онда Араб әлеміндегі халық толқулары болған бес елдің қазіргі жағдайына талдау жасалған. 2010 жылы 18 қаңтар күні араб елдерінде билікке қарсы көтерілістер басталды. Халықаралық бұқаралық ақпарат құралдары (БАҚ) оны «Араб көктемі» деп атағаны әлем назарында.

"Stratfor Commentary" орталығының кейбір мақалалары Тунис президенті Зин әл-Әбидин Бен Әлидің елінен қашқанына екі жыл толғанын баяндаудан басталады. «Халықаралық БАҚ «Араб көктемі» деп аталған оқиға осы елден басталды. «Араб көктемі» – араб елдеріндегі бұқара халықтың сыбайлас жемқорлық жайлаған ескі режимге қарсы шығып, демократиялы, либералды ел болуға ұмтылуы. Қазір сол оқиғаларға шолу жасайтын сәт туды» деп жазады. Бұдан әрі қарай мақала «Барлық бас көтерулер революция емес, барлық революция демократиялық қоғамға ұмтылады деуге келмейді және демократияланудың бәрі либералдану дегенді де білдірмейді» деген ойлармен жалғасады. 2011 жылы 25 қарашада "Араб көктемінен" кейінгі сайлауда жеңіске жеткен Тунис исламшылары елде жеңістерін тойлады. Жалпы халықаралық ақпарат көздерінде Араб әлеміндегі толқулар жайлы сақтанып сөйлеу керектігін ескерткен "Stratfor Commentary": «Біздің сақтығымыз осы жоғарыда аталған тұжырымдар шекарасынан шықпайды» дейді. Яғни, мақалада америкалық саясаттанушы, аталмыш ұйымның негізін қалаушы Джордж Фридман былай дейді: «Әрине, араб әлемінде түрлену, көтеріліс болды. Кей жердегі шерулердің ауқымы теледидарда көрсеткеннен де асып түсті. Кей елдерде үкімет толқуды басып отырды. Кейбір жағдайда басшының өзі биліктен кетті, бірақ оның режимі сақталып қалды. Ливия сияқты елдерде ескі режим құлап, ешкім түсінбейтін аласапыран кезең басталды. Ал Египетте демократияның жаңа, сенімділеу түрі орнады. Бірақ Египеттегі демократиялық режимді либералды режиммен

шатастырмау керек. Египет демократиясына қазіргі кезде «Мұсылман бауырлар» ұйымы ықпал етіп отыр. Сондықтан елдегі режимді либералды дей алмаймыз. Бірақ «Араб көктемінің» келе жатқаны сол кезде-ақ анық болды».

«Араб көктемі» дегенде көп жағдайда Египеттегі саяси оқиғаларға баса мән беріледі. Себебі бұл мемлекет – араб елдерінің ішіндегі ең үлкені. Бірақ ондағы жағдайды дөп басып түсіндіру әлі күнге дейін мүмкін емес. Қуатты әскердің билікті қалай бере салғаны түсініксіз, «Мұсылман бауырлар» ұйымының либералды режимді қаншалықты қолдайтындықтары да белгісіз. Египеттегі оқиға адамды екіұшты ойға жетелейді. Көтерілісшілер не пайда тапты? Бұл елде не болғаны, болашақта қандай жағдай болатыны әлі күнге айқын емес» дейді мақала авторы. «Араб көктемі» кезінде шынымен көне режимді талқандаған ел деп Ливияны атауға болар. Бірақ оны тұтас халықтық көтеріліс деу де қиын, НАТО-ның ықпалы аз болған жоқ. НАТО «Муаммар Каддафи Бенгазидегі қарсыластарын бауыздамақ болғаны үшін араластық» деп ақталды» деп жазады "Stratfor Commentary".

«Бахрейндегі режим Сауд Арабиясының араласуымен аман қалды. Көтерілісшілердің билікті төңкеруге күші жетпеді. Йеменде президент Әли Абдулла Салех қарсыластарының талаптарына құлақ асып, биліктен бас тартты. Бірақ ел ішіндегі бұрынғы бей-берекет жағдай, қақтығыстар мен шиеленістер және ескі режимнің қағидалары өзгеріссіз қалды».

«Сирияда президенті Башар Асад режимінің қақтығыстан көз аспағанына бір жылдай болды, ол орнынан кетеді деген болжам да орындалмады. Асад биліктен кетпесе, Сириядағы саяси жағдай шиеленісті жағдайда қала беруі ғажап емес. Асад Сирияны да Ливан сияқты үкіметі әлсіз, ал әскери қуаты мықты ел жасап, өзі ең мықты әскери қолбасшыға айналуы ықтимал. Ондай жағдай туып жатса, Асадқа қарсыластарының қауқары жетпеуі мүмкін. Оның үстіне Асадтың қарсыластары либералды демократия құруға ниетті ме? Керісінше, Сириядағы топтар Асад режимін исламдық режиммен алмастырғысы келетін сияқты» деп жазады мақала авторы.

«Араб әлемінде болған өзгерістер мен түрленулер екі түрлі болды. Ливия мен Сирия сияқты елдерде жағдай ушығып, хаос орнады. Египет тәрізді мемлекеттер либерализмге

жетпейтін демократияны қанағат етті. Араб әлемі 1989 жылғы Шығыс Еуропаның күйін кешеді деген жорамал шындыққа айналмады. Бір қарағанда оқиғалар ұқсас көрінеді, бірақ ол – тек сыртқы ұқсастық» деп жазады "Stratfor Commentary". Мақаланың соңында саясаттанушы Фридманның «Бірақ осының бәрі «Араб көктемі» мақсатына жетпеді дегенді білдірмейді» деген сөзі берілген. Фридманның ойынша, «Араб көктемі» Батыс көзқарасымен қараған адамға мақсатына жетпегендей көрінуі мүмкін. Өйткені либерализм араб елдеріне бармады. Егер «Араб көктемінің» мақсаты либерализм болды деп ойласақ, әрине, ол бұл мақсатқа жеткен жоқ. Егер мәселеге либерализм тұрғысынан қарайтын болсақ, онда Бен Әлидің елінен қашуы да либералдық дамуға әкелген

жоқ, соғыс пен дағдарыс, хаостың бастамасы болып шығады» деген сарында аяқтаған [7].

Қорытынды. Халықаралық ақпарат көздерінде кейбір БАҚ құралдарының Таяу Шығыс пен араб әлемі елдеріндегі халықтық өзгерістерге қатысты көзқарастарына қысқаша шолулар өте көп. Осы көзқарастардан кейбір БАҚ құралдарының халықты бұрыс бейнелеуін жұрттың елемейтінін білуге болады. Олар өздерінің жылдар бойы үкіметтері тарапынан аяққа тапталған құқықтарына қол жеткізуге мүдделі. Ал Араб әлеміндегі қарапайым халықтардың наразылығы халықаралық БАҚ құралдарының у-шуы арасында өз жолын тауып, толық жеңіске жеткенше ілгері басуда, яғни бұл арабтардың пікірінше, Алланың уәдесі және тарихи үкім болып табылады.

Әдебиеттер

- 1 Васильев А. М. Восстание в Арабском мире: посе́вы и всхо́ды // журнал "Азия и Африка сегодня". – М., 2011. – № 6. – С. 3.
- 2 Samir Amin. Le monde arabe dans la longue durée: un printemps des peuples?, aux éditions Le Temps des Cerises, – Paris, 2011. – P. 216.
- 3 Robert Fisk. 'The Arab awakening began not in Tunisia this year, but in Lebanon in 2005', The Independent. 2011. <http://www.independent.co.uk/voices/commentators/fisk/robert-fisk-the-arab-awakening-began-not-in-tunisia-this-year-but-in-lebanon-in-2005-2268002.html>
- 4 Ghannam J. Social media in the Arab world: Leading up to the u prisings of 2011. Center for International Media Assistance, – Washington, 2011. – P.16.
- 5 Цирель С.В. Революции, волны революций и арабская весна. – М., 2011. – С.153.
- 6 Stephen Kinzer. Egypt Protests Show American Foreign-Policy Folly. Newspaper Newsweek. – New York, 28.01.2011.
- 7 www.stratfor.com Join Press The Arab spring matures. – Texas, 26.09.2012.

References

- 1 Vasil'ev A. M. Vosstanie v Arabskom mire: posevy i vshody // zhurnal Azija i Afrika segodnja. – М., 2011. № 6. – С. 3.
- 2 Samir Amin. Le monde arabe dans la longue durée: un printemps des peuples?, aux éditions Le Temps des Cerises, – Paris, 2011. – P. 216.
- 3 Robert Fisk. 'The Arab awakening began not in Tunisia this year, but in Lebanon in 2005', The Independent. 2011. <http://www.independent.co.uk/voices/commentators/fisk/robert-fisk-the-arab-awakening-began-not-in-tunisia-this-year-but-in-lebanon-in-2005-2268002.html>
- 4 Ghannam J. Social media in the Arab world: Leading up to the u prisings of 2011. Center for International Media Assistance, – Washington, 2011. – P.16.
- 5 Cirel' S.V. Revoljucii, volny revoljucij i arabskaja vesna. – Moskva, 2011. – S. 153.
- 6 Stephen Kinzer. Egypt Protests Show American Foreign-Policy Folly. Newspaper Newsweek. – New York, 28.01.2011.
- 7 www.stratfor.com Join Press The Arab spring matures. – Texas, 26.09.2012.

ӘОЖ 327.7

А.О. Каримсаков, К.Н. Макашева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: m.klara@mail.ru

«Араб көктемі» және оның Еуропалық Одақтың аймақтық стратегиясына ықпалы

2010 жылдың аяғында және 2011 жылдың басында Солтүстік Африка мемлекеттері Тунис, Египет, Ливияда басталған «араб көктемі» бүкіл Таяу Шығыс аймағына жайылды. Бұл революциялық толқындар 2011 жылдың ақпан айының соңына 22 араб мемлекетінің 19-ын қамтыды. Бұл аймақтағы елдер 2004 жылдан бастап Еуропалық Одақтың шығысқа кеңеюінен соң, көршілестік саясатының ауқымына кірген еді, ал 2008 жылдан бастап оның Жерорта теңізі үшін Одақ көліміндегі әріптестеріне айналған еді.

Мақалада ЕО-ның бастапқы кезеңдегі ұстамды жауапта болуының себептері, кейін ЕО-ның жаңа аймақтық стратегияны және тиісті тәсілдер мен құралдарды жасап шығарудың қажеттілігі қарастырылады. Жаңа аймақтық стратегияны жасап шығару тек қана саяси емес, сонымен қатар қаржылық-экономикалық қажеттіліктен шықты. Мақалада ЕО саммиттерінің қорытынды құжаттары басты назарға алынып, араб мемлекеттерімен жетілдірілген ынтымақтастық концепциясы баяндалған ЕО-ның ресми құжаттары қарастырылды.

Жалпы алғанда, ЕО өзінің бұрынғы саясатынан бас тартатындығын мәлімдеп отырған жоқ, ол аймақтағы өзгерістер мен осыған байланысты туындап жатқан жаңа мүмкіндіктерді ескере отырып, өз бағытын қайта жаңғыртқандығын көрсетіп отыр.

Түйін сөздер: «араб көктемі», революциялық төңкеріс, революциялық толқын, аймақтық саясат, аймақтық стратегия, әріптес мемлекеттермен ынтымақтастық.

А.О. Каримсаков, К.Н. Макашева

"Арабская весна" и ее влияние на региональную политику Европейского Союза

«Арабская весна», начавшаяся в конце 2010 г. и в начале 2011 г. в государствах Северной Африки, как Тунис, Египет, Ливия, распространилась почти на весь регион Ближнего Востока. К концу февраля 2011 года волнениями были охвачены 19 из 22 арабских государств. Страны региона стали адресатами Европейской политики соседства, иницизированной ЕС в 2004 году после его расширения в восточном направлении, а с 2008 года – его партнерами в Союзе для Средиземноморья.

В статье рассматриваются причины сдержанной реакции со стороны ЕС на начальном этапе, а затем необходимости выработки Евросоюзом новой региональной стратегии и соответствующих подходов и инструментов. Императив выработки новой региональной стратегии был не только политическим, но и финансово-экономическим.

В статье большое внимание уделяется итоговым документам саммитов, рассматривается официальный документ ЕС, в котором изложена модернизированная концепция сотрудничества с арабскими государствами.

В целом, ЕС декларирует не отказ от своей прежней политики, а показывает существенное обновление своего курса с учетом происходящих в регионе изменений и возникающих в этой связи новых возможностей.

Ключевые слова: «арабская весна», революционный переворот, революционная волна, региональная политика, региональная стратегия, сотрудничество со странами-партнерами.

А.О. Karimsakov, K.N. Makasheva

"The Arab spring" and its impact on the regional policy of the European Union

"Arab Spring", which began in late 2010 and early 2011 in North African countries as Tunisia, Egypt, and Libya has spread to almost the entire Middle East region. By the end of February 2011 riots were covered by 19 of the 22 Arab states. Countries in the region have become recipients of the European Neighborhood Policy of the EU initiated in 2004 after its expansion eastward, and since 2008 – its partners in the Union for the Mediterranean.

The article discusses the reasons of restrained reaction from the EU at the initial stage, and then the need to develop a new regional strategy for the European Union and relevant approaches and tools. Imperative to develop a new regional strategy was not only political, but also economic and financial.

The article focuses on large outcome documents of summits, considers the official document of the EU, which outlines a modernized concept of cooperation with Arab states.

In general, the EU declares not a rejection of its previous policy, but shows a significant update to its course, taking into account changes occurring in the region and arising in this new capacity.

Key words: «Arab spring», revolution, revolutionary wave, regional policy, regional strategy, cooperation with partner countries.

2010 жылдың аяғында және 2011 жылдың басында Тунистегі революциядан бастау алған «араб көктемі» Еуропалық Одақ үшін күтпеген жерден болды. 2010 жылы желтоқсанның аяғында болған революциялық төңкерістің нәтижесінде Тунистегі Бен Али режимінің құлауына себеп болған елдегі, әсіресе жастар арасындағы жұмыссыздық, жемқорлықтың жоғары деңгейде болуы, үкімет тарапынан оппозицияның басылып тасталуы сияқты мәселелер шамамен 350 миллион халықты құрайтын бүкіл аймақтағы араб елдеріндегі көтерілістердің өршуіне ықпалын тигізді. Бұл революциялық толқындар Египет, Йемен, Ливия, Сирияға жайылды. ЕО өз тарапынан бұл оқиғаларға уақтылы жауап бере алмауы оның бастапқы кезде-ақ нақты ұстаным қабылдай алмағандығынан көрінеді: көтеріліске шыққан халыққа қолдау көрсету ме әлде ресми билік өкілдерімен байланысты сақтап қалу ма? Осыған байланысты ЕО-ның әрекетсіздігіне өз ішінен сын айтылды. Алайда бұндай жағдайда тез арада бір жақты ұстанымды қабылдау мүмкін еместігін, біріншіден, жағдайдың белгісіздігімен, екіншіден, консенсустық шешімге келудің қиындығымен сипаттауға болады.

2011 жылы бірқатар үкіметтік емес ұйымдар, олардың ішінде Адам құқықтары бойынша еуро-жерорталық желі, адам құқықтары бойынша халықаралық федерация, шекарасыз репортерлар Тунистегі оқиғалардың дамуына байланысты өздерінің алаңдаушылықтарын білдірді. Олардың мәлімдемесінде ЕО бұл жағдайға қатысты өзінің тиісті жауабын қайтармады делінген және бұл ұйымды азаматтық тұрғындарға жасалған зорлық-зомбылықты әшкерелеуге шақырды. ЕО-ның ұстанымдылығы сынға алынды.

Еуропарламентте тунистік билік өкілдерінің әрекетін социалистер және «жасылдар» тобы қатаң сынға алды. Мысалы, Даниэль Кон-Бендит ЕО-ның тунистік реакцияға жауап қайтаруға дайын еместігі жайлы өкінішін

білдіріп, өзінің әріптестеріне қатысты біртұтас, жүйелі және нәтижелі сыртқы саясат жүргізе алмай отырғандығын көрсетті деп атап кеткен болатын [1].

2011 жылдың 31-қаңтарында ЕО-ның Сыртқы істер министрлері кеңесінің отырысы өтті. Оңтүстік Жерортатеңізіндегі жағдайдың ушығуы мен қақтығыстардың күшеюін ескере отырып, күн тәртібінде басты назар аймақтық мәселеге аударылды. Билік ауысқаннан кейінгі Тунистегі жағдайды қарастыра келе, министрлер тунистік революцияның көрші елдерге, әсіресе Египетке тигізетін ықпалына көңіл бөлді. Сонымен бірге олар Тунис және Египет бойынша қабылданып жатқан шешімдер болашақ аймақтық саясаттың координаттарын қалыптастыратындығын және бұл шешімдер еуропалық тәсілдің моделі ретінде қабылданатындығын түсінді. Египет бойынша министрлік талқылаулар барысында ЕО-ның аймақтағы саясаты және оның қатысуын, соның ішінде Еуропалық көршілестік саясатты (ЕКС) қайта қарастыру жөніндегі талқылаулар жүре бастады. Кэтрин Эштон Кеңестің күн тәртібіне ЕКС-ты талқылауды кіргізетінін тұжырымдады [2]. Брюссельдің Тунистегі ресми билікке қарсы халық көтерілісіне деген түсініксіз ұстанымы Тунис халқының өз құқықтары мен демократиялық ұмтылыстары үшін бейбіт күресуін мойындаумен өзгерді.

Кенес өз қорытындыларында Тунистің демократиялық ұмтылыстарына ниеттес екендігін және оған тұрақты демократияны, заңның үстемдігін және демократиялық плюрализмді орнатуда қолдау көрсететіндігін растады. ЕО ауыспалы үкіметтің сәйкес шешімдеріне және оның өзіне алған міндеттеріне қолдау көрсететіндігін және олардың орындалуы керектігін білдірді.

Еуропарламенттегі сыни көңіл-күйлер ЕО-ның ішінде белсенді саяси лагердің күшеюіне алып келді. ЕО-ның жетекші бес елінің көшбасшылары (Германия, Франция,

Ұлыбритания, Италия және Испания) 4 ақпанда ЕО-ның саммиті қарсаңында Египетте жаңа үкіметті тез арада құруды бастау қажеттілігі айтылған бірлескен декларацияны жариялады. Нәтижесінде Еуропалық Кеңес (ЕК) осы бестіктің ізінше Египетті өтпелі үрдісті дереу бастауға шақырды, бірақ бұл сол кездегі басшылықтың кету керектігімен тікелей байланыстырылмады. Биліктің ауысу қажеттілігі жөніндегі жалпы түсінікке қарамастан, ГФР канцлері Ангела Меркельдің берген түсініктемесі бойынша ЕО Египеттің ішкі істеріне жататын мәселені шешуге ресми түрде араласа алмайды.

Ресейлік сарапшы Д. Даниловтың пікірінше, Тунис және Египеттегі оқиғалар ЕО-ның үш қағидатты қорытындыға келуіне алып келді [3]. Біріншіден, еуропалық реакция оқиға барысынан қалып бара жатқандығы белгілі болды. Ал ОСҚС-ның жаңа механизмдері мен құралдары тиімсіз екендігін көрсетті. Екіншіден, бұл революциялық толқын Тунис және Египет территорияларында тоқтап қалмайтындығы анық болды. Ол аймақтың басқа мемлекеттерінде де орын алуы әбден мүмкін еді. Үшіншіден, ЕО-ның көршілестік және жерортатеңіздік саясатының сәтсіздікке ұшырағандығы түсінікті болды.

Бұл қорытындылардың қиылысуы ЕО-ны жаңа аймақтық стратегияны және тиісті тәсілдер мен құралдарды жасап шығару қажеттілігіне алып келді. Бұған түрткі болған негізгі себептерге аймақтағы қауіптің көлемділігін, оқиғалар динамикасының және өзгерістердің үдемелілігін, тұрақсыздықтың күшеюін жатқызуға болады. Бұған қоса тиімсіз тәсілдер мен ескірген құралдарды қолданудың мүмкін еместігі өз септігін тигізді. Жаңа аймақтық стратегияны жасап шығару тек қана саяси емес, сонымен қатар қаржылық-экономикалық қажеттіліктен шықты. Өйткені ЕО мемлекеттерінің сәтсіздікке ұшыраған саясаттың мақсаттары мен құралдарына қаржы бөлуді жалғастыруға келісім берулері күмән тудырушы еді.

2011 жылдың ақпан айының басында ЕК жаңа аймақтық стратегияны жасап шығаруға бастама жасады. Араб-жерортатеңіздік аймағындағы өтпелі және трансформациялық үрдістерге қолдау жасауға бағытталған шаралар пакетін жасау К. Эштонға тапсырылды. Саммитте ЕО тарапынан көрсетілетін көмектің басымды бағыттары анықталды. Оларға демократиялық институттардың нығаюы, демократиялық

басқаруды және әлеуметтік әділеттілікпен қамтамасыз ету, еркін және әділетті сайлауларды дайындау кірді. ЕО-ның жетекші елдері осы мақсаттарға сәйкес ЕКС-ты және гуманитарлық көмек көрсету үшін құралдарды бейімдеу керектігін мойындады. Қорытынды құжатта еуропалық елдер алғаш рет шарттылық қағидатын белгіледі. Бұл қағидат ЕО-ның әріптес-елдерге көрсететін көмек пен олар тарапынан жасалатын саяси және экономикалық реформалар өзара байланысты екендігін білдіреді. Бұл қағидат құжатта былай көрініс тапқан: «Еуропалық кеңес саяси және экономикалық реформалар бағытын ұстанатын елдерге тиімді көмек көрсетуді өз ішіне қосатын жаңа әріптестікті құру жолын ұстанады» [4].

8 наурызда Еуропалық Комиссия және ЕО-ның Сыртқы істер және қауіпсіздік саясаты бойынша жоғары өкілінің аппараты тарапынан дайындалған араб мемлекеттерімен ынтымақтастықтың жетілдірілген концепциясы көрсетілген ЕО-ның алғашқы ресми құжаты жарық көрді. Ол «Демократия және бірлесіп өркендеу үшін Оңтүстік Жерортатеңізімен әріптестік» деп аталды [5]. Бұл құжатты журналисттерге таныстыру барысында Баррозу былай мәлімдеді: «ЕО біздің көршілерімізбен қатынастарда алға сапалы серпіліс жасау керек. Олар саяси және экономикалық реформалар жолымен жүруді қалап отыр және қабілетті» [6]. Ұсынылған концепцияны толығымен жаңа деуге болмайды, өйткені ол өзгермейтін негізгі құндылықтарға және еуропалық басымдылықтарға негізделген ЕО саясатының бірізділігін көрсетеді. Құжатта ЕО аймақтағы өзгерістерді және осыған байланысты жаңа мүмкіндіктерді ескеретін өзінің бағытының жаңартылғандығын мәлімдейді. Оған жедел және ортамерзімді сипаттағы нақты шаралар кірген. Басымды мақсаттардың бірі ретінде аймақтағы демократияны дамыту болғандықтан, жаңа стратегияның бірінші элементі демократиялық трансформацияға және демократиялық институттардың қалыптасуына қолдау көрсету болып табылады. Бұл қолдау бостандық, конституциялық және құқықтық реформалар және жемқорлықпен күресуге басты назар аударады. Екінші негізгі элемент әріптестікті халықтар арасындағы өзара әрекеттестікті, әсіресе азаматтық қоғамға қолдау көрсету түрінде мемлекеттік шеңберден

шығару болып табылады. Концепцияда бірқатар араб мемлекеттеріндегі толқулар экономикалық мәселелермен, ұлттық байлықты бөлудегі үйлеспеушіліктермен, жұмыс орындарының жетіспеушілігімен, оқу жүйесінің және кәсіби дайындықтың әлсіздігімен байланыстырылады. Осыдан шыға келе үшінші негізгі элемент экономикалық даму және жұмыс орындарын құру болып табылады. Бұл мәселеге қатысты концепцияда ЕО-ның әріптес-мемлекеттермен өзара әрекеттесудің кең саласы қамтылған, оның ішінде шағын және орта бизнеске, оқу және денсаулық сақтау жүйесін реформалауға қолдау көрсету, кедей аймақтарды дамыту қарастырылған. Сонымен қатар Оңтүстік Жерортатеңізі мемлекеттерімен ынтымақтастықты дамытуға бөлінетін қаржылық құралдардың біршама ұлғайтылатындығы айтылған.

11 наурызда ЕО-ның кезектен тыс өткен саммитінде Оңтүстік Жерорта теңізі мемлекеттерімен ынтымақтастықтың жаңа концепциясын қолдайтын декларацияны қабылдады. ЕК-ның шешіміне түсінік бере келе, оның төрағасы Херман Ван Ромпей ЕО-ның жаңа бағытын анықтайтын ескертпе жасады. Ол Тунис, Египет және Ливиядағы көтерілістер фундаментализмге ешқандай қатысы жоқ деп мәлімдеді [7].

Саммиттің қорытынды құжатында әріптестік әлдеқайда терең экономикалық интеграция, нарықтарға шығу мүмкіндігінің кеңдігі және саяси ынтымақтастық негізінде қалыптасу керектігі айтылған [8]. Сондықтан ЕО-ның сараланған тәсілі көмек көрсету бағдарламасының көлемін шектеуді емес, керісінше әріптес-мемлекеттермен ынтымақтастық көлемін жоспарлы түрде ұлғайтуды білдіреді. Жаңа стратегияда Еуропарламенттің Еуропалық инвестициялық банктің несиесі сомасын 1 млрд. еуроға көтеру ұсынысына қолдау көрсетілген. Бір мезгілде Комиссия Еуропалық қайта құру және даму банкінің қызметін Оңтүстік Жерортатеңізіне тарту бастамасына қолдау көрсетті. Бұл банктің қосымша 1 млрд. еуро көлемінде қаржы бөле алатындығы көрсетілді [9].

ЕО-ның жерортатеңіздік саясаты ЕКС-тың негізінде құрылған еді. Сондықтан ЕО-ның Оңтүстік аймақтағы мемлекеттермен ынтымақтастығы көршілестік саясаттың қағидалары негізінде құрылған. Оңтүстік ынтымақтастық жүйесіне өзгерістер енгізу ЕКС-ны түгелдей қайта құруды қажет етті. Жерорта теңізі үшін

одақ моделінің күйреуі ЕКС мақсаттары мен құралдарының сәйкестік мәселесі туындады. Еуропарламенттің 2011 жылғы көктемгі сессиясында ЕКС жайлы тиянақты пікірсайыс өтті. Онда оңтүстік өлшем бойынша қабылданған резолюция көршілестік саясаттың тиімсіз екендігін қорытты. Еуропарламент Еуропалық Комиссияға ЕКС-ны реформалауды, соның ішінде ЕО-ның көмегін демократияны дамыту, адам құқықтарын қорғау, әріптестікті тек қана мемлекеттермен емес, сонымен қатар азаматтық қоғамдармен де дамытумен ұштастыруды ұсынды [10]. Яғни көршілестік саясат құндылыққа бағытталған болуы керектігі меңзелген.

Бұндай ұсынысты ескеретін құжат 27 мамырда ОСҚС бойынша жоғары өкіл және Еуропалық Комиссия тарапынан жасалып Кеңеске ұсынылды. Ол «Жаңа амбициялық Еуропалық көршілестік саясат» деп аталды [11]. Пресс-конференцияда Кэтрин Эштон және еурокомиссар Штефан Фюле құжатты таныстыра келе, жаңа бастаманың мәні ЕО тәсілін реформалауға бағытталған көбірек қаржыландыру арқылы ЕКС-қа өзгеріс енгізуде екендігін айтып өтті [10]. 2011-2013 жылдарға арналған ЕКС үшін бөлінген 5,7 млрд. еуроға қосымша 1,24 млрд. еуро қаржы бөлу қарастырылды. Бұған қоса бұл кезеңге Еуропалық инвестициялық банк ЕКС мақсаттарына 1 млрд. еуро көлемінде несиелер бөлуді шешті. Ал Еуропалық қайта құру және даму банкі ЕКС-ның әріптес-мемлекеттеріне аталған кезеңде жылдық несиелерді 2,5 млрд. еуроға дейін жоғарылатуға дайын екендігін білдірді.

Жаңа ЕКС-ның мазмұнына келетін болсақ, бірінші басымдылық үзілді-кесілді түрде жазылған қоғамдармен ынтымақтастықтың маңыздылығының артуымен терең және берік демократияны құруға қолдау жасау. Екінші басымдылық «тұрақты экономикалық және әлеуметтік дамуға» қолдау көрсету болып қала берді. Бірақ бұл саладағы ЕО-ның әрекет ету бағыттары біршама кеңейтілді және нақтыланды. Осыған байланысты ЕО жеке қажеттіліктер мен басымдықтарды қажетті есепке алу үшін әрбір елді саралап отырады. Сонымен бірге ЕО өзінің көмегін үш М-ге бағыттайды – money, mobility and markets – яғни ақша, мобильділік және нарықтар [12].

2011 жылдың 26 қыркүйегінде Комиссия Солтүстік Африка және Таяу Шығыс елдеріне арналған демократия, экономикалық өсім, жұмыспен қамтылу, микроқаржы, білім салаларын қолдауға бағытталған қосымша төрт бағдарламаны бекітті.

ЕО тәсілінің маңызды айырмашылығы шарттылық қағидаты болды. «Демократия және бірлесіп өркендеу үшін әріптестік» тек қана «ортақ құндылықтардың бірлескен бейімділігіне» емес, сонымен қатар «демократия, адам құқықтары, әлеуметтік әділеттілік, тиісті басқару мен заңның үстемдік құруы» салаларында «нақты ілгерілеуге сүйене отырып құрылу керек». Мәселенің осылай қойылуына байланысты әріптестік сараланған тәсілге негізделетіндігі атап өтілген. «ЕО осындай бірлескен күн тәртібі бойынша жұмыс істеуге дайын елдерге үлкен қолдау көрсетуге, сонымен қатар бұл бағыттан шыққан жағдайда қолдауды қайта қарастыруға дайын болуы керек» [13]. Бұндай екіпін ЕО-ның әріптес мемлекеттерге қатысты саяси тәжірибесін өзгерту керек деп танылды. ЕО-ның аймақтағы елдермен әріптестігінің негізгі өлшемі сол елдерде салыстырмалы тұрақтылықты қамтамасыз ету және қауіпсіздікті нығайту болды. Оның ішіне екіжақты саяси-дипломатиялық қатынастар кешенінің болжамдылығы мен басқарушылығы кірді.

2008 жылы шілде айында Жерорта теңізі үшін одақты бекіткен Париж саммитінің декларациясында 43 қатысушы мемлекет Жерорта теңізін бейбітшілік, демократия, ынтымақтастық және өркендеу кеңістігіне айналдыруға талпынатындықтарын мәлімдеген еді. Одақтың стратегиялық мақсатына арналған бөлімде 8 бөлімнің алтыншысында ғана демократиялық бағдарлар жайында айтылған. Онда былай жазылған: «қатысушылар демократия және саяси плюрализмді нығайтуда, демократиялық қағидалар, адам құқықтары және негізгі еркіндіктерді толық сақтауға негізделген ортақ болашаққа күресуде өздерінің батылдықтарын білдіреді» [14]. Алайда бұл мәлімдеме ЕО-ның іс жүзінде әріптес-мемлекеттердің демократиялық трансформациясы мәселесін басымдылыққа шығаратындығын білдірді деп айтуға болмайды. ЕО-ның араб елдерімен демократиялық құндылықтарға қатысты өзара әрекеттесуді өлшемге сала алмағандығына декларацияның

2-ші пункті дәлел бола алады. Онда әріптес елдер үшін маңызды нақтылау көрсетілген – саяси, әлеуметтік-экономикалық реформалар және жаңғырту теңдік және дербестікті өзара қадірлеу негізінде жүзеге асуы тиіс.

Араб елдерінің ЕКС-на қатысуына байланысты құжаттарда Брюссельдің бенефициар мемлекеттерде демократияның жетіспеушілігіне қатысты сабырлы ұстанымда болғандығын байқауға болады, бірақ мәселелердің бар екендігі айтылмай қалмады. Мысалы, 2010 жылы ЕКС шеңберінде президент Бен Алидің кезекті қайта сайлануына байланысты Тунистің ілгерілеуі жөніндегі есепте плюрализм және сайлау құқықтарына бөгеттер бар екендігі атап өтілген. Алайда бұл ЕО үшін Туниспен ынтымақтастықты сыни түзетуге негіз бола алмады. Брюссель, керісінше, мәселелік салаларда және жалпылай ынтымақтастықты нығайту керек деп шешті. Бұған 2011-2013 жылдарға Туниске арналған Ұлттық индикативті бағдарлама дәлел бола алады. Бағдарлама бұл елмен күшейтілген әріптестікті қалыптастыруды бастауды қарастырды [15].

Алайда бұл бағдарлама жүзеге аспай қалды. Президент Бен Али елден қашпастан бір апта бұрын Еуропарламентте өткен пікірталас кезінде француз сыртқы істер министрі тунистік үкіметке тәртіпсіздікпен күресу үшін полицейлік құрамалар түрінде көмек ұсынған болатын, алайда Еурокомиссия бұл ұсынысқа еш мән бермеді.

Сонымен, Брюссельдің бағдарламалары қаржылық-экономикалық және моральдық-саяси тұрғыдан да ауыртпалықты арттырды, ал қойылған мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу күрделене берді. Бұл тұрғыда араб көктемі ЕО-ның аймақтағы елдермен қатынастардың қалыптасқан механизмдерін күйретіп қана қоймай, бұрынғы тәжірибеден бас тартуға мүмкіндік туғызды. Сонымен бірге ЕО терең трансформациялық үрдістердің бейнесі болып табылатын оқиғалардың таралу көлемінен және олар тек қана сол аймақ елдеріне емес, сонымен қатар басқа әлем елдеріне, соның ішінде ЕО-ға ұзақмерзімді сипатта ықпал ететіндігінен әрекет етеді.

Оңтүстік Жерортатеңізімен әріптестік ЕО-ның аймақтағы өзінің дәстүрлі саясатының тиімсіздігін еңсеру болып табылды. Одан

шығудың бірден-бір жолы – белсенді тәсілді қалыптастыру. ЕО аймақтағы трансформациялық үрдістерге қатысты барлық қауіп-қатерлерді, белгісіздіктерді, қиындықтарды түсіне отырып,

өзі ұстанатын қағидалар мен құндылықтарға ұмтылуды қолдайтын айқын стратегиялық таңдау жасау керек. Осы себептерге байланысты ЕО селқос бақылаушы болмауы керек.

Әдебиеттер

- 1 Cohn-Bendit Daniel. Tunisie: Trop, c'est trop! // Communiqué de presse. – 2011, 12 января. – URL: <<http://www.cohn-bendit.eu/fr/ct/77>> Accessed: 10/02/2014
- 2 Written Ministerial Statements. Column 47 WS. Brussels. – 2011, 3 February. URL: <<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm201011/cmhansrd/cm110203/wmstext/110203m0001.htm#11020324000155>> Accessed: 10/02/2014
- 3 Danilov. D. Evropeiski Soiuz v poiske otvetov na vyzovy arabskoi vesny // Indeks bezopasnosti. – 2011. – № 3–4 (102–103), – P. 112
- 4 European Council. 4 February 2011. Conclusions. Brussels. 2011. 8 March // Official Journal of the European Council (Nr: EUCO 2/1/11). – 2011, 8 March. URL: <https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/119175.pdf>
- 5 A Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean. Joint communication to the European Council, the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions // Official Journal of the European Communities, Brussels, COM (2011) 200 final. – 2011, 8 March. URL: <http://eeas.europa.eu/euromed/docs/com2011_200_en.pdf>
- 6 EU Commission launches ambitious Partnership for Democracy and Shared Prosperity with the Southern Mediterranean. Official Journal of the European Commission, Brussels, (IP/11/268. 2011) 8 March. URL: <http://europa.eu/rapid/press-release_IP-11-268_en.htm>
- 7 Remarks by President Herman VAN ROMPUY at the press conference following the extraordinary European Council on EU Southern Neighborhood and Libya // Official Journal of the European Council, Brussels (PCE 065/11) P. 2 – 2011, 11 March. URL: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/119805.pdf>
- 8 Extraordinary European Council. 11 March 2011. Declaration // Official Journal of the European Council, Brussels (EUCO 7/1/11), REV 1. CO EUR 5, CONCL 2, P. 5. – 2011, 20 April. URL: <https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/119780.pdf>
- 9 A Partnership for Democracy and Shared Prosperity. P. 8 // Joint communication to the European Council, the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions // Official Journal of the European Communities, Brussels, COM (2011) 200 final. – 2011, 8 March. URL: <http://eeas.europa.eu/euromed/docs/com2011_200_en.pdf>
- 10 A new response to a changing Neighborhood. Joint communication to the European Council, the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Official Journal of the European Communities, Brussels COM (2011) 303 final. – 2011, 25 May. URL: <<http://www.ub.edu/searchproject/wp-content/uploads/2013/01/WP-2.1.pdf>>
- 11 Evropeiski Soiuz: Fakty i Kommentari // Assotsiatsia evropeiskih issledovani. – Vyp. 63–64: yanvar’–iun’ 2011 y. – Moskva: 2011. – P. 49
- 12 The EU's response to the «Arab Spring» // Official Journal of the EU COM (2011)303. MEMO/11/918. – 2011, 12 December.
- 13 A Partnership for Democracy and Shared Prosperity. P. 5 // Official Journal of the EU, Brussels, COM (2011) 200 final. – 2011, 8 March. URL: <http://eeas.europa.eu/euromed/docs/com2011_200_en.pdf>
- 14 Declaration commune du sommet de Paris pour la Meditterane. Paris. 13 juillet 2008. P. 9. // Official Journal of the EU, Brussels, URL: <http://www.euromedrights.org/files/documents/Recom_presidence_su_doise_FR_193621893.pdf>
- 15 Tunisie. Programme Indicatif National. 2011–2013. URL: <http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/country/2011_enpi_nip_tunisia_fr.pdf>

ӘОЖ 327(620)

А.Р. Әліпбаев*, Б.З. Бюжеева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail:aman19@mail.ru

Мысырдағы 2010-2011 жылдардағы саяси дағдарыс: қысқаша сараптама

Бұл мақалада 2010-2011 жылдардағы Мысырдағы саяси дағдарыстың негізгі себептері қарастырылған. Өйткені 2010 жылғы қарашадағы парламенттік сайлау көрсеткендей, елде еркін және әділ сайлауды күту мүмкін емес еді. Жалпы заңбұзушылық, алдап-арбау мен зорлық-зомбылықтың нәтижесінде билік партиясы толыққанды жеке үстемдікке ие болды. Мақалада, сонымен бірге авторитарлы билікке, төменгі деңгейде өмір сүруге қарсы басталған 2011 жылдың қаңтарындағы толқулар баяндалады. Жұмысшы ереуілдері кезінде президенттің бұйрығымен үкіметтің қауіпсіздік органдары халықты басу мақсатында қалай аяусыз жазалағаны да қарастырылады.

Мақала соңында қысқаша түрде қақтығысқа қатысушы әр тараптың қажеттілігі, мүдделері мен ұстанымдары сарапталады. Қорытынды ретінде тағы да бірқатар дағдарыстың себептері көрсетіледі. Өйткені олардың кейбіреуінсіз мысырлық революцияның да кең етек алуы мүмкін емес еді.

Түйін сөздер: саясат, ислам, араб, қақтығыс, оппозиция, революция, партия.

А.Р. Алипбаев, Б.З. Бюжеева

Политический кризис в 2010-2011 годах в Египте: краткий анализ

В данной статье рассматриваются основные причины политического кризиса 2010-2011 года в Египте. Парламентские выборы в ноябре 2010 года показали, что свободных и справедливых выборов ждать не предвиделось, так как массовые нарушения, обман и насилие в результате привели к почти полной монополии правящей партии. В статье также описываются протесты против авторитарного правления, низких стандартов жизни в январе 2011 года, и как во время рабочих забастовок полиция, которая действовала по приказу президента, применяла жестокие меры.

В заключение кратко анализируются потребности, интересы и позиции участников конфликта. Упомянем в заключение и еще несколько факторов, без наличия которых Египетская революция могла и не произойти.

Ключевые слова: политика, ислам, араб, конфликт, оппозиция, революция, партия.

A. Alipbayev, B. Buyzheeva

Political crisis in 2010-2011 in Egypt: short analysis

In this article it is considered the main reasons for political crisis of 2010-2011 in Egypt. As Parliamentary elections in November, 2010 showed that to wait for free and fair elections wasn't expected as mass violations, deception and violence as a result led to almost full monopoly of ruling party. In article also it is described protests against authoritative board, low standards of life in January, 2011 and as during working strikes the police which worked by order of the president, applied cruel measures.

In summary it is briefly analyzed requirements, interests and positions of participants of the conflict. We will mention in the conclusion and some more factors, without presence of some of which the Egyptian revolution could not happen.

Key words: policy, Islam, Arab, conflict, opposition, revolution, party.

XXI ғасырдың басындағы араб елдеріндегі саяси қақтығыстар өзіне бүкіл әлемнің назарын аударды. Бүгінгі күні араб әлеміндегі қақтығыстардың шығу себептері мен салдарын,

олардың шешілу жолдарын айқындау заман талабы болып табылады. Әрине, ең алдымен, осы қақтығыстардың шығуына не себеп болды деген сауал әр елді, ел билігін мазаландыруға

тиіс деп ойлаймыз. Өйткені қарапайым халық ешқашан билікпен шиеленісті қаламайды. Елдің әр азаматының арманы саяси тұрақты елде өмір сүріп, бақытты ғұмыр кешу. Олай болса, олардың бақытты ғұмыр кешуіне не кедергі болуда? Араб елдеріндегі революциялық қозғалыстың тууын, өрістеуін, ауқымын, қарқынын, барысы мен болып жатқан оқиғалардың салдарын бірқатар елдің билігі жан-жақты айқындап бағалай алмады. Соның нәтижесінде кейбір елдерде үкімет пен халық арасындағы шиеленісті жағдайдың алдын алу үшін нақтылы іс-шаралар жасалмады.

Сол кездегі Солтүстік Африка мен Таяу Шығыста көктем кезінде белсенді сипат алған наразылық қазіргі ғылыми айналымда, саяси ортада «араб көктемі» деп аталуда. Алғашында, Тунисте басталып, одан Мысырда жалғасқан саяси дағдарыстардың нәтижесіндегі толқулар араб елдерін кезек-кезек шарпыды. Бірінде үкіметке қарсылық-наразылық, шеру түрінде өтсе, келесілерінде үздіксіз бас көтеруге, қарулы қақтығысқа, соңында соғысқа ұласты. Араб әлемін шарпыған бас көтерулердің бәрінде, ең алдымен, ұлттық көш басшыларының саяси биліктен кетуін талап еткені белгілі.

Жалпы араб елдерін қамтыған бүліктің себептері де әртүрлі. Осы орайда, Мысырдағы саяси ахуалды талдау нәтижесінде елдегі қақтығыстың шығуының басты себебі неде екендігін айқындауға талпынайық. Әрине, көпшілік, ең алдымен, оның себебі Мысырдағы ауыр әлеуметтік-экономикалық жағдай деп шешіп тастаған еді. Дегенмен, халықтың басым бөлігін қамтитын қақтығыстарға өте маңызды себептер қажет екендігі айқын.

1981 жылы билік басына Хосни Мұбарак келді. Билікке келгеннен бергі отыз жылға таяу уақытта өзіне шексіз билік беретін төтенше заңдардың негізінде елді басқарып келді [1]. Іс жүзінде Мысыр президенті бүкіл үкіметке бақылау жасады. Соңғы жиырма жыл ішінде елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы әлдеқайда ілгері болды. Тек соңғы әлемдік дағдарыс мысырлықтарға да қатты тиді. Ал елбасы әбден еті үйреніп қалған билікті қолдан шығармау мақсатында кең көлемдегі құзыретпен қамтамасыз етілген орасан зор құпия полицияны, барлау мекемелерін пайдаланды. Бұл мекемелер өздерінің жауыздық әдіс-тәсілдерімен белгілі болды. Мысыр үкіметі жиналыс еркіндігін шектеу мақсатында Төтенше жағдайлар туралы

заңдарды кеңінен қолданып отырды. Сонымен бірге елде саяси партиялар мен бейүкіметтік ұйымдардың тізімделуі мен қызметін де шектейтін көптеген заңнамалар жеткілікті еді. Халық еркіндігіне қарсы бағытталған мұндай саясат өз кезегінде ел ішіндегі саяси-әлеуметтік дүрбелеңнің белең алуына әсер еткені айқын.

Жалпы араб елдерінің барлығына тән соңғы жылдары айқын байқала бастаған ішкі факторға назар аударған жөн сияқты. Аталған ішкі фактор қатарында Таяу Шығыс пен Солтүстік Африкада азаматтық қоғамның қалыптаса бастауы. Шетелдерде білім алған жастар да елдің даму үдерісіне басқаша қарады. Ел билігіндегі харизматикалалық лидерлер билігіне мойынсұнған, дәстүрлі тәрбие негізінде қалыптасқан ұрпақтың орнына, жаңа, білімді, әлемдік ақпаратпен жете таныс, танымдық көзқарастары өзгеше авторитарлы тәртіптің барлық билікті өз қолына шоғырландыруына келісе қоймайтын жаңа ұрпақ келді. Бұл жаңа ұрпақ өкілдері өздерін биліктің боданы ретінде емес, өз елінің азаматы ретінде көрсеткілері келді. Ұзақ жылдар бойы мемлекет билігін өз қолдарына ұстап отырған «Ұлт әкелері» ақылдылығына үміт артып емес, ел ісіне араласып саяси-экономикалық, әлеуметтік мәселелерді шешудің жолдарын іздеді.

Сол ретте Мысырда да шетелдерде білім алғандар ғана емес, ел ішіндегілер де түбегейлі өзгерістің болуын, ал белсенді бөлігі биліктің ауысуын қалады. Ел ішіндегі келеңсіздіктер мен саяси-экономикалық дағдарысқа билікті кінәлі санады. Барлық мемлекеттердегі жастар арасындағы жұмыссыздықтың жоғары деңгейі де билікке қарсы наразылықты күшейтті.

Өйткені биліктегі Халықтық-демократиялық партия 2003 жылдан бастап елдегі кез келген еркін ойды басып жаншиды, әсіресе мұсылманбауырларға қатысты өте қатаң саясат ұстайды. Әртүрлі мәліметтер бойынша соңғы кезде елде саяси тұтқындар саны он мыңға жеткен.

2004 жылы президент Хосни Мұбарактың билігіне көңілі толмағандардың саны халық арасында арта түседі. Әсіресе ел ішінде президенттің билікті мұрагерлікпен беруді жоспарлауда деген ақпараттар, сонымен бірге азаматтық және саяси құқықтарды тежеп келген сонау 1981 жылдан бергі төтенше жағдайлар туралы заңнамалар әлі қаралу деңгейінде қалуы елді ашындыра түсті.

Ал 2006 жылдан бастап елдегі баспасөзді шектеу үрдісі кең етек алады. Мысырдағы тоқырауға қатысты, үкімет саясатының кемшіліктеріне байланысты көптеген мақалалар мен кітаптар жазылған еді. Елден кету үрдісі де жылдан-жылға арта түсті. Әсіресе 20-30 жас арасындағы білімді жастар өз мүмкіндіктерін жүзеге асыру мақсатында Парсы шығанағы елдеріне көптеп ауа бастайды. 2007 жылғы өмір сүру деңгейлеріне қатысты зерттеулердің нәтижесі бойынша Мысыр тұрғындарының жартысына жуығы кедейшілік халге душар болады. Бұл елдегі шиеленушілікті ұлғайта түсті. 2007жылғы 7 маусымдағы жастардың толқуы полициямен қақтығысқа әкелді. Соның нәтижесінде шеруге қатысқан 15 адам қаза болды. Мыңдаған шерушілер ғимараттарды қиратып, дүкендерді тонады. Ел президенті Хосни Мұбарактың ілінген суреттерін жұлып алып, жыртты. 2008 жылдың 6 сәуірінде Мысырда алғаш рет онлайн жүйесінде кең көлемдегі азаматтардың оппозициясын ұйымдастыра алды. Өйткені Мысырда 20 млн-нан астам интернет пайдаланушылар болса, 42 млн адам ұялы телефонға ие [2]. Бұл жалпы Африка құрлығындағы саны жағынан алдыңғы қатарды көрсетеді. Ал олардың басым бөлігі өз өмірінде Мұбарактан басқа президентті көрмеген жастар еді. Осы сәттен бастап 6 сәуір бүкіл ел көлемінде әлеуметтік және саяси топтардың басын қосқан ұлттық еркін ой күніне айналған болатын.

2010 жылы маусымда студент Khaled Saeid мысырлық полицейлердің зорлық-зомбылығының салдарынан қаза болды. Бұл бүкіл ел көлемінде қара киінген мыңдаған жастардың наразылығын тудырды. Бірнеше апта ішінде ұлттық және халықаралық БАҚ жас азаматтың билікке кедергі болғандығын жариялады. Қоғамдық қысымның нәтижесінде билік кінәлі полиция қызметкерлерін айыптаған болды.

Ал 2010 жылғы қарашадағы парламенттік сайлау елде еркін және әділ сайлаудың болуы мүмкін еместігін көрсетті. Өйткені сайлау ережелерінің бұзылуы, алдау мен зорлық-зомбылықтың нәтижесінде билік партиясы толық үстемдікке ие болды. Бұл оппозицияның топтасуына түрткі болды. Al-Gabha либералды партиясы мен әл-Барадеи бірлестігі басынан бастап сайлауға қарсы тұрды, кейіннен оларға 5 желтоқсандағы екінші дауыс беруге қарсы шыққан әл-Вафд либералды партиясы мен

Мұсылман бауырлар қосылды. Осының салдарынан биліктегі Ұлттық-демократиялық партиясы парламенттік сайлаудағы орынның 83 пайызына ие болды. Оппозиция мен құқыққорғау топтары сайлау нәтижелерін жоюға шақырды. Елдегі саяси ахуал тіпті шиеленісе түсті. Сонымен бірге тунистік көтерілістермен шабыттанған мысырлықтар өмір сүру деңгейіне наразылығын білдіру мақсатында 2011 жылдың 25 қаңтарында авторитарлы билікке қарсы шықты. Бұл толқуды басу мақсатында үкіметтің қауіпсіздік органдары халықты аяусыз жазалады, соның салдарынан 135 адам қаза болып, 2000-нан астам адам жараланды [3].

Келесі күні бүкіл ел көлемінде ондаған мың адам қарсылық көрсетті. Әсіресе Суэц, Александрия және Каирде өткен қақтығыс соңы аса кең көлемдегі наразылық шарасына ұласты. Соның нәтижесінде 2011 жылдың 29 қаңтарында президент Мұбарак үкіметті қызметтен босатуға мәжбүр болды, бірақ көтерілісшілер Мұбарактың қызметтен кетуін талап етті. Саяси жағдайдың ушыға түсуіне байланысты 1 ақпанда халыққа жедел түрде Хосни Мұбарак 2011 жылдың күзіне белгіленген келесі президенттік сайлауға да қатыспайтындығын жариялады. Сонымен бірге мемлекет басшысы президенттікке үміткерлерді ұсыну, сайлау үрдісі мен президенттің өкілеттілігінің мерзіміне қатысты Конституцияның 76 және 77-баптарына оң түзетулер енгізу туралы да мәлімдеме жасады.

10 ақпанда Мұбарак президенттік өкілеттіліктің бір бөлігін вице-президент Омар Сүлейманға тапсырды. 18 күнге созылған жалпы халықтық көтерілістің нәтижесінде 11 ақпанда Хосни Мұбарак президенттік қызметтен кетті. Осы қақтығыс барысында 365 қарапайым азамат, 32 полиция қызметкері қаза болып, 5500-дей азамат пен 1000-ға жуық полиция қызметкерлері жарақаттанды [4].

Жоғары Әскери Кеңес президенттік және парламенттік сайлау өткенге дейін елдегі билікті қолға алған болатын.

Біз алғашқы мысырлық саяси дағдарыстың қалай өрбігендігін қысқаша ғана қарастырдық. Енді осыған нақтылы сараптама жасап көрейік. Яғни, ең алдымен, Мысырдағы осы қақтығыстағы зорлық-зомбылық белгілерін айқындайық.

Тікелей зомбылық – билікке қарсы шыққан дүрбелеңді басу кезінде айқын байқалды.

Жұмысшылардың ереуілге шыққан кездерінде президенттің тікелей бұйрығымен әрекет еткен полиция өте қатыгездік танытты. Осы зорлық-зомбылықтың айқын мысалы ретінде полицияның студентті өлтіруін айтуға болады.

Құрылымдық зомбылық – бұл көзге айқын байқала қоймайтын мемлекет тарапынан заңнамалық жағдайлармен жасалынған зорлық-зомбылығы. Яғни, Мысыр халқы өздерінің құқықтары мен еркіндіктерін толық пайдалана алмайды, өйткені тұрғындардың қалыпты өмір сүруін реттейтін және қамтамасыз ететін заңнамалық негіздер толыққанды жасалынбаған. Мемлекеттің қалыптастырған жағдайында соңғы кезде халықты кедейшілік, жұмыссыздық, аштық жайлаған.

Бұл зорлық-зомбылық нысаны бойынша – саяси, экономикалық санатқа жатады. Ал зорлық-зомбылық саналы түрде жасалуда. Бақылау деңгейі бойынша – бұл заңсыз зорлық-зомбылық.

Сонымен бірге қақтығыстардағы тараптарды айқындайтын болсақ:

1. Мемлекеттік институттар: Хосни Мұбарак басқарған Мысыр үкіметі, оған бағынышты қауіпсіздік мекемелері, құпия полиция мен барлау қызметтері.

2. Әртүрлі саяси ұйымдардан тұратын оппозиция: партиялар мен қозғалыстар. Олардың қатарында «Жетер» қоғамдық-саяси қозғалысы, Мохамед әл-Барадеи және оның «Өзгерістер үшін ұлттық бірлестігі», Al Wafd және Al Gabha, Мұсылман-бауырлар, Соттар клубы сияқты либералды партиялар.

3. Наразы бұқара халық, тәуелсіз БАҚ.

4. Үшінші тараптар: АҚШ және т.б. деп бөлуге болады.

Осы қатысушы тараптардың әрқайсысының қажеттілігі мен көздеген мүдделерін айқындайтын болсақ:

Мемлекеттік институттар: Хосни Мұбарак басқарған Мысыр үкіметінің қажеттілігі ретінде елді басқаруды мұрагерге тапсыру мақсатында 2011 жылы қыркүйекте өтетін президенттік сайлауға дейін билікті ұстап тұруға талпынғандығын айтуға болады. Ал мүдделері: вице президент Омар Сүлейманға өкілеттіліктің бір бөлігін бере отырып, Хосни Мұбарак мемлекетті басқару құнын өзіне қалдыруы президенттік сайлаудан кейін бейбіт түрде билікті беруге ниеттенуі.

Ұстанымдары: Мысырдағы дүрбелеңнің алдын алу және «Мұсылман-бауырлар» саяси ұйымын, сонымен бірге шетелдіктердің мүддесін көздейтін шетелдік өкілді де билікке келтірмеу болды.

Әртүрлі саяси ұйымдардан тұратын оппозицияның қажеттілігі: биліктен барлық «кәрі топты» қуып, ұлттық мүддені қорғау болса, мүдделері елде технократиялық үкімет құрып, Конституциялық сот басшысын мемлекеттік әкімшілік басшысынан жоғары қою еді. Ал ұстанымдары қақтығыстар толық шешілгенге дейін мүддені қорғау болды.

Наразы бұқара халық, тәуелсіз БАҚ қажеттілігі билікті биліктен кетіру. Мүдделері шерулер мен жиылыстарға қатысу, елдегі тоқырауға қатысты мақалалар жариялау, кітаптар шығару, кең көлемде азаматтарды жұмылдыру. Ұстанымдары: халық мүддесін қорғайтын, елді тоқыраудан шығаратын жаңа билікті орнату.

Үшінші тараптар: АҚШ қажеттілігі осы аймақтағы өз мүдделерін жүзеге асыратын, ең алдымен, америкалық саясатты қолдайтын билікті орнату болатын. Мүдделері – Мысырда радикалды исламистердің билікке келуін болдырмау. Ұстанымдары: Америка халықтың демократиялық тәртіпті орнату ұмтылысын қолдауға дайындығын, сонымен бірге халық бейбітшілік пен тұрақтылықты сақтағаны жөн деген мәлімдемелерді жариялау болды.

Араб әлеміндегі, оның ішінде, ең алдымен, Мысырдағы саяси дағдарыстың шығу себептерін, оның алдын алу жолдарын жан-жақты ғылыми негізде зерделеу осы мақаланың негізгі мақсаты болатын. Осыдан шығатын түйін, ең алдымен, әлеуметтік-саяси дамудың барлық астарын мұқият қадағалап, келеңсіз жағдайларды туғызбау жағын ойластыру қажеттілігі. Бүгінгі заман талабына сай даму қарқынына билік саясатының да сай келуі.

Көптеген сарапшылар мысырлық дағдарыстың әлеуметтік-экономикалық себептеріне, ең алдымен, елдегі экономикалық стагнацияны, кедейшілдікті, теңсіздікті, сыбайластық пен жұмыссыздықты атап келді [5]. Дегенмен бұл себептер саяси дағдарыстың негізі болғанымен, оған билік тарапынан жасалынған қысым мен сауатты топтың енді ескіше өмір сүргісі келмеуі ұшқын болғандай.

Өмірге деген кешегі көзқарас бүгінгі жастардың көзқарасына сай келе қоймайды. Өйткені бүгінгі жастар бүкіл әлеммен тығыз байланыста, әлемнің алдыңғы қатарлы елдерінің әлеуметтік-саяси даму деңгейін, демократиялық құндылықтарын өз елдерінде де көргісі келеді. Олай болса, елді кешегі күннің түсінігімен билеу, ал билікті мұрагерлікпен қалдыруға талпыну мысырлық жастардың ашу-ызасын тудырғаны

айқын. Әрине, оймызды қорытындылай келе Мысырдағы саяси жағдайға бір жақты баға беруге болмайтыны анық.

Жалпы араб елдеріндегі саяси дағдарыстың тууы – ішкі саяси-әлеуметтік, экономикалық жағдайдың ықпалы екені де талассыз деп келісеміз. Сонымен бірге сыртқы күштердің ықпалы да бар екендігін жоққа шығаруға болмайды.

Әдебиеттер

- 1 История Египта // http://ru.wikipedia.org/wiki/Istoriya_Egipta (16.02.2014).
- 2 Долгов Б. Между демократией и исламом: политическое развитие арабского мира // <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=35967> (30.03.2009).
- 3 Comment by Robert Malley (Crisis Group) and Hussein Agha, “In post-Mubarak Egypt, the Rebirth of the Arab World”, Washington Post, 11 Feb. 2011. // <http://www.crisisgroup.org/en/publication-type>. (01.03.2011).
- 4 Куделев В.В. Коротко о ситуации в Египте: январь 2011 г. // <http://ruskline.ru/analitika> (03.02.2011).
- 5 Коротаев А.В., Зинкина Ю. В. Египетская революция 2011 г.: структурно-демографический анализ // Полис. Экстракт. – 2011. – Выпуск 1 // zinkina_yu.v._egipetskayrevolutzya_2011_g._strukturno_demograficheskii_analiz. (15.03.2011).

References

- 1 Istoriya Egipta // http://ru.wikipedia.org/wiki/Istoriya_Egipta (16.02.2014).
- 2 Doldov B. Mezhdru democratией I islamizmom: politicheskoe razvitie arabskogo mira // <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=35967> (30.03.2009).
- 3 Comment by Robert Malley (Crisis Group) and Hussein Agha, “In post-Mubarak Egypt, the Rebirth of the Arab World”, Washington Post, 11 Feb. 2011. // <http://www.crisisgroup.org/en/publication-type>. (01.03.2011).
- 4 Kudlev V.V. Korotko o situatzii v Egipte: yanvar 2011 g. // <http://ruskline.ru/analitika> (03.02.2011).
- 5 Korotayev A.V., Zinkina Yu.V. egipetskay revolutzya 2011g._strukturnodemograficheskii analiz. // Polis. Extratext. 2011. Vypusk 1 // zinkina_yu.v._egipetskayrevolutzya_2011_g._strukturno_demograficheskii_analiz. (15.03.2011)

УДК 323.1(669)

К.К. Тастулеков

Казахский университет международных отношений и мировых языков им. Абылай хана,
факультет международных отношений, Казахстан, г.Алматы
e-mail: tastulekov90@mail.ru

Проблема этнополитических конфликтов в Африканских странах Южнее Сахары (на примере конфликта в Нигерии)

Данная статья посвящена рассмотрению гражданской войны в Нигерии в постколониальный период. Одно из отличий Британской колониальной политики то, что они не вмешивались и не способствовали развитию демократических институтов в Нигерии. И доказательством этому служит гражданская война, которая вспыхнула в годы обретения независимости. Гражданская война в Биафре одна из самых важных конфликтов XX века, которая все еще не нашла окончательного решения.

Проблемы межэтнических противоречий в Нигерии корнями уходят вглубь истории. Современная Нигерия – это государство, которое возникло в результате колониальной политики западных держав. На территории современной Нигерии проживают более десятка разных племен, говорящих на разных языках и придерживающихся разных религий. Колониальная администрация, руководствуясь классическим принципом «разделяй и властвуй», в процессе управления опиралась на самые сильные и влиятельные племена, игнорируя мнения меньшинств, что в конце привело к нарастанию гражданского противостояния.

Ключевые слова: Африка, этнополитические конфликты, гражданская война, Нигерия, Биафра, колониальная политика, Западные державы, Британия.

К.К. Тастулеков

Сахараның оңтүстігіндегі Африка елдеріндегі этносаяси қақтығыстар проблемасы (Нигериядағы қақтығыс мысалында)

Мақалада постколониалдық кезеңдегі Нигериядағы азаматтық қақтығысқа қысқаша шолу жасалды. Британ империясының отаршылдық саясатының бір ерекшелігі, олар жергілікті халықтың тұрмыс-тіршілігіне араласпады деген пікірлер бар екендігін білеміз. Алайда бұл қате пікір, сонау отаршылдық кезеңде негізі қаланып тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында өрбіген азамат соғысы дәлел. Биафрадағы азамат соғысы XX ғасырдағы Африкадағы ең ірі қақтығыстардың бірі және ол түбегейлі шешілмегендігі айтылған.

Нигериядағы этнос аралық қақтығыстар мәселесі тарихы терең және қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі болып саналады. Қазіргі таңдағы Нигерия бұл отаршылдық саясат салдарынан пайда болған мемлекет деп айтуға болады. Нигерия территориясында әр тілде сөйлейтін әртүрлі дінді ұстанатын оншақты тайпалар тұрады. Отаршылдық әкімшілік ел басқаруда дәстүрлі «бөліп ал да билей бер» принципін ұстана отырып, ең ірі және ең мықты тайпаларға сүйене отырып басқарды. Ұзақ жылдар бойы аз ұлттар мүдделерін ескермеді, уақыттың өтуімен бұл этнос аралық қақтығыстарға алып келді.

Түйін сөздер: Африка, этносаяси қақтығыстар, азаматтық соғыс, Нигерия, Биафра, отаршылдық саясат, Батыс мемлекеттері, Британия.

K.K. Tastulekov

The problem of ethno-political conflicts in sub-Saharan Africa (on the example of the conflict in Nigeria)

This article is devoted to the civil war in Nigeria in the postcolonial period. One of the distinction of British colonial policy that they did not intervene and did not contribute to the development of democratic institutions in Nigeria. And the proof of this is the civil war that broke out in the years of independence. The civil war in Biafra is one of the most important conflicts in XX century, which has not yet found a solution.

Problems of ethnic conflicts in Nigeria has a rich history that goes back deep into history. Nigeria is a modern state, which arose as a result of the colonial policy of the Western powers. Nigeria is home to over a dozen different tribes

speaking different languages and adhering to different religions. The colonial administration guided by the classical principle of "divide and rule" during the process of governance relied on the most powerful and influential tribes ignoring minority views that in the end led to the rise of the civil conflict.

Key words: Africa, ethnic conflicts, civil war, Nigeria, Biafra, colonial policy, Western powers, Britain.

Нигерия, официально Федеративная Республика Нигерия, – федеративная конституционная республика, в состав которой входит 36 штатов и федеральный столичный округ Абуджа. Страна расположена в Западной Африке и граничит с Республикой Бенин на западе, Чад и Камерун на востоке, и Нигером на севере. Южное побережье страны омывается Гвинейским заливом Атлантического океана. Столица Нигерии – Абуджа, самый крупный город – Лагос. Хауса, игбо и йоруба являются тремя наиболее крупными и влиятельными этническими группами. С точки зрения религии, в Нигерии примерно равное соотношение мусульман и христиан, есть также небольшой процент тех, кто придерживается традиционных религиозных верований.

Африканский континент является самым нестабильным регионом мира, надежды многих народов на то, что после обретения независимости они получат возможность построения своего государства, не осуществились во многих странах. Сегодняшняя Африка является самым отсталым в развитии регионом, которому чужды понятия демократия, толерантность и политическая стабильность.

Нестабильность в развитии, прежде всего, связана с огромным числом межэтнических столкновений, в которых увязла постколониальная Африка.

Этнический состав Африки чрезвычайно сложен. По грубым подсчетам, на континенте живут примерно 50 наций и народностей и 3000 различных племен, говорящих на тысяче языков. Положение осложняется тем, что в результате колониального расчленения территории Африки государственные, политические границы не имеют ничего общего с естественными, историческими границами обитания африканского населения.

Политика колониальных властей, прежде всего, была направлена на сохранение политического влияния даже при условии получения независимости.

За последние полвека независимости на Африканском континенте имело место более ста

межэтнических столкновений, одним из самых трагичных из них можно назвать события происшедшие в районе Африканского рога и Руанде.

Современные межэтнические конфликты зачастую используются многими центрами силы в своих интересах. Так, например, конфликты в Нигере, Нигерии, Чаде и в Судане начали принимать окраску межрелигиозного противостояния, в которую активно начинает вмешиваться и Аль-Каида.

Рассматривая причины многих этнополитических конфликтов, многие ученые видят причину в экономических и религиозных проблемах молодых государств Африки. В большинстве стран, где удалось преодолеть межэтнические противостояния, решение проблем стало возможным благодаря демонтажу политической системы, которая во многом опиралась на определенные этнические группы.

Так, например, в Нигерии удалось сохранить целостность страны после принятия новой конституции, которая разрешала другим этническим группам принимать активное участие в общественной и политической жизни страны. В Эфиопии проблему решили методом раздела страны на две части: мусульманскую и христианскую. Хотя, отделение Эритреи от Эфиопии прошло мирно, но со временем напряженность в отношениях двух государств усилилась.

Конфликт в Эфиопии имеет глубокие исторические корни. В этом деле особую роль играла Итальянская колониальная администрация в 30-е гг. XX вв. Эритрея была под властью Британии. После принятия решения ООН в 1952–62 гг. две колонии были объединены в одно государство (по решению ООН) – Федерация Эфиопии и Эритреи; с 1975 г. – Социалистическая Эфиопия (в результате свержения императора Хайле Селассие I); с 1987 г. – Народная Демократическая Республика Эфиопия; с 1991 – Эфиопия [1].

Мало кто отдаст сегодня должное внимание федеративному статусу Нигерии, хотя как государство оно никогда не было единым, населяющие страну этносы сильно отличались друг от друга. Нынешнее тяжелое положение Нигерии

это последствия колониальной политики Британской империи.

Политическая стабильность – один из решающих факторов экономического роста и процветания любой страны. Между тем, к концу XX века Нигерия так и не сумела решить эту проблему. В течение почти 30 лет из пяти с лишним десятилетий самостоятельного развития Нигерии, провозгласившей независимость 1 октября 1960 г., у власти в стране находились военные режимы. Присущие этим режимам коррумпированность, игнорирование демократических свобод, некомпетентность в управлении экономикой и прочие негативные черты обусловили затяжной политический и экономический кризис всей государственной системы. В речи на церемонии вступления в должность 29 мая 1999 г. новый президент Нигерии Олусегун Обасанджо заявил: "Вместо прогресса и развития, которые следовало бы ожидать от тех, кто стоял у власти, ... мы ощущали постоянное ухудшение качества управления страной, что вело к нестабильности и ослаблению всех государственных институтов".

Военные приходили к власти под лозунгами борьбы с коррупцией, Режимы Агийи Иронси, Якубу Говона, Мурталы Мухаммеда, Мухаммада Бухари и др. всегда выдвигали в качестве основной причины смещения предыдущего режима беспредельную коррупцию государственных чиновников, казнокрадство. Для решения вопроса в государственных органах требовались взятки чиновникам всех уровней; существовала даже узаконенная шкала таких подношений. Коррупция создавала перекосы в хозяйственном управлении, вытесняла капиталовложения из производственного сектора, серьезно препятствовала экономическому росту. Упадок наблюдался во всех сферах производства, прежде всего, в государственном секторе.

В силу сказанного, в условиях острого политического кризиса, перевороты, следствием которых была жесткая централизация власти, играли нередко на первых порах прогрессивную роль, поскольку обычно сопровождались проведением новым руководством страны политических и экономических реформ. Однако со временем коррупция еще более пышно расцвела при этих режимах. "Нигерии следует культивировать идею о том, что государственные перевороты – не решение внутривнутриполитических про-

блем, – писал нигерийский дипломат и ученый Е.Окпокпо. – Решение этих проблем – в культуре политического диалога и дебатах между оппонентами. Именно политический диалог как принципиальный механизм решения кризисных ситуаций должен показать международному сообществу, что нигерийцы – народ, заслуживающий уважения и достойного места в сообществе наций". Как известно, до начала XX века в стране, известной сегодня как Нигерия, существовали также ряд независимых и иногда враждебных друг другу национальных государств с языковыми и культурными различиями.

Генерал-губернатор Нигерии в период между 1920 – 1931 гг., сэр Хью Клиффорд, описывал Нигерию как «совокупность независимых государств, разделенных друг от друга большими расстояниями, не имеющих общей истории и традиций, разные по этническому, расовому, племенному происхождению, с огромной долей политической, социальной и религиозные розни» [2].

Формирование Нигерии как многопрофильного национального государства началось в 1900 году, с созданием Северного и Южного протекторатов вместе с колонией Лагос, подконтрольной британскому правительству.

Дальнейшие усилия по унификации и интеграции были приняты в мае 1906 года, когда колония Лагос и протекторат Южная Нигерия, которая существовала отдельно, были объединены.

Даже тогда Северная и Южная Администрации были самостоятельными и отдельными друг от друга. Каждый был непосредственно ответствен по делам колоний. Первым важным актом, принятым англичанами в политической эволюции Нигерии в современное государство, стало объединение администраций двух секций Нигерии 1 января 1914 года.

Таким образом, для удобства управления Северная и Южная Нигерии были объединены в единое государство в 1914 году. В колониальную провинцию Нигерия были объединены мусульманские народы севера и христианское меньшинство юга.

Нигерия была разделена на четыре административных единиц в 1940 году: это Лагос, Северный, Восточный и Западный провинции. Политические партии были сформированы на региональной и этнической основе. По консти-

туции Макферсона 1951 года, больше прав автономии были предоставлены регионы с более сильным экономическим потенциалом.

Разрывы между регионами расширялись. Впервые Север открыто начал говорить о возможности выхода из состава страны. Запад также угрожал подобным действием. Конституция 1954 г. подтвердила пожелания нигерийских лидеров двигаться и оставаться далеко друг от друга. Лидеры согласились на федеральном начале [3].

Кроме того, 7 октября 1960 г. Нигерия была принята в Организацию Объединенных Наций как 99 член. В начале 1960 года Нигерия начала предоставлять войска для миротворческих действий ООН в Заире. Позже основная активность в Нигерии на мировой арене была направлена на ликвидацию апартеида и расизма в Африке. В 1963 году Нигерия стала республикой. К 1964 году нигерийские подразделения армии составляют основу сил ООН.

Непосредственной причиной возникновения гражданской войны может считаться переворот 1966 г., возглавляемый выходцами с востока страны, которые изменили политическую ситуацию и уничтожили хрупкое доверие, существовавшее между основными этническими группами.

Военный переворот был оценен северянами как попытка национальных и религиозных меньшинств установить контроль над всей страной. Вскоре после подавления восстания Федеральное правительство приняло решение об отмене Федерального статуса государства. В мае 1967 года четыре восточные провинции объявили о создании независимого государства Биафра во главе с военным губернатором восточных провинций подполковником Одумегву Оджукву. Данный инцидент был расценен правительством как попытка раздела страны на две части. Хотя изначально Одумегву Оджукву предлагал создание конфедерации как новую форму государственного объединения. Конфедерация обеспечила бы полную экономическую независимость богатых нефтью восточных провинций Нигерии. После того как данный ультиматум был опровергнут центральным правительством, возникли противоречия на этнической почве. 30 тысяч восточных нигерийцев, проживающих на Севере, на Западе, в Лагосе были убиты. Всего в погромах 1966-67 гг. 40-50 тысяч игбо были

убиты и около 2-х миллионов бежали на Восток, после того, как их собственность и дома были разрушены. К 1966 году приблизительно 1 миллион 300 тысяч игбо проживали на Севере, ещё 500 тысяч – на Западе. С Восточной области началось бегство выходцев из Севера [4].

Мировое общество по-разному отреагировало на эти события в стране. За территориальную целостность единство Нигерии выступили Великобритания, СССР, арабские страны, а за независимость Биафры вступились Франция, Испания, Португалия, ЮАР, Китай, Израиль. Однако ООН и Организация Африканского Единства отказалась признать Биафру независимым субъектом международного права и призвала к отказу от идеи независимости.

Активные боевые действия 1967 года продолжались вплоть до поражения сил сторонников независимой Биафры до января 1970 года.

Начальный период войны был успешен для сил востока. Налаженная сеть торговли нефтепродуктами давала возможность мятежникам прибегать к найму иностранцев в качестве военной силы. Но коренной перелом случился в середине 1969 года, когда войска севера начали контрнаступление и практически изолировали мятежные провинции от остального мира. Проведенные две мирные конференции по вопросу урегулирования положения в Нигерии прежде всего были направлены на приостановление этнических чисток и боевых действий. Ближе к концу 1969 года стало понятно, что шансов на обретение независимости у Биафры нет [5].

10 января 1970 года подполковник Оджукву, понимая безнадежность ситуации, бежал из страны. 14 января командующие мятежниками передали через представителей СССР сообщение о капитуляции.

Гражданская война окончилась поражением сторонников независимости Биафры. Ее результатом стало уменьшение населения страны на 2 миллиона человек, значительная часть которого умерла от голода (большинство жертв – дети). Область, считавшаяся перед войной одной из самых развитых в Африке, была опустошена [6].

Основной целью данной статьи было определение главных факторов, оказывающих негативное влияние на развитие Нигерии. Анализ внешних и внутренних факторов развития Нигерии после получения зависимости, перспектив ее развития и единства, а также роли и влияния

других стран в процессах формирования политических стабильности позволяет констатировать следующее:

- вмешательство военных в политическое управление всегда влекло за собой усиление политической нестабильности, однако, в переломные моменты истории именно военные смогли предотвратить национальный кризис и раскол;

- личные амбиции нигерийских политиков и стремление политической элиты к власти, выражающиеся в манипулировании общественным мнением при помощи средств массовой информации, дестабилизируют и без того сложную политическую ситуацию в стране и вызывают эскалацию насилия;

- активное вмешательство традиционных правителей и религиозных лидеров в политику ведёт к разжиганию межэтнической и межрелигиозной розни;

- тесная связь религии и политики является преградой для достижения политической стабильности в стране;

- отсутствие единства среди нигерийцев и крайне низкий уровень общественного самосознания является основным фактором, определяющим кризисное социально-политическое развитие Нигерии;

- Нигерия добилась определённых успехов на международной арене, не смотря на внутреннюю напряжённость, и её внешняя политика является стабилизирующим фактором в странах Западной Африки и Африканского континента.

Подводя итоги конфликта в Нигерии, можно с уверенностью отметить, что основа конфликтной ситуации имела глубокие корни со времен колониализма.

Хотя современная форма федерального устройства и обеспечивает равные возможности для экономического и политического развития регионов страны, тем не менее, ситуация на этнорелигиозной основе остается очень напряженной. Нестабильность развития мировой экономики зачастую отражается, прежде всего, на странах с экспортно-ориентированной экономикой.

Литература

- 1 Гальперин Г.Л. Эфиопия: население, ресурсы, хозяйство. – М., 1976. – С.36.
- 2 Бельский В. Континент конфликтов // Международная жизнь. – 2007. – №8. – С. 69-75.
- 3 Васильев А. Воюющий континент // Красная звезда. – 2001. – 17 февраля – С.6.
- 4 Большов И.Г. Нигерия: кризис в экономике. – М., 2000. – С. 243.
- 5 Кочакова Н.В. Традиционные институты управления и власти (по материалам Нигерии и Западной Африки). – М., 1983. – С.75.
- 6 Adebayo Bello "Traditional Leaders and Power in Politics". – London, 1999. – P.148-159.

References

- 1 Gal'perin G.L. Efiopiya: naseleniye, resursy, khozyaystvo. – Moskva, 1976. S.36.
- 2 Bel'skiy V. Kontinent konfliktov // Mezhdunarodnaya zhizn'. – 2007. – №8. – S.69-75.
- 3 Vasil'yev A. Voyuyushchiy kontinent // Krasnaya zvezda. – 2001. – 17 fevralya -S.6.
- 4 Bol'shov I.G. Nigeriya: krizis v ekonomike. – Moskva, 2000. S.243.
- 5 Kochakova N.V. Traditsionnyye instituty upravleniya i vlasti (po materialam Nigerii i Zapadnoy Afriki). – Moskva, 1983. S.75.
- 6 Adebayo Bello "Traditional Leaders and Power in Politics". – London, 1999. P.148-159.

ӘОЖ 327.37(519.3)

Қ.Е. Байзақова, Д.Е. Кобабаев*

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
*e-mail: kopabayev_dauren@mail.ru

Корей халық демократиялық республикасы ядролық бағдарламасының тарихи және геосаяси пайда болуының негізі

Бұл мақалада Корей халық демократиялық республикасы ядролық бағдарламасының пайда болуының себептері мен алғышарттары қарастырылады. Корей түбегі XX ғасырдың ортасынан бастап қақтығыс территориясы мен Азия Тынық мұхиты аймағындағы қатынастардың шиеленісу аумағы болып табылады. Орын алған жағдайдың алғышарты бұрын біріккен мемлекеттің толықтай бір-бірімен бақталас екі мемлекетке бөлінуіне алып келген 1950-1953 жылдардағы Корей соғысы екені сөзсіз. Жұмыста Корей соғысы аяқталып, елдің екіге бөлінуінен кейін Корей түбегі КСРО мен АҚШ арасындағы саяси, экономикалық және идеологиялық күрестің сахнасына айналғандығы жазылған. Сонымен қатар халықаралық қауымдастықтың Корей түбегіндегі жағдайға назар аудартатын маңызды факторларының бірі бірнеше ядролық дағдарыстың пайда болуының себепшісі және көп жылдардан бері Азия Тынық мұхиты аймағы қауіпсіздік жүйесінің тұрақсыздандыру факторы рөлін атқарып келген Солтүстік Кореяның ядролық бағдарламасы талқыланады.

Түйін сөздер: КХДР, ядролық бағдарлама, халықаралық қатынастар, ядролық қару, қауіпсіздік.

К.И. Байзақова, Д.Е. Кобабаев

Историческая и геополитическая основа появления ядерной программы Корейской народно-демократической республики

В статье рассматриваются причины и предпосылки появления ядерной программы КНДР. С середины XX века Корейский полуостров является территорией конфликта и зоной эскалации отношений в Азиатско-Тихоокеанском регионе. Безусловно, прецедентом сложившейся ситуации явилась Корейская война 1950-1953 годов, которая привела впоследствии к окончательному расколу некогда единой страны на два соперничающих государства. В данной работе содержится политическое, экономическое, идеологическое отношение между странами СССР и США после разделения территории в период окончания войны в Корее. Кроме того, излагается о важнейшем факторе, притягивающем внимание международного сообщества к ситуации на Корейском полуострове – ядерная программа Северной Кореи, послужившая причиной неоднократных ядерных кризисов, и на протяжении долгого времени играющая роль дестабилизирующего фактора в системе безопасности АТР.

Ключевые слова: КНДР, ядерная программа, международные отношения, ядерное оружие, безопасность.

K.I. Baizakova, D.E. Kopabaev

Historical and geopolitical basis of emergence of the nuclear program of the Democratic Peoples Republic of Korea

The article is devoted to the emergence of reasons and prerequisites of the DPRK's nuclear program. From middle of the XX century the Korean peninsula is the territory of the conflict and a zone of escalation of the relations in Asia-Pacific region. Certainly, precedent of current situation was the Korean war of 1950-1953, which led subsequently to final split of once uniform country on two competing states. Political, economical, ideological fight between USSR and USA after war in Korea, when they were separated is written in the work. Besides, the major factor attracting attention of the international community to the situation on the Korean peninsula is the nuclear program of North Korea, served as the reason of numerous nuclear crises, and playing role of destabilizing factor of security system in Asia-Pacific region throughout long time.

Key words: DPRK, nuclear program, international relations, nuclear weapon, security.

Кіріспе. Қазіргі таңда Корей жартыаралы бүкіләлемнің назарына өзін аударып отыр. Мұнда екі негізгі мәселе орын алуда, алғашқысы – бір мемлекеттің екіге бөлініп кетуі, яғни солтүстікте орналасқан Корей Халық Демократиялық Республикасы (КХДР) және оңтүстікте орналасқан Корей Республикасы (КР), 38 параллель арқылы халқы ортақ 2 мемлекет болуға мәжбүр, келесі мәселе бұл КХДР – ның ядролық ұстанымдары. Бірінші мәселе қазіргі таңда да әлемдегі ең күрделі мәселелердің бірі, аймақтағы саяси тұрақсыздықтың ошағы болса, екінші мәселе әлемнің үрейін тудырып, АҚШ пен Жапонияны қорқынышта ұстайды.

II дүниежүзілік соғыстан кейін Жапонияның қол астында жарты ғасырға жуық болған кәріс халқы аңсаған тәуелсіздікке жеткенін түсінбестен, екі ұлы державаның саяси ойынына тәуелді болады. Яғни 40-жылдардың екінші жартысында Солтүстік-Шығыс Азиядағы саяси жағдай коммунистік Кеңес Одағы мен капиталистік АҚШ арасындағы қарама-қайшылықпен сипатталады. Мұнда, әрине, идеологиялық теке-тіреспен қатар, сол заманға сай, соғыстан кейінгі географиялық бөлісу орын алды [1].

Аталған мәселе Корей түбегіне де қатысты болды. Кореяны 38 параллельден солтүстікке – кеңестік окупациялық зона, оңтүстікке қарай америкалық окупациялық зона болып бөлу туралы шешім 1945 жылы жазда болған Потсдам конференциясында қабылданды. Ол өз кезегінде 1943 жылы АҚШ, Ұлыбритания, Қытай мемлекеттерінің басшылары қатысқан Каир конференциясында және 1945 жылы ақпанда АҚШ, Ұлыбритания, КСРО басшылары қатысқан Ялта конференциясында қабылданған құжаттарға негізделеді. Осы құжаттарға сәйкес, Кореяның бөлінуі жапон әскерлерінің капитуляциялануына дейін, уақытша сипатта болуы қажет еді. Айтып өтетін жайт, Кореяны екі ықпал ету аумақтарына бөлу туралы ұсыныс АҚШ тарапынан орын алған. КСРО және АҚШ әскери әкімшіліктеріне Корей түбегіндегі жапон әскерлерін тез арада қарусыздандыру және шығару міндеттері қойылды. Алайда олардың біріккен әрекеттері нәтижесіз болып, мәселе тығырыққа тірелді. Солтүстік пен Оңтүстікте жеке мемлекеттік құрылымдарды құру үдерісі басталып, нәтижесінде 1948 жылы 1 мамыр-

да Корей Республикасы және сол жылы 9 қыркүйекте КХДР мемлекеттері құрылды. АҚШ БҰҰ-ның заңды мемлекет ретінде тек Корей Республикасын тануына қол жеткізді. 1948-1949 жылдары бірінші кеңес оккупациялық әскерлері, кейін америкалық әскерлер түбектен шығарылды [2].

1940 жылдардың екінші жартысында АҚШ басшылығы әлемдік саяси жағдайға ықпалы артқан КСРО-ны шектеу доктринасын жасап шығарды. АҚШ әскери-саяси әкімшілігі әскери қақтығысқа, тіпті ядролық қаруды қолдануға дейін жететін КСРО-ға қарсы жаһандық текетіреске бел буды. Алғашында Корей түбегі аса маңызды рөл атқармады, бірақ уақыт өте келе әлемдік екі саяси жүйенің алғашқы қарулы қақтығысы осы жерде орын алды.

1950 ж. 25 маусымда Кореяны біріктірудің бірінші талпынысы күштеп біріктіру ретінде танылған, Корей соғысы басталды. Бұл соғыс АҚШ үшін КСРО болуы мүмкін соғысқа дайындық болды. Алайда соғыстың қорытындысы бойынша АҚШ КСРО-мен тікелей әскери қақтығыстан бас тартуға мәжбүр болды. Соғысушы тараптар арасындағы қарсыластық 1953 жылы Бітім туралы келісімге келумен аяқталды. Шындығында, Бітім туралы келісім Кореядағы негізгі қарсыласушылар Құрама Штаттар мен Қытай арасында жасалды. Бұл компромисс Азия-Тынық Мұхиты аймағындағы екі полюсті күштер балансын бекітті. Осы жылдың 1 қазанында Вашингтон Сеулмен Өзара қорғаныс туралы келісімге қол қойып, америкалық әскерлердің Корей түбегінде орналасуының заңдылығын бекітті.

1950-1953 жж. Корей соғысы аяқталып, елдің екіге бөлінуінен кейін Корей түбегі КСРО мен АҚШ арасындағы саяси, экономикалық және идеологиялық күрестің сахнасына айналды. Онымен қоса екі алып держава да өз қарамағындағы территорияларда ықпалдарын, сонымен қатар әскери ықпалдарын да уақыт өте келе күшейте берді. Корей түбегінің екі бөлігінде де ядролық энергетиканың тез қарқында дамуы басталды. Вашингтон оңтүстік корейлік режимге қол ұшын берсе, тиісінше Мәскеу КХДР-ның атомдық бағдарламасын қолдады. Алғашында аталған бағдарлама Мәскеудің талабы бойынша тек бейбіт сипатта болып, алғашқы он жылдықта Пхеньян осы талапты толық сақтады. Бірақ кейін АҚШ тарапынан жасалынған

қысым мен қауіпті жағдайда Пхеньян жаппай қырып жою қаруын Құрама Штаттар қысымын ұстап тұратын, болашақ қарулы күштерінің ең қажетті құрамдас элементі деп есептеді. Оған себеп, 1950-1953 жж. болған Корей соғысы кезінде АҚШ КХДР-ға ядролық қаруды қолдану мүмкіндігімен қорқытқан болатын [3].

Мәлім болғандай, Корей соғысынан кейін 1953 жылы жасалынған Бітім туралы келісімнің сақталмауына қарамастан Оңтүстік Кореяда АҚШ-тың тек әскерлері ғана емес, сонымен қатар ядролық арсеналы да қалған болатын. 1967 жылдың соңына қарай олардың саны сегіз түрлі 950 ядролық зымыранды қамтыды. Өз кезегінде, бұл мәселе Солтүстікте алаңдаушылық тудырмай қоймады, нәтижесінде КХДР саяси басшылығының одақтастарынан құпия түрде ядролық қаруды жасау ойы туындады. КХДР-ның ядролық бағдарламасы сыртқы қолдаусыз жетістікке жетпес еді, өйткені Солтүстік Кореяның ғылыми-интеллектуалдық, қаржы-экономикалық күші мен қабілеті оған дәрменсіз еді. Ондай күш тек сырттан, әскери-саяси одақтастары мен тапсырыс берушілері КХР мен КСРО тарапынан ғана келуі мүмкін болатын. Бірақ Қытай бұл уақытта экономикалық және ғылыми-техникалық жағынан әлсіз болып, өз бағдарламасын жүзеге асыруға көмекке мұқтаж еді. Пхеньяның назары КХДР-ның құрылған кезеңінен бастап экономикалық және әскери-техникалық қолдау көрсетіп келген КСРО-ға ауды. КХДР-да ядролық инфрақұрылымның пайда болуындағы негізгі ауыртпалық өз ғылыми-техникалық базасының және ядролық зерттеулер саласы мамандарының болмауында. Аталған мәселелер Мәскеудің көмегімен шешіле бастады. Солтүстік корейлік мамандарды дайындау мәселесі 1952 жылдың 6 мамырында Мәскеуде қол қойылған КСРО үкіметі мен КХДР үкіметі арасындағы КХДР азаматтарының кеңестік жоғарғы оқу орындарында білім алулары туралы келісімінде көрсетілді. Осы құжатқа сәйкес, кеңестік үкімет Солтүстік корейлік студенттер мен аспиранттарға КСРО-ның жоғары оқу орындарында оқуларын тамамдауға мүмкіндік берді.

Екі ел арасындағы ғылым мен технология саласындағы ынтымақтастық ұстанымдары 1952 жылы 6 мамырда Мәскеуде қабылданған КСРО мен КХДР арасындағы ғылыми-техникалық ынтымақтастық туралы келісімінде

және 1957 жылдың 11 қазанында қол қойылған КСРО ҒА мен КХДР ҒА арасындағы ғылыми ынтымақтастық туралы келісімінде орын алды. Осы құжаттардың алғашқы баптарына сәйкес, тараптар халықтық экономиканың барлық салаларындағы тәжірибемен алмасуға, бір-біріне қайтарымсыз техникалық құжаттарды беруге, техникалық көмек көрсету үшін тиісті ақпарат және мамандармен, ғылыми-зерттеу жұмыстарының бас жоспарларымен, жасалып жатқан зерттеулер және олардың нәтижелері туралы нақты ақпараттармен алмасуға ниетті екендіктерін білдірді [4].

КХДР ядролық бағдарламасы дамуының келесі жаңа кезеңі 1959 жыл болды. Осы жылдың қыркүйек айында Пхеньяның өз ядролық зерттеу орталығын құруға кеңестік көмек туралы келісімге қол қойылды. 1961 жылы партияның IV съезінде Ким Ир Сен ғалымдар мен мамандарға ядролық энергияны бейбіт мақсатта қолдану, радиоактивті изотоптарды кең қолдану, әртүрлі изотоптар мен өлшем құралдарын өндіру үшін зерттеу жұмыстарын жүргізу міндеттерін қойды. Біріккен геологиялық зерттеулер нәтижесінде ядролық зерттеу орталығын салуға Пхеньян қаласынан 92 км, аудан орталығы Йонбен қаласынан 9 км қашықтықтағы жер таңдалды. Келесі жылдары ИРТ-2000 ядролық зерттеу реакторы, радиохимиялық зертхана, К-60000 кобальтті құрылғысы және бетатрон Б-25 тұрғызылды.

Пхеньяның ядролық қаруды иеленуге деген талпыныстары 80-жылдардың ортасына таман пайда болды, алайда Пхеньяның әскери ядролық бағдарламаны жасауға немесе сондай ұмтылстың болғандығын нақты дәлелдейтін құжаттар жоқ. Дегенмен елдің жабық болуы мен ресми солтүстік корейлік ақпарат көздерінің болмауына қарамастан, Солтүстік Корея басшылығының басты стратегиясын және КХДР-ның іші мен сыртында туындаған саяси жағдайды ескере келе ядролық бағдарламаны жүзеге асыру 80-жылдарда қолға алына бастағандығын айтуға болады. Оны осы жолға не итермеледі? Елдің осындай саясатты таңдауына ішкі және сыртқы факторлардың себептері қандай?

1985 жылы КСРО-да қайта құру басталып, М.С. Горбачевтің билікке келуі кезінде КСРО мен КХДР-ның ынтымақтастығы, оның ішінде атомдық энергияны бейбіт мақсатта пайдала-

ну саласында да күшейді. Кеңестік жаңа басшы социалистік лагерь елдері арасындағы тең емес қатынастардан бас тартып, одақтастардың өз ресурстарына сеніп, таңдау еркіндігіне ұмтылуларын қолдады. Мәскеу Пхеньянға деген көзқарасын өзгертті. Кремльдегі билік басындағылар Кеңес Одағының мүддесі және Қиыр Шығыстағы қауіпсіздікті сақтау үшін КХДР-ның маңыздылығын аса жоғары деңгейде деп санап, оны стратегиялық әріптес деп айтты. Пхеньянмен достық қатынасты одан әрі дамытуды кеңестік сыртқы саясат басымдықтарының бірі деп есептеді. Кеңестік ресми тұлғалар да Пхеньяннан кейін АҚШ-тың Вашингтон – Токио – Сеул үштік одағын құру және Корей Республикасымен тығыз экономикалық қатынастар орнату талпыныстарын қатаң сынға алды [5].

Қайта құрудың алғашқы жылдары КСРО мен КХДР-ның әскери, экономикалық, ғылыми және басқа да салалардағы ынтымақтастықтары күшейе түсті. Ким Ир Сен Мәскеудегі өзгерістер мен КСРО-ның жаңа саясатына оң көзбен қарады. М.С. Горбачевтің Азия Тынық мұхиты аймағындағы сыртқы саясаттағы алғашқы бастамаларын қолдап, тіпті, КХДР-дағы Кеңес әскерлерінің орналасуын кеңейтуге келісті. 80-жылдарда Кеңес Одағы мен Солтүстік Корея арасындағы әскери саладағы ынтымақтастығының жоғары деңгейге көтерілуі Қытайдың кері әсерін туғызды. Кеңес әскери авиациясына Солтүстік Корея әуе кеңістігінен ұшып өтуіне рұқсат берілуі, Қытайда «Мәскеудің Қытайды қоршап алуға деген жаңа ұмтылысы» деп қабылданды. ҚХР басшылығы Солтүстік корейлік порттарға кеңестік әскери-теңіз сапарлары Корей түбегіндегі жағдайға кері әсер етеді және АҚШ-ты Қиыр Шығыста қарсы іс-әрекеттер жасауға және әскери күштерін көбейтуге итермелейді деп айтты. 1989 жылы мамыр айында М.С. Горбачевтің Пекинге жасаған сапарынан және Кеңес-Қытай қатынастарының жақсаруынан кейін ҚХР басшылығы Кеңес-Солтүстік Корей қатынастарының жақсаруын сынға алуын тоқтатты. Бұл кезде КСРО мен Солтүстік Корея арасында қарама-қайшылықтар туындай бастаған болатын. Оған себеп, түрлі салаларда КСРО мен КХДР арасында айырмашылық еді.

Біріншіден, Корея ішіндегі мәселелерді шешу, АТА-дағы геосаяси жағдайды қоса

алғандағы көптеген әлемдік және аймақтық мәселелерге деген тараптардың әртүрлі көз қарастары байқалды. Пхеньян Мәскеудің «жаңаша ойлауын» қабылдай алмай, оны социализмге қауіпті деп есептеді.

Екіншіден, Пхеньян мен Мәскеудің бөлінуіне Шығыс Еуропадағы жағдай әсер етті. Ким Ир Сен және оның қол астындағылар оқиғаның Солтүстік Кореяда да қайталануынан қауіптенді. Пхеньян М.С. Горбачевті Еуропадағы төңкерісті қолдағаны үшін ғана емес, сонымен қатар оның басталуының себепкері деп айыптады.

Үшіншіден, Пхеньян КСРО-дағы ашықтық, сөз бостандығы және басқа да белгілерге қарсы болып, оларды идеологиялық сынақ деп таныды. 1980 жылдардың ортасына дейін Солтүстік Корея бірдей идеологиялық құндылықтарға ие мемлекет ретінде КСРО-ның түсіністігі мен қолдауына ие болған. Одан кейін Кеңес Одағы Ким Ир Сенді қолдаудан бас тартты.

Төртіншіден, Пхеньянның қарсылығы Кеңес Одағы мен Корей Республикасы арасындағы қатынастардың жылуынан туындады. 1990 жылдың сәуір айында Ким Ен Самның Мәскеуге жасаған ресми сапарын Солтүстік Кореядағылар «жаугершілік, заңсыз әрекет» деп айыптады. Ал 1990 жылдың маусымында Сан-Францискодағы М.С. Горбачев пен Ро Дэ У арасындағы келіссөздер Пхеньянда «кешірілмейтін, қылмыстық әрекет» ретінде бағаланды [6].

Солтүстік Корейлік режимді өз ядролық қаруын жасап шығару жұмыстарын толық қолға алуға итермелеген маңызды себеп КХДР мен Қытай арасындағы пайда болған қарама-қайшылық еді. Қытай қоғамындағы және Пекиннің сыртқы саясатындағы пайда болған өзгерістер Ким Чен Ирдің алаңдаушылығын туғызды. Корей түбегіндегі жағдайға байланысты Қытай басшылығының оптимизмі өсті. Солтүстік Корей бұқаралық ақпарат құралдары АҚШ және одақтастарының іс-әрекеттері нәтижесінде түбекте соғыстың болу қаупі өскендігін және жағдайдың өте шиеленісе түскендігін жазған кезде, қытайлық баспасөз беттерінде жағдайды реттеуге және Корей түбегіндегі қарсыласушы тараптардың мәселені бейбіт жолмен шешуге ниетті екендіктері туралы жарияланған болатын. Пекин Оңтүстікпен бітімге келу және түбектегі өзара сенімді қалыптастыру жолдарын іздестіру мақсатында күштерін көбейтуге ұсыныс жасады. Пекиннің

Сеул мен Вашингтонға бағытталған айыптаулары одан бетер азая түсті. Қытай 1987 жылғы Оңтүстік Корей әуе кемесінің жарылуына байланысты бейтарап позицияны таңдады.

Экономикалық ынтымақтастық саласында Қытай КХДР-ның негізгі одақтасы болып, айтарлықтай деңгейде қаржылай және әскери көмек бергендігі анық, алайда Пхеньян оның мөлшеріне қанағаттанбады. Уақыт өте келе Солтүстік Корея Қытайдың сыртқы саясаттағы қолдауына да сенімін жоғалта бастады. ҚХР мен КСРО қатынастарындағы жылымық Пхеньянға екі алып арасындағы қарсылықта әрекет жасап өз пайдасын алуға мүмкіндік бермеді. Пекин мен Сеул қатынастарының ретке келтірілуі Пхеньян үшін ауыр соққы болып, екінші маңызды одақтасының жоғалтқандығын аңғартты.

Пхеньяның Корей түбегін ядролық қарудан азат аймаққа айналдыру үмітіне де балта шабылды. Корей түбегінің оңтүстігінде американдық ядролық қаруының орналасуы Солтүстік Кореяның мазасыздануына түрткі болған. ҚХДР бірнеше рет Сеул мен Вашингтонға ядролық қаруды алып кету туралы талап қойған. 1986 жылдың 23 маусымында КХДР басшылығы өз территорияларында ядролық қаруды жасап шығарудан, сақтаудан, импорттаудан немесе сыртқа өзге елдерге беруден бас таратуға дайын екендіктерін ресми түрде мәлімдеді. Осындай ұсыныстар 1987 жылы маусымда, 1989 жылы қарашада жасалған болатын, Пхеньян АҚШ-тан ядролық қарудың жаңа түрлерін Оңтүстік Кореяға жеткізуді тоқтатуды, елдің оңтүстігіндегі қару-жарақты алып кетуді және Корей түбегінде осындай қаруды қолдану туралы кез келген ойдан бас тартуды сұрады. Пхеньяның ядролық мемлекеттерден Корей түбегінде ядролық қарудан азат аймақ құруды күтетіндігін мәлімдеуіне қарамастан, Сеул мен Вашингтон Пхеньяның жасаған бастамаларын елемеді.

КХДР үгіттері көптеген жылдар бойы АҚШ Солтүстік Кореяны саяси сахнада елемейтіндігін, онымен диалог жүргізуден бас тартып, КХДР-ның халықаралық оқшаулануда қалуына барлық шараларды жасап жатқандығын айтады. Сонымен қатар Пхеньян Оңтүстік Кореяда әскери-теңіз күштері мен әскери-әуе күштерінің тұрақты түрде көбейіп келгендігі наразылық тудырды. Тиісінше, Корей Республикасымен бірігіп ұйымдастырылған оқу-жаттығу шарала-

ры шекарасы да өсе бастады. Жыл сайынғы «Тим спирит» жаттығулары көлемі өсіп, КХДР-ға қарсы ядролық қаруды қолдану қаупі де туындады. Бірақ орын алған қатынастардың шиеленісуі кезінде АҚШ басшылығы Корей түбегіндегі жағдайды реттеуге қадамдар жасағандығын ескере кеткен жөн. 1988 жылы АҚШ КХДР-ға қарсы жасалынған бірнеше санкцияларды алып тастап, Пхеньянға ғалымдар тобының келуіне бөгет болмай, жеке америкалық компанияларға Солтүстік Кореяға азық-түлікті жеткізуге рұқсат берді. Екі ел дипломаттары арасында келіссөздер өткізілді. Келіссөздер барысында 1950-1953 жылдарда қаза тапқан америкалық жауынгерлерінің қалдықтарын елге қайтару талқыланды. Пхеньянда американдық бастамалары тек Вашингтонның негізгі мақсатын – КХДР-ны саяси, идеологиялық, экономикалық, әскери әдістермен жоюды көрсетпеу үшін жасалынған әрекеттер деп танылды. Пхеньян Америкадан туындайтын қауіптің азаймай, керісінше өсіп келе жатқандығына сенімді болды [7].

Қорытынды. Сонымен 1980 жылдардың соңына қарай Пхеньян көптеген факторлардың әсерінен ядролық статусынан бас тартып, өз ядролық қаруын жасауға кірісіп кетті.

Біріншіден, атом бомбасы сыртқы агрессияны ұстап тұрудың ең күшті әрі арзан құралы ретінде қызмет ете алады. Оңтүстік көршімен салыстырғандағы әскери және экономикалық салалардағы қатты артта қалу жағдайында бұл өмір сүрудің бір амалы еді.

Екіншіден, осындай қарудың болуы мемлекет басшылығының беделін әскер мен басқарушы топ алдында көтеріп, халықтың назарын елдегі қиын жағдайлардан бұруы мүмкін еді.

Үшіншіден, атом бомбасы Солтүстік Кореяның қуаттылығын көрсетіп, халықаралық қауымдастық алдында беделін көтерер еді. Жүйе АҚШ, Жапония және Корей Республикасы тарапынан тұрақты жасалынатын қысым мен қорлаудан шаршаған болатын. КСРО және Қытаймен қатынастағы дағдарыс та өз септігін тигізді.

Төртіншіден, Вашингтонмен «ядролық ойын» ойнауға ниетінің болуы. Пхеньян әрқашан АҚШ-ты мәселені шешу жолдарын өзара жеңілдік негізінде іздеуге шақырды, осыған байланысты ядролық қорқыту тиімді, бірақ қауіпті құрал болды.

Сонымен, КХДР-ның халықаралық-саяси жағдайының нашарлауы, Корей Республикасымен жарыста экономикалық жеңілісі, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық және рухани-саяси салалардағы өте терең құлдыраулар Пхеньянға

әлемдегі өз орны мен рөлін анықтауға түрткі болды. Дағдарыстың шиеленісуі Солтүстік Кореяны өз қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін халықаралық сахнада ядролық мәселені қозғау арқылы әрекет етуге итермеледі.

Әдебиеттер

- 1 Отношения Советского Союза с Народной Кореей 1945-1980: документы и материалы//АН СССР. Ин-т востоковедения. М.: Наука. Гл. ред. вост. лит., 1981. – 452 с.
- 2 Edward A. Trilateral Cooperation in the Resolution of the North Korean Nuclear Crisis //A. Edward.Inchong :InhaUniversity, 2004. – 154 с.
- 3 Ковш А. В. Проблема распространения ядерных и ракетных технологий в КНДР в 1970 1990-е годы // Вопросы истории Кореи: сборник статей / под ред. С.О. Курбанова. – СПб.: Издательство СПбГУ, 2004. – 87 с.
- 4 Ланьков А.Н. КНДР вчера и сегодня. Неформальная история Северной Кореи / А.Н. Ланьков. – М.: Восток-Запад, 2005. – 217 с.
- 5 Мирзаян Г. В. Внешняя политика США и северокорейский ядерный кризис: – М., 2008. – 98 с.
- 6 Михеев В.В. Корейская проблема и возможности ее решения (план "Дорожная карта для Кореи"): Рабочие материалы, №5 / В. В. Михеев; Моск. Центр Карнеги. – М.: Моск. Центр Карнеги, 2003. – 46 с.
- 7 Толстокулаков И. А. Политическая модернизация в Южной Корее. Опыт историко-политологического анализа : монография. В 2-х ч. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та., 2007. – 245 с.

References

- 1 Otnosheniya Sovietskogo Soyuzs s Narodnoi Koreei 1945-1980: dokumenty i materialy// AN SSSR. In-t vostokovedeniya. M.: Nauka. Gl.red.vost.lit., 1981.
- 2 Edward A. Trilateral Cooperation in the Resolution of the North Korean Nuclear Crisis / A. Edward.Inchong :Inha University, 2004. – 154 с.
- 3 Kovsh A.V. Problema rasprostraneniya yadernykh I raketykh tekhnologiy v KNDR v 1970 1990-e gody// Voprosy istorii Korei: sbornik statei/ pod red. S.O. Kurbanova. – SPb.: Izdatelstvo SPbGU, 2004. – 87 s.
- 4 Lankov A.N. KNDR vchera I segodnya. Neformalnaya istoriya Severnoi Korei// A.N. Lankov. M.: Vostok-Zapad, 2005. – 217 s.
- 5 Mirzayan G.V.// Vneshnyaya politika SSHA i severokoreiskiy yadernyy krizis: -M., 2008. – 98 s.
- 6 Mikheev V.V. Koreiskaya problema i vozmojnosti ee resheniya (plan "Dorojnaya karta dlya Korei"): Rabochie materialy, №5 / V.V. Mikheev; Mosk. Centr Karnegi. M.: Mosk. Centr Karnegi, 2003. – 46 s.
- 7 Tolstokulakov I.A. Politicheskaya modernizaciya v Yujnoi Koree. Opyt istoriko-politologicheskogo analiza: monografiya. V 2-h ch. /Vladivostok: Izd-vo Dalnevost. Un-ta.2007. – 245 s.

УДК 341.67 (574).

К.Н. Шакиров

Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы
e-mail: kshakirov1954@mail.ru

Международная ответственность Казахстана по ядерной безопасности: инициативы Президента Н. Назарбаева

В статье раскрывается позиция Казахстана по вопросам ядерной безопасности. На примере анализа инициатив Президента Н. Назарбаева в сфере ядерного разоружения показаны основания признания мировым сообществом приоритетной роли нашей страны как лидера антиядерного движения. В статье подробно изложены конкретные шаги Казахстана по реализации политики в сфере нераспространения: от закрытия ядерного полигона до инициатив, выдвигаемых в качестве участника глобальных форумов. Особое внимание уделено деятельности научной общественности по поддержке инициатив Н. Назарбаева.

Ключевые слова: ядерная безопасность, инициативы Казахстана, конвенции, ядерное разоружение, международное сообщество, саммиты, проблемы нераспространения.

К.Н. Шакиров

Қазақстанның ядролық қауіпсіздік жөніндегі халықаралық жауапкершілігі: Президент Н.Ә. Назарбаевтың бастамалары

Мақалада Қазақстанның ядролық қауіпсіздік мәселесіндегі бағыты қарастырылады. Ядролық қарусыздандыру саласында Президент Н.Ә. Назарбаевтың бастамаларын сараптау мысалында әлемдік қауымдастықпен мойындалған антиядролық қозғалыстың көшбасшысы ретіндегі еліміздің басымды рөлінің негіздері көрсетілген. Мақалада ядролық полигонды жабудан бастап жаһандық форумдардың қатысушысы ретінде ұсынылатын бастамаларына дейін, ядролық қаруды таратпау саласындағы саясатты жүзеге асыру бойынша Қазақстанның нақты қадамдары толыққанды көрсетілген. Бастамаларын қолдау бойынша ғылыми қауымдастықтың қызметіне айрықша көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: ядролық қауіпсіздік, Қазақстан бастамалары, конвенциялар, ядролық қарусыздану, халықаралық қауымдастық, саммиттер, қаруды таратпау мәселелері.

K.N. Shakirov

International responsibility of Kazakhstan on nuclear safety: the initiative of the President N.A. Nazarbayev

The article discovers the position of Kazakhstan on issues of nuclear safety. An analysis of President Nursultan Nazarbayev initiatives on nuclear disarmament shows base recognized by the world community as a priority of our country as a leader of the antinuclear movement. The article details the specific steps for the implementation of Kazakhstan's non-proliferation policy: from the close of the nuclear test site to initiatives undertaken as a participant in global forums. Particular attention is paid to the activities of the scientific community to support Nazarbayev initiatives.

Key words: nuclear safety, Kazakhstan's initiatives, conventions, nuclear disarmament, the international community, summits, non-proliferation problems.

Недавно состоялся визит Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева в Гаагу, где Глава государства принял участие в Третьем саммите по ядерной безопасности. Актуальность подобных саммитов обуславливается рядом причин, среди которых в качестве

основной можно назвать осознание мировым сообществом неприемлемости ранее распространенного постулата, что ядерное оружие является своего рода сдерживающим фактором во взаимоотношениях мировых держав в силу страха перед возможной ядерной катастрофой.

Отсутствие заметных шагов по уменьшению ядерной безопасности, а также имеющиеся факты распространения ядерного оружия среди третьих стран, предполагающие возможность его использования в террористических целях, подталкивают лидеров ведущих государств к поиску приемлемых и эффективных путей устранения ядерной угрозы. Надо признать, что данный поиск осложняется неоднозначными шагами в международных отношениях, которые в последний период складываются между отдельными странами, неся в себе противоречия как исторического плана, так и привносимые на современном этапе в силу различия интересов в экономическом, политическом и социальном аспектах. К этому следует добавить, что наличие ядерного вооружения не сняло, да и не может снять проблему имеющихся военных действий в различных частях света с применением обычного вооружения.

Все это требует повышения ответственности, в первую очередь, ядерных держав по переустройству всей традиционной системы международной безопасности от вопросов нераспространения до ядерного разоружения. Немаловажна здесь роль и третьих стран. В частности на примере Казахстана мы видим, что и неядерные державы могут в подобном случае сказать свое веское слово, о чем свидетельствует тот факт, что ведущие западные страны признают приоритет нашей страны в вопросах установлении безъядерного мира.

Основанием сказанного является внешнеполитический курс Казахстана, проводимый Президентом Н. Назарбаевым в рассматриваемой области [1]. Так, отказ нашей страны от ядерного оружия при отсутствии какого-либо давления извне – это с учетом сегодняшних реалий явился, надо признать, беспрецедентным шагом, на который не каждая страна могла бы решиться. Данному событию, как мы помним, предшествовало создание движения «Невада-Семей» и закрытие Семипалатинского полигона. Его закрытие, отмечал Президент Н. Назарбаев, стало первым и до сих пор единственным, полным и свершившимся запретом испытаний ядерного оружия в мире... мы поднялись над глобальной угрозой и сделали принципиальный выбор в пользу безъядерной истории нашей страны и всего мира. И это стало стержнем нашей госу-

дарственности – всенародной мудростью, возведенной в ранг общенациональной идеи [2].

Отказ Казахстана от ядерного оружия в 1991 году предопределил нашу страну в качестве лидера антиядерного движения, тем самым возложив на нас благородную миссию по содействию ядерному разоружению. Данный тезис наиболее ярко характеризуют последовавшие многочисленные инициативы нашей страны в рассматриваемой области. Так, в декабре 1993 года Казахстан ратифицировал Договор о нераспространении ядерного оружия в качестве неядерного государства. Это было позитивно оценено мировым сообществом как практический вклад нашей страны в дело укрепления международного мира и безопасности. Нельзя не сказать, что именно Казахстаном была предложена идея учредить на уровне ООН Международный день действий против ядерных испытаний. Президент Казахстана предложил разработать и принять ООН Декларацию безъядерного мира. В августе 2012 года на международной антиядерной конференции в Астане выдвинута инициатива «АТОМ».

В своей речи на Сеульском саммите Н. Назарбаев отметил, что в Казахстане продолжается работа по созданию регионального учебного центра по ядерной безопасности. Совместно с МАГАТЭ внедряется уникальная автоматизированная система учета, контроля и физической защиты природного урана. Казахстан вступил в Глобальное партнерство стран «Группы восьми» (G8) против распространения оружия массового уничтожения. Ратифицированы поправки к Конвенции о физической защите ядерного материала.

Позиция Казахстана по вопросам нераспространения ядерного оружия была подробно отражена в многочисленных выступлениях Главы государства. В частности, в публикации Н. Назарбаева в *Washington Times* было высказано предложение о создании независимого ядерного арбитража при МАГАТЭ или ООН с целью выявления нарушений международных правил в области развития ядерного потенциала стран.

В контексте инициатив Н. Назарбаева следовало бы особо отметить содействие Казахстаном решению Иранской ядерной проблемы. На прошедшем почти ровно год назад в г. Алматы очередном раунде переговоров пяти постоянных государств-членов ООН – России, Китая, США,

Франции, Великобритании, а также представителей Исламской Республики Иран и стран ЕС был сделан определенный прорыв в позициях сторон. В частности, глава иранской делегации Саид Джалили заявил, что состоявшиеся переговоры были успешными, а дальнейший их ход будет зависеть от искренности "шестерки" и желания посредников разрешить ядерную проблему Тегерана. Нельзя не сказать, что именно переговоры в Алматы способствовали их успеху в конце прошлого года в Женеве.

Надо отметить, что позиционированию Казахстана на международной арене в качестве активного члена антиядерного движения способствует и гражданское сообщество. В этой связи, прежде всего, хотелось бы сказать о роли общественных организаций и в частности научной общественности. Так, в Казахском национальном университете им. аль-Фараби в сотрудничестве с Институтом ядерной физики НЯЦ, Объединенным институтом ядерных исследований, японским Агентством по атомной энергии и университетом Хоккайдо осуществляется подготовка специалистов по теоретической и экспериментальной ядерной физике, ядерной энергетике и ядерным технологиям, в том числе по программе двойных дипломов. Ученые университета принимают активное участие в научных мероприятиях по проблемам нераспространения ядерного оружия. К примеру, в прошлом году они активно участвовали в первой международной конференции «Актуальные вопросы мирного использования атомной энергии», прошедшей в Алматы в Институте ядерной физики Национального ядерного центра РК, где были обсуждены наряду с другими проблемы нераспространения ядерного оружия и вопросы сотрудничества.

КазНУ является единственным в Центральной Азии участником программы ООН «Ака-

демическое влияние», под ее эгидой в стенах вуза прошла международная конференция «Меняющаяся природа конфликта XXI века», посвященная 20-летию вступления Казахстана в ООН, на которой ведущие международные и отечественные дипломаты обсудили возможности перехода мирового сообщества к бесконфликтному, в том числе безядерному существованию. К участникам международной конференции с письменным обращением обратился генеральный секретарь ООН Пан Ги Мун, отметив, что поддерживает усилия по предотвращению вооруженных конфликтов и поблагодарил КазНУ имени аль-Фараби за организацию данного мероприятия совместно с ООН.

Среди мероприятий университета стоит отметить проведение факультетом международных отношений и Центром содействия ООН КазНУ совместно с Центром исследований проблем нераспространения им. Дж. Мартина при Монтерейском институте международных исследований (США) уникального месячного факультативного курса «Введение в нераспространение оружия массового уничтожения».

В рамках мероприятий по проблемам нераспространения в вузе состоялась открытая лекция конгрессмена США Эни Фалеомаваега – председателя Комитета по иностранным делам, на которой он глубоко затронул вопросы соблюдения безопасности, использования атомной энергии в мирных целях и урегулирования возникающих в этой связи конфликтных ситуаций.

Приведенные примеры лишь частично показывают, что позиция Казахстана по ядерной проблематике находится в центре внимания не только у государственных органов, но и у научной общественности, что в итоге способствует позиционированию нашей страны в качестве лидера антиядерного движения.

Литература

- 1 Послания Президента Республики Казахстан народу Казахстана / Официальный сайт Президента Республики Казахстан ... www.akorda.kz/
- 2 Назарбаев Н. G-GLOBAL – мир XXI века / Нурсултан Назарбаев. – Астана: Деловой Мир Астана, 2013. – 196 с.

References

- 1 Poslania Prezidenta Respubliki Kazakhsan narodu Kazakhstana/ Ofitsial'nyy saitPrezidenta Respubliki Kazakhsan ... www.akorda.kz/
- 2 Nazarbayev N. G-Global- mir XXI veka/ Nursultan Nazarbayev. Astana: Delovoi Mir Astana, 2013. – 196 s.

УДК 327.37(519)

Д.Е. Ерланова

Казахский университет международных отношений и мировых языков им. Абылай хана,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы
e-mail: dina_090291@mail.ru

Проблема формирования зоны, свободной от ядерного оружия на Корейском полуострове

Данная статья посвящена рассмотрению ядерной программы Северной Кореи. Указанная проблемма является не только актуальной для стран региона, но и является предметом острых дискуссий мировых держав. Обеспечение ядерной безопасности является для мирового сообщества сегодня, пожалуй, самой приоритетной задачей. От решения этой проблемы будет зависеть, с каким багажом (ядерным или безъядерным) подойдет человечество к началу следующего века. События последних лет в политической жизни КНДР, прежде всего, вызваны попыткой нового лидера Кым Чен Ына утвердиться в качестве авторитета в глазах соратников его отца, вызвали обеспокоенность в мире. Для мирового сообщества ядерная программа КНДР представляет опасность, связано это с нарушением международного режима ядерного нераспространения, а также возможностью экспорта ядерных технологий в другие страны. А также это оказывает общее дестабилизирующее воздействие на регион СВА, представляет непосредственную угрозу для Южной Кореи и Японии.

Ключевые слова: КНДР, ядерный кризис, режим нераспространения ядерного оружия, ДНЯО, ядерная политика, международная безопасность.

Д.Е. Ерланова

Солтүстік Корея түбегіндегі ядролық қарудан еркін аймақ қалыптастыру проблемасы

Мақалада қазіргі кезеңдегі Солтүстік Кореяның ядролық мәселесі қарастырылған. Көрсетілген мәселе өңір елдері үшін ғана емес, халықаралық көшбасшы елдері үшін де өзекті талқылаудың пәні болып табылады. Бүгінгі таңда ядролық қауіпсіздікті қамтамасыз ету халықаралық қауымдастық үшін ең басты міндет саналады. Адамзаттың келесі ғасырға қалай (ядролық және ядролықсыз) аяқ басары осы мәселенің шешіміне байланысты. КХДР саяси өміріндегі соңғы оқиғалар бірінші кезекте жаңа көшбасшы Кым Чен Ынның өз беделін әкесінің жолдастары арасында бекіту мақсатымен байланысты және бұл әлемде толқулар туғызып отыр. Себебі әлемдік қауымдастық үшін КХДР ядролық бағдарламасы қауіп төндіріп, бұл ядролық қару таратпау халықаралық режимін бұзу, сонымен бірге басқа елдерге ядролық технологияларды экспорттаумен байланысты. Сонымен қатар бұл Солтүстік-Шығыс Азия өңірі үшін тұрақсыздық болуына әсер етеді, аймақтағы жағдайдың ушығуына алып келді. Оңтүстік Корея мен Жапония үшін тікелей қауіп төндіреді.

Түйін сөздер: КХДР, ядролық дағдарыс, ядролық қаруды таратпау тұралы келісім, ядролық саясат, халықаралық қауіпсіздік.

D.Y. Yerlanova

Problems of nuclear free zone formation in north korean peninsula

This article is dedicated to the analysis of North Korean nuclear program. This issue is relevant not only for the states of that region but it is also the subject of intense discussion of world powers. Today ensuring nuclear security is a primary goal of the world community. The solution of this problem will influence on the future of world policy, to what consequences this problem will lead at the beginning of the next century, whether it will be nuclear or non-nuclear. The events of past years in the political life of DPRK, primarily caused by North Korean new leader Kim Jong Un's attempts to establish himself as an authority in the eyes of his father's associates. For the world community the nuclear program of Democratic People's Republic of Korea is seen to be a danger, it is connected with the violation of international nuclear non-proliferation regime, and also with the possibility of exporting nuclear technologies to other countries. Moreover, the problem has a general destabilizing impact on the North East Asia region and presents direct threat for South Korea and Japan. This facts have raised a certain concerns in the world.

Key words: DPRK, nuclear crisis, nuclear nonproliferation regime, the NPT, nuclear policy, international security.

Ядерный кризис в Северной Корее не имеет разрешения, поскольку противоборствующие стороны действуют по несовместимой политической логике. США исходят из того, что у КНДР есть ядерное оружие, которое Пхеньян использует в качестве фактора военного сдерживания. КНДР же использует ядерную программу как инструмент политического блефа и шантажа. Цель Пхеньяна – вовлечь США в диалог и получить максимальные политические и экономические дивиденды [1].

При этом Пхеньян понимает, что именно военная ядерная программа является тем «товаром», за который Вашингтон готов заплатить максимальную цену. В качестве инструментов сдерживания КНДР полагается, во-первых, на обычные вооружения и ракеты малого радиуса действия, способные нанести «неприемлемый ущерб» союзнику США Южной Корее и американским вооруженным силам в Южной Корее. А, во-вторых, на диверсионные группы, нацеленные на ядерные, химические и биотехнологические объекты в Южной Корее. Пхеньян ~ на деле – удовлетворен нынешним ходом переговоров. Он не достиг главной цели полномасштабных гарантий безопасности со стороны США и большой экономической помощи, однако, достигает тактических целей. Сам переговорный процесс гарантирует северокорейскую безопасность. Плюс к этому: за сам факт участия в переговорах КНДР получает, пусть и дозированную, экономическую помощь от Китая, Южной Кореи и международных организаций. Отсюда вывод для понимания северокорейской дипломатической логики: Пхеньян не будет искать компромисса, поскольку сам по себе переговорный процесс уже позволяет ему достигать своих целей, а будет стараться использовать любое встречное движение к нему со стороны США для наращивания давления в целях достижения первоначальных целей. Политика «выкупа» ядерной программы может дать лишь временный результат, поскольку в очередной раз (как и в 1994 г.) предоставит повод Пхеньяну считать дипломатию блефа и шантажа эффективной – но не даст гарантий от неповторения кризиса уже в ближайшем будущем [2].

Страны пятерки (Р-5) – оппонентов КНДР по переговорам делают ошибку, фокусируясь на «проявлении болезни» – ядерной программе, а не на ее причинах характере северокорейского

режима. Некоторое исключение составляет Китай, видящий причины кризиса в плохом состоянии северокорейской экономики и оказывающий давление (правда, пока не эффективное) на Пхеньян с требованием проведения последним рыночных реформ. Все политическое руководство страной и ее вооруженными силами сосредоточено в руках Ким Чен Ира, единолично принимающего важнейшие решения. В том числе в ядерной области. Не исключено, что такая ситуация, когда люди, ответственные за ядерную программу, боятся доложить «вождю» о провалах, заставляет последнего думать, что у него действительно есть реальные, а не «докладные», успехи [3].

Среди российских экспертов (МИД, силовые ведомства, ученые-ядерщики, ученые-корейисты) есть единство мнений о том, что КНДР имеет ядерную военную программу. По мнению российских экспертов-ядерщиков, КНДР разрабатывает ядерную бомбу на основе плутония и использует следующие объекты для работ в области военной ядерной программы:

- специальная лаборатория в Университете им. Ким Ир Сена в Пхеньяне;
- завод по производству топливных стержней и хранилище в атомном научно-исследовательском центре в Енбене;
- исследовательский ядерный реактор мощностью 5 МВт в Енбене;
- ядерный реактор мощностью 50 МВт в Енбене [4]. Оба реактора двойного назначения: производство электроэнергии и оружейного плутония;
- радиохимическая лаборатория Института радиохимии в Енбене;
- газографитный реактор мощностью 200 МВт на природном уране в Тэчхоне;
- урановые шахты в Пакчхоне и Пенгансане;
- два завода по обогащению урана;
- установленные зоны планируемого строительства трех энергетических реакторов мощностью 635 МВт каждый.

Однако мнения экспертов-ядерщиков относительно того, есть ли у Пхеньяна ядерная бомба, расходятся. Те, кто считает, что у КНДР есть 1-2 ядерных устройства, ссылаются на докладную записку бывших советских спецслужб в политбюро ЦК КПСС от 1990-го г., в которой указывается, что в Енбене завершена разработка первого атомного взрывного устройства, однако

испытание не проводилось в целях сокрытия информации от международной общественности.

Другие специалисты считают, что КНДР, хотя и очень хочет иметь ядерную бомбу, однако, не может это сделать технически. Они ссылаются на другую записку спецслужб в адрес Политбюро от 1991 г., в которой подтверждается факт ядерной военной программы, но говорится о том, что нет подтверждений, что КНДР уже имеет ядерную бомбу [5]. Аналогичная оценка содержится в официальном докладе СВР России от 2000 года. В целом можно резюмировать, что у Северной Кореи есть ядерная военная программа, однако, пока она не завершилась успехом, и у КНДР пока нет ядерной бомбы. С технологической точки зрения, разрешить спор экспертов может лишь испытание ядерного оружия. И именно отсутствие испытания является главным политическим аргументом в пользу того, что у КНДР нет атомного оружия.

Выход из кризиса надо искать в другом измерении, связанном с постепенной деформацией режима. Всем членам созданного в Пекине «Клуба Р-5» надо, прежде всего, трезво взглянуть на Северную Корею, в свете логики глобализации, а именно признать:

- что северокорейский режим исторически обречен;

- что Пхеньян, сколько бы не блефовал, не пойдет на ядерные испытания, поскольку это лишит его главного дипломатического козыря;

- что объединение Кореи реально возможно только на основе рыночно-демократической трансформации Севера и его поглощения Югом;

- что такая трансформация требует проведения Р-5 скоординированной единой политики «вовлечения» КНДР в рыночные – а на этой основе в будущем и демократические преобразования;

- что для политики «вовлечения» необходима новая основа мира в Корею взамен Соглашения о перемирии [6];

- что, наконец, это не Р-5 должна «радоваться» по поводу того, что Север «соизволил» согласиться на многосторонние переговоры, а Север должен сам искать и просить таких переговоров, на которые Р-5 пойдут, только если Пхеньян действительно будет готов к компромиссам и переменам. «Дорожная карта» для Кореи, которая и будет реальной программой разблокирова-

ния конфликта вокруг северокорейской ядерной программы, могла бы включить в себя следующие этапы.

Первый этап – проведение трехсторонней встречи Китай – КНДР – США по двум проблемам: первая – доказательный и проверяемый мировым сообществом отказ КНДР от ядерной программы военного назначения как основа для любых других переговоров. Если Пхеньян не примет это условие, то дальнейший разговор вести будет бесполезно. Необходимо будет продолжать индивидуальное (кто в какой мере может) и коллективное скоординированное политическое давление на Пхеньян, частью которого могли бы стать совместные военные учения России, США и Китая по точечному подавлению доказанных очагов производства ядерного оружия в «третьих странах». И ждать, пока Пхеньян согласится с предъявленными ему требованиями, используя время ожидания для выработки в рамках Р-5 общего видения корейского будущего, но уже не с традиционным упором на то, что «сам корейский народ его определяет», а с упором на его рыночно демократический характер.

Вторая задача первого этапа замена Соглашения о перемирии, подписанного как раз и являются китайская, американская и северокорейская стороны, на дипотношения между КНДР и США. В этот момент к переговорам подключается Южная Корея с целью одновременного (с американо-северокорейскими) установления дипломатических (или в иной форме официальных) отношений между Севером и Югом Кореи. Без такого рода замены Соглашения о перемирии КНДР не может рассчитывать ни на обязывающие гарантии безопасности, ни на реальную экономическую помощь.

Трехсторонний и «трехсторонний плюс Южная Корея» форматы первого этапа «дорожной карты» можно реализовать и в рамках уже созданного формата шестерки, чтобы не разрушать этот новый, хотя пока и не эффективный, механизм. Второй этап – нормализация отношений между КНДР и Японией на основе решения проблемы похищенных японцев. Без этого КНДР не может рассчитывать не только на помощь Японии, но и на дальнейшие переговоры о безопасности и экономическом содействии с остальными странами Р-5.

Третий этап – полноценные шестисторонние переговоры, целью которых станет предоставление КНДР юридически обязывающих гарантий безопасности (со стороны США при поддержке таких гарантий остальными странами Р-5) и скоординированной в рамках Р-5 экономической помощи, но исключительно в обмен на согласованные между КНДР и Р-5 экономические реформы в Северной Корее в направлении рынка и открытости. Если КНДР не пойдет на нормальное сотрудничество, то в силу вступает план «Б»: ждать, усиливать единый подход к проблеме стран Р-5, накапливать финансовые ресурсы и координировать концептуальные подходы на случай смерти Ким Чен Ира и коллапса режима, одновременно оказывать политическое давление на Пхеньян и укреплять военное сотрудничество всех стран Р-5 в целях сдерживания Северной Кореи от военных действий, решилась она на такое. Конечно, в практическом плане трудно убедить лидеров и политические элиты Р-5 в том, что достаточно «просто ждать». Да и политически, вряд ли целесообразно отказываться от поиска все более обнадеживающих – во всяком случае на первый взгляд – схем решения проблемы. Поэтому было бы целесообразным в порядке выдвижения дипломатических инициатив предложить всем участникам конфликта двигаться сразу по «трем дорогам» [7].

Первая – уже изложенная «дорожная карта» для шестерых. Вторая – трехсторонние переговоры США, Китая и Северной Кореи, как подписантов Соглашения о перемирии от 1953 г., нацеленные и на урегулирование ядерной проблемы КНДР и, как это предусматривается первым этапом «дорожной карты» для «шестерых», на замену Соглашения о перемирии дипотношениями КНДР и США. На этом «километре пути» возможна и реанимация старой идеи «2+2», предполагавшей участие, вместе с этой «тройкой», еще и Южной Кореи в политическом разблокировании излишне затянувшейся ситуации с состоянием «перемирия», но не мира.

Третья, собственно диалог в формате Р-5, без Северной Кореи, с целью координации действий «пятерки» и разработки коллективного плана «вовлечения» и «мягкой посадки» северокорейского режима. На «время ожидания», возможно, весьма долгого, позитивных ответов от Пхеньяна «пятерке» будет чем занять своих аналитиков и дипломатов, и успокоить обществен-

ное мнение и политическую элиту своих стран. Тем более, что для движения по этой дороге не требуется «зеленый свет» из Пхеньяна. Главное наше преимущество 3-5 в том, что политическое время работает сегодня не на северокорейский режим. И именно он должен искать диалога с Р-5, а никак не наоборот. Принципиальная позиция Китая в подходе к решению проблемы ядерного разоружения заключается в том, что раньше всех практически шаги в этом направлении должны предпринять главные ядерные державы, на которых лежит особая ответственность за контроль над вооружениями и разоружением.

Преобладание среди некоторой части мирового сообщества политических амбиций и экономических интересов над высшими общечеловеческими ценностями, среди которых особое место занимает право человека на жизнь, создает почву для распространения ядерных технологий и материалов в обход существующих международных соглашений. Принципиальное решение проблем ядерной безопасности и ядерного разоружения настоятельно требует формирования принципиально нового образа мышления; перехода от политики с позиции силы к политике, основанной на использовании потенциала взаимного доверия; ясного осознания аморальности ядерного оружия как направленного не только против вооруженных сил вероятного противника, но в гораздо большей степени – против гражданского населения. Ввиду чрезвычайной сложности достижения консенсуса по проблеме нераспространения в короткие сроки, в частности, из-за позиции некоторых относительно слабых пороговых стран, которые видят в обладании ядерным оружием средство обеспечения национальной безопасности, возникает необходимость в принятии безотлагательных мер по предотвращению применения имеющихся ядерных арсеналов [8].

В качестве первого шага должно быть осуществление дополнительных мер безопасности, исключаяющих их несанкционированное применение, а также принятие обязательств не применять ядерное оружие первым. Совершенно очевидно, что эффективность режима нераспространения в наибольшей степени зависит от практических результатов, достигнутых в сокращении ядерных наступательных вооружений ведущими ядерными державами США и Россией; реальным шагом здесь могло бы стать

достижение минимального уровня, необходимого для осуществления ядерного сдерживания. Отсутствие прогресса в этой области может побудить влиятельные неядерные страны (Канаду, Германию, Швецию, Японию и другие) к возобновлению своих программ создания ядерного оружия, а Китай к наращиванию своих ядерных

сил сверх уровня оборонной достаточности. РК на практике доказала, что она реально является «пороговой страной». Этот шаг не означает, что Сеул сделал «свой ядерный выбор», однако с точки зрения внутренней политики руководства страны это сообщение способствует «укреплению и повышению морального духа нации».

Литература

- 1 Никонов А.Д. Гонка вооружений: причина, тенденции и пути прекращения. – М., 1986. – С.304.
- 2 Кокошин А.А., Ларионов В.В. Предотвращение войны: Доклады. Концепции, перспективы. – М., 2000. – С.184.
- 3 Мальков В.И. Мир и разоружение. Научные исследования. – Москва, 2010. С.352.
- 4 И Нам Чжу. Перемены в политике Китая в отношении КНДР, а так же реформы и открытость в Северной Корее // Мирэчоллякенгувук – Режим доступа: <http://www.kifs.org>. Дата доступа: 08.04.2011.
- 5 Наринский М.М. Советская внешняя политика в годы «холодной войны» 1945-1985 годов. – М., 1995. – С.580.
- 6 Трофименко Г.А. США: политика, война, идеология. – М., 2006. – С.359.
- 7 Кузнецов В.И. Европа: безъядерная или сверхъядерная. – М., 2004. – С.148.
- 8 Владимиров С.А., Теплов Л.Б. Курсом Хельсинских договоренностей. – М., 2011. – С.321.

References

- 1 Nikonov A.D. Gonkavooruzheniy: prichina, tendentsii i putiprekrashcheniya. – 1986. – S.304.
- 2 Kokoshin A.A., Larionov V.V. Predotvrashcheniyevoyny: Doklady. Kontseptsii, perspektivy. – M., 2000. – S.184.
- 3 Mal'kov V.I. Mir i razoruzheniye. Nauchnyyeissledovaniya. – M., 2010. – S.352.
- 4 I NamChzhu. Peremeny v politikeKitaya v otnoshenii KNDR, a takzhereformy i otkrytost' v SevernoyKoreye // Mirechollyakenguvok – Rezhimdstupa: <http://www.kifs.org>. Datadostupa: 08.04.2011.
- 5 Narinskiy M.M. Sovetskayavneshnyayapolitika v gody «kholodnoyvoyny» 1945-1985 godov. – M., 1995. – S.580.
- 6 Trofimenko G.A. SSHA: politika, voyna, ideologiya. – M., 2006. – S.359.
- 7 Kuznetsov V.I. Yevropa: bez'yadernayailisverkh'yadernaya. – M., 2004. – S.148.
- 8 Vladimirov S.A., Teplov L.B. KursomKhel'sinskikhdogovorennostey. – M., 2011. – S.321.

ӘОЖ 327(574+55)

Б.М. Балаубаева, А. Кабдулинова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: binur77@mail.ru

Иран ядролық бағдарламасына Қазақстан ұстанымының мәселені реттеудегі маңызы

Мақалада қазіргі заманғы өзекті мәселелердің бірі – Иран ядролық бағдарламасы айналасындағы жағдай сарапталып, Қазақстан ұстанымының бұл мәселені реттеудегі маңызы қарастырылады. Әлемдік деңгейде ядролық қауіпсіздік мәселесінде белсенді рөлге ие Қазақстан еліміз халықаралық қатынастар жүйесінде ерекше орын алады. Автор Қазақстанның ядролық қауіпсіздік саласында жеткен жетістіктеріне тоқталып, Республикамыздың Иран мемлекетімен екіжақты қарым-қатынастардың даму барысына шолу жасайды. Оған қоса, Қазақстанның Иран ядролық мәселесіне қатысты ұстанымын айқындай отырып, автор еліміздің бұл мәселені реттеуге қосқан үлесіне тоқталады. Мақалада Иран ядролық мәселесі айналасындағы қазіргі жағдайға сараптама жасалып, Иран ядролық бағдарламасына қатысты алтылық мемлекеттер мен Иран тараптары арасында келіссөздер барысында қабылданған тарихи маңызы бар Уақытша келісім жан-жақты қарастырылады.

Түйін сөздер: Иран Ислам Республикасы, АҚШ, ЕО, Қазақстан, ұстаным, «алтылық» өкілдері, Иран ядролық бағдарламасы, саяси-дипломатиялық күрес, Ядролық қаруды таратпау туралы келісім, МАГАТЭ, Кепілдіктер жөніндегі келісім, БҰҰ ҚК, уран байыту, Иранға қарсы санкциялар, женевалық жоспар.

Б.М. Балаубаева, А. Кабдулинова

Роль позиции Казахстана в разрешении Иранской ядерной проблемы

В данной статье авторы в связи с актуальностью проблемы Иранской ядерной программы анализируют роль Казахстанской позиции в разрешении Иранской ядерной проблемы. Казахстан зарекомендовал себя на мировой арене как активный участник в разрешении проблем ядерной безопасности. Авторы делают обзор достижений Казахстана в сфере ядерной безопасности, а также рассматривают двусторонние отношения Казахстана и Ирана. Определяя позицию Казахстана по отношению к Иранской ядерной программе, авторы также рассматривают лепту, внесенную Казахстаном в разрешении данного вопроса. В ходе статьи анализируется нынешняя ситуация вокруг Иранской ядерной проблемы, а также подробно рассматривается исторически значимое Временное соглашение по Иранской ядерной программе, заключенное между странами шестерки и Республикой Иран.

Ключевые слова: Исламская Республика Иран, США, ЕС, Казахстан, позиция, представители «шестерки», Иранская ядерная программа, политико-дипломатическая борьба, Договор о нераспространении ядерного оружия (ДНЯО), МАГАТЭ, Соглашение о гарантиях, СБ ООН, обогащение урана, санкции против Ирана, Женевские договоренности.

B.M. Balaubayeva, A. Kabdulina

The role of Kazakhstani position in resolving the Iranian nuclear issue

The article is devoted to the Iranian nuclear program – one of ongoing problems in international relations. Kazakhstan has established itself on the world stage as an active participant in solving the problems of nuclear safety. In this article authors analyze the role of Kazakhstani position in resolving the Iranian nuclear issue. The authors make an overview of achievements of Kazakhstan in the field of nuclear safety, as well as considering the bilateral relations of Kazakhstan and Iran. Determining the position of Kazakhstan in relation to Iran's nuclear program, the authors also consider the contribution of Kazakhstan in the resolving this issue. In addition, authors analyze current situation over the Iranian nuclear issue, and examine in detail the historically significant Interim Agreement on the Iranian nuclear program.

Key words: Islamic Republic of Iran, USA, EU, Kazakhstan, position, the representatives of "six world powers", Iran's nuclear program, the political and diplomatic struggle, the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT), the IAEA, Safeguards Agreement, the UN Security Council, uranium enrichment, sanctions against Iran, the Geneva Agreement.

Соңғы жиырма жылдан астам уақытта Азияның оңтүстік-батысында орналасқан және әлемдегі ең көне мемлекеттердің бірі болып табылатын Иран Ислам Республикасы халықаралық саясаттың «өзекті мәселелерінің» біріне айналды. Оның басты себебі – Иранның өз атом-энергетикалық кешенін дамыту бағдарламасы. Әлемде Иран ядролық әскери бағдарламасын дамыту үстінде деген күдік пайда болып, Иран тарапынан Ядролық қаруды таратпау ережелері бұзылды деген айып тағылды. Яғни Иран әлемдік саясаттағы жетекші елдердің мүдделеріне және қазіргі кездегі халықаралық қауіпсіздік мәселелеріне, әсіресе ядролық қаруды таратпау принциптеріне немқұрайлы қарайтын ел ретінде көрсетілуде. Осылайша, Иран ядролық мәселесі әлдеқашан мемлекет шеңберден шығып, халықаралық дәрежеде шешуге тиісті, бірақ шешілуі қиын саяси күреске айналды.

Әлемдік ядролық қауіпсіздік мәселесінде өзіндік рөл атқаратын Қазақстанның бұл мәселеде ерекше пікір айтуға хақылы. Өйткені халықаралық қауымдастықта Қазақстан ядролық қаруды таратпау тәртібін нығайтуда көшбасшысы әрі басқа мемлекеттерге үлгі болып танылды. Еліміз 2011 жылы ҚР Әскери доктринасын, 2012 жылы Ұлттық қауіпсіздік жөніндегі Заңды [1] қабылдап, осылайша, қауіпсіздік саясатын мемлекеттер арасында ынтымақтастық пен ішкі істеріне араласпау, қаруды бірінші болып қолданбау қағидаларына негізделе отырып жүзеге асырады [2]. Бүгінде Қазақстанның мемлекет басшысы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың жаппай қырып-жою қаруын таратпау және одан төнуі мүмкін қауіп-қатерлердің алдын алу жөніндегі маңызды бас-тамалары мен идеялары әлемнің қолдауына ие болып отыр.

Ядролық қарудың жантүршігерлік салдарын Қазақстан өз басынан өткізген. Қазақстан аумағында 1949 жылы ашылған Семей ядролық сынақ полигонында 40 жыл ішінде шамамен 500 ядролық сынақ жасалды. Олардың саны әлемде жасалған барлық сынақтардың ¼-ін құраған, ал қауқары жағынан Хиросимадағы жарылыстардан 2500 есе асып түскен. Сондықтан халықаралық сахнада ядролық мәселе көтерілгенде Қазақстан бейжай қарай алмайды. Бұл бағытта Қазақстан жаппай қырып-жою қаруын таратпау тәртібін нығайтуға деген

ниетін білдіріп бірқатар нақты қадамдар жасады. Қазақстан әлемде бірінші мемлекет болып ядролық қарудан бас тартты [3]. 1991 жылдың 29 тамызында еліміздің Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың арнайы Жарлығымен ядролық-зымырандық қуаты жағынан әлемдегі 4-ші ядролық әлеуеті бар Семей полигоны жабылды. 2009 жылы Елбасы 29 тамызды Ядролық сынақтарға қарсы іс-қимылдың халықаралық күні деп жариялау жөнінде бастама көтерді. Бұл ұсыныс БҰҰ тарапынан қолдау тапты [4].

Бұл Қазақстанның дұрыс стратегиялық таңдау жасағанын, ядролық қарудан бас тартқан ел мәртебесіне ие болғанын көрсетеді. Қазақстан адамзаттың бүгінгі және болашақ ұрпағы арасында үлкен жауапкершілік өнегесін көрсете білді. Нақты қауіпсіздіктің тірегі ядролық арсенал емес, сыртқы бейбітшілік сүйгіш саясат, ішкі тұрақтылық, елдің тұрақты экономикалық және саяси дамуы болып табылатындығын өз мысалымен дәлелдеді. «Біз әлемді ең жойқын ядролық қатерден құтқарып қана қойған жоқпыз, біз жаһандық қатерден жоғарыға көтерілдік. Өз еліміздің және бүкіл әлемнің ядролық қарусыз тарихы үшін қағидатты қадам жасадық», – деп, Нұрсұлтан Назарбаев «Ядролық қарусыз әлем үшін» форумында сөйлеген сөзінде Қазақстанның ядролық қаруға қарсы әлемдік қозғалыстың көшбасында келе жатқанын атап көрсетті [5].

Бүгінгі күні Қазақстан барлық адамзатқа ядролық қарудан өз еркімен бас тартқан ел ретінде белгілі және оны таратпауға, жасамауға шақыруға толық құқылы. Қазір Қазақстан ядросыз әлем жолында бүкіл адамзаттың бейбіт өмірі үшін белсенді қадамдар жасауда. 2011 жылдың 12-13 қазанында Астанада болған Семей полигонының жабылуына 20 жыл толуына арналған «Ядросыз әлем» атты халықаралық форумында БҰҰ Бас хатшысы Пан Ги Мунның 2010 жылғы Қазақстанға сапары туралы айтқаны еліміздің дұрыс бағытта екендігін тағы да растайды: «Мен өткен жылы Семейге жасаған сапарымды ешуақытта ұмытпаймын. Ол ондаған жылдар бойы «қырғи-қабак» соғыстың эпицентрі болды. Қазақстан Президентінің бұдан 20 жыл бұрын қабылдаған батыл шешімінің арқасында, Семей сенімнің жарқын үлгісіне айналды. Ол – барлық ядролық сынақтардың біржолата тоқталуына деген сенім, ядролық қарудан азат әлемге деген сенім» [6]. Сонымен қатар бұл халықаралық

форумда ядролық қарусыз әлем жөнінде Декларация қабылданды. Аталған іс-шара жаппай қырып-жою қаруын таратпау мен қысқарту жүйесін нығайту үдерісіндегі Қазақстанның қомақты үлесі мен тарихи рөлін тағы бір рет нақтылап берді.

Осылайша, жыл сайын ядролық қауіп-қатерді қысқарту мен таратпаудың жаһандық үдерісіндегі Қазақстанның рөлі артып келеді. Иранның ядролық бағдарламасы жөніндегі мәселеге қатысты біздің мемлекеттің ұстанымы ашық та, айқын. Қазақстан мәселенің дипломатиялық жолмен шешілуін жақтай отырып, бейтарап ұстанымды сақтайды [7]. «Иран ядролық бағдарламасы айналасындағы қалыптасқан дағдарыстық жағдайдың мүмкіндігінше тез арада Ядролық қаруды таратпау келісім мен МАГАТЭ ережелерін қатаң сақтау негізінде саяси-дипломатиялық реттелуін қолдаймыз. Халықаралық делдалдар тобы мен Иран арасындағы диалогтың жалғасуын құптаймыз. Иранның өзінің ядролық бағдарламасының ашықтығын қамтамасыз ету бойынша іс-әрекеттері үшін санкциялардан бас тарту мәселенің реттелуіне мүмкіндік береді деп ойлаймыз», – деп елбасымыздың 2011 жылы Нью-Йорк қаласында өткен БҰҰ БА 66-ыншы сессиясында айтқан сөзі еліміздің Иран мәселесіне қатысты бейбіт әрі бейтарап ұстанымын тағы да растайды [8].

Қазақстан Республикасы өзінің тәуелсіздігіне қол жеткізген сәттен бастап өзінің сыртқы саяси басымдықтарының бірі ретінде Иран Ислам Республикасы ынтымақтастығын дамытып нығайтуды мақсат тұтты. Қазақстан Республикасы мен Иран арасында 1992 жылы 29 қаңтарынан дипломатиялық қатынастар орнағалы бері екі ел арасында сауда-экономикалық және өзара саяси ықпалдастықты жүзеге асыратын бірқатар келісімдер мен шарттарға қол қойылды [9]. Мысалы, Қазақстан Республикасы мен Иран Ислам Республикасы арасындағы қол қойылған өзара түсіністік пен ынтымақтастық туралы Декларацияда «екі ел өздерінің қатынастарын достас және теңқұқылы мемлекеттер ретінде, сондай-ақ егемендік пен тұтастықты құрметтеу ұстанымдары негізінде, күш қолданбау, даулы мәселелерді бейбіт жолмен реттеу, адам құқықтарын сақтау ұстанымдары негізінде жүзеге асырады» – деп көрсетілген. Сондай-ақ екі ел арасында Сыртқы істер министрлігі

деңгейінде екіжақты және аймақтық мәселелер бойынша тұрақты келісулер өткізуге уағдаласты. Орталық Азия аймағынан территориялық жақындығы бойынша маңызды және Орталық Азия аймағындағы геосаяси үдерістерге ең басты және тікелей ықпал етуші мемлекеттердің бірі – Иран Ислам Республикасы екендігі сөзсіз.

Қазақстанның Иран ядролық бағдарламаға қатысты ұстанымы айқын. Оны 2005 Елордамыз Астанада Иран Ислам Республикасының Сыртқы істер министрі Манучехр Моттакимен кездесуінен кейін ҚР Сыртқы істер министрі Қасымжолдас Тоқаевтың жасаған мәлімдемесі растап отыр: Біріншіден Қазақстан ядролық қаруды таратпауды қолдайды. Екіншіден, тиісті әлеуеті бар кез келген мемлекеттің бейбіт мақсатта өзінің ядролық бағдарламасын дамытуға құқығы бар. Үшіншіден, ядролық бағдарламалар Ядролық энергия жөніндегі халықаралық агенттіктің (МАГАТЭ) қатаң бақылауы негізінде жүзеге асырылуы тиіс. Қазақстан Иран мәселесінің әскери жолмен реттелуі мүмкіндігі қандай салдарларға әкеле алатынын жақсы түсінеді. Осындай қақтығыс аймақтық экономикалық даму үдерісін тоқтатып, Иранның жауап ретіндегі шараларды жүзеге асыруына себеп болып, ислам экстремизмі мен лаңкестіктің күшеюіне жағдай туғызуы әбден мүмкін.

Осындай болжамдарды ескере отырып, Қазақстан басшылары батыс елдері мен Иранды қарама-қайшылықтарды бейбіт келіссөздер негізінде реттеуге шақырады. Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев 2012 жылдың желтоқсанында Иранның ядролық бағдарламасы айналасындағы мәселені тек қана дипломатиялық әдістермен шешуге болатынын тағы да ерекше айтып өтті. 2007 жылғы қазақстандық және ирандық тараптары бар бес Каспий маңындағы елдер үкіметтерінің бірлескен Декларациясында да мемлекеттер «басқа мемлекеттерге өз территорияларын агрессия мен басқа да әскери науқандарын жүзеге асыруға ешбір жағдайда рұқсат бермеуге» міндеттенді. Алайда Қазақстан Иранның ядролық қару жасауға өз қарсылығын білдіреді. 2006 жылы Назарбаевтың Иран Президенті Махмуд Ахмединежадқа жазған хатында еліміздің ядролық қаруды таратуға қарсылығын растап, Иранның ядролық дағдарысын реттеуге күллі халықаралық қауымдастық мүдделі болып отырғанын атап өтті.

Қазақстан уран өндірісі бойынша жетекші орынға ие болып отыр [10]. Бүгінгі таңда біздің мемлекет халықаралық қатынастар жүйесінде ерекше орын алады және де оның сенімді сыртқы саяси серіктес ретінде беделі жоғары. Халықаралық қауымдастық ҚР-ның ядролық қаруды таратпау тәртібін күшейтудегі және халықаралық лаңкестікпен күрестегі үлесін жоғары бағалайды. Ядролық қаруды таратпау саласында жауапты саясатының арқасында Қазақстан ядролық қаруды таратпау тәртібінің көшбасшысы, басқа мемлекеттер үшін үлгі болып танылды. Бүгінде Қазақстанның Мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаев жаппай қырып жою қаруын таратпау және одан төнуі мүмкін қауіп-қатерлердің алдын алу жөніндегі талай ауқымды тың бастамалар мен идеялардың авторы десек артық айтқандық емес. 2012 жылдың наурыз айында New York Times газетінде Назарбаевтың «What Iran Can Learn From Kazakhstan» (Иран Қазақстаннан не үйрене алады?) мақаласы жарияланды. Қазақстанның ядролық қаруды таратпау саласындағы жетістіктерін ескере отырып, Назарбаев Каспий теңізі жағалауындағы барлық көршілерімен дипломатиялық қарым-қатынас ұстанып келе жатқан Қазақстан Тегеранды да осы үлгімен жүруге шақырады [11].

Осы ретте егер Иран түпкілікті түрде тек бейбіт мақсатта азаматтық ядролық бағдарлама жүргізуге көніп, олар МАГАТЭ инспекциялары мен тексерулеріне құрылған режимге мойынсұнса, онда ол қазақстандық уранды сатып алатын маңызы бөлек сатып алушылардың қатарына қосылатындығын айтпай кетуге болмас. Өйткені Қазақстан уран экспорттауда жетекші елдердің қатарында және бұл саладағы отынды және басқадай қызметтерді, әсіресе Азия елдері мен Таяу Шығысқа саудаға шығаруға мүдделі.

Қазақстан 2011 жылы Иранның ядролық бағдарламасы айналасындағы шиеленісті реттеп, Иранның ядролық қызметтерге қажетті сұраныстарын қанағаттандыру үшін ресми түрде әлемде бірінші рет МАГАТЭ бақылауымен өзінде «ядролық отын банкі» орналастыруға өтініш бергені белгілі. Мұндай банк бейбіт түрде атом энергиясы бағдарламасын жүргізіп отырған елдерге ядролық отын және басқа да қызметтер ұсына алған болар еді. Мұның да өз тиімділігі бар. Уранды байыту арқылы алынатын отын оны қажет етіп отырған мемлекет-

терге экономикалық жағынан да, экологиялық жағынан да пайдалы. Мәселен, қолданыста болған ядролық отынды қайта өңдеу, яғни байыту технологиясын ядролық қару жасау үшін де пайдалануға болады. Осы түйткілді тарқату үшін Елбасы Қазақстанда уран банкі орналастыруға мүдделі екенін ашық мәлім етті.

Иран дағдарысына қатысты Қазақстан ұстанымы жағдайды реттеу бойынша халықаралық жобалардың негізінде жатқан императивтерге сай болып келуі, Қазақстан-Иран қатынастарының белсенді түрде дамуы, Қазақстанның Иран ядролық бағдарламасы мәселесінде бейтарап ұстанымды сақтайтыны, республикамыздың атом қаруын таратпау жөніндегі жаһандық қозғалыстың мойындалған көшбасшысы болуы Алматының ирандық ядролық бағдарлама жөніндегі келіссөздердің кезекті раунды өтетін орын ретінде таңдалуына ықпал еткені сөзсіз. Келіссөздер сегіз айлық үзілістен кейін 2013 жылдың қаңтар айында Ыстанбұлда өтуі керек еді. Сириядағы оқиғалардан кейін Түркия мен Иран арасына сызат түскенін байқаған халықаралық қоғамдастық атынан Еуропалық Одақтың Сыртқы істер және қауіпсіздік саясаты жөніндегі жоғарғы өкілі Кэтрин Эштонның келісетін жер үшін Қазақстанды ұсынуы барлық тарапты қанағаттандырды. Халықаралық қоғамдастықта айтарлықтай бедел жинап үлгерген Қазақстанмен қарым-қатынасын жақсарту пайда әкелмесе, зиянын тигізбейтінін Иран да түсінеді.

Осылайша, 2013 жылдың 26 ақпанында Алматы қаласында Иранның ядролық бағдарламасына байланысты БҰҰ Қауіпсіздік кеңесінің 5 тұрақты мүшесі (АҚШ, Қытай, Ресей, Англия және Франция), сондай-ақ Германия мен Еуроодақ өкілдері Иран Ислам Республикасының өкілі арасындағы келіссөздердің кезекті раунды өткізілді. Келіссөздер барысында иран мәселесі өз шешімін толығымен таппаса да, жаңа ұсыныстар жасалудың өзі де үлкен жетістік болып саналады. Келіссөзге қатысушылар наурыздың 17-18 күндері сарапшылар деңгейінде Ыстанбұлда, кейін 5-6 сәуірде Иран мен «алтылық» өкілдерінің қайтадан Алматыда кездесуге уағдаласты. Еуропалық Одақтың сыртқы істер және қауіпсіздік саясаты бойынша жоғары өкілі Кэтрин Эштон Алматыдағы келіссөздер барысында ирандық ядролық бағдарлама бойынша «алтылық» пен Иран ара-

сында алғаш рет шынайы пікір алмасу орын алды деп көрсетті. Қалай десек те, келіссөздердегі нақты ұсыныстар жарияға салынбаса да, иран мәселесін дипломатиялық сипаттағы ілгерілеу бар. Қазақстанның осы жағымды ілгерілеуде алатын орны зор екенін іс жүзінде айқын көре аламыз.

2013 жылы Иран Ислам Республикасының билігіне Хасан Роухани тағайындалуымен Тегеран мен халықаралық қауымдастық арасында қарым-қатынастар түзеле басталғандай көрінді. Иран Президентінің ұстамды саясаты Республиканы халықаралық оқшауландырудан еңсеруге бағытталған. Тамыз айында Президент лауазымына тағайындалған ол Тегеранның ядролық бағдарламасына қатысты мәселені жарты не бір жыл ішінде шешуге уәде берген болатын. Сөзінде тұрған Иран Президенті елдің ядролық бағдарламасы бойынша келіссөздерді жаңғыртуға дайындығын білдіріп, белсенді келіссөздер жүргізу барысында 2013 жылдың қараша айында Женева қаласында өткен кездесу нәтижесінде тарихи маңызы бар Уақытша келісім жасасуға шешім қабылдады [12]. Аталмыш келісімнің Иран ядролық бағдарламасын реттеудегі рөлі зор – осы уақытқа дейін тараптардың ядролық мәселені бір нүктеден жылжыту талпыныстары еш нәтиже бермеген болатын.

Келісімге сәйкес, Иран уранды байытуды азайтуға, ядролық бағдарламасын МАГАТЭ-нің қатаң бақылауында дамытуға міндет алады. Оған қоса, Иран ядролық бағдарламасы 6 айға тоқтатылды, яғни Иран жаңа центрифугаларды орнатудан және уранды байыту бойынша жаңа объектілерді салудан бас тартуға, уранды 5%-ға дейін ғана байытуға келісті.

Тараптардың жеткен тағы бір жетістігі – Иран келісімге сәйкес теория жүзінде қаруға қажетті плутонийді жасап шығаруға болатын Арақтағы уран байыту кешенінде құрылыс жұмыстарын тоқтатуға келісті. Женевалық жоспарға негізделген құжатта Иранның ядролық нысандарында мониторинг қалай жүргізілуі керектігіне дейін көрсетілген. Келісімге сай, халықаралық

қауымдастық өз кезегінде Тегеранға салынған экономикалық санкцияларды жұмсартуға, жаңа санкцияларды енгізбеуге және Иранның бейбіт атом өндіру құқығын мойындауға міндеттеме алған болатын.

Аталмыш келісім Иран Ислам Республикасының сындарлы саясатының жемісі деп айтсақ, қателеспейміз. Иран басшылығы бағыт алған жаңа стратегиясының арқасында өз мәртебесін ұлғайтып, әлем саясатының деңгәрлы мүшесіне айналды. Хасан Роухани берген сұхбаттардың бірінде «Біздің басты мақсатымыз – өзіміздің бейбіт ядролық бағдарламасын халықаралық ережелерге сай үйлестіріп, халықаралық қауымдастық тарапынан алаңдаушылықты жою. Бүгінгі таңда біз келіссөздер нәтижелеріне қанағат болып, екі тарап арасындағы қайшылықтар көп ұзамай толығымен жойылады деп үміттенеміз» деп ашық жария еткен болатын [13].

Қазіргі таңда Иран Уақытша келісімге сәйкес өз міндеттемелерін орындауда. Женева келісімінің міндеттемелері бұлжытпай орындалу үдерісі тараптар арасында біршама сенім ахуалын туғызды. Ал сенім, өз кезегінде, өзара келісімге келу жолындағы бірден-бір құрал. Иран Президенті ислам революциясының 35-жылдығына орай ұйымдастырылған мерейтойда «Алтылықпен келіссөз өткізу барысында Иран араздыққа еш ұмтылмайтынын көрсеткіміз келеді. Иран халықаралық уағдаластықтарды қолдайды. Еуропалық мемлекеттер ынтымақтасуға ниетін шын білдірсе, Иран тарапынан нәтижелі қадамдарды көре алады» деп Тегеранның ұстанымын қайталап жария етті [14].

Уақытша келісім 2014 жылдың 20-қаңтарында күшіне еніп, алты айдан соң аяқталады. Бұл алты ай ішінде Иран мен алты ел бұдан да ірі келісім жасасу мақсатында келіссөздерді ай сайын өткізбек. Бұл келіссөздердің Қазақстан төрінде қайтадан өткізілуі әбден мүмкін. Дегенмен тараптар арасындағы диалог оңай болмайтыны анық. Қазақстан да Иран ядролық мәселесінің бейбіт мәмілемен аяқталуын асыға күтеді.

Әдебиеттер

1 Закон о национальной безопасности РК от 6 января 2012 года №527-IV – http://mod.gov.kz/mod-ru/index.php?option=com_content&view=article&id=263:-26-1998-233-i-&catid=39:2009-06-24-09-58-27

2 Военная доктрина РК от 11 октября 2011 года №161. – http://mod.gov.kz/mod-ru/index.php?option=com_content&view=article&id=63&Itemid=151

3 Казыханов, Е.Х. Деятельность Организации Объединенных Наций в области ядерного разоружения и нераспространения оружия массового уничтожения // Вестник КазНУ. Серия международные отношения и международное право. – Алматы, 2008. – Б. 3-7

4 Қожахметұлы К. Иран және ядролық қауіпсіздік // ҚазҰУ Хабаршысы. Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы. – Алматы, 2009. – № 3 (41). – Б. 101-103.

5 Елбасы: Семей полигонын жабу арқылы біз еліміздің және бүкіл әлемнің ядролық қарусыз тарихы үшін қағидатты кадам жасадық // Медиа-портал Gazeta.kz, 2012. – <http://kaz.gazeta.kz/news/elbasy-semej-poligonyn-zhabu-arqyly-biz-elimizding-zhane-bukil-alemning-yadrolyq-qarusyz-tarikhy-ushin-qaghidatty-qadam-zhasadyq-newsID109788.html>

6 Выступление Генерального Секретаря Пан Ги Муна на пресс-конференции в ходе официального визита в Республику Казахстан. 7.04.2010 г. – <http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=13340>

7 Кошербаев Ж.Д. Сотрудничество Казахстана и России в атомной энергетике: значение для нераспространения // Вестник КазНУ. Серия международные отношения и международное право. – Алматы, 2011. – №3. – С. 67-70.

8 Выступление Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева на 66-ой сессии Генеральной Ассамблеи ООН 22 сентября 2011 года. – http://www.akorda.kz/ru/page/page_the-president-of-kazakhstan-nursultan-nazarbayev-participates-at-the-66th-sessio_1348722848

9 Протокол об установлении дипломатических отношений между Республикой Казахстан и Исламской Республикой Иран от 29 января 1992года. – http://mfa.gov.kz/ru/#!/foreign-policy/dogovorno-pravovaya_baza/spisok_stran_ustanovivshih_diplomaticheskie_otnosheniya_s_rk/

10 Жарқымбек Ш. Иран және уран // Жас Алаш. – № 02 (15460). – 7 қаңтар, 2010 ж.

11 Nazarbayev N. A. What Iran Can Learn From Kazakhstan // The New York Times, 2012. – http://www.nytimes.com/2012/03/26/opinion/what-iran-can-learn-from-kazakhstan.html?_r=0

12 Иран в 2013 году сократил продажу нефти на 15% //Международное Информационное Агентство, 31 января 2014 года. – <http://www.inform.kz/rus/article/2626753>

13 Иран и страны-посредники спорят о судьбе ядерного реактора // Финансово-аналитический бизнес-портал, 20 марта 2014 года. – <http://livda.ru/news/politics/world/iran-i-strany-posredniki-spyat-o-sudbe-yadernogo-reaktora-0367>

14 Хасан Роухани: Иран выстоит против любого агрессора // Информационное телеграфное агентство России, 11 февраля 2014 года. – <http://itar-tass.com/mezhdunarodnaya-panorama/955693>

References

1 Zakon o nacional'noj bezopasnosti RK ot 6 janvarja 2012 goda №527-IV E'lektronni'y resurs] Ministerstvo Justicii [sayt]. URL: http://mod.gov.kz/mod-ru/index.php?option=com_content&view=article&id=263:-26-1998-233-i-&catid=39:2009-06-24-09-58-27

2 Voennaja doktrina RK ot 11 oktjabrja 2011 goda №161 [E'lektronni'y resurs] // Ministerstvo Justicii [sayt]. URL: http://mod.gov.kz/mod-ru/index.php?option=com_content&view=article&id=63&Itemid=151

3 Kazyhanov E.H. Dejatel'nost' Organizacii Ob'edinennyh Nacij v oblasti jadernogo razoruzhenija i nerasproustraneniya oruzhija massovogo unichtozhenija // Vestnik KazNU. Serija mezhdunarodnye otnosheniya i mezhdunarodnoe pravo. – Алматы, 2008. – С. 3-7

4 Qojahmet-uli' K. Iran ja'ne yadroli'q quipsizdik // QazUU Habarshi'si'. Hali'qarali'q qati'nastar ja'ne hali'qarali'q quqi'q seriyasi'. – Almati', 2009. – № 3 (41). – С. 101-103.

5 Elbasi': Semey poli'goni'n jabu arqi'li' biz elimizding ja'ne bu'kil a'lemning yadroli'q qarusi'z tari'hi u'shin qaghi'datti' qadam jasadi'q [E'lektronni'y resurs] // Medi'a-portal Gazeta.kz [sayt]. URL: <http://kaz.gazeta.kz/news/elbasy-semej-poligonyn-zhabu-arqyly-biz-elimizding-zhane-bukil-alemning-yadrolyq-qarusyz-tarikhy-ushin-qaghidatty-qadam-zhasadyq-newsID109788.html>

6 Vystuplenie General'nogo Sekretarja Pan Gi Muna na press-konferencii v hode oficial'nogo vizita v Respubliku Kazahstan [E'lektronni'y resurs] // OON [sayt]. URL: <http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=13340> (data publikacii 7.04.2010)

7 Kosherbaev Zh.D. Sotrudnichestvo Kazahstana i Rossii v atomnoj energetike: znachenie dlja nerasproustraneniya // Vestnik KazNU. Serija mezhdunarodnye otnosheniya i mezhdunarodnoe pravo. – Алматы, 2011. – №3. – С. 67-70.

8 Vystuplenie Prezidenta Respubliki Kazahstan N.A. Nazarbaeva na 66-oj sessii General'noj Assamblei OON 22 sentjabrja 2011 goda [E'lektronni'y resurs] // Akorda [sayt]. URL: – http://www.akorda.kz/ru/page/page_the-president-of-kazakhstan-nursultan-nazarbayev-participates-at-the-66th-sessio_1348722848

9 Protokol ob ustanovlenii diplomaticheskih otnoshenij mezhd Respublikoj Kazahstan i Islamskoj Respublikoj Iran ot 29 janvarja 1992goda. [E'lektronni'y resurs] // Ministerstvo inostrannyh del [sayt]. URL: http://mfa.gov.kz/ru/#!/foreign-policy/dogovorno-pravovaya_baza/spisok_stran_ustanovivshih_diplomaticheskie_otnosheniya_s_rk/

10 Jarqi'mbek Sh. Iran ja'ne uran [E'lektronni'y resurs] // Jas Alash [sayt]. URL: <http://www.zhasalash.kz/saraptama/772.html> (jariyalanu kuni 7.01.2010)

11 Nazarbayev N. A. What Iran Can Learn From Kazakhstan [E'lektronni'y resurs]// The New York Times [sayt]. URL: http://www.nytimes.com/2012/03/26/opinion/what-iran-can-learn-from-kazakhstan.html?_r=0

12 Iran v 2013 godu sokratil prodazhu nefiti na 15% [E'lektronni'y resurs] // Mezhdunarodnoe Informacionnoe Agentstvo [sayt]. URL: <http://www.inform.kz/rus/article/2626753> (data publikacii 31.01.2014)

13 Iran i strany-posredniki sporyat o sud'be jadernogo reaktora [E'lektronni'y resurs] // Finansovo-analitcheskij biznes-portal [sayt]. URL: <http://livda.ru/news/politics/world/iran-i-strany-posredniki-spyat-o-sudbe-yadernogo-reaktora-0367> (data publikacii 20.03.2014)

14 Hasan Rouhani: Iran vystoit protiv ljubogo agressora [E'lektronni'y resurs] // Informacionnoe telegrafnoe agentstvo Rossii [sayt]. URL: <http://itar-tass.com/mezhdunarodnaya-panorama/955693> (data publikacii 11.02.2014)

UDC 327 (569,4)

A. Kuzembayeva, A. Stybay

Al-Farabi Kazakh National University,
International relations Department, Kazakhstan, Almaty
e-mail: akerke_stybay@hotmail.com

Israeli policy of “extrajudicial punishment”, or “targeted killing”

In this article one of the discriminating phenomena of Israeli defense policy – targeted killings, as a means of Israeli intelligence to combat terrorism and protect national security are considered. The author gives the examples of using this measure in the history of the State of Israel, in particular, during the endless Israeli-Palestinian conflict, and shows the consequences to which these bloody actions have led. Moreover, advantages and disadvantages of using such method in the fight against terrorism have been analyzed from the moral and legal points of view. Furthermore, the effectiveness of this policy and its "conformity" with the Jewish law has been analyzed. In conclusion, the author proves the justification of using the “targeted killings” as last measures to ensure the security and to protect the state and the people.

Key words: Israel, the intelligence agencies, targeted killing, terrorism, the Middle East.

А.Б. Күзембаева, А. Стыбай

Израиль арнайы қызметтерінің мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі шаралары: дәлдік жою

Мақалада Израиль қорғану саясатының ерекше феномені, дәлірек айтқанда, Израиль арнайы қызметтерінің терроризмге қарсы, сонымен қатар мемлекеттік қауіпсіздікті қорғауға бағытталған әрекеттерінің бірі болып табылатын «дәлдік жою» тактикасы қарастырылған. Автор Израиль мемлекетінің тарихында, атап айтқанда, Палестина мен Израиль арасындағы аяғы көрінбейтін қақтығыс аясында аталған қанды шараның қолданған кездерінің мысалдары мен оның салдарларын келтіреді. Бұған қоса, жоғарыда аталған терроризмге қарсы күрес шарасының заңды және моральдық артықшылықтары мен кемшіліктеріне талдау жасалып, «превентивті соққының» еврей заңына деген «сәйкестігі» қарастырылады. Қорытындысында мемлекет пен халықты қорғау үшін «дәлдік жою» тактикасының ең ақырғы шара ретінде пайдалануы орынды екені дәлелденеді.

Түйін сөздер: Израиль, арнайы қызметтер, дәлдік жою, терроризм, Таяу Шығыс.

А.Б. Кузембаева, А. Стыбай

Меры спецслужб Израиля по обеспечению государственной безопасности: точечная ликвидация

В данной статье рассматривается один из отличительных феноменов оборонительной политики Израиля, а именно – применяемая израильскими спецслужбами в борьбе с терроризмом и в целях защиты национальной безопасности тактика «точечных ликвидаций». Автором приведены примеры использования данной меры в истории государства Израиль, в частности, в ходе нескончаемого палестино-израильского противостояния, а также показаны последствия, к которым эти кровопролитные действия привели. Кроме этого, с правовой и моральной точек зрения проанализированы плюсы и минусы вышеназванного метода контртеррористической борьбы, а также рассмотрена эффективность проведения такой политики и её юридическое "соответствие" еврейским законам. В заключении автор доказывает оправданность использования тактики «точечных ликвидаций» в качестве крайней меры обеспечения безопасности и защиты государства и народа.

Ключевые слова: Израиль, спецслужбы, точечная ликвидация, терроризм, Ближний Восток.

Introduction.

Since the creation of Israel, its society lives in a hostile neighborhood that becomes even crueler. For a long time, this state and its people have been suffering from terrorism. And Israel has displayed great resilience facing national security challenges.

One of the controversial methods to protect the people and fight against terrorism that the Israeli secret services uses are "targeted killings", i.e. the premeditated killing of terrorists by a state organization or institution outside a battlefield. Originally it was created as a method of preventative strike, threats prevention and elimination of those people who plan the actual attacks, and whose existence and further anti-Israeli activities could lead to heavy casualties on the Israeli side. However, in Israeli practice there were situations when the "targeted killings" were used as a retribution tool for attacks already occurred (such as the operations against the militants of "Black September" after the Munich massacre in 1972).

In such campaigns, together with the specific targets, there were innocent casualties, simple civilians like relatives or ordinary passers-by that were near to the object. It should be noted that there are no legal or moral grounds for such blood purge without trial.

Considering the ambiguity of using such practices, the following question arises: Aren't such counterterrorist measures also a type of terrorism? Moreover, the question of the effectiveness of such extreme measures is a highly controversial, because they can not only frighten the enemy, but rather to spur his desire for revenge with greater ferocity.

Some of the "targets", accused terrorism against Israel were the residents of other states that were hostile to Israel. In this context, it was impossible to achieve their extradition for trial. In such situations, the Israeli secret service carried out an elimination of the leaders of terrorist organizations in the states where they lived, whether in Egypt, Lebanon, Syria, France or Norway. In this case, the legitimacy of such policy is even more controversial, because this violates international law, according to which countries are prohibited to conduct combat operations on the territory of other states with which they are not at war [2]. Moreover, such operations threaten deterioration of bilateral relations and even the rupture of diplomatic relations with the country whose interests was affected.

Israeli practice of "targeted killings" has more than fifty years of history. During this time, hundreds of people become victims, including Egyptian officers, German scientists who worked in Egypt, and the Palestinian Arabs. In order to eliminate the alleged Palestinian terrorists, Israelis used car bombs, military aircrafts, bullets and other weapons. Until the 2000s, Israel carried out its policy in the veil of secrecy and did not publicly take responsibility for it. However, after the outbreak of the second intifada, the policy of "targeted killings" pursues openly, bringing on Israelis criticism from the international community.

The main idea of this article is to consider thereasons of whyIsraelchooseto pursue the policy of "targeted killings" against PalestinianArabs, and toconsiderthe effectiveness of suchanti-terrorist policy.

How effective is the policy of targeted killing?

Israel, despite the deterioration of the regional security environment, still remains a strong state, and the difference between Israeli and its neighbors' powers is larger than ever. The same time, Israel exists in almost total regional isolation, and facing more terror, threats to the energy security, the sea lanes, and, finally, the prospects of a nuclear Iran [3].

It should be noted that none of Israeli Arab neighbors has a stable democracy within the state. And the situation for Israel is becoming more complicate with the beginning of the Arab Spring, the reducing of US ability to maintain the relative stability in this region, and the weakness of the pro-Western alliance in the Middle East, of which Israel is part.

In autumn 2000, with the preparation of Palestinian leader Yasser Arafat, second intifada broke out. During this intifada, also known as the Al-Aqsa Intifada, Palestinians by mass demonstrations and armed attacks on Israeli settlements and military installations were provoking Israel to use the armed force against the Arabs. At the beginning of the intifada, Palestinians used the tactic of guerrilla warfare. However, for the first year of the second Intifada this tactic has not brought any significant results.

In addition to the guerrilla war, radical Palestinian extremist groups organized acts of terrorism against innocent Israeli civilians. These actions led to the deaths of hundreds of Israelis.

Moreover the attacks have led to a decline in the Israeli economy, reducing the flow of tourists and demoralization of the population.

At the beginning, Israeli reprisals include methods that allowed avoiding massive casualties among Palestinian civilians (e.g. blockades of the territory, the destruction of infrastructure, etc.). But then the growing threat of terrorism and the increasing number of Palestinian armed groups forced Israel to use the tactics of "targeted assassinations" against the leaders of the Palestinian terror. Time has shown that this measure was effective to minimize losses and to reduce damage from terrorist activities.

There are some features that distinguish the "targeted killings" carried out since the beginning of the second Palestinian intifada, from previous one. Firstly, it is their frequency: before 2000s, such operations were relatively rare. Secondly, since the end of 2000 so many operations on "targeted assassinations" were assumed, that it attests a declining of the "bar" in relation to those people against whom the Israeli secret service ready to apply their harsh measures; most of the eliminated were mid-level leaders of the Palestinian terrorist organizations. Their neutralization could destroy a local terrorist network, but not so much that their murders could provoke retaliations.

The official Israeli position is that "targeted killings" were a necessary measure to prevent prepared terrorist attacks. In the first months of the Second Intifada, when there still were negotiations between the leaders of Palestine and Israel, the Palestinians received a list of wanted terrorists. They were not arrested by the Palestinian Authority, and it led to their destruction.

The policy of targeted killing is fully consistent with Jewish and Israeli law. According to the Jewish law, it is clear that if someone is coming to kill you, you are obligated to kill them first. This obligation applies not only for own protection, but also for the defense of one's community as well. Thus, killing a terrorist beforehand is not only permitted by Jewish law, it is required.

Israeli law is a bit more problematic, but here also the legality of targeted killing is not in much doubt. It is true that Israel does not allow capital punishment for its citizens. It is also true that Israel's Basic Law guarantees that, "There shall be no violation of the life, body or dignity of any person as such." However, the Basic Law allows these rights

to be suspended, "by a law befitting the values of the State of Israel, enacted for a proper purpose, and to an extent no greater than is required, by a regulation enacted by virtue of a law" [1].

In Israel, there are three provisions that permit targeted killings. If Palestinian Authority ignore appeals for arrest of suspected terrorists and Israeli part concludes that they would be unable to arrest the individuals, then they will decide to kill to prevent an imminent or future terrorist attack—not for revenge or retribution. The Israeli High Court supported conditions that rejected petitions calling for an end to targeted killing. Thus, targeted killing is clearly consistent with Israeli law.

As for the international law, the situation is more complicated. Both international treaty and customary law outlaw assassination. There is a clear consensus that assassination violates international law. Nevertheless, there are strong reasons to believe that the Israeli policy of targeted killing is not the same as assassination. The Director of the Center for National Security Law and the University of Virginia Law School, John Norton Moore, explains, "If one is lawfully engaged in armed hostility, it is not 'assassination' to target individuals who are combatants." An American military lawyer, Charles J. Duncan agrees, "Contrary to popular belief, neither international law nor US domestic law prohibits the killing of those directing armed forces in war. Nations have the right under international law to use force against terrorists" [4].

If Israel is in "armed conflict" with the Palestinians, it will be a tantamount to war; Israel has every right to target those combatants that are considered as enemy. So Israel is legally justified in pre-emptively killing terrorists regardless of whether they have attacked Israel. War is a legal license to kill opponents whether it is targeted killing or more traditional combat.

Israeli policy of "targeted killings" definitely proven to be effective, as it is easier to prevent terrorism than bewail its consequences. First, this method has helped Israel to save lives, because the killers had died before realizing their cruel plans. Secondly, the effectiveness of the Palestinian terrorist organizations was shaken. Leaders responsible for planning and development of tactics are limited. In case of their destruction, the possibility of terrorist attacks by these organizations

significantly reduces. Third, Israel has gained a demoralization of Palestinian terrorists who have to constantly stay on the run in order to hide from the "chasteners".

Israel's policy of targeted killing has hurt the capability of its Arab adversaries to prosecute attacks against Israel. Terrorism is essentially an offensive action, making counter-offensive actions such as targeted killing an especially effective response. It is exceedingly difficult for Israel to defend itself from terror attacks or to deter terror attacks by Palestinians. In terms of defense, there are literally tens of thousands of targets in Israel for Palestinian terrorists: power stations, government bureaus, airports, skyscrapers, etc. It is impossible to defend them all. In such situation, the best response to terrorism is to go on a counter-offensive, that is, to eliminate the terrorist threat before it can be launched. One of the most successful means of eliminating terrorists before they can strike is the policy of targeted killing.

Targeted killing also acts as a deterrent. There is strong evidence that the policy of targeted killing hurts Palestinian organizations to the extent to which they are willing to alter their behavior. When Israeli Ex-Prime Minister Ariel Sharon met with three Palestinian leaders (though not Yasir Arafat) on January 30, 2002 and asked the Palestinians what they wanted from him, first on their list was an end to targeted killings [5].

Thus, the policy of targeted killing has prevented some attacks against Israel, weakened the effectiveness of terrorist organizations, kept potential bomb makers on the run, deterred terrorist operations, gained the support of the overwhelming percentage of the Israeli population, and done so while largely avoiding the sharp glare of publicity. It has not prevented all acts of terrorism, nor can it. But as part of a larger array of policies, including blockades, checkpoints, and incursions, it is seen to be a successful response to an intolerable threat.

However, this policy has its drawbacks. First of all, as it was mentioned above, the practice of "targeted killings" is contrary to the international law, as well as moral and ethical principles. Civilians often killed in the operations of liquidation, as well as in terrorist acts. This fact raises the issue

of legitimacy and justification for the use of such punitive measure, because borders between terrorism and counter-terrorism action erases, and counter-terrorism actions turn into terrorist acts.

Furthermore, for Israel to conduct this policy also has some disadvantages.

First, the policy of "targeted killings" requires a large expenditure to ensure constant preparedness of Israeli military forces and intelligence.

Secondly, pursue this policy often lead to the elimination of the really strong Palestinian leaders who could foster future peace talks. Killing people does not help the promotion and development of the negotiation process; but it rather undermining diplomatic efforts taken to reduce tensions in the Palestinian-Israeli relations.

Thirdly, in the eyes of the world community this policy looks like illegal murder. Former UN Secretary General Kofi Annan has often called on Israel to desist from "targeted killings" as acts which is contrary to international law and undermine efforts to achieve peace in the Middle East. Especially harsh criticism expressed after innocent casualties who killed in "targeted assassinations".

Conclusion

In conclusion, it should be noticed that despite the criticism of the international community, the contradiction of morality and law, economic expenditure on operations on "targeted killings" it makes sense for Israel to continue this policy. In the fight against terrorism any means to an end, even if they are not yet approved by international law. When lives and the security of citizens are at stake, the state must do everything to ensure their protection and to preserve their faith in their government. However, in the long term, if the ultimate goal of Israel is yet to establish peaceful relations with the Arab world, the main effort should be directed to the negotiating process. Another thing is that it is the loss of Palestinians by the Israeli "targeted killings" that may contribute their will to find a compromise and achieve peace in the Middle East as soon as possible. It is true that targeted killing provokes murderous retaliation, exposes informers, and uses scarce intelligence resources. For a dangerous region in an imperfect world, the policy of targeted killing must remain a necessary evil.

References

- 1 Basic Law: Human Dignity and Liberty (17 March 1992) , article 8 // Knesset website. URL: <http://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/basic3_eng.htm>, Accessed: 26/03/2014
- 2 Convention (III) relative to the opening of hostilities (The Hague, 18 October 1907) // International Committee of the Red Cross: Treaties and states parties to such treaties. URL: <<http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?action=openDocument&documentId=BD56907463617993C12563CD002D6774>>, Accessed: 20/03/2014
- 3 Inbar E. Israel's National Security Amidst Unrest in the Arab World // The Washington Quarterly. – 2012, 25 July. URL: <<http://dx.doi.org/10.1080/0163660X.2012.704342>>, Accessed: 02/01/2014
- 4 Levins H. Military Experts Debate Moral Ramifications of Killing Leaders // Post Dispatch. – 2001, 3 August. URL: <<http://business.highbeam.com/435553/article-1G1-76951196/military-experts-debate-moral-ramifications-killing>>, Accessed: 11/01/2014
- 5 Safire W. Sharon Enters Armistice Talks // The New York Times. – 2002, 4 February 2002. URL: <<http://www.nytimes.com/2002/02/04/opinion/04SAFI.html>>, Accessed: 01.02.2014

ӘОЖ 327 (5-191.2)

Ж.Д. Кошербаев

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: kosherbaev.zhan@mail.ru

Орталық Азия елдеріндегі ядролық таратпау саласындағы қазіргі кездегі мәселелері

Бұл мақалада Орталық Азия елдеріндегі ядролық қару таратпау саласындағы қазіргі кездегі мәселелеріне кешенді талдау жасалынған. Автор отандық және шетелдік мамандардың аталған салаға байланысты пікірлерін ескеріп және оларға талдау жасай отырып, өзінің көзқарасын ұсынады. Сонымен қатар Қазақстандағы ядролық және басқа да радиоактивті материалдарды бақылау жүйесін қалыптастыру тәжірибесі Орталық Азия елдеріндегі мәселелерді шешу жолдарын анықтауға мүмкіндік беретіндігі дәлелденген. Осыған байланысты Орталық Азия елдері қолға алған интеграциялық үрдістер тұрғысында өздерінің және ядролық қару таратпау тәртібін қолдаушы мемлекеттердің мүдделеріне бірдей жауап беретін ядролық және басқа да радиоактивті материалдарға бақылаудың бірлескен үлгісін жасау қажеттігі туындап отырғандығы атап көрсетілген.

Түйін сөздер: Орталық Азия, ядролық таратпау, радиоактивті қалдықтар, экспорттық бақылау, қауіп-қатерлер.

Ж.Д. Кошербаев

Современные проблемы ядерного нераспространения в странах Центральной Азии

В данной статье комплексно анализируются современные проблемы ядерного нераспространения в странах Центральной Азии. Автор, учитывая и анализируя мнения отечественных и зарубежных экспертов относительно ядерного нераспространения, предлагает свою точку зрения. Также выявляется возможность использования опыта Казахстана в формировании системы контроля над ядерными и другими радиоактивными материалами для стран Центральной Азии в поисках путей решения аналогичных проблем. В этой связи центрально-азиатские страны в контексте начатых интеграционных процессов должны сформировать объединенную систему контроля над ядерными и другими радиоактивными материалами, отвечающую в равной степени и интересам своим других государств, поддерживающих режим ядерного нераспространения.

Ключевые слова: Центральная Азия, ядерное нераспространение, радиоактивные отходы, экспортный контроль, угрозы.

Zh. Kosherbaev

Modern problems of nuclear non-proliferation in Central Asia

This article analyzes the complex modern problems of nuclear non-proliferation in Central Asia. Copyright considering and analyzing the opinions of domestic and foreign experts on nuclear non-proliferation, offers his point of view. Also revealed the possibility of using the experience of Kazakhstan in the formation of the system of control over nuclear and other radioactive materials for the Central Asian countries to find solutions to similar problems. In this regard, the Central Asian countries in the context of integration processes have begun to form a unified system of control of nuclear and other radioactive materials that meets their equally the interests of other states supporting the nuclear nonproliferation regime.

Key words: Central Asia, nuclear non-proliferation, radioactive waste, export controls, threats.

Өз заманында КСРО-ның экспорттық бақылау жүйесі “сезімтал” өнімдер мен ядролық технологияға байланысты ақпаратты таратпау тұрғысында өте берік еді, өйткені Батысты озып

кету ниеті күшті ынталандыру факторы болды. Мұндай жүйенің бақылауынан шығып кету іс жүзінде мүмкін болмады. “Қырғи-қабақ соғыс” уақытында КСРО мен АҚШ екеуінің ядролық

қатерге төтеп беру үшін миллиардтаған доллар жұмсайтын, бірақ ол кезде қауіптің нақты техникалық және географиялық белгілері болды (екі ел өздерінің құпия барлау қызметі арқасында бір-бірінің ядролық инфрақұрылымдарымен жақсы таныс еді). Қазіргі уақытта ядролық материалдардың таралуы елдердің ұлттық қауіпсіздігіне алуан-түрлі қауіп тудыруы мүмкін. Бұрынғы КСРО-ның он бес республикасының әрқайсысында қандай да бір ядролық қызмет немесе ядролық қарудың құрамдас бөліктері болды. Қырғызстанда 1950 жылдарға дейін елдің оңтүстігінде ядролық қаруды жасауға қажетті уран шикізатының негізгі үлесі қазып алынатын. Барлық кен орындары, шахталар және қайта өңдеу кәсіпорындары КСРО-ның әскери-өнеркәсіп кешенінің тікелей қарамағында болатын. Республиканың оңтүстік және орталық аудандарында уран өндірісі негізінен 1960 жылдардың соңында тоқтатылды. Олардан кейін жабылған шахталар, үйінділер мен қалдықтардың қоймалары ғана қалды.

Кенес Одағы тараған сәтіне қарай, Қырғызстанда дамыған атомдық шикізат қазып шығаратын өнеркәсіп болды. Осы саладағы нысандар қатарына Ақ-Түйіз (уран, торий және жерде сирек кездесетін металдарды шығару), Орловка (уран шығару), Гранитогорск (уран шығару және оны алғашқы өңдеу), Қара-Балта (уран өңдеу), Қажы-Сай (уран шығару), Қызыл-Жар сияқты кен орындары кірді. Қара-Балтадағы кешенде центрифугалық технология негізінде уранды байыту бойынша кәсіпорын жұмыс істеді. Қырғызстан ЯҚТШ-қа 1995 жылы қараша айында қосылды.

Бұл республиканың экспортты реттеу бойынша кейбір шаралар қабылдағанға қарамастан, ядролық материалдарды және қосарланған мақсаттағы материалдарды сыртқа шығару ісінде өз тәжірибесінің жетіспеушілігі айтарлықтай алаңдаушылық тудырып отыр. Ядролық материалдардың қозғалысын бақылаудың игерілген әдістемесі жоқ, олардың толық есебі жүргізілмейтін көрінеді. Оның үстіне осы салада қызмет атқаратын мамандар жетіспейді. Экспорттық бақылаудың барлық мәселелерімен байланысты міндеттерді қазіргі таңда Қырғызстан өз күшімен орындап шығатын жағдайы жоқ, сондықтан бұл салада тығыз халықаралық ынтымақтастық, көмек қажет. Қырғызстан басшылығы бұл көмекті техникалық

немесе қаржылай көмек алу мүмкіндігі ретінде ғана бағаламайтынын, сондай-ақ ол қосарланған мақсаттағы материалдар мен технологияның таралу қаупін азайту жөніндегі келісілген іс-әрекеттер ретінде қарастыратындығын білдірді.

Қырғызстанда мұқият назар аударуды талап етіп отырған мәселелердің бірі – ядролық қару өндірісінде тікелей пайдаланылуы мүмкін уран қалдықтарының қоймасы және басқа да радиоактивті материалдар (байытылған уран мен қару жасайтын плутоний) мәселесі өз шешімін күтіп жатыр. Республикада радиоактивті қалдықтардың зор көлемі қордаланған және олар ешқашан шығарылмаған, көбіне қауіпсіздік шаралары сақталмай өндіріс орындары маңында көміле берген.

Қырғызстан іс жүзінде өндіріс орны бойынша радиоактивті қоқыс тастайтын жер болып қалуда және мұның зардабы жуық уақытта көрінуі мүмкін. Мұның мысалы ретінде тасқын су, көшкін және жер сілкіну салдарынан шайылып, ашылып қалу қаупі алдында тұрған Майлы-Суй жерлеу орындарын келтіруге болады. Жақын арада аталған қоймалар шайылып Орталық Азияның төрт мемлекетінің аумағын қамтитын ауқымды су бассейнінің радиоактивті ластану мүмкіндігін жоққа шығаруға болмайды.

Орталық Азия аймағының ортасында орналасқан Өзбекстан Республикасы аумағында Нұрабад, Үшқұдық, Зафарабад, Заравшан сияқты төрт ірі уран өндірісінен тұратын Навои тау-кен металлургиялық комбинаты орналасқан. Навои комбинаты сондай-ақ уранды байыту бойынша бүтін бір кешені бар еді, бірақ ол Одақ тараған уақытына қарай жұмыс істеген жоқ. Өзбекстан аумағында басқа да уран кен орындары бар болатын. Сонымен қатар Ташкентте орналасқан ядролық физика институтындағы қуаттылығы 20 МВт ВВР-СМ типті ядролық реактор бар. Бұл реактор 1959 жылы іске қосылды және онда сегіз келіге дейін жететін 90%-ға дейін байытылған уран-255 пайдаланылған. Өзбекстан ЯҚТШ бекіту жөніндегі грамотаны Ресейге 1992 жылы мамырда тапсырды.

Қазіргі уақытта үкіметтік емес халықаралық ұйымдармен бірлесе отырып, ядролық және радиоактивті материалдардың есебін жүргізу және бақылау орнату, оның экспорты мен импорты туралы мәселелер шешілу үстінде. Осыған байланысты 1994 жылы қазан айында Өзбекстан Республикасы Үкіметі мен МАГАТЭ арасында

ЯҚТШ-қа қосылуына орай кепілдіктер туралы бірлескен келісімге қол қойылды. Ал 1997 жылы желтоқсанда елдегі ядролық саладағы қызметті бақылау жүйесін нығайтуға жол ашқан кепілдіктер туралы келісімнің қосымша хаттамасына қол қойылды. Өзбекстанда ядролық материалдармен жұмыс істеу тәртібі “Ерекше жүктердің транзиті туралы” Заң және “Радиациялық қауіпсіздік туралы” Заңмен реттеледі. Бұл құжаттарда қауіпсіздіктің барлық аспектілері, мемлекеттік бақылау мен реттеу мәселелері, осы саладағы қызметті лицензиялау сияқты басқа да мәселелер қарастырылған. Өзбекстанның кеден қызметі радиациялық бақылауға арналған жылжымалы құралдармен жабдықталуда. Аталған құрал-жабдықтар АҚШ үкіметі бөлген қаржыға алынды.

Қазіргі уақытта республикада екі ядролық реактор жұмыс істеуде: бірі “Фотон” өндірістік бірлестіктегі техникалық қажеттіктер үшін пайдаланатын реактор (қуаттылығы 15 кВт), екіншісі – Ташкенттің ядролық физика институтындағы ВВР–СМ реакторы (қуаттылығы 10 МВт). Бұл қондырғылар, мамандардың пікірінше, ядролық қару таратпау тәртібіне қауіп төндірмейді [1]. Республикадағы барлық ядролық материалдар мен қондырғылар МАГАТЭ-нің кепілдіктерімен қамтылған.

Аймақта қалыптасқан жағдайға байланысты МАГАТЭ кепілдіктерімен қамтылған ядролық қондырғылардың физикалық қорғау, оның есебін жүргізу жүйесін нығайту мәселесі қойылды. Құрама Штаттар үкіметі Өзбекстан Ғылым Академиясының ядролық физика институтындағы ядролық реакторды физикалық қорғауды нығайтуда демеуші болып отыр. Қазіргі уақытта осы бағытта жұмыстар толық қарқында жүргізілуде.

Бүгінгі таңда өткір мәселелердің бірі – пайдаланған ядролық отынды жою болып тұр. МАГАТЭ, АҚШ және Ресей жағымен пікір-таластар мен келіссөздер өткізіліп, пайдаланылған отынды Ресейге жөнелту туралы уағдаластыққа қол жеткізілді.

Өзбекстанда “Саноатконтехназорат” агенттігі “Радиациялық қауіпсіздік туралы” Заңның ережелерін орындалуын қадағалайды, ядролық және радиоактивті материалдармен жұмыс істеу қауіпсіздігіне бақылауды жүзеге асырады. Бұл агенттік ядролық және радиоактивті материалдардың сақталуына жа-

уапты мекеме ретінде бекітілді. Бұдан басқа агенттікке ядролық материалдар мен иондандыру сәулелендіру көздерінің есебін жүргізу және бақылаудың мемлекеттік жүйесін қалыптастыру, осы сияқты қауіпті жүктерді темір жолда тасымалдауды қадағалау міндеті жүктелді. Халықаралық ұйымдармен ынтымақтастық тәжірибесіне және орнатылған байланысқа арқа сүйей отырып экспорттық бақылау саласындағы жетекші мамандармен бірге “Саноатконтехназорат” агенттігі ядролық және радиоактивті материалдармен жұмыс жасауға бақылау орнату бойынша барлық халықаралық ұсыныстар мен талаптарды орындап отырған көрінеді.

Тәжікстанда бұл мәселе елдегі азаматтық соғыс салдарынан ушықты. Соғыс кезінде көптеген өнеркәсіп кәсіпорындарының жабдықтары қайта қалпына келтірілмейтіндей болып бүлінді немесе жоғалып кетті. Бірқатар кәсіпорында пайдаланылатын иондық сәулелендіру ошақтары тиісті бақылаусыз қалды, жалпы ережелер орындалмай мүлдем жүйесіз сақталды.

Қазіргі кезде республикада радиоактивті заттарды пайдаланумен байланысты қызметті реттейтін ұлттық заңнама жоқтың қасы. Бақылау өкілеттігі бар мемлекеттік мекемелер реттеуші заңнаманың жоқтығынан өзара әрекеттестігі өте нашар. Оның үстіне елде радиоактивті заттардың толық көлемін дәл анықтайтын және олардың орналасқан жерлерін нақты көрсетіп беретін ұйым да жоқ. Тәжікстан үшін радиоактивті материалдардың қауіпсіздігін нығайту мен оның тиісті деңгейде сақталуын қамтамасыз ету, сонымен бірге оларды тыйым салынған мақсатта қолдану мүмкіндіктерінің алдын алу маңызды міндет болып отыр. Бұл мәселенің екі қыры бар. Бір жағынан, 1990 жылдардың басынан ядролық материалдардың берік сақталуын бақылау іс жүзінде жоғалтылды. Мұның дәлелі ретінде радиоактивті заттардың заңсыз айналымына байланысты бірқатар тергеу істерін жүргізген Тәжікстан қауіпсіздік министрлігінің хабарларын айтуға болады. Екінші жағынан, Интерпол қызметкерлері жүргізген сараптамалар көрсеткендей, радиоактивті заттардың заңсыз айналымы есірткінің заңсыз тасымалдау жолдарымен сәйкес келетін болып шықты.

Бұның себептері мынада деуге болады. Біріншіден, радиоактивті заттар тиісті деңгейде сақталмайды. Сірә, бұл жаңадан тәуелсіздік алған елдердің, соның ішінде орталық азиялық

республикалардың радиоактивті материалдардың есебін жүргізу мен бақылаудың орталықтандырылған жүйесін құрып үлгермегендіктен болды. Екіншіден, осы мемлекеттердегі ауыр әлеуметтік-экономикалық жағдай халықтың әлауқатын нашарлатып жіберді. Осыдан барып, тұрғындар осындай заңсыз жолдармен пайда табуды кәсіп етуге әрекеттенді.

Тәжікстанда да едәуір дамыған ядролық шикізат қазып шығаратын базасы болды. Ядролық кешенге жататын кен орындарының қатарына ең ірілері болып мыналар есептеледі: Адрасман, Табошар (уран өндірісі), Ходжент маңындағы Востокредмет комбинаты, Туя-Муюн, Қызыл-Жар. Чкаловскіде (Атомобад) Востокредмет комбинатында уран байыту өндірісі жұмыс істеді. Яван және Калининабад қалаларында ауыр су өндірісі болды, бірақ ол КСРО тараған кезде тоқтап қалды. Тәжікстан аумағындағы ядролық инфрақұрылым нысандары елдегі азамат соғысы кезінде айтарлықтай бүлінген болатын. Соның себебінен ядролық материалдарды сақтау қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселесіне байланысты алаңдаушылық туындады. Тәжікстаннан ядролық қару жасау ісінде “табалдырықта” тұрған мемлекеттерге ядролық материалдардың өтіп кеткендігі жөнінде сыбыстар да пайда болды. Бірақ олардың көбі негізсіз болған еді.

Тәжікстан 1996 жылы тамызда “Ядролық материалдарды физикалық қорғау туралы Конвенцияға” қосылды. 1996 жылы қазан айында ЯСЖТШ-ға қол қойып, оны 1998 жылы маусымда бекітті. Ал 1997 жылы қаңтарда ЯҚТШ-ға қосылды. ЯҚТШ бойынша кепілдіктерді қолдану туралы келісімге қол қою жөніндегі мәселеге дайындалу, Тәжікстанның МАГАТЭ мүшелігіне өту және Орталық Азиядағы ЯҚАА туралы шартқа қосылу үшін 1999 жылы тамыз айында республика үкіметінің қаулысымен МАГАТЭ-мен өзара іс-қимыл жөніндегі мемлекеттік комиссия құрылды.

1997 жылы желтоқсан айында “Қару-жарақты, әскери техниканы және қосарланған мақсаттағы өнімдердің экспортын мемлекеттік бақылау туралы” Заң қабылданған болатын. Бұл заң республика қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін әрі жаппай қырып-жоятын қаруды таратпау тәртібін нығайту және осы елдің халықаралық міндеттемелерін орындау үшін де қабылданған-тын.

Тәжікстан Республикасы Үкіметінің шақыруы бойынша елде қалыптасқан радиациялық жағдаймен танысу мақсатында 2000 және 2001 жылдары МАГАТЭ миссиясы келіп кетті. Аталған ұйым мамандарының жұмысы нәтижесінде негізгі қорытындылар мен ұсыныстары бойынша келешекте атқарылуы тиіс міндеттердің жалпы жоспары жасалды. Ол жоспар бойынша, ядролық және радиациялық қауіпсіздік саласындағы ұлттық саясатты қалыптастыру; ЯҚТШ-ға және Орталық Азияда ЯҚАА туралы шартқа байланысты “Кепілдіктер туралы келісімге сәйкес” барлық ядролық материалдар мен жабдықтарды бақылау мен есепке алудың ұлттық жүйесін жолға қою қажет.

Ауғанстан Тәжікстанның ең жақын көршісі болғандықтан бұл республикаға экспорттық бақылау мәселесіне өте үлкен көңіл бөлу қажет. Ал Ауғанстандағы саяси жағдайдың әлі де болса толық тұрақталмағандығын ескерсек, бұл мәселенің өзектілігі мен маңыздылығы арта түсетіні айтпаса да белгілі. Экспорттық бақылаудың негізгі буындарының бірі болып табылатын кедендік бақылау қызметі екенін ескерсек, ол заңсыз айналымның жолын кесуге арналған ең озық жабдықтармен қамтамасыз етілуге тиіс. Өкінішке орай, әзірше Тәжікстанның кеден қызметі мұндай құрал-жабдықтарға қол жеткізе алмай отырғанын мойындауға тура келеді.

Тәжікстан экономикасының тірегі әрі басты салаларының бірі тау-кен өнеркәсібі болып табылады. Оның өткендегі қызметі Амудария мен Сырдария өзендерінің жоғарғы ағысында және тікелей адамдар қоныстанған өңірлерде радиоактивті қалдықтардың (РАҚ) жиналып қалуына алып келді. Соңғылардың Тәжікстанмен көршілес елдерге де, яғни аймақтық сипаттағы экологиялық зиян әкелуі мүмкін екені түсінікті. Қазіргі уақытта РАҚ-ның көлемі жүздеген миллион тонналармен және шоғырлану ауқымы жүздеген гектарлармен есептеледі. Олардың арасында бірінші кезекте Исфара, Чкаловск, Табошар, Адрасман және Ходжент бар. Аталған РАҚ-тар екінші рет қайта өңдеуден өткізіліп ядролық қондырғыларға арналған материалдар алу үшін көрші мемлекеттерге заңсыз шығарылуы мүмкін.

Халықаралық қауымдастық ядролық қару таратпау тәртібіне қауіп төндіру мүмкіндігіне байланысты ядролық немесе басқа радиоактивті

материалдардың заңсыз айналымының етек алу фактілеріне алаңдаушылық білдіруде. Бұл тұрғыдан алғанда Еуропалық Одақ та сырт қалмады. Орталық Азия республикаларында ядролық қару жоқ болғандықтан, Еуропалық Одақ аймақтағы ядролық қауіпсіздік мәселесі негізінен атом электр станцияларды пайдалануға қатысты деп есептеп және бұл мәселе аймақтағы экологиялық қауіпсіздікпен тығыз байланысты, себебі ядролық электр станцияда орын алуы мүмкін апаттың салдары қоршаған ортаға әрі халық денсаулығына зиянды әсер береді деген дәлел келтірді.

Еуропалық Одақтың Орталық Азия елдеріне арналған ядролық қауіпсіздік жобасын жүзеге асыру ТАСИС бағдарламасы шеңберінде жүзеге асты (ядролық реакторларға арналған материалдарды бақылау). Алғаш рет ТАСИС-тің ядролық қауіпсіздік бағдарламасы шеңберінде Ақтаудағы шапшаң нейтрондағы реактор қауіпсіздігін қамтамасыз ету бағдарламасы іске асырылды. Сондай-ақ ондағы отын элементтерін бақылау жүйесі сыннан өткізілді. Еуропалық Одақ тарапынан ядролық материалдарды тасымалдау жүйесін жетілдіру саласында көмек көрсетілген елдердің бірі – Қазақстан болды. ТАСИС бағдарламасы шеңберінде ядролық отын мен басқа да ядролық материалдарды тасымалдаудың барлық тұстары бойынша ақпарат алмасу мақсатында семинар ұйымдастырылды. Жалпы, аталған жобаны іске асыру үшін Қазақстанға Еуропалық Одақ тарапынан 9,5 млн еуро бөлінді [2].

Еуропалық Одақ тарапынан әртүрлі жобалар бойынша көрсетілген көмек негізінен еуропалық мамандар жағынан консультациялық қызмет, сараптамалық жобалар, аймақ бойынша әртүрлі салада мәліметтер жинау, техникалық-экономикалық негіздеме әзірлеу, үкіметтік құрылымдар мен әкімшілік өкілдерін, жергілікті мамандарды тиімді менеджментке үйрету арқылы іске асырылды. Сондықтан Еуропалық Одақтың жобаларды дамытуға тікелей қаржылай салымдары айтарлықтай көп емес.

Еуропалық Одақтың үлгісінде тасымалдау жобаларын, экологиялық бағдарламаларды, ядролық қауіпсіздік жөніндегі бағдарламаларды әзірлеу және оларды жүзеге асыру, әртүрлі салада, соның ішінде ядролық қару таратпау саласында аймақ елдері арасында ынтымақтастықты

тереңдетуге жәрдемдесетін интеграциялық фактор бола алатындығына күмәндануға болмайды.

Жаппай қырып-жоятын қарудың тарап кету ықтималдығына жаңа тәуелсіз мемлекеттер, соның ішінде Орталық Азия елдері де әжептәуір жауапкершілікпен қарай бастады. Олар ядролық материалдарды физикалық қорғау, есебін жүргізу мен бақылау және экспорттық бақылау саласында екіжақты және көпжақты ынтымақтастыққа мүдделілік танытуда. Саяси тұрғыдан алғанда орталық-азиялық бес республиканың үкіметтеріне МАГАТЭ-нің сенімді мүшесі ретінде танылу төтенше маңызды, өйткені бұлардың барлығы өздерінің бейбіт мақсаттағы ядролық бағдарламалары мен жобаларына өте қажетті халықаралық қолдауға зәру. Аталған елдердің үкіметтері берік экспорттық бақылау жүйесі оларға қолайлы сауда серіктесі беделіне ие болуға жәрдемдесетінін жақсы түсінеді. Бұл өз кезегінде батыстық нарыққа және технологияларға қол жеткізуге жол ашады.

Орталық Азия елдерінің экономикасы депрессиялық жағдайдан біртіндеп шыға бастады. Аймақ мемлекеттерінің кейбірінде экономикалық ілгерлеуді білдіретін белгілердің шеті көрінуде. Орталық Азия республикалары экономикасын дамытудың басым бағыттарының бірі – жоғары технологияны пайдалану негізінде өндіріс үрдісін жеделдету болып табылады. Осы қағиданың негізінде аталған елдер ғылыми-техникалық ақпарат алмасуға қолғабыс ететін халықаралық шаруашылық байланыстарды кеңейтіп жатыр. Бұл тұрғыдан алғанда, орталық-азиялық республикаларда экспорттық бақылау жүйесін енгізу және оны жетілдіру шаралары, ядролық қаруды қоса есептегенде, жаппай қырып-жоятын қарудың таралу қаупін жете түсінуден туындап отыр. Ядролық материалдардың бақылаусыз таралуы, алаңдаушылық тудырып отырған “сенімсіз” мемлекеттерге немесе бұдан да жаманы, лаңкестік топтардың қолына түсуін және оның қолдануына алып келуі мүмкіндігін жоққа шығаруға болмайды.

Орталық Азия аумағында Қазақстандық “Казатомпром” ҰАК, Қырғызстанның “Қара-Балта тау-кен комбинаты” және Тәжікстанның “Востокредмет” өндірістік бірлестігімен тығыз серіктестік орнатқанын айтуға болады. Аталған республикалармен және комбинаттармен тиісті

үкіметаралық келісім шарт жасасқаннан кейін «Казатомпром» солардың негізінде табиғи уран концентратын қайта өңдеу үшін жөнелте бастады [3]. Бірақ Өзбекстан жағы достастық рухына мүлде сай келмейтін әрекеттерді жиі-жиі жасайды.

2003 жылдан бастап атом электр станцияларына отын ретінде пайдаланатын уран концентратын шығаратын «Заречное» атты бірлескен (Қазақстан – Ресей – Қырғызстан) кәсіпорын жұмыс істей бастады. Кәсіпорын құрылтайшылары отандық «Казатомпром» ҰАК (45 % акциясы), Ресейлік «Атомредметзолото» (45 %) және Қырғызстандық Қара-Балта тау-кен комбинаты (10 %). Шикізат қазып алу жұмыстары қорының көлемі шамамен 19 мың тонна құрайтын Оңтүстік Қазақстандағы «Заречное» кен орнында жүргізіледі дағы, оны өңдеуге Қырғызстандағы Қара-Балта тау-кен комбинатына жөнелтіледі. КСРО кезінде бұл кәсіпорын уран концентраттарын өндіретін жетекші ұйым болған еді, ал қазіргі уақытта Ресейдегі АЭС-на тұрақты қамтамасыз етуші болып табылады. Қазіргі кезде Ресейде АЭС-да 29 реакторлық қондырғылар жұмыс істеуде және олар жылына 4 мың тонна уран тұтынады. Сонымен қатар аталған кәсіпорынның өнімі Польша, Венгрияға да жеткізіледі. Комбинат мамандарының пікірінше, алғашқы кезеңде (2003-2006 жылдары) «Заречное» бірлескен кәсіпорны жылына 500 тонна дайын өнім өндіретін болады. Кейін өндіріс көлемін жылына 700-800 тоннаға дейін жеткізу жоспарланып отыр [4].

Қазақстан үкіметінің экспорттық бақылау мәселесіне жауапкершілікпен назар аударуды талап ететін мәселе ретінде қабылдайтындығының дәлелі бола алатын маңызды шара ретінде 1998 жылы қараша айында Астанада, Қазақстанның энергетика, индустрия және сауда министрлігі мен АҚШ-тың сауда министрлігі ұйымдастырған «Орталық Азия және Кавказ елдеріндегі экспорттық бақылау мен жаппай қырып-жоятын қаруды таратпау мәселелері бойынша халықаралық аймақтық форумның» өткізілуін атап өту керек. Бұл форумның басты мақсаты – ядролық қарудың таралу қаупімен байланысты аймақтық мәселелерді талқылау, Орталық Азия елдеріндегі экспорттық бақылау жүйесін құру, аталған мәселелер бойынша аймақтық ынтымақтастықты жолға қою міндеті жөнінде пікір алмасу. Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан

және Тәжікстан өкілдері қатысқан басқосуда экспорттық бақылау мен ядролық қару таратпау саласындағы саясаттың құқықтық негізі, лицензиялау, экспорттаушы мен мемлекеттік мекемелер арасындағы өзара әрекеттестік мәселелері талқыланды.

Қазақстандағы ядролық және басқа да радиоактивті материалдарды бақылау жүйесін қалыптастыру тәжірибесі Орталық Азия елдеріндегі кейбір мәселелерді шешу жолдарын анықтауға мүмкіндік береді. Орталық Азия елдері қолға алған интеграциялық үрдістер тұрғысында өздерінің және ядролық қару таратпау тәртібін қолдаушы мемлекеттердің мүдделеріне бірдей жауап беретін ядролық және басқа да радиоактивті материалдарға бақылаудың бірлескен үлгісін жасау қажеттігі туындап отыр.

1998-2013 жылдары өткізілген Орталық Азия елдеріндегі экспорттық бақылау мен жаппай қырып-жоятын қаруды таратпау мәселелері бойынша халықаралық, аймақтық форумдардың ұсыныстарын орындау шараларына талдау, аталған елдерде экспорттық бақылаудың ұлттық жүйесін жасау жөніндегі жұмыстардың белгілі бір оң нәтиже бергеніне қарамастан, бұл шаруа тиянақсыз жүргізіліп келе жатқанын көрсетті. Мысалы, ядролық материалдарды физикалық қорғау және экспорттық бақылау мәселелері, осы саладағы заңнаманы жетілдіру, унификациялау, Орталық-азиялық ынтымақтастық ұйымы шеңберінде экспорттық бақылаудың ұлттық тізімдерін әзірлеу сияқты мәселелер аталған құрылымға қатысушы мемлекеттер басшыларының кездесуінде талқыланды.

Орталық Азия өңіріне қатысты келеңсіз жағдайлардың қатарына сыртқы факторларды да ұмытпау керек. Осы аймақтың саяси тұрақтылығына қауіп төндіретін сыртқы қатерге бес мемлекеттің қолайлы географиялық жағдайы ядролық материалдар мен «қосарланған мақсаттағы» өнімдерді тасымалдау үшін пайдалану ықтималдығын жатқызуға болады. Құрылған ядролық қарусыз аумағының көлемі айтарлықтай үлкен. Ол бес мемлекеттің аумақтарын қамтиды. Ауқымды кеңістікте халықтың тығыз орналаспауы (бұл, әсіресе Қазақстанға қатысты) және ондағы инфрақұрылымның жетілмегендігі қадағалау қызметін өз деңгейінде атқаруға әсер етпей қоймайды. Оның үстіне жоғарыда айтылған

экспорттық бақылаудың ұлттық жүйелердің дамымағандығы, әлі де болса кеден және шекара қызметтерінің тиісті дәрежеде ұйымдастыру шараларын қамтамасыз ету мәселелері бар. Айталық, Орталық Азияның бес республика шекарасының ұзындығы (Каспий жағалауы шекарасын қоспағанда) ұзындығы 12 730 шақырымды құрайды. Әрине, мұндай зор аумақтың қауіпсіздігін қамтамасыз ету оңай шаруа емес екендігі түсінікті, бірақ ол елеусіз қалмауға тиіс.

Қазіргі уақытта Орталық Азия республикаларында экспорттық бақылау міндеттерін шешу халықаралық және донорлық ұйымдардың

қаржысына мұқтаж. Олар мемлекеттік құрылымдар мен ведомстволарға техникалық көмек көрсету арқылы экспорттық бақылау мәселелері жөніндегі жұмыстарды қолдап, жандандырып отырады. Бұл көмектің өзі шексіз емес екендігін ескеру қажет. Сондықтан ядролық және басқа да радиоактивті материалдарды бақылаудың ұлттық тиімді жүйесін құру қажет және оны қалыптастыру үшін Орталық Азия елдерінің күш-жігері мен тәжірибесін біріктіру керек. Сонда ғана мемлекеттердің ядролық материалдарды бақылау жүйесін құруда әрі ядролық қару таратпау саласындағы саясаты шынында да нәтижелі болмақ.

Әдебиеттер

- 1 Поттер У. Оценивая опасность ядерных хищений из государств бывшего Советского Союза // Ядерный контроль. – 1996. – №13. – С. 10-14.
- 2 Центральная Азия во внешней политике Европейского Союза / под ред. Ж.У. Ибрашева. – Алматы, 2004. – С.175.
- 3 Кабаев С. НАК “Казатомпром” в системе экспортного контроля Казахстана // Материалы международной конференции “Экспортный контроль ядерных передач в странах Центральной Азии”. – Алматы, 2001. – С. 20-21.
- 4 Создано совместное предприятие по добыче урана // Электронный новостной бюллетень «Ядерная Россия сегодня». – 2002. – 12 ноября // <http://www.pircenter.org/>

References

- 1 Potter U. Ocenivaja opasnost' jadernyh hishhenij iz gosudarstv byvshego Sovetskogo Sojuza // Jadernyj kontrol'. – 1996. – №13. – S. 10-14.
- 2 Central'naja Azija vo vneshnej politike Evropejskogo Sojuza / Pod red. Zh.U. Ibrasheva. – Almaty, 2004. – S.175.
- 3 Kabaev S. NAK “Kazatomprom” v sisteme jeksportnogo kontrolja Kazahstana // Materialy mezhdunarodnoj konferencii “Jeksportnyj kontrol' jadernyh peredach v stranah Central'noj Azii”. – Almaty, 2001. – S. 20-21.
- 4 Sozdano sovместное predpriјatie po dobyche urana // Jelektronnyj novostnoj bjulleten' «Jadernaja Rossija segodnja». – 2002. – 12 nojabrja // <http://www.pircenter.org/>

УДК 327 (430+510)

М.Ш. Губайдуллина*, Д. Карипжанов

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: maragu@mail.ru

**Кибернетические и сетевые войны:
подходы к информационному противодействию
(опыт Германии и Китая)**

В условиях системного разлома международных отношений информационное противоборство, в частности кибернетические и сетевые войны, приобретают особое значение, сравнимы с «традиционной» войной. Кибер- и сетевые операции направлены либо на защиту своих информационных систем, либо на атаку противной стороны с тем, чтобы затруднить или сделать вообще невозможным принятие им верных решений. Кибервойны не имеют четких национальных и географических границ. Объектом их воздействия оказываются как военные, так производственные и гражданские сети, равным образом политическое и государственное управление. Объектом их воздействия оказываются как военные, так и производственные (сфера экономики, хозяйственные объекты) и гражданские сети, равным образом политическое и государственное управление. Специальные кибернетические подразделения, созданные в Германии и Китае, имеют общие и отличительные особенности. Признается, что неотложной задачей является разработка международного механизма, норм и правил информационного обмена, исключающих проявление сетевого доминирования, вторжения, кибернетических войн и конфликтов.

Ключевые слова: кибернетическая война, кибернетические подразделения, «Computer Network Operations» Германии, «синяя армия» Китая.

М.Ш. Губайдуллина, Д. Карипжанов

**Кибернетикалық және желілік соғыс:
ақпараттық қарсы әрекеттердің ұстанымдары
(Германия мен Қытай тәжірибесі)**

Халықаралық қатынастардағы жүйелік құлдырау жағдайында ақпараттық қарсыластық, атап айтқанда, кибернетикалық және желілік соғыстар «дәстүрлі» соғыспен тең келерлік маңызға ие болып отыр. Кибер және желілік әрекеттер ақпараттық жүйені қорғауға немесе қарсы тараптың жұмысына кедергі жасауға, тіпті, дұрыс шешім қабылдау мүмкіндігіне тосқауыл болуға бағытталған. Киберсоғыстардың нақты, ұлттық және географиялық шекарасы жоқ. Олардың әсер ету объектілері әскери, тіпті, өндірістік, азаматтық желілер, сонымен қатар саяси және мемлекеттік басқару салалары болуы мүмкін.

Германия мен Қытайда әдейі ұйымдастырылған кибернетикалық бөлімшелердің ұқсастықтары мен ерекшеліктері бар. Кибернетикалық соғыстар мен қақтығыстардың және жүйелік басымдылықтың алдын алу үшін ақпараттық алмасудың ережелері мен нормаларын, халықаралық механизмін жасау қажеттігі маңызды болып отыр.

Түйін сөздер: кибернетикалық соғыс, кибернетикалық бөлімшелер, Германияның «Computer Network Operations», Қытайдың «көк әскері».

M. Gubaidullina, D. Karipzhanov

**Cyber and network war: approaches to information struggle
(the experience of Germany and China)**

In the context of international relations system fault information warfare, and in particular cyber network war, are of particular importance, comparable to the "traditional" war. Cyber and network operations are directed either to protect their information systems, or to attack the opposing party in order to make it difficult or even impossible to take them right decisions. Cyber wars do not have clear national and geographical boundaries. The objects of their impact are

military and production (economic sphere) and civic networks, likewise political and public administration sphere. Cybernetic special units established in Germany and China have common and distinctive features. It is recognized that urgent task is to develop an international mechanism, norms and rules information exchange network exclusive manifestation of domination, invasion, cyber wars and conflicts.

Key words: cyber war, cyber division, «Computer Network Operations» Germany, "blue army" of China.

Введение

Информационные аспекты развития современного общества и IT-технологии напрямую связаны со сферой национальной безопасности, находятся в центре пристального внимания интересов различных стран, имеют механизмы идеологического воздействия на общественное сознание. В киберпространство втянута сегодня большая политика, правительственные, финансово-экономические, военные учреждения и многое другое. Особенную актуальность развитие данной темы получает в связи с событиями «арабской весны» на Востоке, Афганистане, в Украине и др.

Практически одновременно с Германией, официально сообщившей о создании особого киберподразделения – войск «нового поколения» (CNO), военное ведомство КНР подтвердило факт образования государственного формирования – «сетевой синей армии» с целью защиты безопасности интернет-пространства.

Активное сотрудничество спецслужб Германии и Китая выражается, в частности в том, что министерство государственной безопасности (МГБ) КНР и Федеральная разведывательная служба (BND/БНД) Германии налаживают совместную деятельность, в первую очередь в Азии, официально обмениваются аккредитованными резидентами. Сотрудники китайской разведки проходят стажировки в центре Федеральной разведывательной службы (BND) г. Пуллах (Pullach), что недалеко от Мюнхена. Резидентурам БНД разрешена совместная работа с резидентурами МГБ Китая в государствах Южной и Восточной Азии. Одним из важных направлений приложения совместных усилий спецслужб Китая и Германии является работа в странах Центральной Азии. Это связано с озабоченностью Китая ростом пантюркистских и фундаменталистских настроений, во многом инспирируемых спецслужбами Турции [1]. Казахстан оказывается под прямым или опосредованным «прицелом» пересекающихся в центральноазиатском регионе кибер-интересов.

Кибер- и сетевые войны: сфера действия

Войну в кибернетическом (виртуальном) пространстве относят к специфической, высшей форме информационной войны, где она принимает различные формы [2]. Кибер- и сетевые войны появились сравнительно недавно, их относят к войнам нового типа, так как традиционная цель войны – использование в своих интересах потенциала и ресурсов побежденных, достигается таким образом, что предполагаемый противник побеждается без открытого боя, не физически, а психологически или ментально.

В поле действия кибервойны (прежде всего это компьютерный терроризм) входит осуществление диверсий против гражданских объектов противной стороны. Ввод случайных ошибок в пересылку данных, ведение тайного мониторинга сетей, несанкционированный доступ к закрытым данным и др. действия могут привести к тотальному параличу сетей, перебоям связи, беспорядкам, колоссальному материальному ущербу, катастрофам, человеческим жертвам. Кибернетическая война является, кроме прочего, определенной концепцией ведения войны с использованием моделей и имитации в реальном времени, в ходе которых апробируются различные сценарии боевых действий, новые тактические приемы на представленных моделях. Средством (оружием) проведения операций служат компьютерные вирусы и другое программное обеспечение. В целом, кибероружие в совокупности с иными угрозами увеличивает ряд вызовов международной безопасности.

Цель сетевых войн направлена на психологическое подавление социумов и армий противника. На бесконечном интернет-пространстве проводятся спецоперации, способные дезорганизовать и/или дестабилизировать энергетическую или транспортную систему крупного города, страны, группы государств. Так, серверы спецслужб, Пентагон, крупнейшие корпорационные и т.д. довольно часто подвергаются хакерским атакам. Секретная информация, обнародованная ресурсом WikiLeaks, открыла до-

ступ к данным конкурентов (или противников). Наибольшее число взломов касается банковских счетов, финансовых и деловых центров. В результате значительно слабеют их позиции, особенно при взламывании сетей с целью экономического шпионажа.

Первые данные о деятельности кибервойск стали известны сравнительно недавно. В 1991 г. США применили ИВ в ходе войны в Персидском заливе, затем в военных действиях в Косово. Дезинформация, распространявшаяся с самолетов и спутников союзников и СМИ, искажала информационные потоки Ирака, вызвала чувство страха, панику у его населения. В интересах безопасности США используют различные формы воздействия на «противную» сторону, включая сеть Интернет в качестве психологической атаки и как систему раннего политического предупреждения. На случай возникновения конфликтных ситуаций в разведывательном управлении минобороны США подготовлен план возможных действий по распространению среди населения дезинформации и направленных сведений с целью провоцирования выгодных для США изменений [3].

Кибернетические подразделения для специальных сетевых операций

Планы, обосновывающие создание в структуре военных ведомств специальных кибернетических подразделений с целью слежения за информационными сетями и другой электронной инфраструктурой, впервые появились в западных странах в конце XX века. Необходимость формирования кибервойск для ведения кибер-войн обосновал бывший министр обороны США Уильям С. Коэн: «История дала нам выбор; наука дала нам шанс; любовь к родине обязывает нас протянуть руку в будущее и нам осуществлять его» [4]. Так появился генеральный план по созданию «Научно-технической Армии» (ASTMP) – стратегическое звено, расположенное между департаментом технологического планирования министерства обороны (МО) США и планом главного командования армии и подчиненных ей командных подразделений. В основе генплана лежит общая оперативная концепция развития будущих ресурсов армии – «ArmyVision-2010» («Видение армии будущего–2010»). Согласно плану, отрабатываются модели по использованию армией техноло-

гических возможностей для достижения новых уровней эффективности: (1) защита вооруженных сил, (2) информационное доминирование, (3) решительные действия, (4) формирование темпа сражения, (5) проектирование вооруженных сил, и (6) поддержка вооруженных сил [5].

Создаваемые специальные киберподразделения призваны вывести из строя электронные системы управления. Поэтому в информационно-психологической войне широко используется потенциал хакеров. С их помощью находят слабые места в системе безопасности компьютерных сетей. К примеру, в литературе приводится эффект «арабской весны», которая началась в 2011 г., но была подготовлена намного раньше, и до сих пор не завершилась. Возможно, объектом сетевого вмешательства сегодня является Украина.

Вместе с тем, прослеживаются небезынтересные закономерности сетевой войны или противоборства:

- начинаются они не в момент напряженного противостояния сторон, а намного раньше, в периоды стабильности и мира или в предкризисные годы;
- по длительности сетевые операции занимают больше времени, но в итоге достигается поставленная цель: абсолютный контроль над всеми участниками международного процесса в данный исторический период и в данном пункте;
- чем страна более развита, тем более она уязвима для сетевых операций. Информационные системы развитых стран менее защищены от хакерских атак.
- эффект разрушения информационных систем сравним с военными разрушениями.

Кибернетические подразделения имеются на службе у сравнительно небольшого числа стран, они имеют как общие черты, так особенные различия. Наряду с США и Израилем, они созданы и в России, а вначале о своей деятельности официально было заявлено в Германии и в КНР. Остановимся на этих двух странах и некоторых тенденциях развития кибер-войск.

Мотивация, заставляющая Германию и Китай проводить углубленную модернизацию автоматизированных систем управления вооруженных сил (ВС), вполне объяснима. Обе страны стремятся не отставать от основных тенденций развития информационных технологий

и от своих конкурентов. За последние десять лет отмечается перевод практически всей системы коммуникаций вооруженных сил КНР и ФРГ на современные оптико-волоконные технологии, как наименее подверженные вторжению и наиболее помехозащищенные линии связи. Однако взломы компьютерных сетей ряда важнейших лабораторий, корпораций и военных структур фиксируются регулярно. Происходит своеобразная апробация помеховых «атак» войск противника, то есть информационного подавления других систем: внедрение в управляющие системы какого-либо вредоносного программного обеспечения и вирус, к примеру, атакует средства управления электро- или водоснабжения определенного района. В итоге «противник» вынужден тратить силы на ликвидацию последствий такой диверсии, а не на продолжение войны.

Германские войска «нового поколения» («Computer Network Operations»)

В конце 2011 г. было заявлено о полной боевой готовности немецкого Бундесвера к ведению кибернетической войны. В 2012 г. министр обороны ФРГ доложил парламенту о создании специального подразделения армии для ведения «наступательных» операций в кибер-пространстве [6]. Еще раньше, в 2006 г. на закрытой военной базе под Райнбахом (недалеко от Бонна) было сформировано первое подразделение «Computer Network Operations» (CNO), которое должно было специализироваться на кибер-войнах. CNO стало первым официально признанным подразделением в Европе (по некоторым данным – в мире, прим. М.Г.). Отряд «хакеров» (кибер-солдат) CNO вначале насчитывал более 100 человек, которые в изоляции от внешнего мира проходили подготовку в испытательных центрах по специальной программе, в том числе по «симуляции кибер-атак в лабораторных условиях».

В течение 2006 и 2007 гг. было модернизировано около 1000 автоматизированных рабочих мест (АРМ) в Главном штабе (ГШ), включая объединенное оперативное командование бундесвера и командование сил оперативного задействования, также оперативные командования видов ВС и отдельных объектов ОСО, в частности разведывательного центра Бундесвера и управления геоинформационной службы.

В настоящее время «достигнута способность действовать во враждебных сетях», то есть CNO

непосредственно готовы к выполнению военных операций. Только теперь войска «нового поколения CNO» развернуты под единым военным командованием Бундесвера, являются специальным подразделением армии Германии, ориентированы на защиту от кибер-атак сетевых инфраструктур значимых объектов, а также операций в глобальной сети Интернет наступательного характера.

Немецкое представление об информационной войне объединяет наступательную и оборонительную составляющие в единое целое для достижения национальных интересов. Все средства управления и связи, опознавания и оповещения, обработки и анализа данных разведки должны быть сведены в единую центральную рабочую сеть управления операциями (Vernetzte Operationsführung). Управление средствами массовой информации является особенностью немецкого представления об информационной войне. Кроме того, специалисты Федеративной Республики Германии отдельно вводят понятие экономической информационной войны. При определении угроз и возможных ответных действий, иностранные государства рассматриваются отдельно от негосударственных объединений (политические партии, международные организации и средства массовой информации), преступных сообществ (организованные преступные группы, хакеры и т.д.), и индивидуумов (включая религиозных фанатиков и др.) [1].

В новых международных условиях задачи Бундесвера меняются. С учетом внедрения современных достижений в области управления, связи и информатизации разрешено использовать контингенты германских войск за пределами национальной территории, а также требований руководства Североатлантического союза. Основным органом, который определяет политику в сфере разработки, внедрения, эксплуатации и организации управления средствами, в вооруженных силах (ВС) Германии является федеральное ведомство управления и информационной техники Бундесвера. Оно входит в состав военной администрации минобороны ФРГ, и напрямую подчинено директору по информационным технологиям в аппарате министра обороны. Оперативное обеспечение и управление информацией всех звеньев, начиная с руководства

страной до штабов лежит на органах военной разведки «Жасмин» (JASMIN), центре бундесвера по контролю за соблюдением договоров в военной области «Верис» (VERIS) и др. [6].

С 2006 г. применяется технология «Сина» (SINA – Sichere Inter-Netzwerk Architektur), которая позволяет организовать параллельно работу с информацией различных категорий секретности по стандартам, принятым как в бундесвере, так и в ОВС НАТО. Ее успешно апробировали в ноябре 2006 г. в ходе учений по проверке готовности германо-голландско-финской БТГ к выполнению задач по планам военного руководства Евросоюза. Известно о двух отдельных сетевых домена с разграничением доступа к информации с грифом «Секретно» и «Секретно ЕС». Первый из них предназначен для обмена информацией между командованием сил оперативного задействования бундесвера и командующими германскими контингентами, а второй – для органов управления сил реагирования Евросоюза.

В 2007-2017 гг. в Германии осуществляется коренная модернизация и обновление информационной и коммуникационной системы национальных ВС в соответствии с концепцией НАТО «Единое информационное пространство» (NATO Network Enabled Capability/NEEC). Конечная цель реализации концепции «Единое информационное пространство НАТО» состоит в создании необходимых и достаточных условий для достижения подавляющего военного превосходства НАТО над любым вероятным противником.

Немецкие специалисты завершили оргтехнические мероприятия по подключению к международной компьютерной сети Интернет германского правительства. Здесь участвуют немецкий Telecom, концерны Bertelsmann и Axel Springer, которые одновременно являются соучредителями совместного предприятия America Online-Europe. Тем самым они оказывают существенное влияние на действия американцев в информационном пространстве Европы. По оценкам германских специалистов, полная интеграция систем управления и связи, включая АСУ видов ВС, займет еще около десяти лет. Тем не менее, предпринимаемые Германией в последнее время энергичные и последовательные меры по осваиванию нового информацион-

ного пространства, позволяют утверждать, что ФРГ уже составляет определенную конкуренцию США в рамках европейского континента. Так, в феврале 2013 г. федеральное агентство оборонных технологий Германии заказало партию из 60 комплектов «Гладиус», рассчитанных на 600 солдат. Контракт обошелся в стоимость 84 млн евро. Тестовую партию из 30 комплектов предполагалось апробировать в Афганистане в 2013 г. [7].

Китай: апробация виртуальных атак и войн в современных условиях

Китай приступил к созданию собственных кибер-войск («сетевая синяя армия») вслед за западными странами. Заявлено, что защита безопасности сетевых ресурсов «отвечает закону и правовым нормам», апробируется их опыт и вырабатывается модель тренировок по борьбе с кибер-атаками. По мнению военных экспертов КНР, «сетевой синей армией» называют войска во время тренировок, которые выступают в качестве мер предосторожности в борьбе с кибер-атаками (генерал-майор Ло Юань, заместитель секретаря Академии военных наук КНР; Ли Ли, военный эксперт Национального университета обороны). Выбор синего цвета для китайской сетевой армии объясняется так: «Западные страны привыкли называть атакующие подразделения красными. «Сетевая синяя армия» не имеет никакого специализированного назначения» (Ген Яньшэн, представитель министерства обороны КНР). «Синий цвет» китайских кибервойск не носит какой-то специальный смысл, это всего лишь обозначение для распознавания различных войск, «не нужно преувеличивать значение цвета» (Тэн Цзяньцзюнь, научный сотрудник Института по изучению международных вопросов) [8].

Руководство НОАК считает, что одним из основных факторов, оказывающих существенное влияние на разрешение конфликтных ситуаций, является превосходство над своими противниками в кибернетической сфере. Центральный военный совет еще в 2002 г. принял решение об активизации усилий на развитие возможностей страны по ведению борьбы в киберпространстве, что было закреплено в Национальной военной стратегии Китая (Military Strategic Guidelines) [9].

В «Белой книге» КНР по национальной обороне говорится о том, что правительство уделя-

ет большое внимание использованию технологий военной промышленности в мирных целях. Оно поощряет и поддерживает оборонную науку, технику и промышленность в выявлении их преимуществ в технологиях и кадрах, развивает военно-гражданскую технику и промышленность на основе высокой науки и новейших технологий, что действительно содействует строительству народного хозяйства. Система военной связи переводится на современные цифровые технологии и телекоммуникационное оборудование, которое в перспективе сможет оперативно управлять повседневной деятельностью объединений и соединений, а также позволит отслеживать ход оперативной и боевой подготовки.

Командование НОАК, определяя подготовку к ведению информационной войны в качестве главной тенденции в реформировании китайских вооруженных сил, выделило на перевооружение армии 17 млрд. долларов США. При этом принято решение за счет переоснащения ВС современными видами вооружений, включая новейшие средства радиоэлектронной борьбы и информационного противодействия, в течение трех лет сократить численность ВС на 500 тысяч человек. На предполагаемых театрах военных действий будут оборудованы информационные сети с соответствующим набором баз данных.

Военные специалисты Китая под термином «информационная война» подразумевают «переход от механизированной войны индустриального возраста к войне решений и стиля управления, войне за знания и войне интеллекта». В основу концепции информационной войны положены уникальные китайские представления о войне в целом, прежде всего труды философа Сун Цзы («Искусство войны»), также представления о ведении войны на стратегическом, оперативном и тактическом уровне. В современной концепции кибер-войны важная задача отводится совершенствованию функции, миссии и правил армии в сетевой войне, улучшению объектов сетевых военных операций.

В 2002 г. военно-политическое руководство КНР возложило функции организации оборонительных и наступательных действий в киберпространстве на Третье и Четвертое управления Генерального штаба НОАК (ГШ). Третье управ-

ление ГШ отвечает за организацию и проведение радио- и радиотехнической разведки («прослушивание» радиоканалов и иные виды получения информации при помощи технических средств), а также разведки в киберпространстве. Это управление несет ответственность за обеспечение кибер-безопасности НОАК. В ведение Четвертого управления ГШ НОАК находится организация и проведение наступательных операций в киберпространстве. На оба управления работает не менее трех научно-исследовательских институтов и двенадцать оперативных бюро. В 2010 г. в состав «кибернетических войск» Китая вошло Управление информатизации, его целью является осуществление общей координации в IT-сфере [9].

Китай, обладая высоким научным потенциалом, опытным квалифицированным персоналом и современной материальной базой, необходимыми для успешного проведения исследований в IT-сфере, широко сотрудничает с ведущими научными институтами и организациями, проводящими исследования в сфере «критических технологий». В результате такого взаимодействия КНР становятся доступными передовые исследования и технологии, а также телекоммуникационные системы военного и двойного назначения. Успешно развиваются военные отношения между Китаем и Европейского союза. НОАК поддерживает консультации и проводит совещания по вопросам безопасности с органами обороны и соответственными военными органами Австралии, Франции, ФРГ, Индии, Японии, Казахстана, Кыргызстана, Пакистана, России, Таиланда, Великобритании и США.

Кибер-шпионаж Китая

Общеизвестно, что хакеров Китая считают одними из сильнейших компьютерных специалистов в мире. При этом вопросы по кибертехнологиям держатся под контролем высшего политического руководства страны. Быстро растущая экономическая мощь Китая заставляет по-своему реагировать на данный факт мировые державы.

В западных СМИ высказывается подозрение относительно китайских кибер-подразделений и их деятельности в качестве «хакеров». Высокопоставленные чиновники ряда государств периодически выступают с обвинениями в адрес КНР о проводимом кибершпионаже, об оказа-

нии воздействий на объекты критически важной инфраструктуры, о том, что Китай обладает высоким потенциалом для проведения подобных операций в киберпространстве [10]. В подтверждение, в 2013 г. был распространен детальный доклад компании «Мандиан» (Mandiant), которая в течение семи лет расследовала большое количество инцидентов, связанных с несанкционированными проникновениями во внутренние сети различных организаций и их компьютеры по всему миру.

Большинство нарушений компьютерной безопасности классифицируются как «самые современные стойкие угрозы» (Advanced Persistent Threat, АРТ). Вина возложена на некую китайскую организацию, специализирующуюся по промышленному шпионажу. При этом в 2010 г. отмечалось, что «китайское правительство могло санкционировать шпионскую деятельность, но не существует способа, который бы позволил выяснить степень его причастности к этому делу». А в докладе «Мандиан» 2013 г. утверждается, что группа китайского происхождения осуществляет операции кибер-шпионажа в отношении компаний обширного диапазона деятельности: это систематическая кража сотен терабайт данных у 141-й организации, которые охватывают 20 основных отраслей промышленности [11]. Группа АРТ1 контролирует тысячи систем, ведет несанкционированные вторжения, похищает широкий спектр информации интеллектуальной собственности, включая технологические проекты, данные закрытых процессов производства, результаты испытаний, бизнес-планы, электронные письма и т. д.

Итак, было публично заявлено о причастности Китая к промышленному кибер-шпионажу на государственном уровне. Более того, утверждается о существовании необходимых доказательств относительно принадлежности киберпреступной АРТ1-организации к подразделению НОАК.

Действительно, тесная взаимосвязь НОАК с крупными телекоммуникационными компаниями национального сектора, занимающимися производством программного обеспечения и радиоэлектронных средств, теоретически может способствовать проникновению вредоносного кода в их продукцию, ее дальнейшему внедрению на объекты важной инфраструктуры госу-

дарств-потребителей. Однако требуется критическое рассмотрение самого расследования «Мандиан» и его обвинений в отношении Китая.

Выводы: международно-правовой контекст кибер-войн

Международная информационная безопасность сегодня определяется как «состояние международных отношений, исключающее нарушение мировой стабильности и создание угрозы безопасности государств и мирового сообщества в информационном пространстве» [12]. В мире «информационной войны» человечество остаётся заложником кибернетического пространства, которое ни предсказать, ни контролировать практически невозможно.

Большинство стран, не обладающих мощными информационными ресурсами, склоняются к созданию международной договорно-правовой базы обеспечения безопасности в глобальном масштабе и налаживанию взаимодействия в указанной сфере. Кроме того, требуется совершенствовать международное законодательство. Европейцы уже приступили к изучению вопроса о принятии нормативных документов по информационной безопасности в рамках ЮНЕСКО, таких, которые позволят придать контролю за глобальными сетями многополюсный характер. Поскольку каждое государство имеет свое понятие кибернетической и сетевой безопасности и свободы, одним из решений проблемы кибернетического противостояния может стать заключение международного соглашения, регулирующего использование этого оружия. По убеждению основателя «Лаборатории Касперского» Евгения Касперского, международное соглашение, которое запретит оборонным структурам вести разработки вирусов, либо поможет уменьшить предполагаемую опасность в мировом масштабе, крайне необходимо [13].

Учитывая угрозу использования информационного оружия с целью взятия под контроль информационной инфраструктуры государства, предстоит разработать кодекс поведения в международном информационном пространстве. Также стоит немало задач по разработке такого международного договора, которое сможет дать определение таким понятиям, как «кибернетическое оружие» или «сетевая атака», дать ответ на вопрос, является ли кибернетическая атака актом военной агрессии или нет.

Литература

- 1 Исследовательский центр Агентура.ру [Электронный ресурс] – досье: <<http://www.agentura.ru/dossier/>>
- 2 Аверченков В. И., Рытов М. Ю. и др. Системы защиты информации в ведущих зарубежных странах: учебное пособие для вузов. – М.: Флинта, 2011. – С. 46.
- 3 См: доклад директора национальной разведки Дж. Клэппера, сделанный в ходе ежегодных слушаний по оценке угроз в Комитете Сената по вооруженным силам (DIA Director Army Lt. Gen. Michael Flynn joins Director of National Intelligence James Clapper for the Annual Threat Assessment Hearing before the Senate Armed Services Committee) // Defense Intelligence Agency (DIA): <<http://www.dia.mil/News/Articles/tabid/3092/Article/8028/dia-director-army-lt-gen-michael-flynn-joins-director-of-national-intelligence.aspx>>
- 4 Army Science and Technology Master Plan: <<http://www.fas.org/man/dod-101/army/docs/astmp98/sec1a.htm>>
- 5 “Multispectral Thermal Imager”, 21 October 2000. Available from: <<http://www.fas.org/spp/military/program/masint/mti.html>>, Accessed 23 Nov. 2001; John W. Ives. Army Vision 2010: Integrating Measurement and Signature Intelligence. Strategy Research Project: <http://cracking8hacking.com/cracking-hacking/Ebooks/files/003/ENIGMA/Ives_J_W_02.pdf>, 09 April 2002. – 48 P.
- 6 Германия сформировала боевое киберподразделение. [Электронный ресурс]: <<http://www.xakep.ru/post/58820/>>, 08.06.2012
- 7 Зарубежное военное обозрение (полковник С. Корчагин) // Портал "Современнаяармия": <<http://www.modernarmy.ru/article/334/asu-bundesvera>>
- 8 Почему Китай создал «сетевую синюю армию»? // Жэньминь жибао он-лайн: <<http://russian.people.com.cn/31521/7421675.html>>, 27/06/2011
- 9 Белая книга Китая (2010 – 2013). Национальная оборона Китая в 2002 г. (Прилож.№2) // МИД КНР: <<http://www.fmprc.gov.cn/rus/ziliao/zt/zfbps/t25314.shtml>>, 2002/12/31
- 10 Юрченко Г. Киберборьба по взглядам руководства Китая: <<http://www.belpo.com>>, 21.07.2012; <<http://www.infowar.delovoy.com/cgi-bin/iwar/start.cgi?prn1=info2&grp=0657>>
- 11 Mandiant. APT1. Разоблачение одного китайского кибера. Шпионские союзы: <http://intelreport.mandiant.com/Mandiant_APT1_Report.pdf>; Результаты контрразведывательной операции Mandiant против китайских военных хакеров // <<http://www.haker.ru/post/60141/>>, 19.02.2013; APT1: разоблачение китайской организации, занимавшейся промышленным кибершпионажем // Информационная безопасность. Блогкомпании ESET NOD32: <<http://habrahabr.ru/company/eset/blog/170285/>>, 23.02.2013
- 12 Окинавская Хартия глобального информационного общества. Резолюция ГА ООН по информационной безопасности A/RES/58/32, декабрь 2003 г. Док. Генеральной Ассамблеи ООН A/55/40. [Электронный ресурс] – <<http://www.ifap.ru/ofdocs/okinhar.htm>>
- 13 Касперский Е. Интервью: <<http://zavtra.ru/content/view/неопознанная-война/>>

References

- 1 Issledovatel'skiy tsentr Agentura.ru [Elektronnyy resurs] – dos'ye: <<http://www.agentura.ru/dossier/>>
- 2 Averchenkov V. I., Rytov M. YU. i dr. Sistemy zashchity informatsii v vedushchikh zarubezhnykh stranakh. Uchebnoye posobiye dlya vuzov. – М.: Flinta, 2011. – S. 46
- 3 Sm: doklad direktora natsional'noy razvedki Dzh. Kleppera, sdelanny v khode yezhegodnykh slushaniy po otsenke ugroz v Komitete Senata po vooruzhennym silam (DIA Director Army Lt. Gen. Michael Flynn joins Director of National Intelligence James Clapper for the Annual Threat Assessment Hearing before the Senate Armed Services Committee) // Defense Intelligence Agency (DIA): <http://www.dia.mil/News/Articles/tabid/3092/Article/8028/dia-director-army-lt-gen-michael-flynn-joins-director-of-national-intelligence.aspx>
- 4 Army Science and Technology Master Plan: <<http://www.fas.org/man/dod-101/army/docs/astmp98/sec1a.htm>>
- 5 “Multispectral Thermal Imager”, 21 October 2000. Available from: <<http://www.fas.org/spp/military/program/masint/mti.html>>, Accessed 23 Nov. 2001; John W. Ives. Army Vision 2010: Integrating Measurement and Signature Intelligence. Strategy Research Project: <http://cracking8hacking.com/cracking-hacking/Ebooks/files/003/ENIGMA/Ives_J_W_02.pdf>, 09 April 2002. – P. 48
- 6 Germaniyasformirovalaboyevoyekiberpodrazdeleniye. [Elektronnyyresurs]: <<http://www.xakep.ru/post/58820/>>, 08.06.2012
- 7 Zarubezhnoyevoyennoyebozreniye (polkovnikS. Korchagin) // Portal "Sovremennayaarmiya": <http://www.modernarmy.ru/article/334/asu-bundesvera>
- 8 PochemuKitaysozdal «setevuyusinyuarmiyu»? // Zhen'min' zhibaoon-layn: <<http://russian.people.com.cn/31521/7421675.html>>, 27/06/2011

9 Belaya kniga Kitaya (2010 – 2013). Natsional'naya oborona Kitaya v 2002 g. (Prilozh.№2) // MID KNR: <<http://www.fmprc.gov.cn/rus/ziliao/zt/zfbps/t25314.shtml>>, 2002/12/31

10 YurchenkoG. Kiberbor'bapovzglyadamrukovodstvaKitaya: <<http://www.belvpo.com>>, 21.07.2012; <<http://www.infowar.delovoy.com/cgi-bin/iwar/start.cgi?prn1=info2&grp=0657>>

11 Mandiant. APT1. Razoblachenije odnogo kitayskogo kibera. Shpionskiye soyuzy: <http://intelreport.mandiant.com/Mandiant_APT1_Report.pdf>; Rezul'taty kontrrazvedyvatel'noy operatsii Mandiant protiv kitayskikh voyennykh khakerov // <<http://www.xakep.ru/post/60141/>>, 19.02.2013; APT1: razoblachenije kitayskoy organizatsii, zanimavsheysya promyshlennym kibershpcionazhem // Informatsionnaya bezopasnost'. Blog kompanii ESET NOD32: <<http://habrahabr.ru/company/eset/blog/170285/>>, 23.02.2013

12 Okinavskaya Khartiya global'nogo informatsionnogo obshchestva. Rezolyutsiya GA OON po informatsionnoy bezopasnosti A/RES/58/32, dekabr' 2003 g. Dok. General'noy Assamblei OON A/55/40. [Elektronnyy resurs] – <<http://www.ifap.ru/ofdocs/okinhar.htm>>

13 Kasperskiy Ye. Interv'yu: <<http://zavtra.ru/content/view/neopoznannaya-vojna/>>

**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ҮДЕРІСТЕРДЕГІ
ОРТАЛЫҚ
АЗИЯ****ЦЕНТРАЛЬНАЯ
АЗИЯ В
МЕЖДУНАРОДНЫХ
ПРОЦЕССАХ****CENTRAL
ASIA IN
INTERNATIONAL
RELATIONS**

УДК 327(470:5 – 101.2)(091)

О.Н. Шкапяк*, Л.Ф. Деловарова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: oxana_sch@mail.ru,

**Политика России в Центральной Азии
в период президентства Б. Н. Ельцина: экономический аспект**

В статье авторы рассматривают политику России в Центральной Азии в период президентства Б.Н. Ельцина, когда РФ «уходит» из Центральной Азии. Данный шаг привел к разрыву экономических связей России со странами ЦАР. Странам региона пришлось искать новые направления сотрудничества для развития экономик своих государств. Единственным сектором, в котором Россия старалась сохранить свое влияние, был нефтегазовый сектор, но уже к концу 1990-х годов РФ приходится конкурировать с другими влиятельными региональными игроками. С изменением внешнеполитической стратегии России меняется отношение РФ к государствам Центральной Азии. Российская Федерация стремится восстановить свое присутствие в регионе, в том числе и экономическое, но теперь она является одной из многих с кем государства Центральной Азии готовы строить экономические взаимоотношения, и по множеству параметров, РФ уступает своим конкурентам в борьбе за экономику региона.

Ключевые слова: Российская Федерация, регион, Центральная Азия, Таможенный союз, ЕврАзЭС.

О.Н. Шкапяк, Л.Ф. Деловарова

Б.Н. Ельциннің президенттік кезеңіндегі**Орталық Азиядағы Ресей саясаты: экономикалық аспект**

Мақалада автор Б.Н. Ельциннің президенттік кезеңіндегі Орталық Азиядағы Ресей саясатын, РФ-ның Орталық Азиядан «кетуін» қарастырады. Қазіргі кезде Ресейдің басқа мемлекеттермен ОАР экономикалық байланысы үзілуге жақын. Аймақтық елде мемлекеттік экономиканың дамуын көрсететін жаңа бағыт қажет болды. Негізгі сектор болып саналатын Ресей өз беделі үшін мұнайгаз секторын сақтап қалуы қажет болды, бірақ 1990 жылдың соңында РФ-сы басқа аймақтық ойыншылармен бәсекелестікке түсуге әкелді. Ресейдің сыртқы саяси стратегияны жүргізуге байланысты Ресей Федерациясының Орталық Азия мемлекеттеріне деген қатынасы өзгерді. Ресей Федерациясы аймаққа өз кеңсесін, соның ішінде экономикалық қатынасты қоюды көздейді. Қазіргі кезде экономикалық қатынас Орталық Азия мемлекеттері үшін өзара қатынас негізі болып тұр. Ресей Федерациясы өз аймақтық бәсекелестеріне экономикалық жеңілісін мойындады.

Түйін сөз: Ресей Федерациясы, аймақ, Орталық Азия, Кеден Одағы, ЕврАзЭС.

O.N. Shkapyak, L.F. Delovarova

Russia's policy in Central Asia during Boris Yeltsin presidency: the economic aspect

It is in this article that the author considers the policy of Russia in Central Asia during Boris Yeltsin's presidency, when the Russian Federation "was going to leave" Central Asia. This step led to the breaking of economic relations between Russia and CAR countries. States in the region had to search for new cooperation areas for the development of their economies.

countries. The only sector in which Russia tried to preserve its influence was an oil and gas sector, but by the late 1990s the Russian Federation had to compete with other influential regional actors.

With the change in foreign policy strategy of Russia, attitude of the Russian Federation to the Central Asian states has also varied. The Russian Federation seeks to restore its presence in the region, including economic sphere, but now it is one of many states with which the Central Asian states are ready to build economic relations, and under the set of parameters RF inferior to its competitors in the struggle for the region's economy.

Key words: the Russian Federation, region, Central Asia, the Customs Union, the Eurasian Economic Community.

После распада СССР страны Центральной Азии стремились сохранить тесные экономические связи и единое товарно-денежное обращение. Но политика России в период президентства Ельцина Б.Н. была больше ориентирована на Запад, чем на бывшие азиатские республики.

Тем не менее, в 1992 – 1993 годах Российская Федерация подписывает с каждым государством Центральной Азии «Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимопомощи». Во всех договорах присутствует статья об экономическом и научно-техническом сотрудничестве, в которой стороны договариваются координировать «действия в области экономических преобразований, включая структурную, денежно-кредитную, валютную, налоговую и ценовую политику» [1]. Подписывая договор, государства принимали на себя обязательства участвовать в Таможенном союзе и проводить согласованную таможенную политику, обеспечивая «беспрепятственное перемещение между ними капиталов, услуг, а также товаров, за исключением их отдельных видов, поставки которых регулируются каждым государством» [2].

Из данных документов мы видим, что в 1992- 1993 гг. государства Центральной Азии и Российская Федерация были намерены продолжать экономическое сотрудничество.

В рассматриваемый нами период между РФ и государствами Центральной Азии были заключены соглашения и договора, определяющие экономическую политику, в области транспортных перевозок, нефтяных ресурсов, финансовых операции и др.

Так, например, между Российской Федерацией и Республикой Казахстан в период с 1992- 2000 гг. было заключено 37 соглашений и договоров в экономической сфере. Большая часть данных документов была подписана в начале 1990-х годов, это связано с решением вопросов по урегулированию взаимоотношений, а также судьбой некогда общего имущества. Если же рассматривать документы, подписанные во

второй половине 1990-х гг., то он и в большей мере касаются взаимоотношений Республик в нефтегазовой сфере.

Между Республикой Кыргызстан и Российской Федерацией в рассматриваемый период было подписано – 25 соглашений, с Республикой Таджикистан – всего 12 соглашений и договоров, с Республикой Туркменистан – 20 и Республикой Узбекистан – 35.

В основном данные документы очень слабо решали задачи в области экономического сотрудничества. А выталкивание центральноазиатских государств из рублевой зоны стало еще одним подтверждением в незаинтересованности Москвы в центральноазиатском направлении. В июле 1993 г. Центрбанк России принял решение «вывести из обращения на российской территории советские рубли, которые продолжали иметь хождение на всем пространстве бывшего СССР» [3]. Подобное отношение со стороны России заставило государства региона ввести собственную валюту и искать новых внешнеэкономических партнеров. 7 мая 1993 года Кыргызстан вводит в обращение собственную валюту, в ноябре национальная валюта появляется у Казахстана, Узбекистана и Туркменистана. Исключение составляет Таджикистан, который ввел свою национальную валюту только в октябре 2000 года.

Подобными действиями Россия разорвала наиболее прочные связи, которые она имела в регионе. Государства Центральной Азии стали искать новых экономических партнеров. Казахстан и Кыргызстан активно начали привлекать иностранные инвестиции, проводить приватизацию промышленных предприятий, результатом данной политики стало появление в странах иностранных компаний «ЭНИ» (Италия), «Бритиш газ (Великобритания), «Инпекс» (Япония), «Эксон Мобил» (США), «Роял Датч/Шелл» (Англо-голландская компания), «Коноко филипс» (США), «Тотал» (Франция) [4]. В Кыргызстане и Казахстане был выбран курс на ли-

берализацию экономик и привлечение зарубежных инвестиций привел к продаже целого ряда промышленных предприятий и месторождений с полезными ископаемыми западным компаниям. Узбекистан и Туркменистан взяли курс на государственный контроль над экономикой.

Одновременно, страны ЦАР развивали и межрегиональное сотрудничество, без участия России. В 1993 году между Узбекистаном и Казахстаном было подписано Соглашение «Об углублении экономической интеграции на период 1994-2000 годов», а в 1994 году Казахстан, Узбекистан и Кыргызстан подписали Соглашение «О создании единого экономического пространства», позже переименованное в Центральноазиатский союз (ЦАС). В 1998 году к ним присоединился и Таджикистан, и это привело к новому преобразованию ЦАС в Центральноазиатское экономическое сообщество (ЦАЭС). Подобного рода внутрирегиональные интеграционные процессы сталкивались с большими трудностями, как внешнего, так и внутреннего характера, поэтому мы не можем говорить об эффективности их работы.

Результатом политики Москвы в регионе становится сокращение объемов торговли России с государствами Центральной Азии (таблица 1).

Из данных приведенных в таблице видно, что товарооборот за 5 лет сократился на 51547 млн. долларов США, экспорт России в страны

Центральной Азии снизился на 29555 млн. долларов США, а импорт из стран ЦАР в Россию упал на 21992 млн. долларов США.

Во второй половине 1990-х годов ситуация меняется. В первую очередь, связано это было с изменением в политическом окружении Ельцина Б.Н., а так же принятием «Стратегического курса России с государствами-участниками СНГ», в 1995 году. В новом документе экономическое сотрудничество с государствами Содружества, и в том числе с центральноазиатскими странами Россия стала рассматривать как «основополагающую предпосылку решения всего комплекса вопросов взаимоотношений с государствами СНГ» [5].

Одной из целей в экономической политике на пространстве СНГ РФ видела в развитии торговых отношений, что могло бы способствовать стабилизации экономической ситуации и выходу из кризиса как самой России, так и государствам СНГ.

Новая политика РФ предусматривала и активное развитие платежно-расчетных отношений. Более того, Россия выдвигает предложение в будущем достичь «взаимной обратимости национальных валют и использование в обозримой перспективе российского рубля в качестве резервной валюты» [5]. Уже данный факт свидетельствовал, что Москва полностью готова была пересмотреть свои взаимоотношения с бывшими советскими республиками и намерена

Таблица 1 – Торговля России со странами Центральной Азии (период 1991-1995 годов) [4]

Год	Товарооборот, млн. долларов США	Экспорт России в Центральную Азию, млн. долларов США	Импорт из Центральной Азии, млн. долларов США	Торговое сальдо России, млн. долларов США
1991	59226	33785	25441	8344
1992	6360	5767	593	5174
1993	6750	4703	2047	2656
1994	6143	3771	2372	1399
1995	7679	4230	3449	781

Таблица 2 – Торговля России со странами Центральной Азии (период 1996-1999 годов) [4]

Год	Товарооборот, млн. долларов США	Экспорт России в Центральную Азию, млн. долларов США	Импорт России из Центральной Азии, млн. долларов США	Торговое сальдо России, млн. долларов США
1996	7244	3920	3324	596
1997	6833	3402	3431	-29
1998	5411	3165	2246	919
1999	3695	1903	1792	111

восстановить те отношения, которые были разрушены ею на предыдущем этапе.

Анализ товарооборота между государствами региона во второй половине 1990-х годов показывает, что, несмотря на изменение политического курса России, бурного роста торговли между РФ и государствами региона не наблюдается.

Сравнивая обе таблицы, можно заметить, что, несмотря на изменение отношения во внешнеполитическом курсе России к государствам Центральной Азии, тем не менее, не наблюдается бурного всплеска в развитии торговли. Разница в товарообороте 1999 с 1991 годах составляла 55531 млн. долларов. Ту же картину можно наблюдать, сравнивая показатели по экспорту и импорту товаров. Во второй половине 1990-х годов, они не только не улучшились, но даже понизились по сравнению в первой половине 1990-х гг. Причина в столь явном ухудшении товарооборота между государствами кроется, в первую очередь, в экономическом кризисе, с которым столкнулись государства в 1998 году. «При этом в силу дефицита в России и государствах региона валютных средств торговля между ними в ряде случаев осуществлялась по бартеру» [4, с.133].

По мнению российского эксперта Боришполец К.П., причина столь низкого уровня экономического взаимодействия кроется в том, что «потенциальная значимость этого направления экспорта для России также весьма условна в силу низкой платежеспособности партнеров» [6, с. 85].

Процессы экономической дефрагментации бывшего пространства СССР, начатые Россией еще в 1992 годы, были продолжены и в дальнейшем.

Единственным сектором, где Россия стремилась сохранить свои позиции, была нефтегазовая сфера. В этом направлении Россия проявила свою заинтересованность. Более того, имея абсолютную монополию на транзит казахстанской нефти и туркменского газа через свою территорию, Россия использовала этот факт как один из основных рычагов давления. Например, Россия могла прекратить поставки туркменского газа или ввести квоты на его добычу. «Москва стремится сохранить сложившуюся в советский период систему транспортировки энергоресурсов из Центральной Азии, прежде всего, из Туркменистана и Казахстана, исключительно через рос-

сийскую территорию. Это рассматривается как эффективное средство сохранения российского доминирования в Центральной Азии. В свою очередь, Туркменистан и Казахстан добиваются диверсификации экспортных маршрутов с тем, что бы минимизировать зависимость от России. В этом их поддерживают Китай, Европа, США, Индия, Пакистан, Иран и многие другие государства, заинтересованные в получении нефти и газа из этого региона» [7].

Подобная политика РФ заставляла государства Центральной Азии искать другие пути поставок газа, в обход России. Так, в 1992 году свои услуги Туркменистану по строительству газопровода предложила турецкая компания «Боташ». Согласно плану турецкой стороны туркменский газ в Европы поставлялся бы через Каспийское море в Азербайджан, Грузию, а затем в Турцию, откуда в дальнейшем направлялся в Европу. Но разногласия между Баку и Ашхабадом отложили данный проект в долгий ящик.

В конце 1997 года был открыт трубопровод, соединивший Туркменистан с газовой сетью Ирана. Открытие новой магистрали означало выход Ашхабада на внешние рынки минуя Россию, особенно данный факт был весьма кстати поскольку в конце 1990-х годов, Россия фактически проводила блокаду поставкам туркменского газа через свой газопровод, пытаясь подобным образом оказать давление на страну.

В это время Туркменистан стал активно развивать свой танкерный флот для того, чтобы иметь возможность также продавать нефть, независимая от России и других государств. Для строительства танкерного флота Туркменистану был выделен кредит в размере 11 млн. долларов Исламским банком развития [8].

Отдельно следует рассмотреть политику российских компании на Каспии. В начале 1990-х годов российские компании в основном работали на старых, открытых еще при СССР месторождениях, и не стремились разрабатывать новые. По вполне объективным причинам у РФ не было средств для того, чтобы вкладывать в столь дорогостоящий объект. Но в конце 1990-х г. Россия приступила к разработке новых месторождений на Каспии.

Впервые годы независимости, массивного и крупномасштабного выхода на Каспий российских нефтяных и газовых компаний не

произошло. Это объясняется, прежде всего, тремя факторами. Во-первых, нефтяные и газовые компании России были образованы в большинстве своем лишь в первой половине 1990-х годов прошлого столетия. В конце 1991 годов нефтяной комплекс России представлял собой множество разрозненных предприятий, каждое из которых действовало исходя из собственных интересов. Главным направлением реформы правительства того времени стало создание сначала вертикально-интегрированных нефтяных компаний, работающих по принципу «от скважины до бензоколонки», а затем их приватизация. Образовавшиеся таким образом вертикально-интегрированные нефтяные корпорации, ставшие впоследствии на «независимый» от государства путь развития, своим главным приоритетом в 1990-е годы видели оптимизацию работы в первую очередь в традиционных местах российской нефтедобычи – в Сибири, Европейской части России, где необходимы были современные методы управления и производственной деятельности. Новая история российского монополиста и крупнейшей газовой компании мирового ТЭКа «Газпрома» также началась лишь в феврале 1993 года, после того как Государственный газовый концерн «Газпром», созданный в 1989 году на базе Министерства газовой промышленности СССР, был преобразован в акционерное общество. Поэтому, в целом, можно сказать, что в 1990-е годы российские нефтяные и газовые компании в большинстве своем предпочитали воздерживаться от участия в крупномасштабных и до конца не изученных инвестиционных проектах вне зоны своего традиционного присутствия и концентрировали основные усилия на оптимизации доставшихся в наследство от Советского Союза производственных цепочек.

Во-вторых, планы по разработке Каспия откладывались также из-за не изученности шельфа Каспийского моря. Проведение геологоразведочных работ на шельфе требовало наличия необходимых для этого технологий и значительных финансовых вложений, причем успех обнаружения достаточных для рентабельности проекта запасов не был гарантирован, а неудача могла повлечь серьезные последствия для еще не окрепших с финансовой точки зрения компаний.

В-третьих, на деятельность российских компаний на Каспии накладывали отпечаток правовая неопределенность региона и его политиче-

ская нестабильность. Достаточно вспомнить войну в Чечне, необходимость строительства трубопровода в обход этой республики; вооруженное противостояние Азербайджана и Армении, многочисленные террористические акты, чтобы понять уровень целесообразности крупномасштабного каспийского присутствия.

Настоящую деятельность российских нефтяных и газовых компаний на Каспии можно подразделить на несколько основных направлений: освоение российского участка Каспийского моря, участие в разработке недр других прикаспийских государств, участие в разработке маршрутов и строительстве трубопроводов.

Республика Казахстан также стала страной, попавшей в зону интересов российских компаний. Здесь «Лукойл» уже стал участником трех нефтяных проектов. Это – разработка Тенгиза, Карачаганак и Кумколя. Компания инвестировала в эти проекты около 500 млн долл., и ее суммарная доля в добыче на этих месторождениях составляет 1 млн т нефти и газового конденсата в год [9, с.185].

Кроме развития двусторонних отношений со странами региона, Москва активно стала продвигать интеграционные проекты. Стремление руководства России усилить интеграционные процессы выразилось в подписании соглашения о Таможенном союзе между Россией и Белоруссией 5 января 1995 года. 20 января 1995 года к документу присоединился Казахстан. Три государства подписали другое соглашение, определявшее принципы, механизм и этапы создания Таможенного союза. 29 марта 1996 года к нему присоединилась Киргизия. «В тот же день таможенная «четверка» подписала Договор об углублении интеграции в экономической и гуманитарной областях, подразумевавший формирование единого экономического пространства.» [10, с. 133].

В 2000 году в городе Астане Россия, Белоруссия, Казахстан, Кыргызстан и Таджикистан подписали Договор «О создании Евразийского экономического сообщества». Создание ЕврАзЭС дало существенный импульс к расширению взаимодействия между вошедшими в Сообщество странами [11].

25 января 2006 года был подписан протокол о присоединении к организации Узбекистана. В октябре 2008 года Узбекистан приостановил участие в работе органов ЕврАзЭС.

Основной целью создание ЕврАзЭС являлась продвижение процесса формирования Таможенного союза и Единого экономического пространства, а также динамичное развитие членов Сообщества путем согласованных социально-экономических преобразований.

ЕврАзЭС создано с целью развития экономического взаимодействия, торговли, эффективного продвижения процесса формирования Таможенного союза и Единого экономического пространства, координации действий государств Сообщества при интеграции в мировую экономику и международную торговую систему. О значении ЕврАзЭС Путин подчеркивал в своих посланиях к Федеральному Собранию и в Концепции внешней политики РФ.

«ЕврАзЭС оказался единственной организацией на пространстве СНГ, в рамках которой начали осуществляться реальные шаги в сторону экономической интеграции» [3, с. 312]. Созда-

ние Сообщество подтвердило поворот во внешнеполитической стратегии России в Центральной Азии на основе прагматизма.

Учитывая, что страны региона находились на разном уровне экономического развития, сразу же стали говорить о разноуровневой интеграции, тем самым учитывая интересы всех участников. Несмотря на все разногласия, участники уже в 2000 году подписывают договор об учреждении ЕврАзЭС. Целью данной организации является «Эффективное продвижение процесса формирования Таможенного союза и Единого экономического пространства» [11].

Таким образом, несмотря на попытки России вернуть экономические позиции в регионе в конце 1990-х годов возможности были упущены. Россия не имела ни ресурсов, ни модернизационных возможностей, чтобы составить конкуренцию другим акторам.

Литература

- 1 Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между Российской Федерацией и Республикой Казахстан. – 25.05.1992 // <http://www.mid.ru> [режим доступа 13.10.2013].
- 2 Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан. – 25.05.1993. // <http://www.mid.ru>. [режим доступа 13.10.2013].
- 3 Международные отношения в Центральной Азии: События и документы: учебное пособие для студентов вузов/ под ред. А.Д. Богатурова. – М.: Аспект Пресс, 2011. – С.270.
- 4 Парамонов В.В., Строков А.В., Столповский О.А. Россия и Китай в Центральной Азии: политика, экономика, безопасность. – Бишкек, 2008.- С.137.
- 5 Стратегический курс России с государствами-участниками Содружества Независимых Государств. – 1995 // <http://www.mid.ru>. [режим доступа 13.10.2013].
- 6 Боришполец К.П. Экономическое взаимодействие России со странами Центральной Азии//Южный фланг СНГ. Центральная Азия – Каспий – Кавказ: возможности и вызовы для России.- М.: Навона, 2003. – С. 82-102.
- 7 Федоров Ю.Е. Туркменские газовые игры//Индекс безопасности – 2010-Т.16, №2. – С.74- 85.
- 8 Куртов А. Топливо-энергетический комплекс Туркменистана: проблемы и перспективы//Центральная Азия и Кавказ. – 2001. – №3 (15)// <http://ca-c.org/journal/rus-03-2001/00.contrus.shtml>. [режим доступа 20.10.2013].
- 9 Боровский Ю.В. Деятельность российских энергетических компаний на Каспии// Южный фланг СНГ. Центральная Азия – Каспий – Кавказ: возможности и вызовы для России. – М.: Навона, 2003. – С. 177-190.
- 10 Казанцев А.А. «Большая игра» с неизвестными правилами: мировая политика и Центральная Азия. – М.: Издательство МГИМО, 2008. – С.133.
- 11 Договор об учреждении Евразийского экономического сообщества от 10 октября 2000 года // <http://evrazes.com/docs/base>. [режим доступа 13.10.2013].

References

- 1 Dogovorodruzhbe, sotrudnichestveIvsaimnoipomoshchimezhduRossiyskoyFederatsieyiRespublikoyKazakhstan. – 25.05.1992 // <http://www.mid.ru>. [rezhim dostupa 13.10.2013].
- 2 Dogovor o druzhbe, sotrudnichestve I vsaimnoi pomoshchi mezhdu Rossiyskoy Federatsiey iRespublikoy Tadjhikistan. – 25.05.1993 // <http://www.mid.ru>. [rezhim dostupa 13.10.2013].
- 3 Mezhdunarodnye otnosheniya v Tsentralnoi Azii: Sobytiya b dokometry/ pod red. A.D. Bogaturova. – М.: Aspekt Press, 2011.- S.270
- 4 Paramonov V.V., Strokov A.V. Stolpovskiy O.A. Rossiya I Kitay v Tsentralnoy Azii: politika,ekonomika, bezopasnost'. – Bishkek, 2008. – S.137

5 Strategicheskiy kurs Rossii s gosudarstvami – uchastnikami Sodruzhestva Nezavisimyykh Gosudarstv. – 1995//<http://www.mid.ru>. [rezhim dostupa 13.10.2013].

6 Borishpolec K.P. Ekonomicheskoe vzaimodeistvie Rossii so stranami Tsentral'noy Azii// Yuzhnyi flang SNG. Tsentral'naya Aziya – Kaspiy – Kavkaz: vozmozhnosti i vyzovy dlya Rossii. – M.:Navona,2003. – S.82-102

7 Fedorov Yu.E. Turkmenskie gazovye igry//Indeks bezopasnosti – 2010 – T.16, №2. – S.74- 85.

8 Kurtov A. Toplivno-energeticheskiy kompleks Turkmenistana: problem I perspektivy// Tsentral'naya Aziya I Kavkaz. – 2001. – №3 (15)// <http://ca-c.org/journal/rus-03-2001/00.contrus.shtml>. [rezhim dostupa 20.10.2013].

9 Borovskiy Yu.V. Deyatel'nost' rossiyskikh energeticheskikh kompaniy na Kaspii //Yuzhnyi flang SNG. Tsentral'naya Aziya – Kaspiy – Kavkaz: vozmozhnosti i vyzovy dlya Rossii. – M.:Navona,2003. – S.177-190

10 Kazantsev A.A. “Bol'shaya igra” s neizvestnymi pravilami: mirovaya politika i Tsentral'naya Aziya. – M.:MGIMO,2008. – S.133

11 Dogovor ob uchrezhdenii Evraziyskogo soobshchestva ot 10 oktyabrya 2000 goda//<http://evrazes.com/docs/base>. [rezhim dostupa 13.10.2013].

УДК 327 (5-191.2)

M.Sh. Gubaidullina, B.B. Sariyeva

Al-Farabi Kazakh National University, International relations Department, Kazakhstan, Almaty
e-mail: sariyevab@gmail.com

Security of Central Asian region after 2014 and the Military Doctrine of Kazakhstan

This study assesses the security interests and concerns for each of the Central States in response to the progressive withdrawal of U.S. and NATO troops through 2014, as well as their associated political wills and capacities to implement them individually or collectively. As it evolves throughout its security, political, and economic transitions, the stability of the region is also directly affected by the success or failure of their initiatives. The Central Asian countries and other northern neighbors are concerned that Afghanistan's security forces will not be ready to carry the responsibility of autonomously maintaining stability in the country, in order to foster the political and economic developments required to protect and implement their bi-lateral or multi-lateral initiatives for Afghanistan's future.

Key words: Security, Central Asia states, Afghanistan, NATO troops, security forces, military violence, terrorism

М.Ш. Губайдуллина, Б.Сариева

2014 жылдан кейінгі Орталық Азияның қауіпсіздігі және Қазақстанның Әскери Доктринасы

Бұл зерттеу Орталық Азия мемлекеттерінің әрқайсысының АҚШ пен НАТО әскерлерінің 2014 жылға дейін шығарылуына жауап ретіндегі қауіпсіздік мүдделері мен мәселелерін, сонымен қатар оларды жеке және ұжымдық жүзеге асырумен байланысты саяси еріктерімен мүмкіндіктерін бағалайды.

Аймақтың тұрақтылығы мемлекеттердің қауіпсіздік, саяси және экономикалық өзгерулерімен бірге олардың бастамаларының сәттілігі және сәтсіздігімен тікелей байланысты. Орталық Азия мемлекеттерімен олардың солтүстіктегі көршілері Ауғанстанның болашағына арналған екі жақты және көп жақты бастамаларын қорғауға қажетті саяси және экономикалық дамуына ықпал ететін мемлекеттің ішіндегі тұрақтылықты сақтау жауапкершілігін Ауғанстанның қауіпсіздік күштері жеке-дара атқара алмайтындығына алаңдаулы.

Түйін сөздер: Қауіпсіздік, Орталық Азия мемлекеттері, Ауғанстан, НАТО, қауіпсіздік күші, әскери қысым, терроризм.

М.Ш. Губайдуллина, Б.Сариева

Безопасность Центральноазиатского региона после 2014 года и Военная доктрина Казахстана

В связи с постепенным выводом войск НАТО и США из Афганистана в 2014 г. рассматривается проблема новых вызовов безопасности в Центральной Азии. Показаны интересы, степень готовности и политической воли каждой из стран ЦА по обеспечению безопасности на индивидуальном и на коллективном уровне. В целом состояние безопасности зависит от политических и экономических преобразований в странах региона, немалое значение имеют выдвигаемые инициативы и успешность их реализации.

Республики Центральной Азии и все северные соседи Афганистана выражают обеспокоенность тем, что автономных усилий по поддержанию стабильности недостаточно, а мера ответственности не определена международным правом, чтобы реализовывать двусторонние или многосторонние инициативы и чтобы оказать содействие политическим и экономическим преобразованиям Афганистана.

Ключевые слова: безопасность, государства Центральной Азии, Афганистан, НАТО, силы безопасности, военное насилие, терроризм.

Following the terrorist attacks of September 11, 2001, NATO and allied forces intervened to Afghanistan, to dismantle the al-Qaeda terrorist

organization and to remove from power the Taliban government, which at the time controlled 90% of Afghanistan and hosted al-Qaeda leadership. U.S.

President George W. Bush demanded that the Taliban hand over Osama bin Laden and expel the al-Qaeda network which was supporting the Taliban in its war with the Afghan Northern Alliance. As a result, on 2 May 2011, U.S. Navy SEALs killed Osama bin Laden in Abbotabad, Pakistan. About three weeks later, NATO leaders endorsed an exit strategy for removing their soldiers from Afghanistan.

Therefore, on June 2011 Barack Obama declared that all US combat troops are scheduled to leave the country by the end of 2014 [1]. After this declaration many experts wrote about threats which probably may occur after withdrawal of US troops from Afghanistan. Of course fear came from neighboring countries, especially Central Asian states. As the year 2014 approaches, the Central Asian states and other northern neighbors are concerned that Afghanistan's security forces will not be ready to carry the responsibility of autonomously maintaining stability in the country, in order to foster the political and economic developments required to protect and implement their bilateral or multilateral initiatives for Afghanistan's future. It also assesses the potential of the region to collaborate in concert with regional initiatives and organizations also concerned with the transition of security responsibility in Afghanistan (Timothy A. Krambs) [2].

Besides, the situation in Afghanistan continues to be key threats to the stability of Central Asia since the country's leaders still face major challenges to resolve fundamental socio-economic, political and military problems. Afghanistan also remains the epicenter of drug traffic expansion into Central Asia, from where there is an ever-increasing volume of illegal drugs into Russia and the East European markets along the so-called 'north route' through Central Asia, which is used as a transit corridor. A serious threat to security throughout the region is posed by the complex military-political situation in Afghanistan and Pakistan, where terrorism and religious extremism have concentrated their main ideological and combatant forces and the special training camps of al-Qaeda, the Taliban, the Islamic Movement of Uzbekistan, the East Turkestan Islamic Movement, the Jihad Group or Islamic Jihad Union and others. In the contemporary context, especially following the 2014 US and NATO withdrawal from Afghanistan, this will create real conditions for emissaries and militants of these organizations to move in and fuel terrorist and

extremist manifestations in Central Asia, including Kyrgyzstan.

Each country in Central Asia has its own view of Afghanistan and its own goals post-U.S. withdrawal. Kyrgyzstan and Tajikistan are largely failed states. Their governments are extremely volatile, and Moscow weighs in heavily on their actions. The Manas Air Base, located in Kyrgyzstan, has been a point of contention in the region since it opened its doors in late 2001. Manas has served as a base of support for ongoing U.S. military operations in Afghanistan and is the only base of its kind that U.S. forces have in Central Asia. In 2009, Kyrgyz officials threatened to shut down the base due to pressure from Moscow. The message was clear: a permanent U.S. military presence in the region is not welcome. The issue was resolved when the Pentagon agreed to pay higher rents for the base's use, which now amount to \$60 million annually.

More recently, a top Kyrgyz defense official made clear the U.S. military should have «no military mission» at Manas after 2014. The U.S. lease expires in July 2014, after which Kyrgyzstan's government will seek to close it down for military use. Some Kyrgyzstani officials do seem to understand the dangers that a complete U.S. military withdrawal will have for their government. In April 2012, Kyrgyzstan asked the United States to leave its drones after the NATO withdrawal of troops from Afghanistan. Washington appears ready to consider this request in the event of future cooperation from Kyrgyzstan following U.S. withdrawal [3].

Kyrgyzstan's former interim president, Roza Otunbayeva, is not only concerned about Afghanistan, but considers Central Asia as one of the world's most dangerous zones. At a recent interview in Brussels she pointed out Tajikistan may become as unstable as Afghanistan, the repression in Uzbekistan is so severe that popular anger is likely to explode in revolt. Kyrgyzstan's anemic economic conditions have fostered a food crisis and are threatening the onset of a civil war. Regarding insurgency threats, she stressed that "The region is becoming increasingly insecure because of the activities of the international force in Afghanistan. Military violence is coming increasingly close to our borders. Right now, jihadist groups are active everywhere. They are waiting for their opportunity. I am concerned about the 39 very porous borders between Kyrgyzstan and Tajikistan and that between Tajikistan and Afghanistan". She believed

that reinstating a rule-of-law that works is vitally important to her, as this deficiency is “perhaps the most important cause of destabilization in Kyrgyzstan.” Shortly after President Obama announced plans to withdraw 30,000 troops from Afghanistan, several Kyrgyzstan officials feared that all of Afghanistan’s neighbors will be in danger if the U.S. fails to stabilize the situation there [3]. However, the political elite in Kyrgyzstan have not actively expressed intent for direct support in Afghanistan in response to the NATO/ISAF troop withdrawal. During his presidential inauguration speech in December 2011, the former Kyrgyz Prime Minister Almazbek Atambayev swore to develop and protect the interests of Kyrgyzstan in establishing a foreign policy that builds relationships with neighboring countries.

With the perspective that he is from the country’s Russian leaning north, he recognized that Kyrgyzstan and Russia “have a common history and future,” and announced his intention to join the Russian-led customs union. However, nothing was mentioned of cooperation towards a regional solution for stability in Afghanistan. At the end of 2011, upon being elected as the new President of Kyrgyzstan, Atambayev was even more passive about the situation in Afghanistan. Although he publically announced Kyrgyzstan’s recent accomplishments including territorial integrity, economic growth of up to 8.5% GDP, and improved international relations, nothing was mentioned about accomplishments or goals towards improved relations with Afghanistan. Instead he focused on domestic affairs. Noting that Kyrgyzstan was still recovering from ethnic turmoil from 2010, he affirmed that further inter-ethnic turmoil would not be tolerated. Additionally, issues involving security, terrorism and drug trafficking remain “acute problems.” Political scientist, Aida Alymbayeva, mentioned that all of Kyrgyzstan’s recent efforts have focused on preserving political and ethnic stability in its own country by “establishing relationships between the political elites” [4, p. 38-40].

In the expectation of U.S. withdrawal, Tajikistan is strengthening its ties with Pakistan. In March 2012, Pakistan’s President Asif Ali Zardari imparted that he thought it was important for Pakistan to develop closer defense, security, and intelligence ties. He floated a proposal that

the two countries’ interior ministers should meet more often for that purpose, and the proposal was readily accepted by Tajikistan’s President Emomali Rahmon at a meeting between the two leaders.

In his address to parliament in April 2012, Rahmon spoke of the dangers of leaving Afghanistan in a situation where the progress made is not irreversible. He emphasized the regional instability that a premature NATO withdrawal is likely to bring to the region and the increased responsibility that Tajikistan will have in the region as a result. Tajikistan has a 1,300-kilometer-long border with Afghanistan that Rahmon called a «buffer zone» in the path of illegal drug traffickers from Afghanistan. Rahmon’s biggest worry is that Taliban rule in Afghanistan will increase in instability due to a further Islamization and an increased drug trade in the region, leading to his own illegitimate government’s downfall.

Uzbekistan’s authoritarian President Islam Karimov is in his mid-70s and not getting any younger. Large changes in Uzbekistan’s government are likely to occur in the future. Karimov’s regime is frequently cited as one of the most repressive in the world. It is one of only nine countries that received the lowest score possible in Freedom House’s [5]. Karimov’s regime is yet another Central Asian government that has much to fear from increased instability in the region, as it is impossible to gauge its support by the military and security services.

Uzbekistan recently gained strategic importance to the United States as a key hub of the NDN during U.S. withdrawal. The relationship is mutually beneficial, and the Uzbek government is earning considerable sums from NATO passage through its territory. Karimov attempted to use this position to gain a one-to-one meeting with President Barack Obama at the May 2012 NATO summit in Chicago, Illinois, but was refused by the administration. After the U.S. withdrawal, Uzbekistan will have to take far more responsibility for its own security [6].

Nowadays the debate over the size and scale of any remaining American involvement in the country has come to the forefront of Washington’s policymaking circuit. From the Department of Defense and the State Department, to USAID and the White House, discussions are being held over not only how many U.S. troops should remain in the country after the withdrawal deadline of the end of 2014, but also on the potential abilities and

effects that a force would have especially regarding the potential of the U.S. retaining no troops in the country, the so called "Zero Option." Afghanistan, Pakistan, the U.S., and to a lesser degree India and China, are all involved or carefully watching the debates, as vital national interests would be altered, depending on the U.S. commitment after 2014. But the one country that is watching the debates as closely as Afghanistan and Pakistan is Russia; not only because of its own history of intervention in the country, but because of the potential for instability to spill over into the Central Asian republics.

Russia watched first-hand as Afghanistan descended into chaos and anarchy following its withdrawal in February 1989, enacting its own "Zero Option." The slow decay of Afghanistan's institutions and ruling mechanisms led to not only the eventual takeover of the country by the Taliban, but the growth in drug production and the spread of radical Islamist ideologies to Central Asia—particularly Tajikistan, which waged a civil war throughout most of the 1990s.

To prevent the spread of instability, Russia had to support not only the economies and political structures of many of the Central Asian states, but contribute significant military support as well. Tajikistan, one of the poorest countries in the region, whose own military numbers some paltry 16,300 troops, has relied on Russia's 201st Motor Rifle Division to help maintain security, especially in securing its 1,344-kilometer border with Afghanistan, since the fall of the Soviet Union. And due to the fear of a spillover of violence following the pullout of foreign troops, Putin and Tajik President Emomali Rahmon recently announced that they had reached an agreement extending the presence of the 201st through 2042, and a \$200 million support package for the diminutive Tajik military. Russia is also helping to build up Kyrgyzstan, another desperately poor country, which is set to receive a \$1 billion support package to help modernize its military.

Steps such as these are aimed at preventing the spread of chaos that Russia witnessed following its own withdrawal. The fear is that Afghanistan's institutions, both political and military, will be unable to operate without significant U.S. and ISAF support. Putin has urged the Collective Security Treaty Organization (the CSTO is a collection of post-Soviet states: Russia, Armenia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan)

to create "An effective algorithm of practical action to minimize possible risks for our countries «following the departure of foreign troops from Afghanistan [7]. Central Asia has always played a vital role in Western defense planning policy in relation to Afghanistan ever since Operation Enduring Freedom commenced in 2001 in the aftermath of the meta-terrorist attacks on New York and Washington. The Western military deployment into Afghanistan was supported at an early stage by agreeing access to military facilities within Central Asia, notably the US military base at Kharshi-Khanabad (K2) in Uzbekistan and the airbase at Manas near Bishkek, Kyrgyzstan. The Central Asian states have also stepped up their participation in bilateral security assistance programmes and the NATO Partnership for Peace (PfP) [8].

However, as the drawdown of military forces from Afghanistan approaches in 2014, western capitals are also considering the potential implications for the wider security of Central Asia. The following study examines the perspectives and planning options in two of the leading states in Central Asia, Kazakhstan and Uzbekistan. Among the policy issues explored that are linked to the 2014 drawdown are the extent to which there may be potential to encourage a regional approach to security, or whether the NATO exit from Afghanistan may result in common policy positions or shared interests among the Central Asian states [8].

Furthermore, the level of disagreement among the Central Asian states on the potential security threat stemming from Afghanistan post-2014 is even more pronounced if we compare these documents from Tajikistan and Kyrgyzstan to official views in Astana. Kazakhstan's 2011 Military Doctrine pays only scant attention to Afghanistan: in fact, of its four Military Doctrines issued since 1993, the 2011 Military Doctrine is the first even to name Afghanistan. Section 3.1 outlines the external and domestic threats to national security as follows:

External military security threats to the Republic of Kazakhstan include:

- socio-political instability in the region and the likelihood of armed provocations;
- military conflict flashpoints close to Kazakhstan's borders;
- use by foreign nations or organizations of military-political pressure and advanced information-psychological warfare technologies to

interfere in Kazakhstan's internal affairs to further their own interests;

- increasing influence of military-political organizations and unions to the detriment of Kazakhstan's military security;

- the activity of international terrorist and radical organizations and groups, including cyber terrorism and growing religious extremism in neighboring countries;

- production by some countries of weapons of mass destruction and their delivery vehicles, and illegal proliferation of the technologies, equipment and components used to manufacture them, as well as of dual purpose technologies [8].

Domestic military security threats could include:

1. extremist, nationalist and separatist movements, organizations and structures seeking to destabilize the domestic situation and change the constitutional order through armed methods;

2. illegal armed groups;

3. illegal proliferation of weapons, munitions, explosives and other devices that could be used for sabotage, terrorist acts or other illegal actions [9].

Indeed, Kazakhstan's 2011 Military Doctrine places four threats to national security above terrorism:

- socio-political instability within Central Asia and possible conflicts,

- flashpoints on its periphery,

- state actors using information tools to pressure the state,

- the potentially negative influence of political-military organizations.

In the preamble to the same section Afghanistan is mentioned, but only loosely and in a wider context. The uneven distribution of natural resources, the widening gap between developed and developing

countries, different approaches to national socio-political systems, and other negative aspects of globalization could exacerbate antagonisms between nations, with military and other coercive means being used to resolve them. The situation in Central Asia could deteriorate due to the persistent instability in Afghanistan, socio-political tensions in the region, border-territorial and water problems, and economic, religious and other antagonisms that are being resolved through less than ideal mechanisms. Drug trafficking and illegal migration have become transnational problems [10].

The conference 'Stability and Security in Central Asia: Cooperation between Kazakhstan and Afghanistan' was held on December 11 in Astana. At this conference Afghan Parliament's speaker Mohammad Saleh Saldzhuki proposed Central Asian countries to create a joint program on border protection. Mohammad Saleh Saldzhuki said that, Afghanistan hopes the Central Asian Countries will take part in protection of not only joint borders but also Afghanistan's southern borders with Pakistan within this program. Afghanistan's proposal to Central Asia on joint border security program is not the first country's appeal of such kind to the neighbors.

In conclusion, in September 2013 Afghan President Hamid Karzai at the meeting of Shanghai Cooperation Organization in Kyrgyzstan asked the organization member states to assist Afghanistan in its struggle against terrorism. "We understand that the entire world community is concerned by the state of our country after the withdrawal of the international coalition. But we can prevent violence and strengthen national security. Afghanistan will be able to solve this problem together with the SCO countries," the Afghan president said [11].

References

1 Obama, Barack. Afghanistan withdrawal: 33,000 troops will leave next year // The Guardian, 23 June 2011: <<http://www.theguardian.com/world/2011/jun/23/afghanistan-withdrawal-barack-obama-troops>>

2 Krambs, Timothy A. Central Asia and the Afghanistan Security Dilemma: Amelioration, Retrograde, or Status Quo? Central Asia's Role in Regional Security Regarding Afghanistan after 2014 // PfP Consortium Quarterly Journal Spring 2013 / Partnership for Peace Consortium (PfPC) of Defense Academies and Security Studies Institutes, Garmisch-Partenkirchen, Germany. <<http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0c54e3b3-1e9c-be1e-2c24-a6a8c7060233&lng=en&id=178171>>

3 Central Asia after 2014. Report, Nov. 2013/ Ed. Stephen J. Blank. – Strategic Studies Institute and U.S. Army War College Press, U.S. Army War College, 2013. – P. 26. <www.StrategicStudiesInstitute.army.mil/newsletter>

4 Why Russia is worried about the "Zero Option" in Afghanistan // The Diplomat: <<http://thediplomat.com/2013/08/why-russia-is-worried-about-the-zero-option-in-afghanistan/>>

5 Freedom in the World. 2012. Report. Issues: Regions – Eurasia: <<http://www.freedomhouse.org/reports#.U1Zz2vvojcc>>

6 Brothers in Misfortune: Kazakhstan Is Losing Its Status as an “Island of Stability” // Moskovskiy Komsomolets, 18 September, 2011.

7 Kazakhstan Calls for Stabilisation in Afghanistan through Diplomacy and Development // Eurodialogue: <<http://eurodialogue.org/Kazakhstan-Calls-for-Stabilisation-in-Afghanistan-through-Diplomacy-and-Development>>

8 Military Doctrine of the Republic of Kazakhstan. APPROVED by order No. 161 of the President of the Republic of Kazakhstan. October 11, 2011 // Dubovtsev G. The Republic of Kazakhstan Update: Military Doctrine and Policy / Ed. by Charles Bartles, FMSSO (2011): < <http://fmso.leavenworth.army.mil/Collaboration/international/Kazakhstan/Republic-Update-Military-Doctrine-and-Policy.pdf>>

9 Law on National Security: Nazarbayev Held a Meeting of Kazakhstan’s Security Council // Kazakhstanskaya Pravda, 17 January 2012: <http://en.tengrinews.kz/politics_sub/5306/>

10 McDermott, Roger N. Touching the Void: Security Vacuum Issues in Central Asia // Jane’s Intelligence Review, April, 2013

11 Kosolapova E. Afghanistan is looking for partners who will ensure security in the country after U.S. troops leave Afghanistan // Trend, December, 2013.

УДК 339.923:061.1ЕС:5-191.2

Г.С. Байкушикова, А. Пирмаханова*

Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы
*e-mail: anel.almoca@gmail.com

Стратегия ЕС в Центральной Азии: измерение в контексте безопасности

Статья посвящена политике Европейского Союза в Центральной Азии в контексте вопросов безопасности. Опираясь на официальную стратегию на 2007-2013 гг. «Европейский Союз и Центральная Азия: Стратегия нового партнерства», дается анализ промежуточных итогов плана, заявленного в стратегии. Европейский Союз в своей политике придерживается роли координатора программ, направленных на борьбу с наркотиками, трансграничной преступностью и на усиление пограничного контроля в Центральной Азии. Рассматриваются инструменты осуществления политики ЕС в области безопасности, такие, как программы БОМКА и КАДАП, а также их эффективность и результаты.

Ключевые слова: Европейский Союз, Центральная Азия, Стратегия нового партнерства, безопасность.

Г. Байкушикова, А. Пирмаханова
**Еуропалық Одақтың Орталық Азиядағы стратегиясы:
қауіпсіздік аясындағы өлшем**

Мақала Еуропалық Одақтың Орталық Азиядағы қауіпсіздік аясындағы саясатына арналған. 2007-2013 жылдарға арналған «Еуропалық Одақ және Орталық Азия: жаңа әріптестік Стратегиясына» сүйене отырып, стратегияда жарияланған жоспарлардың аралық қорытындыларына талдау жасалынады. Еуропалық Одақ өзінің саясатында Орталық Азияда есірткімен, трансшекаралық қылмыспен күреске және шекаралық бақылауды күшейтуге бағытталған бағдарламаларды үйлестіруші рөлін ұстануда. ЕО-ның қауіпсіздік саласындағы құралдары қарастырылады. БОМКА және КАДАП сияқты бағдарламалардың тиімділігі мен нәтижелері қарастырылған.

Түйін сөздер: Еуропалық Одақ, Орталық Азия, жаңа әріптестік стратегиясы, қауіпсіздік.

G. Baikushikova, A. Pirmakhanova
**European Union strategy in Central Asia:
security dimension**

The article is devoted to European Union policy in Central Asia in the context of security issues. The analysis of interim results, which were declared in the strategy plan, is based on «The European Union and Central Asia: Strategy for a New Partnership» for 2007 -2013. The European Union possess itself as coordinator of programs aimed at the fighting against drugs, transnational crime and strengthening border control in Central Asia. The article considers tools of the EU policy on security, such as BOMCA and CADAP, as well as their effectiveness and results.

Key words: European Union, Central Asia, Strategy for a new partnership, security.

2013 год стал завершающим периодом действия стратегии Европейского Союза в Центральной Азии на 2007-2013 гг., официально именуемой как Европейский Союз и Центральная Азия: Стратегия нового партнерства. Центральная Азия была официально заявлена как регион стратегических интересов ЕС с точки зрения безопасности, стабильности, управления

и диверсификации энергоресурсов. Сама стратегия ЕС представляет собой концептуальное видение политики ЕС в Центральной Азии на ближайшие годы. В ней изложены принципы и инструменты реализации этой политики, которая охватывает различные сферы, включая различные аспекты безопасности, двустороннее и региональное сотрудничество, права человека,

образование и т.д. Исходя из содержания стратегии, рассчитанной на период 2007-2013 гг. можно определить следующие цели ЕС в регионе:

- обеспечение безопасности и стабильности государств региона;
- поддержка в борьбе с бедностью, а также содействие в улучшении уровня жизни;
- развитие регионального сотрудничества между государствами Центральной Азии в сфере энергообеспечения, транспорта, высшего образования и защиты окружающей среды.

Немаловажная роль в стратегии приходится на аспект безопасности: Европейский Союз взял на себя роль координатора программ, направленных на борьбу с наркотиками, трансграничной преступностью и на усиление пограничного контроля в Центральной Азии. При этом особое внимание уделялось угрозе исламского радикализма, подчеркивалась задача укрепления правоохранительных органов, реформирования системы безопасности странах региона.

Первые институциональные основы стратегии ЕС в области безопасности Центральной Азии были заложены в ходе заседания Совета министров ЕС (апрель 2001 г). Итогом заседания стало принятие плана действий для Центральной Азии в борьбе с распространением наркотиков, что являлось приоритетным направлением в сотрудничестве ЕС и Центральной Азии. Подписание таких международных соглашений, как Договор об обычных вооруженных силах в Европе (ДОВСЕ) и Венский Документ 1999 г. также является примером сотрудничества в сфере безопасности [1].

В тексте стратегии Европейского Союза 2007-2013 гг. выдвигаются ряд задач в контексте укрепления безопасности в государствах региона, в частности:

- создание условий, обеспечивающих безопасность границ;
- борьба с региональной преступностью, особенно в сфере международной торговли наркотиками;
- содействие сотрудничеству в области борьбы с нелегальной миграцией, наркотрафиком, организованной преступностью.

Определяющим стал тезис «...ЕС будет предоставлять усиленную поддержку в борьбе против коррупции, торговли наркотиками и людьми, незаконной торговли оружием с Афганистаном и организованной преступности в Центральной

Азии. ЕС расширит сотрудничество со странами Центральной Азии в борьбе с международным терроризмом...» [2]. Основной акцент в направлении безопасности ЕС сделал на обеспечение безопасности государственных границ стран Центральной Азии как важного условия противодействия транснациональной организованной преступности, наркотрафику, нелегальной миграции, торговли людьми и т.д.

Основными инструментами осуществления политики ЕС в области безопасности являются программы БОМКА и КАДАП, реализуемые с 2003 года.

Программа содействия управлению границами в Центральной Азии (БОМКА) направлена на повышение эффективности управления границами, а также на укрепление безопасности, стабильности и развития в Центральной Азии. Программа БОМКА стала одной из крупнейших программ помощи Европейского Союза в Центральной Азии: совокупный бюджет Программы БОМКА с 2003 по 2014 гг. составляет 36,295,405 евро. Программа развития ООН (ПРООН), реализующая Программу БОМКА, софинансирует Программу в размере 2.74 млн. евро. Основная стратегия Программы БОМКА заключается в содействии обеспечению стабильности и безопасности стран Центральной Азии посредством комплексного управления границами и регионального сотрудничества. С 2011 года реализуется восьмая фаза программы БОМКА (БОМКА 8), которая нацелена на следующие компоненты:

- Первым компонентом программы БОМКА стало продвижение институциональной реформы и принятие правительствами стран Центральной Азии европейского передового опыта в области комплексного управления границами (КУГ). В Кыргызстане БОМКА оказала содействие процессу принятия Стратегии КУГ по европейскому образцу и Плана действий. Эти два документа были подписаны Правительством в марте 2012 года. В Таджикистане БОМКА будет поддерживать тесные контакты с ОБСЕ в целях реализации компонентов институциональной реформы Плана действий Правительства по управлению границами, финансируемого ОБСЕ. В рамках программы также предоставляются юридические консультации по институционализации межведомственной работы по КУГ пограничным ведомствам, а также конкретная помощь в поддержке усилий государств-членов

ЕврАзЭС и ЦАРЭС, чтобы способствовать внедрению концепции единого окна во всех странах Центральной Азии.

- Вторым компонентом программы было заявлено совершенствование профессиональных навыков сотрудников пограничного контроля и инспекции. Предлагается создать консорциум учебных центров в рамках БОМКА 8, включающий в себя ключевые учебные заведения в Центральной Азии – многие из которых ранее поддерживались Программой БОМКА – и аналогичные институты в Европейском Союзе. БОМКА будет способствовать созданию институтов, способных взять на себя ведущую роль в последовательной подготовке национальных тренеров по таким тематическим областям, как пограничная безопасность, использование собак на границах, безопасность документов, борьба с наркотиками и борьба с коррупцией.

- Укрепление потенциала по борьбе с наркотиками в пограничных ведомствах является третьим компонентом программы. БОМКА поддержала страны при создании групп по профилированию наркотиков (ГПН) в качестве способа институционализации межведомственного сотрудничества по борьбе с наркотиками (обмен информацией, совместный анализ риска, проведение совместных операций и т.д.) на национальном и региональном уровнях. В дополнение к дальнейшей поддержке повышения потенциала ГПН в каждой стране посредством обеспечения подготовки кадров, а также путем предоставления оборудования и реконструкции помещений в соответствии с требованиями в Кыргызстане и Таджикистане.

- Контрольно-пропускные пункты и пограничные заставы. В рамках реализации данного компонента выделены некоторые финансовые ресурсы для незначительного ремонта уже построенных объектов. В общей сложности, предполагается отремонтировать 3 пограничные заставы в Таджикистане. Кроме того, предоставлено оборудование для 17 пограничных отрядов и пограничных застав в Кыргызстане и 4 пограничных застав – в Таджикистане [3].

В рамках содействия программы БОМКА было модернизировано большее число пограничных пунктов, некоторые из которых все еще находятся в процессе обновления. Помимо этого, дополнительные 20 пограничных пунктов были оснащены оборудованием, в то время

как многие пограничные заставы, находящиеся вдоль «зеленой границы» между пограничными пунктами, были, либо в скором будущем будут, модернизированы. В рамках программы БОМКА также осуществлялась модернизация обучающих центров для пограничников, развивался потенциал эффективного использования служебных собак, производилась модернизация кинологических центров в странах Центральной Азии. Около 1500 центрально-азиатских пограничников и сотрудников таможенных органов приняли участие в многочисленных тренингах, посвященных Интегрированному Пограничному Контролю [4].

Программа по предотвращению наркотиков в Центральной Азии (САДАР/КАДАП), направленная на усиление постепенного принятия успешной практики ЕС и других международных практик политики борьбы с наркотиками и внесение вклада в снижение проблем, связанных с их распространением в странах Центральной Азии.

Данная инициатива состоит из следующих элементов:

- ОСАН несет ответственность за общую координацию проекта. Для обеспечения согласованной стратегии, должен быть обеспечен межнациональный обмен в области наркополитики и стратегии между странами Центральной Азии и региональными донорскими организациями. Меры включают оценку структуры и механизмов наркополитики и взаимодействие данной программы с существующими международными и национальными мерами реализуемыми ВОЗ, ЮНОДК, ЕС, Всемирным Фондом, НПО и т.д.;

- DAMOS – Сбор данных и разработка базы данных по наркотической эпидемиологии;
- TREAT – Методологии лечения;
- MEDISSA – Стратегии работы со средствами массовой информации и распространения информации [5].

В 2010-2013 гг. шла реализация пятой фазы КАДАП. В ее рамках осуществлена подготовка более 3 тысяч специалистов из республик Центральной Азии по современным медицинским и психотерапевтическим методикам работы. Программа поддержала лечебные и реабилитационные центры во всех странах региона посредством предоставления оборудования и проведения ремонтных работ. Операции в рамках

КАДАП также предусматривают составление правительствами стран ежегодных отчетов по контролю распространения наркотиков, введение современных методик лечения наркотической зависимости в одной из пилотных тюрем в каждой из стран, а так же проведение кампаний по повышению уровня осведомленности об угрозе употребления наркотиков [6].

Помимо вышеперечисленных программ, Европейский Союз принимает участие в реализации Глобальной контртеррористической стратегии Организации Объединенных Наций в Центральной Азии. Данная инициатива направлена на устранение условий, способствующих террористической деятельности, укреплению потенциала для предотвращения и пресечения террористической деятельности на национальном и региональном уровнях. Об этой инициативе было объявлено в ходе публичных мероприятий в Брюсселе, Бельгия, в июне 2010 года и в Нью-Йорке, Соединенные Штаты, в сентябре 2010 года. Первое совещание экспертов по компоненту I и VI Стратегии состоялось в Братиславе (2010 г.), второе совещание экспертов по компоненту II Стратегии состоялось в Душанбе (марте 2011 г.), третье совещание экспертов по компоненту III Стратегии было проведено в Алматы, Казахстан (2011 г.), заключительное совещание министров было проведено в Ашхабаде, Туркменистан (2011 г.) [7].

С 2008 по 2010 гг. ЕС и Интерпол совместно с ЦАРИКЦ (Центральноазиатский региональный информационный координационный центр) реализовали проект «Евросоюз-Интерпол: поддержка Интерпола в Центральной Азии». Программа была нацелена на усиление потенциала правоохранительных органов ЦАРИКЦ в целях регионального и международного сотрудничества, более эффективной борьбы с внутренней и международной преступностью. В рамках проекта, к системе глобальной коммуникации «I-24/7» для получения прямого доступа к защищенным базам данных и сети Интерпола были присоединены более 50 пунктов стран Центральной Азии [8].

Эффективной реализации целей, подчеркнутых в стратегии ЕС по Центральной Азии, препятствует ряд факторов. Структурам ЕС не удалось разработать реальные механизмы по противодействию производству наркотиков в Афганистане и последующего экспорта в стра-

ны Центральной Азии. По данным, предоставленным ООН, с момента присутствия НАТО в Афганистане, производство опиума выросло в 40 раз [9].

Немаловажным также является отсутствие механизмов обеспечения безопасности границ в государствах Центральной Азии. Проводимые БОМКА встречи, совещания пограничных служб и ведомств не приносят практических результатов. Между странами региона также происходят пограничные конфликты и инциденты (инцидент на границе между Кыргызстаном и Узбекистаном в районе анклава Сох) [10].

ЕС и его структуры в этих условиях не имеют возможностей оказать влияние на республику Центральной Азии в интересах устранения конфликтогенных факторов в отношениях между ними и обеспечения более продуктивного взаимодействия заинтересованных ведомств данных государств как в рамках приграничного сотрудничества, так в целях совместного противодействия терроризму, экстремизму и другим угрозам региональной безопасности.

Хотя партнерство и сотрудничество ЕС с государствами Центральной Азии в большей степени направлено на развитие экономических и политических связей, тем не менее, сотрудничество в военно-политической сфере становится необходимым компонентом взаимоотношений. Европейские страны обладают колоссальным опытом в решении таких проблем, как борьба с терроризмом, экстремизмом, сепаратизмом и наркоторговлей. Их опыт также небезынтересен для центральноазиатских государств, который уже столкнулся с подобными явлениями. Так как Европейская Стратегия в Центральной Азии была разработана в относительно спокойном геополитическом контексте, Европейский Союз сосредоточился на невоенных вопросах: сохранность границ, борьба с незаконным трафиком, – а также взял на себя дипломатические функции по обеспечению транзитных путей в Афганистан, в частности, через немецкую базу в Узбекистане.

Вторая фаза внедрения Стратегии происходит в период резкой смены политического климата в Центральной Азии. Вопросы безопасности в регионе не утратят своей значимости. Правительства в Центральной Азии озабочены возможностью распространения нестабильности из Афганистана. Европейскому Союзу необхо-

димо найти методы поддержания безопасности в Афганистане с помощью центральноазиатских программ содействия в отсутствие европейского военного контингента на афганской территории.

Для этого ЕС необходимо увязать свою деятельность в Афганистане с проектами в Центральной Азии, например, в области управления водными ресурсами.

Литература

- 1 Байзакова К.И. Политико-правовые основы сотрудничества Европейского Союза с государствами Центральной Азии.- Online:<kisi.kz/img/docs/910.pdf>
- 2 Европейский Союз и Центральная Азия: Стратегия нового партнерства. –Online: <http://eeas.europa.eu/central_asia/docs/2010_strategy_eu_centralasia_ru.pdf>
- 3 Официальный сайт БОМКА. – Online: <http://www.bomca.eu/ru.html>
- 4 Совместный Отчет о Прогрессе, подготовленный Советом и Европейской Комиссией для Европейского Совета по вопросу исполнения Стратегии ЕС по Центральной Азии. – Online: http://eeas.europa.eu/delegations/kazakhstan/documents/eu_kazakhstan/joint_progress_report_eu_ca_strategy_ru.pdf
- 5 Официальный сайт КАДАП. – Online:<http://www.cadap.eu/ru/content>
- 6 Совместный Отчет о Прогрессе, подготовленный Советом и Европейской Комиссией для Европейского Совета по вопросу исполнения Стратегии ЕС по Центральной Азии. – Online: <http://eeas.europa.eu/delegations/kazakhstan/documents/eu_kazakhstan/joint_progress_report_eu_ca_strategy_ru.pdf>
- 7 Рабочая группа по предотвращению и урегулированию конфликтов. -Online: <http://www.un.org/ru/terrorism/ctitf/wg_preventconflict.shtml>
- 8 Завершение проекта «Евросоюз-Интерпол: Поддержка Интерпола в Центральной Азии». – Online:<http://caricc.org/index.php/ru/glavnaya-stranitsa/241-zavershenie-proekta-evrosoyuz-interpol-podderzhka-interpola-v-tsentralnoj-azii>
- 9 Филатов С. Почем опиум для народа?.-Online:<http://interaffairs.ru/print.php?item=8430>
- 10 Чеботарев А.Е., Губайдуллина М.Ш. Стратегия Европейского Союза в Центральной Азии на 2007-2013 гг: предварительные итоги. –Алматы, 2013. – С. 62.

References

- 1 Baizakova K.I. Politiko-pravovye osnovy sotrudnichestva Evropeyskogo Soyuza s gosudarstvami Tsentralnoi Azii.- Online: <kisi.kz/img/docs/910.pdf>
- 2 Evropeyskiy Soyuzi Tsentralnaya Azii: Strategiya novogo partnyorstva.– Online: <http://eeas.europa.eu/central_asia/docs/2010_strategy_eu_centralasia_ru.pdf>
- 3 Ofitsialniy sait BOMCA. – Online: <http://www.bomca.eu/ru.html>
- 4 Sovmestniy Otchet o Progresse, podgotovlenni Sovetom I Evropeiskoy Komissiei dlya Evropeyskogo Soveta po voprosu Strategii ES po Tsentralnoy Azii.-Online: <http://eeas.europa.eu/delegations/kazakhstan/documents/eu_kazakhstan/joint_progress_report_eu_ca_strategy_ru.pdf>
- 5 Ofitsialniysait CADAP. – Online:<http://www.cadap.eu/ru/content>
- 6 Sovmestniy Otchet o Progresse, podgotovlenni Sovetom i Evropeiskoy Komissiei dlya Evropeyskogo Soveta po voprosu Strategii ES po Tsentralnoy Azii. – Online: <http://eeas.europa.eu/delegations/kazakhstan/documents/eu_kazakhstan/joint_progress_report_eu_ca_strategy_ru.pdf>
- 7 Online: <http://www.un.org/ru/terrorism/ctitf/wg_preventconflict.shtml>
- 8 Zavershenie proekta «Evrosoyuz-Interpol: Podderzhka Interpolav Tsentralnoy Azii». – Online: <http://caricc.org/index.php/ru/glavnaya-stranitsa/241-zavershenie-proekta-evrosoyuz-interpol-podderzhka-interpola-v-tsentralnoj-azii>
- 9 Filatov S. Pochem opium dlya naroda ?. -Online:<http://interaffairs.ru/print.php?item=8430>
- 10 Chebotarev A.E., Gubaidullina M.Sh. Strategiya Evropeyskogo Soyuza v Tsentral'noi Azii na 2007-2013 gg: predvaritel'nye itogi. – Almaty, 2013. – S.62

ӘОЖ 339.924 (5-191.2)

К.Н. Макашева, Ж.Қ. Қонысбаева*

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
*e-mail: zhibek_91k@mail.ru

Орталық Азиядағы интеграция мәселелері

XX ғасырдың екінші жартысында әлемнің әртүрлі аймақтарында алуан түрлі халықтардың одағы, келісімдері, бірлестіктері құрылды. Интеграцияның мәдениеті мен экономикалық және саяси ынтымақтастықтың халықаралық тәжірибелерінің құрылуы мен дамуы байқалды. Алғашында, бірігудің негізгі критерийі таза идеологиялық бірігу болса, 80-жылдары идеологияның орнына басты рөлді аумақтық және тарихи жақындыққа, сонымен қатар мәдени-діни құндылықтар орын алды. Аталған жағдайлар Орталық Азия аймағына да қатысты болды, аймақта тәуелсіз дамудың алғашқы жылдары діни, мәдени негіздегі және тарихи аумақтық қарама – қайшылықтар, аймақта жетекшілік үшін күрес негізінде ішкі аймақтық мәселелердің орын алуына алып келді. Орталық Азия аймағы бірқатар мемлекеттердің аймақтағы бай ресурстар үшін саяси және экономикалық мүдделердің тоғысқан торабына айналды.

Түйін сөздер: Бірыңғай экономикалық кеңістік, Орталық Азиялық интеграциялық доктрина, біріктіруші идея.

К.Н. Макашева, Ж.К. Қонысбаева

Проблемы интеграция в Центральной Азии

Во второй половине XX века в разных регионах мира были наработаны многочисленные способы союзов, соглашений, объединений разных народов. Сформировалась и укоренилась определенная культура интеграции, международный опыт экономического и политического сотрудничества. Если вначале главным критерием для объединения оказывалось чисто идеологическое родство, то уже в 80-е годы на первое место вместо идеологии стали выходить территориальная и историческая близость, а также культурно-религиозные ценности. Это в полной мере относится и к Центральной Азии, где на начальном этапе независимого развития новых государств произошла актуализация внутрорегиональных противоречий на религиозной, культурной почве или в результате исторических территориальных притязаний, борьбы за власть и главенствующие позиции в регионе. После приобретения независимости государства Центральной Азии оказались в сфере переплетения политических и экономических интересов целого ряда стран, которых привлекают богатые ресурсы региона.

Ключевые слова: Единое Экономическое пространство, Центральноазиатская доктрина интеграции, идея объединения.

K.N. Makasheva, Zh.K. Konysbayeva

The problems of integration in the Central Asia

In the second half of the XX century in different regions of the world have been tested numerous ways alliances, agreements, associations of different nations. Formed and entrenched a culture of integration, international experience economic and political cooperation. If at first the main criterion for the association is purely ideological affinity, already in the 80s in the first place instead of ideology began to leave the territorial proximity and historical and cultural and religious values. This fully applies to Central Asia, where the initial stage of the development of new independent states occurred updated intraregional conflicts on religious and cultural grounds or as a result of historical territorial claims, the struggle for power and positions of power in the region. After gaining independence, the Central Asian states were in weave political and economic interests of many countries, attracted by the rich resources of the region

Key words: United economic Area, Central Asian Integration doctrine, Idea of union.

Әлемнің түкпір-түкпіріндегі аймақтарда интеграция тұрақты тенденцияға ие болған. Жаһандану экономикалар арасындағы бәсекелес-

тікті күшейтті, ал ол өз кезегінде мемлекеттердің күштерін біріктіруге ұмтылыстарын да дамыта түсті. Оған қалыптасқан әлемдік интеграция

үлгілері – ЕО, НАФТА, МЕРКОСУР, АСЕАН, т.б. мысал бола алады.

Қазіргі жаһандану кезеңінде Орталық Азия өзінің бай табиғи ресурстары мен маңызды стратегиялық орналасуы арқылы әлемдік державалардың саяси және экономикалық мүдделерінің шиеленісу орталығына айналып отыр. Мемлекеттердің әлемдік саясатқа ену күрделілігі көптеген факторлармен түсіндіріледі, оның ішінде лайықты тәжірибенің болмауы мен ұлттық мүддеге сәйкес күш орталықтарын тұрақты теңестіріп отырудың қажеттілігін айта кетуге болады. Алайда Орталық Азия мемлекеттерінің интеграциясына кедергі келтіруші көптеген факторлар: аймақтың әлсіз экономикалық потенциалы, этникалық қақтығыстардың шығу қаупі, парақорлық мәселелері тікелей қауіпсіздікке өз әсерін тигізуде. Сонымен қатар Орталық Азия елдерінің саяси құрылымындағы әулеттік бөлініп басқарушылық ортақ ортаазиялық интеграцияға кедергі болуымен қатар, мемлекеттердің өз ішінде қақтығыстардың болуына алып келуде. Саяси келісімге келе алмаушылық өз кезегінде аймақ мемлекеттерінің өз ішінде одақтасумен қатар, басқа мемлекеттермен де, мысалы, Ресей, АҚШ, Қытай қолдауын табуға итермелеуде. Себебі аймақ мемлекеттерінің көпшілігі АҚШ пен ЕО елдерінің қаржылық қолдауы мен Ресейдің әскери және техникалық көмегіне тәуелді. Сонымен бірге өзіндік бірегейлік мәселесінің өткірлігі, Орталық Азия елдерінің экономикалық, саяси-құқықтық жүйелері жағдайының транзиттік сипаты, жаңару үдерістерінің әртүрлі серпіні, бағыты және тереңдігі, осы процестер шеңберінде жүргізіліп жатқан реформалар өмірлік қажетті интеграцияны жүзеге асырудағы қиындықтарды анықтайды.

Орталық Азия мемлекеттерінің аймақтық интеграциясы ұлттық шаруашылықтар мен құрылған аймақтық экономикалық топтардың жақындауы және өзара қарым-қатынастарымен сипатталады. Оның негізінде өзара сауда және инвестициялық өзара қарым-қатынас жолында ұлттық кедергілерді жою мақсатында ұлттық шаруашылықтық жүйелердің байланыстарын күшейту мен дамыту үрдістері жатыр. Бюджеттік, салықтық және валюталық саясаттарын келістіру, бірегейлендіру арқылы бірыңғай экономикалық кеңістік құрылады. Осының

негізінде жаңа геосаяси жағдайды қалыптастыру мен осы аймақтағы экономикалық мүдделерін жүзеге асыру және өз ықпалын нығайту керек. Сондықтан осы аймақта аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мемлекеттердің алдына қойған өзекті және маңызды міндеттерінің бірі болып отыр. Аймақ елдері әлемдік интеграциялық процеске, аймақшілік өзара қарым-қатынас сипатындағы, сонымен қатар өзінің жақын көршілестерімен басқа да мемлекеттермен қатысты мәселелерді шешуінде тығыз қатысуында мүдделі болып табылады. Жаңа шынайылықтар жас мемлекеттердің саяси басшыларынан өзінің танылуын, ұлттың қауіпсіздік және даму стратегиясының барабарлық формуласын іздеуін және танылуын талап етті. Қазіргі сәтте Орталық Азияның одан әрі дамуында екі жол бар. Бірінші жол – өзінің әлемдік экономикадағы шикізат көзі ретіндегі рөлін бекіту. Оның үстіне әлемдік геосаяси және геэкономикалық бәсекелестіктегі қолжаулық рөлі. Екінші жол – интеграция. Халықаралық нарық процестеріне тең деңгейде қатыса алатын аймақтық мықты бірлестік құру жолы. Бұл – тұрақтылық, экономикалық өрлеу, әскери және саяси қауіпсіздік жолы. Орталық Азиялық елдердің тәуелсіздік жылдары, бұл елдердің мүдделерімен ешқашанда сәйкес келмейтін, тек қарама-қарсы болатын, Батыс және Шығыс мемлекеттер қатарының назарының орталығында болды. Сонымен қатар сыртқы күштер арасында Орталық Азиядағы геосаяси және геэкономикалық ықпал сферасы және оның табиғи ресурстары үшін күрес айналысы пайда бола бастады. Орталық Азия аймағына тек мемлекеттер мен шетелдік компаниялар ғана көңіл аударған жоқ. Орталық Азиялық елдері және халықтары, тағы да ауқымды қарама-қайшы жоспарының жүзеге асыруы мақсатында, осы жерде өзінің стратегиялық плацдармдарын құруға үміттенген, түрлі экстремистік исламдық ұйымдардың шабуылына ұшыраған еді [1].

Осының негізінде жаңа геосаяси жағдайды қалыптастыру мен осы аймақтағы экономикалық мүдделерін жүзеге асыру және өз ықпалын нығайту керек. Сондықтан осы аймақта аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мемлекеттердің алдына қойған өзекті және маңызды міндеттерінің бірі болып отыр. Аймақ елдері әлемдік интеграциялық процеске, аймақшілік өзара қарым-қатынас сипатындағы, сонымен қатар

өзінің жақын көршілестерімен басқа да мемлекеттермен қатысты мәселелерді шешуінде тығыз қатысуында мүдделі болып табылады. Жаңа шынайылықтар жас мемлекеттердің саяси басшыларынан өзінің танылуын, ұлттың қауіпсіздік және даму стратегиясының барабарлық формуласын іздеуін және танылуын талап етті. Сонымен қатар егер де бұрын КСРО құрылымында ортаазиялық кеңестік республикалардың ұлттық даму мен қауіпсіздік мәселесі күшті жоғарғы державалық одақтас мемлекеттері шеңберінде шешілсе, онда тәуелсіздік алғаннан кейін және қажетті ресурстардың жоқ болуында көрсетілген мәселелер ерекше өзектілігіне ие болады және өз бетінше жаһандандудың өзгешелік күштерінде жаңа қауіптің пайда болуына әкеледі. Орталық азиялық мемлекеттердің әлеуметтанушылары мен саясаттанушылары, аймақ мемлекеттерінің қазіргі сыртқы саясатын қалыптастырылуы әлемдік пен аймақтық ауқымды күштер орталығы арасында балансталған және дамудың сыртқы шаралары өте қиын жағдайда өтіп жатыр деп белгілеген. Өз кезегінде, бұл аймақтық ынтымақтастыққа себепші болады. Аналитиктер, ең алдымен, қауіпсіздік үшін құрылымдық ынтымақтастыққа мемлекеттердің дайындығы мен қажеттілігіне шартталған, аймақшілік диалогтің дамуында бірқатар позитивті қозғалыстарды белгілейді. Қауіпсіздік идеясы Орталық Азияның жас мемлекеттерінің интеграциясына түрткі болғаны дәлел бола бастады [2].

Орталық Азия аймағындағы мемлекет халықтарының тарихи байланыстылығы олардың арасындағы интеграцияның негізгі алғышарттарының бар екендігін көрсетеді, аталған алғышарттар геосаяси, геостратегиялық, экономикалық, әлеуметтік, демографиялық, өркениеттік, діни, мемлекеттік-саяси және этникалық негіздерге тығыз байланысты.

Орталық Азия мемлекеттерінің экономикасы бірыңғай кеңестік халықтық-шаруашылықтық кешеннің құрамдас бөлігі ретінде дамыды. КСРО ыдырауы мен шаруашылықтың шарттарының түбегейлі өзгеруі мемлекеттер тек өзара бірігуі арқылы ғана шешімін таба алатын мәселелердің туындауы мен оның күрделенуіне алып келді.

Аймақ мемлекеттері саяси және экономикалық құрылымдардың реформалануын көздейтін өтпелі кезеңнің ортақ міндеттерін құрастырған болатын. Осы кезеңде

ең негізгі мәселе ортақ экономикалық потенциалды тиімді пайдалану жолдарын іздеп табу болған болатын. Орталық Азия елдері сыртқы саяси стратегияларын өзара үйлестіре отырып қана экономикалық интеграция мен ұлттық қауіпсіздік жүйелерін дамыта алады. Мемлекетаралық қатынастарды дамытуда аймақ мемлекеттері бірнеше кезеңді өтті. Осы даму әр республиканың ішкі саяси жағдайымен, саяси жетекшілерінің жеке тұлғалық қасиеттерімен және экономикалық ерекшеліктерімен анықталды, ал ол аймақтағы интеграциялық үрдістің даму динамикасына өз әсерін тигізді.

ТМД мемлекеттері КСРО-дан интеграциялық типтегі байланыстарды құруға деген тығыз қарым-қатынастарды қалдырды. Әсіресе энергетикалық және транспорттық жүйелері, радио және телекоммуникация кешендері, мұнай мен газ салалары ерекше көзге түсті. Алайда Орталық Азия елдері арасындағы интеграция толықтай орнады деп айту әлі ерте. Келісімдерді толыққанды жүзеге асыру механизмдерінің реттелмеген, кедендік, салықтық және бюджеттік саясаттардың байланысы әлі жүргізілмеген. Мемлекеттердің өздері аймақтық қатынастарды басым деп санамайды. Оның қазіргі заманғы соны үлгісі ретінде интеграциялық бірігу жолын таңдап алған Орталық Азия мемлекеттері ортаазиялық интеграцияны объективті қажеттілік ретінде, территориялық тұтастықпен, сол сияқты экономиканың ең маңызды, ең басты салаларымен байланыстырады. Сондықтан тарихи қалыптасқан тығыз шаруашылық байланыстары мен аймақтың ұтымды геосаяси жағдайы Орталық Азия мемлекеттерін өзара ынтымақтасуға жетелейді.

Сол сияқты аймақтың газ, су-энергетика ресурстарын, экологиялық мәселелерін бірлесе отырып, шешу, көлік-коммуникация жүйелерін бірлесе отырып, пайдалану, соңғы жылдары күшейіп келе жатқан наркобизнес пен әртүрлі экстремистік, террористік топтар мен ағымдарға бірлесе отырып, күрес жүргізу сияқты маңызды шараларды іске асыру үшін де аймақтық интеграция қажет. Сондықтан Орталық Азия мемлекеттерінің нарықтық экономикаға өтуі мен интеграцияны таңдап алуы жаһандану жағдайында орындалуы әлемдік тарихтағы бірінші оқиға деп бағалануда. Орталық Азия елдеріндегі интеграцияның әлсіз жақтарын анықтау үшін оны халықаралық экономикалық

интеграцияның шарттары мен алғышарттарына сәйкес зерттеу қажет. Жалпы, аймақтағы интеграция үрдісі өте баяу жүргізілуде. Ол бірнеше себептермен түсіндіріледі, олардың қатарына экономика мен саяси жүйелерді реформалау модельдерінің әртүрлілігі жатады. Экономика мен саяси жүйелердің, ұлттық мүдделердің және халықаралық аренаға бағытталудың әртүрлі болуы әзірше интеграциялану үрдісінен жоғары орын алуда.

Орталық Азия мемлекеттерінің шеңберінде көпжақты өзара қатынас та баяу дамуда. Мемлекетаралық тауар алмасуы, инвестициялық ынтымақтастық төмендеуде, жеке капиталдың интеграциясы байқалмайды, кедендік және валюталық кедергілер жоғары, ұлттық шаруашылықтық заңнамаларда әртүрлілік бар. Сонымен қатар Орталық Азия мемлекеттерінің шеңберінде қол қойылған құжаттардың тиімділігі де жоғары емес.

Орталық Азияда интеграцияны дамыту үшін біріктіруші идея қажет. Бір шетінен Еуразиялық концепция ортақ стратегияның рөлін атқаруы мүмкін, себебі Орталық Азия мемлекеттері Еуразиялық өркениеттік құрылымға жатады және тарихи дамуы, ділі мен өмірлік құндылықтарда қабылдауы ұқсас болып келеді. Дегенмен де өзіндік идентификация проблемасының өткірлігі, Орталық Азия елдерінің экономикалық, саяси-құқықтық жүйелері жағдайының транзиттік сипаты, жаңару үдерістерінің әртүрлі серпіні, бағыты және тереңдігі, осы процестер шеңберінде жүргізіліп жатқан реформалар өмірлік қажетті интеграцияны жүзеге асырудағы қиындықтарды анықтайды. Өткен кездесуде Орталық Азия елдерінің басшылары Достастықты өтпелі кезеңде ғана іске асыруға болатын ынтымақтастық үлгісі және әрбір мемлекет ішкі дамуының басыңқы жақтары мен халықаралық міндеттерін есепке ала отырып, ынтымақтастыққа қатынасу түрлерін өздері анықтайды деген қорытындыға келді. Дегенмен де қайта құру жылдарында дәл осы аймақтық бірлестік, кеңестік кезеңнен кейінгі кеңістікте Достастыққа қатысушы елдер арасындағы шаруашылықаралық байланыстарды қолдап, ара-тұра бой көтерген кейбір қайшылықтар мен әскери қақтығыстардың кейде алдын алып, кейде өзара келістіріп, реттеуші қызмет атқарды. Президент Н. Назарбаев «еуразияшылдық» ұғымын теориялық

жол емес, тәжірибелік саясаттың бір бағыты деп қарастырды. Қазақстан үшін «еуразияшылдық» интеграциялану бағыты, көпжақты аймақтық одақтастықтың дамуы. «Еуразияшылдық» теориясы қазіргі әлемде ұлттық мәдениеттердің диалогі мен олардың жақындасуы қажеттілігінен туындаған. Орталық Азияда маңызды рөлді қауіпсіздікті сақтау мәселелері алады [3].

Есепке алатын жайт, Орталық Азия әлемдік державаларды экономикалық, саяси, тіпті, әскери саладан қызықтыратын аймақ болып табылады. Аймақ елдерінің мемлекеттік шекараларды күшейту ұмтылыстарына қарамастан олар халықаралық лаңкестік, діни экстремизм, этникалық сепаратизм, қару-жарақ пен есірткінің заңсыз тасымалы, заңсыз миграция сияқты трансұлттық қауіптерге кедергі болмай отыр. Қандай да бір тарихи, геосаяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени факторлардың жиынтығы аймақ мемлекеттерінің лаңкестік қауіп алдында осалдығын көрсетеді. Осындай жағдай өз қауіпсіздігін сақтау мақсатында орталық азиялық республикаларды халықаралық ынтымақтастыққа енуге міндеттейтін ерекше жағдай туындатады. Орталық Азия геосаяси жағдайынан негізгі аймақтық ойыншыларды өкілеттік ететін құрылымды құрастыру қажеттілігі пайда болды, ал ол өз кезегінде көпжақты келісім мен кеңес беру қызметтерін де атқаратын еді. Осыған мысал ретінде Шанхай Ынтымақтастық Ұйымын айта кетуге болады, себебі ұйым Орталық Азияда саяси тәртіптердің тұрақты сақталуын қамтамасыз етеді, сонымен қатар құрылымдық экономика мен әскери-саяси саладағы қауіпсіздіктің орнауына ықпал етеді.

Әлемдік интеграциялық тәжірибені зерттей отырып, Орталық Азия елдеріне еуропалық интеграцияға сәйкес барлық кезеңдер мен формаларды өту қажеттілігі жоқ деп айтуға болады, себебі бірнеше ғасыр бұрын болған Еуропамен салыстырғанда Орталық Азия елдері біраз ғана жыл бұрын бірыңғай экономикалық, саяси және мәдени кеңістікте болды және оның бөлшектері әлі де сақталды. Жалпы еуропалық интеграция тәжірибесі аймақтық интеграцияның салдарлы, кезеңдік үрдіс екендігін көрсетеді, онда соңғы нәтиже тек іс-әрекеттегі таңдаудың дұрыстығында ғана емес, сонымен қатар нақты тәжірибелік әрекеттердің бағдарламасын құрас-

тыруда болып отыр. Интеграцияның маңызды мақсаты мемлекеттердің мүдделерін келістіру ғана емес, сонымен қоса бар қайшылықтарды кедергі ретінде емес, даму мен алға жылжуды баяулататын құбылыс ретінде түсіндіру болып табылады.

Қорытындылай келсек, Орталық Азия аймағының ерекшелігі басқа интеграциялық бірлестіктердің үлгісін механикалық тұрғыдан көшіруге келмейді, оны жіті зерттеу мен бейімдеуді қажет етеді. Интеграцияның негізі

ретінде сауда – экономикалық және ұжымдық ынтымақтастықтың дамуы, толыққанды және қорғалған ортақ нарықтың болуы керек. Оған ұлттық тауар өндірушілерді қолдау, бірыңғай экономикалық кеңістікте өнеркәсіптік қызметке жағдай жасау сияқты қажеттіліктерді жүзеге асыру керектігі шығады. Орталық Азия аймағының негізгі бағыты интеграциялық доктриналардың әлемдік тәжірибесімен санаса отырып, мемлекеттердің өзара қарым-қатынастарының механизмін құрастыруы болуы қажет.

Әдебиеттер

1 Шумский Н. Интеграция постсоветских государств: возможности и перспективы развития// Международное общественное объединение «Развитие». – № 1 (33). – 2012. – С. 11-21.

2 Ситарян С. Интеграция стран СНГ: трудности и перспективы взаимодействия// Казахстан – Спектр. Научный журнал. – №33. – 2011. – С.15.

3 Смагулова Д. К. Интеграционные процессы в Центральной Азии: проблемы и перспективы //Евразийская Экономическая Интеграция. – №4 (17). – 2012. – С 115.

References

1 Shumskii N. Integracia postsovetskih gosudarstv: vozmojnosti I perspektivi razvitia// Mejdunarodnoe obshestvennoe obiedinenie “Razvitie”. – №1 (33). – 2012. – С. 11-21.

2 Sitarian S. integracia stran SNG: trudnosti I perspektivi vzaimodeistvia// Kazahstan – Spekr. Nauchnij jurnal. – №33. – 2011. – С.15.

3 Smagulova D.K. integracionnie processy v Centralnoi Azii: problem I perspektivi// Evraziiskaia Ekonomicheskaia Integracia. – №4 (17). – 2012. – С 115.

УДК 327(5-191.2+510)

Р.Б. Абиев

Казахский университет международных отношений и мировых языков им. Абылай хана,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы
e-mail: bor_groop@yahoo.com

Центральная Азия и Китай: политико-экономическое измерение в рамках ШОС

Вопросы взаимоотношений КНР со странами центрально-азиатского региона в рамках ШОС являются актуальной темой и предметом исследований как ученых ЦА, так дальнего зарубежья, особенно роль региона во внешнеэкономической стратегии КНР. Взаимоотношения стран Центральной Азии и Китая приобретают новое значение на фоне геополитической конкуренции между глобальными центрами силы за влияние на регион. В попытке освоения и продвижения КНР на Европейский рынок, прочное освоение рынка ЦАР является стратегической целью. В новом столетии Китай как региональная держава стремится наладить стратегическое партнерство со своим геополитическим окружением. Развитие сотрудничества с государствами Центрально-азиатского региона в рамках многосторонних отношений (ШОС) и в двустороннем формате также стало стратегией китайской политики, нацеленной на долгосрочную перспективу. Страны Центральной Азии в разной мере все явственней ощущают на себе нарастающее политическое, экономическое и социально-культурное воздействие Китая.

Ключевые слова: Шанхайская Организация Сотрудничества, Центральная Азия, Китайская Народная Республика.

Р.Б. Абиев

Орталық Азия мен Қытай: Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы шеңберіндегі саяси-экономикалық негізі

Мақалада Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы аясындағы Қытай мен Орталық Азия мемлекеттерінің қарым қатынасының саяси-экономикалық негіздері қарастырылған. Орталық Азия өңірі ҚХР сыртқы экономикалық стратегиясында ауқымды рөл атқарады. ҚХР Еуропалық нарыққа мүмкіндігін игеру мен іргерілетуде ОАӨ нарығын толыққанды игеру стратегиялық мақсат болып табылады.

Орталық Азия елдері мен Қытай арасындағы қарым-қатынас өңірдегі жаһандық орталықтар арасындағы үстемдік үшін геосаяси бәсекелестік жағдайында жаңа мағынаға ие болып отыр. Жаңа жүз жылдықта Қытай өңірлік көшбасшы мемлекет ретінде өзінің геосаяси ортасымен стратегиялық серіктестік орнатуды көздейді. Орталық Азия өңірі мемлекеттерімен көпжақты қатынас (ШЫҰ) шеңберінде және екіжақты форматта ынтымақтастықты дамыту Қытай саясатының стратегиясына айналып, ұзақ мерзімді перспективаларға бағытталған.

Орталық Азия мемлекеттері әр деңгейде Қытайдың саяси, экономикалық және әлеуметтік-мәдени әсерін нақты сезіп отыр.

Түйін сөздер: Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы, Орталық Азия, Қытай Халық Республикасы.

R.B. Abiyev

Central Asia and China: political and economic dimension within the framework of SCO

This article covers the issues of relations between the People's Republic of China and Central Asian region countries within the framework of the SCO. The Central Asian region plays a significant role within the foreign policy strategy of People Republic of China. With an attempt to assimilate and promote China to the EU market, the strong capturing of Central Asian market is a strategic goal for it.

The relations between Central Asia and China are taking on new significance in the face of geopolitical confrontation between global centers for the power influence in the region. In the new century, China as a regional leader tends to promote the strategic partnership with its geopolitical counterparts. The development of cooperation with the Central

Asian region countries within the framework of multilateral relations, e.g. SCO, and bilateral relations have also become a strategy of the Chinese policy, which is aimed at long-term perspective.

To different extents, the Central Asia countries do more clearly experience the growing political, economic and socio-cultural impact of China.

Key words: Shanghai Cooperation Organisation, Central Asia, People's Republic of China.

В настоящее время энергетическая политика является одной из главных составляющих экономической политики стран мира. Она набирает темпы во всем мире, где ряд государств становится основным потребителем и конкурентами. Создаются различные международные организации для решения вопросов энергетической политики. ШОС, несмотря на сравнительно небольшой срок функционирования (13 лет), как организация, ее развитие, привлекает внимание политиков и политологов, социологов и экономистов, в целом исследователей разных направлений, темой изысканий которых стала эта организация [1]. Западная политическая и экономическая наука выработала несколько теоретико-методологических подходов в оценке деятельности ШОС.

По мнению китайского исследователя Джон Чан, «Одна из задач ШОС – борьба с «тремя злами»: сепаратизм, экстремизм и терроризм в регионе, противостояние им, но эта организация, в первую очередь, представляет попытку гарантировать невовлечение в орбиту Вашингтона евразийского пространства» [2].

Происходящие в последние годы изменения в системе МО, в том числе ситуация в Сирии требуют переосмысления роли международных организаций, в том числе ШОС. Так, прошедший 13 сентября 2013 г. саммит ШОС в Бишкеке проходил под знаком международного напряжения, обусловленного подготовкой США к войне с Сирией. Представляется, что ШОС стремится к расширению членства своей организации. Россия приглашала Пакистан в лице премьер-министра Наваза Шарифа принять участие в работе ШОС в Бишкеке. Но Н.Шариф направил туда своего советника по национальной безопасности Сартай Азиза. Однако присоединения Пакистана к ШОС не произошло.

Несколькими днями ранее в Санкт-Петербурге (5-6.09.2013г.) на саммите G20 Си Цзиньпин (Китай) поддержал Россию по вопросу противостояния любой военной атаки против Сирии, опасаясь, что это может быть прелюди-

ей к нападению на Иран, основного поставщика нефти в Китай. Следует отметить, что Президент Ирана Хасан Рухани, участвуя в работе этого саммита, высказался по поводу необходимости избежать эскалации новой войны в регионе. ШОС поддержала право Ирана на развитие ядерных программ в мирных целях, включая обогащение урана. И декларация ШОС предупредила, что «угроза военной силы и односторонних санкций против независимого государства [Иран] является неприемлемой». Конфронтация с Ираном приведет к «неизмеримому ущербу» в регионе и во всем мире» [3].

Дискуссии на заседании ШОС являются ярким свидетельством того, что Россия и Китай считают военные планы США против Сирии и Ирана в рамках гораздо более широкого плана по подрыву их безопасности. Это подчеркивает опасность, что агрессия США в Сирии может привести к гораздо более широкий конфликт. С учетом определенных отношений Китая и Ирана, представляется, что присоединение Китая к последней Декларации ШОС осуществлено из-за боязни потерять поставки энергетических ресурсов в лице Ирана, основного поставщика нефти в Китай.

Общеизвестно, что Китай и Россия играют лидирующую роль в ШОС. Сегодня основные страны-экспортеры нефти и газа сталкиваются с растущим давлением со стороны США, в том числе угрозы применения военной силы в целях контролирования основных энергетических запасов на Ближнем Востоке и Центральной Азии. Китай и Россия также глубоко обеспокоены «поворотом США к Азии», что представляет открытую угрозу Китаю и, в меньшей степени, российскому Дальнему Востоку.

Западные исследователи по центральной Азии выражает мнение, что безопасность, несомненно главная задача центральноазиатских членов ШОС и даже России, но если допустить, что если центральноазиатские члены ШОС станут прозападными государствами, это окажет влияние и на постсоветские государства, и на само существование ШОС.

По мнению политического обозревателя Джона Чана, именно поэтому в июне 2013 г. Китай и Россия организовали крупные совместные военно-морские учения в Японском море, а в августе провели совместные учения на суше и воздухе в России с целью демонстрации военно-политической силы, вытекающей из экономической. Совместные учения продемонстрировали совместимость российско-китайских систем вооружения, командных структур. Российские средства массовой информации устроили в российской прессе обсуждение с захватывающими картинками взрывов и взлетающих десятков самолетов. То есть такие учения – свидетельство укрепления ШОС, как фактор ее динамичной институционализации. С другой стороны, учения служат политике России и российскому населению, чувствительному к дискурсу «российская держава-власть» [2].

Китай, почти с его прогрессирующим экономическим развитием и динамикой демографического роста, несмотря на экономический кризис, требует большого количества энергетических ресурсов, и поэтому прилагает усилия по приобретению источников энергии в Центральной Азии.

Для главы КНР Си Цзиньпина саммит ШОС в Бишкеке стал началом его первого визита в ЦА, десятидневного тура по Туркменистану, Казахстану, Узбекистану и Кыргызстану, где он подписал ряд соглашений по финансированию проектов по добыче нефти и газа, исчисляемые в несколько миллиардов долларов. В первой стране своего дипломатического тура – Туркменистане, Си Цзиньпин открыл газоперерабатывающий завод на границе с Афганистаном. Пекин предоставил 8 млрд. долларов США для этого проекта, который в три раза увеличит поставки газа в Китай в конце десятилетия. Туркменистан уже является крупнейшим поставщиком газа в Китай по трубопроводу длиной 1800 километров через Узбекистан и Казахстан.

Ранее, в ходе саммита G20 в Санкт-Петербурге, Китайская национальная нефтегазовая корпорация подписала базовое соглашение с российским Газпромом по предоставлению Китаю 38 млрд. кубометров газа в год, начиная с 2018 г. [3].

В Казахстане Си Цзиньпин подписал соглашение на 5 млрд. долларов на покупку

миноритарного пакета акций нефтяного месторождения, он призвал к разработке нового «экономического пояса вдоль Шелкового пути».

Следует отметить, что товарооборот между Китаем и пятью постсоветскими странами Центральной Азии увеличился почти в два раза по сравнению с 1992 годом, и Казахстан в настоящее время является третьим по величине страной для китайских зарубежных инвестиций.

Во время центральноазиатского турне Си Цзиньпин в сентябре 2013 г. выступил с речью о том, что Пекин никогда не будет вмешиваться во внутренние дела стран Центральной Азии, никогда не будет стремиться играть доминирующую роль в регионе, никогда не будет пытаться сохранить сферу влияния в центральноазиатском регионе [4]. «Этим сообщением он явно стремился развеять опасения России по поводу растущего проникновения Китая в бывшие советские республики», – отмечает Д.Чан [2].

Другой подход в оценке деятельности ШОС заключается в том, что зарубежные политологи выводят ШОС на уровень евразийского НАТО, проводя сравнительный анализ. Французские политологи Мишель Генес (Ун-т Париж VIII) и Жан-Сильвестр Монгрень, исследователь Французского института геополитики и ассоциированный исследователь Института Томаса Мора высказывают мнение, что ШОС в лице китайско-русской коалиции может трансформироваться в военный союз – евразийский второй НАТО [5]. Они считают, что ШОС была создана в чисто политических целях, влекущими за собой экономические интересы, под видом укрепления отношений между постсоветской Россией и коммунистическим Китаем, начатые Дэн Сяопином в виде «рыночного коммунизма». Их точка зрения сводится к тому, что ШОС призвана уравновешивать влияние США и Атлантического блока в Каспийском бассейне и Центральной Азии богатыми энергетическими ресурсами. По нашему мнению, это очень тонкие форматы, имеющие куда больше нюансов, чем мы можем предположить.

Как отмечено выше, в деятельности ШОС Китай нуждается в России для модернизации своей армии, Россия – в Китае, чтобы открыть возможности для своей экономики и технологий.

Перспективы возможного вступления Ирана в ШОС обсуждаются давно. Возможное всту-

пление Ирана в ШОС предполагает возможность формирования, таким образом, будущего евразийского альянса, соперника НАТО и военно-политического вектора будущего «алтайского века». На первый взгляд, кажется, что члены ШОС Россия и Китай не заинтересованы в создании военно-политического союза. Трудно представить, что российская армия может протянуть руку помощи китайской армии в борьбе против уйгурских сепаратистов в Восточном Туркестане. А китайские военные пришли бы поддержать своих российских коллег в борьбе против чеченских кланов на Северном Кавказе. Поэтому представляется, что Китай и Россия больше озабочены взаимным контролем над влиянием в Центральной Азии, чем борьбой с влиянием американцев в этом регионе. По мнению французских специалистов, ШОС является «евразийской структурой» [6].

Так, геополитические изменения в рамках ШОС можно констатировать, как изменение роли постсоветских государств в этой организации возможность открытия рынков в Китай, Индию, Иран и Пакистан.

По мнению специалистов, сегодня ШОС становится форумом, в рамках которого все страны региона, начиная с Ирана, Индии и Пакистана, пытаются координировать свои торговые и энергетические политики [7].

Следовательно, политика энергетического сотрудничества в ШОС доминирует. ШОС доказывает, что мотивация экономического порядка (читаем – энергетического) и безопасности приводит к функциональным соглашениям, не пренебрегая при этом политикой и безопасностью.

В этот вектор вписывается стремление ШОС закрепить за собой постоянную миссию наблюдения за выборами, что приведет к другому полюсу – наличию «Евразийского ОБСЕ». Однако в этом контексте интересы государств-членов сходятся лишь частично, о чем свидетельствуют отношения Москва – Пекин. В то время как китайские лидеры призывают к более тесному и качественному энергетическому сотрудничеству (на начало 2008 г.), российские лидеры исключают создание зоны свободной торговли и, кажется, боятся, что ШОС будет слу-

жить в качестве платформы для продвижения китайских интересов в Центральной Азии. Вместе с тем, центральноазиатские государства-члены ШОС знают, как играть на российско-китайском соперничестве и использовать ШОС для продвижения своих интересов.

В связи с этим специалисты по ШОС выражают общую точку зрения, что Шанхайская Организация Сотрудничества является форумом, под сенью которого главные страны региона стремятся обезопасить скрытые образующиеся конфликты, согласовывать свои интересы в области энергетики и развития экономики, в целом. Кажущаяся жизнеспособность ШОС не может скрыть геополитическое соперничество, характерное для этой «среды империй», то есть Центральной Азии. В ближайшее время Китай действительно может расценивать российские периферии и алтайский регион как свое «ближнее зарубежье».

Наиболее масштабным проектом является Энергетический клуб ШОС. Используя Энергетический клуб Шанхайской организации сотрудничества как площадку для диалога, в задачи которого вошла бы координация действий нефти и газодобывающих стран-участниц ШОС на региональном и мировом энергетическом рынке, а также развитие сотрудничества между производителями и потребителями сырья в рамках организации, страны-потребители и страны-производители смогут более продуктивно продвигать реализацию проектов в нефтегазодобывающей, электроэнергетической и транспортно-транзитной сфере, отслеживать динамику спроса на нефть, газ, электроэнергию и другие энергоресурсы стран-участниц ШОС.

В целях повышения эффективности сотрудничества в рамках топливно-энергетического комплекса стран-членов ШОС определено развитие таких направлений, как энергетическое машиностроение, создание совместных предприятий по глубокой переработке углеводородного сырья, атомная энергетика и гидроэнергетика. Это позволит центральноазиатским республикам снизить экспортно-сырьевую ориентацию своих экономик, увеличить долю наукоемкой продукции и количество рабочих мест.

Литература

1 Быков А.И. Экономические проблемы развития сотрудничества в рамках ШОС // Российский внешнеэкономический вестник. – 2008. – С. 21-24; Он же. Экономическое взаимодействие стран-членов Шанхайской организации сотрудничества (ШОС): статья // Экономика, социология и право. – 2009. – №1. – С.34; Губайдуллина М.Ш. Центральная Азия в отношениях между ШОС и ЕС: диалог по вопросу безопасности // Казахстан в глобальных процессах. Спец. выпуск. 10 лет по пути безопасности и сотрудничества: успешный опыт противодействия современным вызовам и угрозам на пространстве ШОС.– 2011. – №1. – С. 107-118

2 Цит. по: У Хунвей. Чжунья дицой фачжань юй гоцзи хэцзо цзижи (Региональное развитие и механизмы международного сотрудничества в Центральной Азии).- Пекин, 2011. – С.345.

3 Саммит «Группы двадцати» (G20), 5-6 сентября 2013 г., Санкт-Петербург// Президент России/ Режим доступа: <<http://kremlin.ru/trips/19172>>

4 Председатель КНР Си Цзиньпин отправился в турне по Центральной Азии, а также примет участие в двух саммитах. Информация посольства КНР в РФ, 3 сентября 2013 г. [режим доступа] <<http://ru.china-embassy.org/rus/zegx/t1072388.htm>>; Посольство КНР в Туркменистане <http://tm.china-embassy.org/rus/zgyw/t1072390.htm>; Китай купил у Казахстана долю в Кашаганском нефтегазовом месторождении // Russian.RFI: <<http://www.russian.rfi.fr/tsentralnaya-aziya/20130907-kitai-kupil-u-kazakhstan-dolyu-v-kashaganskom-neftegazovom-mestorozhden>> (<http://www.russian.rfi.fr/print/102896?print=now>), 2013-09-07

5 Цит. по: Алдабек Н.А., Сериккалиева А.Е. Возрождение «Великого Шелкового пути» и интеграционные процессы Казахстана в Центральноазиатском регионе // Сб. материалов межд. конференции «Региональное исследование центральноазиатского, западноазиатского регионов и международное обучение китайскому языку», 11-15 июля 2012 г. – Урумчи, 2012. – С. 9.

6 Цит. по: Чуфрин Г.И. Шанхайская Организация Сотрудничества // Международная жизнь. – 2008. – № 8. – С.12-13.

7 Gubaidullina M., Yelibayeva A. The Shanghai Cooperation Organization: China's grand strategy in Central Asia // Proceedings of XXXIII International Conference on European and Eurasian Studies. WASET, Issue 71, November. – Paris 2012.– P. 2086 – 2089.

References

1 Bykov A.I. EkonomicheskiyeproblemyrazvitiyasotrudnichestvavramkakhSHOS: stat'ya // Rossiyskiyvnesheekonomicheskiyvestnik. – 2008. S. 21-24; Bykov A.I. Ekonomicheskoye vzaimodeystviye stran-chlenov Shankhayskoy organizatsii sotrudnichestva (SHOS): stat'ya // Ekonomika, sotsiologiya i pravo. – 2009. – №1. S.34; Gubaydullina M.SH. Tsentral'naya Aziya v otnosheniyakh mezhd SHOS i YES: dialog po voprosu bezopasnosti // Kazakhstan v global'nykh protsessakh. Spets. vypusk. 10 let po puti bezopasnosti i sotrudnichestva: uspeshnyy opyt protivodeystviya sovremennym vyzovam i ugrozam na prostranstve SHOS.– 2011. – №1. – S. 107-118

2 Cit. po: 3. U Khunvey. Chzhun'ya ditsyuy fachzhan' yuy gotszi khetszo tsizhi(Regional'noye razvitiye i mekhanizmy mezhdunarodnogo sotrudnichestva v Tsentral'noy Azii.- Pekin, 2011. S.345.

3 Sammit «Gruppy dvadtsati» (G20), 5-6 sentyabrya 2013 g., Sankt-Peterburg// Prezident Rossii/ Rezhim dostupa: <<http://kremlin.ru/trips/19172>>

4 Predsedatel' KNR Si TShin'pin otpravilsya v turne po Tsentral'noy Azii, a takzhe primet uchastiye v dvukh sammitakh. Informatsiya posol'stva KNR v RF, 3 sentyabrya 2013 g. [rezhim dostupa] <<http://ru.china-embassy.org/rus/zegx/t1072388.htm>>; Posol'stvo KNR v Turkmenistne <http://tm.china-embassy.org/rus/zgyw/t1072390.htm>; Kitay kupil u Kazakhstan dolyu v Kashaganskom neftegazovom mestorozhdenii // Russian.RFI: <<http://www.russian.rfi.fr/tsentralnaya-aziya/20130907-kitai-kupil-u-kazakhstan-dolyu-v-kashaganskom-neftegazovom-mestorozhden>> (<http://www.russian.rfi.fr/print/102896?print=now>), 2013-09-07

5 Cit. po: Aldabek N.A., Serikkaliyeva A.Ye. Vozrozhdeniye «Velikogo Shelkovogo puti» i integratsionnyye protsessy Kazakhstan v Tsentral'noaziatskom regione // Sbornik materialov mezhdunarodnoy konferentsii «Regional'noye issledovaniye tsentral'noaziatskogo, zapadnoaziatskogo regionov i mezhdunarodnoye obucheniye kitayskomu yazyku». – Urumchi, 2012, iyul' 11-15. – S. 9

6 Cit. po: Chufrin G.I. Shankhayskaya Organizatsiya Sotrudnichestva. – Moskva: Mezhdunarodnaya zhizn', 2008. №8. – S.12-13.

7 Gubaidullina M., Yelibayeva A. The Shanghai Cooperation Organization: China's grand strategy in Central Asia // Proceedings of XXXIII International Conference on European and Eurasian Studies. WASET, Issue 71, November. – Paris 2012.– P. 2086 – 2089.

**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ҚАТЫНАСТАРДАҒЫ
ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ
ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ
САЯСАТ**

**ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ
И ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ
ПОЛИТИКА В
МЕЖДУНАРОДНЫХ
ОТНОШЕНИЯХ**

**ENERGY AND
ENVIRONMENTAL
POLICY IN
INTERNATIONAL
RELATIONSS**

ӘОЖ 327(554+510)

Н. Мұқаметханұлы

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: m_nabizhan@mail.ru

**Қытайдың энергетикалық стратегиясы және
Қазақстанмен ынтымақтастығы**

Мақалада Қытайдың энергетикалық стратегиясының эволюциясын, Қытай мұнай индустриясының қалыптасуы мен дамуы, қытайдың әлеуметтік экономикасының дамуы мен энергетикалық сұраныс жағдайына байланыстырып талдау жасалады. Қытай энергетикалық стратегиясының «өзін-өзі қамдау»-дан «Мұнай мен қамдауды қамтамасыз етуге» өзгеруін, Қытайдың теңіз жолы арқылы мұнай импорттаудың қауіпті екендігі пайымдалып, олардың Қазақстанмен энергетикалық қатынас орнатуға мүдделі екендігі, сондай-ақ Қазақстанның да Қытаймен энергетикалық ынтымақтастық орнатуға мұқтаж екендігі, екі жақты мүдделіктен орнаған ынтымақтастықтың дамитын заңдылығы дәлелденген.

Түйін сөздер: Қытай, энергетика, стратегия, «өзін-өзі қамдау», «Мұнай мен қамдауды қамтамасыз ету», Қазақстан, ынтымақтастық, даму.

Н. Мухаметханұлы

Энергетическая Стратегия Китая и Сотрудничество с Казахстаном

В статье обсуждается эволюция развития энергетической стратегии Китая, формирование и развитие Китайской нефтяной индустрии, а также устанавливается связь между социальным развитием экономики Китая и энергетическим спросом. Переход Китая от энергетической стратегии «забота о себе» до «обеспечения нефтью и заботой о себе», опасность импорта нефти через морской путь, заставили его заинтересоваться в энергетическом отношении с Казахстаном. Установленное энергетическое сотрудничество между Китаем и Казахстаном, а также двухсторонняя нужда сотрудничества и ее закономерность были доказаны в статье.

Ключевые слова: Китай, энергетика, стратегия, «забота о себе», «обеспечения нефтью и забота о себе», Казахстан, сотрудничество, развитие.

N. Mukhametkhanuly

China's Energy Strategy and Cooperation with Kazakhstan

The article discusses the evolution of China's energy strategy development, formation and development of China's oil industry, as well as a connection between the social development of China's economy and energy demand. China's transition from the energy strategy of "taking care of yourself" ("the Energy Self – sufficiency") to the "oil supply and care of yourself" ("the Energy Supply – oriented"), China discovered the danger of oil imports through sea route, they became interested in energy relations with Kazakhstan, established energy cooperation between China and Kazakhstan, as well as bilateral cooperation and the need of its regularity was proved.

Key words: China, energy, strategy, "taking care of yourself", oil supply and care of yourself», Kazakhstan, cooperation, development.

Қазақстан мен Қытай дипломатиялық қатынастарында энергетикалық ынтымақтастықтың сауда-экономикалық та, саяси стратегиялық та маңызы зор. Екі ел қатынастарының стратегиялық әріптестік деңгейге көтерілуіне арқау болған басты фактор – осы энергетикалық ынтымақтастық болып табылады. Өйткені энергетикалық ынтымақтастық екі елдің түбірлі мүддесін тығыз байланыстырып тұр. Осы бір маңызды факторды тереңірек түсіну үшін, Қытайдың энергетикалық стратегиясының тарихи эволюциясына көз жіберуге тура келеді.

Қытай өнеркәсібі кейіндеп дамыған ел, оның мұнай өнеркәсібі өткен ғасырдың отызыншы жылдардың соңында басталған. Нақтылап айтқанда, 1939 жылы Ганьсу провинциясының Юйминь аймағында алғашқы мұнай өнеркәсіп базасы салынған болатын. Бірақ оның жылдық өнімі тек 1,2 млн тонна болған еді.

1949 жылы Қытай Халық Республикасы (ҚХР) құрылып, социалистік лагерьдің қатарын толықтырғандықтан, Кеңес Одағы ҚХР экономикасын дамытуға барынша көмек көрсетті. XX ғасырдың 50-жылдары Қытайдың мұнай өнімдерімен өзін-өзі қамдауы тек 40%-ды құрады, оның жартысын КСРО-дан импорт етіп отырған болатын. 1961 жылы ҚХР-КСРО достық қатынастары бұзылғаннан кейін, Қытай ауыр мұнай тапшылығына тап болды. Содан бастап Қытай «өз күшіне сүйеніп өмір сүру» бағытын белгілеп, мұнаймен «өзін-өзі қамдау» («the Entry Self-sufficiency») қауіпсіздік стратегиясын анықтады.

1960 жылдардың басында Қытай өз күшіне сүйене отырып Дацин, Чэньли, Хуабей, Даган, Лияохэ, Чанцин, Хэнань, Чжонюань, Чжиянхань қатарлы мұнай алқаптарын игеріп, мұнай өнімдерін молайтты, 1963 жылы мұнаймен негізінен өзін-өзі қамдайтын дәрежеге жетті [1]. 1973 жылдан бастап Қытай өздері өндірген мұнайын Тайланд, Жапония, Филлипин, Романия қатарлы мемлекеттерге экспорт ете бастады. 1985 жылы Қытайдың мұнай экспорты 33 млн тоннаға жетіп, сол кездегі тарихтың ең жоғары деңгейіне көтерілді [2].

1980 жылдан кейін Қытай реформа арқылы қарқынды дами бастады. Қытай әлеуметтік экономикасының дамуы мен халық тұрмысы деңгейінің жоғарылауына байланысты, олардың энергетика тұтыну сұранысы күрт жоғарылады. 1990 жылдары Қытайдың жылдық мұнай

тұтыну көлемі 6,7%-бен өсіп отырды, ал Қытайдың мұнай өндірісінің жылдық өсуі ортақ есеппен 1,8% ғана болды. Сонымен Қытайда мұнай өндіру мен тұтыну арасында үлкен алшақтық орын алды да, Қытай 1993 жылдан бастап мұнай экспорт етуші мемлекеттен таза мұнай импорт етуші мемлекетке айналды. Осы жағдайға байланысты Қытай өзінің бұрынғы мұнай қауіпсіздік стратегиясын өзгертіп, «Мұнай мен қамдауды қамтамасыз ету» («the Energy Supply-oriented») стратегиясын белгіледі. Қытай үкіметінің энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсаты: «Ұзақ уақыт тұрақты түрде мұнаймен қамдауды қамтамасыз ету» болып белгіленді [3]. Ал осы мақсатты іске асыру үшін Қытайдың мұнай кәсіпорындары «Сыртқа шығу» стратегиясын қолданды. 1993 жылы наурыз айында Қытайдың Мұнай-газ бас компаниясы (CNPC) Тайландтың Баня аймағында мұнай игеруге рұқсат алды. Бұл Қытай Мұнай-газ компаниясының шет елде мұнай игеру құқығына бірінші рет ие болуы еді. Сол жылдың шілде айында Қытайдың Мұнай-газ бас компаниясы Канаданың Алберта өлкесінен мұнай игеру акциясының бір бөліміне қол жеткізді, сондай-ақ олар шет елдегі ең алғашқы мұнайын осы жерден өндірді. Бірақ 1993-1996 жылдары Қытайдың шет елдегі мұнайға салған инвестициясы тек шағын жобалармен шектелді.

1997 жылдан бастап Қытай шет елдерде энергетикалық қимылдарын белсенді жүргізе бастады. Қытайдың мұнай-газ компаниялары сол жылы Орталық Азияда Қазақстанмен, Африкада Суданмен, Оңтүстік Америкада Венесуэламен мұнай игеру шарттарына қол қойды. Содан кейін олар Орталық Азиядағы Түрікменстан, Әзірбайжан, Орта-Шығыстағы Оман, Ирак, Азия-Тынық мұхитындағы Тайланд, Бирма, Канада қатарлы мемлекеттермен келісімшарттар жасады. Ол келісімшарттардың мазмұны мұнайды барлау, ашу, мұнай өнімдерін бөлісу, бірлесіп қаржы салу, Концессия, құбыр тарту, тасымалдау, жер үсті құрылыстарын жүргізу, мұнай химия өнімдерін шығару, мұнай өңдеу және сату сияқты салаларды қамтыды [1,18 б.]. Бұл кездегі Қытайдың стратегиясы энергетика саласына инвестиция салу және мұнай игеруді басты мақсат етіп қойды. 1998 жылы маусым айында Қытай ел ішіндегі мұнай бағасын халықаралық мұнай бағасымен теңестіріп, қытайдың мұнай өндірісін интернационал-

дандырды. Содан кейін Қытайдың энергетика өнеркәсібі айтарлықтай дамып, энергетика өндірісі әлемнің алдыңғы қатарынан орын алды. Бірақ Қытайдың энергетика индустриясының экономикалық өнімділігі әлі де болса төмен болды [4], – деп санайды қытай сарапшылары.

Сондықтан болар, ХХІ ғасырда Қытайдың мұнай өндірісі мен тұтынуы арасындағы парық тіпті де алшақтай түсті. 2002 жылы Қытайдың тұтынған мұнай көлемі 240 млн 570 мың тонна болса, өндірген мұнайы 160 млн 890 мың тонна ғана болған. Сонымен олар мұнайдың кемшін бөлігін импорт арқылы толықтыруға мәжбүр болды. 2002 жылы бүкіл жер шарында энергетикалық қажеттілік 2,6%-дық қарқынмен өссе, Қытайдың қажеттілігі 20%-дық жылдамдықпен артып отырды. Халықаралық энергетикалық құрылымдарының статистикасына сүйенсек, 2003 жылғы Қытайдың мұнай тұтыну көлемі бірінші рет Жапониядан асып, АҚШ-тан кейінгі әлемде екінші орыны ұстаған, олар әр күні 5 млн 460 мың барелл (Жапония 5 млн 430 мың барелл) мұнай жұмсап, әлемдік мұнайдың 6,5%-ын (АҚШ 25,5 пайыз) тұтынды. Сонымен, Қытай өзіне қажетті мұнайдың 32%-ын импорт етуге тиісті болды.

Осындай жағдайға байланысты, Қытай үкіметі 2003 жылдан бастап 2010 жылға дейінгі энергетикалық стратегиясын «Мұнай бұлақтарын ашу, мұнайды үнемшілікпен пайдалануға» өзгертті. Өйткені «11 қыркүйек оқиғасы» Қытайдың энергетикалық қауіпсіздік жағдайын өзгертіп жіберді, оның үстіне Қытай мен Ресей арасындағы Қиыр-Шығыс мұнай құбыры келіссөздері де тығырыққа тірелген болатын. Сондықтан Қытай халықаралық жаңа жағдайға бағытталған стратегиялық таңдауын жасауға мәжбүр болған еді.

«Мұнай бұлақтарын ашу, мұнайды үнемдеп пайдалану» стратегиясы, Қытай Компартиясының XVI кезекті III пленумында нақтыланып, «Еліміздің энергетикалық қауіпсіздік стратегиясының белгіленуі және оны іске асырылуы міндетті түрде ғылыми даму көзқарасының жетекшілігінде болады», – деп көрсетті. Ал 2005 жылы қазан айында өткен Қытай Компартиясының XVI кезекті V пленумына қабылдаған «ҚКП ОК Халық шаруашылығы мен әлеуметтік дамудың Он бірінші бесжылдығының жоспар ұсынысында»: «... Энергетикалық тұтынуды «Оныншы бесжыл-

дықтың» соңынан бастап 20% шамасында үнемдеу керек», – деп көрсетілді. 2004 жылы маусымда ҚХР Министрлер кабинетінің тұрақты мүшелері жиналысында қабылданған «Еліміз энергетикасының орта және ұзақ мерзімдік даму жоспары (2004-2020)» деп аталатын құжатта, Қытайдың энергетикалық стратегиясы мен саясаттық мақсаттары айқындала түсті. Онда: «Энергетиканы үнемдеуді алдыңғы орынға қою, өнімділікті көздеу, көмірді негіз ету, көп салалы даму, ел ішіне табан тіреу, шет елдерде кеңейту; қала мен қыстақты біртұтас жоспарлау, үйлесімді орналастыру; ғылыми-техникаға сүйену, жүйеге жаңалық енгізу; қоршаған ортаны қорғау, қауіпсіздікті қамтамасыз ету» [5] – деп, атап көрсетілді.

Қытай өзінің «Он бірінші Бесжылдық» мерзімінде (2003-2008) энергетика саласы бойынша 43 мемлекетпен 131 келісімшартқа қол қойды. Ол келісімшарттарда мұнай-газды барлау және оны ашу, игеру, энергетиканы тасымалдау, мұнай-газ құбырын тарту, мұнай-газ өңдеу және техникалық қызмет көрсету сияқты мазмұндар қамтылған. Сонымен, Қытай Орта-Шығыс, Африка, Орталық Азия және Ресей, Азия-Тынық мұхиты мен Оңтүстік Америка сияқты бес континетті қамтыған мұнай-газ ынтымақтастық аймағын қалыптастырды. Қытай мемлекеттік энергетика департаментінің толықсыз статистикасында: 2009 жылдың соңына дейін, Қытай мұнай компанияларының шет елдерде өндірген мұнай өнімі 50 млн тоннаға жетіп, Қытайдың шет елдегі мұнай көздерінің қауіпсіздігі қамтамасыз етті, – деп жазылған [6].

Бірақ Қытайдың энергетикаға сұранысы сонда да қанағаттандырылмады. Өйткені Қытайдың қарқынды дамуына байланысты алдағы он жылда Қытайдың мұнай импорты 10%-бен өсіп отырады деген болжам бар. Ал 2020 жылға барғанда Қытайдың жылдық тұтынатын мұнай көлемі 450 млн тоннаға жететін көрінеді. Сол кезде Қытай өзіне қажетті мұнайдың 60%-ын импорт етсе, 2030 жылға барғанда 80% сырттан тасымалдау арқылы сұранысын қанағаттандыруға тиісті болады екен [7]. Міне, осындай жағдайда Қытайдың энергетикалық стратегиясында мұнай импорты олардың маңдай малды маңызды сыртқы саясаты болып қала береді. Сондықтан қазіргі кезде Қытайдың энергетикалық саясаты жалаң «Ел ішіне табан тіреу, өзін-өзі қамдау»-дан, «Энергетикалық дипломатия», «Мұнай ди-

пломатиясына» өзгерді. Іс жүзінде олар мұнай импортын әртараптандыру арқылы болуы мүмкін қауіп-қатерлерден сақтанудың жолдарын қарастыруда. Өйткені Қытайдың мұнай импорттау жағдайы мез емес.

Қытай көп жылдардан бері өзіне қажетті мұнай импортының 56 пайызын Орта-Шығыс аймағынан алып келген. Алайда соңғы жылдары Орта-Шығыс қоғамындағы тұрақсыздықтар мен өзгерістер, әсіресе АҚШ-тың Иракты оккупациялау арқылы мұнай секторына үстемдік орнатуы, Қытайдың бұл аймақтан тұрақты түрде мұнай алып тұруына қатер төндірді. Сондықтан Қытай басқа аймақтардан балама мұнай көздерін іздеуге мәжбүр болды.

Ал Қытайдың мұнай тасымалы жағдайынан қарайтын болсақ, ахуалдың біршама күрделі екендігін аңғарамыз. Қытайдың шет елден алатын мұнайының 90%-ы теңіз жолы арқылы тасымалданады. Олардың маршруттары Индонезияның Сументажа аралы мен Малайзия мен Сингапур арасындағы Малак бұғазынан өтеді. Бұл жолдың қауіпсіздігіне сенім байлауға келмейді. Оның үстіне Қытай импорт еткен мұнайдың 80%-дан артығын шет ел танкерлері жеткізеді. Егер халықаралық жағдайда аяқастынан үлкен оқиға туа қалса, Қытайға шет елден келетін мұнай тасымалы тоқтап қалуы әбден мүмкін. Міне, осындай көмескі факторларды көзде ұстай отырып, Қытай өзімен шекаралас жатқан Қазақстан және Қазақстан арқылы Орталық Азия мемлекеттерімен және Ресеймен мұнай-газ саласында ынтымақтастық орнатуға қатты белсенділік танытып отыр. Басқаша айтқанда, Қытайдың ұлттық түбірлі мүддесі оларды Қазақстанмен ынтымақтасуға мәжбүрлейді. Сонымен, Қытай мен Қазақстан арасында 1997 жылы алғашқы энергетикалық ынтымақтастық шартына қол қойылып, Қытайдың «Ақтөбемұнайгаз» кәсіп орнының 60 пайыз акциясын алуымен өзара ынтымақтастық қатынасы басталған болатын. Содан бері екі елдің энергетикалық саладағы ынтымақтастығы қарқынды дамып келеді.

Әрине, Қазақстан да шет елдерге энергетика экспорттауға мүдделі. Өйткені еліміздің ұлттық кірісінің негізгі қайнар көзі осы сала болып табылады. Оның үстіне іргелес жатқан, қарқынды дамып отырған, қаржысы мол алып ел Қытаймен энергетикалық ынтымақтастық қатынасты дамыту Қазақстан үшін де аса

маңызды. Ақиқатын айтқанда, «энергетикалық дипломатия» Қазақстанның да басым бағыты.

Сондықтан Қазақстан тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап, мұнай өнеркәсіп саласына шет елден қаржы тарту саясатын белсенді жүргізді, шет ел инвестициясын қорғау және шет ел инвесторларына жеңілдіктер беру жөнінде бірқатар заңдар қабылдады. Соның нәтижесінде елге жүз миллиондаған қаржы тартып, оны мұнай-газ бұлақтарын барлауға, игеруге және оны экспорттау құрылыстарына жұмсап келеді.

Қазақстан үшін энергетика экспортын әртараптандыру және экспорт көлемін ұлғайтып отыру аса маңызды болып табылады. Осы тұрғыдан Қытаймен ынтымақтасу Қазақстан үшін ең тиімді болары сөзсіз. Ал Қытайдың энергетикалық жағдайы да оларды осы салада Қазақстанмен, тіпті, Орталық Азия елдерімен барынша кең көлемде байланыс жасауға мәжбүрлейді.

Өмір заңдылығынан айтқанда, екі жақтың өзара мүдделігінен орнатылған ынтымақтастық қашанда баянды болары сөзсіз. Мұның мысалын Қазақстан мен Қытай арасындағы мұнай-газ саласындағы ынтымақтастықтың дамуынан айқын аңғаруға болады. Екі елдің энергетикалық қатынастарының бірінші кезеңін 1997 жылдан 2005 жылдар деп санаймын. Бұл мезгіл екі ел энергетикалық ынтымақтастықтың негізін қалыптастырумен ерекшеленеді. 2005 жылы 15 желтоқсанда Қазақстан мен Қытай бірлесіп жасаған жалпы құнды 700 млн АШҚ доллар тұратын, ұзындығы 960 шақырым келетін «Атасу-Алашанькоу» мұнай құбыры құрылысының аяқталуының тарихи дәуір айыратын мәні бар оқиға. Бұл құрылыстың геоэкономикалық маңызымен қатар, стратегиялық құндылығы да айрықша. Осы құбыр іске қосылған 2006 жылдың мамырдан екі ел энергетикалық қатынастарының екінші кезеңін бастады деп санауға болады. Содан бастап Қазақстанның мұнай экспорты жыл сайын еселеп артып келеді.

Дегенмен Қытайдың мұнай импорты көбінесе халықаралық жағдайға, мемлекеттер қатынастарының өзгеруіне байланысты өзгеріп отырады. Мысалы, Қытай мен Ресей арасындағы Қиыр-Шығыс мұнай құбыры келіссөзі кезінде тығырыққа тірелген еді. Соңғы кезде Ресейдің Украинаның Қырым аралына қол сұғуына байланысты, АҚШ пен Батыс елдерінің Ресейге санкция қолдануы, Қытайға өз пайда-

сын тигізетін сияқты. Қытайлар Батыс елдерге Ресейге санкция салғанда (Қытай оған қарсы екендігін білдірсе де), Ресеймен Қиыр-Шығыс мұндай құбыры бойынша келіссөз жүргізу өздеріне тиімді болады деп, қолдарын ысқылап отыр. Жағдай Қытай ойлағандай

бола ма, жоқ, оны уақыт көрсетеді. Дегенмен Қытайдың энергетикалық стратегиясын қытай қоғамының дамуы мен халықаралық жағдайдың өзгерістеріне байланысты динамикалық талдаулар жасап, еліміздің мұнай-газ саясатын үнемі реттеп отыру қажет деп санаймын.

Әдебиеттер

1. 中国石油安全的国际政治经济学分析. – 北京: 当代世界出版社.
- 2 中国与中亚国家能源合作对策研究
- 3 Felix K. Chang, “Chinese Energy and Asian Security”. – Orbis, 2001. – Vol.145. – №. 2. – P. 233.
- 4 我国能源政策回顾与未来政策.经济研究参考
- 5 我国能源中长期发展规划纲要 (2004-2020)
- 6 Zongguo nengyuan bianjibu.Zhong guo nengyuan. 32. – № 2. – P. 3.
- 7 中国与哈萨克斯坦能源合作透视. 俄罗斯中亚东欧市场. 2004. – № 2.

References

- 1 Sha Daojiong – Zhong guo shi you an quan de guoji zhengzhi jingjixue fenxi . – Beijing: Dangdai shijie xubanshe. – 2005, 6 б.
- 2 Shai Li. – Study on Countermeasures of Entry Cooperation Between China and Central Asian Countries. – Beijing: social sciences Academic press(china). – 2013, p159.
- 3 Felix K. Chang, “Chinese Energy and Asian Security”. – Orbis, 2001. – Vol.145. – №. 2. – P. 233.
- 4 Shi Dan. – W guo nengyuan zhengce hui gu yu weilai zhengce. Jingji sankao. – 2000. – № 20. –p 20-27.
- 5 W guo nengyuan zhong chang qi fazhan gangyao (2002-2020).
- 6 Zongguo nengyuan bianjibu.Zhong guo nengyuan. 32. – № 2. – P. 3.
- 7 Гүлзат Тұрсын.- Zhong guo yu Hasakesetan neng yuan he zuo tushi. Eluose Zhongya Donguo shichang. 2004. – № 2.

ӘОЖ 327: 338.45 (574)

М.С. Мұқанұлы*, А.Е. Тойганбаева

Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,
халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail:mykan.s@ablaikhan.kz

Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасының мұнай-газ саласындағы ынтымақтастығы

«Ғасыр жобасы» атымен белгілі болған 2005 жылы Атасу-Алашанькоу магистральды құбыр салына бастады. Құбырды тапсырыс беруші және иегері болып Қазақстан-Қытай құбыры компаниясы – «ҚазТрансОйл» және CNPC тіркелді. Атасу-Алашанькоу мұнай құбырының ұзындығы 962,2 км болып қалыптасты. Оның ішінде 960 км Қазақстан территориясында, ал 2,2 км ҚХР-ның территориясында болып тіркелді.

Бүгінде Атасу-Алашанькоу мұнай құбырын салу тәжірибесін ескере отырып, Қазақстан және Қытай жана жобаларды жүзеге асыру жұмыстарын қолға алу ниеттерін білдірді. Ниеттерін жүзеге асыру және ұзақ мерзімді ынтымақтастықты көрсетудің дәлелі ретінде «ҚазМұнайГаз және Қытайдың Ұлттық Мұнай компаниясы арасында келісілген Қазақстан-Қытай арасында мұнай құбырының екінші кезеңін салу жөніндегі негізгі принциптері туралы келісім-шартқа» қол қойылды.

Бұл құжат Астана және Пекиннің екі жақты энергетикалық ынтымақтастықтың қызығушылығын білдірді. Қазақстандық тарап Кенкияк-Құмкөл мұнай құбырын салуды жоспарлауда. Аталмыш құбыр Кенкияк-Атырау, Құмкөл-Атасу, Атасу-Алашанькоу мұнай құбырларының аяқталушы және біріктіруші құбыр болып және сондай-ақ Қазақстанның батыс және орталық бөлігіндегі мұнайды Қытайға тасымалдауын қамтамасыз етеді.

Түйін сөздер: құбыр, екі жақты қатынастар, ҚазМұнайГаз, CNPC, инвестициялар, ұлттық мүдделер.

С.М. Муканулы, А.Е. Тойганбаева

Сотрудничество в нефтегазовой сфере между Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой

«Проектом века» было названо строительство в 2005 году магистрального трубопровода Атасу-Алашанькоу. Заказчиком и владельцем трубопровода стала компания Казахстано-Китайский трубопровод, учрежденная АО «КазТрансОйл» и CNPC. Протяженность нефтепровода Атасу-Алашанькоу составила порядка 962,2 км. Из них 960 км на территории РК и 2,2 км на территории КНР.

На сегодня, учитывая успешный опыт строительства нефтепровода Атасу-Алашанькоу, Казахстан и Китай намерены проработать и реализовать новые прорывные проекты. Демонстрацией намерений долгосрочного сотрудничества обеих стран является подписание «Соглашения об основных принципах строительства второго этапа нефтепровода Казахстан-Китай между АО НК «КазМунайГаз» и Китайской Национальной Нефтяной Компанией».

Данный документ продемонстрировал острую заинтересованность Астаны и Пекина в активизации двустороннего энергетического сотрудничества.

Казахстанская сторона планирует строительство Кенкияк-Кумколь, который станет завершающим штрихом в соединении уже существующих нефтепроводов Кенкияк-Атырау, Кумколь-Атасу, Атасу-Алашанькоу, и созданию единого энерготранспортного коридора, который позволит транспортировать нефть с месторождений западного и центрального Казахстана по направлению в КНР.

Ключевые слова: трубопровод, двусторонние отношения, КазМунайГаз, CNPC, инвестиции, национальные интересы.

S.M. Mukan, A.Y. Toiganvayeva

Cooperation in Oil and Gas Fields between Republic of Kazakhstan and People's Republic of China

“The project of a century” was called a construction in 2005 of the main pipeline of Atasu-Alashankou. The Kazakhstan-Chinese pipeline was founded by JSC KazTransOil and CNPC became the customer and the owner of the pipeline. Extent of the oil pipeline of Atasu-Alashankou made about 962,2 km. From them 960 km in the territory of the Republic of Kazakhstan and 2,2 km in the territory of the People's Republic of China.

For today, considering successful experience of construction of the oil pipeline of Atasu-Alashankou, Kazakhstan and China intend to work and realize new breakthrough projects. Demonstration of intentions of long-term cooperation of both countries is signing "Agreements on the basic principles of construction of the second stage of the oil pipeline Kazakhstan-China between JSC Oil Company KazMunaiGas and the Chinese National Oil Company".

This document showed sharp interest of Astana and Beijing in activization of bilateral energy cooperation. Kazakhstan party plans construction Kenkiyak-Kumkol that becomes touch-up in connection of already existing oil pipelines of Kenkiyak-Atyrau, Kumkol-Atasu, Atasu-Alashankou, and creation of an uniform power transport corridor which will allow to transport oil from fields of the western and central Kazakhstan in the direction in the People's Republic of China.

Key words: Pipeline, bilateral relations, KazMunaiGas, CNPC, investments, national interests.

«Каспий барлық әлемдік өркениеттер мен діндердің қиылысқан жері болып есептеледі», – мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаев өзінің монографиясында атап өтеді [1]. Оның бұл мәртебесі артынан әлі де сақталып келеді. Бүгінгі күнде Каспий теңізінде түрлі елдердің компаниялары жұмыс істейді. Бұл жайдан-жай емес. Сарапшылардың есептеуінше, дәлелденген мұнай қоры 4-6 млрд тоннаны немесе әлемдік мұнай қорының 3%-ын құрайды. Қазіргі кезде Каспий теңізі мұнайының өндіру көлемі бүкіл әлемдік мұнай қорының 1,5% немесе Таяу Шығыс елдерінің мұнай қорының 4%-ын құрайды. Жалпы, Каспий теңізінің өндірістік потенциалы 150-200 млн тоннаға немесе көрсетілген уақытқа қарай Таяу Шығыс елдерінің өндірістік қуаттылығының 12%-ға бағаланады [1, 156].

2001-2009 жылдары өз өкілеттілігін атқарған АҚШ вице-президенті Ричард Чейнидің сөзін айтып кеткен жөн, ол «қандай да бір аймақ кенеттен Каспий теңізі сияқты стратегиялық маңызды болып кеткен жағдайдың болғаны есінде жоқ» деп айтқан болатын [2]. Каспий аймағы теңдессіз. Бірінші кезекте көптеген ірі мемлекеттер аймаққа мүдделі және «үлкен ойынға» еліктеуде. Екіншіден, олардың көбі халықаралық қатынастардың қайтадан құрылған акторы болып келеді. Үшіншіден, аймақтың тағдырына қатысты мәселелердің барлығы дерлік анық емес. Дербес каспийлік аймақтың пайда болуымен Батыс және батыстық іскер топтар таңдаулы бір аспектке – мұнай-газ ресурстарында тоғыстырылды. Каспий теңізі бассейнінің мұнай және газ ресурстары әлемдік энергоресурстар саудасында күштер орналасуына әсер етеді. Каспий теңізі бассейнінің кен орындары белгілі бір деңгейде әлемдік экономиканың таяу шығыстық мұнайдан тәуелділігін әлсіретуі мүмкін. Ал қалғаны АҚШ-тың Орталық барлау басқармасының бұрынғы

қызметкері, қазіргі Рэнд корпорациясының беделді ғылыми қызметкері Грэм Фуллердің сөзінше, ешкімді қызықтырмайды. Бұған дәлел ретінде Каспий теңізі құрама бөлігі болатын үлкен энергетикалық потенциалы жоқ Орталық Азия және Кавказ аймақтары бола алады [2, 3].

Каспий теңізінің көмірсутек ресурстарымен байланысты мәселелер негізінде мұнай қоры мен мұнай өндірудің өнімдері үстінен физикалық бақылау жатыр, дегенменде маңызды мәселе табыстың бөлінуі болып есептеледі. Мысалы, Америка Құрама Штаттары тек америкалық компаниялары Каспий мұнайын сатудан келетін табыстың негізгі бөлігін алуға тырысады. Бұл жағдайда мұнайдың Қытайға ма, Чилиге ме, Үндістанға ма жеткізілетіні маңызды емес. Тек кімнің табысты бақылайтыны ғана маңызға ие. Сәйкесінше, Каспий теңізі аймағының мұнай секторына инвестиция салуға және құбыр желісіне қатысты кез келген мәселеде шешуші орынды геосаяси аспект алады. Көптеген қазақстандық сарапшылар, Вашингтонның әлемдік жаңа энергоресурстардың ағымын және олардың бағаларын бақылау мүмкіндігін жоғалтып алу себебінен, АҚШ Батыс Қазақстаннан ҚХР-ға мұнай құбырының төселуіне мүдделі емес деген көзқарас ұстанып отыр [3]. 1998 жылдың қаңтарынан бастап, бұған дейін потенциалды тұтынушыға шығатын жол таппаған «америкалық» БК «Тенгизшевройл» мұнайы темір жол арқылы СҰАР (Батыс Қытайға) жіберілді, бұл факт, яғни сол пікірге қарсы келеді.

Сонымен қатар сыртқы саясат мәселелері бойынша америкалық кеңестің бұрынғы қызметкері Уэйн Мерридің «құбырдың қытайлық бағытымен проблемасы оның Вашингтонның геосаяси таңдауларына сәйкес келмейтінінде» деген көзқарасымен келіспеу мүмкін емес [4].

Сонымен қоса «жеңіл және ауыр мұнай өндірудің және оның Каспий теңізі бассейнінен

экспорттаудың өсу көлемі маңызды фактор болып келеді, ол америкалық және әлемдік экономикаға мұнай жеткізу іркілістерінің кері әсер етуін төмендетуі мүмкін» [2, 5]. 1999 жылдың мәліметтері бойынша, Каспий теңізі бассейнінің резервтері 200 млрд баррель мұнайды (27,4 млрд. тонна) және табиғи газдың 279 триллион куб метрін құрайды. 30 млрд баррель көлеміндегі дәлелденген мұнай қоры аймақтың мұнай өндіруші елдеріне 70 млрд АҚШ доллар сомасындағы шетел инвестициясының келуін қамтамасыз етті, оның 4 млрд-ы салынып қойған [2, 6]. Аймақта жаңа іздестірулер жалғасуда және дәлелденген қорлардың көлемі одан көп болады деп күтіледі. Осылайша, қазақстандық Қашаған кен орнында бұрғылаудың алғашқы нәтижелері Аляскадағы (АҚШ) Прудо шығанағындағы кен орнының көлемімен салыстыруға келетін соңғы 30 жыл ішінде жаңа ашулардың бірі жасалынғанын көрсетті. Қазақстандық сарапшылардың бағалауынша, Қашаған кен орнының болжаланатын мұнай қоры 7 млрд тоннаны құрайды, 13 млрд-қа бағаланатын жалпы мұнай қоры Қазақстанды ірі мұнай державаларының алғашқы ондығына шығара алады [5]. Н. Назарбаевтың өз монографиясына сәйкес: «Қазақстандық сектор қайрандағы ең келешегі бар мұнай аймағы деп есептеледі... Салдар ретінде, бұның бәрі Каспий теңізі аймағының айналасында геосаяси күресті күшейтеді, бұл үрдіске объективті жағдайлар негізінде, мемлекеттердің бірқатары тартылған болып шығады. Каспий теңізінде бірнеше «күш орталықтарының» – АҚШ, Ресей, Қытай, Иран және Парсы шығанағы елдерінің өмірлік маңызды мүдделері қатаң түрде қақтығысады [1, 160].

Каспийлік бағыт ҚХР сыртқы саяси стратегиясының басым бағыттарының бірі болып есептеледі. Каспий теңізінің энергоресурстары энергошикізаттағы экономикалық өсудің жоғары динамикасымен Қытайдың және де өзге азиялық мемлекеттердің тез өсуші қажеттіліктерін қамтамасыз ете алады.

1990-жылдардың соңында қытай үкіметі елдің батыс ауданын «ашу» стратегиясын әзірледі. Бағдарламаның міндеттерінің бірі ҚХР-ның батысындағы ресурстарды өндіру және сол бөлігінің нарығын жандандыру болып табылады. Осылайша, Орталық азиялық аймақ Қытай мен Еуропаны қосатын орталық болып

келеді. Қытайлық ғалымдар Орталық Азия – мұнай мен газдың әлеуеттік қайнар көзі болады, себебі аймақтың құбыр желісі қысқа және қауіпсіз, жолдары баламалы деп санайды.

Қазіргі кездегі Орталық Азиялық көршілерге қатысты қытайлық ресми саясат АҚШ-тың саясатына ұқсас келеді, тек аса ұстамды нұсқасында. Пекиндік көшбасшылар, бәрінен бұрын, экономикалық мүдделермен басқарады, мұнда олар үшін маңыздысы – Каспий теңізі аймағындағы шикізат ресурстарына қол жеткізу, сонымен қоса өзінің өнімдерінің өткізу нарықтарын кеңейту болып келеді. Бұл үшін қазірдің өзінде Қытайдың батыс межелеріне әртүрлі көліктік инфрақұрылым тартылуда, кейін ол Каспий, Қара, Жерорта теңіздері бассейндеріне апаратын Ұлы Жібек жолының әртүрлі бағыттарында жалғасуы керек. Экономикалық мүдделер – Каспий теңізі маңындағы мемлекеттері мен өзара қатынастарда Қытайдың басты, бірақ жалғыз қозғау салушы түрткісі емес. Өзінің территориясында Синьцзян – Ұйғыр автономды ауданының (этникалық жағынан Орталық Азияның түркі тілдес тұрғындарына жақын) бұрынғы халықтарымен реттелмеген мәселелері бола тұра, Пекин батыстық көршілермен шекарада тұрақтылықты қолдауда мүдделі болып тұр, сол үшін де екі жақты қатынастар тәртібінде және «Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы» шеңберінде тең құқылы жағдайға сәйкес уағдаластықты құра отырып, ортақ халықаралық терроризммен күрес мәселесін шешуге барлығымен тең дәрежеде қатысуға дайын. Алайда аймақтағы Қытайдың нақты мүдделеріне қатысты өзге көзқарас бар. Мысалы, америкалық университеттің зерттеушісі В.Хлюпин «Қытай қазақстандық кеңістіктерін баяу, бірақ дұрыс, барлық қол жетушілік жолдармен, тәсілдермен «игереді». Батысқа жылжу, сөзсіз қытайлық басшылықтың жоспарына кіреді, саналы және мақсатты түрде жүзеге асуда. Қазақстан басшылық мәселелерді ескермей, Ұлы шығыстық көршісіне қауіпті геосаяси ойын жүргізуде. Бұрынғы империя – Ресейдің құшағынан қашамын деп, одан да қауіптірек «одақтастың» қолына түседі [6]. Уэйн Мерри «Қытай бұған дейін Ресей империясы (немесе АҚШ) пайда болғанға дейін Орталық Азиядағы басым держава болған. Қытайлық стратегтерде ұзақ есте сақтау қабілеті, оған қоса өздерінің

келешек энергетикалық тұтынуларын және де өздерінің ұлттық мүдделеріне потенциалды қауіпті өткір түсіну қабілеті бар» деп есептейді [4, 33]. Каспий теңізі маңы мемлекеттердің ішінде потенциалды түрде шикізат қатынаста өте бай мемлекет – Қазақстанға басым көңіл бөледі. Бұл фактор елдер арасындағы шекаралық даудың тез шешілуіне жасырын себеп болды. Қытай тез және қырсықсыз мемлекеттік шекара туралы келісімге қол қойды (кеңестік дипломатияға қол жеткізе алмаған еді) және де өзінің әскерлерін 100 км тереңдікке тартуға келісімін берді [3, 51]. Сонымен бірге мұнай факторы оның Қазақстанға қауіпсіздік кепілдігін беруіне жәрдемдесті және түрлі деңгейдегі саяси байланыстардың дамуына жақсы әсер етті.

Сонымен қоса бұл тұрғыда Ахмед Рашидтің көзқарасын келтіріп кеткен жөн, «Қытайдың Қазақстанға деген шынайы қызығушылығын тек бұл орта азиялық мемлекеттің қытайлық Синьцзян ауданымен, сол жерден тікелей Қытайға мұнай құбырын жүргізуге мүмкіндік беретін, шекаралас болуында ғана емес, сонымен қоса Қазақстан Иран мен Иракқа, яғни қытайлықтар жақын арада өздерінің экспансиясын одан әрі күшейтуге бағытталған аймаққа, табиғи континенталды көпір қызметін атқаруында да қызығушылығын білдіріп отыр» [7].

Қытай мен Қазақстан арасындағы мұнай саласындағы ынтымақтастық 1997 жылы басталды. 1997 жылдың ақпанында Н.Назарбаев Пекинге бейресми сапармен барады. Онда «қазақ этникалық қоғам жағдайы мен этникалық сепаратизм мәселесі», сонымен қоса «мұнай мен газ саласындағы екі жақты ынтымақтастықтың келешегі мен жаңа көлік коридорларын ашуға қатысты үш мәселе» талқыланады. Н.Назарбаевтың Пекинге келуін түсіндіре отырып, ҚР сол кездегі сыртқы істер министрі Қ.Тоқаев ұйғыр сепаратизмі мәселесімен қатар, мүмкін болса «егер Қытай тарапынан бұл мәселе қозғалса» мұнай-газ саласындағы ынтымақтастық жобасы да талқыланатын болады деп көрсетті. Сонымен қатар министр қытайлық инвестициясының нақты саны шамамен 10 млрд АҚШ доллар болатындығын атап өтті [6, 117]. Сапар барысында біздің Президент Өзен кен орны (өндірілетін қор – 140 млн тонна мұнай) және «Ақтөбемұнайгаз» АҚ (алынатын қор – шамамен 100 млн тонна мұнай) бойынша жарияланған «еркін» тендерді дәл Қытай

ұлттық мұнай компаниясы жеңіп алатындығына қытайлық серіктестерге анық сендірді [6, 118].

Қытайлық компания Ақтөбелік кен орнын өндеуде тендерді, америкалық «ЕХХОН», «Амосо» және «Техасо» сияқты компанияларының 180 млн АҚШ доллар ұсынуларымен салыстырғанда, 320 млн АҚШ долларын ұсыну арқылы жеңіп алды.

1997 жылдың 4 маусымында CNPC (Қытайдың ұлттық мұнай компаниясы)-ның вице-президенті У Яовэнь мен ҚР Жекешелендіру бойынша мемлекеттік комитеттің төрағасы Эдуард Өтепов келісімге келді, ол бойынша біріккен «Ақтөбемұнайгаз» кәсіпорнының 60% акциясы қытай инвесторларына тиесілі болды.

Кәсіпкерлікті басқаруға құқық алумен қоса, CNPC 5 жыл ішінде кен орнының өндірісі мен өңделуіне 580 млн АҚШ долларын инвестициялауды, ал кейінгі 20 жылда 4 млрд. АҚШ доллар салуды және мұнай өндіру көлемін жылына 2,8-ден 5,8 миллион тоннаға көтеруді міндетке алды.

1997 жылы 24 қыркүйекте ҚХР-ның Мемлекеттік кеңесінің премьер-министрі Ли Пэн Алматыға ресми сапарымен келді. Келіссөздер нәтижесінде келесі келісімшарттарға қол қойылды:

1. «Мұнай және газ саласындағы ынтымақтастық жөніндегі келісімге» – Вице-премьер Ө.Шүкеев және Мемлекеттік кеңестің бірінші премьері Ли қол қойды.

2. «Мұнай құбырларының құрылысы және кен орындарды өңдеу жобалары жөніндегі бас келісімге» – Энергетика және табиғи ресурстар министрі Д. Дүйсенов және CNPC-тің бас директоры Чжоу Юнкан қол қойды.

Өзен (Батыс Қазақстан) кен орнындағы мұнайды өңдеу жөніндегі келісімге сай, мұнай табысының жылдық көлемі бұл жерде 6-7 млн. тоннаны құрау керек. Сол кезде Өзен кен орнынан ҚХР шекарасына дейін және одан әрі Батыс Қытай территориясы бойымен мұнай құбыры құрылысының мерзімі орнатылған еді. Бұл мерзім 5-7 жылға есептелінді. 1997 жылы қарашада «Өзенмұнайгаз» деп аталған жоба бойынша бірлескен жұмыс тобы құрылды. Жобаның құны 4 млрд. АҚШ долларды, ал мұнай құбырының құны 3,5 млрд. АҚШ долларды құрауы тиіс болды. Мамандардың бағалауы бойынша, мұнай құбыры онымен жы-

лына 20 млн тонна мұнайды тасымалдай алатын жағдайда ғана пайдалы болар еді.

Премьер Ли Пэн «келісімшарттың жүзеге асырылуының басталуы жедел түрде, басты мұнай құбырының құрылыс мерзімі – 60 ай, құбырды пайдалануға енгізу – 2005 жылдың 30-шы маусымына дейін болады» деп сенімді және директивті түрде мәлімдеді [6, 120].

Қазақстан Республикасының Энергетика және табиғи ресурстар Министрлігі және Қытай Ұлттық мұнай корпорациясы арасындағы басты келісіміне сай, Қазақстан-Қытай мұнай құбырының құрылысын техникалық-экономикалық негіздеуді (ТЭН) дайындау басталған болатын. Батыс Қазақстан – Қытай бағыты Атырау – Кенкияк – Құмкөл – Атасу – Дружба бағыты бойынша мұнай құбырын құруды болжайды. СҰАР мұнай кен орындарынан қытайлық құбыр жүйесі Шаншань қаласына дейін жалғасады. Егер мұнай құбырының жүктелуі жылына 20 млн. тонна мұнайдан кем болмаса, мұнай құбыры Ланьчжоуға дейін созылуы мүмкін, ал бұл жерден Шығыс Қытайға магистралды мұнай құбыры бар. Осылайша, мұнай құбырының жалпы ұзындығы 3000 км-ден асады, соның ішінде 2400 км Қытай шекарасына дейінгі аралықты алады. Жобаның құны кепілденген өткізу мүмкіндігі жылына 20 млн тонна (максималдысы – жылына 40 млн. тонна) болған негізде 2,7-3 млрд. АҚШ доллар болады. Арақашықтығы және қажетті салымдар бойынша құрылыс үш сатыға бөлінеді:

1. Кенкияк – Құмкөл – 785 км, 785 млн. АҚШ доллар.

2. Атасу-Алашанькоу (ҚХР) – 1100 км, 1,3 млн. АҚШ доллар. 1 млрд. АҚШ доллар көлемінде пайда беретін, кепілденген өткізу мүмкіндігі жылына 20 млн. тонна (максималдысы – жылына 40 млн. тонна) негізінде оның құны 2,4-2,7 млрд. АҚШ долларды құрайды.

3. Атырау-Кенкияк (410 км, 359 млн. АҚШ доллар) және Құмкөл-Каракоин (199 км, 131 млн АҚШ доллар).

Транзиттік елдерден қауіптің болмауын жобаның анық артықшылығына жатқызуға болады. Сонымен қоса мамандар жобаның анық кемшіліктерін де атап көрсетеді: үлкен ұзақтық, СҰАР мен Қытайдың шығыс аудандарын қосатын дамыған ішкі желінің болмауын, жылына 20 млн. тоннадан кем болмайтын мұнай айдау негізінде құбыр пайдалы бола ала-

тынын көрсетеді. Сонымен қоса, СҰАР-ның өзінде әзірше Тарим ойпаты кен орындарында мұнайдың есептелген қорлары расталмаған. Қазақстан мұнайы ешқашан таяу шығыстық мұнайдан арзан болмайды және де тек көмірсутек шикізаты қайнар көздерін әртараптандырудың саяси қажеттілігі тұрғысынан ғана қарастырыла алады. Бақылаушылар қытайлық тарап жобаны толығымен тиімсіз деп есептейді және Қазақстан бұнымен санасуға мәжбүр [7, 3]. 2000 жылы Қытай ұлттық мұнай корпорациясының президенті осындай құбыр желісінің «жақын арадағы келешексіз құрылысы жөнінде» айтты. Осындай ұзындықтағы мұнай құбыры өтелуі үшін жылына 20 млн. тонна тәртібінде мұнайдың айтарлықтай көлемі қажет. CNPC «Ақтөбемұнайгаз» компаниясының негізгі акционері, сонымен қоса Қазақстандағы Кенкияк және Жаңажол кен орындарының иесі болып келеді. Бірақ бұл кен орындардан алынатын қалдық қор – 42-91 млн. тонна, ол жобаның өтелуі үшін сәйкесінше жеткіліксіз.

Дегенмен құбыр желісі тек экономикалық қана емес, сонымен қатар саяси мазмұнға ие. Бұл кез келген осы сияқты жобаның өтелу мерзімі ондаған жылдарға созылады. Сол себепті экономикалық тиімділікті таңдау саяси одақтастың шешімін білдіреді немесе сонымен бірігеді. Сондықтан Қытай мен Қазақстан сөз жүзінде құбыр желісі идеясынан қайдан бас тартсын.

Қытайда мұнай құбыры әлі болмаса да, Қазақстан – Синьцзян мұнай бағыты шын мәнінде қызмет ететіндігін айта кеткен жөн. 1997 жылы Қазақстан Қытайға мұнайды теміржол цистерналарда жеткізуді бастады. 1997 жылдың соңы мен 1998 жылдың басында Қытай 100 мың тонна мұнай алса, 2001 жылы ол 5 есе көбейді.

1999 жылы Қазақстан үкіметі «консорциумға» үшінші мүдделі тарапты – Ресей жағынан «Транснефть» компаниясын қосуды ұсынды. Қазақстан Ресейге, дәлірек айтқанда Орынбордағы Орск Мұнай өңдеу зауытына өзінің «батыстық» мұнайын, орнына теміржол арқылы Қытайға артынша сату – тасымалдау үшін Шығыс Сібірдің ресейлік бөлігінен (Қарағанды облысының орталық бөлігіндегі мұнай құюшы Атасу станциясы арқылы) сондай көлемдегі «қара алтынды» ала отырып, жеткізу керек.

Көптеген мамандар бұл жобаны өте ұзақ және қымбат болғандықтан виртуалды деп

атады. 2002 жылға дейін құбыр желісі жобасы үкіметтердің назарынан тыс қалды және мүмкін емес деп артқа қалдырылды, ал ең батылдары геолог Марат Майлыбаевтың үлгісі бойынша оппозициялық баспада СҰАР-ға құбыр желісі жобасын «ертегі» және «қиял» деп жазған еді [6, 211]. Тәуелсіз америка сарапшылары бұл негізде шыншыл, олар Майкл Леливельдтің айтуынша, «1997 жылғы жарияланған ұлы құбырдың жүзеге асуына көп сене бермейді» және «Қытай өзінің ықпалын күшейту мақсатында Қазақстанға орындалмас уәделер бергенін» ашып көрсетеді [7]. Келісімшарттың мерзімі өткен соң Қазақстанға бағалы нәрсе тимейтіні ықтимал. Ол кезге қарай әлемдегі саяси және экономикалық жағдай танымастай болып өзгеріп кетеді, жүзеге аспаған жобаны «есептен шығаруға» түрлі себептер табылады.

Келісімшарт мерзімі аяқталысымен Қазақстанға бағалы бір нәрсе тиесілі болатыны екі талай. Сол уақытта әлемде экономикалық та, саяси жағдай да мүлдем өзгереді, дайындалмаған жобаларды «шығынға жазу» деген көптеген сылтаулар табылады. Инвестиция жоқ болған соң болмайды, керісінше қытай шаруалары соңғы шегеге дейін барлығын және қарамаймен бірге соңғы бөшкені ұрлайтын болады. Алдағы «ынтымақтастықтың» тәжірибесі пессимистік мысалдарға толы [6, 211]. Ресей зерттеушілері әлі күнге дейін Батыс Қазақстан – Қытай құбыр желісі жобасын миф ретінде санайды. Қалай және неге пайда болады, кім және не үшін осындай құбыр-мифті қолдайды? Бұл үлкен жұмбақ болып қалады. Бұл сұраққа жауапты саяси жазықтықтан іздеген жөн.

Қазақстан стратегиялық зерттеу институты сарапшыларының пікірінше, қазіргі кезде қытай басшылығы СҰАР кен орнын өңдеуді және Синьцзяннан Шанхайға газ құбырын құруды басты басымдығының бірі ретінде қойған Батыс Қазақстан – Қытай мұнай құбырының құрылысы қазір жүргізілмейді. Көп миллиардты шығынды талап ететін мұнай газ инфрақұрылымын дамытудағы маңызды қажеттілік негізінде Қытайдың «Батыс Қазақстан – Қытай» жобасын қаржыландыруды жақын арадағы болашақта жүзеге асыра алмайтындығы жатыр. Бұдан басқа Пекин Сібірден Қытайға мұнай және газ құбырының құрылысы жөнінде Мәскеумен белсенді келіссөздер жүргізуде [5, 108].

2000 жылы Астанада, CNPC вице-президенті У Яовэнь ҚХР үкіметі де, CNPC де мұнай құбыры жобасынан бас тартпайтынын мәлімдеді. Қазіргі уақытта Қазақстан мұнай құбырының экономикалық әсерін қамтамасыз ету үшін қажетті 20 млн. тоннадан кем емес жыл сайынғы мұнай жеткізулеріне кепілдік бере алмайтын болған соң, жоба уақытша тоқтатылған [9].

Алайда, 2002 жылдың соңында қытайлық және қазақстандық тарап та Қытайға мұнай құбыры құрылысының және «Батыс Қазақстан – Қытай» жобасын қайта келтіру мүмкіндігі туралы қайта сөз қозғады.

2002 жылы желтоқсанда Н.Назарбаевтың Қытайға сапары барысында, біздің мемлекет басшысы ҚХР-ға қазақстандық мұнай экспортталатын мұнай құбыры құрылысына Пекиннің келісіміне қол жеткізді. Қытайлық басшылық мұнай құбыры құрылысы жобасын жалғастыру ниетін растады. Сонымен бірге сапар барысында қазақстандық және қытайлық компаниялар жүзеге асырушылары болатын 223,5 млн. АҚШ доллар сомасында шарттар жасалды және 443,15 млн. АҚШ долларға инвестициялық жобаларға қол қойылды. Бәрін қосқанда, Қазақстан экономикасына инвестициялық салу бойынша, Қытай АҚШ-тан кейінгі екінші орынға шығады.

2003 жылы қаңтарда қазақстандық және қытайлық компаниялар мұнай құбырының құрылысын аяқтады. Бұл арқылы қытайлық кен орындардың және өзге кен орындардан мұнай Ақтау портына жеткізілетін болды. Келесі мұнай құбырының Қазақстанның орталық бөлігінен Құмкөл қаласына дейін салынуы жоспарланады. 2003 жылы ақпанда ұлттық «Қазмұнайгаз» компаниясының президенті Қытайдың жылына 50 млн. тонна қазақстандық мұнайды импорттауға дайындығын білдіретінін мәлімдеді. Және де 2002 жылы Қазақстандағы жалпы мұнай өндіру 47 млн. тоннадан асқан болатын, сол себепті Қытай бағытындағы мұнай құбыры құрылысы жобасының келешегі бар деп атап көрсетті [10].

Батыс сарапшылары, соның ішінде, ең ірі энергетикалық кеңес фирмасының, IHS Energy Group Женева кеңсесінің Каспий мұнайы саласындағы expertі Винсента Новал (Vincent Noual), Шотландиядағы Данди университетінің жанындағы энергия, мұнай және саясат Орталығының директоры Филипп Андро-Спид (Philip Andrews-Speed) қайткенмен де, Қытайға

құбыр салынады және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде Қытай өз бетімен Каспийден Қытайдың жағалаудағы аймақтарына дейінгі барлық құбырдың ұзындығын қаржыландырады деп мәлімдеді. «Шығыс-Батыс» деген атпен белгілі болған, Синьцзянның оңтүстігінен бастау алатын газ құбырымен мұнай құбырын байланыстырса, жоба бағасы жоғары болмайды.

Қорытынды

Барлық жоғарыда көрсетілген сараптау келесілерді қорытындылауға мүмкіндік береді. «Жобаның қайта өрлеуі» бәрінен бұрын бүгінгі таңда Қытай Халық Республикасы мен Ресей Федерациясының жобасы әлі күнге дейін «ауада ілініп тұр». РФ үкіметі әлі күнге дейін Сібір мұнайының қандай бағытпен кететінін шешкен жоқ. Келесі себеп авторлардың пікірінше, Қытай Қашаған жобасынан (Қазақстан Республикасы) белгілі бір үлес сатып алуды жоспарлаған.

2003 жылы наурызда Қытай ұлттық теңіз корпорациясы (CNOOC) және Қытай мұнай химиялық корпорациясы (Sinopet) әрқайсысы 8,33% болатын 615 млн. АҚШ долларға ауқымды Каспий теңізі кен орнындағы британ мұнай BG group (British Petroleum) компаниясының үлесін сатып алуға ниеттенгенін мәлімдеді. Осылайша, қытай компаниялары басқа ірі компаниялармен бірге Каспий қайраңын әзірлеуде бірлескен үлестің 16,66%-ын иемденді. Қайраң жобасын әзірлеудегі мұнай шоғырына оператор ретінде (16,67%) италиялық Eni (Agip), Exxon Mobil (16,67%), TotalFinaElf (16,67%), Royal Dutch/Shell (16,67%), ConocoPhillips (8,33%), Inpex (8,33%) деген алпауыттар қатысатын Қашаған кен орны кіреді. Қытай қайткенмен де британдықтардың үлесін сатып алатынына көптеген сарапшылардың күдігі болмады. Американ сарапшысы Брадшер өз монографиясында «жалпы жоба қатысушылары қытай компаниясы уәде еткен BG-ға сол соманы төлеп, CNOOC-дан ерте 60 күн ішінде BG group-тан сатып алуға құқығы болды. Бірақ аталған компаниялар CNOOC-пен жұмыс бастап кеткен еді, ал бұл компаниялардың кейбіреулері әлі күнге дейін қытай нарығында жұмыс істейді. Егер олар CNOOC-ны Солтүстік-Каспий жобасына қатысуына жол бермесе, олардың қытай үкіметімен қатынасы нашарлайды» [11, 1].

Қазақстандық зерттеушілердің бағалауынша, Қашаған кен орнының болжанған мұнай

қоры шамамен 7 млрд. тоннаны құрайды. 13 млрд.-қа бағаланатын мұнайдың жалпы қорлары Қазақстанды ірі мұнай державалары ондығына қоса алады [5, 108].

Бүгінгі таңда CNPC-тің Каспий теңізінен солтүстік-шығысқа қарай 250 миль қашықтықта орналасқан 2 кен орны бар. Бірақ та бұл кен орындарындағы мұнайдың қоры әлемдегі ең ұзын және ұзақ тұратын мұнай құбырларының бірін салу үшін жеткіліксіз болды.

Солтүстік-Каспийлік жобаның жалпы 16 пайызынан көбін иемденуі Қытайға аймақта ұзаққа орнығуға жол ашады. Орнығып қана қоймай, Каспий теңізінде кейінгі жағдайларға белгілі бір ықпалын орнатуға мүмкіндік береді. Қазақстанның мұнай саласындағы қытайлық қатысудың кеңеюі күштер орналасуын түпкілікті өзгертуі және көліктік саясаттың жүйелеуіне ықпал етуі мүмкін.

Қазірде Қытайда жылына тек шамамен бір жарым миллион тонна мұнай экспортталса, бұл сан болашақта еселеніп өсуі мүмкін. Бұған мүдделілігін қытайлық тарап жасырмайды. Қазірдің өзінде олар 20 млн. тонна мұнай сатып алуға дайындығын айтады, ал бірнеше жылдан кейін 40-50 млн. тонна жөнінде айтылуы мүмкін. Яғни, бұл көлем – Батыс Қазақстаннан Қытайға мұнай құбыры өтелуі үшін қажетті. Каспийлік қайраң қоры жөніндегі болжамға сенетін болсақ, қытайлық екі компанияның осынша ірі үлесті сатып алуы Қытайға мұнай құбыры құрылысының мүмкіндігін көрсетеді. Қазақстанның, негізі, мұнай шикізатын экспорттауға бағдарлануын ескерсек, онымен мұнай өндірудегі ынтымақтастық қытайлар үшін ерекше нұсқа болып отыр. Бірін-бірі теңдестіріп отыратын Каспий теңізінде әлемдік ұлы державалардың геосаяси мүдделерінің тепе-теңдігі қамтамасыз етіледі. 2003 жылы сәуірде мемлекеттік «Казтрансойл» компаниясының өкілі 2003 жылдың соңына қарай қытай шекарасына дейінгі мұнай құбырының ТЭН-ді әзірлеу аяқталатынын мәлімдеді.

Алайда сол жылдың мамырында батыс компаниялары британдық компанияның үлесін өзара бөлісіп алғандығы мәлім болды. Қытайлық компаниялар неліктен Қазақстанның ең болашағы зор жобаға қосылуына жол бермеді, тек жорамал ғана жасауға болады. Біздің пікірімізше, америкалықтар жай ғана қытайлықтарды Қазақстанның ең болашағы зор кен орнына жолатпай қойды.

CNPC-ге келетін болсақ, бұл қытайлық компанияның қаржылық жағдайы жақсарды. Егер 1997 жылы «Ақтөбемұнайгаздың» залалы 2,7 млн. АҚШ долларын құраған болса, 1999 жылы болса, компания табысқа кенеле бастады (жалпы табыс 2,8 млн. АҚШ долларды құрады). 2000 жылы компания 100 млн. АҚШ доллар табыс тапты, 2001 жылы – 153 млн., 2002 жылдың соңына қарай 220 млн. табысқа жетті. Бұл сандарды компанияның вице-президенті У Яовэнь газеттерге берген сұхбатында атаған еді [11].

1997 жылы кәсіпорынның жалпы қарызы 70 млн. АҚШ долларды құрады, ал оның 50 миллионы біздің мемлекетке қарызы еді. Сол кезде әлемдік нарықта мұнай бағасы өте төмен болды. Ескірген жабдықтар қолданғандағы табыстың өзіндік құны өте жоғары болды. Мұнайдың өзіндік құны бір тоннаға 87 АҚШ доллар болған тұста, 1998 жылы Ресейде мұнай тоннасына 32 АҚШ доллар бағасымен сатылды, бұл артынша шығындар әкелді. Сонымен қоса, көбіне қажетті жабдықтар мен құралдар көтеріңкі бағамен алынған болатын. Оған қоса Кенкияқтағы 42 ұңғыманың тек екеуі ғана көзделген қабатқа жетті. Қалған 40 ұңғыманың 20-сы жабылған. Осындай жағдайларда менеджерлер компания қызметін реформалау бойынша кейбір шараларды жүзеге асыруға кірісті, оның бірі бұрынғы болған 70 пайыз мұнай өнімінің құнын алдын ала төлеу жүйесімен салыстырғанда, мұнай тасымалдауға 100 пайыз алдын ала төлеу жүйесін енгізу болды. Кейін тендерлік комиссия құрылды, оның міндетіне жабдықтарды арзан бағамен сатып алу кірді. Одан кейін алдыңғы технологияларды және бұрғылаудың жылдамдығын көбейтуді енгізу болды. Нәтижесінде бір ұңғыманы 70 күнде бұрғылау мүмкін болды. Орташа негізде бұған 3 ай кететін. Жаңа технологияларды енгізудің өзге нәтижесі – жаңа ұңғымаларда мұнай өндірудің көлемін көтеру болды. Әрбір ұңғыма күніне 20 тонна мұнай берсе, қазіргі кезде 60 тоннаға жетті. Жабылған ұңғымаларды қайта қалпына келтіру және өңдеуден кейін 2002 жыл мұнай өндіру көлемі 2,5-тен 4,3 млн. тоннаға өсті. 2003 жылдың соңына қарай 5,3 млн. тонна өндіру жоспарлануда. Ал бір жылдан кейін бұл көрсеткіш 7 млн-ға дейін барды [12].

Сөйтіп, Қытай үшін Қазақстанмен ынтымақтастық үлкен маңызға ие. Бұл тек геосая-

си мүдделер есебінен ғана емес. Қазақстан Республикасының энергетикалық потенциалы шектеусіз және Қашаған кен орнының ашылуы өзге ұңғымаларда да болашағы зор мұнай кен орындарын табу мүмкіндігі бар екендігін білдіреді. Қазақстан үшін Қытай Ұлттық компаниясының қызметі анықталған жағымды жағдай жасауда: «Ақтөбемұнайгаз» АҚ біздің мемлекет алдындағы қарызын толықтай өтеді.

Біздің ойымызша, Қытайдың энергетикалық саясатындағы кемшілік – ол Қытайдың мұнай қайнар көздерін іздеуге әлемдік аренаға өте кеш шыққандығы. Бүгінгі таңда барлық болашағы үлкен және шамалы мұнайлы аудандар америкалық және батыстық концерндер арасында өзара бөлініп қойылған.

Қытайдың әлі күнге дейін Парсы Шығанағы мұнай импортына тәуелді екендігін мойындаған жөн. Елдің бүкіл мұнай импортының шамамен 50%-ы Парсы Шығанағы зонасынан бастау алады. Соңғы оқиғалар тек бір ғана энергоресурстар жеткізушіге тәуелді болуы мемлекеттің экономикалық қауіпсіздігіне қауіп төндіретіндігін көрсетеді. Егер аймақтағы америкалық және батыстық мұнай концерндерінің басым мүдделерін ескерсек, олармен бәсекелес болу өте қиын.

Нәтижесінде Қытай Халық Республикасының мұнай стратегиясында энергия қайнар көздерін әртараптандыру бағыты қарастырылуда. Бұл саладағы Қытайдың маңыздырақ серіктестері ретінде Ресей Федерациясы және Қазақстан Республикасы шығады. Бұл мемлекеттердің басшылықтарымен құбыр желісі құрылысы жобалары дайындалуда, бірақ бұлардың ешбіреуі шынайы күшке ие емес. Авторлардың ойынша, Қытайдың құбыр желісі құрылысын баяулатуының бірнеше себебі бар.

Біріншіден, Қытайда оны басқа бір елдермен қосатын бірде-бір мұнай құбыры жоқтығын мойындаған жөн. Қытай әлі ортақ құбыр желісінің болуына жауапкершілік алуға дайын емес. Өйткені ұлттық қауіпсіздікке қауіп төнудің зардаптарын санап шығу мүмкін емес.

Екіншіден, шарттардың жобаларын орындауға бірден кірісуге жобалар өте қымбат тұрады.

Үшіншіден, құбыр желісі қажетті мұнай көлемімен толтырылатынына ешқандай кепілдік жоқ.

Біздің ойымызша, Қытай үшін болашағы зор бағыт ресейлік бағыт болатынын айтуға болады. Бұл бірінші кезекте бағыттың елдің солтүстік-шығысына дейін салынатына байланысты, өйткені бұл аймақта мұнай шикізатын қатты қажет ететін күшті өндірістік объектілер шоғырланған. Екіншіден, ресейлік мұнай нарығы, Қазақстан нарығындағы жағдай сияқты, америкалық компаниялар тарапынан қысым көруде емес. Яғни, Қытай өзінің компанияларының қыз-

меті, сол сияқты батыстық компаниялардың қызметімен шектелмейтініне сенімді бола алады.

Алайда жоспарлы экономикалы мемлекетте – Қытайда 10-шы бесжылдыққа арналған дерективалар бойынша (2001-2006 жж.) ресейлік не қазақстандық бағытқа болмасын, мұнай құбыры құрылысы қарастырылмаған. Осылайша, бұл жобалар алдағы онжылдықта жүзеге асатын жобалар қатарына кірмейді деген шешімге келуге болады...

Әдебиеттер

- 1 Назарбаев Н.А. Критическое десятилетие. – Алматы: Атамұра, 2003. – С. 145.
- 2 Абишев А. Некоторые аспекты каспийской геополитики. Выступление на международной казахстанско-индийской конференции. «Проблемы безопасности в Центральной Азии». Алматы, Казахстан, 29-30 октября 2001 г. //http://www.cvi.kz/text/Caspian_oil/Geopolytic.html (23.11.2012).
- 3 Карин Е.Т., Тулегулов А.К. Обострение борьбы за каспийскую нефть и «китайский прорыв» в регион //Саясат. – 1999. – №2. – С.48-51.
- 4 Уэйн Мерри Э. В Центральной Азии идет не такая уж большая игра //Analytic-Аналитическое обозрение. – 2001. – №3. – С.31-33.
- 5 Ашимбаев М.С., Курганбаева Г.А. Нефтегазовые ресурсы Казахстана в системе мировых и региональных отношений. – Алматы: КИСИ, 2002. – С.108.
- 6 Хлюпин В. Геополитический треугольник. Казахстан – Китай – Россия. Прошлое и настоящее. Пограничные проблемы. – М., Международный евразийский институт экономических и политических исследований (Вашингтон), 1999. – С.203.
- 7 Рашид А. Новый глобальный нефтяной концерн. Стратегическая роль Китая в Центральной Азии. //Internationale Politik. (на рус. яз.). 1998. – №3. – С.24-36.
- 8 Lelyveld M. Kazakhstan: Officials Issue Contradictory Declarations//http://www.rferl.org/nca/features/2001/02/19022001113852.asp (28.01.2013)
- 9 Сыроежкин К.Л. Великий проект //Континент, – 2000. – №12. – С.25-28.
- 10 Панченко У. Добыча и расходование нефтяных доходов // http://www.oilpress.ru (13.11.2011)
- 11 У Яовэнь. За последние три года разработки актюбинских месторождений КННК получила прибыль более \$300 млн. //http://news2.webdigest.ru/archive/1037019421.html (05.10.2011)
- 12 Мао Цзэдун. Борьба за улучшение финансово-экономического положения страны. – М.: Международные отношения, 1955. – С. 124.

References

- 1 Nazarbayev N.A. Kriticheskoye desyateletiyе. – Almaty: Atamura, 2003. – S. 145.
- 2 Abishev A. Nekotoriye aspekti kaspийiskoi geopolitiki. Vystupleniye na mezhdunarodnoi kazahstansko-indiyiskoy konferenciyi. “Problemy bezopasnosti v Tsentralnoy Aziyi”. Almaty, Kazahstan, 29-30 octyabrya 2001. //http://www.cvi.kz/text/Caspian_oil/Geopolytic.html (23.11.2012)
- 3 Karin E.T., Tulegulov A.K. Obostreniye borby za kaspийiskuyu нефть i “kitayskiy proryv” v regione //Sayasat. – 1999. – №2. – S.48-51.
- 4 Weign Merry E. V Tsentralnoi Aziyi idiyot ne takaya uzh bolschaya igra //Analytic-Analiticheskoye obozreniye. – 2001. – №3. – S.31-33.
- 5 Ashimbayev M.S.,Kurganbayeva G.A. “Neftegazoviye resursiy Kazahstana v sisteme miroviyh i regionalniyh otnosheniyyi”. – Almaty: KISI, 2002. – S.108.
- 6 Hlyupin V. Geopoliticheskiiy treugolnik. Kazahstan – Kitay – Rossiya. Proshloye i nastoyashee. Pogranichniye problemy. M., Mezhdunarodniy evraziyskiyi institut ekonomicheskikh i politicheskikh issledovaniyi (Vashington), 1999. – S. 203.
- 7 Rashid A. Noviy globalniy neftyanoi kontsern. Strategicheskaya rol Kitaya v Tsentralnoy Aziyi //http://www.deutschebotschaft-oskauru.ru/bibliothek/internationale-politik/1998-03/article04.html (12.12.2011)
- 8 Lelyveld M. Kazakhstan: Officials Issue Contradictory Declarations//http://www.rferl.org/nca/features/2001/02/19022001113852.asp (28.01.2013)
- 9 Syroyezhkin K.L. Velikiyi projekt //Kontinent. – 2000. – №12. – С.25-28.
- 10 Panchenko U. «Dobychayairashodovaniyeneftnyanyh dohodov» http://www.oilpress.ru (13.11.2011)
- 11 U Yaoven. Za posledniye tri goda razabotkiyi aktyubinskih mestorozhdeniyi KNNK poluchila pribyl boleye \$300 mln. //http://news2.webdigest.ru/archive/1037019421.html (05.10.2011)
- 12 Mao Tsedun. Borba za uluchsheniye finansovo-ekonomicheskogo polozheniya strany. – M.: Mezhdunarodniye otnosheniya, 1955. – S. 124.

ӘОЖ 338.45:620.9 (560+5-191.2)

Ж.Б. Момынқұлов, Д.У. Байтоқаева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: janatmom@bk.ru

Түркияның Каспий теңізі мен Орталық Азия аймағындағы энергетикалық саясаты

Каспий аймағы – энергетикалық және геосаяси жағынан алғанда өте маңызды стратегиялық кеңістік. Мақалада Түркияның Каспий мен Орталық Азия аймағына қатысты жүргізіп отырған саяси-энергетикалық стратегияларын қарастырамыз. Түркия Ресейдің Каспий мен Орталық Азиядағы энергетикалық саясатын теңгеріп, Иранның аймақтық саясатымен бәсекелесе алатындай салмақты ойыншыға айналуда. Түркия – ықпалы артып, экономикалық әлеуеті өсіп келе жатқан күштердің бірі. Түркияның саясаты тек энергетикалық жолдар мен құбырларды бір-біріне жалғайтын көпір рөлін атқаруға ғана бағытталмайды. Түркияның саясаты Еуропа, Кавказ, Каспий, Орталық Азия, Иран, Араб аймақтарының экономикалық энергетикалық мүмкіндіктерін барынша кең көлемде пайдаланып қалуға бағытталған.

Түйін сөздер: Түркия, Каспий, Орталық Азия, энергетика, мұнай, газ.

Ж. Момынқұлов, Д.У. Байтоқаева

Энергетическая политика Турции в Каспийском регионе и Центральной Азии

Каспийский регион – стратегически важное пространство в энергетическом и геополитическом планах. В данной статье рассматривается энергетическая политика Турции в Центральной Азии и Каспийском регионе. Турция – достаточно серьезный региональный игрок, который может сбалансировать энергетическую монополию России в Каспийском регионе и составить конкуренцию Ирану в региональной геополитике. Турция как быстро развивающаяся экономическая сила имеет довольно сложную стратегию по диверсификации энергопоставок из разных энергетических бассейнов: Каспийского региона, ЦА и Ближнего Востока. Политика Турции мотивирована удачным географическим расположением страны, позволяющим ей играть роль коридора, транзитера и моста между поставщиками и покупателями энергоисточников. С этой точки зрения, Каспийский бассейн и Центральная Азия представляются для Анкары геостратегически важным регионом.

Ключевые слова: Турция, Каспий, Центральная Азия, энергетика, нефть, газ.

Zh. Momyunkulov, D. Baitukayeva

Energy Policies of Turkey in the Caspian Region and Central Asia

Caspian region is a strategically very important space in term of energy geopolitics. In this paper we tried to study Energy Policies of Turkey in the Caspian Region and Central Asia. Turkey is a rather serious regional player which could balance the energy policies of Russia in Central Asia and compete with Iran in regional geopolitics. Turkey as a quickly growing economic power has complex strategy in diversification of energy deliveries from the different basins: Caspian region, Central Asia and Middle East. The policy of Turkey is explained by its comfortable geographic location which gives it an opportunity of being a corridor, transit-country and bridge between energy suppliers and customers. In this sense, Caspian Region and Central Asia becomes geo-strategically important region for Turkey.

Key words: Turkey, Caspian, Central Asia, energy, petroleum, natural gas.

Каспий аймағы Ресей, Иран, Түркия, Орталық Азия, Кавказ, Таяу Шығыс, Еуропа сияқты аймақтардың ортасында орналасуы оның геосаяси маңызын көрсетеді. Каспий аймағында дүние жүзіндегі энергетикалық

байлықтың кемінде 4-5 пайызы шоғырланған. Қазақстанның табиғи байлығының басым көпшілігі Каспий маңайындағы мұнай мен табиғи газ қорларынан құралады. Аймақта мұнай мен газға бірдей бай Ресей мен Иранның

орналасуы Каспий аймағының геостратегиялық маңыздылығын арттыра түседі. Түркия мен Орталық Азияны Каспий теңізі бөліп тұр. Сонымен қатар Каспий теңізі Еуропа мен Азияны бөліп тұрған геостратегиялық маңызды шекара рөлін де атқарып тұр.

Түркия Ресей мен Иранның табиғи байлығына тәуелді болудың орнына өзіне жақын Кавказ және Орталық Азияның энергетикалық қорларына қол жеткізуді жоспарлайды. Түркия Орталық Азияның мұнайы мен газының Ресейді немесе Иранды айналып өтіп, өз аумағы арқылы Еуропаға жеткізілгенін қалайды. Бұл стратегиялар тек Түркияның энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етіп қана қоймайды, сонымен қатар Орталық Азияның да энергетикалық тәуелсіздігін қамтамасыз етеді. Каспий теңізінің құқықтық мәртебесінің әлі шешілмеуі, Әзірбайжан-Армения текетіресі және Ресей-Грузия соғысының орын алуы осы өңірдегі аймақтық шиеленісті арттыра түсті. Оның үстіне қазір Ресей де Иран да Каспий өңірінде әскери кеме санын көбейтіп, әскери жаттығуларды жиі өткізуде. Түркия осы қақтығыстардың шешіліп, шиеленістердің саябырсып, олардың орнына прагматикалық ықпалдастықтың, бейбіт ынтымақтастық пен табиғи бәсекелестіктің дамығанын қалайды. Түркия жай энергетикалық дәліз болғысы келмейді, Түркия ықпалды орталық болғысы келеді.

Алдағы 10-15 жылда Каспий теңізі Орталық Азияны Кавказ бен Еуропа мен байланыстыратын көпірге айналуы мүмкін. Каспийдің құқықтық мәртебесінің анықталмауынан аймақтағы күштердің тепе-теңдігі өзгеріп, Батыстың ықпалының күшеюі ықтимал. Түркия осы ықпалды күштердің біріне айналу жолында әртүрлі энергетикалық стратегияларды жетілдіруде. Түркияда Каспий мәселелерін зерттейтін арнайы стратегиялық зерттеу орталығы жұмыс істеуде. Каспий теңізі Түркияның Шығыс-Батыс энергетика тасымалдау жобаларының негізін құрайтын маңызды фактор. Ресей мен Иранның энергетикасына деген тәуелділігін азайту үшін Түркия Каспий теңізі мен Орталық Азияның энергетикалық қорларын Еуропаға жеткізуді жоспарлап, тиісті саяси шешімдерді ойластыруда.

Каспий аймағы Кавказ бен Орталық Азияны біріктіреді. Каспий аймағы Түркия үшін Батыс (Еуропа) мен Шығысты (Орталық Азия

мен Қытай) жалғайтын географиялық кеңістік. Яғни, Каспий бұрынғы «Жібек жолы» сияқты маңызды өткел рөлін атқара алады. Түркия өзінің экономикалық саясатын жандандандыруға жаңа нарықтар мен жолдарға мұқтаж. Әсіресе Түркия экономикасының күшейіп, Әзірбайжанның жетекші рөлінің артуымен Каспий теңізі ерекше маңызға ие болуда. Каспий теңізі Түркияның Шығысқа шығуы және Орталық Азияның Батысқа шығуы тұрғысынан да маңызды. Каспий теңізі Түркия үшін Орталық Азияға ашылатын есік болса, Орталық Азия үшін де Түркия мен Еуропаға қараған терезе іспеттес. Түркияның соңғы жылдары жүргізіп отырған белсенді сыртқы саяси саясаты Каспий аймағын да қамтиды.

Түрік экономикасы соңғы он жылда 7-8% жылдамдықпен өсіп, халықаралық және аймақтық ықпалының артуы Түркияны есептеспеуге болмайтын салмақты ойыншыға айналдырды. Каспийдің маңайында аймақтану (regionalization) үрдісі дамуы мүмкін. Митат Челикпаланың пікірінше, алдағы жылдарда Каспий аймағы елдері өз энергетикалық қорларын Түркия арқылы Еуропаға жеткізіп қана қоймай, түрік тауарлары үшін жаңа тұтынушы нарықтарға айналып, Түркияны экономикалық даму үлгісі ретінде қабылдап, халықаралық сауда-экономикалық жүйеге еркін енуі мүмкін [1, 4 б.].

Анкараның көшбасшылығымен Грузия-Әзірбайжан-Түркия үштігінің энергетикалық-экономикалық ынтымақтастығы Еуропа және Кавказбен қатар Каспий аймағына да әсер етті. Баку-Тбилиси-Жейхан жобасымен қатар бірнеше маңызды байланыс, тасымал және инфрақұрылымдық жобалар жүзеге асты. Бұған Әзірбайжаннан басталып, Түркия арқылы Еуропаға газ жеткізетін ТАНАП құбырлар жүйесін қосуға болады. «Набукко» жобасы бойынша Түрікменстанның газы Каспийдің астымен Транс-Каспий құбырымен Әзірбайжанға, одан әрі құбырмен Түркия мен Еуропаға жеткізілуі ықтимал.

Түркия Каспий аймағына әсер етіп қана қоймай, оның тағдырын өзгертуге қабілетті ойыншы болғысы келеді. Түркия Каспий аймағында экономикалық интеграция мен ынтымақтастықтың дамуына түрткі болып, тартымды орталық құруға атсалыспақшы. Түркия Ресей және Иранмен салыстырғанда аймақтың

сапалы түрде өзгеріп, жетілуі турасында нақты көзқарасқа ие мемлекет. Мұндай саясатын жүзеге асыра алса, Түркия Каспий аймағының маңызды күші болар еді. Түркияның Каспий елдерімен қарым-қатынастарында Кавказға, әсіресе Әзірбайжанға ерекше мән беріледі.

ТАНАП жобасының басталуымен Каспий теңізінің маңызы арта түсті. Бұл жобаға алдағы жылдарда түрікмен, қазақ, тіпті, иран газының қосылуы мүмкін. Бұл жобаға әзірше түрікмендер ғана қосылғысы келеді. Түркия «Шах Дениз» газ кен орны үшін жылдар бойы ренжісіп келген әзірбайжан мен түрікменнің басын қосып, келістіріп, тіпті, Еуропалық Одақтың да қолдауын алып, Ресейді де бұған көндіруге тырысып жүр. Анкараның мақсаты энергетикалық жеткізілімдерін эртараптандырумен қатар өзінің стратегиялық ықпалын арттыру болып табылады.

Түркияның Орталық Азиядағы саясаты Кавказға бағытталған саясатына да байланысты. Түркия Кавказ және Орталық Азия саясатында энергетикалық жобалармен ғана шектелмей, сауда мен бизнестің де қамтылуын қалайды. Аймақтардың сауда жасауы үшін саяси тұрақтылық қажет. Бұл Каспий мен Орталық Азия мемлекеттерінің ынтымақтасуына, кәсіпкерлерінің азаматтық белсенділігі мен жаңаша ойлауына байланысты болмақ.

90-жылдары Түркия Орталық Азия елдерімен қатынас орнатуға теориялық, психологиялық, институттық жағынан дайын болмады. Түркия Орталық Азиямен қандай қатынас құру керек дегенде, сол қатынастар фәлсафасын анықтап алуы және ұзақ мерзімді, негізделген жоспар құруы қажет. Астана мен Ташкенттің ойынша, Түркия әр салада санасатындай күшті орталық емес. Түркия Орталық Азиядағы шыннайы жағдайды түсінуден әлі де болса алыстау. Бірақ Түркияның Орталық Азиядағы саясаты шыншыл жаққа қарай өзгерді. Түріктің стратегтері аймақта бәсекенің емес, керісінше, ынтымақтастықтың гүлденгенін қалайды, бірақ аймақта көшбасшылыққа ұмтылуды қаламайды [2, 5 б.].

Орталық Азияның қуат көздері Түркия үшін энергетиканы қамтамасыз ету жолдарын түрлендірудің бірегей мүмкіндігі. Орталық Азия мұнайы мен газы Түркияның энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуі ықтимал. Түркияның Каспий мен Орталық

Азияға қатысты энергетикалық ұстанымы мен мақсаты Түркия-Еуропа Одағы шеңберінде де қарастырылуы тиіс. Түркияның Орталық Азия елдері үшін экономикалық жаңару мен демократиялық дамудың үлгісіне айналуы Еуропаның да мүддесіне сай. Энергетиканың мәні артып, Түркияның сыртқы саясатының негізіне, мазмұны мен анықтаушына айналды. Еуропалық одақ Орталық Азияның энергетикалық нарықтары мен қорларына қол жеткізу үшін Түркияның дәнекерлігіне арқа сүйейді. Еуропа өз экономикасын дамыту үшін Каспий теңізінің мұнайы мен газына мұқтаж. Еуропаның энергетикалық саясатындағы Түркияның рөлі Кавказ бен Орталық Азияның энергетикалық ресурстарын Батысқа жеткізумен анықталады. Ю. Кудрявцеваның ойынша, Еуропа Түркияның көмегімен Каспий аймағына әсер етпекші ниетте [3, 1-2 бб.].

Анкара мен Брюссель Каспий арқылы Набукко газ құбыры жобасын жүзеге асыруды жоспарлап келеді. Бұл құбыр арқылы әзірбайжан, түрікмен және қазақ газы Ресейді айналып өтіп, Грузия мен Түркия арқылы өтетін болады. Сатып алушыларға Бұлғария, Румыния, Мажарстан мен Австрияны жатқызады. Грекия мен Италия Әзірбайжанның табиғи газын импорттауға ниет танытып отыр. Түркия Қазақстан мен Түрікменстанның да Каспий теңізінен Еуропаға бағытталған энергетикалық құбырлар жобасына қатысқанын қалайды. Қазақстан Түркия мен Еуропалық одақпен бірге энергетика тасымалдаудың ортақ жолдарын қарастырғысы келеді.

Түркия ТМД аймағында Ресейдің энергетикалық монополиясын бұзу мақсатында әртүрлі балама қуат тасымалдау жобаларын жетілдіріп жатыр. Ресей Каспийдің қуат көздерін балама жолдармен Еуропаға тасымалдауға бағытталған жобаларға қарсы тұра алмауда. Бұл тұста Түркияның мүдделері Ресейдің есептеріне қарама-қайшы келуде. Өйткені Ресей Орталық Азия мемлекеттерінің өздігімен Еуропаның энергетикалық нарықтарына шыққанын қаламайды. Ресей Түркия арқылы «Оңтүстік ағым» құбырын құрып Бұлғарияға газ жеткізуде. Бұл құбырға қарсы «Набукко» жобасы жетілдірілуде. Түркия осы екі жобаға да қатыспақшы. Өйткені Түркия «энергетикалық көпір» ретінде Ресейдің де, Орталық Азияның да табиғи ресурстарын Еуропаға жеткізуге

құлықты. Сонымен қатар Түркия Ресеймен бәсеке алмайтын салаларда белсене ынтымақтаса алатын икемді күшке айналуды да меңзейді [4, 3-5 бб.].

Анкара Каспий энергетикасының Кавказ арқылы Түркиядағы құбырлардың көмегімен Батысқа жеткізілуін қалайды. Түркия Каспий мұнайы мен газын сатып алып, Еуропаға қайта сататын ықпалды энергетикалық ойыншы болғысы келеді. Мәскеу мен Анкара Каспий маңындағы бір-бірінің энергетикалық стратегиялары мен саясатын жіті бақылауда. Түрік-орыс энергетикалық қатынастары стратегиялық тұрғыдан Орталық Азияның қуат көздерін сатып алып тасымалдауға қатысты саяси шешімдерге де әсер етеді. Түркия Ресейдің қуат көздеріне тәуелді болса да, Мәскеуге ықпал ете алатын бірегей күшке айналуға. Каспий аймағы туралы сөз болғанда қазақ мұнайы мен газы туралы көп айтылады. Әзірше, Ресей КСРО дәуірінен қалған өктемдік саясатын жүргізе бергісі келеді. Алайда Каспий маңында Әзірбайжан, Түрікменстан, Грузия, Қазақстан, Өзбекстан сияқты дербес энергетикалық саясат жүргізетін елдер пайда болды, Ресейдің аймақтағы саяси-энергетикалық саясатын Түркия едәуір тежей алады. Каспий аймағында Ресейді шектей алатын күштің болуы Орталық Азия мен Қазақстан үшін өз энергетикалық байлықтарын ескі жолмен емес, өз мүдделеріне сай тиімді жолдармен тасымалдауға жаңа мүмкіндіктер туғызады.

Түркияның энергетикалық жоспарлары Еуропаның энергетикалық қажеттіліктерінің артуы мен саясатымен байланысты. Түркияның энергетикалық маңызы Еуропаның Орталық Азияның табиғи қуат көздеріне деген қызығушылығына байланысты. Түркияның Каспий мен Орталық Азиядағы энергетикалық-саяси ықпалының артуы Еуропаның да аймақтағы ықпалын арттырады. Егер Анкара Каспий арқылы өтетін құбырлар арқылы қазақ және түрікмен көмірсутек қорларын Еуропаға жеткізе алса, Еуропаның негізгі энергетикалық дәлізіне айналуы мүмкін. Қаржы дағдарысындағы Еуропа Орталық Азияның энергетикалық нарығын ойластырып жатқанда Қытай шешімді саясаты арқылы Еуропаны басып озуы, тіпті, біраз ығыстыруы мүмкін.

Түркияның аталмыш аймаққа қатысты саясаты Еуропа нарықтарына Орталық Азияның табиғи байлығын шығаруға; Ресей-

ге бағынбайтын ортақ энергетикалық кеңістік құруға; Орталық Азиямен іскерлік қатынастарын нығайтып, арадағы барыс-келіс пен алыс-берісті арттыруға; түркі-мұсылман әлемінің интеграциясын жүзеге асыру үшін ортақ мәдени, интеллектуалды, идеологиялық, ақпараттық негіздерді қалыптастыруға; Еуропа одағына ұқсас түркі елдерінің интеграциясын күшейтуге келіп саяды. Түркия Орталық Азияның табиғи қорларын импорттап тасымалдауды ойластырып, Орталық Азияға тиімді стратегияларды әзірлеуге мәжбүр. Сонда Анкара Орталық Азиямен шынайы жақындасады [5, 1-3 бб.].

Астана да, Ашхабад та өз қуат көздерінің қосымша, балама жолдармен жаңа нарықтарға шығарылуына қарсы емес. Еуропа мен Түркия Ресейдің мұнай-газына тәуелді болудан құтылса, Мәскеумен баға жөнінде саудаласа алар еді. Түркия барлық жеткізілім жолдарын өз аумағы арқылы өткізіп, тауардың түпкілікті бағасына әсер етпекші ниетте деген пікір де айтылуда. Ресей Түркияның транзиттік және экспорттық рөлін төмендетудің амалдарын қарастыруда.

Өртүрлі энергетикалық хауыздардың қас ортасында орналасқан Түркия өз рөлін тым әсірелеп отыруы да мүмкін. Түріктер алдымен жан-жақты дамыған елге айналып, кейін, өз сөзін тыңдататын мемлекет ретінде нақты жобаларды жүзеге асырмақшы. Түркия мен Орталық Азия елдері жақын бойлықта орналасқандықтан Орталық Азия-Каспий-Түркия-Еуропа географиялық тасымал жүйесін түзеді. Орталық Азия мұнай-газымен әлемнің маңызды орталығына айналуы ықтимал.

Каспийдегі мұнай қоры 50 млрд барель көлемінде белгіленген. Қазақстан – Орталық Азияның ең басты энергетикалық ойыншысы [6, 56 б.]. Қазақстанда дүние жүзіндегі көмірсутек көздердің 3.3% (39.8 млрд баррель, әлемде 9-шы орында) шоғырланған. Қашаған мұнай кен орны жұмыс істей бастаса, Қазақстан мұнай экспорттауда әлемнің бестігіне кіруі ықтимал. Қазақстан өз қуат көздерін ең тиімді бағаға, ең тиімді жолдармен жаңа нарықтарға жеткізуде талапшыл ойыншы бола алады. ҚР 2020 жылы 130 миллион тонна мұнай өндіруді жоспарлап отыр. «Каспий құбырлар консорциумы» арқылы жылына 28.2 миллион тонна мұнай, 2015 жылға қарай 67 миллион тонна мұнай өтетін болады. «Транскаспий жүйесі» арқылы Қазақстанның терминалдарындағы мұнай танкерлерге құйы-

лып, Баку-Тбилиси-Жейхан құбырына жалғанады. Қазақстан мұнайы мен газын тасымалдау бағыттарына қатысты белсенділік танытуда. Қазақстан өз табиғи байлығына деген қажеттілікті арттыру мақсатында жұмыс істеуде. Қазақстан сан-алуан, күрделі құбырлар жүйесін салуда. Қазақстан Каспий тасымалдау жүйесін қолға алып, Бакуға танкерлермен мұнай жеткізуде. Қазақстан Ресей мен Иранға қарамастан Каспий суы астымен Баку-Тбилиси-Жейхан құбырына қосылудың амалдарын қарастыруда. Орталық Азияның табиғи байлықтары халықаралық экономиканың тақырыбына айналып, Еуразиядағы сауда мен энергетикаға ықпал ету мүмкіндігі де арта түсуде. Бұл жағдайда Қазақстан өзіне лайықты орынды алуы тиіс.

Қазақстан Түркия мен Еуропаның энергетикалық саясатын зерттеп, пайдалы

мүмкіндіктерді жіберіп алмауға тиіс. Түркияның Каспий аймағындағы кейбір стратегиялары теориялық түрде Қазақстан мен Орталық Азия елдерін қызықтыратындай тартымды жобаларды қамтиды. Түркия Каспий мен Орталық Азияға қатысты батыл жоспарларының іске асуы әзірше мүмкін болмаса да, Түркия Орталық Азиямен тиімді энергетикалық жобаларды іске асыра алатындай күрделі де салмақты аймақтық күшке айналуға дайын. Түркия Орталық Азияға қатысты энергетикалық стратегияларын Ресеймен келісе отырып дамытуға мәжбүр. Орталық Азия өз энергетикалық қорларын сататын жаңа нарықтарға мұқтаж болса, Түркия жаңа энергетикалық күштермен ықпалдасқысы келеді. Түркия энергетикалық импорттарын түрлендіргісі келсе, Орталық Азия энергия экспорты әртараптандырғысы келеді. Яғни, бұл тұста Түркия мен Орталық Азия мүдделес.

Әдебиеттер

- 1 Mitat Çelikpala. Hazar Bölgesi Dünyanın Ticaret Koridoru Olmaya Yeniden Aday: Yeni İpek Yolu Bir Hayal Mi? Hazar Stratejik Araştırma Merkezi. Hazar Raporu Bahar 2013. Sayfa 9.
- 2 Eren Okur. Enerji Kaynakları ve Orta Asya'nın Geleceği. 20 Ağustos 2009. Bilgesam Bilge Kişiler Stratejik Araştırma Merkezi.
- 3 YuliaKudryasheva. Energy Policy of Turkeyin post-sovietspace. Information-Analitical Centre, Mgimo and MGU 13 February 2009. <http://www.ia-centr.eng/expert/3839/>
http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1566:enerji-kaynaklar-ve-orta-asyann-gelececi&catid=170:analizler-ortaasya
- 4 Sina Kısacık. Rusya'nın Enerji Politikaları Bağlamında Orta Asya Ülkeleriyle İlişkileri. 23 ARALIK 2012. ULUSLARARASI POLİTİKA AKADEMİSİ. <http://politikaakademisi.org/?p=3659>
- 5 Bülent Araş. Türkiye'nin Orta Asya Politikası. Köprüden cazibe merkezine. Zaman Gazetesi. 7 Aralık 2007. http://www.zaman.com.tr/yorum_turkiyenin-orta-asya-politikasi-kopruden-cazibe-merkezine_621962.html
- 6 Yusuf Yazar. Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlığının 20. Yılı Vesilesiyle. Enerji Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri. Ahmet Yesevi Üniversitesi Raporu. Haziran 2011. No 01. 72 Sayfa.

ӘОЖ 325.1(4-13)

Ж.Қ. Идрышева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: idryshevaz@mail.ru

Энергетикалық қауіпсіздік анықтамасы мәселесі

Бұл мақалада энергетикалық қауіпсіздіктің анықтамасы мәселесі қарастырылған. Энергетикалық қауіпсіздік анықтамасы мәселесіне қатысты түрлі авторлардың еңбектері, бірқатар мемлекеттердің және түрлі халықаралық ұйымдардың құжаттарындағы анықтамалар келтірілді. Энергетикалық қауіпсіздік әлемдік саясаттағы маңызды мәселелердің біріне айналды, алайда ұғымының жалпы танылған тұрақты анықтамасы жоқ. Энергетикалық қауіпсіздік анықтамасындағы айырмашылықтар, бірінші кезекте, тараптар мүдделеріндегі өзгешеліктерімен байланысты. Бір мемлекет экспорттаушы болса, екіншісі – импорттаушы, яғни олардың мүдделері де әртүрлі. Мұнайды жеткізуші өнім бағасының жоғары болуын қаласа, тұтынушы төмен болуын қалайды. Энергетикалық қауіпсіздіктің ортақ анықтамасына келу әлі де мүмкін болмаса да, тараптар арасында ортақ қағидалардың бар екендігін байқауға болады. Ең бастысы, энергетикалық қауіпсіздік ұлттық қауіпсіздіктің маңызды құрамдас бір бөлігі болып табылады. Ал энергетикалық қауіпсіздікті әлемдік деңгейде орнату үшін барлық тараптар ымыраға келуі тиіс.

Түйін сөздер: энергетика, энергетикалық қауіпсіздік, энергетикалық қауіпсіздіктің анықтамасы, импорттаушы-мемлекеттер, экспорттаушы-мемлекеттер, ұлттық қауіпсіздік

Ж.К.Идрышева

Проблема определения энергетической безопасности

В данной статье рассмотрена проблема определения энергетической безопасности. Энергетическая безопасность стала одной из важнейших проблем мировой политики, однако, у понятия «энергетическая безопасность» отсутствует общепринятое универсальное определение. В связи с этим рассмотрены работы различных авторов, законодательные акты ряда государств и международных организаций в данной области. Расхождения в определении энергетической безопасности, в первую очередь, связаны с расхождениями в интересах сторон. Одно государство является экспортером, а другое – импортером, следовательно, и интересы у них разные. Поставщик нефти заинтересован в высоких ценах на свою продукцию, тогда как потребитель желает низкую стоимость. Хотя на сегодняшний день не представляется возможности прийти к общему определению, можно заметить некоторые схожие интересы сторон в этом вопросе. Главное, что энергетическая безопасность является незаменимой составляющей национальной безопасности. Чтобы установить энергетическую безопасность на мировом уровне, стороны должны идти на компромисс.

Ключевые слова: энергетика, энергетическая безопасность, определение энергетической безопасности, страны-импортеры, страны-экспортеры, национальная безопасность.

Zh.K. Idrysheva

The problem of definition of energy security

This article is about the problem of definition of energy security. Energy security has become one of the leading issues in the world today, however the concept of "energy security" has no standard definition. In this regard, the article considers opinions of various authors in this field, definitions of energy security given in the documents of some states and international organizations. Divergences in definition of energy security are connected with differences in the interests of the parties. One state is the exporter, and another – the importer, therefore, their interests are different. The supplier of oil is interested in the high prices of the production while the consumer wishes low prices. Even though it's impossible now to find out the general definition, there are some similarities in the interests of the parties in this question. One thing is clear, energy security is one of the most important components of national security. And the parties have to reach a compromise to establish energy security in the world.

Key words: energetics, energy security, definition of energy security, the importers, the exporters, national security.

Энергетика геосаясаттың бір санаты болып табылады және бүгінгі таңда энергетикалық ресурстар мемлекет экономикасының алдыңғы қатарын иеленеді. Әрбір мемлекеттің өндірістік күштерінің даму деңгейі белгілі бір дәрежеде энергетикалық ресурстарды тұтыну көлемімен анықталады. Әлемдегі маңызды кендердің 70%-дан астамы энергия көздеріне жататындығы энергетикалық ресурстардың маңызды рөлге ие екендігін көрсетеді.

XXI ғасырдың басында әлемдік энергетика құрылымында оң өзгерістер белең алды. Энергетикалық ынтымақтастықты екіжақты және көпжақты бағытта дамыту әлемдік экономикалық державалардың саясатының бөлінбес бөлігіне айналды. Қазіргі таңда көптеген жобалар құрылып, келіссөздер қабылдануда, сонымен қатар әлем елдері арасында қуат көздерінің кең көлемдегі сауда айналымы жүзеге асырылып жатыр.

Ғаламдық дәрежедегі мәселелерді зерттеу жұмыстарында «энергетикалық қауіпсіздік», «энергетикалық тұрақтылық» және «энергетикалық әлем үлгісі» сынды терминдер көптеп кездеседі. Бұл терминдер елдегі энергетикалық ресурстардың жетіспеушілігін жою, сонымен қатар энергетикалық қуат көздеріне қол жетпеушілік немесе сапасыз шикізат көздерін тұтыну қаупін білдіреді.

Халықаралық энергетикалық агенттіктің (бұдан әрі – ХЭА) пайымдауы бойынша, 2020 жылға дейін органикалық отын энергия өндірісінің негізгі көзі болады және мұнайдың үлесі азайғанмен, ол әлемдік энергетикалық тепе-теңдікте өзінің көшбасшылық бағытын сақтап қалады [1].

Өзаратәуелділік күшейіп жатқан әлемде энергетикалық қауіпсіздік, көбінесе мемлекеттердің екіжақты болсын, көпжақты болсын негізде бір-бірімен қатынастарын қалайша орнататынына байланысты. Осылайша, энергетикалық қауіпсіздік алдағы жылдары әлемдік саясаттағы маңызды мәселелердің біріне айналды.

Энергетикалық қауіпсіздік мәселесінің өзектілігі оның жан-жақты зерттелуін қажет етеді. Бұл тұрғыдан, бірінші кезекте, оның теориялық аспектілеріне ерекше назар аудару қажет. Алайда энергетикалық қауіпсіздікті тұжырымдық тұрғыдан зерттеу бірқатар қиыншылықтарды тудыруда: біріншіден, «энергетикалық қауіпсіздік» ұғымының жалпытанылған тұрақты

анықтамасы жоқ; ал екіншіден, оған қоса уақыт өте келе оның мағынасы да өзгереді екен. Ұғымның өткен ғасырда қалыптасқан мағынасы бүгінгі таңдағы мағынасымен сай келмейді. Ал түрлі құжаттар мен зерттеу жұмыстарындағы ұғымның жүздеген анықтамалары заманға сай толықтыруларды қажет етеді.

«Энергетикалық қауіпсіздік» ұғымының белгілі бір ортақ анықтамасының болмауы мемлекеттердің тарапынан бассыздық әрекеттердің орын алуына соғады. Яғни ресурстар үшін күрес саяси-дипломатиялық және бірлескен әдістермен ғана емес, күш қолдану арқылы да жүзеге асуда. Мәселен, АҚШ-тың 2003 ж. наурызда басталған Ирактағы соғыс науқаны Вашингтонның мұнай кен орындарына бекіну себебімен де ұйымдастырылғаны белгілі. Әлемдегі мұнай қорының көлемі бойынша үшінші орынды иеленетін Иракқа өз бақылауын орнату вице-президент Р. Чейни құрған америкалық энергетикалық стратегияның орталық элементі еді. Яғни Вашингтон қауіпсіздікті қамтамасыз ету сылтауымен өзінің менмен саяси мақсаттарын жүзеге асыруды қолға алды. АҚШ-тың Ауғанстан мен Ирандағы да мақсаттары осындай сипатта деген ойлар бар. Мысалы, Вашингтонды Ауғанстанның Каспий маңындағы Орталық Азия мемлекеттеріне жақындығы қызықтырады, сондай-ақ Түрікменстаннан Ауғанстан және Пәкістан арқылы Үнді мұхитына шығатын газ құбырын салу идеясы да бар [2]. Сол себептен энергетикалық қауіпсіздік анықтамасы мәселесі мұқият зерттеуді қажет етеді.

Энергетикалық қауіпсіздік анықтамасындағы айырмашылықтар, бірінші кезекте, тараптар мүдделеріндегі өзгешеліктерімен байланысты. Бір мемлекет экспорттаушы болса, екіншісі импорттаушы, яғни олардың мүдделері де әртүрлі. Мұнайды жеткізуші өнім бағасының жоғары болуын қаласа, тұтынушы төмен болуын қалайды.

Мәселен, Қытай және Үндістан үшін энергетикалық қауіпсіздік әлемдік нарықтардан жаңа тәуелділікке бейімделу икемділігін білдіреді. Ал Жапония үшін бұл ішкі ресурстар жеткіліксіздігін диверсификация, сауда және инвестициямен орын толтырумен байланысты. Сондай-ақ Еуропада энергетикалық қауіпсіздік импортталушы табиғи газ бен мұнайды әртарапандыруды қалайша ұйымдас-

тыру мәселесімен байланысты болса, Ресейде ол стратегиялық ресурстар мен әлемдік нарыққа көмірсутегін жеткізетін құбырларға мемлекеттік бақылауды қалпына келтірумен дәлме-дәл келеді екен. Жалпы алғанда, импорттаушы-мемлекеттерде қауіпсіздік үздіксіз және тұрақты жеткізіп тұрумен байланысты болса, экспорттаушы-мемлекеттер үшін бұл сұраныс тұрақтылығы мен бағалардың ұзақ мерзімді орнықтылығын білдіреді [3].

Энергетикалық қауіпсіздік мәселесіне қатысты мемлекеттердің ұстанымдары ұлттық заңнамаларда бекітілген. Осыған қатысты өз көзқарастарын анық түрде Ресей, АҚШ және Еуропалық Одақ баяндады. Бірінші кезекте, осындай ресми құжаттарда бекітілген энергетикалық қауіпсіздік түсініктемесін келтіріп, мемлекеттердің бұл мәселеге қатысты ұстанымдарын келтірген жөн.

Ресей Федерациясының Қауіпсіздік Кеңесінің Экономикалық қауіпсіздік жөніндегі мекемелік комиссиясы шешімімен 1998 ж. 27 ақпанда қабылданған «Энергетикалық қауіпсіздік доктринасында» тұжырымдалған «энергетикалық қауіпсіздік» анықтамасын келтірейік: «Мемлекеттің энергетикалық қауіпсіздігі – қоғамның сыртқы не ішкі қауіптердің және экономикалық, әлеуметтік-саяси, табиғи, техногендік сипаттағы тұрақсыздандырушы факторлардың болуы жағдайында, сол факторлардың кері әсерлерін жою мен қалпына келтіру арқылы мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігінің қажетті деңгейін келесі жолдармен ұстап тұруға қабілетті жағдайы:

- қоғамның экономикалық және әлеуметтік базасының дамуына қажетті шараларды жасау;
- отын-энергетикалық кешенінің берік қызмет етуін, сондай-ақ оның өнімін тұтынушыларының кепілді энергиямен қамтылуын қамтамасыз ету;
- отын-энергетикалық ресурстардың қолданылу тиімділігін арттыру және мемлекет экономикасын ресурстарды үнемдеуші даму жолына көшуіне қажетті шаралар жасау;
- отын-энергетикалық ресурстардың экономикалық тұрғыдан дәйектелген экспортын жүзеге асыру және өткізу нарықтарын кеңейту;
- энергетика объектілерінің технологиялық және экологиялық қауіпсіздігін тиісті деңгейде ұстап тұру;

- ішкі және сыртқы интеграциялық байланыстарды нығайтып, энергетикалық саладағы халықаралық ынтымақтастықты кеңейту».

Ал «2030 жылға дейінгі Ресейдің энергетикалық стратегиясы» құжатында келесі анықтама берілді: «энергетикалық қауіпсіздік – мемлекеттің, оның азаматтарының, қоғамының, экономикасының отын-энергетикалық қамтылуына төнетін қауіптерден қорғаныста болу жағдайы» [4]. Ресейлік заңнамалардағы энергетикалық қауіпсіздік мәселесінің кең ауқымда қамтылуынан бұл мәселенің мемлекетке ерекше маңызды екенін байқауға болады. Ресей Федерациясының энергетикалық нарықта айтарлықтай рөл атқаратынын ескере отырып, бұл мәселенің мемлекетке тікелей әсерін тигізетінінде еш күмән жоқ.

2005 ж. кейін АҚШ-та да бірқатар заңнамалық актілер қабылданады: мысалы, 2007 ж. «Энергетикалық тәуелсіздік пен қауіпсіздік жөніндегі заң». Ал Еуропалық комиссия энергетикалық қауіпсіздік мәселелері жөніндегі 2005-2006-жылдарға «Жасыл кітап» жариялайды. Сондай-ақ Еуропалық Энергетикалық хартияның да орны ерекше. Ол 1991 ж. желтоқсанда пайда болып, 1994 ж. желтоқсанда Энергетикалық хартияға Келісімнің қабылдануына түрткі болады. Оған сәйкес «энергетикалық қауіпсіздік» ұғымына экологиялық және техногендік қауіптерден қорғаныста болу, ядролық қауіпсіздікті жүзеге асыру, экономикалық дамуға еш кедергілердің болмауы сияқты қағидаларды қамтыды [5].

Осындай америкалық және еуропалық құжаттарда көмірсутегінен тәуелділікті қысқартып, ұзақ мерзімді болашақта көмірсутексіз экономиканы құру идеялары бар [3]. Еуропалық Одақ тіпті энергетикалық қауіпсіздік анықтамасына өз ұстанымын білдіру мақсатымен осы ұғымға кіретін энергетикалық саясатының үш басты тірегі атап көрсетеді, олар – тиімділік, тұрақтылық және энергетикалық ресурстардың жеткізілуінің қауіпсіздігі. Ал Барак Обама АҚШ Президенті болып сайланғанға дейін бірнеше жыл бұрын «біз энергетикалық қауіпсіздікке қатысты ұлттық міндеткерлікті қажет етеміз және оны бекіту үшін Энергетикалық қауіпсіздік жөніндегі директорды тағайындауға тиіспіз» деген еді.

Сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамасынан энергетикалық қауіпсіздік ұғымы-

ның анықтамасын келтіретін болсақ, ҚР Үкіметінің 2009 жылғы 29 маусымдағы №1002 Қаулысымен қабылданған "Энергия үнемдеу туралы" ҚР Заңының жобасында келесі анықтама бар: «энергетикалық қауіпсіздік – шаруашылық жүргізуші субъектілер мен халықтың отын-энергетика ресурстарына қажеттіліктері қанағаттандырылатын сыртқы және ішкі жағдайларға қарамастан, тиісті ресурстармен, әлеуетпен және кепілдіктермен қамтамасыз етілген сыртқы және ішкі қауіптерден қорғалу жағдайы». Алайда бұл заң жобасы Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісінен ҚР Үкіметінің 2010 ж. 26 мамырдағы №473 Қаулысымен кері қайтарып алынды. Ал 2012 ж. 13 қаңтарда қабылданған ҚР "Энергия үнемдеу және энергетикалық тиімділікті арттыру жөніндегі" Заңында энергетикалық қауіпсіздік мәселесі мүлдем қозғалмаған.

Алайда оның орнына 2012 ж. 6 қаңтарда қабылданған ҚР «Ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңында энергетикалық қауіпсіздік ұлттық қауіпсіздіктің құрамдас бір бөлігі ретінде айтылып өтіледі. 22-бапта экономикалық қауіпсіздіктің энергетикалық қауіпсіздікті де қамтитындығына көңіл аударылған. Ал энергетикалық қауіпсіздіктің «мемлекет қоғам мен мемлекеттің энергия ресурстарына деген қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін энергетикалық тәуелсіздік пен экономиканың жылу-энергетикалық, мұнай-газ және атом-энергетикалық кешендерінің орнықты дамуын қамтамасыз етуге қабілетті олардың нақты және ықтимал қауіп-қатерлерден қорғалу жай-күйін» білдіретіндігі жазылған [6].

Жалпы осы бірнеше мемлекеттердің заңнамасындағы энергетикалық қауіпсіздік түсініктемесін салыстырып, олардың ұқсас екендігіне көз жеткізуге болады. Яғни энергетикалық қауіпсіздік мемлекеттің, қоғамның энергетикалық секторына тиетін ішкі және сыртқы қауіптерден қорғаныста болу жағдайын білдіреді, сондай-ақ экономикалық дамуына кедергі жасалынбау, ресурстардың лайықты сапада қолжетімді бағамен сатылу мәселелері қозғалған. Сондай-ақ барлығына да ортақ қағида – энергетикалық ресурстармен қамтылу кепілдігі. Мемлекет импорттаушы болсын, экспорттаушы болсын – барлығы да энергетикалық ресурстарды қажет етеді.

Энергетикалық қауіпсіздік анықтамасы мәселесі жаһандық деңгейде түрлі халықаралық ұйымдар шеңберінде де қарастырылады. Мысалы, ХЭА энергетикалық қауіпсіздікті көлемі жағынан жеткілікті, берік және бағасы жағынан қолжетімді энергияға ие болумен түсіндірді. Сонымен қатар бұл салада мемлекеттер мүдделеріндегі айырмашылықтар да айтып өтіледі, яғни импорттаушы-мемлекеттер мен экспорттаушы-мемлекеттер үшін бұл ұғымның мағынасы екі бөлек. Импорттаушы-мемлекеттер үшін ол энергиямен қамтамасыз етілудің беріктілігін, ресурстар көздерінің диверсификациясын, импорттан тәуелділікті төмендету үшін жаңа технологияларды енгізуді білдірсе, экспорттаушы-мемлекеттер үшін ол инвестициялардың болуы және тиімді бағалармен стратегиялық нарықтарда нық бекінумен тең келеді. Бұл саладағы ХЭА қызметі 1991 ж. құрылған Халықаралық энергетикалық форумның көмегімен де толықтырылады. Форум шеңберінде энергетика мәселесі жан-жақты талқыланып, бірыңғай анықтама беру мәселесі де қозғалған.

Сондай-ақ энергетикалық қауіпсіздік мәселелеріне НАТО да қызығушылығын білдірді. Бұл, өз кезегінде, Ресей сияқты кейбір мемлекеттердің наразылығын тудыруда. 2008 ж. Бухарестегі кездесуде ұйым мүшелері «Энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі НАТО рөлі» баяндамасын есепке алып, оның қағидалары 2010 ж. Лиссабондағы кездесуде де қайта бекітілді. «Қырғи-қабақ» соғыс кезінде энергетикалық қауіпсіздік ұғымы НАТО мүшелері үшін Солтүстікатлантикалық одақтың әскери күштерінің үздіксіз отынмен қамтамасыз етілуін білдірген, тіпті, сол мақсатпен НАТО құбырларының жүйесі де құрылады [7]. Бүгінгі таңдағы жағдайлар мен жаңа қауіптердің пайда болуы ұйымның бұл мәселеге қатысты ұстанымдарын қайта қарастыруды талап етеді. «Одақтың әскери күштерінің үздіксіз отынмен қамтамасыз етілуі» анықтамасы енді НАТО үшін бүкіл энергетикалық қауіпсіздік мәселесін қамти алмайды, оған қоса ұйым бүгінгі таңда әскери блок қана емес басқа да жан-жақты саяси мәселелермен айналысушы ұйымға айналып отыр.

Алайда еш халықаралық ұйымда, олардың құжаттарында нақты «энергетикалық қауіпсіздік» ұғымының анықтамасы табылған жоқ.

Олардың шеңберінде ұғымның ортақ анықтамасының болмауы таңғаларлық емес, өйткені соншалықты мүшелерінің мүдделерін қанағаттандыру мүмкіндігі өте төмен. Сонда да энергетикалық қауіпсіздік мәселесін шешудің ең тиімді тәсілі де осы халықаралық ұйымдар болып табылады. Бірақ жақын болашақта оның жүзеге асуы күмән тудыруда.

Энергетикалық қауіпсіздік анықтамасы мәселесіне қатысты түрлі авторлардың еңбектеріне сүйенетін болсақ, мұнда да ұғымның анықтамасындағы айырмашылықтарды көреміз. Мысалы, «Энергия және қауіпсіздік: жаңа сыртқысаяси стратегияға жол үстінде» атты еңбектің авторлары энергетикалық қауіпсіздікті былай түсіндіреді: «ол – ұлттық күш-қуаттың үдемелі дамуына қажетті энергетикалық ресурстармен қамтамасыз етілу. В. Вильсон атындағы Халықаралық ғылыми орталық президенті Ли Гамильтонның ойынша, энергетикалық қауіпсіздік – мемлекеттік қауіпсіздік саясатының маңыздылығы жағынан ұлттық қорғаныстан кейінгі екінші құрамдас бөлігі» [2].

Ал Кембридж энергетикалық зерттеулер ассоциациясының негізін салушы Дж. Станислоу энергетикалық қауіпсіздік ұғымының кеңейтілген мағынасы жөнінде келесідей пайымдайды: «ол ендігәрі тек мұнайдың жеткізілуінің кепілін ғана білдіріп қоймайды. Энергетикалық қауіпсіздік саяси, экологиялық және инфрақұрылымдық салалардағы қауіпсіздікті, сондай-ақ лаңкестік пен климаттық өзгерістер мәселелерін де қамтиды», ал ресейлік зерттеушілер В.И. Анненков пен Н.М. Лахтовскийдің мақаласында «энергетикалық қауіпсіздік» терминінің үш анықтамасы келтірілген:

«Энергетикалық қауіпсіздік – белгілі бір экономикалық жағдайларда қажетті энергия көлемі мен сапасының қолжетімді болуындағы сенімділік»;

«Энергетикалық қауіпсіздік – тұлға, қоғам және мемлекеттің өмірлік маңызы бар «энергетикалық мүдделерінің» ішкі және сыртқы қауіптерден қорғаныста болу жағдайы»;

«Энергетикалық қауіпсіздік – мемлекеттің, оның азаматтарының, қоғамының және экономикасының энергиядағы қажеттіліктеріндегі экономикалық тұрғыдан қолжетімді әрі лайықты сападағы отын-энергетикалық жанармаймен тапшылық қаупінен қалыпты

жағдай мен төтенше жағдайда қамтамасыз етудегі тапшылық пен тұтынушылардың отын-энергетикалық қамтамасыз етілуіндегі тұрақтылықтың бұзылуынан қорғаныста болу жағдайы» [8].

«Ұлттық қауіпсіздіктің жалпы теориясы» атты ресейлік оқулықта «энергетикалық қауіпсіздік «мемлекеттің тұрақты ілгері дамуын қамтамасыз ететін түрлі тіршілік әрекеті ортасындағы тұлға, қоғам және мемлекеттің өмірлік маңызды мүдделерінің ішкі және сыртқы қауіптерден қорғалу жағдайы», – деп көрсетіледі. [9]. Алайда бұл анықтама тым абстрактілі сипатқа ие.

Кей авторлар энергетикалық қауіпсіздік анықтамасы мәселесін зерттеуде ұғымға ортақ анықтама беру емес, энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің нақты шараларын көрсетуді жөн көрген. Бұл тәсілдің де маңыздылығы зор, өйткені ол энергетикалық қауіпсіздік жөніндегі анық түсініктің қалыптасуына жәрдемдеседі. Біріншіден, нақты шараларды тармақтарға бөліп, кейін соның нәтижесінде «энергетикалық қауіпсіздік» ұғымының тиянақты анықтамасын шығару мүмкіндігі туады.

Мысалы, Кембридж энергетикалық зерттеулер ассоциациясының (CERA) төрағасы Д. Ергиннің пайымдауынша, энергетикалық қауіпсіздікті қолдау үшін мемлекеттер бірнеше қағиданы ұстануы қажет. Біріншіден, 90 жыл бұрын Черчилль айтқандай: шикізат жеткізуді әртараптандыру. Бір экспорттаушы мемлекет тұрақсыздықты көрсетсе, басқа жеткізіп тұрушыға тезарада жүгінуге болады. Екіншіден, тұрақтылық: стратегиялық қорлардың болуы, жаңылыстарға жедел жауап беру, резервті электр қуаты, т.б. Үшіншіден, интеграцияны мойындау. Күн сайын 86 млн. баррельды тасымалдап, пайдаланатын күрделі әлемдік жүйені құрайтын бір ғана мұнай нарығы бар. Осы нарықтың тұрақтылығы тұтынушылар үшін қауіпсіздіктің басты қайнар көзі болып табылады. Оқшаулануға мүлдем жол жоқ. Төртіншіден, ақпарат маңыздылығы. Нарықтардың ұтымды қызмет етуіне жоғары сапалы ақпараттардың тигізетін әсері зор [10].

Мәселен, осы дұрыс ақпаратпен қамтамасыз ету саласында 2000 ж. алдыңғы қатарлы халықаралық ұйымдар – Азия-Тынықмұхиттық энергетикалық зерттеулер орталығы, ЕО

Статистикалық бюросы, Латынамерикалық энергетикалық ұйым, Халықаралық энергетикалық агенттік, ОПЕК және БҰҰ Статистикалық департаменті мұнайдың әлемдік қорлары жөніндегі ақпаратты жинаудың ортақ механизмін құруды ұсынады. Бұл бағдарлама 2003 ж. сәуірінен бастап ресми түрде Joint Oil Data Initiative атауына ие болып, ең сенімді ақпаратқа ие болуға жол береді [11].

Алайда Д. Ергиннің тұжырымдамасына қайтып келетін болсақ, оның қағидаларының тек импорттаушы-мемлекеттерге қатысты екендігі айқын байқалады. Шикізат көздерінің диверсификациясы, стратегиялық қорлар, жедел жауап беру – бұның барлығы тұтынушы-мемлекеттердің мүдделеріне жауап береді. Яғни бұл тұжырым да біржақты сипатқа ие және әмбебап анықтамаға жол бермейді.

Жалпы соңғы жылдары энергетикалық қауіпсіздікке қатысты тұтынушылардың өз түсінігі, қамсыздандырушылардың өз түсінігі қалыптасып, мүдделерінің нағыз қарама-қайшы келуінен олардың келісімге келуі мүмкін емес деген теория кең таралған. Яғни бұл екі тараптың осы ұғымға қатысты көзқарастары мүлдем басқа. Алайда тұтынушылардың энергоқауіпсіздігі мен оған қайшы келетін қамсыздандырушылардың бөлек энергоқауіпсіздігі жоқ – ол барлығына да ортақ болуы тиіс. Яғни энергетикалық қауіпсіздіктің ондаған түрлі анықтамасы болса да, олар бір мағынаны білдіруі керек және де сол мағынасында барлық тараптардың мүдделерінің қамтылуы басты міндет болып табылады. Егер мемлекеттер энергетикалық қауіпсіздікті жаһандық деңгейде орнатқысы келсе, олар ақырында бір ымыраға келуі тиіс.

Осыған қатысты Ресей Федерациясының бұрынғы сыртқы істер министрі Е.М. Примаковтың ойы келесідей: «Энергетикалық қауіпсіздік батыс өкілдері түсіндіретіндей

тек біржақты жеткізу кепілін ғана білдіріп қоймайды. Қауіпсіздік үш кепілмен қамтамасыз етілуі қажет: тұтынушы-мемлекеттер тарапынан сұраныстың болуы, өндіруші-мемлекеттердің тарапынан ресурстардың кепілді түрде жеткізілуі, территорияларынан осы ресурстар өтетін үшінші мемлекеттердің тарапынан сол ресурстардың тасымалдануының кепілі. Олардың барлығы жауапкершілікті бірдей көтереді және жаһандық энергетиканың үздіксіз қызмет етуіне теңдей жауап береді» [12].

Осылайша, энергетикалық қауіпсіздіктің ортақ анықтамасына келу әлі де мүмкін болмаса да, ортақ қағидалардың бар екендігін байқауға болады. Ең бастысы, энергетикалық қауіпсіздік ұлттық қауіпсіздіктің маңызды құрамдас бір бөлігі болып табылады. Энергетикалық қатынастарға іліккен тараптардың барлығының бір мақсаты бар – энергетиканың қауіпсіздігінің кепілі, кепілді түрде ресурстармен қамтамасыз етілу. Сондай-ақ қолжетімді баға тек импорттаушы ғана емес, экспорттаушы мемлекетке де қажет. Жоғарыда айтылғандай, бағаның өсуі екі жаққа да кері әсерін тигізуі мүмкін. Ал мемлекеттің энергетикалық қауіпсіздігі оның азаматтарының, қоғамының сыртқы және ішкі қауіптерден қорғаныс жағдайында болуын білдіреді деуге де болады.

Импорттаушы-мемлекеттер мен экспорттаушы-мемлекеттердің екі бөлек энергоқауіпсіздік түсінігі жоқ, ол барлық тараптарға ортақ болуы тиіс. Энергетикалық қауіпсіздікті әлемдік деңгейде орнату үшін барлық тараптар ымыраға келуі тиіс. Тараптардың мүдделері ақырында ұқсас келеді, екеуі де энергетикасының қауіпсіздігінің кепілін, энергия көздерімен қамтамасыз етілуді қажет етеді. Сол себептен келешекте энергетикалық қауіпсіздік мәселесінің нақты бір мәмілеге келуі мүмкін жағдай болып табылады.

Литература

- 1 Перспективы развития мировой энергетики до 2020 г. / Доклад МЭА для заседания министров энергетики стран «восьмерки» в Москве 31 марта -1 апреля 1998.
- 2 Боровский Ю. Политизация мировой энергетики // Международные процессы, 2008. – Том 6. – №1(16). – <http://www.intertrends.ru/sixteenth/002.htm>
- 3 Денчев К. Мировая энергетическая безопасность: история и перспективы // Новая и новейшая история. – №2. – С. 39-58.
- 4 Проект Доктрины энергетической безопасности РФ // Энергетическая политика. – 1996. – №2. – С. 2-7.; Энергетическая стратегия России на период до 2030 г. Утверждена Распоряжением Правительства РФ от 13 ноября 2009 г. № 1715-р. – <http://minenergo.gov.ru/aboutminen/energostrategy/>

- 5 Европейская энергетическая хартия, принятая в Гааге в 1991 г. – http://bellona.ru/filearchive/fil_energy_charter_law.pdf; Договор к Энергетической хартии, Лиссабон, 1994. – http://bellona.ru/filearchive/fil_ECT.pdf
- 6 «Энергия үнемдеу туралы» ҚР Заңының жобасы. – <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P090001002>; Қазақстан Республикасының «Ұлттық қауіпсіздігі туралы» заңы. – <http://thenews.kz/2012/01/17/1014145.html>
- 7 Роль НАТО в обеспечении энергетической безопасности. – Официальный сайт НАТО. – http://www.nato.int/cps/ru/natolive/topics_49208.htm
- 8 Анненков В.И., Лахтовский Н.М. Энергетическая безопасность в условиях глобализации// Обозреватель. – 2010 – №1. – С.37.
- 9 Общая теория национальной безопасности: учебник/ под общ. ред. А.А. Прохожева. – 2 изд. – М., 2005. – 344 с. (Учебники Российской академии государственной службы при Президенте РФ).
- 10 Ергин Д. Гарантировать энергетическую безопасность // Россия в глобальной политике. 2006. – т. 4. – №1. – С. 59-60.
- 11 Мазур И.И. Глобальная энергетическая безопасность // Век глобализации. – 2008. – №1. – С. 57-69.
- 12 Примаков Е.М. Мир без России? К чему ведет политическая близорукость. – М., 2009. – С. 148.

References

- 1 Perspektivy razvitiya mirovoi ekonomiki do 2020 g./ Doklad MEA dlya zasedaniya ministrov energetiki stran «vosmerki» v Moskve 31 marta- 1 aprelya 1998 g/
- 2 Borovskiy Y. Politizaciya mirovoi energetiki// Mezhdunarodnye processy, 2008, Tom 6, №1(16). – <http://www.intertrends.ru/sixteenth/002.htm>
- 3 Denchev K. Mirovaya energeticheskaya bezopasnost: istoriya I perspektivy// Novaya I noveyshaya istoriya, №2. S. 39- 58.
- 4 Proekt Doktriny energeticheskoy bezopasnosti RF. – Energeticheskaya politika, 1996, №2, S. 2-7.; Energeticheskaya strategiya Rossii na period do 2030 g. Utverzhdena Rasporyazheniem Pravitelstva RF ot 13 noyabrya 2009 g. №1715-p. – <http://minenergo.gov.ru/aboutminen/energostrategy/>
- 5 Evropeiskaya energeticheskaya hartiya, prinyataya v Gaage v 1991 g. – http://bellona.ru/filearchive/fil_energy_charter_law.pdf; Dogovor k Energeticheskoi hartii, Lissabon, 1994. -http://bellona.ru/filearchive/fil_ECT.pdf
- 6 «Energiya unemdeu turaly» KR Zanyynyn zhobasy.- <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P090001002>;
- Kazakhstan Respublikasynyn «Ultyk kauipsizdigi turaly» zany. – <http://thenews.kz/2012/01/17/1014145.html>
- 7 Rol NATO v obespechenii energeticheskoy bezopasnosti. – Oficialnyi sait NATO. – http://www.nato.int/cps/ru/natolive/topics_49208.htm
- 8 AnnenkovV.I., Lahtovskiy N.M.Energeticheskaya bezopasnost v usloviyah globalizacii/ // Obozrevatel. – 2010. – №1. – S. 36-47.
- 9 Obshaya teoriya nacionalnoy bezopasnosti: uchebnik/ pod obsh. red. A.A. Prohozheva. – 2 izd. – Moskva, 2005. – 344 s. (Uchebniki Rossiyskoy akademii gos. sluzhby pri Prezidente RF).
- 10 Ergin D. Garantirovat energeticheskuyu bezopasnost// Rossiya v globalnoi politike. 2006,t.4, №1. S.59-60.
- 11 Mazur I.I. Globalnaya energeticheskaya bezopasnost// Vek globalizacii. 2008, №1. S. 57-69.
- 12 Primakov E.M. Mir bez Rossii? K chemu vedet politicheskaya blizorukost. M., 2009, S. 148.

ӨОЖ 327;3399

А.Б. Күзембаева

Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: akuzembayeva@bk.ru

Қазақстан – АҚШ қарым-қатынасындағы энергетикалық фактордың маңыздылығы

Мақалада қазақстандық-америкалық ынтымақтастықтың стратегиялық серіктестік деңгейіне өтуімен екі жақты диалогтің жаңа мүмкіндіктері және ерекшеліктерін айқындау тұрғысынан экономикалық қарым-қатынастар мазмұнының сипаты ашылып, даму үдерісі қарастырылған. Қазақстан Республикасы мен АҚШ-тың энергия қорлары саласындағы ықпалдастығының кейбір жетістіктері мен мәселелеріне талдау жасалған. Энергетика ресурстарын дамыту мен әртараптандыру бойынша Қазақстанның АҚШ жоспарында алатын орны ерекше және бұл келесідей факторлармен негізделген: республика дамуының тұрақтылығы мен болжамдылығы, ықтимал инвестициялық климат, экономикалық өсуі, көп жақты және прагматикалық көзқарасқа негізделген сыртқы саясат, демократиялық үдерістердің оңды серпінділікпен дамуы. Қазіргі таңда Қазақстан – АҚШ қарым-қатынастары әлемдік саясаттың түйінді мәселелері бойынша ұстанған бағыттарының, сондай-ақ ықпалдастықтың басым салаларындағы ұзақ мерзімдік ұлттық мүдделерінің жақындығымен ерекшеленетіндігі атап өтіледі.

Түйін сөздер: қазақстандық-америкалық қарым-қатынастар, энергетикалық қауіпсіздік, ынтымақтастық.

А.Б. Кузембаева

Энергетический фактор в казахстанско-американских отношениях

В статье отмечается, что двустороннее казахстанско-американское сотрудничество получило активное развитие практически во всех сферах, и отношения между двумя странами твердо вышли на уровень стратегического партнерства. В статье рассматриваются проблемы и перспективы энергетического сотрудничества Казахстана и США. Автор отмечает, что на характер энергодиалога между странами оказывают влияние факторы геополитического, экономического и политического характера. Казахстан занимает особую роль во внешней политике США, благодаря экономической, политической, социальной стабильности. В статье проведен анализ современного состояния и тенденций развития казахстанско-американского энергетического сотрудничества. В целом, можно отметить, что отношения стратегического партнерства между Казахстаном и США переживают новый качественный подъем, что диктуется общностью стратегических целей и схожим видением путей их достижения.

Ключевые слова: казахстанско-американские отношения, энергетическая безопасность, сотрудничество.

A.B.Kuzembayeva

Kazakhstan–United States Relations: the Energy Factor

The strategic partnership between Kazakhstan and United States illustrates the multifaceted and mutually beneficial nature of relations between two countries. The article is devoted to the development of energy partnership between the Kazakhstan and the United States. The main aspects of bilateral relations in the new international environment were disclosed. Development of long term relations with the United States is a key priority of Kazakhstan's foreign policy. Taking into consideration the United States' leadership in the global economy and politics, their military power and active implication in Central Asian geopolitical processes, the interaction between Kazakhstan and the United States becomes the strategically important for our republic. It's noted that since the first days of its independent development, the Republic of Kazakhstan has proved itself a reliable partner for United States. The article reveals more significant events and measures held by the both states in the field of energy cooperation. In conclusion, it was noted that the two countries have high potential for further successful interaction.

Key words: Kazakh-American relations, energy security, cooperation.

Кіріспе

Соңғы жылдардағы энергетикалық фактор ықпалының халықаралық қатынастарға артуы геосаяси өзгерістер үдерісінің нығаюымен қатар жүруде және бұл қазіргі таңдағы айқын заңды үдеріс бола отырып, ұлттық қауіпсіздік және сыртқы саясат мәселелеріне жаңадан басқаша қарауға міндеттейді.

Әлемдегі өзара тәуелділіктің күшеюі, энергия қорлары төңірегіндегі қарама-қайшылықтардың шиеленісуі әлемдік сахнадағы ынтымақтастықты кеңейтудің және жеделдетудің объективті қажеттілігін арттырды. Бұл тұрғыда қазіргі кезде мемлекеттер арасындағы өзара түсіністік пен ынтымақтастықтың дамуы тиімді тетіктердің бірі болып табылады және халықаралық қатынастарда іргелі рөл ойнауда.

Бүгінгі таңда Қазақстан дүниежүзінде болып жатқан үрдістерге белсенді түрде қатысуда, әлемнің көптеген елдерімен тұрақты саяси және экономикалық байланыс орнатып, халықаралық қоғамдық институттардың беделді мүшесіне айналды, күрделі экономикалық және саяси міндеттерді табысты шешуде басқа елдерге үлгі болатын деңгейге көтерілді.

Әлемнің алдыңғы қатарлы мемлекеттерімен ықпалдастықты дамыту көпвекторлы сыртқы саясат негізінде жүзеге асырылады және Қазақстанның ұлттық мүдделеріне сай келеді.

Серіктес мемлекеттер қатарында Америка Құрама Штаттары негізгі орынды алып отыр. Қазақстан және АҚШ арасындағы қарым-қатынастар саяси, экономикалық және гуманитарлық салаларда өскелең дамып келеді және екі ел арасындағы ынтымақтастық өзара тиімді стратегиялық серіктестіктің мысалы болып табылады.

Екі мемлекеттің экономикалық байланыстарының дамуында мұнай өнеркәсібі маңызды рөл атқарады. Қазақстан экономикасының қарқынды даму үстіндегі өндіріп шығару саласы америкалық инвестициялар үшін едәуір тартымды нысан болып табылады. Америкалық капиталдың және әлемге танымал америкалық мұнай компанияларының белсенді қатысуымен Қазақстан өзінің мұнай өнеркәсібін жаңа сапалық деңгейге көтерді.

Қазақстан-АҚШ экономикалық ынтымақтастығы: негізгі қырлары

Экономикалық саладағы Қазақстан сыртқы саясатының басты мақсаты тауарлардың, қыз-

мет көрсетулердің күрделі қаржы жұмсалымдарының әлемдік нарығына шығуы үшін жағдай жасауға, экспорттық-импорттық әлеуетті дамытуға, инвестицияларды, жаңа технологияларды өндірістік салаға тартуға, баламалы тасымалдау жолдарының жобаларын жүзеге асыруға бағытталған.

Қазақстан мен АҚШ-тың экономикалық ынтымақтастығының серпінділігін прагматизм мен өзара мүдделілік айқындайды. Әр түрлі пайдалы қазбалардың ауқымды қорының болуынан және ішкі саяси тұрақтылығынан Қазақстан шетел инвестициялары үшін Орталық Азия елдері арасында ең тартымды мемлекетке айналды.

АҚШ – Қазақстан экономикасының аса ірі инвесторының бірі. Қазақстанға тартылған америкалық инвестициялардың және екі мемлекет арасындағы тауар айналымының өскендігін байқауымызға болады. Осылай, 1993 жылдан бері Қазақстан Республикасына тартылған америкалық тікелей инвестициялардың жалпы ағымы 25 млрд долларға жетті. Өз кезегінде екі мемлекет арасындағы тауар айналымы 2013 жылы 508,1 млн. долларды, ал 2013 жылы 2,75 миллиард долларды құрады [1].

АҚШ-пен сауда байланысында Қазақстан экспортының ауқымды бөлігін түсті металдар, рудалар, жер қойнауында аз кездесетін элементтер сияқты шикізат құрайды. Қазақстанның Құрама Штаттармен экономикалық және инвестициялық ынтымақтастығын дамыту жолындағы маңызды міндеттерінің қатарына америкалық күрделі қаржы жұмсалымы салынған салаларын әртараптандыру жатқызылған.

Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың 2001 жылы ұсынған «Хьюстон бастамасына» сәйкес екі мемлекеттің жеке секторларының жақындасуы, өнімді бірлесіп өндіру және оны әлемдік нарыққа шығару бойынша шаралар жүзеге асырылуда. Сонымен қатар 2002 жылы АҚШ-тың Қазақстанды нарықтық экономикасы бар ел ретінде тануы екі ел арасындағы өзара тиімді серіктестікке ықпал етіп, біздің мемлекетіміздің ДСҰ-ға мүше-мемлекеттер қатарына қосылуына маңызды алғы шарт болды.

Екі мемлекет арасындағы ынтымақтастық көп жақты негізде де дамуда. АҚШ және Орталық Азия мемлекеттері арасындағы сауда және инвестициялар саласындағы қарым-қатынастарды дамыту жөніндегі атқарушы

келісімнің (ТИФА) жүзеге асырылуы кәсіпкерліктің дамуына қолдау көрсету және инвестициялар ағымын ынталандыру арқылы әлемдік экономикалық қауымдастыққа біршама түрде интеграциялануға ықпал ететін жаңа бастама болды.

ТИФА аясындағы диалог үдерісі Қазақстан үшін АҚШ-пен ынтымақтастықты тереңдету, сауда мен инвестиция саласындағы нақты қазақстандық бастамаларды жүзеге асыру, аймақтық экономикалық интеграцияны ілгерілету тұрғысынан маңызды болып табылады деп есептейміз.

Қазақстанның АҚШ-пен экономикалық саладағы өзара ықпалдастығы әлемнің бәсекеге барынша қабілетті 30 мемлекетінің қатарына кіру жөніндегі стратегиялық міндетті шешу аясында бұрынғыдан да маңызды бола түспек.

Қазақстанның АҚШ-пен экономикалық байланыстарды нығайту үдерісі өнеркәсіптің, ауыл шаруашылығының, сауда мен тасымалдау инфрақұрылымының бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге бағдарланған ұлттық мақсаттар мен басымдықтарға негізделгендігін тұжырымдауға болады.

Алайда Қазақстан және АҚШ арасындағы сауда-экономикалық байланыстарының дамуындағы ассиметрия және америкалық инвестициялардың Қазақстан экономикасының жеке салаларына түсуі қазақстандық-америкалық сауда-экономикалық байланыстардың әркелкі дамуын айқындайды. Бұл, негізінен, АҚШ-тың Каспий аймағы мемлекеттерінің, оның ішінде Қазақстанның көмірсутек шикізаты есебінен энергия ресурстарының әлемдік жеткізілімдерін әртараптандыруға мүдделі болуымен байланысты.

Қазақстан-АҚШ энергетикалық диалогінің негізгі бағыттары.

Энергетикалық фактор Қазақстан – АҚШ экономикалық ынтымақтастығының маңызды элементі болып табылады. Қазіргі уақыттағы мұнай мен саясаттың тығыз байланыста болуы америкалық сыртқы саясатта мұнай мәселесінің, соның ішінде Қазақстанмен қарым-қатынастардың басымдылығын анықтап отыр. Атап айтқанда, Каспий бассейні қорларының 75 пайызын және дүниежүзілік мұнай қорларының 2 пайызға дейін мөлшерін иемденіп отырған Қазақстан, АҚШ үшін мүдделі елдердің қатарына жатады.

Әлемдегі жетекші мұнай тұтынушысы болғандықтан, АҚШ стратегиясындағы энергетикалық фактор дәстүрлі өзекті сыртқы саяси басымдылыққа ие. АҚШ-тың әлемдегі негізгі мұнай аймақтарында, сонымен бірге Каспий аймағында орнығуы ол елдің сыртқы саясатының ең маңызды мақсатын айқындайды. Атап айтқанда, АҚШ-тың стратегиялық құжаттарында энергетикалық тәуелділікті еңсеру жолында импортты Каспий аймағы мемлекеттері ресурстары арқылы әртараптандыру көзделген және Қазақстанға ірі ықтимал тасымалдаушы ретінде айрықша мән беріледі [2].

Отандық сарапшылардың пікірінше, АҚШ-тың Каспий және Орталық Азия аймағының энергетикалық ресурстарына нақты қызығушылығының болуымен қатар, Вашингтон бұл ресурстарды игерудегі өзінің рөлін Орталық Азия мемлекеттерінің саясатына, әсіресе әрдайым мойындалмайтын Ресейге байланысты саясатқа ықпал ету тетігі ретінде қарастырады. Құрама Штаттар үшін энергия ресурстары парықсыз емес, өйткені түпкілігінде олар он-он бес жылдан кейін АҚШ экономикасымен бәсекелесе алатын қарқынды дамып келе жатқан экономикаға ие Қытай және Үндістанға қарай кетуі мүмкін [3].

Америкалық капиталдың және әлемге танымал америкалық мұнай компанияларының белсенді қатысуымен Қазақстан өзінің мұнай өнеркәсібін жаңа сапалық деңгейге көтерді. Бірлескен энергетикалық жобалар еліміздің дүниежүзілік шаруашылыққа интеграциялануына, америкалық инвестициялардың ел экономикасына тартылуына өз үлесін қосып келеді.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаев Америка Құрама Штаттары еліміздің егемендігін алғашқы мойындағандардың ішінде екендігін және америкалық компаниялар өздерімен бірге жаңа білім, инновациялар мен технологиялар әкелген Қазақстан экономикасының алғашқы инвесторлары екендігін атап өткен болатын [4].

1993 жылдан бері Қазақстанға тартылған америкалық инвестициялардың жалпы көлемінің 70%-дан астамы көмірсутек шикізатын игеру саласына салынған. «Шеврон», «ЭксонМобил» сияқты ірі америкалық компаниялардың күрделі қаржы жұмсалымы Теңіз, Қарашығанақ және Қашаған ірі кен орындарында шоғырланған.

2002 жылы энергетикалық саладағы сындарды диалогтің дамуын қамтамасыз ететін арнайы тетіктің – Энергетикалық серіктестік жөніндегі бірлескен қазақстандық-америкалық комиссиясының құрылғандығын атап өтуімізге болады. Бұл комиссия аясында мұнай-газ секторымен, электр энергетикасымен, атом энергетикасымен, ядролық технологиялар және тартпау мәселелерімен, қоршаған ортаны қорғау мәселелерімен айналысатын төрт жұмыс тобы қызмет етуде.

АҚШ-тың энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің ғаламдық стратегиясы аясында АҚШ басшылығы біздің еліміз жүргізіп жатқан мұнай мен газдың экспорттық көп нұсқалы бағытын дамыту бойынша саясатын қолдайтындығын атап өтуге болады. Каспий мемлекеттерінің бірі болып табылатын Қазақстан үшін Каспий аймағындағы жағдай ерекше маңызға ие болуда. Біріншіден, Қазақстан көлік проблемаларын шешу үшін энергия қорларын пайдалануға мүдделі. Екіншіден, Қазақстанның ішкі құрлықтық орналасуы және теңіздерге тікелей шығу жолдарының болмауы әлемдік нарықтарға мұнайды тасымалдау жолында қиындықтар туғызады. Негізгі мұнай дәлізін монополияландырған Ресейден өз бағыныштылығын азайту мақсатымен энергия ресурстарын тасымалдаудың жолдарын әртараптандыру маңызды болды. Үшіншіден, қазіргі таңда Каспий мұнайының ағымдары үшін басты күрес Қазақстан мен оның Каспий теңізіндегі секторы айналасындағы, Каспий маңындағы, оған жақын және аймақтан тыс мемлекеттер арасындағы шиеленісіп бара жатқан геосаяси ойын жағдайында Қазақстан алдында өз ұлттық мүдделері мен қауіпсіздігін сақтап қалу міндеті тұр. Осыған байланысты Ресейлік Каспий қайраңы жерлері шетел капиталы үшін шек қойылған. Иран секторында айтарлықтай белгілі бір ірі кен орындары жоқ. Түрікменстанда салыстырмалы түрде кішігірім мұнай қорлары бар және әлемдік және сыртқы саяси бағытында аймақтық үрдістерден оқшаулану саясатын жүргізеді. Шетел компаниялары Каспийдің эзирбайжандық секторын игеруден күткен нәтижелерін алған жоқ. Қазақстанның АҚШ-тағы бұрынғы елшісі Б. Нұрғалиев АҚШ-пен энергетикалық ынтымақтастықты дамытудың маңыздылығын атап өтеді: «Каспий энергия ресурстарын әлемдік нарыққа экспорттауға

америкалық компаниялардың қатысуы маңызды болып табылады, өйткені бұл бүкіл аймақтың тұрақтылығы мен гүлденуіне жағдай жасайды» [5].

«Шеврон» және «Мобил» компанияларының қатысуымен 2001 жылы Каспий құбыр желісі консорциумы іске қосылды. Жобаның жалпы соммасы 2,6 млрд. АҚШ долл. құраған еді. АҚШ тарапынан бұл құбыр желісінің іске қосылуына оң баға берілді. АҚШ-тың конгресмендерінің ҚР-ның Президенті мен халқына жіберген жолдауында, мұнай құбырының Қазақстанның «экономикалық тәуелсіздігінің нығаюына себептесетіндігі» және «америкалық инвестицияларды тартудың арқасында» аймақтың экономикалық өсуіне қуатты серпін беретіндігі, сондай-ақ «көптен күтілген көліктік инфрақұрылым Каспий бассейнінің энергетикалық қорларына жол ашатындығы» және энергия тасымалдаушылардың дүниежүзілік жеткізілімдерінің әртараптандырылуына мүмкіндік туғызатындығы аталып өтіледі.

Ал 2006 жылы Қазақстан АҚШ-тың саяси қолдауының арқасында жүзеге асырылған Баку-Тбилиси-Жейхан мұнай құбырына қосылу туралы шешім қабылдады. Н.Ә. Назарбаев бұл жобаның Қазақстан үшін ресейлік және қытайлық бағыттардан басқа мұнайды тасымалдаудың үшінші жолы екендігін және қазақстандық мұнайды шығару қарқынының жеделдетілуіне байланысты оның маңызды болып табылатындығын атап өтеді. 2008 жылдан бастап бұл құбыр дәлізімен Қазақстанның ең ірі кен орны болып саналатын Қашағанның мұнайы жеткізілуде. Тәжірибе жүзінде БТЖ бойынша мұнай тасымалдау жобасының жүзеге асырылуынан болатын маңызды жақтарды атап өтуге болады:

1) жоба Қазақстан және Әзірбайжанның энергия ресурстарының экспортының әртараптандырылуына себептеседі;

2) ол Орталық Азия және Закавказье мемлекеттерінің энергетикалық қауіпсіздігін жақсартуға ықпал етеді;

3) БТЖ жобасына қатысушы мемлекеттерді саяси және экономикалық дәнекерлермен байланыстырады;

4) мұнай құбыры АҚШ және басқа да Батыс елдерін қосымша энергия ресурстары көзімен және әлемдік энергетикалық нарыққа ықпал ету тетігімен қамтамасыз етеді.

2006 жылдың қыркүйек айында өткен Н. Назарбаевтың АҚШ-қа ресми сапары барысында қабылданған Қазақстан және АҚШ Президенттерінің бірлескен мәлімдемесінде энергетикалық ынтымақтастықтағы БТЖ құбыр дәлізінің маңыздылығы атап өтілді: «Біз Қазақстанға көмірсутегі шикізатының әлемдік жетекші де сенімді жеткізуші мемлекеттер қатарына кіруге көмектескен өзіміздің энергетикалық әріптестігімізді жоғары бағалаймыз. Құрама Штаттар Қазақстанның Баку-Тбилиси-Жейхан құбырына қосылумен құттықтайды, мұның өзі маңызды көп қырлы жобаға құнды үлес қосты. Біздің энергетикалық әріптестік америкалық компанияларының Қазақстан ресурстарын, соның ішінде ядролық энергетиканы игеруге қатысуына жәрдемдеседі. Біздің елдеріміз энергияның жаһандық көздерін кеңейту жөніндегі ортақ күш-жігерді жетілдіруге және бұл ресурстарды халықаралық нарықтарға жеткізудің жаңа мүмкіндіктерін іздестіруге міндеттенеді» [6].

Сондай-ақ қазіргі таңда АҚШ басшылығы ұсынған «Жаңа жібек жолы» стратегиясына аясында екі мемлекет аймақта энергетика, көлік инфрақұрылымын дамыту сияқты басым бағыттарға аса зор мән беруде. Атап айтқанда, Оңтүстік Азия мемлекеттеріне қарай мұнай мен газды тасымалдайтын Ауғанстан аумағы арқылы өтетін құбыр желісін салу қарастырылуда. Бұл тұрғыда Америка Құрама Штаттары Қазақстанның экономикалық және инвестициялық әлеуетін аймақтың сауда және транзиттік байланыстың жетілдірілген әрі кең ауқымды желісіне айналуы үшін пайдалануға мүдделі болуда.

Жоғарыда айтылғандарды тұжырымдай келе, энергетикалық тиімділік және энергияны сақтау жөніндегі шараларды нығайту, тасымалдау инфрақұрылымын салу, көмірсутек

және урандық шикізатты игеру, өңдеу және пайдалану салаларына озық технологияларды ендіру сияқты ұзақ мерзімді міндеттерді шешу тұрғысынан АҚШ-пен бұл саладағы ынтымақтастықты әрі қарай дамыту қажет деп есептейміз.

Қорытынды

Энергетикалық фактор, инвестициялық және сауда ынтымақтастығының дамуы, бірлескен кәсіпорындардың қызметі экономика саласындағы екі жақты ынтымақтастықтың маңызды элементтері болып табылады.

Халықаралық энергетикалық инфрақұрылымға республиканың интеграция үдерісінде Қазақстан-Америка ынтымақтастығы үлкен рөл атқарады. АҚШ-тан келген компаниялар – қазақстандық мұнай-газ кешенінің бірінші инвесторлары, олар бұл кешенге жаңа білімді, инновациялар мен технологияларды әкеліп енгізді. Қазақстан экономикасына, әсіресе мұнай-газ секторына тартылған инвестициялардың үшінші бөлігі америкалықтар үлесіне тиеді. Біздің энергия әріптестігімізді кеңейту аясында ядролық энергетиканы дамыту жөніндегі ынтымақтастықтың перспективалары айқындалады.

Сонымен, Қазақстан және АҚШ арасында экономикалық ынтымақтастықты жетілдіре отырып, республиканың экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету қажет. Аталған экономикалық саясат, біздің пікірімізше, жаңа технологияларды сатып алуға, капиталға қол жеткізуді жеңілдетуге және жаңа жұмыс орындарымен аадмдарды қамтамасыз етуге, сондай-ақ Қазақстан экономикасын әрі қарай реформалауға едәуір ықпал ететін болады. Қазақстанмен сауда-экономикалық ынтымақтастығының барлық бағыттары бойынша АҚШ-тың ресми және іскер топтары тиімді ықпалдастықты дамытуға орнықты қызығушылық байқатады деп айтуымызға болады.

Әдебиеттер

- 1 Комитет таможенного контроля МФ РК. Статистика: Показатели внешней торговли // <http://www.customs.kz>>Accessed: 4/04/2014
- 2 US Energy Information Administration: Overview of oil and natural gas in the Caspian Sea region // <http://www.eia.gov/countries/regions-topics.cfm?fips=CSR>> Accessed: 4/04/2014
- 3 Султанов Б.К., Музапарова Л.М. Становление внешней политики Казахстана. – Алматы, 2005. – С. 107.
- 4 Н.Назарбаев: "Прорыв" в истории отношений Казахстана и США... (интервью) // <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1167566100>> Accessed: 4/04/2014

5 Нұрғалиев Б.К. Америка көзқарастан басталады: АҚШ-тың ХХІ ғасырдағы ұлттық қауіпсіздік стратегиясы және Қазақстан-америкалық қатынастарының болашағы туралы // *Дипломатия жаршысы*. – 1 тоқсан 2000. – 52 б.

6 Казахстанско-американское совместное заявление. Вашингтон, 29 сентября 2006 г. // *Казахстанская правда*. – 2006. – 3 октября.

References

1 Republic of Kazakhstan's custom committee. Statistics: Foreign Trade Data. // <http://www.customs.kz>> Accessed: 4/04/2014

2 US Energy Information Administration: Overview of oil and natural gas in the Caspian Sea region // <http://www.eia.gov/countries/regions-topics.cfm?fips=CSR>> Accessed: 4/04/2014

3 Sultanov B.K., Muzaparova L.M. Stanovleniye vneshnei politiki Kazakhstana – Almaty. – 2005- P. 107

4 N.Nazarbayev: "Proryv" v istorii otnisheni Kazakhstana i SSHA. (interview) // <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1167566100>> Accessed: 4/04/2014

5 Nurgaliyev B.K. Amerika kozkarastan bastalady: AKSh-tyн XXI gasyrdagy ulttyk kayipsizdik strategiyasyzhane Kazakhstan-amerikan katynastarynyn bolashagy turaly// *Diplomatiya Zharshysy*. – 1 toqsan 2000. -52 b.

UDC 327(5-191.2):502

F.T. Kukeeva, N.N. Sembekov*

Al-Farabi Kazakh National University, International Relations Department, Kazakhstan, Almaty
*e-mail:sembekov.n@gmail.com

Environmental risks in Central Asia and its impact on regional cooperation

In the XXI century, questions of environmental problems in Central Asia go beyond the region, defying the international community. It is known, environmental issues that were raised repeatedly on the agenda of international tribunals and scale concepts of environmental security requires clear actions and decisions in some areas of international politics. During the Soviet period lands of Central Asia used for production. These and other policies were hold incorrectly, aiming only to get economic benefits. The results were destructive for the development of CA. The region and its inhabitants had to pay for its costs: environmental degradation; water shortages and pollution, health problems. Nowadays these problems are still actual and need solutions. Therefore leaders of CA countries looking ways of cooperation in order to provide environmental security.

Key words: environment, ecology, security, cooperation.

Ф.Т. Кукеева, Н.Н. Сембеков

Орталық Азиядағы экологиялық қауіптер және оның аймақ мемлекеттерінің ынтымақтастығына әсері

XXI ғасырда Орталық Азияның экологиялық мәселелері аймақ шеңберінен шығып, әлемдік қауымдастыққа үнқату үстінде. Осы экологиялық мәселелер халықаралық деңгейде бірнеше рет көтерілді және әлі де көтеріліп жатыр, сондай-ақ осы мәселелер халықаралық ұйымдардың күн тәртібіне енгізілгені баршаға аян. Бүгінгі күні, экологиялық қауіпсіздіктің алып тұжырымдамалары халықаралық саясаттың кейбір салаларында нақты қадамдар жасауды және тиімді шешімдер табуы қажет етеді.

Кеңестік дәуірде Орталық Азия аймағының жерлері өндіріс үшін көптеп пайдаланылды. Дегенмен, кеңестік жетекшіліктің осы және өзге де саясаттары дұрыс бағытта іске асырылған жоқ. Себебі бұл саясат тек экономикалық пайда табуы ғана көздеген болатын. Осының салдарынан Орталық Азия аймағы үлкен зардап шекті. Аймақ және оның тұрғындары әлі күнге дейін осы саясаттардың келесідей залалдарын көруде: қоршаған орта жағдайының нашарлауы, ауыз суының жетіспеушілігі, ауа райының ластануы және денсаулықтың нашарлауы. Осыған орай, Орталық Азия мемлекеттерінің көшбасшылары аймақтың экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету және аймақ халықтарының мүддесін қанағаттандыру мақсатында ынтымақтасу жолдарын іздеуде.

Түйін сөздер: экология, қоршаған орта, қауіпсіздік, ынтымақтастық.

Ф.Т. Кукеева, Н.Н. Сембеков

Экологические риски в Центральной Азии и их влияния на сотрудничество государств региона

В XXI веке концептуальные проблемы и угрозы безопасности экологических проблем в Центральной Азии вышли за рамки региона, бросая вызов международному сообществу. Известно, что эти экологические вопросы неоднократно поднимались в международных организациях. На сегодняшний день масштабные концепции экологической безопасности требуют четких действий и решений в некоторых аспектах международной политики.

В советское время земли Центрально-азиатского региона многократно эксплуатировались для производства, были площадками для тестирования атомных, химических и бактериологических оружий и т.д. Однако, подобного рода политические решения советского руководства были неадекватными, так как были направлены только на получение незамедлительных экономических и военных выгод, несмотря на явные признаки дальнейших серьезных экологических проблем для региона. Как показывает время, результаты были неутешительными для стран Центральной Азии. Регион и его жители до сих пор испытывают тяжесть той политики: ухудшение состояния окружающей среды, нехватка воды и загрязнение, а также проблемы со здоровьем. В

настоящее время эти проблемы по-прежнему актуальны и требуют незамедлительных решений. Поэтому на сегодняшний день руководство стран Центральной Азии ищет пути сотрудничества в целях обеспечения экологической безопасности во благо народов региона.

Ключевые слова: экология, окружающая среда, безопасность, сотрудничество.

Introduction

Environmental risks and mismanagement of the environment can develop to serious sources of conflict within and between states. These conflicts are generally not the result of environmental problems as such but of the incapability or unwillingness of governments to find solutions to these problems or efficiently implement inter-state agreements on management of the environment. Environmental risks are primarily the result of resource-intensive, sometimes resource-wasting patterns of production and consumption, and of inadequate agricultural practices. Often they are the product of but also enforce larger socio-economic problems such as population growth, poverty, forced migration, refugee movements, political instability, ethnic tensions, and border disputes.

Environmental and socio-economic problems combined can put national and international security at substantial risk. The Central Asia (CA) is subject to a number of serious environmental problems among which the desiccation of the Aral Sea, as result of the cotton monoculture, the pollution of the Caspian Sea, the pollution of drinking water, salination of the soil, soil erosion etc. and the consequences of nuclear weapons testing at Azgyr, Lira, Aral, Say-Utes, and Semipalatinsk-Kurchatov in Kazakhstan.

These environmental problems were already serious political issues during the Soviet Union period and are now crucial for political and economic development and stability. For example, safeguarding the access to water already has led to some border disputes between the five countries. The CA economy to a great extent depends on agricultural production. The salination of the soil undermines this important source of income.

Landlocked Central Asia is home to two major rivers, the Amu Darya and Syr Darya, as well as two inland seas, the Caspian and Aral. But water resources in the region are disputed. The Caspian Sea is heavily polluted and the Aral Sea is on the verge of extinction. Massive irrigation systems were developed in the past to sustain water-intensive crops such as cotton, wheat and rice in the steppes and deserts of Kazakhstan, Uzbekistan

and Turkmenistan. These systems have caused Central Asia's largest environmental disaster – the drying up of Aral Sea – and they have the potential to further threaten the livelihoods of Central Asia's population.

Water has been a matter of contention between upstream and downstream countries, in particular between downstream Uzbekistan and the two upstream countries, Kyrgyzstan and Tajikistan. Water management problems are at the heart of regional political and economic tensions. But any successful effort to deal with environmental issues also faces multiple challenges at the national level, from technical deficiencies to lack of capacity and resources to lack of political will and economic incentives. The infrastructure inherited from the Soviet era is, in some cases, no longer viable, and in others, it requires heavy maintenance, which the weak and impoverished states are not able to afford. As pressing a problem it is, water management is just one part of the wider environment-security nexus in Central Asia. The region is prone to earthquakes, mudflows and landslides. It has been severely affected by climate change and it still has hazardous Soviet nuclear waste that must be cleaned up. Considering Central Asia's lack of disaster preparedness, weak governance, insufficient resources and growing populations, the region seems especially vulnerable to extreme weather events.

Main part

The harsh climate conditions in CA in the past impacted specific patterns of human settlement and activities. A great part of the land – home to fragile and unique ecosystems (e.g. taiga, tundra, steppes) – could not sustain considerable human population and remained in their natural state well into the 20th century and some parts even until now. In other areas, such as dry grasslands or tundra, only nomadic pastoral agriculture was possible and no stable human settlement took place. Until the early 20th century most of the agricultural land was either in large estates or in village communal property [1]. Despite its aridity CA has a long history of agriculture and settlements and some of the oldest

known sites of irrigation in the world [2]. Water was seen as a 'Gift from God' that could not be owned or controlled by an individual [3].

After the Bolshevik Revolution in 1917 and the subsequent emergence of the Soviet Union water and land was taken "out of the hands of traditional elders and councils with whom it resided" [4]. What was established instead were a number of government bodies who were responsible for water management. Like Tsarist Russia the Soviets were convinced that CA could develop to a major cotton producer if the irrigation system was developed. In 1918, the Council of People's Commissars allocated 50 million roubles for the development of an additional 550,000 hectares (ha) of irrigated land. By the 1920s when all CA had come under Soviet rule it had developed into a major exporter of cotton crops and foodstuff for the Soviet Union. Cotton supply had risen to 50 percent. More than a half of total income from agricultural production in CA (not counting the khanates [5] Bukhara, Khiva, Kokand) came from cotton.

During the Soviet period an additional 4.9 million hectares of new land were opened for production. The total area of land under irrigation then amounted to 7.5 million ha. New canals and irrigation projects were constructed as well, the most notable being the great Ferghana Canal, completed in 1939.

In contrast, industrialization in CA was not very extensive. Poor quality coal was mined as well as some copper and iron. Until the beginning of the 20th century main economic activities in CA remained the processing of cotton, leather tanning, wool washing, and silk spinning [6].

While Moscow benefited economically from the distorted and destructive development of CA, the region and its inhabitants had to pay for its costs: environmental degradation; water shortages and pollution; unskilled menial labour; health problems including high rates of infant mortality, respiratory illnesses, typhoid etc. without receiving any significant material benefits [7].

The post-Soviet CA states have now to face the legacy of the policies. Environmental problems in post-Soviet CA pose a serious risk to human and regional security.

The most urgent environmental risks to human security in Kazakhstan are issues related to water, radiation and waste. Kazakhstan borders the Aral Sea (together with Uzbekistan) – once the world's fourth largest brackish inland water reservoir and

now one of its most devastating environmental problems with an almost collapsed ecosystem. During the period of Soviet rule great amounts of water were diverted from the rivers Amu Darya and Syr Darya [8] for the expansion of cotton production in CA. This system of irrigation had a great impact on the water balance of the Aral Sea.

In only 30 years (1960-1990) the surface of the Aral Sea shrank to a half of its original size from 66,900 km² to 36,500 km². Its volume shrank by two thirds from 1,090 to 310 km³. By 2010 it is expected that the Aral Sea's size will have declined to 21,058 km² and its volume to 124 km³ [9].

The deterioration of the Caspian Sea to which Kazakhstan is adjacent beside Azerbaijan, Iran, Russia and Turkmenistan is another environmental risk to human security in Kazakhstan and the other littoral states.

The Caspian Sea is the largest inland sea in the world and produces almost all black caviar in the world. About 10 million people inhabit the area around the Caspian Sea most of whom living from the Sea especially fishing. Additionally the Caspian Sea owns a great amount of the world's oil and gas resources. The Energy Information Administration estimates the Caspian Sea's proven oil reserves to be between 17 and 33 billion barrels (3 percent of the world's total). Proven natural gas reserves are estimated at 232 trillion cubic feet (tcf) (4 percent of the world's total) [10].

The existing and planned exploitation of the Caspian hydrocarbon resources – heavily promoted by Transnational Oil Corporations – is a direct as well as indirect source of environmental problems in CA and the Caspian region. Environmental risks include: fluctuations in the sea level, surge effects, the increasing salinity of groundwater, industrial pollution, loss of biodiversity and other factors.

Trans-border environmental problems could develop to trans-border conflicts. The unresolved question around the legal status of the Caspian Sea, how to regulate the exploitation of the Sea's resources and the geopolitical interests of the five littoral states could even worsen conflicts [11]. At the same time the littoral states' interests to profit the most from their hydrocarbon resources have led to a neglect of environmental issues making it difficult to formulate a co-ordinated regional policy on environmental security and management of the Sea's resources. Such a policy would be necessary

to improve the environmental situation in the Caspian region.

Other environmental risks of concern in Kazakhstan are water supply for agriculture and industry and drinking water quality standards. Because of the deterioration of the Aral Sea and the Caspian Sea Kazakhstan and also Uzbekistan have a great dependence on river-systems for its water supply particularly from the Syr Darya. The relations between Kazakhstan and Uzbekistan are tense both because of land and water disputes [12].

Another major environmental risk in Kazakhstan are the consequences of its high levels of radioactivity in the Semipalatinsk and other regions as result of nuclear testing during the Soviet period where natural radioactivity is two to three times higher than the global average posing long-term health risks.

An additional environmental risk to human security are large amounts of industrial waste and inappropriate waste management in Kazakhstan. Major industries are located in the eastern part of Kazakhstan. Improper waste disposal and the great amount of hazardous wastes pose a risk to the contamination of surface and groundwater by heavy metals [13].

The most significant environmental problems in Kyrgyzstan are related to irrigation for agriculture, and large-scale gold and uranium mining.

Kyrgyzstan is CAs main supplier of water for irrigation. While having a great amount of water it has a scarcity of coal, oil, and gas resources. In exchange for providing the other CA countries with water Kyrgyzstan receives natural gas, coal, and oil from its two neighbours, Kazakhstan and Uzbekistan. There are even official agreements that oblige Uzbekistan and Kazakhstan to supply Kyrgyzstan with heating resources in exchange for water supplies.

In the mountainous region of Kyrgyzstan rises the Syr Darya river-one of the two main rivers of the CA region. It then flows through Uzbekistan and Kazakhstan to finally empty in the Aral Sea. The Syr Darya supplies water to the massive irrigation systems on which the agricultural economies of CA depend.

Other key environmental risks are the mining of uranium, heavy metals and mercury, as well as the storage of past mining wastes. Environmental pollution by these dumps could cause serious

human health risks, e.g. by contaminating drinking water and arable soil.

In Tajikistan the main environmental risks are the impact of natural disasters, increasing land erosion and salination, and limited availability of clean drinking water.

The country is subject to earthquakes, landslides, mudslides and floods. Often these natural disasters are worsened by human activities such as the use of the mountainous areas and lowland plains for cattle grazing, deforestation, small-scale agriculture, mining and road building [14].

Salination has become a widespread problem. It is the result of natural conditions and improper irrigation and drainage practices. In Tajikistan only 7 percent of the territory is arable but agriculture still plays a significant role for the economy. Every year 4,000-5,000 ha are taken out of use for agriculture because of salination and waterlogging. Contamination of land is also the result of uranium mining waste and high radiation levels in some areas [15].

Environmental degradation in Turkmenistan is largely the result of soil erosion and salinization, use of rivers for irrigation and human activities, water and soil pollution by pesticides and the building of dams. It causes desertification of oases and mountain landscapes as well as dropping groundwater levels and water losses in the Kara-Kum canal due to bad infrastructure, and increasing water use for the urban population and for industrial use [16].

In Turkmenistan 80 percent of the land are desert. Intensive cotton farming in the last decades have drained freshwater reserves and caused the salinization of the Amu Darya River. Water scarcity has an immediate influence on human living conditions and on agricultural productivity.

Turkmenistan and Uzbekistan have experienced tensions in regard with water allocation from the Amu Darya.

Uzbekistan's main environmental risks are water and agriculture.

All but one province in Uzbekistan depend for 71 to 100 percent on external water supply.

The agricultural heritage of the monoculture of cotton production makes land deterioration and contamination Uzbekistan's second largest problem for human security. The deterioration of the Aral Sea leads to severe health problems, and the lack of employment to migration from the Aral Sea to other

regions in the country which now have to cope with an immense increase in population density [17].

In Uzbekistan the relation between ethnicity and territory is the most accentuated and the most fragile to conflict in CA. Uzbekistan has only little control of its water supply and has large a Tajik population that dominates its water supply. Two out of four areas with the highest water vulnerability in Uzbekistan are located in the Ferghana Valley.

The fertile Ferghana Valley covers only 5 percent of the territory in post-Soviet CA but inhabits 20 percent of the region's population, including large minorities of ethnic Kyrgyz, Tajiks, and Russians. It is split between three countries: Uzbekistan, Kyrgyzstan and Tajikistan. The Ferghana Valley produces a major share of the country's cotton and grain crops and contains numerous manufacturing plants, as well as natural gas and oil fields.

Among the most important political movements that emerged during the late Soviet period in CA and were closely related to environmentalism were Nevada-Semipalatanisk in the Kazakh Soviet Socialist Republic (SSR) and Birlik in the Uzbek SSR.

Like Nevada-Semipalatinisk Birlik opposed environmental degradation in Uzbekistan but was explicitly more nationalistic. In Uzbekistan environmental issues were associated with ethnic local violence in the 1980s in Batken-Isfara, Osh and Samarkand [18].

At the end of the first decade of the XXI century Central Asia faces enormous changes of economic and political nature. The region experiences the time of sharp deterioration of internal contradictions and structural economic and political transformations.

Environmental degradation at local and regional levels as well as lack of resources (exacerbated by population growth, unequal distribution of wealth and global climate change) are important contributors to the appearance, enhancement or maintenance of national security threats that could result in political instability and serious confrontations in local societies. [19].

Regional cooperation: management of stability. The environmental risks in CA discussed above pose risks not only to human health and personal security but also to regional stability. Environmental risks develop to security risks when there is a lack of access to resources for basic needs (water, soil, air and energy), when widespread negative impacts on public health become evident and when agricultural productivity, energy security and economic development are prevented.

Co-operation between the CA states at the regional level is necessary not only to reduce environmental pressure but also to reduce the security risks that derive from it. Inter-state co-operation particularly on water allocation has been subject of various regional and bilateral negotiation processes in recent years, often resulting in formal agreements, joint commissions and the development of policies and measures for joint water management [20].

Conclusion

From the above, it should become clear that climate change dynamics in the region will be multifaceted and complex with the potential for cascading effects and intricate feedback loops. Key stressors have not been identified yet and impacts not yet quantified. This clearly translates into an increased risk of exposure in Central Asia.

What is urgently needed in the region is a new long-term trans-boundary water and energy resource-sharing agreement that is efficient, fair, and flexible. Two distinct management challenges exist at different time scales for adaptation to and mitigation of the impacts of environmental change in Central Asia. These are real-time resources management issues as well as long-term planning issues. Real-time management issues include identifying efficient reservoir release policies during shortage conditions and optimizing irrigation deliveries. Another problem is the inter-temporal management of reservoir storages under hydrologic uncertainty, using short and medium range operational forecasts. Long-term planning issues must address the effect of climate change on water resources availability, the effect of intensified irrigation on agriculture and the increasing demands for electrical power, and the design of water management policies and institutions as well as the extension of hydropower infrastructure in order to develop a coherent risk management plan.

Quantitative models must be developed to allow the measurement of trade-offs stemming from the allocation of these resources while accounting for future economic and environmental uncertainties. Such trade-offs would allow the hydrocarbon-rich but water-poor republics to provide energy compensation in return for guaranteed water supplies. As part of this process, a supra-national institution should be established to explicitly deal with questions of natural resources allocation in the region, as well as to foster dialogue and mutual trust between the multiple stakeholders.

References

- 1 Shanin, T. Russia as a “developing society”. – Basingstoke: Macmillan, 1985. – P. 21.
- 2 Dukhovny, V. Civilisation and Water Resources Management in Central Asia, Report prepared for the World Bank. – Tashkent, 1995. – P. 13.
- 3 Yazliev, C. Turkmenshaya celshaya obshina. – Ashgabat, 1992.
- 4 Black, C. The Modernization of Inner Asia. – New York, 1991. – P. 69.
- 5 Review «Environment, water and security in Central Asia». – Almaty, 2003. – Pp. 7-9.
- 6 Bregel Y. “Central Asia-In the Islamic Period up to the Mongols”, in E. Yarshater (ed), Encyclopaedia Iranica, vol. 5, (Costa Mesa CA: Mazda Publishers, 1992): 199-205; Zaharchenk, B. T., Voda v turmenskoi zhizni, (Ashgabat, 1990); Gleason, G., The struggle for control over water in central Asia: republican sovereignty and collective action, RFE/RL Report on the USSR, (June 21, 1991); Micklin, P. P. & W. D. Williams, The Aral Sea Basin, NATO ASI Series 2: Environment, 11, Springer Verlag (1996).
- 7 Carley P. “The price of the Plan: Perceptions of cotton and health in Uzbekistan and Turkmenistan”, Central Asian Survey, 8/4, (1989), 1-38.
- 8 Annual Report of the Regional Environmental Center for Central Asia (2001-2006). – Almaty, 2006. – P.10.
- 9 Spoor, Max and Anatoly Krutov, ‘The Power of Water in a Divided Central Asia’, in Mehdi parvizi Amineh & Henk Houweling (eds.), Central Eurasia in Global Politics: Conflict, Security and Development, (Leiden, Boston: Brill Academic Publishers, 2004), 593-614, table 11.1.
- 10 EIA, ‘Caspian Sea Region’, Country Analysis Brief, (August 2003), on-line version, <http://www.eia.doe.gov/cabs/caspian.html>, Accessed: 16.03.2014.
- 11 Amineh, Mehdi Parvizi, «Globalisation, Geopolitics and Energy Security in Central Eurasia and the Caspian region», Den Haag: CIEP 2003, ch. 9, p.74.
- 12 ICG, ‘Central Asia: Border Disputes and Conflict Potential’, ICG Asia Report, no. 33, (Osh/Brussels, 4 April, 2002), pp. 7-9.
- 13 Environmental Performance Review of Kazakhstan, UN Economic Commission for Europe, September 2001, online version, <http://www.unece.org/env/epr/studies/kazakhstan>, Accessed: 16.03.2014.
- 14 UNDP, Tajikistan Human development Report, 1996, online version, <http://www.undp.org/rbec/nhdr/1996/tajikistan>, Accessed: 16.03.2014.
- 15 ‘Addressing Environmental Risks in Central Asia: Risks, Policies, Capacities’, Environmental Governance Series, OSCE, UNDP, UNEP, 2003, 16; ADB, Environmental Profile of Tajikistan, 2000, 25, online version, http://www.adb.org/Documents/Books/Env_Profile_Tajikistan, Accessed: 16.03.2014.
- 16 Ladonina, Nina N., Dimitry A. Cherniakhovsky, Igor B. Akarov and Victor F. Basevich, Managing Agricultural Resources fo Biodiversity Conservation-Case Study of Russia and CIS countries, Final Draft, 2001, p. 19.
- 17 “Addressing Environmental Risks in Central Asia: Risks, Policies, Capacities”, Environmental Governance Series, OSCE, UNDP, UNEP, 2003, p. 25.
- 18 O’Hara, Sara L. “Water and Conflict and Central Asia”, Environmental Politics in Central Asia, 6, online version, <http://www.psa.ac.uk/cps/1998/ohara.pdf>, Accessed: 16.03.2014.
- 19 G. Baikushikova, “The environmental aspect of security in Central Asia” // Nauka i studia. – 2011. – 41 vol. – №10, 29-35 p. – 6 p.
- 20 Mehdi Parvizi Amineh, “Environmental security debates in Central Asia: The post-Kiev process/ 3,” International Institute for Asian Studies; http://www.afes-press.de/pdf/Hague/Amineh_Rakel_Environmetal_Security.pdf, Access.: 16.03.2014.

УДК 341:349.6

К.Ж. Алтаева, Ш.К. Ергобек*

Казахский национальный университет аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы
*e-mail: shyngys.ergobek@mail.ru

Становление и развитие страхования экологических рисков в Европе и США

В статье рассмотрены вопросы обеспечения экологической безопасности и роли института страхования экологических рисков. Отсутствие четких механизмов по определению размеров ущерба является важнейшей проблемой в данном направлении. Углубление рыночных реформ в экономике, изменение структуры собственности требует внедрения методов экономического регулирования в области охраны окружающей среды и эффективных механизмов экологического менеджмента. Одним из таких механизмов является экологическое страхование. Однако, несмотря на значительную поддержку экологического страхования со стороны природоохранных структур, коммерческих страховых организаций и региональных администраций, а также накопленный практический опыт, все еще остаются значительные проблемы в сфере методического обеспечения оценки ущерба. Опыт развитых стран является актуальным направлением исследования в данном направлении.

Ключевые слова: экологические риски, экологическая безопасность, экологическое страхование.

К.Ж. Алтаева, Ш.К. Ергобек

Еуропа және АҚШ-та

экологиялық тәуекелдерді сақтандырудың қалыптасуы мен дамуы

Мақалада экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мен экологиялық тәуекелдерді сақтандыру институтының орны қарастырылған. Шығынның көлемін анықтаудың нақты механизмдерінің болмауы бұл саланың өзекті бағыттарының бірі болып отыр. Экономикадағы нарықтық реформалардың тереңдеуі, меншік құрылымының өзгеруі қоршаған ортаны қорғау саласына жаңа экономикалық тетіктер мен экологиялық менеджменттің тиімді механизмдерін қарастыруды талап етеді. Осындай әдістердің бірі экологиялық сақтандыру болып табылады. Алайда экологиялық сақтандыруға аймақтық әкімшіліктер, табиғат қорғау органдары мен коммерциялық сақтандыру ұйымдарының қолдауына қарамастан шығын көлемін әдістемелік қамтамасыз етуде әлі күнге дейін көптеген мәселелер бар. Дамыған елдердің тәжірибесі бұл саладағы зерттеулердің өзекті бағыттарының бірі болып қала береді.

Түйін сөздер: экологиялық тәуекелдер, экологиялық қауіпсіздік, экологиялық сақтандыру.

Sh.K. Yergobek, K.J. Altayeva

Formation and development of environmental risk insurance in Europe and the USA

The questions of environmental safety. The lack of clear mechanisms to determine the extent of damage is a major problem in this direction. Deepening of market reforms in economy, the change in ownership structure requires the introduction of methods of economic regulation in the field of environmental protection and effective mechanisms for environmental management. One such mechanism is the environmental insurance. However, despite considerable support for environmental insurance by environmental agencies, commercial insurance companies and regional governments, as well as practical experience, there are still significant problems in the methodological support to assess damage. The experience of developed countries is the actual direction of research in this direction.

Key words: environmental risks, environmental safety, environmental insurance.

В конце восьмидесятых законодательство в сфере гражданской ответственности стало важным инструментом для реализации задач по за-

щите окружающей среды. Это произошло не только из-за изменения отношения населения к объектам и функциям защиты окружающей

среды. Традиционно задачей таких норм права являлось привлечение к ретроактивной ответственности виновников загрязнений (компенсационная функция).

В связи с этим представляет интерес опыт в этой сфере развитых стран, в частности США и стран Европейского Союза, где имеется относительно развитая законодательная база, активное общественное мнение и эффективная система юридической и судебной ответственности за нарушения в сфере охраны окружающей среды. В соответствии с требованиями закона о комплексном реагировании, компенсации и ответственности за ущерб окружающей среде от 1980г. (Comprehensive Environmental Response, Compensation and Liability Act) (CERCLA или Суперфонд), департамент внутренних дел (Department of Interior или DOI) правительства США разработал «Правила для определения размера ущерба природным ресурсам в результате загрязнения опасными веществами» (CERCLA Natural resource damage assessment regulations). Правила устанавливают процедуры для оценки ущерба, позволяют определить причинную связь и оценить нанесенный ущерб. В них предпочтение отдается восстановительным мерам перед денежно-кредитными методами в значительной степени, потому что затраты на ликвидацию последствий легче рассчитать, они основываются на меньшем количестве непроверенных экономических методик оценки и реально поддаются проверке.

Оценка ущерба природным ресурсам – процесс, в ходе которого агентства по управлению природными ресурсами в США рассчитывают объем и собирают необходимые на восстановление средства в случае сбросов или выбросов опасных веществ или в случае нанесения вреда природным ресурсам при хранении опасных веществ [1].

В Конвенции по Гражданской ответственности за причинение вреда при осуществлении деятельности, опасной для окружающей среды (вреда окружающей среде при опасном производстве) Совета Европы от 21 июня 1993 г., сформулирован и представлен на рассмотрение инструмент, основанный на принципе «платит виновник в загрязнении». Конвенция (оговаривает) налагает (прямую, безусловную) ответственность за осуществление деятельности (производства), в которой задействованы вред-

ные (опасные) вещества, так же, как и для предприятий, представляющих опасность для окружающей среды (опасных производственных объектов) и предприятий по удалению отходов. Тем не менее, к настоящему моменту только несколько стран подписали данную конвенцию, и ни одно государство ее не ратифицировало. Тем не менее, несколько стран-участниц уже подготовили законы по реализации (приведению в исполнение) данной концепции или в процессе подготовки ратификации.

Почти в это же время Европейский Союз предоставил на рассмотрение странам-участницам "Зелёный документ" об ответственности за экологический ущерб от 14 мая 1993 года. Данный анализ предлагал решения по проблемам оценки и применению экологического ущерба к гражданскому праву; по большей части, эта работа была основана на текущих правовых (судебных) тенденциях. Разработка запланированной директивы в области ответственности за экологический ущерб, была снова отложена, т.к. ЕС намеревался провести анализ еще двух (дополнительных) подготовительных исследований, который он инициировал и дождался реакции на «Белую книгу» (официальный правительственный документ; представляется палате общин для ознакомления; является формой делегированного законодательства), которая еще не была опубликована. Одно из данных исследований, «Изучение систем гражданской ответственности за экологический ущерб», касался формы текущего законодательства в сфере экологической ответственности среди стран-участниц и их опыта в разработке нормативных актов, а также опыт Соединенных штатов по разработке и применению Общего Закона о воздействии на окружающую среду, компенсации и ответственности (т.н. Суперфонд). Второе – «Экономические аспекты ответственности и солидарной системы компенсации за экологический ущерб», рассматривающее экономический эффект ответственности и систем компенсации по гражданскому праву и методов оценки исключительно экологического ущерба. Данные исследования уже закончены и представляют собой основу для дальнейших разработок и обсуждений. Общий обзор национальных законодательных систем, в которых нет четкого определения экологического ущерба, предложен для предварительной оценки. В дополнение, есть

сомнение, что гармонизация законодательства возможна или целесообразна в свете значительных различий в законодательных и экономических подходах стран-участниц ЕС [1].

В соответствии с положениями ЕС (искомое) решение не рассматривает ответственность за историческое загрязнение (т.е. не рассматривается ретроактивная ответственность) и ответственность за постепенно нарастающий (возрастающий) или протяженный (распространяющийся) ущерб. Более того, было обнаружено, что можно обойтись без коллективного фонда возмещения, т.к. такой фонд не дает адекватной реализации основной цели – ликвидировать пробел в классическом законодательстве об ответственности. Также очевидно, что фундаментальный принцип «платит виновник загрязнения», на котором основаны нормативные акты, оставляет достаточно пространства для установления строгой формы солидарной ответственности. Ответственность за экологический ущерб – основная сфера, которую уполномоченные органы ЕС включают в группу своих основных интересов.

В большинстве Европейских стран, экологическая ответственность постоянно изменяется. Новые декреты и судебные прецеденты имеют тенденцию к ужесточению ответственности, направленную на усиление защиты всех экологических ресурсов: почвы, воздуха и воды. Хотя законодательные инициативы в различных странах частично являются результатом специфических национальных политических потребностей (государственных, правовых (судебных) и экономических), меры, проводимые в отношении ответственности, и обсуждаемые возможные варианты рассматриваются в основном следующим образом:

- применять строгую (прямую) ответственность наравне с солидарной ответственностью;
- установление более мягких критериев доказательств для истца, в соответствии и включая основание для предположения непосредственной причины загрязнения на предприятии;
- ограничивать разрешенные способы судебной защиты (например, форс-мажор, умышленные действия третьих лиц и военные действия);
- расширение ответственности с целью включения ответственности за ущерб, возникший в результате нормальной, непрерывной и официально разрешенной деятельности в до-

полнение к ответственности за ущерб, возникший в результате аварии;

- создание коллективных компенсационных систем (пулы, фонды);
- введение обязательного страхования;
- определение «экологического ущерба»;
- позволить (экологическим) ассоциациям и организациям (в сфере защиты окружающей среды) самостоятельно предъявлять иски;
- обязать землевладельцев производить расходы по очистке от загрязнения собственных земель;
- увеличивать периоды исковой давности [2].

Гармонизация европейского законодательства в области экологии очевидна, и это обусловлено не только общими тенденциями к сближению европейских стран. Загрязнение окружающей среды становится все больше частым явлением, распространяется за пределы границ государств, когда деятельность виновника загрязнения и истца регулируется разными нормами права в области ответственности. В дополнение, с момента вступления в силу Статьи 5 Брюссельской конвенции о юрисдикции и приведении в исполнение судебных решений по гражданским и коммерческим вопросам, от 27 сентября 1968 года, истец может предъявлять иск в соответствии с юрисдикцией по месту возникновения ущерба, или по месту, где осуществлялась деятельность, в результате которой произошло загрязнение, или по месту, где было обнаружено загрязнение [2].

В настоящее время новые законы в сфере защиты окружающей среды распространяются не только на частные ресурсы, а на всю окружающую среду – земные, водные ресурсы и воздух. Тем не менее, не следует считать, что данные законы сильно отличаются от специальных норм права. Например, немецкий Закон об ответственности за причинение вреда окружающей среде, регулирует только конкретные виды опасных (для окружающей среды) производственных объектов. Другие виды деятельности, которые могут причинить вред окружающей среде, регулируются специальными нормами права в сфере защиты водных ресурсов или почвы, или нормами в отношении опасных отходов или их переработки; в этих нормах также предусмотрен порядок привлечения к строгой ответственности.

Такое разнообразие специальных законов позволяет определить, требуется ли дополни-

тельная или специальная норма по ответственности за причинение вреда окружающей среды. В дополнение общая ответственность (ответственность за небрежность), включая специальную норму по ответственности предприятий и землевладельцев, до сих пор применяется во многих случаях, которые относятся к специфическим обязательствам. Взаимосвязь множества регулирующих норм по ответственности, применяемых к обстоятельствам конкретного дела, определяется законом, который применим только в конкретном государстве.

Новые законы, без исключения, предусматривают строгую ответственность за причинение вреда окружающей среде, которая на практике может быть более или менее строгой. К таким законам относятся:

Закон о компенсации за Экологический ущерб, вступил в силу с 01.07.94.

- Германия:

Umwelthaftungsgesetz (UHG). Вступил в силу с 01.01.1991

- Финляндия:

Акт по компенсации за экологический ущерб. Вступил в силу с 01.06.95

- Норвегия:

Акт по контролю за загрязнением от 13.03.81, Глава 8 «Компенсация за ущерб от загрязнения» вступила в силу 01.08.89.

- Швеция: Акт об экологическом ущербе, 1986: ст. 225 от 21.12.86.

- Швейцария: Umwelthaftungsgesetz (UHG) от 07.10.1983

- Австрия: последняя версия Umwelthaftungsgesetz, 1995 г. [2]

Некоторые из указанных выше законов (в Финляндии и Швеции, и проект закона в Австрии) регулируют деятельность, составляющую опасность для окружающей среды, другие (Дания, Германия, Швейцария) регулируют определенные виды деятельности и предприятия. Другие нормы права объединяют в себя положения указанных выше законов, как в Норвегии.

Опасные виды деятельности или предприятия могут быть представлены в конкретном перечне или описаны абстрактно, определены как в широком, так и в узком смысле.

Ответчик (открытый по отношению) и истец (возможности подачи иска и получения компенсации) тоже определены по-разному. Так в

Германии это возможно только в случае форс-мажора.

Новые законы в отношении строгой ответственности включают солидарную ответственность для всех сторон, виновных в причинение ущерба, в соответствии со степенью их влияния на появление ущерба.

Пока новые законы, касающиеся ответственности за причинение вреда окружающей среде, не проверены на практике, очень важно предусмотреть все возможные специфические прецеденты, связанные с возникновением такой ответственности.

В странах, в которых пока отсутствуют специальные нормы, регулирующие строгую (прямую) ответственность за причинение вреда окружающей среде, общая ответственность (ответственность за небрежность) регулируется общими нормами гражданского права, которые являются основой для рассмотрения случаев возникновения экологической ответственности.

Во Франции общая ответственность регулируется статьей 1382 Гражданского кодекса. Тем не менее, прецедентное право смягчило основные принципы общей ответственности. В соответствии с так называемой *gardienliability* (ответственность хранителя или владельца), владелец предприятия (*gardien*) несет ответственность за свое оборудование, сооружения, трубопроводы, источники энергии, газ, электричество, водные ресурсы и химические вещества, которыми он управляет. Владелец предприятия несет ответственность не только за ущерб, который он может причинить, но и за ущерб, который могут причинить его работники, за которых он отвечает или имущество, находящееся на обслуживании (попечении). Существует возможность избежать ответственности, если повреждение возникло в результате небрежности истца или третьих лиц. Ответственность владельца предприятия (*guardianliability*) также распространяется на ущерб, возникший в результате обычной деятельности [2].

В Италии общая ответственность регулируется статьями 2043, 2050, 2051 Гражданского кодекса. В дополнение к указанным статьям существует Статья 18 *Codicedell'ambiente* (Закон №349-86), по которой виновник загрязнения обязан возместить ущерб в случаях, если он (заведомо) нарушил стандарты в области защиты окружающей среды. Этот закон также устанав-

ливают обязанность выплатить компенсацию в случае экологического ущерба [2].

В Испании общая ответственность регулируется Статьей 1902 *Código civil* (ГК). Но тот факт, что Испания разделена на три автономные территории с независимыми законодательными правами, и наличие прецедентного права могут привести к несоответствию (разногласиям) между судебными решениями.

В Швейцарии общая ответственность за причинение вреда в первую очередь регулировалась в соответствии со Статьей 41 *Obligationenrecht* (Кодекса обязательств – *Code of Obligations*) до тех пор, пока 21 декабря 1995 г. не был принят Закон о защите окружающей среды [2].

В Нидерландах общая ответственность регулируется Статьей 162 *NBW* (*Nieuw Burgerlijk Wetboek* или Гражданским кодексом в редакции от 1992 года). Тем не менее, прецедентное право в сфере экологической ответственности способствует тенденции по возврату бремени доказательства от истца к обвиняемому. Таким образом, применение ответственности за причинение вреда весьма относительно, был сделан шаг в направлении к жесткой ответственности. В дополнение, в соответствии со Статьей 162 Параграфа 3 *NBW*, владельцы предприятий несут ответственность за свою деятельность по закону или исходя из общеустановленных принципов. Это может включать деятельность опасных производственных объектов или предприятий по переработке мусора, а также транспорт или обычное использование вредных веществ. В настоящее время все споры по экологическому праву определяются в основном Законом по защите почвы от 3 июля 1996 года, который был принят в период 1994-1995 гг.

В Австрии основой регулирующей нормой ответственности за причинение вреда является Параграф 1293 Гражданского кодекса. Последняя редакция закона об ответственности за причинение вреда окружающей среде от 1995 года регулирует (*non-faulty*) ответственность без вины опасных для окружающей среды производственных объектов [2].

В Великобритании Закон об ответственности за причинение вреда окружающей среды основан на внедоговорном общем праве на базе ответственности за причинение вреда. Определяющей отправной точкой является судебное решение по

известному делу «Дело по Кэмбриджской Воде» (Компания «*Eastern Countries Leatherworks*») от 9 декабря 1993 года. В семидесятые ответчик, компания по дублению кожи хранила растворители на территории предприятия, направляя в другие места хранения по необходимости. В результате этого перхлорэтилен проник в почву, что привело к загрязнению грунтовых вод. После этого компания КВ приобрела земли для расширения грунтовых вод, в 1980 г. ЕС выпустило директиву по ужесточению требований к качеству питьевой воды. Т.к. содержание этого вещества превысило новые допустимые нормы, компания КВ была вынуждена прекратить свою деятельность и потребовать компенсацию от ECL. Суд принял свое решение на основе дела «*Райландс против Флетчера*» от 1868 года, по которому владелец предприятия несет ответственность за любой вред, возникший на его территории, и за ущерб, к которому привело такое воздействие. Это означает, что компании по дублению кожи не могли быть привлечены к ответственности за ущерб, в результате загрязнения питьевой воды до 1980 года, но после этой даты они несут ответственность за любое загрязнение в соответствии в результате своей деятельности.

В дополнение к общему праву существует множество положений в области экологического права – многие из которых приняты в девяностые годы – такие, как Акт защиты окружающей среды от 1990 года и Экологический акт от 1995 года [2].

Примеры из судебной практики рассмотрения исков по возмещению ущерба природным ресурсам в США.

Какова стоимость погибшего представителя редкого вида фауны? Сколько стоит один день эксплуатации пляжа? Сколько стоит памятник природы? Эти вопросы встают перед общественностью, уполномоченными государственными органами и судами в ходе разбирательств в делах, связанных с нарушениями природоохранного законодательства.

С точки зрения зарубежных экономистов и экологов стоимостная оценка компонентов окружающей среды чрезвычайно трудный и спорный вопрос. В судебной практике вопрос определения ущерба природным ресурсам (*natural resource damages*) (NRD) рассматривается в рамках закона «О комплексном реагировании,

ответственности и полном возмещении ущерба окружающей среде» от 1980 (Comprehensive environmental response, compensation and liability act) (CERCLA) и закона «О загрязнении нефтепродуктами» от 1990 (Oil pollution act) (OPA) [3].

В соответствии с требованиями вышеуказанных законодательных актов уполномоченными государственными органами были разработаны правила по оценке ущерба природной среде. Этими правилами были определены предпочтительные методы для проведения оценки ущерба различным компонентам природной среды. В соответствии с требованиями закона «О комплексном реагировании, ответственности и полном возмещении ущерба окружающей среде», оценка, проводимая уполномоченными органами и лицами по управлению природными ресурсами и использующими при этом эти предпочтительные правила, имеют право при судебных и административных разбирательствах на «опровержимую презумпцию» (rebuttable presumption) [3].

При составлении проекта правил по оценке ущерба было установлено, что убытки должны быть ограничены "меньшими" из затрат на восстановление поврежденного компонента природных ресурсов или его утраченной ценности. Была также разработана иерархия методик для оценки потребительской стоимости компонентов природной среды и их экосистемных функций, при этом предпочтение было отдано методам основанных на рыночных оценках перед аналитическими и нормативными методами.

Начиная с вынесения одного из первых решений в этой сфере в 1990 г. в судебном округе округа Колумбия в Штате Огайо, после катастрофы с танкером Exxon Valdez, суды и исследователи в области права, экономисты, экологи ведут дискуссии о соответствующих методиках оценки вреда природным ресурсам [3].

Как правило, при этом рассматриваются два подхода к исчислению убытков, которые были идентифицированы судом Штата Огайо в 1990 г.:

во-первых, то, что убытки должны быть рассчитаны на основе затрат на восстановление,

и во-вторых, то, что «аналитический» (косвенных, сравнительных, субъективных оценок) метод оценки (contingent valuation method) (CVM) может использоваться для вычисления ущерба свойствам и функциям природной среды, не имеющих потребительской стоимости

(nonuse values) (стоимость потери экосистемных функций компонентов природной среды, рекреационный потенциал, упущенная выгода и др.) [3].

В последующем практика показала, что суды были более подготовлены оценивать свидетельства, основанные на затратах на восстановления, чем данные основанные на «аналитических» исследованиях.

В конце 80-х, новые экономические методы оценки, казалось, предлагали ответы на эти вопросы. Центральное место в этих новых подходах занимал «аналитический» (косвенный) метод оценки (CVM). Первоначально примененный в начале 60-х, метод стал предметом внимательного исследования во второй половине 80-х, потому что казалось, что он является единственным средством для оценки свойств природных ресурсов, не имеющих потребительской стоимости, их функций, оценки «стоимости не использования» [3].

Однако последующие попытки применения этих методов для оценки свойств и функций природной среды, не имеющих потребительской стоимости, показали, что возможные убытки в случае катастрофы танкера Exxon Valdez составят приблизительно девять миллиардов долларов. В штате Южная Калифорния применение косвенного метода оценки в судебном процессе Соединенные Штаты против корпорации Montrose Chemical Corp., оценка убытков в результате аварии на химическом производстве составила более чем полмиллиарда долларов. Применение этих методов открыло возможности для потенциально огромных судебных исков и дало повод для горячих дебатов среди юристов, экономистов и экологов [3].

Полученные с помощью «аналитических» методов экономические данные рассматриваются в качестве свидетельства в судебных разбирательствах для доказательства ущерба природным ресурсам. Ущерб природным ресурсам представляет существенную трудность для правовой системы, поскольку в большинстве случаев они не имеют товарной стоимости. Широко признанные, традиционные методы оценки, которые полагаются на рыночные цены, зачастую не применимы. Вместо этого стороны должны использовать другие экономические методы,

чтобы определить денежные эквиваленты ущерба в случаях с природными ресурсами [3].

При применении таких экономических методов возникают проблемы на юридическом поле. Правовая система требует, чтобы свидетельства обладали достаточным уровнем достоверности и конкретности. В то время как рыночные методы оценки широко признаны, нерыночные, «аналитические» методы не могут обеспечить достаточного уровня достоверности и точности, что проявляется в судебных исках с доказательной базой сомнительной достоверности.

Как правило, суды признают экономические доказательства, применяемые для поддержки восстановительных затрат. В действительности,

все споры об экономических доказательствах относительно потребительской стоимости объектов, не находящихся в обращении на рынке, предполагают, что для судов будет более удобным рассматривать свидетельства на основе стоимости восстановительных мер. С другой стороны, несмотря на определенное признание методов косвенной оценки, в целом, их эффективность в определенных случаях была неудовлетворительной. Известны только несколько случаев, когда суды рассматривали достоверность свидетельств о нанесении вреда окружающей среде на основе аналитического метода оценки и не приняли такие данные по ущербу в каждом отдельном случае [3].

Литература

- 1 Яжлев И.К. Зарубежный опыт в области оценки ущерба окружающей природной среде//http://www.aekos.ru/international_co-operation/1
- 2 Часть 2. Информационно-аналитический обзор по проблемам экологического страхования//<http://www.aekos.ru/documents/normative/law/2>
- 3 Яжлев И.К. О состоянии методического обеспечения оценки ущерба природной среде в Российской Федерации и за рубежом//http://www.aekos.ru/documents/analytic/appraisal_of_damage

References

- 1 Jazhlev I.K. Zarubezhniy opit v oblasti otcenki usherba okruzhayushei prirodnoi srede//http://www.aekos.ru/international_co-operation/1
- 2 Chast' 2. Informatsionno-analiticheskiy obzor po problemam ekologicheskogo strakhovaniya// <http://www.aekos.ru/documents/normative/law/2>
- 3 Yazhlev I.K. O sostoyanii metodicheskogo obespecheniya otsenki ushcherba prirodnoy srede v Rossiyskoy Federatsii i za rubezhom// http://www.aekos.ru/documents/analytic/appraisal_of_damage

**ТҰРАҚТЫ
ДАМУ
ЖӘНЕ ӘЛЕМДІК
ЭКОНОМИКА
МӘСЕЛЕЛЕРІ**

**ВОПРОСЫ
УСТОЙЧИВОГО
РАЗВИТИЯ И
МИРОВОЙ
ЭКОНОМИКИ**

**SUSTAINABLE
DEVELOPMENT AND
THE
WORLD ECONOMY
ISSUES**

УДК 339.92:654.1

А.Ж. Жетіру*, Р.Е. Елемесов

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы
*e-mail: zhetiru_arman@mail.ru

**Транснациональные корпорации на рынке телекоммуникации
Казахстана**

В статье рассматриваются самые основные проблемы экономической и политической интеграции в эпоху глобализации и отрасль телекоммуникационной связи, которая является составной частью современной мировой экономики. Расширение телекоммуникационной структуры, осуществление новых идей, внедрение новых технологий в отрасли телекоммуникации и связи оказывает положительное влияние на политическую и общественную жизнь Республики Казахстан. В статье также рассматриваются достижения крупных транснациональных корпораций, действующие на информационном рынке, и анализируются как важнейший фактор подъема национальной экономики, роста деловой и интеллектуальной активности общества, укрепления авторитета страны в международном сообществе. Опережающее развитие телекоммуникации является необходимым условием для создания инфраструктуры бизнеса, формирования благоприятных условий для привлечения инвестиций в страну, развития современных информационных технологий.

Ключевые слова: телекоммуникация, транснациональные корпорации, операторы связи, стратегии операторов связи.

А.Ж. Жетіру, Р.Е. Елемесов

**Қазақстан телекоммуникация нарығындағы
трансұлттық корпорациялар**

«Қазақстанның телекоммуникация нарығындағы трансұлттық корпорациялар» атты мақалада жаһандану дәуіріндегі экономикалық және саяси интеграция мен қазіргі заманғы әлемдік экономиканың құрамдас бөлігі болып табылатын телекоммуникациялық байланыс саласының ең маңызды мәселелері қарастырылады. Қазақстан Республикасының экономикасындағы телекоммуникация мен байланыс саласындағы трансұлттық корпорациялардың құрылымдарының кеңейіп, жаңа идеяларды жүзеге асырып, жаңа заманауи технологияларды енгізуі мемлекетіміздің қоғамдық-саяси өмірінде оң жетістіктерге алып келетіні белгілі. Мақала барысында елімізде қызмет ететін ірі-ірі телекоммуникациялық компаниялардың ақпараттық нарықтағы қол жеткен жетістіктері мен олардың өзара бәсекелестікке құрылған қызметтері мен инфрақұрылымына кеңінен талдау жасалып, олардың ұлттық экономикамызды сапалық деңгейге көтерудегі мәні мен маңызына тоқталады. Телекоммуникациялық нарықтағы трансұлттық корпорациялардың қарқындап дамуы елімізге инвестициялар тартуға қолайлы жағдайлар жасалып, ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуына алып келетіндігі туралы да мақалада кеңінен талданады.

Түйін сөздер: телекоммуникация, трансұлттық корпорациялар, байланыс операторлары, байланыс операторлар стратегиясы.

A.Z. Zhetiru, R.E. Elemesov

Transnational corporations in the telecommunications market of Kazakhstan

In the article "Transnational corporations in the telecommunications market of Kazakhstan" examines the most basic problems of economic and political integration in the era of globalization and the telecommunications industry, which is part of the world modern economy. Expansion of telecommunications infrastructure, the implementation of new ideas, new technologies in the industry Telecommunications has a positive impact on the political and social life of the Republic of Kazakhstan. The article also reviews the achievements of large multinationals operating in the information market and analyzed as a major factor lifting the national economy, the growth of business and intellectual activity, and raises the country's prestige in the international community. Advanced development of telecommunications is a prerequisite for the creation of business infrastructure, the creation of favorable conditions for attracting investments into the country, the development of modern information technology.

Key words: telecommunication. transitional corporations, mobile operators, mobile operators' strategies.

Глобализация – процесс, в котором сплетаются экономические и политические интеграции, создаются сильные и интенсивные отношения между всеми странами. На сегодняшний день не только развитые страны участвуют в процессе сотрудничества, но и промышленные и развивающиеся страны в Центральной и Восточной Азии. В свою очередь, это позволяет странам во всем мире быть взаимозависимыми и развиваться, не допуская расколов и конфликтов между ними.

Ипотечный и финансовый кризисы показали, насколько взаимозависимыми являются все страны. Движение и изменение в финансах, в долгах или резервах одной крупной страны, в тот же миг влияют на другие страны через финансовые, торговые или банковские рынки.

Главными субъектами всех этих процессов на сегодняшний день являются Транснациональные корпорации (ТНК). Их отличительными чертами можно назвать то, что они делают бизнес через политические границы государств. Данный тип субъекта мировой экономики невероятно мощны по своей природе, и капитал, которым они обладают, открывает перед ними и обществом большие возможности.

Любое решение государства на макроуровне порой принимается из-за интересов ТНК или для оказания влияния на их поведение, что обычно приводит к изменению экономики в режиме реального роста, занятости, или притока инвестиций.

На сегодняшний день в Казахстане действуют тысячи ТНК, в основном сосредоточенные в нефтегазовой и горно-металлургической сфере.

Отрасль телекоммуникаций является составной частью современной мировой экономики. Однако ее роль существенно отличается от

влияния других секторов экономики на общие темпы развития страны.

На сегодняшний день для любой организации, любого государства и страны в целом очень важен факт оперативной передачи информации, так как это является залогом успеха в любой сфере деятельности.

Отрасль телекоммуникаций и связи является растущим и связующим сегментом казахстанской экономики. Масштабное внедрение инфокоммуникационных технологий оказывает влияние на увеличение производительности труда и создание условий для прогрессивного развития отечественных предприятий и их интеграции в мировую экономику.

За годы реформирования национальной экономики в отрасли телекоммуникаций произошли существенные изменения к лучшему. Она превратилась в одну из наиболее динамично развивающихся и обладающих потенциалом долгосрочного экономического роста отраслей. Продукты телекоммуникационных компаний способствует улучшению качества жизни людей, развитию современного бизнеса и эффективному управлению государством, укреплению международных экономических связей.

Расширение телекоммуникационной структуры, осуществление новых идей, внедрение новых технологий – это все, к чему сейчас стремятся казахстанские компании-операторы и государство. Информатизация граждан страны также приводит к изменениям в общественно-политической сфере, ведь сейчас люди могут получить образование дистанционно, оплачивать различные услуги в режиме онлайн, получать доступ к интерактивному телевидению, а так же вести переговоры, переписки и проводить конференции на разных концах света. Но

вые возможности с услугами широкополосного Интернета предоставляют доступ к различной официальной информации, находящейся на сайтах государственных органов, частных организаций. Поэтому отрасль телекоммуникаций выполняет важную государственную функцию, помогает управлять всей структурой страны и контролировать политическую и экономическую жизнь государства.

В настоящее время на казахстанском рынке действуют 4 основных субъекта рынка телекоммуникации: АО Kcell (TeliaSonera), Beeline (ТОО КарТел), Tele2, Altel (Казахтелеком). Если говорить о доле рынка, то среди операторов сотовой связи наибольшая доля рынка приходится на АО Kcell – 51%. ТОО "КаР-Тел" занимает 32%-ную долю рынка. ТОО "Мобайл Телеком-Сервис" занимает 14%-ную долю рынка. АО "АЛТЕЛ" занимает 4% всего рынка мобильной связи. [1]

Рассмотрев классификацию целей и стратегий всех четырех участников рынка, можно сделать вывод, что основная конкуренция происходит между двумя участниками рынка: АО Kcell (бренд Kcell, Activ и Vegaline), ТОО «КаР-Тел» (бренд Beeline), которые практически поделили рынок между собой. У них схожи: масштаб конкуренции, стратегические намерения, цели в борьбе за долю рынка. Эти компании активно расширяются за счет приобретений и внутреннего роста. При этом наблюдается разная конкурентная стратегия: АО Kcell – ориентируется на нишу рынка (технологическую, географическую, специфику потребности), т.е. у них более дорогой сегмент рынка, услуги качественные, но более высокие тарифы, а ТОО «КаР-Тел» (бренд Beeline) проводит борьбу за лидерство по издержкам, т.е. увеличивает долю рынка за счет низких тарифов.

Однако, в борьбе за низкий тариф в виде конкурента-дискаунтера в 2010 году на рынке Казахстана появился Tele2. Предварительно продав свои доли в Бельгии, Испании, Италии, Франции, Португалии и Швейцарии, Теле2 решил сфокусироваться на развивающихся рынках. В Казахстане компания подписала контракт на приобретение 51% акций казахстанского сотового оператора «Мобайл Телеком-Сервис» (МТС) у государственного оператора фиксированной связи Казахтелеком (сделка была завершена в марте 2010 года). Сумма сделки составила 545 млн шведских крон (\$76,7 млн) с

обязательством инвестировать в оператора 360 млн крон (\$50,6 млн) (однако позже было решено инвестировать \$200 млн. [2])

Tele2 также получил опцион на выкуп в течение 5 лет оставшихся 49 % акций МТС, принадлежащих частной компании Amun Capital. После интеграции компании в бизнес группы Tele2, полной замены оборудования на современное, с поддержкой 3G, обновления продуктового портфеля и маркетинговой платформы сеть начинает работать под брендом Tele2, вызвав ажиотаж среди жителей Казахстана. Ключевая стратегия компании – стать сотовым дискаунтером, предоставляющим цены, конкурирующие с другими операторами на рынке [3].

ТОО "КаР-Тел" было основано в 1998 году в Алматы и является составной частью известного турецкого телекоммуникационного консорциума. 24 августа 1998 года компания получила государственную лицензию по предоставлению услуг сотовой связи стандарта GSM, а 19 февраля 1999 года состоялся запуск сети K-Mobile. 14 сентября 2004 года ОАО "Вымпел Коммуникации" приобрел второй по величине сотовый оператор Казахстана "КаР-Тел" и спустя семь месяцев, 26 апреля 2005 года запустили бренд Beeline. 1 июля 2007 года ТОО "КаР-Тел" объединяет бренды K-Mobile и Beeline в единый бренд Beeline [4]. Также нужно отметить, что в управлении ТОО «КаР-Тел» участвует «Верный Капитал», работающий под торговой маркой Beeline Kazakhstan. Компания предоставляет интегрированные услуги мобильной и фиксированной телефонии, международной и междугородной связи, передачи данных, доступа в Интернет на базе технологий оптоволоконного доступа, Wi-Fi и сети третьего поколения 3G.

АО «Kcell» входит в состав крупнейшего скандинавского телекоммуникационного холдинга TeliaSonera. Компания была основана в 1998 году, и уже в феврале 1999 года начала предоставлять услуги сотовой связи под торговой маркой Kcell. В сентябре того же года на рынок был выпущен сотовый бренд Kcell. На 17 июля 2013 года абонентская база компании составляла 14.1 миллиона человек. Тем самым для поддержания своего ведущего положения на рынке для компании создается возможность использования масштаба и операционного леввериджа. АО «Kcell» отличается от своих конкурентов именно тем, что предоставляет более качествен-

ные услуги посредством вложений на покрытие радиочастотного спектра.

На сегодняшний день ситуация, формирующая будущее рынка телекоммуникации Казахстана, вертится вокруг Алтел. Подписание между «Казахтелекомом» и британской Virgin меморандума о взаимопонимании, цель которого – возможность использования телекоммуникационной сети и существующей инфраструктуры «Казахтелекома» с инновационными решениями Virgin Group говорит о больших грядущих изменениях. В ходе реализации договоренностей стороны намерены исследовать возможность запуска коммерческих услуг под торговой маркой Virgin в Казахстане, используя сетевые возможности и инфраструктуру АО «Казахтелеком», включая LTE и технологии широкополосной передачи данных, после получения всех необходимых разрешений от регулирующих данную сферу государственных органов. Компании планируют начать сотрудничество с разработки бизнес-плана для выработки рыночной оценки и плана вхождения на рынок. Другой факт – компания «Алтел», являющаяся 100-процентной «дочкой» Казахтелекома, после запуска 4G-сети объявила и о планах выхода на рынок GSM-связи (сейчас компания является единственным в Казахстане оператором в стандарте CDMA и единственным обладателем лицензии на работу в стандарте 4G). Тогда же представители компании заявили, что не исключают и покупку казахстанского бизнеса Tele2 для этих целей. И вот недавно на рынке появилась информация о том, что «Алтел» будет выходить на GSM-рынок, используя инфраструктуру Tele2 в Казахстане, т.е., по сути, «Алтел» будет виртуальным GSM-оператором.

Любопытно, что виртуальный мобильный оператор (MVNO – Mobile Virtual Network Operator) – отлично отработанная схема бизнеса у Virgin. Отсутствие капитальных затрат в строительство инфраструктуры позволяет значительно экономить и запускать новый бизнес в кратчайшие сроки. Все преимущества запуска MVNO заключаются в том, что по сравнению с покупкой уже существующего бизнеса мобильной связи, не говоря уже о стоимости строительства новой сети, начальные затраты здесь просто мизерные. MVNO эффективно снижает текучесть абонентов в сети. В случае

если абонент хочет сменить оператора, у него будет возможность уйти к партнеру MVNO, а не к конкуренту, ведь разные бренды привлекают разных людей. То есть у MVNO есть собственный бренд, у сети сотовой связи тоже есть свой бренд, тем самым, в то время как абоненты будут пользоваться услугами одной сети, доходы будут делиться между двумя операторами пополам. Два хороших бренда, действуя сообща, уж точно смогут привлечь больше абонентов, чем один [5].

К слову, именно такой стратегии следовала компания «КаР-Тел», когда в 2011 году вывела на рынок виртуального сотового оператора «Дос», чтобы предотвратить отток абонентов сотовой связи Beeline к активно стартовавшему тогда в Казахстане дискаунтеру Tele2.

В связи с этим еще более интересно будет наблюдать старт работы Virgin в Казахстане. По всей видимости, основная борьба развернется как раз между этими двумя эпатажными брендами. Впрочем, если компании будут партнерами (а именно такой вывод напрашивается из возможности покупки всего бизнеса или аренды инфраструктуры Tele2 в Казахстане «Алтелом»), то скорее расстановка сил будет Tele2-Virgin против Kcell-Beeline.

Результатом этой конкурентной борьбы будет, скорее, качественное обновление и рост сферы информатизации Казахстана.

Создание казахстанской информационно-телекоммуникационной инфраструктуры следует рассматривать как важнейший фактор подъема национальной экономики, роста деловой и интеллектуальной активности общества, укрепления авторитета страны в международном сообществе. Опережающее развитие телекоммуникаций является необходимым условием для создания инфраструктуры бизнеса, формирования благоприятных условий для привлечения инвестиций в страну, решения вопросов занятости населения, развития современных информационных технологий. Значимость телекоммуникаций для экономики страны невозможно переоценить. По существу, эта сфера является жизненно важным компонентом для всех предприятий во всех странах на современном этапе. Международный опыт, в частности опыт стран Европейского союза, Центральной и Восточной Европы, показывает, что либерализация

способствует резкому притоку инвестиций, росту рынка и является движущей силой развития отрасли, инновационных методов маркетинга и духа предпринимательства. Рынок лучше реагирует на нужды потребителей: как только появляется спрос – рынок обеспечивает предложение. Вот почему в условиях конкуренции достаточно мало длинных “листов ожидания”. Наличие рынка особенно важно для бизнеса, которому для роста необходимы передовые телекоммуникационные услуги. Экономика в целом, а также общие показатели занятости и производительности в отдельных отраслях только выиграют от роста капиталовложений и инновационных подходов в сфере телекоммуникаций.

Во всем мире появление конкурентов заставило компании, занимавшие в тот момент монопольное положение на рынке, “проснуться”, снизить цены, инвестировать в инфраструктуру и предоставить новые, передовые услуги. Наиболее наглядными примерами этого является резкое снижение стоимости услуг международной телефонии, которое наблюдалось в последние годы, а также то, как быстро выросла популярность мобильной связи. Эти два события явились прямым следствием либерализации. Более дешевые и качественные телекоммуникационные услуги содействуют росту эффективности экономики и способны значительно повысить конкурентоспособность страны.

Литература

- 1 Рынок услуг сотовой связи Казахстана: тенденции и перспективы // Курсив.kz. 2013, 31 июля. <http://www.kursiv.kz/news/details/issledovaniya/Rynok-uslug-sotovoj-svyazi-Kazahstana-tendencii-i/>
- 2 Смелков А. Tele2: быть дискаунтером это целая стратегия. Официальный сайт Tele2. 2011, 31 августа: http://www.almaty.tele2.kz/ru/andrej_smelkov_tele2_bikj_diskaunterom_eto_celaja_strategija.html
- 3 Tele2 купила МТС // Издание о высоких технологиях CNews. – 2009, 15 декабря: <http://www.cnews.ru/news/top/index.shtml?2009/12/15/373342>
- 4 Аналитический обзор «Рынок услуг сотовой связи Казахстана: тенденции и перспективы» // Курсив.kz. 2013 http://www.kursiv.kz/upload/Rynok_sotovoj_svyazi.pdf
- 5 Легендарная Virgin будет работать в Казахстане // Profit. – 2013, 5 сентября: <http://profit.kz/articles/2007/Legendarnaya-Virgin-budet-rabotat-v-Kazahstane/>

References

- 1 Rynok uslug sotovoy svyazi Kazakhstana: tendentsii i perspektivy // Kursiv.kz. 2013, 31 июля. <http://www.kursiv.kz/news/details/issledovaniya/Rynok-uslug-sotovoj-svyazi-Kazahstana-tendencii-i/>
- 2 Andrey Smelkov, Tele2: byt' diskaunterom eto tselaya strategiya // Ofitsial'nyy sayt Tele2. 2011, 31 avgust. http://www.almaty.tele2.kz/ru/andrej_smelkov_tele2_bikj_diskaunterom_eto_celaja_strategija.html
- 3 Tele2 kupila MTS // Izdaniye o vysokikh tekhnologiyakh CNews. 2009, dekabr' 15. <http://www.cnews.ru/news/top/index.shtml?2009/12/15/373342>
- 4 Analiticheskiy obzor «Rynok uslug sotovoy svyazi Kazakhstana: tendentsii i perspektivy» // Kursiv.kz. 2013 http://www.kursiv.kz/upload/Rynok_sotovoj_svyazi.pdf
- 5 Legendarnaya Virgin budet rabotat' v Kazakhstane // Profit. 2013, sentyabr' 5. <http://profit.kz/articles/2007/Legendarnaya-Virgin-budet-rabotat-v-Kazahstane/>

ӘОЖ 339.9 (574) (520)

Ф.П. Уразаева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: fatima_u81@mail.ru

Қазақстан Жапон қатынастары – экономикалық даму кепілі

Мақала Қазақстан мен Жапония арасындағы экономикалық қатынастарға арналған. Екі ел арасындағы экономика саласындағы 1992 жылдан бастап бүгінгі күнге дейінгі 22 жыл ішіндегі жетістіктер мен әлі де шешімін таба алмай отырған мәселелер кеңінен талданған. Еларалық экономикалық саяси қатынастардың жаңа стратегиялық әріптестік сатысына көтерілгендігі дәлел тауып олардың екі ел үшін де маңыздылығы көрсетілген. Қазақстан мен Жапонияның ел басшыларының, ведомстволар, министрліктер басшыларының сапарлары барысында қол жеткізілген келісімдерге сараптама жасалған. Сонымен қатар көптеген жаһандық мәселелер бойынша екі елдің көзқарастарының ұқсастығы көрсетіліп, әлемде экономикалық дамыған елдер ішінде үшінші орынға ие болып отырған Күншығыс елінің біздің республикамыздың дамуына септігінің маңыздылығы қарастырылған.

Түйін сөздер: Қазақстан, Жапония, инвестиция, экономикалық қатынастар, шикізат көздері.

Ф.П. Уразаева

Казахстанско-японские отношения – гарантия экономического развития

Статья посвящена рассмотрению двусторонних экономических отношений между Казахстаном и Японией. Рассмотрены экономические достижения и некоторые проблемы в экономических отношениях двух стран с момента установления дипломатических отношений, с 1992 года по сегодняшний день, в течении 22 лет. Также отмечено что отношения между странами достигли качественного нового уровня, стратегического партнерства в политической и экономических сферах. Отмечена важность экономической составляющей отношений для развития обеих стран. Проведен анализ достижения визитов руководителей стран, министерств и ведомств, в ходе которых были подписаны важные соглашения. А также в статье рассмотрены позиции Казахстана и Японии по решению общемировых проблем, таких, как мирное использование атомной энергии и нераспространение ядерного оружия.

Ключевые слова: Казахстан, Япония, инвестиция, экономические отношения, разработка месторождений.

F.P. Urazaeva

Kazakhstan Japan relations is the guarantee of the economic prosperity

The article considers the bilateral economic relations between Kazakhstan and Japan. Economic achievements and some of the problems in the economic relations between the two countries for 22 years since the establishment of diplomatic relations in 1992 to the present day. Also the new quality of the relationship which reached a high level of strategic partnership in the political and economic spheres. The importance of the economic component for the development of two countries. The analysis of agreements signed during the visits of leaders of ministries and departments. Also, this article describes the similarity of the position of Kazakhstan and Japan according to the global issues such as the peaceful use of nuclear energy and nuclear nonproliferation.

Key words: Kazakhstan, Japan, investment, economic relations, the development of the fields.

Күн шығыс елі Қазақстанның сыртқы саяси экономикалық бағыты күннен-күнге ерекше үлкен рөлге ие болып келеді. Жылдан-жылға әртүрлі салаларда экономикада, мәдени гуманитарлық салаларда екіжақты тиімді

қатынастар дамып жатқанына бәріміз де куәміз. Қазақстандықтардың да осы ғажайып елге деген қызығушылығы күнсайын артып отыр. Тура жиырма екі жыл бұрын қаңтарда екі ел үшін де маңызды оқиға орын алды. Яғни Қазақстан

мен Жапония арасында дипломатиялық қатынастардың орнағанына биыл жиырма екі жыл толды.

1991 жылы Жапония ресми түрде Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін мойындады. 1992 жылы дипломатиялық қатынастар орнатылды.

1997 жылдың ақпанынан бері Токиода Қазақстан Республикасының елшілігі қызмет етеді [1].

Қазақстан тәуелсіздігін жариялағаннан соң үлкен қиындықтарға тап болды. Сол қиын кезеңде Жапония жас мемлекетке экономикалық, техникалық жағынан және жапон үкіметінің «Дамуға ресми көмек» бағдарламасы аясында қайтарылмайтын көмек көрсетті.

Одан бері Қазақстан дамып аяғына нық тұрып, экономикалық дамуы тұрақты елдер қатарына қосылды. Екі жақты қатынастар барлық салаларда да жақсы дамып келеді деуге негіз бар.

Екіжақты саяси байланыстарға келетін болсақ бұл жерде де қарқынды жағымды жоғарғы деңгейдегі түсіністік байқалады. Бұған Жапонияның премьер министрі Синдзо Абэ мен Қазақстан президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2013 жылы Санкт-Петербургте G20 саммиті кезінде өткен сұхбаты дәлел бола алады. Жалпы екі ел арасында үкіметаралық, парламент аралық және мемлекеттік қызметкерлер, кәсіпкерлер арасында екіжақты пікірлестік жақсы дамыған.

2011 жыл екі ел үшін де жемісті болды. Қазақстан жағы 2011 жылдың наурызында Жапонияның Шығысында болған апатты жер сілкінісінен кейін жанашырлық білдіріп, қолдау көрсетіп, біздің ел жапон халқының қасіретіне ортақ екендігін білдірді.

Сол жылы Жапонияның бұрынғы премьер-министрі Ю. Хатояма мырза Қазақстанға келіп, Астанада өткен Астана экономикалық форумына қатысып, президент Назарбаевпен кездесіп екі жақты қатынастарды одан әрі дамыту жайлы мәселелерді талқылады.

Екі ел арасындағы қатынастардың тағы да бір маңызды жағы және екі елдің пікірлестігінің дәлелі – қарусыздану мен ядролық қаруды таратпау мәселелеріне байланысты болып отыр. Екі ел арасында мүдделестік көп. Жапония мен Қазақстан атом бомбасы мен ядролық сынақ зар-

дабын тартқан елдер. Атом энергиясын бейбіт мақсаттарда қолдану жайлы көзқарастарымыз да ортақ. Екі ел басшылары жаһандық ядролық қарусыздану мен жаппай қырып жою қаруларын таратпауға бағытталған шараларға барынша күш салысып отыр.

2010 жылдың қазан айында Семей ядролық полигонының жабылуына 20 жыл толуына орай Астанада өткен «Ядрсыз әлем» атты Халықаралық форумға Жапониядан парламент депутаттарымен Нагасаки қаласы әкімінің келуі тегін еместі. Аталмыш шара екі елдің атом мен ядролық сынақтың зардабын шеккен және бір-бірін жақсы түсінетін елдер екендігін дәлелдеді. Бұл мәселелер бойынша екі елдің ұстанымдары бір жерден шығатындығын тағы да баса көрсетті. Осы мәселелер бойынша Қазақстан – Жапон қатынастарын әлі де дамытамыз деп жапондық өкілдер сенім білдірді.

Әлемде экономикалық дамыған елдер ішінде үшінші орынға ие болып отырған Күншығыс елі біздің еліміздегі инвесторлардың ондығына кіреді.

Екі ел үшін экономикалық қатынастарды дамыту өте маңызды болып отыр. Айта кетер жайт қазан айында Астанада Жапон Қазақстан үкіметтері мен жекеменшік сектордың біріккен комиссиясының отырысы өтті. Бұл кездесуге 200-ден астам бизнес өкілдері қатысты. Мұның бәрі де Жапон кәсіпкерлерінің Қазақстан экономикасына, қазба байлығына деген қызығушылығының артып отырғандығының дәлелі.

Бастапқыда жапондық кәсіпкерлер Қазақстанның шикізат көздеріне, әсіресе қазба байлығымызға көңіл бөлді. Бүгінде екі ел арасында тек шикізат көздеріне байланысты ғана емес өңдеу, ауылшаруашылығы салаларында жапондық кәсіпорындардың алдыңғы қатарлы технологияларын пайдалану туралы мәселелер көтеріліп отыр. Әсіресе еліміз дамыған елу ел қатарына қосылуға ұмтылып отырғанда жапондық жетістіктерді пайдалану біз үшін бірден-бір тиімді мүмкіншілік болып табылады.

Қазіргі кезде қазақстандық кәсіпорын «Қазатомпром» жапондық кәсіпорындар «Марубени корпорейшн» мен «Сумитомо корпорейшн»мен бірігіп уранды өндіру жөніндегі жобаларды жүзеге асыруда. Ал «Тошибамен» бірігіп сирек

кездесетін металдарды өндіру жөніндегі жоба бойынша жұмыстар жүргізілуде.

Екі жақты қатынастардың жылдар бойы қалыптасқан салалық құрылымы мемлекеттердің экономикалық мақсаттастығынан құрылып отыр. Яғни ең бастысы бүгінгі таңда Қазақстанның бай табиғи ресурстарын Жапонияның алдыңғы қатарлы технологияларымен біріктіріп тиімді пайдалану.

Жапондық компаниялар көбінесе мұнай, уран және сирек кездесетін металл түрлерін өндіру салаларында қызмет етеді. Ал өндірістік салаға келетін болсақ "Тойота Мотор Корпорейшн" Қостанайда Toyota Fortuner маркалы көліктер жинауға кірісті. Яғни бүгінде Жапония Қазақстан экономикасын модернизациялауда айтарлықтай үлес қосып отыр.

Токио мен Астана арасында мүдделестік көп, әсіресе атомды бейбіт шараларда қолдану саласында. Қазақстан мен Жапония арасында атом энергиясын бейбіт шараларда қолдану жайлы келісімге қол қойылып іске асуда. Еске сала кетейік, Жапония әлемдегі атом энергетикасын өндіруші елдер арасындағы АҚШ пен Франциядан кейінгі үшінші орынға ие. Жапонияда ел энергетикасының 29 пайызы ядролық энергетиканың үлесіне тиеді. Алайда белгілі себептерге байланысты Токио энергетикалық реакторларға тұрақты отын жеткізіліп тұруына мүдделі, бұл мәселе біздің елге деген мүдделілікті айқындайды. Осы орайда уран көздеріне бай Қазақстан жапон энергетиктеріне үлкен көмек көрсете алады.

XX ғасырда Жапония атом шапқыншылығына ұшырағанына қарамастан, XXI ғасырда Фукусимада үлкен атом электростанциясында болған апатқа қарамастан халық арасында радиацияға деген үрей бәсеңсіп келеді.

Соңғы жылдары екі жақты қатынастардың жеделдетілуіне екіжақты ресми сапарлардың жиілеуі куә. Соның бірі әрі маңыздысы, 2013 жылғы Парламент сенатының төрағасы кезіндегі Қайрат Мамидің жұмыс сапары. Бірінші күні Парламент сенатының бұрынғы төрағасы кезіндегі Қайрат Мамидің Жапония парламентінің өкілдер палатасының спикері Бунмэй Ибукимен кездесіп, Жапонияның «Достық айырбас халықаралық форумының» жұмысына қатысты. Ибуки мырза Қазақстан

қысқа мерзімде экономикалық дамудың жоғары қарқынына қол жеткізіп, Орталық Азияда көшбасшылық орынға ие болғандығын атап өтті. Спикер мырза екіжақты қатынастарды кеңейтуге және парламент аралық қатынастарды үдетуді мақұлдайтындығын жеткізді [2].

Кенжи Хиратаның пікірінше, қазақ жапон қатынастары достық сипатқа ие және әртүрлі салаларды қамтиды. Осы жылдың ақпанында инвестицияны либерализация, қолдау мен қорғау жөніндегі жобаны талқылау аяқталды, қазір құжат ресми қол қоюға дайындалып жатыр.

Токио сапары барысында қазақстандық парламентарилер Жапон синтоистік шіркеулер ассоциациясының президенті Цунекиомен де кездесті, айта кетерлік жай ол 2012 жылы Астанада өткен IV әлемдік және дәстүрлі дін басшыларының съезіне қатысып Діни басшылар Кеңесінің мүшесі болып сайланған болатын.

Жапония табиғи байлықтардан құр алақан, бұл жағдай Күншығыс елінің дамуына ғана емес екі ел арасындағы қатынастардың сипатына да әсер етпей қоймайды. Біздің азиялық серіктесіміз шикізатқа мұқтаж, әрине, бұл олардың Қазақстанға көз тігіп отырғандарының бірден-бір себебі. Бір айтарлық жай Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2000 жылдары Токиоға ресми сапар барысында «табиғи байлықты технологияға айырбастау» деген принципті ұсынған болатын. Елбасының бұл ұсынысын достық ниеттегі Жапония құптаған еді.

Екіжақты қатынастарда инновациялық технологиялар, IT және коммуникация салаларында серіктестік жөнінде және ғарышты игеру, медицина мен биотехнология салалары да жиі талқыға түсіп отыр. Әрине, аталмыш салаларда серіктестікке қол жеткізу дегеніміз екі елдің де әлемдік аренада беделінің арта түсуіне алып келері сөзсіз.

Атап айтқанда, өткен жылы екіжақты қатынастарда көптеген жағымды оқиғалар орын алды. Олардың бірі Жапония мен Қазақстанның үкіметтік және жеке сектор өкілдерінің экономикалық байланыстың біріккен комиссиясының 4-отырысы шеңберінде бір күндік роуд-шоу өтті. Қазақстандық делегацияны Премьер-министрдің орынбасары, индустрия мен жаңа технологиялар министрі А. Исекешов басқарды. Жапон жағынан экономика, сауда

және өнеркәсіп министрлігінің халықаралық істер бойынша вице-министрі, сонымен қатар Біріккен екіжақты комиссияның жапон жағынан қосымша басшысы Н. Сасаки қатысты. Кездесуде Жапон – Қазақстан экономикалық қатынастарының басым жақтары мен даму жолдары талқыланды. Атап айтқанда, табиғи байлықтарды өндіруде бірлесіп жұмыс жасау мәселелері қарастырылды: уранды өндіріп өңдеу, сирек кездесетін металдарды, темір мен түрлі түсті металдарды өндірумен мұнайгаз кенорындарын ашу туралы айтылды. Сонымен қатар екіжақ инновациялық технологиялар мен өндіріс саласында да серіктестікке қол жеткізу туралы сөз қозғалды. Отырыстың бірі экология мен энергия саласындағы мәселелерге арналды.

Шара екіжақты құжатқа қол қоюмен аяқталды. Жамбыл облысының әкімшілігі мен жапондық концерн COKEY SYSTEMS CO. Ltd арасында бірін-бірі қолдау меморандумына қол қойылды. Еліміздің Оңтүстігінде солодка тамырын терең өңдеп, жоғары үстеме бағалы өнім өндіру жайлы келісімге қол қойылды. Аталмыш жоба солодканы елімізден тек шикізат ретінде ғана шығармай, дайын өнім ретінде сатуға келісілді.

Қазақстандық мұнай-газ саласында құбырлар шығарумен айналысатын өнеркәсіп KSP Steel, жапондық кәсіпкерлермен қарым-қатынас орнатуға келісті. Атап айтқанда, өз өнімдерін жаһандық нарықтарға шығару жөнінде келісім сөздер өткізді, ұлттық мұнайгаз саласында бірігіп қызмет істеуге және жапондық жақ болат өнімдерін экспортқа халықаралық нарыққа шығаруға қолдау көрсететін болып келісті, бұл, әрине, Қазақстанның экспорттық мүмкіндіктерін арттырады сөзсіз. Ең маңыздысы бұл шикізатты емес дайын өнімді экспортқа шығару болып табылады. Нақ осындай екіжақты келісім ЖШК «DALA MINING» мен ITOCHU Corporation арасында Көктенкөл вольфрам-молибден жобасын жүзеге асыру жөнінде жасалды. Жоба бойынша Қарағанды облысында орналасқан Көктенкөл вольфрам молибден кенорнында өндіру мен өңдеу туралы біріккен жоба жасап жүзеге асыру көзделіп отыр. Бұл шара экономиканың шикізат секторына байланысты болғанымен де нәтижесінде ол сапалы жаңа деңгейге көтерілді.

Ұлттық ядролық орталық Жапония атом энергиясы агенттігімен (JAEA) және Жапондық атом энергетикалық өнеркәсібімен (JAPC) түсіністікпен бірін-бірі қолдау меморандумына қол қойды. Бұл шара отандық атом энергетика саласындағы кадр дайындау, разработка ТЭО құру, атом электр станциясын салумен іске қосу сияқты мәселелерде көмек көрсетеді.

Kaznex Invest ұлттық агенттік екі құжатқа қол қойды: бірі молибден ұнтағымен жылына 120 тонналық плитаны өндіру туралы, екіншісі Sumitomo Corporationмен энергетикалық жобалар жасау жөнінде.

Жағымды жетістіктердің бір қуантарлығы екі жақты экономикалық қатынастар тек шикізат көзіне деген қызығушылықпен шектелмей қарқынды дамуға бет алғандығында. Соңғы кездері жиі болып отыратын кездесулер барысында жаңа технологиялар жайында және «жасыл экономиканы» қалыптастыру мен дамыту мәселелері де талқылануда. Әсіресе Астанада өткізу көзделіп отырған халықаралық көрме «EXPO-2017» «болашақ энергиясы» шарасына байланысты өзекті мәселеге айналды.

Соңғы кездері экологиялық мәселелердің жиі талқыланып жүргені мәлім. Қазақстанның қоршаған ортаны қорғау жөніндегі іс-әрекеттері жедел қолға алынып жүргенінің дәлелі және ең маңыздысы экономиканы да соған орай қызмет істеуге бейімдеу жобалануда. Әрине, бұл мәселе бойынша Жапонияның тәжірибесі мол және біздің ел үшін сол тәжірибенің пайдаға асары сөзсіз.

Астанада өткізілетін «ЭКСПО-2017» халықаралық көрмесінде, әрине, жаңа технологиялар көшбасшысы атағына ие Жапонияның көрсетері де жұртты таңғалдырады да сөзсіз.

Қазақстан мен Жапония арасындағы тауар айналымы 2008-2012 жылдар аралығында 7 млрд. АҚШ долларын құрады, импорт 3,4 млрд. АҚШ доллары, ал экспорт 3,5 млрд. АҚШ доллары болды. Жапонияның тікелей инвестициялар мөлшері өткен жылдары 4,4 млрд. АҚШ долларына жетті. Өлі жалпы құны шамамен 2,6 млрд. АҚШ долларын құрайтын жапондық 45 жоба талқылануда. Екі ел арасындағы қатынастар жылдары 70-тен астам біріккен кәсіпорындар ашылды [3].

Биылғы жылы да наурыз айында Қазақстан республикасының президенті Н.Ә. Назарбаев Жапония премьер-министрі Синдзо Абэмен кездесу өткізді. Кездесу барысында президент Қазақстанның серіктестікті дамытуға қызығушылық танытып отырғанын баса айтты. Жапонияға екі рет ресми сапармен келгенін айта отырып, Жапонияның Орталық Азия мемлекеттерімен қарым-қатынастарды нығайту туралы ойларын қолдайтындығын атап өтті. Жапония біздің Азиядағы досымыз және әлемдегі ірі экономикалардың бірі деп, соңғы кездегі екіжақты қатынастардың нығайып барлық салаларда белсенділік көрсетуі қуантады деп көрсетті. Қатынастардың басым бағыты бұл энергетика, әсіресе атом энергетикасы екендігін атады. Қазақстан уран өндіруші ірі елдердің бірі ретінде уранды Жапония атом станцияларына жеткізуші ретінде қызмет атқаруы әбден мүмкін, – деді елбасы [4].

Қазақстанның индустриалды-инновациялық бағдарламасы шеңберінде технологиялық және инновациялық екіжақты қатынастарды дамытуға шақырды. С.Абэ еліміздің барлық бастамаларын қолдайтындығын жеткізіп, 2008 жылғы кездесу экономикалық қатынастардың одан әрі дамып жаңа стратегиялық серіктестік сатысына көтерілгенін айта отырып, Жапония мен Орталық Азия елдері арасындағы қатынастарды дамытуға Қазақстан бар мүмкіндігін пайдаланатынын, сонымен қатар Қазақстанның Ауғанстандағы жағдайдың тұрақтануына үнемі елеулі көмек көрсететінін атап өтті.

Он екінші жылы Қазақстан мен Жапония бірлесіп әскери жабдықтар да өндіру жайлы келісті. Авиациялық құрал-жабдықтар мен байланыс жүйелері мен оптика элек-

тронды құрылғыларды Қазақстанда біріккен кәсіпорындарда өндіру көзделіп отыр. Күншығыс елінің Астанада әскери атташе офісі ашылуымен әскери салада екіжақты қатынастар жаңа қарқынға ие болатыны түсінікті [5].

Қорғаныс ведомстваның басшысы Әділбек Жаксыбеков пен оның жапондық әріптесі Хиронори Канадзава екеуі екіжақты қатынастардың басым жақтарына тоқталды. Атап айтқанда әскери құрал-жабдық шығару, бітімгершілік шараларында біріге қызмет атқару мен әскери білім беру салалары да сөз болды.

Екіжақты қатынастарда көптеген жағымды жақтар болғанымен де әттеген ай дегізетін мәселелерде бар. Жапондық кәсіпкерлер Қазақстанға инвестиция салуға және сауда жасауға қызығушылық танытқанымен шетелдік бизнестің инвестиция салуы бірнеше факторларға тәуелді екендігі аян, олардың ең бастысы елдегі инвестициялық ахуал. Атап көрсетсек инвестицияға байланысты салық салу мен заң жүйесінің айқындық, әділдік пен заң негізіне сәйкестігі кәсіпкерлерді көп ойландырады деп Жапонияның Қазақстандағы елшісі Масаёси Камохара мырза айтты. Екі еларасындағы экономикалық мүмкіндіктер толықтай пайдаланылып отырған жоқ, бұған елші мырзаның ойынша бүгінгі уақыт тапшы заманда Астана мен Токио арасында тіке әуе қатынасының жоқтығыда кері әсерін тигізеді, өйткені Токиодан Алматыға жету үшін Сеул арқылы ұшу кемінде 15 сағат уақытты талап етеді. «Бірақ бұл мәселе де жақында өз шешімін тауып қалар, Қазақстанның Жапониядағы елшісі Ақылбек Қамалдинов екеуіміз іс жүзінде мәселені шешу жолдарын іздестіріп отырмыз» – деп үмітін білдірді [6].

Әдебиеттер

1 Официальный сайт посольства Японии в Казахстане//<http://www.kz.emb-japan.go.jp/relations/index.html>

2 Отношения между Казахстаном и Японией выходят на новый уровень, 20 апреля 2013 //<http://www.zakon.kz/4552854-otnosheniya-mezhdu-kazakhstanom-i.html>

3 Каштелюк Арий. О развитии казахстанско-японских отношений говорили председатель Мажилиса и посол Японии в РК, 26 марта 2014 //<http://www.liter.kz/news/view/45382>

4 Казахстанско-японские международные отношения, 7 сентября, 2013//<http://www.alinur.kz/novosti/kazhastansko-yaponskie-mezhdunarodny-e-otnosheniya.html>

5 Казахстан и Япония будут производить военное оборудование, 11.07.2012//http://total.kz/politics/2012/07/11/kazahstan_i_yaponiya_budut_proiz.

6 Наталья Абсалямова. Масаёси Камохара: у наших стран много общего// № 17 (17856) от 31.01.2014//http://www.express-k.kz/show_article.php?art_id=92019

References

- 1 Oficialnii sait posolstva Yaponii v Kazakhstane//<http://www.kz.emb-japan.go.jp/relations/index.html>
- 2 Otnoshenia mejdu Kazahstanom I Yaponiei vihidiat na nivii uroven, 20 apreliia 2013 //<http://www.zakon.kz/4552854-otnosheniya-mezhdu-kazahstanom-i.html>
- 3 Kashteluk Arii. O razvitii kazahstansko-yaponskih otnoshenii govorili predsedatel Majilisa y posol Yaponii v RK, 26 marta 2014 //<http://www.liter.kz/news/view/45382>
- 4 Kazahstansko-Yaponskie mejdunarodnii otnoshenia, 7 sentibria, 2013//<http://www.alinur.kz/novosti/kazahstansko-yaponskie-mezhdunarodny-e-otnosheniya.html>
- 5 Kazahstan I Yaponia budut proizvodit voennoe oborudovanie, 11.07.2012//http://total.kz/politics/2012/07/11/kazahstan_i_yaponiya_budut_proiz.
- 6 Natalia Absaliamova. Masaiesi Kamohara: u nashih stran mnogo obshego // № 17 (17856) ot 31.01.2014//http://www.express-k.kz/show_article.php?art_id=92019

UDC – 327,5

R.S. Kanaliyeva*, M. Bolathan

Al-Farabi Kazakh National University,
International Relations Department, Kazakhstan, Almaty,
*e-mail: rumisikan-1@mail.ru

Competition issues in the implementation of global brands and the system of industrial espionage

Industrial espionage and competition issues in the modern world are becoming more ambitious shapes, thereby affecting all spheres of human activity. Create all things, ideas and services subject to fierce competition, as far as the relationship of competition and economic policies can affect international relations. Competition – inherent in commodity production struggle between entrepreneurs in the market for more favorable conditions of production and marketing of products for getting the highest profit. Research competitiveness of goods and services – one of the main links of research in the market economy, which allows to identify the strengths and weaknesses of the products and services offered. In this regard, relevant today is the creation of a coherent system of economic intelligence on the markets, competitors, partners, contractors, new technologies, legislation, etc., and in addition – the knowledge used in the business of ways to search, access, use of information and also used type of deception and fraud. The fierce competition for markets and products, the scope of application of capital and the pursuit of maximum profits forced executives of major corporations to closely monitor the activities of their competitors. It may be used as economic intelligence and industrial espionage.

Key words: industrial espionage, international relations, new technologies, markets, competition.

P.C. Каналиева, М. Болатхан

Индустриялық тыңшылық жүйесінде және ғаламдық брендтерді жүзеге асырудағы бәсеке мәселелері

Қазіргі әлемде индустриялы тыңшылық және бәсекелестік мәселелері барған сайын амбициозды келбетке ие болып, адам өмірінің барлық салаларына әсері өсіп келеді. Жаңа тауар, идея және қызмет көрсетуді ойлап табу қатал бәсекеге алып келеді, себебі экономикалық саясат халықаралық қатынастарға өз ықпалын жасайды. Бәсекелестік – бұл тауарлық өндірістің ажырамас бөлігі, көп табыс табу мақсатында, қолайлы өндіріс жағдайын құруда нарықта кәсіпкерлер арасында талас. Тауар мен қызметтің бәсекеге қабілеттілігін зерттеу – тауар мен ұсынылған қызметтің оң және теріс жақтарын анықтауда нарықтық экономикада зерттеудің маңызды бір бөлігі. Сондықтан, бүгінгі күні нарықта, бәсекеде, әріптестерде, жалдаушыларда, жаңа технологияларда, заңдылықтарда және т.б. жалпылама экономикалық барлау жүйесін құруда өзекті болып отыр. Ал қосымша ретінде – бұл білім бизнесте іздеу құралында, ақпаратты қолдануда, сондай-ақ, әртүрлі алдау және алаяқтықта қолданады. Нарықта тауар өткізу, максималды түрде табыс табу жолындағы қатал бәсеке ірі корпорация басшылары бәсекелес компанияларды бақылап отыру қажет. Сонымен қатар, бәсекелестік экономикалық барлау мен өндірістік тыңшылықта қолдануы мүмкін.

Түйін сөздер: индустриялық тыңшылық, халықаралық қатынастар, жаңа технологиялар, нарық, бәсеке.

P.C. Каналиева, М. Болатхан

Вопросы конкуренции в реализации глобальных брендов и системы промышленного шпионажа

Промышленный шпионаж и вопросы конкуренция в современном мире приобретают все более амбициозные формы, тем самым влияя на все сферы человеческой деятельности. Создание предметов торговли, идеи и услуг все это подлежит жесткой конкуренции. Эти отношения конкуренции и экономической политики могут повлиять на международные отношения. Конкуренция – это неотъемлемая часть товарного производства борьбы между предпринимателями на рынке для более благоприятных условий производства и сбыта продукции и получения наибольшей прибыли. Исследование конкурентоспособности товаров и услуг – одна из основных

звеньев исследований в рыночной экономике, что позволяет выявить сильные и слабые стороны продукции и предлагаемых услуг. В связи с этим актуальным сегодня является создание целостной системы экономической разведки на рынках, конкурентов, партнеров, подрядчиков, новых технологий, законодательства и т.д., а в дополнение – знание используется в бизнесе для поиска, доступа, использования информации, а также различного типа обмана и мошенничества. Жесткая конкуренция за рынках сбыта продуктов, сфера приложения капитала и стремление к максимальной прибыли вынуждают руководителей крупных корпораций внимательнее следить за деятельностью своих конкурентов. Так же конкуренция может быть использован в качестве экономической разведки и промышленного шпионажа.

Ключевые слова: промышленный шпионаж, международные отношения, новые технологии, рынки, конкуренция.

International competition has become one of the most important factors to convert many types of business entities. Today, globalization is directly addresses the issue of branding of products and businesses. Growth in revenues and an increase in life expectancy lead to a change in the structure of their consumption. They are starting to travel more and for pleasure and for business, because the competition is getting tougher all price sectors of the market: an expensive, high cost and cheaper. In such circumstances, it is important that producers themselves at the same time the image of a global and a caring company and be at the expense of the name, if necessary, people all over the world remember the first.

It is believed that China is obliged by its economic breakthrough, especially as industrial espionage [1]. At times, new models of consumer goods in China appear even before their official appearance in retail sales in the country of the developer. "The Chinese collect any information needs in the field that has the demand, and then sorted and bit by bit taken their findings to produce the desired result," – shares his impressions of the security manager of one of the European companies operating in China.

Chinese entrepreneurs as accurately replicate well-known global brands that even the pickiest buyers could hardly be much different from a copy of a fake. Modifications of brand names (eg, Sonny, Panasounik, Nixe, Adidos) Chinese have moved to a full copy of all the technical characteristics of the new models, not yet released into general availability [1].

Despite all the security measures global companies, Chinese craftsmen unfurled a giant -scale production and sales of new models, which are in fact illegal copies of Western brands. Since the iPhone 4 has been successfully released as Apple, and factories of China. However, a comprehensive sales network in China is already on the iPhone 5,

which is Apple's only exists as a working sample of a few copies. The gadget is called hiPhone 5 and presented as a new product from Apple. It, for example, can be purchased from the online store on Taobao relatively low price – from 200 to 800 Yuan (United State \$ 30-125).

Still, that means competition is inherent in commodity production struggle between entrepreneurs in the market for more favorable conditions of production and marketing of products for getting the highest profit [2].

Research competitiveness of goods and services – one of the main links of research in the market economy, which allows identifying the strengths and weaknesses of the products and services offered. 2005 began with the conclusion of one of the largest M & A transactions in recent history. Corporation Procter & Gamble announced the takeover of Gillette – the world famous manufacturer of shaving accessories, batteries, Duracell, Braun appliances and toothbrushes Oral-B. In accordance with the terms of the deal for Gillette shares will be paid 18% more than their real market price – \$ 57 billion.

With this acquisition, Procter & Gamble has managed to become the world's largest manufacturer of consumer goods, and finally beat his longtime rival and almost enemy – the Anglo – Dutch company Unilever. Corporate wars that are both global giants for decades have long been the talk of the town. In the long history of their competition was even such an interesting page as industrial espionage, had started three employees at Procter & Gamble Unilever companies under the guise of conducting market research.

The main objects are the focus of industrial espionage, patents, designs, trade secrets, technology and cost structure. Economic espionage than trade secrets covered, and macroeconomic indicators and includes exploration of natural resources, the identification of industrial supplies, in connection with the development of marketing increasingly

valuable collection of information about the tastes and incomes of different social groups in society.

One of the most recent scandals occurred with the new electric car Renault. French secret intelligence report accusing China run by active industrial espionage, appeared after three employees of French automaker Renault were charged with transferring classified information to Chinese competitors and fired [3].

A variety of methods and techniques of Chinese copying does not cease to admire. An example of this is the story of how the Chinese real estate market is filled with masterpiece of world architecture. After a visit to Shanghai, the delegation of the Austrian province of Hallstatt, a partnership with the Austrian city, Chinese developers have decided to build in Guangdong copy of the Austrian countryside, which, thanks to its architecture, is a real tourist attraction and is included in the monuments of cultural heritage. After expressing during the visit of Chinese welcoming his friendly attitude and willingness to cooperate, the Austrian authorities have not yet decided to give a legal assessment of such intentions. Industrial espionage involves not only the theft of other people's secrets, but creating a system to protect its own – in fact, business counterintelligence. After all, now the Chinese and the development of interest to foreign spies [4].

Thus, there was an interesting fact, where an 8-year imprisonment and a heavy fine Beijing court for spying was sentenced American geologist Xue Feng of Chinese origin, who was sentenced to eight years in prison and a large fine for espionage. Arrested him in November 2007 on charges of collecting secret information and transfer of foreign organizations. The idea was that Xue Feng sold the information from the database of China's oil industry that the Chinese police qualify as state secrets. According to the investigation, in his possession were coordinate data and resources of more than 30,000 oil and gas wells, owned Chinese company PetroChina Ltd.

With the development of industrial espionage industrial monopolies carefully guarded the contents of patents, the results of scientific and technical studies, projects and designs all of its products. The organizational structure consists of the so-called Trans Nation Corporation technical centers, whose main task is to develop new products, improve the quality of existing products, develop new technologies, etc. In order to increase profits Trans Nation Corporations seeking to establish the

true value of their own products. This involves a detailed analysis of competitors' products in order to establish the comparative quality of their products [5].

As is well known, large-scale patent war between the above companies who accuse each other of copying technologies and designs, which are built on the basis of mobile devices, erupted in the spring of 2011. Both parties have filed against each other in various states of many lawsuits. During the trial, both sides added to their claims of a new competitive products.

The United State company claims to its competitor emerged after it in 2010 on the market produced communicator Galaxy S. The moment Apple executives turned to his South Korean counterparts to complain that their device strongly resembles the device iPhone [6].

The company Samsung has not changed the design of their own creation, and the next year the market has released a tablet computer Galaxy Tab. After those Jobs was filed with the requirement to prohibit the implementation of competitor vehicles in the United State market. California court took the American side of the company and ordered the South Korean manufacturer to pay compensation billionth. Industrial espionage is illegal, and not only related to the risk of criminal prosecution as including senior executives of the company, and reputational risks. No "spy" information may not be so valuable to the benefits of using it blocked the loss of reputation loss and impairment of trademarks, brands of the company [7].

The task of the unit or department "competitive intelligence" is just part of getting legal, ethically acceptable means of open and accessible sources, through market research, market intelligence, technologies and competitors. Including the information that other market players would like to hide. By the way this desire is also often illegal and unjustified nature.

A lot of fuss about the case at the airport in Chicago, where he was detained a Chinese programmer with luggage confidential documents Motorola, designed for the transfer of Huawei. According to court documents, customs officers also found a woman's military records and directory of European companies producing defense products. Motorola claims that spending on research and development of information that was available to programmers calls more than 600 million dollars.

Along with well – known methods of modern industrial espionage uses the latest achievements of science and technology. Very often were used various microscopic devices based on various electronic circuits.

Special technology allows you to capture any information indulge verbally, via telephone, fax, computer. Window glass can serve as microphones: they wobble special devices to reconstruct the conversation. The use of electronic technology provides special services of monopolies, as well as state security services, the ability to obtain the necessary information on the status of the competition, their negotiations, etc. [8].

Last year, Google became the object of a complex hacker attack in China: an attacker to certain codes of search engine Google, a major component of the company's intellectual property. Google later notified more than a dozen other companies, they are also victims of the attack. In addition, third-party researchers came to the conclusion that the attack is over 100 companies, including a large investment bank, a manufacturer of high-tech equipment, software makers and defense contractors. Among those who paid attention to the Chinese, – Symantec, Adobe Systems and Northrop Grumman. In all cases, the aim has been attacks intellectual property, including software code design microprocessors [9].

China is a serious concern for those who are planning to produce equipment. European manufacturers believe that the new technology from China to save hard.

With the development of computer technology and the creation of various kinds as a global computer network (global) and the various local networks, such as bank, there is a problem of protection of information sources in these networks. Any unauthorized intrusion, for instance in banking network may lead to loss of important information in the loss of its privacy and as a consequence – the use of this information in any gain. The development of computers and computer networks with the development of software piracy and theft has forced many governments to apply different measures, for example, in the United States organized a special group responsible for the safety and security of computer networks and computer databases, as anyone with a computer, network access, and a certain intelligence can get access to such computer data banks that contain strictly confidential and

sensitive information that is not designed for the average user. As an example, a case which occurred in the United States, where one user can connect to a network of computers of the Ministry of Defense, as a result of his malice was completely destroyed important information is one of the Pentagon's computers [10].

The term "industrial espionage" will mean illegal (secret or force) the removal of information that guides the competing companies would like to hide from strangers. It can be: theft or illegal copying of documents: drawings, plans, calculations, scripts, lists, databases, etc., installation of eavesdropping or scanning equipment, bribery or blackmail competitors' employees to gain access to sensitive information, breach of trust and carelessness of the company's employees in order to obtain sensitive information from them, abuse of carelessness or negligence of employees of a competing company to gain access to sensitive information:

- "competitive intelligence" we mean obtaining legal: analytical and / or research methods from open sources of information about the market, competition, technology and development, which is essential to the company to make the right strategic decisions;

- "bench- marketing" we mean learning experience, strategies, solutions, best business practices of companies in the industry to take advantage of this experience, in adapted form, to improve the quality of our work;

- "ethics of civilized business" we understand this way of doing business, the practice of economic activity according to which not only violated the laws of countries of stay, Codes and voluntary standards adopted by the participants of the market, but have not been contacted and followed the rules and regulations of conduct companies to meet the legitimate interests of the companies and other market participants (competitors, suppliers, resellers, service companies) of consumers and the public [11].

Many of the actions that qualify as "industrial espionage" are criminal offenses. In addition to the criminal prosecution of individual employees found guilty of industrial espionage, a company involved in this, expect (in the West) multiple punishments, from a very imposing fines in favor of the injured party, and the state (as it is believed that these actions are detrimental to all society), and ending the ban on output similar to the one that she had been "attacked

by spyware" and the forced disclosure of classified information and its own development.

All actions are classified as "industrial espionage" unequivocally condemns the ethical point of view. Including – and the professionals working in the

departments of "competitive intelligence", many of which have come in these departments work of special services like the Central Intelligence Agency (CIA), Federal Bureau of Investigation (FBI), The Department of Internal Affairs (DIA) [12].

References

- 1 Hasanov R.M. Industrial espionage in the service of the monopolies. – M.: International Relations, 2006. – P.190, P.78-99.
- 2 Seidel. X., Temmen R. Fundamentals of the economy. //M: Business LTD. 2009. – P.400, P.217.
- 3 Makonnell. K. Bru. C. Economics : Principles, Problems and Policies. //M. Republic. 2002. Volume 1. – P.794, P. 381-383.
- 4 Porter. M. International competition. M.: 2004, – p. 581, P.15.
- 5 Robinson. J. The economic theory of imperfect competition. – M., 2008. – P.352, P.93-105.
- 6 Ruzavin. G.I. Foundations of a market economy. – M.: UNITY, 2006. – P. 423, P.103-171.
- 7 Tolkachov C. Imperfect competition // Economic Journal. 2003. N.5. – P.220, P.134.
- 8 Materials: http://sapienti.kiev.ua/categories/history/_adidas_puma/ Sapienti, port information Adidas vs. Puma (10.09.2012)
- 9 Berezin I. President of the Guild of Marketers, //Summary of Remarks at the 1st All-Russian Conference on benchmarking, Russian Organization for Quality (EQA) and the club's " Business Excellence " 24-25 June 2005, the city of Cheboksary // The magazine "Practical Marketing » № 7, 2005) – P.107, P.57-60
- 10 Bredy A. Industrial espionage // Commercial and industrial rolls. – M., 2004. – № 5. – P. 222, P.95-113.
- 11 Skrypnyk F. Economic espionage and intelligence // Chief Financial Officer. – C. – 2003. – № 4. – P.12-15.
- 12 Materials: <http://www.it2b.ru/> Technology for Business Intelligence (14.12.2013 г.)

УДК 330.322:004

Ж.К. Досматова, А.М. Мырзахметова*

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: myrzakhmetova@mail.ru

Привлечение инвестиций в цифровые технологии

Данная статья посвящена инвестициям в цифровых технологиях. Экономика охватывает виртуальный мир, и сегодня 14% глобальной коммерции приходится на онлайн. Бизнес уже стал цифровым, а технологии – основой создания потребительской ценности и дохода. А успешность в цифровом мире определяется преимущественно эффективностью информационных технологий и приоритетами этого направления. Особое внимание в статье уделено тому, что успешные в цифровом мире страны ставят перед собой цель – совершенствовать способы коммуникаций и технологий, вкладывая в эту отрасль все больше инвестиций. Республика Казахстан, как и другие государства, уделяет особое внимание привлечению инвестиций в цифровые технологии, разрабатывая долгосрочные стратегии, создавая ведомства, призванные развивать отечественную отрасль информационных технологий. Данная статья рассматривает, как развиваются проекты по привлечению инвестиций в технологичные отрасли экономики Казахстана: развитие телевидения нового поколения, развитие рынка телекоммуникаций и мобильной связи, развитие цифрового маркетинга. Приток прямых иностранных инвестиций очень полезен как для качественного преобразования экономики и подъема технологического потенциала, так и для стабилизации валютного курса. Развитие этих технологичных отраслей осуществляется за счет реализации Программы по развитию информационных и коммуникационных технологий в Республике Казахстан на 2010 – 2014 годы. В статье также говорится, что на данный момент в мире проводятся всевозможные конференции и форумы, посвященные информационным технологиям. И приводится пример форума проходившего в Турции – WebitCongress 2013.

Ключевые слова: прямые иностранные инвестиции, цифровые технологии, информационные технологии, Республика Казахстан, экономика.

Ж. Досматова, А.М. Мырзахметова

Сандық технологияларға инвестицияларды тарту

Бұл мақала сандық технологиядағы инвестицияларға арналған. Себебі қазіргі уақытта экономика екпіндеп мүмкіндікті әлемді қамтуда және ғаламдық сауданың 14%-ы желі арқылы жүргізілуде. Бизнес сандық түрде жүргізіледі, ал технология тұтынушы құндылығы мен табыстың негізін туғызды. Сандық әлемде жетістік, әсіресе ақпараттық технологияның тиімділігі мен осы саланың басымдылығымен анықталады. Сандық әлемдегі табысты мемлекеттер технологиялар мен байланыс тәсілдерін жанартуды алдына мақсат етіп қояды, ол үшін инвестиция бөлуді одан әрі көбейтіп жатқаны мақаладағы басты назар болып табылады. Ұзақ мерзімді стратегияны дамыту, отандық ақпараттық технологияны жетілдіретін мекемелер құру арқылы, Қазақстан Республикасы да басқа мемлекеттер сияқты сандық технологияларға инвестицияларды тартуға ерекше көңіл бөлуде. Қазақстан экономикасының технологиялық салаларына инвестицияны тартуға арналған жобалар: теледидардың жаңа буынының дамуы, телебайланыс пен ұялы байланыс нарығының дамуы, сандық маркетингтің дамуы жайлы айтылады. Тікелей шетелдік инвестициялар ағыны экономика өзгерісіне де, технологиялық дамуға да, валюта тұрақтылығына да пайдалы. Бұл технологиялық салалардың дамуы Қазақстан Республикасының 2010-2014 жылдарға арналған ақпараттық және байланыс технологияның дамуы бағдарламасы арқылы іске асырылуда. Мақалада қазіргі дүние жүзінде ақпараттық технологияларға арналған әртүрлі конференциялар өтіліп жатқаны айтылады. Оған мысал Түркияда өткен – Webit Congress 2013 форумы.

Түйін сөздер: тікелей шетел инвестициялары, сандық технологиялар, ақпараттық технологиялар, Қазақстан Республикасы, экономика.

Zh. Dosmatova, A.M. Myrzakhmetova
Attracting investments to digital technologies

This article devoted to the investments to digital technologies. Because the economy is rapidly covers into the virtual world, and today 14% of global commerce accounted on online . Business has become digital, and technology – the basis for creating customer value and income. A success in the digital world is mainly determined by the efficiency of information technology and the priorities of the unit . Particular attention is paid to that successful in the digital world countries set a goal – to improve the means of communication and technology, investing in this sector, more investment. At the same time, and the Republic of Kazakhstan as well as all other countries, focuses on attracting investment to digital technology, developing long-term strategies, creating departments, aimed at developing the domestic information technology industry . This article describes how to develop projects for investment in technological industries in Kazakhstan: development of a new generation of television, the development of the telecommunications market and mobile communications, the development of digital marketing. Inflows of foreign direct investment is very useful for the qualitative transformation of the economy and the rise of technological capacity, and to stabilize the exchange rate. The development of these tech industries at the expense of the Program on development of information and communication technologies in the Republic of Kazakhstan for 2010 – 2014 years. The article also says that at the moment the world held various conferences and forums dedicated to information technology. And an example of the forum took place in Turkey – Webit Congress 2013.

Key words: foreign direct investment, digital technologies, information technologies, Republic of Kazakhstan, economy.

Информационные технологии постоянно развиваются, двигаясь в ногу с развитием бизнес-процессов. Успешные организации и компании видят, что непрерывные, возрастающие инвестиции в реорганизацию процессов гораздо эффективнее разовых мер по решению давно назревших проблем.

Компании, вкладывающие средства в информационные технологии, видят, что страны, в которых технологичные отрасли активно развиваются при поддержке правительства, быстрее достигают экономического роста.

Экономические преобразования, охватившие страны Западной Европы в последние десятилетия, служат наглядным подтверждением этого. Вкладывая средства в создание современной IT-инфраструктуры, государства Западной Европы добились повышения производительности труда своих граждан, получили доступ к новым рынкам и вступили в фазу долгосрочного экономического развития. Статистика показывает, что наибольшее распространение современные технологии получили в странах с самым высоким соотношением ВВП к числу работающего населения. Об этом свидетельствует повсеместное использование персональных компьютеров, Интернета, широкополосного доступа и мобильных телефонов.

Многие считают, что повышение производительности труда в США и некоторых странах Европы, Африки и Ближнего Востока во второй половине 90-х годов напрямую связано с распространением информационных и телекомму-

никационных технологий, прочно вошедших в жизнь разных компаний и общества. В настоящее время цифровые и полупроводниковые технологии открывают новые возможности в области ведения бизнеса [1].

Интернет и цифровые технологии давно стали одной из важных и необходимых составляющих жизни современного общества. Республика Казахстан не является исключением. Цифровая экономика создает новые продукты, формирует новые потребности. Скорость и объем получения информации увеличиваются с каждым днем. Все эти процессы открывают значительные возможности для создания и развития бизнеса, основанного на новых технологических решениях или бизнес-моделях.

Правительство Казахстана во главе с президентом Нурсултаном Назарбаевым уделяет большое внимание данному вопросу. По словам президента, «без широкого использования информационных технологий мы не сделаем нашу экономику конкурентоспособной».

В последние годы казахстанская сфера IT развивается весьма активно. Во многом это происходит благодаря поддержке государства: разрабатываются долгосрочные стратегии, создаются ведомства, призванные развивать отечественную отрасль IT, проводятся форумы, конференции, съезды.

В 2010 году правительство одобрило план по внедрению телевидения нового поколения, разработанный Министерством связи и информации. Согласно этому документу к 2015 году

Казахстан должен полностью перейти с аналогового на цифровое вещание. Правительством также разработан 5-летний план, в соответствии с которым к 2014 году практически все государственные услуги будут доступны в электронном формате.

Об особенной привлекательности и перспективах развития цифровых технологий свидетельствует тот факт, что, по сравнению с другими отраслями промышленности, телекоммуникационная отрасль не испытала большого спада, о чем свидетельствуют статистические данные – сектор ежегодно демонстрирует увеличение в среднем на 8–9%. При этом в дальнейшем ожидается прирост в 11–12%.

Продолжает развиваться рынок мобильной связи. По данным исследования журнала *Computer Club Magazine*, в 2010 году на сотовую связь по-прежнему приходится основная часть доходов всей телекоммуникационной отрасли Казахстана – мобильные операторы формируют более 50% прибыли. Постоянно растет количество пользователей Интернет. Ожидается, что к 2015 году прирост составит 55%. Этому способствует снижение тарифов, а также развитие широкополосного Интернета [2].

Цифровой маркетинг – явление для Казахстана новое, однако, его развитие идет быстрыми темпами. Поскольку это недорогой, но эффективный способ продвижения и продажи продуктов. В цифровом маркетинге в последнее время широко задействованы социальные сети. На сегодняшний день в Казахстане зарегистрировано более четырех миллионов пользователей социальных сетей, ожидается, что в следующем году их число удвоится.

Политика по развитию информационных и коммуникационных технологий направлена на создание условий и механизмов для перехода Республики Казахстан к информационному обществу и инновационной экономике; формирование конкурентоспособного экспортноориентированного национального сектора инфокоммуникационных технологий. Достижение поставленных задач осуществляется за счет реализации Программы по развитию информационных и коммуникационных технологий в Республике Казахстан на 2010 – 2014 годы.

В рамках вышеуказанной программы предусмотрены такие крупные проекты, как развитие цифрового телерадиовещания, который обеспе-

чит снижение информационного неравенства городского и сельского населения и предоставит качественно новые возможности развития информационного пространства Республики Казахстан; создание инфокоммуникационной инфраструктуры для обмена информацией в рамках Таможенного союза [3]. Поэтапная реализация программы позволит охватить эфирным цифровым телевидением 95% территории Казахстана.

Прямые иностранные инвестиции (ПИИ) являются важным механизмом наращивания технологического потенциала и расширения участия казахстанских предприятий в глобальных производственных сетях, через которые распространяются научно-технические знания. Приток иностранных инвестиций, в том числе из стран СНГ, зависит от общих условий, включая состояние бизнес-среды и динамику развития интеграционных процессов. Вместе с тем потребуются дополнительные меры по привлечению наукоемких инвестиций, что обеспечит максимальное использование выгод от ПИИ.

Безусловно, наличие прямых иностранных инвестиций еще не является гарантией успешного развития технологий. Политика открытости ПИИ должна подкрепляться реализацией активной политики привлечения технологий, направленных, в первую очередь, на развитие отраслей химической промышленности, машиностроения, микроэлектроники, банковской сферы, науки и исследований. Отечественные предприятия должны иметь возможность интеграции в систему экономических связей международных корпораций, мировые производственные цепочки и кластеры, что позволит расширить доступ к знаниям, технологиям, ресурсам и рынкам.

В целях привлечения инвестиций и развития технологий в Республике Казахстан приняты следующие меры: принята Программа по развитию инноваций и содействию технологической модернизации в РК на 2010-2014 гг., межотраслевой план научно-технологического развития РК до 2020 г., ведется работа по выдаче инновационных грантов, развиваются технопарки, запущен Национальный инновационный интернет-портал *INNOVUS.KZ*, который должен стать коммуникационной и диалоговой площадкой для всех участников национальной инновационной системы, проведен IV Инновационный конгресс, в рамках которого работала выставка

инновационных проектов, где были представлены 20 инновационных разработок [4].

«Казахстанский путь – это широкая магистраль индустриально-инновационного развития», отмечает президент нашей страны Н.А. Назарбаев. И еще: «Мир стоит на пороге пятой технологической революции. И чтобы не отстать, республике нужны инвестиции разума, научные знания и новейшие технологии. Нужно искать инноваторов, воспитывать их. Этой дорогой много лет назад прошли многие страны – Япония, Южная Корея, Малайзия, Индия, Бразилия и другие. И мы должны встать вровень с ними».

Особо отмечается, что значительный прирост инвестиций за последние годы произошел в области связи и информационных технологий, а также в жилищном строительстве. Однако кадровая необеспеченность тормозит развитие сферы информационно-коммуникационных технологий.

А теперь рассмотрим динамику привлечения ПИИ в сферу связи, информационные технологии и другие информационные услуги (таблица 1).

Как видно из таблицы, инвестиции в IT и другие информационные услуги растут. Если в 2012 году прямые инвестиции составили 32 млн. доллар США, то в 1 полугодии 2013 года выросли на 148,9 млн. доллар США.

С распространением электронных коммерческих сделок и компьютеризации всех типов правительственных процессов данная отрасль развивается все динамичней. И это несет в себе не только преимущества, но и угрозы.

Одной из важных проблем является риск взлома сетей, нарушение конфиденциальности, что требует повышенного внимания к вопросам безопасности. Широкое распространение электронного документооборота, почти повсемест-

ная доступность Интернета породили большое количество инцидентов, связанных с утечкой информации и незаконным доступом в Сети. Этот вопрос комплексный, и одними инвестициями в IT-инфраструктуру его не решить, что стало очевидным для многих руководителей. В следующем году большинство предприятий уделят особое внимание разработке и внедрению безопасных и контролируемых процедур для доступа к информации, обучению сотрудников правилам безопасной работы в Сети и усилению ответственности за их нарушение, затратам на повышение квалификации сотрудников IT-департаментов и ряду других аспектов, направленных на усиление защиты важной информации [6].

Страны активно обсуждают проблемы развития технологичных отраслей, 6-7 ноября 2013 года в Haliç Congress Center (Стамбул, Турция) проходил крупнейший форум, посвященный высоким технологиям и цифровому бизнесу – Webit Congress 2013. Организаторами мероприятия стали E-academy и Webit Ambassadors.

В качестве платиновых спонсоров Webit Congress традиционно выступили компании PayPal и Яндекс. В этом году участие в мероприятии приняли около 8000 делегатов из более чем 100 стран мира.

В Webit Congress также принимают участие крупнейшие мировые интернет-корпорации. Интернет позволяет делать ставку на локальный бизнес, используя локальный контент. Это позволит развивать бизнес в онлайн режиме по всему миру. Компании, которые не могли конкурировать с более крупными представителями своей отрасли, могут развиваться автономно, ориентируясь на свою локальную аудиторию. Сегодня весь телекоммуникационный трафик перемещается в интернет и социальные медиа, таким образом, для каждого бизнеса важно на-

Таблица 1 – Валовой приток прямых инвестиций в Казахстан от иностранных прямых инвесторов по видам экономической деятельности резидентов, млн.долл. США [5]

Наименование отрасли	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.	1 полугодие 2013 г.
Связь	182,2	344,6	186,1	2 045,1	26,5
IT и другие информационные услуги	10,2	11,7	40,5	32,0	180,9

лаживая связи онлайн – это позволит существенно сэкономить средства на телекоммуникациях и сделать рекламные вложения более эффективными. Например, 50% новых рабочих мест во Франции было создано в прошлом году только за счет развития цифрового бизнеса.

Кроме того, такой подход позволит поддерживать и развивать локальный бизнес, который сегодня нуждается в поддержке. Это возродит экономику. В качестве примера отраслей, которых ждет перерождение благодаря цифровым тех-

нологиям, отметим: образование, телекоммуникации, создание принципиально новых средств общения, сфера предоставления услуг – все это реально меняется и будет продолжать меняться с развитием технологий [7].

Таким образом, информационные технологии все-таки дают гораздо больше преимуществ, чем рисков компаниям и обществу, создают возможности для роста, улучшения благосостояния, увеличения понимания внутри общества и увеличения уровня демократии.

Литература

- 1 Инвестиции в информационные и телекоммуникационные технологии // <http://n-t.ru/sp/intel/04/06173.htm>
- 2 Государственная программа форсированного индустриально-инновационного развития на 2010–2014 гг. // <http://www.mint.gov.kz/?id=42>
- 3 Программа по развитию информационных и коммуникационных технологий в Республике Казахстан на 2010 – 2014 гг. // <http://www.detrax.kz/documents/programma-po-razvitiyu-iks-v-rk-na-2010-2014-gg/>
- 4 Программа по развитию инноваций и содействию технологической модернизации в РК на 2010-2014 гг. // http://invest.nauka.kz/law/progr_po%20razvitiu_innovaciy.php
- 5 Валовый приток прямых инвестиций в Казахстан от иностранных прямых инвесторов по видам экономической деятельности резидентов // <http://www.nationalbank.kz/index.cfm?docid=680>
- 6 Жембровский Е. «IT-Индустрия». // Журнал «РБК». – 2013- Т.1. – №53. – С.18-19.
- 7 Матвеева А. Webit 2013: Основные тренды и направления развития цифровых технологий. // http://www.searchengines.ru/articles/webit_2013_osno.html#ixzz2kdWm6rhv

References

- 1 Investitsii v informatsionnie i telekommunikatsionnie tekhnologii // <http://n-t.ru/sp/intel/04/06173.htm>
- 2 Gosudarstvennaya programma forsirovannogo industrialno-innovatsionnogo razvitiya na 2010-2014 gg. // <http://www.mint.gov.kz/?id=42>
- 3 Programma po razvitiyu informatsionnikh i kommunikatsionnikh tekhnologiy v Respublike Kazakhstan na 2010-2014 gg. // <http://www.detrax.kz/documents/programma-po-razvitiyu-iks-v-rk-na-2010-2014-gg/>
- 4 Programma po razvitiyu innovatsiy i sodeistviyu tekhnologochekei modernizatsii v RK na 2010-2014 gg. // http://invest.nauka.kz/law/progr_po%20razvitiu_innovaciy.php
- 5 Valovyy pritok pryamikh inostrannikh investitsiy v Kazakhstan ot inostrannikh pryamikh investorov po vidam ekonomicheskoi deyatelnosti rezidentov // <http://www.nationalbank.kz/index.cfm?docid=680>
- 6 Zhembrovskiy E. «IT-Indusrtiya». // Zhurnal «RBK». – 2013- Т.1.-№53-С.18-19
- 7 Matveeva A. Webit 2013: Osnovnye trendy i napravleniya razvitiya tsifrovikh tekhnologiy // http://www.searchengines.ru/articles/webit_2013_osno.html#ixzz2kd Wm6rhv

ӘОЖ 339 (574)

А.О. Ондаш

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: ainukon84@mail.ru

«Табиғи ресурстар қарғысына» қарсы тұрудың халықаралық тәжірибесі

Автор «Табиғи ресурстар қарғысына» қарсы тұрудың халықаралық тәжірибесіне шолу жасаған. Табиғи ресурстарға бай елдердің дамуын талдау «голландық ауруға» қарсы тұруда экономикалық саясаттың сипаты басты рөл атқаратындығын көрсетеді. Ботсвана, Индонезия, Норвегия секілді елдерде тиімді экономикалық саясаттың нәтижесінде голландық аурудан аман қалып, айтарлықтай экономикалық өсуге қол жеткізе алды. Ал кейбір елдерде керісінше жағдайлар орын алды. Бұл дұрыс жүргізілмеген экономикалық саясаттың, атап айтқанда қаржы және валюта саясатының, сондай-ақ елге шикізатты сатудан түсетін кірістерді тиімді басқара алмаудың нәтижесі екендігі дәлелденді. Экономиканың дамуына ресурстардың болуының өзі емес, оған сай келетін жауаптар іздеу қажет және солармен байланысты әрекет ету болып табылады. Ресурстық қарғыс түсінігінің мазмұнын басқаша ойлаудың авторлық көрінуі қалыптастырылған.

Түйін сөздер: ресурстық қарғыс, голландық ауру, шикізатты экспорттаушы артық ресурсты елдер.

А.О. Ондаш

Международный опыт противодействия «проклятию природных ресурсов»

Автор анализирует международный опыт противодействия «проклятию природных ресурсов». Анализ развития стран, богатых природными ресурсами, показывает, что в противостоянии «голландской болезни» ключевую роль играет характер экономической политики. В таких странах, как Ботсвана, Индонезия, Норвегия, в результате эффективной экономической политики удалось избежать голландской болезни и достичь заметного экономического роста. В некоторых странах имели место другие события. Это, скорее, результат неправильной экономической политики, в частности финансовой и валютной, а также неэффективного управления доходами, которые поступают в страну от продажи сырья. Ведь препятствия для развития экономики создает не наличие ресурсов само по себе, а связанные с ним вызовы, на которые можно и нужно искать адекватные ответы. Сформулировано авторское видение возможного переосмысления содержания понятия ресурсного проклятия.

Ключевые слова: ресурсное проклятие, голландская болезнь, ресурсоизбыточные страны-экспортеры сырья.

А.О. Ongdash

International experience in countering "the curse of natural resources"

The author analyzes the international experience in combating "curse of natural resources." Analysis of development in countries rich in natural resources shows that in the confrontation of the "Dutch disease" character plays a key role of economic policy. In countries such as Botswana, Indonesia, Norway, as a result of sound economic policies managed to avoid Dutch disease and achieve significant economic growth. In some countries, there have been other events. It is rather the result of wrong economic policies, in particular fiscal and monetary, as well as inefficient management of revenues that come into the country from the sale of raw materials. After all obstacles for development of economy are created not by existence of resources in itself, and the related calls on which it is possible and it is necessary to look for adequate answers. Author's vision of possible reconsideration of the content of concept of resource curse was formulated.

Key words: resource curse, Dutch disease, resource surplus commodity-exporting countries.

Елдерге «табиғи ресурстардың қарғысына» қарсы тұруға мүмкіндік беретін тәсілдерді енгізуге бағытталған күш-жігер үлкен пікірталастардың [1], сонымен бірге халықаралық ұйымдардың, әсіресе Дүниежүзілік банктің араласуының негізіне айналды. J. Sachs and A. Warner «қарғыстан құтылу» бойынша саяси ұсынымдардың ортасында «жариялылық пен есеп беру» болды деп атап көрсетеді [2]. Осылайша, мемлекеттік саясат табиғи ресурстардың тұрақты дамуы жоспарында маңызды рөл атқарады.

«Табиғи ресурстардың қарғысына» қарсы тұрудың және ресурстардың байлығымен байланысты қоғамдар үшін барынша көп тұрақты пайда алудың стратегиялары бірқатар жағдайлармен қатар жүргізіліп, жалпы бүкіл әлемде Дүниежүзілік банк жариялаған негізделген басқарудың қағидаларымен сәйкес келеді [3].

Дүниежүзілік банк дамудың жағымды нәтижелерінде қарым-қатынас орнататын елдер үшін негізделген басқарудың алты жиынтық көрсеткіштерін бөліп көрсетті [4]:

- әділ өткізілетін сайлауларды, белсенді азаматтық қоғамды және тәуелсіз бұқаралық ақпарат құралдарын қоса алғандар «жариялылық пен есеп беру»;

- кенеттен болатын шиеленістердің, этникалық шиеленістерді, саяси бөлінушілік пен кенеттен болатын әлеуметтік шиеленістерді қоса алғанда саяси тұрақтылық;

- институционалдық тұрақтылық пен саясаттандырылмаған азаматтық қызметті қоса алғанда үкімет жұмысының тиімділігі;

- жеке меншік сектор басымдық көрсетпейтін реттеу жүктемесінің тиісті деңгейі;

- меншік құқығын қорғау және сот жүйесінің тәуелсіздігін қоса алғанда заңдардың жоғары тұрушылығы;

- сыбайлас жемқорлықтың болмауы.

«Ресурстар қарғысынан» ойдағыдай аман қалған елдерге біршама деңгейде мұнай мен сәйкесінше мысты өндіруге тәуелді экономикасы бар Норвегия мен Чили жатады. «Табиғи ресурстардың қарғысына» қарсы тұру үшін бұл елдер бірқатар шаралар қабылдады [5]:

- фискалдық шығындарды шектеу және бюджеттерді тепе-теңдікте ұстау, бұл инфляцияны ұстап тұруға мүмкіндік берді;

- болашақ ұрпақ үшін ресурстар қорларын құру, оларға ресурстардан алынған табыстар халықаралық деңгейде салынады;

- бюджеттің профицитін адам капиталына (білім беруге), инфрақұрылым мен инновацияларға инвестициялау;

- ресурстарға тәуелді әлсіз дамитын салалардағы шағын және орта жергілікті кәсіпорындардың дамуын ынталандыратын амалдарды қоса алғанда (әсіресе Норвегияда) олардың экономикасын ырықтандыру үшін саясатты қабылдау;

- жоғары сапалы азаматтық қызмет мен реттеушілік бюрократияға негізделген жемқорлықтың төменгі деңгейін, сенімді меншік құқықтарын, тәуелсіз сот пен шешімдерді қабылдау жүйесіндегі ашық теңестіруші күштерді қоса алғанда байыпты институттарды қамтамасыз ету.

«Табиғи ресурстар қарғысының» едәуір жақын рельефтік мысалына Нигерия жатады. 1965 ж. – мұнай кенорындарын дайындаудың басталуы уақытына қарай Нигерия ауыл шаруашылығы өнімдерін экспорттауға бағытталған әлсіз дамыған ел болды. 1970 жылдардың басындағы баға серпілісімен қатар жүрген мұнай экспорты 1970 жылдардың бірінші жартысында жылына орташа есеппен 4,6% қарқынмен экономикалық өсімді қамтамасыз етті [6].

Нигерия 1970-тен 2000 жылдарға дейінгі кезеңде 350 млрд. долл. сомасына мұнай табысына қол жеткізді. Осыған қарамастан осы уақыт кезеңінде абсолюттік кедейшілікте өмір сүретін халықтың бөлігі екі есеге артып, 70% құрады [7]. Нигериялықтардың 40%-ы сумен және кәріз желісімен жабдықталмаған; елдегі өмір сүру ұзақтығы дүние жүзіндегі ең төменгі көрсеткіштердің бірі, ал бала өлімі – ең жоғарғы көрсеткіштерге ие.

Мұнай байлығын тиімсіз пайдаланудың мысалына айналған Нигерияның экономикасы автордың пікірінше келесі факторлардан зиян шекті. Біріншіден, «голландық ауру» өзінің теріс әсерін тигізді. Нигерияда ол барынша айқын көрінді. Нигерия проциклдік салық саясаты мен инфляцияда көрініс тапқан тұрақсыз ғаламдық энергетикалық нарықтардың (1-суретті қараңыз) нәтижесі болып табылатын макроэкономикалық өзгерістерге барынша әлсіз болды. Екіншіден, Нигерияда үлкен институционалдық қиын-

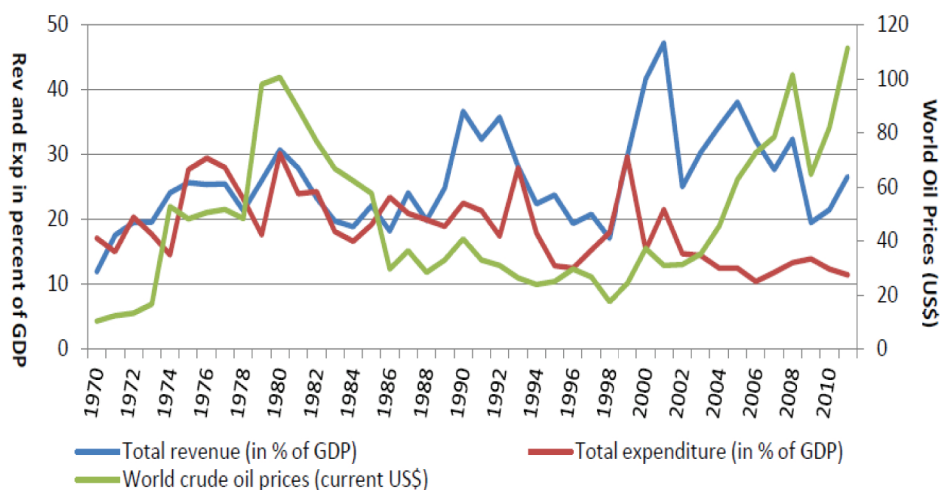
дықтар бар. «Transparency International» бағалауы бойынша бұл ел сыбайлас жемқорлық деңгейі бойынша 180 мемлекеттің ішінде 56 орынға ие [8]. Рентаға бағытталған іс-әрекеттің мұндай деңгейі теңестірілген макроэкономикалы саясатты жүргізуге және бизнестің дамуы үшін қолайлы жағдай қалыптастыруға мүмкіндік бермейді.

Алайда елдердің барлығында да «ресурстар қарғысы» тән болмайды. Кейбір елдер, мысалы, Ботсвана, Индонезия, Норвегия, Австралия және Канада экономикалық өсу мен әлеуметтік дамудың тұрақты және жоғары қарқындылығын көрсетеді. М. Ross бұдан 30 жыл бұрын Индонезия мен Нигерия, екі мұнай өндіруші елде адам басына шаққандағы ЖІӨ шамамен теңдей көрсеткіштеріне ие болған деп атап өтеді. 2003 ж. Нигерияда адам басына шаққандағы табыс Индонезияның табыс көрсеткішінің 30%-ын ғана құраған [7]. 1993 жылы Әлемдік банк Индонезияның экономикасын «шығыс азиялық керемет» деп атады.

Алмас кенорындарына бай елдер Ботсвана мен Сьерра-Леона да осындай ұқсас әдіспен бұдан отыз жыл бұрын экономикалық дамудың шамамен бірдей деңгейінде болған. Алайда Ботсвана уақыт өте келе оның аумағына 1970 жылдары алмас кенорындары шығарылған кезден бастап таңғалдырарлық экономикалық өрлеуді

көрсете білді. 1970-1990 жж. аралығында бұл ел шамамен 7% орташа жылдық даму қарқынымен әлемдегі едәуір жылдам дамушы экономикаға ие болды. Сарапшылардың бағалаулары бойынша осы өсімнің 40%-ын алмас өндірісі қамтамасыз етті [9]. Бұл орайда, Боствананың бастаушылық ұстанымы тропикалық климат мен тұйық мономәдени экономика нәтижесінде әлемдегі ең нашар ұстанымдардың бірі болды. Осы негізде Сьерра-Леонада адам басына шаққандағы ЖІӨ 1970 ж. 350 доллардан 2000 ж. 150 долларға дейін төмендеді. Тек 1994-1998 аралығында бұл елдің нақты ЖІӨ 21%-ға қысқарған, ал бұл уақытта халықтың саны 13%-ға өскен.

Табиғи ресурстарға бай елдердің дамуының әртүрлі сипаты табиғи ресурстар табысты даму үшін кедергі де, экономикалық коллапстан кепілдік те болып табылмайтынын көрсетеді. Табиғи ресурстардан түсетін табыстар едәуір мөлшерде шикізат бағаларының біршама ауытқулары, ресурстардың көлемі, шикізат компаниялары төлейтін тарифтер мен роялти деңгейлері өзгерістерінің нәтижесінде құбылмалылыққа бейім болып келеді. Осыған байланысты егер мұнай елдердің қаржы институттары табыстар динамикасына қарай бағыт алатын болса, құбылмалылық макроэкономикалық деңгейге, ең алдымен мемлекеттік тұтыну мен инвестициялаудың құбылмалығы түрінде беріледі.

1-сурет – Мұнайдың бағасы, Нигерия экономикасының қоғамдық секторындағы кірістер мен шығыстар, 1970-2011 жж.

Ескерту: пайдаланылған әдебиеттің негізінде автор құрастырған [6]

Мұндай даму үшін «голландық ауру» үлкен қауіп төндіреді. Ол ресурстық серпілісі кезеңінде ұлттық валютаның айырбастау бағамы шикізаттық емес салалардың, әсіресе ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіп салаларының бәсекеге қабілеттілігіне теріс ықпал ете отырып, артатын жағдайды білдіреді. Атап өтілгендей бұл термин Солтүстік теңіздегі Нидерландының аумақтық суларында 1960 жылдары табиғи газдың үлкен қоры анықталғаннан кейін пайда болды. 1976 жылы бұл елдің газдан түскен табыстары 5,5 млрд. долларға жетті, бұл соманың басым бөлігі өмір сүру деңгейін арттыруға жұмсалды. Бұл ұлттық валюта – гульденнің өсуіне алып келді, осының нәтижесінде өңдеуші кәсіпорынның дамуы баяулап, жұмыс істейтін халықтың саны 16%-ға азайып кетті. Мемлекет әлеуметтік инвестицияларды арттыра отырып, жұмыс орындарын сақтап қалуға тырысты, осының нәтижесінде 1982 жылы бюджеттің дефициті ЖІӨ-нің 7%-ын жетті.

Сонымен бірге «голландық ауру» шикізат табыстары серпілісінің сөзсіз болатын салдары емес, оған Боствана, Индонезия мен Норвегияның тәжірибесі дәлел. Сарапшылар атап өткендей бұл дұрыс жүргізілмеген экономикалық саясаттың, атап айтқанда, қаржы және валюта саясатының, сондай-ақ елге шикізатты сатудан түсетін кірістерді тиімді басқара алмаудың нәтижесі.

Жалпы, бұл елдер үшін проциклдік қаржылық саясат тән болды, ал дамыған елдер үшін ол контрциклдік сипатта болды [9]. «Ресурстары мол» елдер үшін проциклдік саясат ресурстық серпіліс кезінде қаржылық ресурстардың таралуынан және дағдарыс кездерінде олардың қысқаруынан көрінді. Нәтижесінде қарапайым экономикалық циклдар денсаулықты қорғау мен білім беруге жұмсалатын шығындарды қоса алғанда үлкен мемлекеттік жобаларға жұмсалған мемлекеттік шығындардағы циклдармен күшейе түсті. Көбіне проциклдік саясат «кенеттен келген» күтпеген кірістерді адам капиталын дамытудың орнына ғаламат инвестициялық, көбіне тиімсіз жобаларға орынсыз жұмсаумен қатар жүреді.

Мемлекеттің табиғи ресурстарды экспорттаудан кенеттен пайда болған кірістерді талан-тараждаудың едәуір жиі кездесетін түрі экономиканың мемлекеттік секторында жаңа жұмыс орындарын шамадан көп ашуға,

жалақыны өсіруге, өңірлер мен өнеркәсіп салаларына трансферттер мен субсидиялар бөлуге ағымдағы шығындарын кеңейту болып табылады. Көбіне субсидиялар шығынды мемлекеттік кәсіпорындарды қолдауға бағытталады. Күтпеген кірістердің айтарлықтай бөлігі денсаулықты қорғау, білім беру мен инфрақұрылымға салынатын инвестициялардың орнына әкімшілік аппаратты күтіп ұстауға жұмсалады.

Зерттеушілер түрлі шикізатты елдердің экономикалық саясатындағы тәсілдердің алуан түрлілігі мен олардың экономикалық дамуға ықпал ету мәселелерін қарастырды. Алайда неге бір елдер барынша тиімді саясат жүргізеді, ал кейбіреулері жүргізбейді деген сұрақ шешімін таппады. Бұл сұрақ соңғы жылдары сарапшылардың назарын өзіне аудартады. Мамандардың көпшілігі бұл сұрақтың жауабын осы елдердің саяси және институционалдық жүйелерінің ерекшелерінен табуға болады деген қорытындыға келуде. Көптеген әдебиеттерде түрлі мүдделер тобының «рентаға бағытталған» саясаты мен оның жалпы экономикалық саясатқа әсеріне меңзейді.

Оған байланысты көптеген шикізатқа бай елдердің қауіпті болатын сипаттамасы – «ренталық мемлекет» немесе «ренталық экономика». Ренталық мемлекетте табиғи ресурстарға роялти мен салықтар түріндегі сыртқы ресурстардан рентаны барлық кірістердің басым бөлігін құрайды. Ренталық мемлекетте «ренталық ментальдылық» басым болып келеді, бұл жағдайда үнемі өсіп отыратын кірістерді күтудегі рантье кезек күттірмейтін жылдам өсумен қатар жүреді. Табиғи ресурстарға бай және кедей елдердің қайта бөлу және өндірістік функцияларына көңіл бөле отырып, «ренталық ментальдылықты» түсіндіруге болады. «Өндіруші мемлекеттер» деп аталатын табиғи ресурстарға кедей елдер экономикаға салық салуға ерекше көңіл аударады; олар үшін экономикалық өсу барынша жоғары кірістердің негізі ретінде императивтік болады. Осыған қарама-қарсы ренталық мемлекеттер «қайта бөлуші мемлекеттер» болып табылады. Оларға тән белгілер субсидиялар мен трансферттер болып табылады.

Бұл сипаттамалар табиғи ресурстарды тиімді басқаратын елдерден осындай басқаруды жүргізе алмаған елдердің арасындағы айыр-

машылықтарды айқындау кезінде өте маңызды болып табылады. S. Asfaha Боствана мен Норвегия табиғи ресурстарды өндірумен және қайта өңдеумен байланысты емес, нақтырақ айтқанда, – экономиканың баламалы секторларына салынған салықтардың арқасында ел табысының белгілі бір бөлігін шоғырландыруды қажет ететін саясатты ұстанғанын көрсетеді [10].

Керісінше, Нигерия, Замбия, Венесуэла, Эквадор мен Мексика секілді елдер шикізат кірістерін экономиканың мемлекеттік секторының қызметкерлерін қоса алғанда, мүдделі әлеуметтік топтарға трансферттеуді жүзеге асырды. Олар салықтарды тиімді жинауға, салықтық әкімшілік ету жүйесін күшейтуге, салық салынатын субъектілерде кәсіпкерлік рухты қалыптастыруға аз көңіл бөлген.

Экономикалық саясатты саяси қайраткерлер жүзеге асыратыны белгілі және бұл мағынада ол жалпы саяси үдерістің бір бөлігі болып табылады. Кез келген саясаткердің басты міндеті – «дұрыс саяси шешім» қабылдау. Дұрыс экономикалық саясат саяси қайраткерлердің мүддесімен сәйкес келе бермейді. Егер жақсы саяси қызмет саяси қайраткерлердің мүдделерінің азаматтардың мүдделерімен сәйкес келуінің нәтижесі деп айтатын болсақ, онда Боствана, Индонезия мен Норвегия секілді елдерде осындай сәйкес келушілік болды деген қорытынды жасауға болады. Басқа табиғи ресурстарға бай елдерде бұл мүдделер сәйкес келмеген.

Ең алдымен, бұл халықтың рентаға бағытталған топтары секілді. Бірқатар зерттеушілер мұндай топтарға көбіне әскери адамдар тобы мен шенеуніктерді жатқызады. Мысалы, H. Vienen Норвегияда фермерлердің ешқандай саяси ықпалы жоқ және олардың елдің саяси құрылымдарында ешқандай өкілдері жоқ, ал керісінше әскери мен азаматтық шенеуніктердің айтарлықтай саяси билігі бар деп атап көрсетеді. Мысалы, сарапшылар атап өткендей Ajakouta белгілі металлургиялық кешені Норвегияда елдің экономикалық дамуына ат салысатындықтан емес, оның демеушілеріне саяси дивидендтер әкелетіндіктен қызмет етеді [11]. Сәйкесінше, мемлекет оның ұстанымын күшейтіп, осы топтардың мүддесіне сай келетін шешімдер қабылдаған. Мұндай жағдай басқа елдерде: экономикалық саясат ұзақ

мерзімді экономикалық дамудың орнына қысқа мерзімді саяси мүдделер мен басымдықтарды басшылыққа алған Чадта, Эквадорда, Мексикада, Венесуэлада, Замбияда да қалыптасқан.

Мұндай елдерде экономикалық саясат экономикалық дамудың құралдары мен механизмдері емес, негізінен беделді топтарды қолдауды шоғырландыруға бағытталған саяси құралдарға айналады. Осы себептермен шикізатқа бай елдерде мемлекет өзінің ұлттық валютасын девальвациялауға ниетті емес екендігін түсіндіруге болады. Осылайша, табиғи ресурстарға бай елдердегі айырбастау бағамының жоғарылауы, экспорттың қысқаруы мен шикізат кірістердің жұтылуы экономикалықпен қатар саяси феномен болып табылады. Бұл мағынада алғанда «саяси голландық ауру» [12] және «ресурстық қарғыстың саяси факторы» [13] терминологиялары ерекше мәнге ие.

Жоғарыда аталғандардың барлығы экономикалық саясаттың стандартты әдістерін пайдалана отырып, голландық ауруды емдеуді қиындататын «ресурстық қарғыстың» саяси құрамдас бөлігі болып табылады. Қажетті құрылымдық ауысымдарға бағытталған экономикалық саясат саяси ықпал ету агенттерінің мүддесімен сәйкес келмейтін мөлшерде ол тұрақты бола алмайды. Мұндай топтар мәселе табиғи рентаны бөлуге қатысты болғанға дейін «статус квоның» қорғаушылары болады. Бұл рөлінде мұндай топтар «нашар экономикалық саясаттың» агенттері болып табылады.

Рентаға бағытталған саясат экономикалық және саяси күштің элитаның қолына шоғырлануына, жемқорлықтың тереңдеуіне, экономикалық тиімділіктің төмендеуіне және әлеуметтік теңсіздіктің өсуіне алып келеді. Мексика, Венесуэла немесе Норвегия секілді елдерде рентаны алуға бағытталу қауіпті сипатта, саяси және экономикалық институттар өте әлсіз, негізгі нарық агенттерінің ашықтығы мен есеп берушілігі жоқ. Боствана, Индонезия мен Норвегияға келетін болсақ бірқатар зерттеулерде бұл елдерде «дұрыс экономикалық саясатты» жүргізуге ықпал ететін саяси және институционалдық құрылымдардың болуы атап өтіледі.

Норвегия экономикалық жүйенің тұтастығы аясында шикізат секторын тепе-тең басқарудың

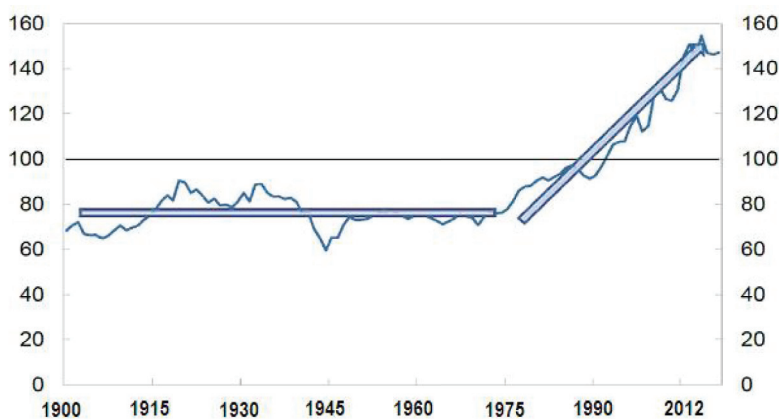
ең сенімді мысалдарының бірін көрсете білді [14]. Мұнай мен газды экспорттаушы ретінде ол Ресей мен Сауд Арабиясынан кейін үшінші орынды иеленеді.

2-суретте берілген деректер 1970 жылдардың ортасында Норвегияда адам басына шаққанда ЖІӨ-нің біршама артуын көрсетеді. Норвегияны көрші Швециямен салыстыра отырып, елдің ЖІӨ-нің жылына шамамен 20% артуы мұнай ресурстарының арқасында орын алатынын байқауға болады.

Норвегияның табиғи ресурстарды басқару моделі мұнай газ қорларына мемлекеттік меншіктің болуына және мемлекеттік мұнайды өндіруді толығымен бақылауына негізделеді. Соңғысында мемлекеттік компаниялар

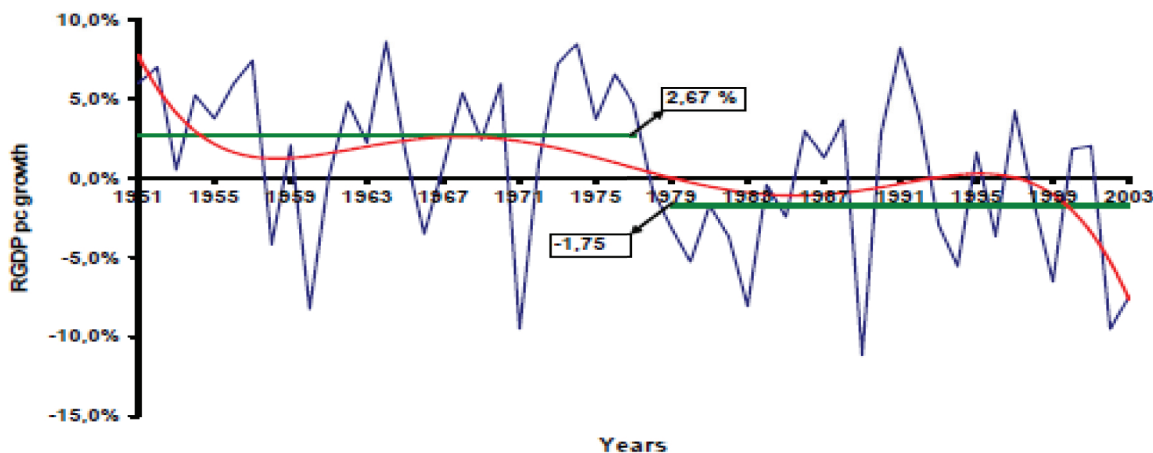
басымдыққа ие және мемлекеттік әрбір сатыдағы үлесін шығара отырып, кірістердің толық есебі жүргізіледі. Мемлекет тікелей – мемлекеттік компаниялар арқылы, сондай-ақ мемлекеттің үлесін бөлу, лицензиялар беру, рұқсат беру қызметі және басқалар арқылы барлық дерлік кенорындарын пайдалануға қатысады.

Норвегиядағы мұнай табыстарын басқару ісіндегі табыс деп сарапшылар осы елдегі ерекше әлеуметтік тәртіпті есептейді [16]. «Әлеуметтік келісімшарт», «келісілген ұжымдық әрекеттер» және «протестандық еңбек этикасы» санаттарын пайдалана отырып, М. Вебера, Е. Larsen Норвегияда белгіленген әлеуметтік нормалар элиталардың рентаға бағытталған әрекетіне кедергі жасайды, ал келісілген

2-сурет – Норвегия халқының адам басына шаққандағы ЖІӨ, Швеция = 100

Ескерту: пайдаланылған әдебиеттің негізінде автор құрастырған [15]

3-сурет – Венесуэла халқының бір адам басына шаққандағы ЖІӨ-нің нақты өсімі

Ескерту: пайдаланылған әдебиет негізінде автор құрастырған [18, с.105]

ұжымдық әрекеттер тәжірибесі осы елдің әрбір азаматының мұнай мен газды өндірумен алынатын байлыққа қол жеткізуін қамтамасыз етеді деп тұжырымдайды [17]. Елде көмірсутек қорлары пайда болғанға дейін бұрын қалыптасқан норвегиялық демократиялық дәстүр рентаға бағытталған әрекеттерге кедергі жасайтын маңызды фактор болып табылады. S. Asfaha норвегиялық тұрақты және демократиялық саяси жүйе, дамыған және транспаренттік заң жүйесі, мықты бұқаралық ақпарат құралдары қаржы саясатының тиімділігін және мемлекеттік шығындардың әділ сипатын қамтамасыз етеді [10].

Алайда Норвегия да экономикадағы басқа елдер шикізат доминанттары бетпе-бет келетін қиындықтардан айналып өте алмады. Мұнай мен газды өткізуден түсетін жоғары деңгейдегі экспорттық кірістер өңдеуші кәсіпорын мен оның жоғары технологиялық құрамдас бөліктеріне мүддесі үшін емес, өндіруші саланың мүддесі үшін экономика салаларының арасында қаржы құралдарының қайта бөлінуін алып келеді. Бұл заңды түрде шикізаттық мамандануды консервілейді және ел экономикасының кешенді түрде дамуын тежейді.

Қазіргі уақытта Норвегия ғана емес, белгілі мөлшерде Венесуэла да экономиканың тұтас дамуына шикізат (мұнай газ) секторының ықпалдасуының өзіндік экономикалық және әлеуметтік өлшемдерін тауып, осылайша дағдарыс жағдайларынан аман қалды.

Нақты жанбасылық ЖІӨ 10%-ға төмендеген 1996 жылдан бастап 2006 жылға дейін қырық жылдың ішінде Венесуэланың экономикалық дамуы экономикалық феномен: «венесуэлалық ауру» атауын тудырды, оны мұнай саласын мемлекет қарауына алумен және соңынан осы индустрияның тиімділігінің төмендеуімен байланыстырады.

«Голландық ауру» Венесуэланың экономикасы үшін күрделі фактор болмағанын айта кету қажет. БҰҰ-ның материалдарына сәйкес Венесуэла ұлттық валютаның нақты түріндегі толығымен бағаланбаған кезде 1997 – 2003 ж. аралығындағы кезеңде елде теріс экономикалық өсу байқалған ерекше жағдай болып табылады [18] (3-суретті қараңыз).

Венесуэланың экономикалық қиындықтарының түптамыры Венесуэла қоғамындағы экономикалық жіктелудің жоғары деңгейімен

байланысты болатын соңғы он жылдағы табиғи рентаға қол жеткізу үшін күреспен жүйелі түрде қиындайтын қолайсыз институционалдық ортамен байланысты. Рентаға бағытталған әрекеті мен мемлекеттік шенеуніктердің сыбайлас жемқорлық әрекеттері, сондай-ақ бизнес үшін шамадан тыс кедергілер айтарлықтай өзекті мәселелер болып табылады.

Жоғарыда атап өтілгендей, голландық аурудың саяси құрамдас бөлігі бұл мәселеге күрделі кешенді сипат береді, оны тек экономикалық институттардың көмегімен шешу мүмкін емес. Дәл сондықтан ресурстық кірістерді басқару саласындағы халықаралық бастамалар осы үдерістің ашықтығы мен есеп берушілігіне ерекше көңіл бөледі. Осы тұрғыдан алғанда, едәуір белгілі бастамалар Халықаралық валюта қорының «Ресурстық кірістердің ашықтығын қамтамасыз ету жөніндегі нұсқаулығы» болып табылады, «Ақшаны бақылау: бюджеттік және мұнай газ кірістеріне мониторинг жасау жөніндегі нұсқаулық» ашық қоғамының бастамасы, британдық үкіметтің «Өндіруші салалардағы ашықтықты қамтамасыз ету бойынша бастама» (Extract Industry Transparency Initiative, EITI), ол Өзірбайжанда, Канада, Либерияда, Монғолияда іске асырылуда және Норвегияға, Қазақстанға, Грузияға, Қырғызстанға, Нигерия мен басқа да 26 елге енгізілуі тиіс.

Осы үш бастаманың негізінде қаржылық ашықтық басшы қатысушылардың есеп берушілігін қамтамасыз етеді деген үміт жатыр, ал бұл өз кезегінде жақсы экономикалық саясат үшін мемлекеттік шешімдерді қабылдаудың өзгеруіне алып келеді және азаматтар мен жергілікті билік органдарының биліктік өкілеттіктер берілуінің арқасында рента алуға бағытталуды қиындатады.

Соған қарамастан, бұл көзқарасты барлық сарапшылар қолдамайды. Мысалы, олардың кейбіреулері мемлекеттің ресурстық кірістерді экономикалық даму үшін қайта бөлуіне сенбейді және мұнай кірістерінің қоғам мүддесі үшін тікелей бөлінуін алға тартады [19]. Басқа сарапшылар жекешелендіруді табиғи байлықты басқару мәселелерін шешудің баламалы жолы ретінде көреді.

Қорыта келе, табиғи ресурстарға бай елдердің дамуын талдау «голландық ауруға» қарсы тұруда экономикалық саясаттың сипаты басты рөл атқаратындығын көрсетеді. Бо-

ствана, Индонезия, Норвегия секілді елдерде тиімді экономикалық саясаттың нәтижесінде голландық аурудан аман қалып, айтарлықтай экономикалық өсуге қол жеткізе алды. Бұл елдерде қаржылық саясат контрциклдік сипатта болды. Қаржылық саясаттың консервативтік сипаты айырбастау бағамдарының бәсекелі саясатын жүзеге асыруға және ұлттық валютаның девальвациясы әсерін сақтау үшін пайдаланылған біршама валюта резервтерінің жинақталуына ықпал етті. Керісінше, табиғи

ресурстарға бай көптеген елдерде проциклдік қаржылық саясат жүргізілді, ол шикізатты өндіруден түскен кірістерді мемлекеттік секторды, тиімділігі төмен пайдасыз арманшыл жобаларды қаржыландыруға бағытталды. Мұндай елдерге шектелмеген қаржылық шығындар мен шикізаттық серпіліс жағдайында ауқымды қарыздар алудың арқасында қалыптасқан үлкен мөлшердегі қарыздарының болу белгісі тән. Сәйкесінше, мұндай елдердің экономикасы өндіруші емес, «қайта бөлуші» деген атау алды.

Литература

- 1 Humphreys M., Sachs J. & Stiglitz, J. Escaping the Resource Curse. – New York: Columbia University Press. – 2007. – 408 p.
- 2 Sachs J.D., & Warner A.M. The curse of natural resources // *European Economic Review*. – 2001. – Vol. 87, № 2. – P. 184-88.
- 3 World Bank. Governance: The World Bank Experience. – Washington; DC: The World Bank, 1994.
- 4 Kaufmann D., Kraay A., and Zoido-Lobaton P. Governance Matters, Policy Research Working Paper // The World Bank Development Research Group and the World Bank Institute. – 1999. – № 2196. – 60 p.
- 5 Havro G., and Santiso J. To benefit from plenty: Lessons from Chile and Norway // OECD Development Centre, Policy Brief. – 2008. – № 37.
- 6 Transparency International. – 2012 // <http://transparency.org>
- 7 Ross M. How can mineral rich states reduce inequality? // Escaping the resource course – New York: Columbia university press, 2003. – 445 p.
- 8 Фетисов Г. Альтернативы сырьевой модели развития российской экономики // *Российский экономический журнал*. – 2008. – № 1. – С. 21-34.
- 9 Asfaha S. National revenue funds: their efficacy for fiscal stability and intergenerational equity // International institute for sustainable development. – 2007.
- 10 Bienen H. Nigeria: from windfall gains to welfare losses? // *Oil windfalls: blessing or curse*. – New York: OXFORD UP, 1988. – P. 39-48.
- 11 Robinson J. Political foundations of the resource curse. // *Journal of development economics*. – 2006. – №79. – P. 34-47.
- 12 Larsen E. Escaping the resource curse and the Dutch disease? When and why Norway caught up with and forged ahead of its neighbors. // *American journal of economics and sociology*. – 2006. – Vol. 65, issue 3. – P. 89-102.
- 13 Андрушина Н. Норвежская модель управления ресурсами // *Экономист*. – 2005. – № 11. – С. 63–74.
- 14 Olsen Ø Monetary policy and wealth management in a small petroleum economy, speech, at Harvard Kennedy School. – Cambridge; MA, 2013, april.
- 15 Poteete A. Overlapping sectors: botswana's inoculation against Dutch disease? // Global prosperity initiative working paper – Mercatus center, George Mason university. – 2005. – № 56. – P. 67-79.
- 16 Larsen E. Escaping the resource curse and the Dutch disease? When and why Norway caught up with and forged ahead of its neighbors. // *American journal of economics and sociology*. – 2006. – Vol. 65, issue 3. – P. 89-102.
- 17 UN World Economic and Social Survey. – 2006.
- 18 Weinthal E. Combating the resource curse: an alternative solution to managing mineral wealth. // *Perspectives on politics*. – 2006. – Vol. 1, № 4. – P. 41-55.

References

- 1 Humphreys M., Sachs J. & Stiglitz, J. Escaping the Resource Curse. – New York: Columbia University Press. – 2007. – 408 p.
- 2 Sachs J.D., & Warner A.M. The curse of natural resources // *European Economic Review*. – 2001. – Vol. 87, № 2. – P. 184-88.
- 3 World Bank. Governance: The World Bank Experience. – Washington; DC: The World Bank, 1994.
- 4 Kaufmann D., Kraay A., and Zoido-Lobaton P. Governance Matters, Policy Research Working Paper // The World Bank Development Research Group and the World Bank Institute. – 1999. – № 2196. – 60 p.
- 5 Havro G., and Santiso J. To benefit from plenty: Lessons from Chile and Norway // OECD Development Centre, Policy Brief. – 2008. – № 37.
- 6 Transparency International. – 2012 // <http://transparency.org>
- 7 Ross M. How can mineral rich states reduce inequality? // Escaping the resource course – New York: Columbia university press, 2003. – 445 p.
- 8 Fetisov G. Alternativy syrevoi modeli razvitiya rossiyskoy ekonomiki // *Rossiyskiy ekonomicheskiy zhurnal* – 2008. – № 1. – С. 21-34.

- 9 Asfaha S. National revenue funds: their efficacy for fiscal stability and intergenerational equity // International institute for sustainable development. – 2007.
- 10 Bienen H. Nigeria: from windfall gains to welfare losses? // Oil windfalls: blessing or curse. – New York: OXFORD UP, 1988. – P. 39-48.
- 11 Robinson J. Political foundations of the resource curse. // Journal of development economics. – 2006. – №79. – P. 34-47.
- 12 Larsen E. Escaping the resource curse and the Dutch disease? When and why Norway caught up with and forged ahead of its neighbors. // American journal of economics and sociology. – 2006. – Vol. 65, issue 3. – P. 89-102.
- 13 Andryushina N. Norvezhskaya model upravleniya resursami // Economist. – 2005. – № 11. – С. 63–74.
- 14 Olsen Ø Monetary policy and wealth management in a small petroleum economy, speech, at Harvard Kennedy School. – Cambridge; MA, 2013, april.
- 15 Poteete A. Overlapping sectors: botswana's inoculation against Dutch disease? // Global prosperity initiative working paper – Mercatus center, George Mason university. – 2005. – № 56. – P. 67-79.
- 16 Larsen E. Escaping the resource curse and the Dutch disease? When and why Norway caught up with and forged ahead of its neighbors. // American journal of economics and sociology. – 2006. – Vol. 65, issue 3. – P. 89-102.
- 17 UN World Economic and Social Survey. – 2006.
- 18 Weinthal E. Combating the resource curse: an alternative solution to managing mineral wealth. // Perspectives on politics. – 2006. – Vol. 1, № 4. – P. 41-55.

UDC 327(574)

F.T. Kukeyeva, Zh.R. Abdukhalyk*

Al-Farabi Kazakh National University,
International Relations Department, Kazakhstan, Almaty
*e-mail:zhaniya81@mail.ru

Sustainable development issues as an important factor of the contemporary international relations

The world seems to be growing more unstable under the global economic crisis, ongoing ethnic conflicts and environmental disasters and irrational human use of natural resources. In addition to the negative impact of natural disasters on the environment, a destructive power has been arisen from the anthropogenic and technogenic phenomena, which jeopardize the safe development of future generations. Therefore a priority of the modern society is to find the ways for optimal solving of current natural and anthropogenic problems and achieve a long-term sustainable development.

Sustainable development issues are vital and urgent problems for independent experts, because nowadays the world community faces devastating phenomena as poverty and overpopulation, climate change, disability of many states for rational distribution of natural resources etc.

Key words: Sustainable Development, rational use of natural resources, sustainable development indicators, UN and EU programs on sustainable development.

Ф.Т. Кукеева, Ж. Р. Абдухалық

Қазіргі кездегі халықаралық қатынастардың маңызды факторы ретіндегі тұрақты даму мәселелері

Бүгінгі таңда жаһандық экономикалық дағдарыс, этносаралық қақтығыстар, экологиялық апаттар және адамның табиғи қорларды тиімді пайдаланбауы әсерінен әлем тұрақсыздыққа ұшырады. Табиғи алапаттардың қоршаған ортаға тигізетін келеңсіз ықпалынан өзге, антропогендік және техногенді құбылыстар да кері әсерін тигізеді, бұл болашақ ұрпақтардың сәтті дамуына қауіп-қатер төндіреді. Сол себепті бүгінгі қоғамның абзал міндеті антропогендік және техногенді сипаттағы құбылыстардың оңтайлы шешім жолдарын іздестіру, сонымен қатар ұзақ мерзімді тұрақты даму жетістігіне қол жеткізу болып табылады.

Тәуелсіз сарапшылар үшін тұрақты даму мәселелері өмірлік маңызы бар және өзектілердің бірі болып табылады, себебі қазіргі кезде дүниежүзілік қауымдастық кедейлік пен халық тығыздығы, ауарайының өзгеруі, сонымен қатар табиғи қорларды тиімді үлестіру мәселесіндегі көптеген мемлекеттердің қабілетсіздігі, т. б. сияқты келеңсіз құбылыстарға кезігуде.

Түйін сөздер: тұрақты даму, табиғат қорларын тиімді пайдалану, тұрақты даму көрсеткіштері, БҰҰ және ЕО-ның тұрақты даму бойынша бағдарламалары.

Ф.Т. Кукеева, Ж. Р. Абдухалық

Вопросы устойчивого развития как важный фактор в современных международных отношениях

Сегодня мир стал нестабильным под воздействием глобального экономического кризиса, межэтнических конфликтов, экологических катастроф и нерационального использования человеком природных ресурсов. Помимо негативного воздействия природных катаклизмов на окружающую среду, разрушительную силу в себе несут явления антропогенного и техногенного характера, что ставит под угрозу благополучное развитие будущих поколений. Именно поэтому первостепенной задачей современного общества является поиск путей оптимального решения существующих проблем природного и антропогенного характера и достижение долгосрочного устойчивого развития.

Вопросы устойчивого развития являются жизненно важными и актуальными для независимых экспертов, поскольку в настоящее время мировое сообщество сталкивается с негативными явлениями, как бедность и пере-

населенность, изменение климата, а также неспособностью многих государств в вопросе рационального распределения природных ресурсов и т.д.

Ключевые слова: устойчивое развитие, рациональное использование природных ресурсов, показатели устойчивого развития, программы ООН и ЕС по устойчивому развитию.

Introduction

The world has changed and people started thinking broader and more rational about the present environmental situation in their home countries. They have started thinking “globally” about environmental situation. It is a new phenomenon in the contemporary scientific cognition and it requires a deep knowledge of theory which addresses the very beginning of Sustainability. The 21st century achievements, new high technologies and “cultural bridges” between various nations provide for us an opportunity to analyze the factors unfavorable to sustainable development and to identify the impediments to this process.

Sustainable development (i.e. supported development) – is a development of a society in which the human conditions are being improved and the impact on the environment remains within the economic capacity of the biosphere, so it does not break the natural foundation of human life. Within sustainable development the needs should be provided without damage to the future generations. Under the UN definition, Sustainable development is the development of a society that caters to the needs of present generations without causing this damage to the opportunities to future generations for satisfaction of their own needs [1].

The sustainable development concept comprises from the identification and the accounting of two main limits.

Maximum Environmental Boundary – that is, that level most safe number of emissions, degrees of resource depletion and wild ecosystems, which doesn't lead to destruction of the biosphere and death of civilization. This indicator is also called as the resolution of biosphere.

Minimum of Social Boundary – minimum use of natural resources, which provides the basic needs supporting human life without violation of human rights for safe and worthy life.

Most often, the lower limit of human needs is perceived as minimum consumer basket. It includes a set of products that are needed for normal human life and is tailored to the needs of a person in a variety of food, the level of its caloric content, vitamins, etc.

Sustainable development – it is the quality of human life, in which the level of natural resources consumption does not exceed the Maximum Ecological border, but does not fall below the social minimum.

Main objectives of the sustainable development are:

Economic growth – formation of socially focused market economy, providing opportunities, motivations and labor guarantees of citizens, quality of life, rational consumption of material resources;

Environmental protection – creating the life conditions for a safe environment with clean air, land, water, protection and biodiversity restoration, the implementation of the ecological imperative of production development;

Justice – providing the guarantees of citizens equality under the law, providing equal opportunities for achievement of material, environmental and social welfare;

Rational use of natural resources – creating a system that guarantees the rational use of natural resources on the basis of compliance with the national interests of the country and their preservation for future generations;

Population stability – the formation of public policy with the aim of increasing life expectancy and population stabilization, rendering comprehensive support to young families, mother and child care;

Education – guaranteeing accessibility for environmental education of citizens, preservations of intellectual potential of the country;

International cooperation – active cooperation with all countries and international organizations for the purpose of rational use of ecosystems, ensure the favorable and safe future.

Implementation of sustainable development purposes is ensured through:

- Restructuring of the national economy;
- Ensuring national security of the state, including the social, economic and environmental security;
- Improving the organization of the environmental management process, taking into account local climatic conditions and natural resource capacity of territories;

- Formation of ecological and economic thinking, adequate processes of social transformations;
- Equal share use of natural resources for present and future generations.

Thus, the constant – is the process of harmonization of productive forces, ensuring the essential needs of all society members, while maintaining the integrity and gradual restoration of the natural environment, creating opportunities for equilibrium between its potential and needs of people of all generations.

Key principles of the sustainable development are:

- Material domain: constitutes the basis for regulating the flow of materials and energy that underlie existence.
- Economic domain: provides a guiding framework for creating and managing wealth.
- Domain of life: provides the basis for appropriate behavior in the biosphere.
- Social domain: provides the basis for social interactions.
- Spiritual domain: identifies the necessary attitudinal orientation and provides the basis for a universal code of ethics [2].

Realization of these principles will ensure:

- Harmonization of coexistence of the human being and nature;
- Realization of the right for fair satisfaction of requirements and equal opportunities for development of present and future generations;
- Inherence of environment protection in society development.

Thus, the sustainable development generalizes in itself the process of a survival and restoration of a gene pool of the nation, activation of a role of each individual in the society, ensuring his rights, formation of conditions for restoration of the biosphere and its local ecosystems, focus on reducing human impact on the environment and harmonization of human needs and natural resources.

However, the problem of economic growth and environmental safety requirements, the high proportion of resource- and intensive-power outdated technologies, raw materials for export orientation, the militarization of production, lack of humanistic values in development priorities, as well as inadequate level of environmental awareness and consumption lead to the deepening

of crisis phenomena in economy, environmental degradation, threatening to the life and work of present and future generations.

Nowadays people have caused the climate changes in local and regional scales. There is a serious concern that further development of the industry can lead to the significant global climate change. However, the ongoing anthropogenic carbon dioxide increase in the atmosphere can contribute to the warming of the bottom layer of the atmosphere, especially in widths. This topic has been promoted in mass media for 10-15 years. Now almost everyone knows that "for many centuries a human being here refers to the nature as an anarchist and so selfish that does not even notice that critical moment when a natural resource is used up, the moment is extremely life-threatening. A great philosopher Solon warned that people may die, turning the blossoming fields into deserts, but for two and a half thousand years which have passed since then, we didn't listen to this prevention.

People, both in the past and in the present, have been actively interested in various human interrelations, but there is no particular desire to find out the relationship between humanity and nature. The increasing scale of human activity, rapid development of the scientific and technological progress has escalated negative impact of a man on the nature, led to the disruption of the ecological balance of the planet. Oil, gas, coal, copper, iron and other metals are not renewable resources, and according to the scientists estimation they will be exhausted in a few decades. Besides, forest resources of the planet, which would seem to be renewed systematically, in fact, quite rapidly decreasing. Particular threat to the life of all mankind is the pollution of the planet which has increased significantly over the past decades. So, the world ocean is being constantly polluted due to the expansion of oil production in marine fisheries and because of its mass transportation. Millions of tons of lead, phosphorus, sulfur, radioactive waste are reset into the ocean. And the consequence of the dead ocean can bring to the dead planet.

Essential problem is to optimize the conditions of human existence as a major trend in the development of the noosphere. In the twentieth century, along with outstanding positive achievements, there was a barbaric, predatory, unscientific and irresponsible

intrusion into the environment, which ultimately jeopardized the very existence of human beings.

Nature is harmonious and therefore it is being saved and exists. Fortunately, the international community begins to realize the vital importance of this environmental problem. Modern global society pays due attention to the concept of "sustainability". It dates back to the first world models of the 1970s, in particular, the popular theories of "limits to growth" and "sustainable growth". An important milestone in the development of global "stability" theories was the publication of the report of the World Commission on Environment and Development: "Our Common Future" (1987).

By the end of the 1980s the most discussed concepts of "sustainability" have accumulated the global forecasting experience. Unlike many previous projects they had no emphasis on abstract design strategies and schemes; they had an attraction to the principles of world development, on which the international measures could be undertaken. These principles had been chosen based on a universal perspective with the involvement of reputable experts and the public of different countries.

Approaches to the study of sustainability issues

Defining the fundamental principles of contemporary and future world development required a combination of different methodological approaches and levels of theoretical understanding of the problem itself.

First, the formation of "sustainability" ideas refers to the historical approach. It manifested itself primarily in close study of crises and catastrophes that have occurred as a result of human activity. For example, analyzing the lessons of the past, L. Brown and S. Pastel pointed out that the "evil" root of the collapse of the social and political structures in Maya civilization (that existed in what is now Guatemala, El Salvador and Southern Mexico) was the burst-up of the agricultural production system.

Secondly, at an early stage of their formation the concepts of "sustainability" had a futurological orientation. Peculiar influence of exploratory and normative forecasts contributed to the designing of projects, in which the prediction of possible consequences of their implementation for global development was the most important. Thus, in the frames of sustainable development there were predictive regulatory developments that had to outline "a sustainable future".

Sustainable development – is considered to be as the changes preserving balance-harmony between the emerging parts of the system and reproducing them hierarchically. A problem of sustainability is hardly perceived by this definition. Sustainability is the characteristic of constructive development, associated with self-complication of systems, creating a new mechanism of harmonizing relations between the elements. For instance, the authors of the discussed concept paid much attention to the global environmental situation. At the same time they emphasized that current knowledge about many parameters of natural systems' functioning, the connections within them and the impact of human activity on the environment have been studied very incomplete [3].

Therefore, development of sustainability issues of these systems in terms of the ever-increasing anthropogenic pressures on them is extremely difficult without the relevant research in the sphere of ecology, medicine, natural sciences etc. On the second level we can see a direct extension of the new theoretical provisions and practical recommendations. First of all, it concerns the general issues such as the development of alternatives previously unknown to the modern civilization and evolution of ideas about the world in general.

Third, since its formation the concept of "sustainable development" has begun to be considered as interdisciplinary [4]. Whole range of "sustainable development" problems is investigated under the methodology of system analysis. However, the basic systems of global development are being considered in different ways. The modern world is implied as consisting of a number of interrelated and interacting systems. And there are two types among them. The first are the life systems on our planet: environment, energy, biological, climatic, etc. The second type – the systems that can be considered as the foundation of mankind social life: economic, political, social and others.

Fourth, in comparison with many other globalist-futurist theories the concept of "sustainable development" has proved an essential aspect of political science. Along with purely theoretical issues the most important is a preparation of materials that could benefit those who engaged in practical politics. Thus, it can be noted that the concept was created using quite diverse methodological toolkit and in the early stages touched upon a very wide

range of global scale issues. However, the main challenge for these studies was to determine the concept of "sustainable development". After all, it was supposed to consider the main idea of the concept, which distinguishes it from all various theories and projects of global forecasting.

Some researchers have focused on the etymological meaning of the word "sustainable", noting that in general terms it suggests the ability for resisting pressure from any phenomena. In essential sense sustainability often is derived from: 1) intrinsic characteristics of the system, 2) the nature and pressure of damages affecting the system, and 3) human activity that can bring to the emergence and strengthening of these pressures and damages, or vice versa to overcome them.

Clarification of interpretations on the "sustainability" concept, formation of generally accepted views on this issue has contributed to a more in-depth understanding of the definition of "sustainable development". The well-known form of sustainability definition was formulated in the report of G. H. Brundtland commission, where, in particular, it says: "Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs [5].

It contains within it two key concepts:

- the concept of 'needs', in particular the essential needs of the world's poor, to which overriding priority should be given;
- the idea of limitations imposed by the state of technology and social organization on the environment's ability to meet present and future needs.

Thus, in these formulations it is obvious that the idea of "sustainable development" was considered by its supporters in various aspects: socio-economic, technological and environmental. Some authors have drawn attention to the need for analysis of its ethical, political and other principles. By the end of the XXth century this theory fully reflected the global studies experts' views on the world development as a number of interrelated, dynamic relationships within global processes affecting virtually all major spheres of human society. Besides, a powerful industrial potential and rapid economic growth will not be enough in order to achieve the pure "sustainable development". Only balanced and effective policies in the field

of environmental protection and natural resources are necessary for mitigation and the subsequent overcoming such sustainability problems.

Pursuing such policy is impossible without achieving high social spirituality, widespread of moral and ethical principles, lifestyle, as appropriate to the needs of the present and future. "Sustainability" of modern civilization cannot be achieved while there are social and political tensions in countries, regions and in the world as a whole.

Sustainability indicators

The main sustainable development indicators are economic, social and environmental factors that comprise the basis of a triune concept of sustainability.

Today some scholars distinguish another, the fourth domain, –institutional or good governance aspect.

Economic component involves the optimal use of natural resources and environmentally sound technologies, including the extraction and processing of raw materials, products, minimization, recycling and disposal.

Social component of sustainability is focused on human rights and aimed at preserving the stability of social and cultural systems, including the reduce of tensions and conflicts between people. An important aspect of this approach is a fair sharing of benefits. It is desirable to preserve the cultural diversity and equity on a global scale, as well as a more complete use of sustainable development practices available in the non-dominant cultures. In order to achieve those sustainable development aims our modern society should establish a more efficient decision-making system taking into account a historical experience and encourage pluralism.

Within the human development concept a human being is considered to be as a subject of development. Based on the expansion of human choices as a main value, the concept of sustainable development implies that a human being should be involved in the processes that shape the scope of his life, it promotes the adoption and implementation of decisions and controls their realization.

Environmental component maintains the integrity of natural biological and physical systems. Particular importance is for the ecosystems which influence on the global stability of the entire biosphere. Moreover, the term "natural" systems and habitats can be understood broadly to including

the man-made environment, such as, for example, cities. Devastation of natural resources, pollution and loss of biodiversity reduce the ability of ecosystems to self-healing [6].

Indicators of sustainable development should reflect the economic, social and environmental aspects of meeting the needs of the present generation without restriction of future generations' requirements for satisfaction of own needs. To make development sustainable we must take into account the economic growth achievements, but ensuring its balance with the needs of a society for improving the quality of life and preventing environmental damage.

Coordination of these sustainability factors and their interpretation into definite measures, which are the means of achieving sustainable development – is a task of enormous difficulty since all three sustainability indicators should be considered in proper balanced way. The mechanisms of interaction between these three concepts are also important. Interacting with each other, economic and social elements can generate new challenges such as achieving equity within a generation (e.g., in respect of income distribution), and making assistance to the poor. The mechanism of interaction between economic and environmental elements has brought new ideas on valuation and internalization (accounting in economic accountability of enterprises) of external influences on the environment. Besides, the relationship of social and environmental elements generates interest to issues such as intragenerational and intergenerational equity, including respect for the rights of future generations, and public participation in decision-making.

Development of the sustainable development indicators is available at three levels:

- Global,
- Regional (region, territory, autonomy, etc.)
- Local/national (districts, municipalities, cities, etc.).

All these three levels can be designed with their own system of indicators that have individual characteristics. Thus, indicators developed at the global level will not always be equally useful for various levels of government. Not all regional indicators of sustainable development can be applied with equal efficiency at the global or local (national) levels and vice versa. It is also important to make

an assessment and analysis of existing powers and resources at the regional and global levels, which can be used to promote the implementation and use of indicators at the regional level [7].

The UN and EU programs on Sustainable Development

Sustainable development concept of was first defined in the World Conservation Strategy of Nature (1980), developed at the UNEP initiative, the International Union for Conservation of Nature (IUCN) and the World Wildlife Fund (WWF). The concept has been refined in the course of a global political debate since the 1970 report on the limits of economic growth (The Limits to Growth), Brundtland Commission (1980) and up to the significant solutions of Rio Summit (1992).

In 1987, in the report by World Commission on Environment and Development (WCED): "Our Common Future", focused on the kind of "sustainable development" that meets "the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs".

It has included three main aspects: Stable and sustainable environment, Economic development, Social justice (both within one generation and between the generations).

In 1992, at Rio de Janeiro, Brazil, at the UN Conference on Environment and Development (byname Earth Summit) governments of the participant states adopted the agenda for the 21st century and Rio Declaration on Environment and Development – documents that set out the principles, priorities and activities aimed at sustainable development.

The UN World Summit on Sustainable Development in 2002 reaffirmed the commitment of the entire world community to the ideas for long-term sustainable development that meet human needs preserving the basic life support systems of the planet Earth.

In 2003, UNEP (United Nations Environment Programme) has initiated the Marrakech process under a 10-year framework of programs in support of regional and national initiatives to accelerate the shift towards sustainable consumption and production that will promote economic growth without environmental degradation [8].

Nowadays about 35 countries in the world are developing their programs on sustainable consumption and production.

A fundamental principle of sustainable development is "Think globally, act locally". That is in order to achieve the global goals of sustainable development outlined in the Agenda 21, it is important to realize as much as possible local projects on sustainable development. Thus, the environmental, social and economic problems have no borders, and only improvement of the integrated strategies with the cooperation at various levels of all participants in the process can be successful for sustainable development.

EU Sustainable Development Strategy -2001 (Gothenburg 2001) refers to the Rio de Janeiro Declaration and contains four long term objectives:

1. Limit the climate change process, and increase the use of clean energy
2. Improve people's health
3. Responsible management of natural resources
4. Improve the transport system and land-use management [9].

The strategy has based on the principles of development of different areas as agricultural subsidies, protection of environmentally sensitive areas (NATURA 2000), water management (EU Water Framework Directive, 2000), transport, science and technology investment, environmental monitoring.

EU Environment Action Programme for 2001-2010 has focused on four priority areas:

- Climate change mitigation
- Nature and biodiversity – protection of rare species and natural resources
- Environment and public protection
- Sustainable management of natural resources and water management

It is noteworthy to mention the EU documents on environmental protection (EP), establishing goals and objectives of activities, standards and other requirements (6 programs since 1972); 7 Thematic strategies (air pollution, prevention and recycling

of waste, preserving marine environment, soil protection, sustainable use of pesticides, sustainable use of natural resources, urban environment).

Thus, main objectives of the sustainable development are:

- ensuring rapid socio-economic growth;
- preserving the environment;
- rational use of natural resources' potential to meet the needs of the present and future generations by building up high economic system, productivity in scientific and technological progress, social orientation.

Conclusion

Sustainable development is a unique and difficult phenomenon. It touches upon almost all spheres of human life and requires an adequate and proper decision making on some urgent problems at the social, economic and environment levels. Solving these problems includes:

- Sustainable development of rural regions and settlements;
- Macroeconomic transformation and state protectionism;
- Economic policy formation at the state level;
- Provision of spiritual, physical human development and social safeguards;
- International collaboration.

Nowadays it worth mentioning that countries cannot promptly undertake new and radical measures to restore the natural resources and make a rapid implementation of the sustainable development concept. In some countries there is a tendency of transition to the so-called rational use of natural resources and the search for renewable sources of socio-economic, environmental and other spheres of life. Some countries have already adopted the concept of sustainable development and started its phased realization. This process of implementation seems to be difficult and multifaceted due to the existing vital and vulnerable socio-economic issues at the level of national units (states).

References

- 1 Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future//<http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> (posted on September 24, 2012)
- 2 Ben-Eli M. Sustainability: The Five Core Principles//Planet2025 Network //<http://planet2025.net/sustainability-the-5-core-principles-pt-1/> (posted on July 09, 2009)
- 3 Brand U. Sustainable development and ecological modernization -the limits to a hegemonic policy knowledge//Innovation. The European Journal of Social Science Research. – June 8, 2010.- Vol. 23, № 2.- P.135-152.
- 4 Hopwood B., Mellor M., O'Brien G. Sustainable development: mapping different approaches// Sustainable Development. – February 2005. – Vol.13. – №1. – P. 38–52.

5 DAC & CITIES. Brundtland report: our common future//<http://www.dac.dk/en/dac-cities/sustainable-cities/historic-milestones/1987--brundtland-report-our-common-future/>(posted on January 21, 2014)

6 Edwards A. R. Thriving Beyond Sustainability. Pathways to a Resilient Society.- Canada,- 2010.- P. 91.

7 UN Institutional framework for sustainable development//[http:// www.pnuma.org/forodeministros/18ecuador/Reunion%20Expertos/Marco%20Institucional%20para%20el%20Desarrollo%20Sostenible/ENGLISH%20Marco%20Institucional%20para%20el%20Desa%2016%20DEC%202011.pdf](http://www.pnuma.org/forodeministros/18ecuador/Reunion%20Expertos/Marco%20Institucional%20para%20el%20Desarrollo%20Sostenible/ENGLISH%20Marco%20Institucional%20para%20el%20Desa%2016%20DEC%202011.pdf) (posted on February, 2012)

8 UNEP Marrakech Process on Sustainable Consumption and Production// <http://www.uneptie.org/scp/marrakech/dialogue/pdf/4-%20OECD-%20UNEP%20Marrakech%20Process%20SCP%20for%20Development%20July10.pdf> (posted on July 10, 2010)

9 Europa. Summaries of EU legislation. Environment. SD//http://europa.eu/legislation_summaries/environment/sustainable_development/128117_en.htm (posted on December 18, 2009)

УДК 341: 502.131.1

М.Ш. Курмангали*, А. Урынгалиева

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы,

*e-mail: medeu.kurmangali@gmail.com

**Некоторые международно-правовые аспекты
формирования идеи устойчивого развития мира**

В данной статье рассматриваются актуальные международно-правовые аспекты развития идеи устойчивого развития мира. Несмотря на существующее определенное противоречие в русскоязычном варианте перевода термина «sustainable development», идея устойчивого развития получила свое признание и утверждение большинством государств. В настоящее время она оказывает огромное влияние на состояние международных отношений, становится универсальным принципом мирового развития. Авторами обозначены основные этапы развития данной идеи (1972, 1982, 1987, 1992, 2002, 2012) в виде общей характеристики международно-правового закрепления соответствующих обязательств государств и решений органов международных организаций. Один из важных выводов анализа содержания объемных документов, закрепляющих и развивающих идеи устойчивого развития – это указание на явно очерченную связь между решением экологических проблем и обеспечением свободы, мира и безопасности, соблюдения всех прав человека, а также созданием на всех уровнях эффективно действующих, транспарентных, подотчетных и демократических институтов власти и управления. **Ключевые слова:** сбалансированное развитие; устойчивое развитие; современные проблемы экологии; социально-экономическое развитие в XXI веке; права человека на транспарентное и демократическое управление.

M. Kurmangali, A. Uryngaliyeva
**Some international legal aspects of
the idea of sustainable development of the world**

This article devoted to the topical international legal aspects of the idea of sustainable development of the world. There is a certain contradiction in the Russian-language version of translating the term «sustainable development». Currently, this idea was the recognition and approval of most States. It has a huge impact on international relations, becomes a universal principle of world development. The authors identified the main stages in the development of this idea (1972, 1982, 1987, 1992, 2002, 2012) as the general characteristics of the international legal obligations of states and decisions of international organizations. An important conclusion of the analysis of voluminous documents – a clear connection between the solution of environmental problems, and freedom, peace and security, respect for all human rights, and the establishment at all levels of effective, transparent, accountable and democratic institutions and governance.

Key words: sustainable development; contemporary environmental problems; social and economic development in the XXI century; the human right to transparent and democratic institutions and governance.

М.Ш. Құрманғали, А. Урынгалиева
**Әлемнің тұрақты даму идеясы қалыптасуының
кейбір халықаралық-құқықтық қырлары**

Мақалада әлемнің тұрақты даму идеясы қалыптасуының кейбір халықаралық-құқықтық қырлары қарастырылады. «Sustainable development» термині орыс тіліне қате аударылғандығына қарамастан, тұрақты даму идеясы көптеген мемлекеттерден қолдау тапты. Қазіргі кезде ол әлемдік дамудың әмбебап қағидасы ретінде қалыптасып, халықаралық қатынастарға өте үлкен әсер етуде. Мемлекеттер тиісті міндеттемелері мен халықаралық ұйымдар органдарының шешімдерінің жалпы сипаттамасы түрінде авторлармен осы идея дамуының (1972, 1982, 1987, 1992, 2002, 2012 жж.) негізгі кезеңдері белгіленген. Тұрақты даму идеясын бекітіп, оны дамытатын ауқымды халықаралық құжаттар мазмұнын талдаудан туындайтын қорытындылардың бірі – экологиялық мәселелермен халықаралық бейбітшілікті, қауіпсіздікті, бостандықты және адам құқықтарын қамтамасыз ету арасындағы нақты белгіленген байланысты білген жөн. Сонымен қатар тұрақты

даму мәселелерімен барлық деңгейде тиімді қызмет атқаратын, транспарентті, халық алдында жауапты, демократиялық билік және басқару институттарын құру арасындағы тығыз байланысты түсіну қажет.

Түйін сөздер: тұрақты даму, экологияның қазіргі заманғы проблемалары, ХХІ ғ. әлеуметтік-экономикалық даму, ашық және демократиялық басқаруға адам құқығы.

Устойчивое развитие предполагает не просто развитие как поступательное движение вперед (прогресс), а развитие сбалансированное, без перекосов в отдельных сферах человеческого существования [1, с. 753]. По мнению авторов учебного пособия под редакцией Л.Г. Мельника, есть некоторая противоречивость, алогичность русскоязычного варианта перевода термина «sustainable development». «Устойчивость» предполагает равновесие, а «развитие» возможно только при условии постоянного выхода системы из равновесного состояния [2, с. 17]. Термин «устойчивое развитие» является наиболее общепринятым переводом английского словосочетания «sustainable development», хотя возможно и не вполне корректно передает его смысловое значение. Действительно, определение термина «устойчивое развитие» означает просто устойчивый, постоянный рост. В то же время в европейских языках перевод следующих слов даётся так: sustainable – поддерживаемый; development – развитие... [3].

Тем не менее, если рассматривать дословно, «устойчивое развитие» подразумевает под собой динамический процесс, который постоянно развивается под действием внутренних и внешних факторов. Принято считать, что впервые термин появился в 1987 г. в докладе «Наше общее будущее», подготовленном Международной комиссией по окружающей среде и развитию. Официальное определение из доклада гласит: Устойчивое развитие – это «модель поступательного развития общества, при которой достигается удовлетворение жизненных потребностей нынешнего поколения без лишения такой возможности будущих поколений людей» [4]. Именно перевод из данного доклада является официальным и наиболее общепринятым определением.

Важным этапом в становлении концепции устойчивого развития можно считать Конференцию ООН по проблемам окружающей человека среды, прошедшую в Стокгольме в 1972 г. Именно на Стокгольмской конференции был впервые включен в международную повестку дня вопрос о взаимосвязи между экономическим раз-

витием и ухудшением состояния окружающей среды. По итогам конференции была принята Декларация Конференции ООН по проблемам окружающей человека среды, которая содержала 26 принципов и план действий, включающий 109 принципов [5]. Принципы, содержащиеся в Стокгольмской декларации по проблемам окружающей человека среды, впервые содержали свод законов по природоохранной деятельности на государственном и межправительственном уровне. Конференция в Стокгольме положила начало в развитии природоохранной политики на государственном уровне, а также природоохранного движения в мировом масштабе. На этой конференции была принята рекомендация о создании Программы ООН по окружающей среде (ЮНЕП). 15 декабря 1972 г. Генеральная Ассамблея ООН (ГА ООН) учредила ЮНЕП, главная цель которой заключается в координации международного сотрудничества в области защиты и улучшения окружающей среды. Он относится к числу специализированных учреждений ООН. В настоящее время усилия ЮНЕП сосредоточены на решении задач, сформулированных в докладе «Глобальная экологическая перспектива».

В 1982 г. на заседании ГА ООН была принята «Всемирная хартия природы», которая провозгласила ряд принципов сохранения природы, в соответствии с которыми должна направляться и оцениваться любая деятельность человека, затрагивающая природу [6]. В 1983 г. ГА ООН была учреждена Международная комиссия по окружающей среде и развитию. Председателем Комиссии была назначена премьер-министр Норвегии Г.Х. Брундтланд. В задачи Комиссии входила разработка основных принципов, показателей устойчивого развития, а также глобальной эколого-экономической программы действий. В 1987 г. по результатам работы этой Комиссии опубликован доклад «Наше общее будущее», в котором и была представлена новая концепция устойчивого развития, как альтернатива развития, основанного на неограниченном экономическом росте. В докладе было впервые точно определено понятие устойчивого развития, которое трактуется, как развитие, при кото-

ром нынешние поколения удовлетворяют свои потребности, при этом не ставя под угрозу возможность удовлетворять свои потребности будущие поколения [4].

Однако официальное признание идеи, сформулированной в докладе «Наше общее будущее», получила только в 1992 г., на Международной Конференции ООН по Окружающей среде и развитию в Рио-де-Жанейро (Бразилия). Здесь был принят новый принцип мирового развития, получивший название «Sustainable development». Конференция в Рио-де-Жанейро была весьма представительной в истории международных отношений – в ней приняло участие более 17 тыс. человек из 179 государств. По итогам конференции была принята Декларация, подтверждавшая обязательства по Декларации Конференции ООН по проблемам окружающей человека среды, принятой в Стокгольме 16 июня 1972 г., и вносящая новые нормы. Вторым документом, принятым на Конференции в Рио-де-Жанейро, стала «Повестка дня на XXI век». В нем государствам рекомендовалось разработать национальную стратегию устойчивого развития, для обеспечения надежного социально-экономического развития, с учётом необходимых природоохранных мероприятий [7].

Оценивая результаты этой конференции, позже в 2002 г. Генеральный секретарь Всемирной встречи на высшем уровне в Йоханнесбурге по устойчивому развитию Н. Десай отмечал: «многие забывают о том, что на Конференции в Рио не было выработано договоренности по энергетике». Вопросы «производства и потребления чуть было вообще не оказались за рамками Повестки дня на XXI век» [8]. На Конференции 1992 г. была учреждена Комиссия по устойчивому развитию, которая в настоящее время тесно сотрудничает с Экономическим и Социальным Советом ООН (ЭКОСОС) и его вспомогательными органами. В состав Комиссии входят 53 члена, избираемых Советом сроком на три года. Главные задачи Комиссии – содействие выполнению Повестки дня на XXI век, подготовка периодических обзоров, а также оценка перспектив и тенденций устойчивого развития и подготовка соответствующих рекомендаций для ЭКОСОС. В частности, Комиссия разработала согласованный комплекс показателей устойчивого развития, который может быть с учетом специфики отдельных стран принят в качестве стандарта

и закреплён на национальном уровне. Вообще, уже к 2002 г. каждое государство должно было принять национальную стратегию устойчивого развития (перейти к устойчивому развитию). Комиссия по устойчивому развитию рассматривает вопросы оказания помощи развивающимся государствам, передачи им необходимой технологии и обмена опытом в области устойчивого развития. Обеспечение устойчивого развития требует глобального партнерства между богатыми и бедными государствами, так как на них лежит различная степень ответственности за решение экологических проблем [3, с. 754].

Международные принципы устойчивого развития были сформулированы в Рио-де-Жанейрской декларации по окружающей среде и развитию. Они наиболее полно описывают человеческое развитие в рамках концепции устойчивого развития, учитывая экологические, экономические, социальные и политические составляющие. В указанной декларации были закреплены 27 принципов, первый из которых гласит, что забота о людях занимает центральное место в усилиях по обеспечению устойчивого развития. Здесь же в качестве одного из принципов указывается, что государства должны сотрудничать в духе доброй воли и партнерства в выполнении принципов, воплощенных в Декларации, и в дальнейшем развитии международного права в области устойчивого развития [9].

В этом плане, как отмечается в литературе, альтернативы выработанной человечеством в конце прошлого тысячелетия новой парадигме – парадигме устойчивого развития и не существует. Так как очевидность нерациональности концепции развития в направлении неограниченного экономического роста, так же, как и неизбежности ее катастрофического конца, не вызывает сомнения. Следовательно, будущее развитие человечества видится как развитие, в котором будут сбалансированы социальное и экономическое развитие в соответствии с возможностями экологической сферы. Однако принципы устойчивого развития содержат лишь идеи и не содержат конкретных решений или инструментов реализации для достижения устойчивого развития. Реализация развития в рамках концепции устойчивого развития является сложной фундаментальной задачей, решение которой, возможно, содержит будущее [10].

Проблемы устойчивого развития рассматривались на Встрече на высшем уровне «Планета Земля» в 1992 г., где отмечалось, что в деле обеспечения устойчивого развития был достигнут крайне незначительный прогресс с учетом происходящего дальнейшего обострения проблемы нищеты и ухудшения экологической обстановки. Здесь ГА ООН заявила, что мировому сообществу требуются не новые философские споры или дебаты по вопросам политики, а такая встреча руководителей на самом высоком уровне, которая была бы нацелена на принятие практических мер и достижение результатов. В 1997 г. на Встрече на высшем уровне «Планета Земля» + 5 в Нью-Йорке подверглись анализу и оценке меры осуществления Повестки дня на XXI век.

Затем в 2002 г. был представлен обзор десятилетнего опыта продвижения к устойчивому развитию на Всемирной встрече на высшем уровне по устойчивому развитию (Йоханнесбург, ЮАР, 26 августа – 4 сентября 2002 г.). В результате работы саммита были приняты два документа: Йоханнесбургская декларация по устойчивому развитию [11] и План выполнения решений Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию [12]. По высказыванию Генерального секретаря Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию Н. Десай, в Йоханнесбурге была согласована десятилетняя программа мер в отношении производства и потребления, в основе которой лежит концепция, не только затрагивающая интересы развивающихся стран, но и имеющая последствия также с точки зрения развития богатых стран. По его мнению, участникам также удалось придать итоговому документу весьма конкретный характер, особенно в том, что касается целей и графиков: «конечно, я знаю, что многим хотелось бы, чтобы результаты были более значительными, однако для выполнения и этих обязательств потребуется выделение новых дополнительных ресурсов» [8]. В Йоханнесбургской декларации по устойчивому развитию впервые отмечалось о последствиях глобализации. Так, быстрая интеграция рынков, движение капиталов и значительное расширение инвестиционных потоков по всему миру обусловили новые проблемы и возможности на пути к обеспечению устойчивого развития. Однако блага и издержки глобализации распределяются неравно-

мерно, а развивающиеся страны сталкиваются с особыми трудностями в ходе усилий по решению этих проблем.

Итоги Встречи на высшем уровне в Йоханнесбурге были позитивно восприняты не всеми. В частности, некоторые неправительственные организации считают, что участники этой встречи сделали слишком мало в части установления целевых показателей для обеспечения более широкого применения возобновляемых источников энергии. Президент Института мировых ресурсов Дж. Лэш заявил: «мы упустили возможность увеличить производство энергии за счет использования таких не загрязняющих источников, как солнечная энергия, энергия биомассы и энергия ветра, и обеспечить стабильные условия для деятельности многочисленным компаниям, принимающим меры по сокращению выбросов». В то же время он отметил: «эта встреча на высшем уровне сохранится в нашей памяти не благодаря подписанным нами договорам, принятым обязательствам или сделанным заявлениям, а потому, что на ней наметился новый подход к управлению всеобщим достоянием в виде отхода от строго формальной рутинной традиционной дипломатии» [8]. Президент Венесуэлы У. Чавес – Председатель Группы 77, в которой представлены 132 развивающиеся страны, заявил, что он ожидал от Встречи на высшем уровне в Йоханнесбурге намного более весомых результатов. По его мнению, с учетом нехватки времени следует отметить как недостаток повторение общеизвестных истин и следовало сосредоточить внимание на правах человека, в частности правах на жилье, здравоохранение, питьевую воду и жизнь [8].

По мнению исследователей, в Йоханнесбурге было согласовано множество целей, графиков и обязательств, ни один из этих результатов не позволяет разом активировать борьбу с нищетой и непрекращающимся ухудшением состояния окружающей среды. В этом смысле Встреча на высшем уровне в Йоханнесбурге не предложила каких-либо волшебных решений или чудодейственных рецептов – она лишь дала понимание того, что для разрешения целого ряда самых насущных проблем человечества надо непрерывно принимать практические меры. Так как Встреча на высшем уровне в Йоханнесбурге была посвящена вопросу об осуществлении ранее принятых решений, она не принесла каких-либо особенно

эффективных результатов. На ней не было достигнуто договоренностей, открывающих перспективу заключения новых договоров, а многие из согласованных целевых показателей были ранее приняты на множестве различных совещаний более низкого уровня [8].

Вместе с тем, на Встрече на высшем уровне в Йоханнесбурге были поставлены некоторые новые важные цели, такие, как: сокращение вдвое к 2015 г. доли населения, не имеющего доступа к основным санитарным услугам; сведение к минимуму к 2020 г. вреда, причиняемого использованием и производством химических веществ здоровью людей и окружающей среде; сохранение или восстановление истощенных рыбных запасов до уровней, которые могли бы обеспечивать максимальный и устойчивый вылов, в безотлагательном порядке и, где это возможно, не позднее, чем к 2015 г.; и обеспечение существенного снижения к 2010 г. нынешних темпов утраты биологического разнообразия [12].

Международные обязательства в области устойчивого развития были вновь подтверждены и конкретизированы в резолюции ГА ООН от 27 июля 2012 г. ГА ООН одобрила Итоговый документ Конференции ООН по устойчивому развитию в Рио-де-Жанейро под названием «Будущее, которого мы хотим» [13]. Главы государств и представители международных организаций подтвердили свою приверженность курсу на устойчивое развитие. В качестве важных норм, данного весьма объемного документа включающего в себя 283 пункта, на наш взгляд, следует отметить широкое видение путей решения проблем устойчивого развития и комплексный характер принятых государствами обязательств в этой сфере. В то же время можно наблюдать конкретные механизмы с основными сроками их реализации на глобальном и национальном уровнях. Пунктами 14-16 одобренной резолюцией ГА ООН Итогового документа «Будущее, которого мы хотим» была подтверждена политическая приверженность ранее принятым обязательствам. Так, со ссылкой на Декларацию Конференции ООН по проблемам окружающей человека среды, принятую в Стокгольме 16 июня 1972 года, были подтверждены все принципы Рио-де-Жанейрской декларации по окружающей среде и развитию, в том числе, в частности, принцип общей, но дифференциро-

ванной ответственности, закрепленный в принципе 7 этой декларации. Также были подтверждены обязательства в рамках: Повестки дня на XXI век; Программы действий по дальнейшему осуществлению Повестки дня на XXI век; Плана выполнения решений Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию (Йоханнесбургского плана выполнения решений), Йоханнесбургской декларации по устойчивому развитию; Программы действий по обеспечению устойчивого развития малых островных развивающихся государств (Барбадосской программы действий), Маврикийской стратегии по дальнейшему осуществлению Программы действий по обеспечению устойчивого развития малых островных развивающихся государств. Также государства подтвердили приверженность осуществлению в полном объеме: Программы действий для наименее развитых стран на десятилетие 2011–2020 гг. (Стамбульской программы действий); Алматинской программы действий («Удовлетворение особых потребностей развивающихся стран, не имеющих выхода к морю...»); Политической декларации о потребностях Африки в области развития и документа «Новое партнерство в интересах развития Африки». В качестве правовых основ дальнейшей деятельности в области устойчивого развития были подтверждены обязательства в итоговых документах всех крупных конференций и встреч на высшем уровне ООН. В частности, к ним были отнесены обязательства, закрепленные в следующих документах: Декларации тысячелетия ООН; Итоговом документе Всемирного саммита 2005 г.; Монтеррейском консенсусе Международной конференции по финансированию развития; Дохинской декларации о финансировании развития; Итоговом документе пленарного заседания высокого уровня ГА ООН, посвященного целям в области развития, сформулированным в Декларации тысячелетия; Программе действий Международной конференции по народонаселению и развитию; Основных направлениях деятельности по дальнейшему осуществлению Программы действий Международной конференции по народонаселению и развитию; Пекинской декларации и Платформе действий. В Итоговом документе «Будущее, которого мы хотим» государства обязались выполнять свои обязательства и в рамках трех

принятых в Рио-де-Жанейро конвенций для достижения целей в области устойчивого развития: Рамочной конвенции ООН об изменении климата; Конвенции о биологическом разнообразии и Конвенции ООН по борьбе с опустыниванием в тех странах, которые испытывают серьезную засуху и опустынивание, особенно в Африке. Для выполнения всех обязательств в отношении официальной помощи в целях развития, в том числе принятого многими развитыми странами обязательства достичь к 2015 г. целевого показателя выделения по линии официальной помощи в целях развития развивающимся странам 0,7 процента валового национального продукта. А также обеспечить выделение 0,15–0,20 процента валового национального продукта на официальную помощь в целях развития для наименее развитых стран [13].

Одним из механизмов реализации мер в области устойчивого развития, как было оговорено выше, является деятельность ЮНЕП. В этой связи следует отметить, что 18-22 февраля 2013 г. в Найроби (Кения) прошел Глобальный форум по окружающей среде на уровне министров, на котором были утверждены Бюджет и программа работы на двухгодичный период 2014-2015 гг. и Фонд окружающей среды и другие бюджетные вопросы. Доклад Директора-исполнителя ЮНЕП содержал бюджетные потребности в соответствии с итоговым документом Конференции ООН по устойчивому развитию «Будущее, которого мы хотим»; информацию о директивных органах, исполнительном руководстве и управлении, подпрограммах и вспомогательном обслуживании программ, конечные результаты по среднесрочной стратегии на период 2014-2017 гг. В докладе также прописаны направления, которые имеют право на финансирование по линии Фонда глобальной окружающей среды. А также изложены цели, ожидаемые достижения и показатели, отражающие решения Конференции ООН по устойчивому развитию [14].

С правозащитной точки зрения важно подчеркнуть наблюдаемую в документе «Будущее,

которого мы хотим» явно очерченную связь между решением экологических проблем и прав человека. Так, в п. 8 было заявлено о важности обеспечения свободы, мира и безопасности, соблюдения всех прав человека. В том числе права на развитие и права на надлежащий уровень жизни, включая право на питание, принципов верховенства закона, гендерного равенства, расширения прав и возможностей женщин и демонстрации общей приверженности построению ориентированного на развитие справедливого и демократического общества. Пункт 10 документа закрепил норму о том, что демократия, благое управление и верховенство закона на национальном уровне и международном уровне, а также создание благоприятных условий имеют важнейшее значение для обеспечения устойчивого развития. Для достижения целей в области устойчивого развития требуется создать на всех уровнях эффективно действующие, транспарентные, подотчетные и демократические институты. Всего рассматриваемый Итоговый документ Конференции ООН по устойчивому развитию от 2012 г. содержит 283 пункта.

В соответствии с последним документом, цели в области развития, сформулированные в Декларации тысячелетия ООН [15], являются полезным инструментом, позволяющим сосредоточить усилия на достижении конкретных результатов в области развития в рамках общей концепции развития. Еще более важно, что эти цели выступают основой для деятельности ООН в области развития, определения национальных приоритетов и мобилизации заинтересованных субъектов и ресурсов на решение общих задач. Формулирование целей также является необходимым для придания деятельности в области устойчивого развития целенаправленного и последовательного характера. Как следует из Итогового документа «Будущее, которого мы хотим», целесообразно выработать такой комплекс целей в области устойчивого развития, который полностью отвечал бы нормам международного права.

Литература

1 Ерджанов Т.К. Международное публичное право: учебник. – Алматы. 2006. – 892 с.

2 Основы устойчивого развития: учеб. пособие / под общ. ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – 654 с.

3 Устойчивое развитие. Материалы из Википедии /<<http://ru.wikipedia.org/>>

4 Доклад Всемирной комиссии по вопросам окружающей среды и развития «Наше общее будущее». Резолюция Программы Организации Объединенных Наций по окружающей среде (ЮНЕП) № 14/14 от 16 июня 1987 г. / <<http://www.un.org/ru/ga/pdf/brundtland.pdf>>

5 Декларация Конференции Организации Объединенных Наций по проблемам окружающей человека среды, Стокгольм, 1972 г. / <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml>

6 Всемирная хартия природы. Принята резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН № 37/7 от 28 октября 1982 г. / <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv.../>

7 Повестка дня на XXI век. Итоговый документ Конференции ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 3–14 июня 1992 г. / <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21.shtml>

8 Оценка результатов Встречи на высшем уровне в Ёханнесбурге: что нового она принесла? / Официальный сайт Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию: / <<http://www.un.org/russian/conferen/wssd/story.htm>>

9 Рио-де-Жанейрская декларация по окружающей среде и развитию. Принята Конференцией ООН по окружающей среде и развитию, Рио-де-Жанейро, 3–14 июня 1992 г. / <<http://www.un.org/ru/documents/conv/declarations/riodecl.shtml>>

10 Материалы сайта Института проблем устойчивого развития. Проект ЦОСД.РУ. / <http://www.cosd.ru/index.php?option=com_content&view=article&.../>

11 Ёханнесбургская декларация по устойчивому развитию. Резолюция Первого Всемирного саммита по устойчивому развитию от 4 сентября 2002 г. / <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_wssd.shtml>

12 План выполнения решений Всемирной встречи на высшем уровне по устойчивому развитию. Резолюция Первого Всемирного саммита по устойчивому развитию от 4 сентября 2002 г. / <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv.../>

13 «Будущее, которое мы хотим». Итоговый документ Конференции ООН по устойчивому развитию в Рио-де-Жанейро (Бразилия, 20–22 июня 2012 г.), одобрена Резолюцией ГА ООН от 27 июля 2012 г., № 66/288 / <<http://www.un.org/ru/sustainablefuture/>>

14 Доклад Директора-исполнителя ЮНЕП на Двадцать седьмой сессии совета управляющих ЮНЕП. Глобальный форум по окружающей среде на уровне министров. Найроби, Кения 18-22 февраля 2013 г. / <<http://www.unep.org/gc.../>>

15 Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций. Резолюция № 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 г. / <<http://www.un.org/ru/doc./>>

References

1 Erdzhanov T.K. Mezhdunarodnoe publichnoe pravo: Uchebник. – Almaty. 2006. – 892 s.

2 Osnovy ustojchivogo razvitija: Ucheb. posobie / Pod obshh. red. d.e.n., prof. L. G. Mel'nika. – Sumy: ITD «Universitetskaja kniga», 2005. – 654 s.

3 Ustojchivoe razvitie. Materialy iz Vikipedii / <<http://ru.wikipedia.org/wiki/>>

4 Doklad Vsemirnoj komissii po voprosam okružhajushhej srede i razvitija «Nashe obshhee budushhee». Rezoljucija Programmy Organizacii Ob#edinennyh Nacij po okružhajushhej srede (JuNEP) № 14/14 ot 16 ijunja 1987 g. / <<http://www.un.org/ru/ga/pdf/brundtland.pdf>>

5 Deklaracija Konferencii Organizacii Ob#edinennyh Nacij po problemam okružhajushhej cheloveka srede, Stokgol'm, 1972 g. / <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml>

6 Vsemirnaja hartija prirody. Prinjata rezoljuciej General'noj Assamblei OON № 37/7 ot 28 oktjabrja 1982 g. / <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv.../>

7 Povestka dnja na XXI vek. Itogovyj dokument Konferencii OON po okružhajushhej srede i razvitiju, Rio-de-Zhanejro, 3–14 ijunja 1992 g. / <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/agenda21.shtml>

8 Ocenka rezul'tatov Vstrechi na vysshem urovne v Johannesburge: chto novogo ona prinesla? / Oficial'nyj sajt Vsemirnoj vstrechi na vysshem urovne po ustojchivomu razvitiju: / <<http://www.un.org/russian/conferen/wssd/story.htm>>

9 Rio-de-Zhanejrskaja deklaracija po okružhajushhej srede i razvitiju. Prinjata Konferenciej OON po okružhajushhej srede i razvitiju, Rio-de-Zhanejro, 3–14 ijunja 1992 g. / <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/riodecl.shtml>

10 Materialy sajta Instituta problem ustojchivogo razvitija. Proekt COSD.RU. / <http://www.cosd.ru/index.php?option=com_content&view=article&.../>

11 Johannesburgskaja deklaracija po ustojchivomu razvitiju. Rezoljucija Pervogo Vsemirnogo sammita po ustojchivomu razvitiju ot 4 sentjabrja 2002 g. / <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/decl_wssd.shtml>

12 Plan vypolnenija reshenij Vsemirnoj vstrechi na vysshem urovne po ustojchivomu razvitiju. Rezoljucija Pervogo Vsemirnogo sammita po ustojchivomu razvitiju ot 4 sentjabrja 2002 g. / <http://www.un.org/ru/documents/decl_conv.../>

13 «Budushhee, kotoroe my hotim». Itogovyj dokument Konferencii OON po ustojchivomu razvitiju v Rio-de-Zhanejro (Brazilija, 20–22 ijunja 2012 g.), odobrena Rezoljuciej GA OON ot 27 ijulja 2012 g., № 66/288 / <<http://www.un.org/ru/sustainablefuture/>>

14 Doklad Direktora-ispolnitelja JuNEP na Dvadcat' sed'moj sessii soveta upravljajushhij JuNEP. Global'nyj forum po okružhajushhej srede na urovne ministrov. Najrobi, Kenija 18-22 fevralja 2013 g. / <<http://www.unep.org/gc.../>>

15 Deklaracija tysjacheletija Organizacii Ob#edinennyh Nacij. Rezoljucija № 55/2 General'noj Assamblei ot 8 sentjabrja 2000 g. / <<http://www.un.org/ru/doc.../>>

**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ҚҰҚЫҚТЫҢ
ӨЗЕКТІ
МӘСЕЛЕЛЕРІ****АКТУАЛЬНЫЕ
ПРОБЛЕМЫ
МЕЖДУНАРОДНОГО
ПРАВА****TOPICAL
ISSUES OF
INTERNATIONAL
LAW**

УДК 341.645:341.123

З.Б. Конусова*, С.Ж. Айдарбаев

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: zinura.konussova@mail.ru

**Роль и значение консультативных заключений
Международного Суда ООН**

В данной статье раскрываются основные понятия, роль и значение консультативных заключений Международного Суда ООН. В статье рассмотрены основные проблемы международно-правовой регламентации, а также процедурные вопросы, в рамках которых происходит деятельность Суда по вынесению консультативных заключений.

В статье подробно анализируются права организаций и государств в отношении того, как они должны запрашивать консультативные заключения Суда по тем или иным вопросам, а также юридические последствия вынесения консультативного заключения.

Автор приходит к выводу о том, что роль и значение консультативных заключений представляются существенными в свете того, что они дают запрашивающим органам правильное толкование многих международно-правовых вопросов, которые исходят от Международного Суда ООН.

Ключевые слова: консультативное заключение, роль, значение, регламентация, классификация, процедура, юридические последствия, соглашение.

З.Б. Конусова, С.Ж. Айдарбаев

БҰҰ халықаралық сотының консультативтік қорытындылардың рөлі және мағынасы

Мақалада БҰҰ халықаралық сотының консультативтік қорытындыларының негізгі ұғымдары, рөлі және мағынасы ашылады. Соттың консультативтік қорытындысының белсендігі, халықаралық-құқық регламенттердің негізгі мәселелері, және процедура сұрақтары қаралған.

Кейбір сұрақтар жәнede консультативтік қорытындыны шығарудың заңды зардаптары консультативтік Сот қорытындысының ұйымдары және мемлекеттің құқығын егжей-тегжей талдауы жүргізілген.

Автор консультативтік қорытындысының рөлін және мағынасын ең маңыздысы деп қорытындылайды, өйткені консультативтік қорытындылар сұрау органдарына көптеген халықаралық сұрақтар бойынша дұрыс түсіндірме және де анық парықтау береді.

Түйін сөздер: консультативтік қорытынды, рөл, мағына, регламенттеу, халықаралық сұрақтар.

Z.B. Konussova, S.J. Aidarbayev

The role and importance of advisory opinions of the International Court of Justice

This article describes the basic concepts of the role and importance of advisory opinions of the International Court of Justice. The article describes the main problems of international legal regulation, as well as procedural issues, in which the activity takes place on the Court for an advisory opinion.

The paper analyzes in detail the rights of organizations and states as to how they should request an advisory opinion of the Court on certain issues, as well as the legal consequences of an advisory opinion.

The author concludes that the role and importance of advisory opinions presented significant in light of the fact that they give the requesting authorities correct interpretation of many international legal issues that come from the International Court of Justice.

Key words: advisory opinion, the role of value, regulation, classification procedure, the legal consequences of the agreement.

Современный мир претерпевает изменения, в некоторых вопросах они радикальные, в каких-то более сдержанные, но бесспорным является тот факт, что сегодня роль международного права все время возрастает. Органы и организации системы ООН обращаются в Международный Суд ООН для того, чтобы этот орган разрешил имеющиеся противоречия и спорные вопросы, разъяснил правоприменительные моменты и обеспечил толкование положений соглашений и других актов международного масштаба. В этой связи усиливается роль и значение консультативных заключений, которые испрашиваются у Международного Суда и составляют консультативную функцию этого международного органа.

Несмотря на солидный срок осуществления Судом своей деятельности, данный вопрос недостаточно исследован и освещен в трудах казахстанских ученых.

Анализируя роль и значение консультативных заключений Международного Суда ООН, необходимо отметить следующие важные моменты, определяющие суть вопроса.

Так, правом запрашивать консультативное заключение Суда обладают пять органов ООН и 16 специализированных учреждений системы ООН. Генеральная Ассамблея и Совет Безопасности ООН унаследовали в отношении Международного суда право, которым Статут Лиги Наций ранее наделял Ассамблею и Совет Лиги в отношении Постоянной палаты международного правосудия. Три других органа ООН, включая Экономический и Социальный Совет, получили право запрашивать консультативные заключения по решению Генеральной Ассамблеи [1].

Шестнадцать специализированных учреждений получили на это право от Генеральной Ассамблеи в соответствии с соглашениями, регулирующими их отношения с ООН. Генеральная Ассамблея и Совет Безопасности могут запрашивать консультативные заключения «по любому юридическому вопросу»; другие органы и специализированные учреждения ООН – «по юридическим вопросам, возникающим в пределах их сферы деятельности».

Если говорить о количественной стороне вопроса, то деятельность Суда по вынесению консультативных заключений составляет приблизительно одну пятую часть от общей численности дел, которые поступают на рассмотрение в Суд. Надо заметить, что процедура вынесения консультативных заключений от процедуры разбирательства спорных дел отличается тем, что она наделена характеристиками и особенностями, которые имеют неразрывную связь с характером и объектом консультативных функций Суда, признающимися как особые. Но данная процедура, тем не менее, базируется на правилах, которые применяются и к разбирательству спорных дел. Так, приняв просьбу о вынесении консультативного заключения, Суд формирует перечень тех государств и организаций, которые располагают относящейся к данному делу информацией. Надо заметить, что составляющие данный список государства не находятся в одном и том же положении, что и стороны спора, и любое их участие в процессе вынесения Судом консультативного заключения не делает его обязательным для них. В итоге процедура вынесения консультативного заключения проходит свое осуществление намного динамичнее, нежели процедура рассмотрения спора между государствами. До того, как будут проведены слушания в открытом формате, представляются письменные заявления тому органу или специализированному учреждению ООН, который являлся инициатором запроса этого заключения. После чего всем предоставляется возможность оставить свои комментарии по поводу указанных заявлений [2].

Организация или государство, с которыми не были проведены консультации, могут обратиться с просьбой об их проведении, и Суд выносит решение в отношении такой просьбы. Неправительственным организациям редко давалось разрешение представлять их мнения [3].

Организации, которые обладают правом запрашивать консультативные заключения, – это органы ООН и специализированные учреждения системы Организации Объединенных Наций.

В некоторых случаях, Суд отказывает в вынесении консультативного заключения, это происходит тогда, когда данный документ вступает в противоречие основной сути и природе Суда, выступающим главным судебным органом ООН. Также отказ может последовать в тех случаях, когда консультативное заключение противоречит существенным нормам, которым Суд следует в своей непосредственной деятельности, а также в тех случаях, когда подобная просьба находится не в рамках компетенции или полномочий того органа, который запрашивает данный документ. В практике Суда бывали случаи (несколько раз), когда руководствуясь собственной инициативой или под влиянием просьбы какой-либо страны рассматривались вопросы о том, обладает ли он юрисдикцией, то есть можно ли считать вопрос, который должен рассматриваться юридическим или же имеют место определенные нюансы, которые делают этот вопрос нежелательным с точки зрения надобности высказывания Суду по нему. Необходимо заметить, что за всю историю своей правоприменительной практики Международный Суд ООН отклонил всего один раз просьбу о вынесении консультативного заключения. Большая часть консультативных заключений, а именно 60% запрашивались Генеральной Ассамблеей ООН [3].

Консультативное заключение проходит все этапы своего составления в ходе закрытых обсуждений, так же, как и рассмотрение споров. Данная процедура подразделяется на следующие части: резюме хода обсуждений, аргументация Суда и пункт постановляющей части. Обычно консультативные заключения по объему несколько меньше, чем документы по рассмотрению споров. Составляются они на нескольких языках и составляют приблизительно 30 страниц. В качестве приложений к ним могут быть прикреплены заявления, а также мнения, как отдельные, так и особенные. Соглашение консультативного заключения проходит в процессе открытого заседания в Большом зале правосудия во Дворце мира. Каждая копия подписывается и скрепляется печатью, затем один из экземпляров заключения сдается на хранение в архив, а второй идет Генеральному секретарю ООН; в тех случаях, когда просьба исходит от какого-либо иного органа, то третий экземпляр консультативного заключения, также подписанный и скрепленный отправляется директору за-

прашивающего органа или его генеральному секретарю [4].

Что касается юридических последствий вынесения консультативного заключения, то здесь важно заметить, что данный документ не имеет обязательной силы в отличие от решения, которое выносит Международный Суд ООН. Следовательно, тот орган или специализированное учреждение ООН, которые запрашивают это заключение имеют право выбора: исполнить положения заключения или же нет. Но в данном правиле есть свои исключения, то есть были особые случаи, когда консультативное заключение имело обязательную силу (имеются в виду те заключения, которые касаются Общей конвенции о привилегиях и иммунитетах Объединенных Наций или Соглашения о Центральном учреждении ООН, заключенного между ООН и Соединенными Штатами). Говоря о роли и значении консультативного заключения важно заметить, что за этими документами и соответственно за выводами Суда, содержащимися в этих заключениях, стоит авторитет Суда. Тот факт, что консультативные заключения Суда принимаются во внимание международными организациями и государствами, на практике способствует развитию международного права. Хотя консультативные заключения и не имеют обязательной силы, они способствуют разъяснению и развитию международного права. В этой связи становится очевидным тот факт, что консультативные заключения играют большую роль в понимании государствами сложных и противоречивых моментов и вопросов международного права, иными словами, Международный Суд ООН посредством своих консультативных заключений не просто разъясняет, он дает квалифицированное толкование того, что на практике служит предметом спора и недопонимания между государствами [5].

Далее необходимо несколько подробно остановиться на самой консультативной функции Международного Суда ООН. Так,

- согласно ст. 96 п. 1 Устава ООН Совет Безопасности и Генеральная Ассамблея могут запрашивать у Международного Суда ООН «консультативное заключение по любому юридическому вопросу» [6]. В ст. 65 Статута этот вопрос формулируется применительно к полномочиям Суда. «Суд может давать консультативное заключение по любому юридическому вопросу».

То, что в ст. 96 подчеркивается сугубо юридический характер консультативной деятельности Международного Суда ООН, является доказательством того, что Международный Суд ООН является судебным органом ООН с консультативной функцией, но не больше.

Устав наделяет специализированные органы и другие органы ООН правом обращаться в Суд за консультативными заключениями, но прежде им необходимо получить на то решение Генеральной Ассамблеи.

Следует отметить, что Устав ООН подчеркивает положение, по которому другие органы ООН (кроме Совета Безопасности и Генеральной Ассамблеи) могут запрашивать консультативные заключения Международного Суда ООН «по юридическим вопросам, возникающим в пределах их круга деятельности» (ст. 96 п. 2). Указанная формулировка значительным образом уменьшает спектр полномочий вышеназванных организаций, которые по своей необходимости обращаются в Суд за консультативными заключениями. Указание на то, что такие обращения могут касаться юридических вопросов в пределах круга их деятельности, распространяет юрисдикцию Суда лишь на вопросы деятельности соответствующей организации, которые относятся непосредственно к выполнению им его функций, определенных соответствующим Уставом, Статутом или Положением. Это говорит о том, что данные органы и международные организации не обладают правом обращаться в Суд с вопросами, которые находятся вне рамок, отведенных для их деятельности соответствующими положениями. Право Генеральной Ассамблеи и Совета Безопасности обращаться за консультативными заключениями к Суду, на первый взгляд, ограничивается лишь указанием на характер вопроса. Ст. 96 Устава указывает, что консультативные заключения могут запрашиваться по «любому» юридическому вопросу. Однако это не означает, что эти органы не могут запрашивать консультативные заключения по вопросам, относящимся по существу своему к внутренней компетенции государств. Ни Совет безопасности, ни Генеральная Ассамблея не имеют на это права уже в силу общих принципов Устава ООН (ст. 2 п. 7), так же, как и основ международного права.

Таким образом, можно сказать, что в осуществлении консультативной деятельности

Международного Суда ООН в косвенной форме принимают участие и государства, имеющие право доступа в Суд. «Секретарь Суда, – говорится в ст. 66 Статута, – ...сообщает о заявлении, содержащем просьбу о консультативном заключении всем государствам, имеющим право доступа в Суд». Эти государства, а также те международные организации, которые, по мнению Суда, могут предоставить сведения по данному вопросу, имеют право предоставить в Суд письменные доклады или через своих представителей выразить свое мнение по данному вопросу в устной форме. Кроме того, государства, которые предоставили письменные или устные доклады, допускаются к обсуждению докладов, сделанных другими организациями или государствами [7].

Таким образом, консультативная функция Международного Суда – это своеобразное связующее звено между ним и странами-участницами международного общения. Это, в свою очередь, говорит о том, что рассматривая Суд как консультативный орган (то есть именно эту грань его деятельности), тем не менее, выделить его из международного общения нельзя. В этой связи Суду необходимо таким образом составлять свои консультативные заключения, чтобы в них находили свое отражение суверенные права участников этого общения, а точнее, чтобы они посредством заключений уважались. Другими словами, в процессе разрешения международных споров, а также в процессе осуществления своей консультативной деятельности Международный Суд ООН должен основываться на правовых нормах, которые являются признанными посредством правоприменительной практики государств-участников, то есть на главных и основных началах международного права. И если говорить об анализе консультативной функции Суда, то здесь необходимо заметить, что по результатам исследования основной функцией этого органа ООН все-таки является судебная [8]. Но тут можно найти некоторое противоречие, а именно: в отличие от рассматриваемых споров (осуществлении своей первой и превалирующей функции), Международный Суд ООН консультативными заключениями охватывает более широкий спектр вопросов и проблем, которые в первоначальном запросе на вынесение заключения могли быть обозначены в косвенном порядке, то

есть консультативные заключения затрагивают те вопросы, на которые запрашивающий орган обращает пристальное и первоочередное внимание, и те, которые могут быть обозначены как второстепенные [1].

Как уже говорилось, процедурой вынесения консультативных заключений могут воспользоваться некоторые публичные международные организации (а именно, органы и специализированные учреждения Организации Объединенных Наций), и она позволяет им запрашивать консультативные заключения у Суда по тому или иному юридическому вопросу. И тут возникает вопрос: может ли государство в исключительных обстоятельствах обратиться с просьбой о вынесении консультативного заключения? Согласно Регламента Международного Суда ООН просьба о вынесении консультативного заключения всегда должна представляться международной организацией, даже если порой просьба направляется по инициативе государства или группы государств-членов этой организации [9].

Таким образом, можно сделать несколько выводов, относящихся к консультативной процедуре Международного Суда ООН.

1. За всю свою многолетнюю практику Международный Суд ООН никогда не выступал с отказом в даче консультативных заключений, независимо от запрашиваемых вопросов, и всегда признавал свою юрисдикцию по делу. Несмотря на то, что Суд располагает дискреционным полномочием в отказе давать заключение, тем не менее, данный орган ни разу этого не сделал. Подобное вытекает из толкования ст. 65 Статута: «Суд может давать консультативные заключения...». Правильное понимание данной статьи (толкование) определяет наличие дискреционного полномочия у Суда и находит свое подтверждение в богатой практике самого Международного Суда ООН.

2. Что касается имевших место причин отказа, то это были отдельные случаи, причиной которых были отсутствие достаточных фактов или наличие спора по вопросу консультативного заключения. Необходимо заметить, что все эти

причины проходили внимательное исследование специальными комиссиями и департаментами Суда, но при этом они только принимались во внимание, так как они в постоянном формате имели место в заявлениях тех международных организаций или государств, которые считали, что их некоторым образом ущемляют, а точнее Суд может составить консультативное заключение не в их пользу.

3. В процессе составления консультативных заключений, в которых фигурируют территориальные вопросы Международный Суд ООН, как правило, проводит только исследовательские работы и останавливается на констатации фактов в рамках спорных вопросов. Связано это, по мнению автора, с тем, что Суд старается применять только те формулировки, которые не дают возможности запрашивающей стороне рассматривать консультативное заключение в качестве способа по разрешению имеющегося спора.

И, наконец, исходя из анализа консультативных заключений Международного Суда ООН, автор пришел к выводу, что в его практике нет ни одного консультативного заключения, прямо относящегося к территориальным проблемам. Все они, прямо или косвенно касаются вопросов суверенитета, самоопределения наций или же осуществления вооруженных действий (некоторые другие вопросы также имеют место). Все это, в свою очередь, лишней раз доказывает наличие того факта, что территориальные споры, если они возникают, являются, как правило, спорами между двумя государствами и разрешаются в порядке судопроизводства по спорным делам, а консультативные заключения по другим, не относящимся к проблемам территории вопросам имеют большее значение и принимаются во внимание всеми государствами-членами. В этой связи роль и значение консультативных заключений представляются существенными в свете того, что они предоставляют запрашивающим органам правильное толкование многих международно-правовых вопросов, тем более, что исходят они от Международного Суда ООН – такого органа, который, безусловно, вызывает огромное доверие у мировой общественности.

Литература

1 Органы и специализированные учреждения ООН, уполномоченные обращаться к Суду с просьбой о вынесении консультативного заключения – <http://isfc.info/mpira/intlow129.htm> (12.03.2007)

- 2 Ануфриева Л.П. Международное частное право: В 3-х т. Том 3. Трансграничные банкротства. Международный коммерческий арбитраж. Международный гражданский процесс: учебник. – М.: Издательство БЕК, 2001. – С.315.
- 3 Процедура вынесения консультативных заключений // <http://www.un.org/ru/ijc/advisoryprocedure.shtml> (12.11.2011).
- 4 Каламкарян Р.А., Мигачев Ю.И. Международное право: учебник. – М.: ЭКСМО, 2004. – С.410.
- 5 Абашидзе А., Солнцев А., Сюняева М. Консультативное заключение международного трибунала по морскому праву об ответственности государства за деятельность на морском дне за пределами национальной юрисдикции // Государство и право. – 2012.- №7.- С.72–81.
- 6 Устав Организации Объединенных Наций от 26.06.1945 года (г.Сан-Франциско).
- 7 Власов Д.С. Правовые позиции Международного Суда ООН по территориальным спорам // Проблемы права. -Челябинск. 2006.- №2.- С. 121.
- 8 Шестаков Л.Н. Международное право: учебник. – М.: Юридическая литература, 1999. – С.217.
- 9 Регламент Международного Суда ООН, принятый 14 апреля 1978 года.

References

- 1 OrganiispetsializirovannyyechrezhdeniyaOON, upolnomochennyyeobraschatsyaksudusprosbovyovyneseniikonsultativnogoza klyucheniya – <http://isfic.info/mpira/intlow129.htm> (12.03.2007)
- 2 Anufrieva L.P. Mezhdunarodnoe chastnoe pravo: V 3-h t. Tom 3. Transgranichnyie bankrotstva. Mezhdunarodnyiy kommercheskiy arbitrazh. Mezhdunarodnyiy grazhdanskiy protsess: Uchebnik. – М.: Izdatelstvo BEK, 2001. – С.315
- 3 Protsedura vyineseniya konsultativnyih zaklyucheniy // <http://www.un.org/ru/ijc/advisoryprocedure.shtml> (12.11.2011)
- 4 Kalamkaryan R.A., Migachev Yu.I. Mezhdunarodnoe pravo. Uchebnik. – М.: EKSMO, 2004. – С.410
- 5 Abashidze A., Solntsev A., Syunyaeva M. Konsultativnoezaklyuchenie mezhdunarodnogotribunalapomorskompupravuobotvetstvennostigosudarstvazadeyatelnostnamorskomezpredelaminatsionalnoyyurisdiksii // Gosudarstvoipravo. – 2012.- #7.- S.72–81
- 6 Ustav Organizatsii Ob'edinennyih Natsiy ot 26.06.1945 goda (g.San-Frantsisko)
- 7 Vlasov D.S. Pravovyye pozitsii Mezhdunarodnogo Suda OON po territorialnyim sporam // Problemyi prava. -Chelyabinsk., – 2006.- #2.- С. 121.
- 8 Shestakov L.N. Mezhdunarodnoe pravo. Uchebnik. – М.: Yuridicheskaya literatura. – 1999. – S.217
- 9 Reglament Mezhdunarodnogo Suda OON prinyatyiy 14 aprelya 1978 goda

УДК 341.231.14

Р.М. Букенбаев

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы
e-mail: rm.bukenbayev@gmail.com

Юридические механизмы защиты прав человека в рамках Совета Европы: комплексный анализ

Настоящая статья преследует цель проанализировать и раскрыть нормативное содержание Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод – как имеющую приоритетное значение правового источника в системе Совета Европы, созданном ею контрольным (судебном) механизме и возможных их перспективах для Казахстана в случае вступления республики в эту авторитетную организацию. Особое внимание в работе уделено особенностям защиты прав и свобод, которые существенным образом отличают их от аналогичных достижений в сфере юридической защиты, закрепленных в других международных договорах, например, в Международных пактах о правах человека и Факультативных протоколах.

Ключевые слова: Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод, Европейская система защиты прав человека, права человека, Европейский суд по правам человека.

Р.М. Букенбаев

Еуропалық кеңес шеңберіндегі адам құқықтарын қорғаудың заңды механизмі: жан-жақты талдау

Бұл мақаланың басты мақсаты – Еуропалық кеңес жүйесінде басым маңыздылыққа ие Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы еуропалық конвенцияға, оның негізінде құрылған бақылаушы (сот) механизміне және Қазақстанның бұл ұйымға мүше болып кірген жағдайдағы мүмкін перспективаларына талдау жасап, нормативтік мазмұнын ашу болып табылады. Сондай-ақ мақалада адам құқықтары мен бостандықтарының оларды адам құқықтары туралы халықаралық пактілер мен факультативтік хаттамалар сияқты басқа халықаралық келісімшарттарда бекітілген құқықтық қорғау аясындағы жетістіктерінен елеулі түрде ерекшелігін тұстарына аса көңіл бөлінген.

Түйін сөздер: Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы еуропалық конвенция, Адам құқықтарын қорғау бойынша еуропалық жүйе, Адам құқықтары, Адам құқықтары бойынша еуропалық сот.

R. Bukenbayev

Legal mechanisms of protection of human rights in the Council of Europe: an integrated analysis

In this article, an attempt has been made to analyze and reveal the regulatory purport of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms – as having a priority of a legal source in the system of the Council of Europe, the controlling (judicial) mechanism put into place thereby and their potential prospects for Kazakhstan in case it joins this reputable organization. No less special attention was paid in this work to those aspects of rights and freedoms which materially distinguish them from similar achievements in the legal protection domain, as reflected in other international treaties, for example, most notably in the Universal Declaration of Human Rights, as well as in International Human Rights Covenants and Optional Protocols.

Key words: European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European human rights protection system, human rights, European Court of Human Rights.

Старейшей региональной организацией является Совет Европы, созданный на основе его учредительного акта – Устава 5 мая 1949 г. в Лондоне, и в рамках которой, безо всякого преу-

величения, действует наиболее эффективная на сегодняшний день не только региональная, но и, пожалуй, признанная на общемировом, международно-правовом масштабе система защиты

прав и свобод человека. «Достоинство созданной системы состоит в том, что она постоянно развивается и дополняется новыми документами» [1, с. 479], в которых зафиксирован «практически весь перечень гражданских и политических прав» [1, с.479]. Как пишет французский ученый К. Васак, впервые в истории человечества существует международный механизм, который функционирует вне государства и «выражает общие ценности всего человечества» [2, с. 673]. Эта система гармонично дополняется деятельностью по поощрению и защите прав человека, осуществляемой в рамках ОБСЕ и ЕС. Именно дополняя, а никак «не вмешиваясь» в сферы компетенции друг друга, они образуют на общеевропейском уровне реальную, стабильную и, что немаловажно, «естественную среду», способствующую повышению уровня юридической грамотности населения государств-членов, расширению их возможностей отстаивать и охранять принадлежащие им же права и свободы через различные контрольные процедуры и механизмы. Тем не менее, не принижая роли и значения систем, действующих в пределах юрисдикций ОБСЕ и ЕС, следует отметить, что деятельность Совета Европы по сравнению с ними выглядит более успешной и «выигрышной». Так можно говорить, главным образом, по той причине, что в рамках контрольного механизма Совета Европы можно принимать обязательные к исполнению решения, основанные на богатом историческом опыте, общих конституционных традициях и правовых принципах. То, что возможности Совета Европы в области защиты прав человека и граждан в отличие от других региональных систем реализуются на все сто процентов, доказывается эффективностью его механизма и по сравнению с ООН. Как известно, многочисленные конвенционные органы всемирной организации располагают крайне ограниченными полномочиями: рассматривая жалобы, те или иные комитеты вправе внести лишь полусудебного характера рекомендации, не имеющие, соответственно, никакой юридической силы; система предоставления докладов государствами-участниками тех или иных универсальных конвенций, пактов или договоров также оставляет желать лучшего (они не всегда предоставляются в срок, не всегда отражают реальную ситуацию и не всегда согласуются по качеству содержания с установленны-

ми требованиями; и именно поэтому подобная сложившаяся система отчетности сегодня требует реформирования, но, к сожалению, до сих пор остается только на уровне обсуждения как в самих этих комитетах, так и в их отношениях с Управлением Верховного Комиссара ООН по правам человека и другими специальными органами). Система региональной защиты прав человека в рамках Совета Европы функционирует на основе целого ряда документов и приложений к ним. Это означает, что организация, следуя своей широко сформулированной цели – созданию единого европейского правового пространства, осуществляет правотворческую деятельность в форме специальных международных договоров (конвенций, хартий) и дополнительных протоколов к ним, которые впоследствии предлагаются государствам-членам для подписания и ратификации. Следует при этом заметить, что аутентичные тексты всех этих актов существуют (или действуют) только на английском и французском языках, являющихся официальными языками Совета Европы. Относительно государств-членов нужно отметить, что на данный момент статусом таковых обладают 47 стран, представляющих практически всю Европу, включая почти и все республики постсоветского пространства, расположенные в географических пределах (границах) Старого Света (пока не вступили в организацию Беларусь и Казахстан, которые по смыслу ст. 3 Устава Совета Европы вполне могут рассматриваться «европейскими государствами», но по мнению органов организации – в частности, Комитета министров, Парламентской Ассамблеи, Генерального секретаря еще не полностью соответствуют закрепленным в Уставе критериям и не отвечают предъявляемым практическим требованиям).

З.Б. Демичева, исследовавшая деятельность организации и давая оценку международно-правовым нормам, содержащимся в ее нормативно-правовых актах, объединяет последние в рамках единого понятия «правовые стандарты Совета Европы» и впервые предлагает под этим термином понимать комплекс «касающихся непосредственно реализации принципов и целей организации европейских договорных норм, нарушение которых, как и других международно-правовых норм, предполагает международно-правовую ответственность, характер которой определяется самими участниками той или

иной конвенции, заключенной в рамках Совета Европы» [3, с. 12]. Разумеется, неотъемлемой составной частью предложенного понимания комплекса является и система защиты прав человека, которая, как уже подчеркивалось, «на сегодняшний день является не только старейшей, но и наиболее передовой ... из всех ныне действующих международных контрольных механизмов защиты прав человека, неким образцом или моделью в этой области» [4, с. 23].

Первым, особенно важным, передовым и центральным из всех источников в системе правовых стандартов Совета Европы является Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод, подписанная 4 ноября 1950 г. в замке Барберини в ходе сессии Комитета министров организации в Риме [5, с. 25]. Она вступила в силу 3 сентября 1953 г. Как подчеркивается в преамбуле Конвенции, ее участники (вначале их было 8) поставили перед собой цель предпринять «первые шаги» для осуществления «некоторых прав» [6], зафиксированных во Всеобщей декларации и Международных пактах о правах человека ООН. Хотя, как пишет Т. Аллен, ее разработка «занимала больше времени, чем ожидалось, из-за разногласий в Конвенте» [7, с. 287], по верному заключению другого ученого – П.А. Тейтгена, со дня начала прений о ее принятии – с 19 августа 1949 г. она «стала частью позитивного права» [8, с. 3, 9], отразив «готовность государств-членов Совета Европы признать «принцип коллективной ответственности за обеспечение прав человека и основных свобод для каждого», кто находится под их юрисдикцией [3, с. 96]. История, таким образом, как подчеркивает М. Дженис, Р. Кэй и Э. Брэдли, «познакомила европейцев с биллями о правах» [9, с. 30]. На сегодня Конвенция дополнена 14 протоколами. По утверждению бывшего председателя Европейского Союза по правам человека Р. Рисдала, за время своего существования Конвенция достигла уровня конституционного закона Европы для всего континента [10, с. 122]. Однако ценность уникального во всех отношениях акта состоит не столько в закрепленных в его тексте правах и свободах (хотя, в действительности, в нем содержится только часть гражданских и политических прав и свобод), сколько в создании им механизма их имплементации, т.е. фактической реализации. По этому поводу К. Васак отмечает, что «ценность Конвенции определяется фактически ее механизмом, а

не правами, которые она защищает» [2, с.673]. Несмотря на то, что Конвенция (далее ЕКПЧ) представляет индивиду лишь гражданские и политические права (данное обстоятельство объясняется тем, что первоначально государства, подписавшие ее, были намерены провозгласить и признать только те права, которые они могли реально гарантировать), со временем к ним посредством принятия дополнительных протоколов «присоединились» другие, социально-экономического и иного «нового» характера, права и свободы.

Разумеется, Европейская Конвенция 1950 г. и протоколы к ней – не единственные международные договоры, принятые Советом Европы. В его рамках подписаны также ряд специальных конвенций, посвященных защите определенных прав личности. Вторым по значимости источником в системе правовых стандартов Совета Европы служит Европейская социальная хартия (ЕСХ), которая изначально была разработана как аналог ЕКПЧ в социальной сфере и к которой в 1988 г. был принят Дополнительный протокол. Ныне ЕСХ существует в двух версиях: первоначальной (от 18 октября 1961 г.) и дополненной (так называемая пересмотренная Европейская социальная хартия от 3 мая 1996 г.) [11, с.157]. Пересмотренная ЕСХ содержит более обширный круг социальных прав, чем первоначальная версия [11, с.157]. Правовые стандарты организации в других областях закреплены, в частности, в Конвенции о защите частных лиц в отношении автоматизированной обработки данных личного характера от 18 января 1981 г., Европейской конвенции по предупреждению пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращение или наказания от 26 ноября 1987 г. (с двумя принятыми к ней в 1993 г. Протоколами (№№ 1, 2, касающимися дополнительных процедурных вопросов и вступившими в действие в 2002 г.), Европейской конвенции об осуществлении прав ребенка от 25 января 1966 г., Европейской хартии о региональных языках и языках меньшинств (вступила в силу в 1988 г.), Рамочной конвенции о защите национальных меньшинств (введена в действие в 1998 г.), Конвенции о защите прав и достоинства человека в связи с применением достижений биологии и медицины: Конвенции о правах человека и биомедицине 1997 г. (вступила в силу в 1999 г.) и Дополнительном протоколе к

ней, касающегося запрета клонирования человеческих существ 1998 г. (вступил в силу в 2001 г.), и многих других. Хотя эти документы имеют самостоятельный характер и автономный статус от ЕКПЧ, а дела об их нарушениях юридически неподсудны контрольному механизму организации, некоторые из них, тем не менее, были приняты либо в развитие правовых стандартов, содержащихся в той или иной статье Конвенции 1950 г. (например, Европейская конвенция по предупреждению пыток 1987 г., была принята в развитие нормативного содержания ст. 3 ЕКПЧ; Европейская хартия о региональных языках и языках меньшинств, а также Рамочная конвенция о защите национальных меньшинств были введены в действие для защиты этой категории лиц в рамках ст. 14 ЕКПЧ), либо косвенным образом воспроизводят отдельные статьи ЕКПЧ (в частности, п. 1 ст. 9 Конвенции, закрепляющий право не только публично выражать свои религиозные убеждения, но и умалчивать о них, отражено в Конвенции о защите физических лиц при автоматизированной обработке персональных данных).

В данной статье мы, никак не умаляя достоинств специальных конвенций и хартий (они требуют отдельного анализа), преследуем цель акцентировать внимание именно на ЕКПЧ, исходя из ее приоритетного значения в правовой системе Совета Европы, созданном ею контрольном (судебном) механизме и возможных их перспективах для Казахстана в случае вступления республики в эту авторитетную организацию.

По своему объему ЕКПЧ в действующей редакции 1998 г. представляет собой сравнительно небольшой международно-правовой акт, состоящий из короткой преамбулы и 59 статей, объединенных в три раздела. Раздел I «Права и свободы» (ст. ст. 2-18) включает в себя собственно основной каталог прав и свобод, гарантируемых Конвенцией и их допустимые ограничения. Следующий раздел II «Европейский суд по правам человека» (ст. ст. 19-51) устанавливает порядок формирования и функционирования (организацию и основные процедурные правила) Суда, а также условия обращения к нему с жалобами. В разделе III «Прочие положения» (ст. ст. 52-59) содержатся нормы общего и заключительного характера, т.е. положения, определяющие в целом международно-правовой статус Конвенции.

Как уже отмечалось, права и свободы, закрепленные в Конвенции, и вернее, в ее разделе I, были постепенно дополнены протоколами. Они, таким образом, не только расширили «основной каталог» прав и свобод, но и, являясь частью действующей редакции Конвенции, внесли в нее «структурные и некоторые процессуальные новеллы» [3, с.97]. Необходимость принятия таких приложений в форме отдельных соглашений, предусматривающих соответствующие изменения и дополнения, была вызвана тем, что ЕКПЧ принималась в обстановке продолжительных споров и дебатов по тексту, и в частности, по поправкам и, следовательно, в непростой ситуации, что в итоге привело к быстрому подписанию редакции, предложенной после одобрения Комитетом Министров, но впоследствии сделавшей очевидным пробелы в системе прав и свобод «первого поколения».

К настоящему времени действуют следующие протоколы, которые имеют равную с ЕКПЧ юридическую силу и, более того, вместе с ней «составляют единое целое» [3, с.97]: это Дополнительный протокол № 1, принятый 20 марта 1952 года еще до вступления Конвенции в силу; Протокол № 4 от 16 сентября 1963 г.; Протокол № 6 от 28 апреля 1983 г.; Протокол № 7 от 22 ноября 1984 г. Если привести некоторые примеры, то Протокол № 1 ввел в европейский перечень прав и свобод такие, как право собственности, право на образование и свободные выборы; Протокол № 6 установил запрет применения смертной казни (за исключением смертной казни во время войны), Протокол № 7 в ст. 5 закрепил равноправие супругов. В начале XXI века в ЕКПЧ были приняты еще два протокола: Протокол № 12 от 4 ноября 2000 г., предусматривающий общий запрет на дискриминацию и Протокол № 13 от 3 мая 2002 г., который вовсе отменяет смертную казнь как наказание, в том числе и во время войны, на всем правовом пространстве Совета Европы.

Что касается других протоколов, то многие из них, а именно Протоколы № 2, 3, 5, 8 и 10 были инкорпорированы непосредственно в текст Конвенции. Протокол № 11, вступивший в силу с 1 ноября 1998 г. и предопределивший новую редакцию и реорганизацию контрольного механизма ЕКПЧ (в соответствии с ним произошло упразднение ранее функционировавших Европейской Комиссии по правам человека и

Европейского Суда по правам человека и создание единого органа – Европейского Суда по правам человека) также, несмотря на то, что, как и предыдущие протоколы, лишает Конвенцию структурного единства, вошел в ее обновленный текст. В связи с этим был отменен Протокол № 9. Последний на сегодня Протокол № 14 от 13 мая 2004 г., так же, как и его «предшественник», с учетом имеющих место современных реалий направлен на дальнейшее реформирование контрольного механизма ЕКПЧ, и прежде всего Европейского Суда по правам человека. Однако для его вступления в юридическую силу необходимо осуществление конституционной процедуры ратификации всеми без исключения 47 государствами-членами Совета Европы. Это обязательное условие выдвинуто главным образом для того, чтобы отныне отдельные государства-члены организации не смогли воспользоваться правом не участвовать в дополняющих Конвенцию протоколах и, как следствие, избежать со своей стороны выполнения соответствующих обязательств. Например, Протокол № 4, несмотря на «весьма солидный», более чем тридцатилетний возраст, до сих пор «не подписан и не ратифицирован тремя государствами (Андорра, Греция, Швейцария), а Великобритания, Испания, Турция его подписали, но не ратифицировали. Протокол № 7 не ратифицирован восемью государствами, а Великобритания и Андорра даже не подписали этот Протокол. До сих пор не ратифицировала Протокол № 1 Швейцария, а Андорра даже не подписала. Протокол № 12 подписала половина государств-членов СЕ, включая Россию, ратифицировали только 11 стран. Протокол № 13 не подписали и не ратифицировали Армения, Азербайджан, Россия, подписали, но не ратифицировали Албания, Франция, Италия, Латвия, Люксембург, Молдавия, Нидерланды, Польша, Испания, Турция» [3, с.97, 98]. Открытый для подписания на 114-ой сессии Кабинета Министров организации Протокол № 14 к концу 2009 г. окончательно утвердили 46 государств-членов. Осталось завершить ратификационный процесс только России, и тем самым будет преодолена «ситуация неравенства» [3, с.98], когда тот или иной «Протокол в отношении одних государств-членов действует, а в отношении других – нет» [3, с.98].

Существенным, необходимым дополнением к Конвенции, кроме протоколов, служит также

судебная практика Европейского Суда по правам человека, который «традиционно осуществляет расширительное толкование прав и свобод, закрепленных в ЕКПЧ, и их гарантии» [11, с.157].

Все закрепленные в разделе I Конвенции и дополняющих ее протоколах права и свободы по своему функциональному назначению являются материально-правовыми, и они предусматривают: право на жизнь (ст. 2, Протоколы №№ 6, 13); запрещение пыток (ст. 3); запрещение рабства и принудительного труда (ст. 4); право на свободу и личную неприкосновенность и право не лишаться свободы за неимением возможности выполнять какое-либо договорное обязательство (ст. 5 Конвенции, ст. 1 Протокола № 4); право на справедливое судебное разбирательство (ст. 6 ЕКПЧ, ст. ст. 2, 3, 4 Протокола № 7); недопустимость обратной силы законов, вводящих новые составы преступлений и/или ужесточающие наказания (ст. 7); право на уважение частной и семейной жизни, жилища и корреспонденции, право вступать в брак и создавать семью и равенство супругов (ст. ст. 8, 12 ЕКПЧ, ст. 5 Протокола № 7); право на свободу мысли, совести и религии (ст. 9); право на свободу выражения мнения (ст. 10); право на свободу собраний и объединений (ст. 11); право на эффективные средства правовой защиты (ст. 13); запрещение дискриминации (ст. 14); право на уважение частной собственности (ст. 1 Протокола № 1); право на образование (ст. 2 Протокола № 1); право на участие в свободных выборах (ст. 3 Протокола № 1); права иностранцев и граждан страны как различных групп (ст. 16 ЕКПЧ, ст. ст. 2, 3, 4 Протокола № 4 и Протокола № 7); запрещение на злоупотребление правами (ст. 17).

Ясно, что в рамках лишь одной этой статьи невозможно полностью и подробно проанализировать содержание всех перечисленных прав и свобод, но вполне возможно указать на те особенности, которые существенным образом отличают их от аналогичных достижений в сфере юридической защиты, закрепленных в других международных договорах, например, чаще всего во Всеобщей декларации прав человека, а также Международных пактах о правах человека и Факультативных протоколах к ним. Обратим в этой связи свое внимание на некоторые из них.

Прежде всего следует говорить о том, что как сама ЕКПЧ, так и дополняющие ее прото-

колы, как на первый взгляд кажется, гарантируют и охраняют предусмотренные ими права и свободы без закрепления соответствующих наказаний (санкций), что в целом характерно и для универсальных (многосторонних) актов ООН. Однако это не значит, что их вовсе нет. Пример тому п. 2 ст. 2 ЕКПЧ, который, имея в виду обязанность государства-участника защищать право каждого на жизнь, тем не менее, подчеркивает, что «лишение жизни не рассматривается как нарушение данной статьи, когда оно является абсолютно необходимым применением силы» [6]. Из такой логики исходит и ст. 2 Протокола № 6, дополняющего ЕКПЧ (он допускает случаи применения «смертной казни в военное время в установленных законом случаях» [12]). Вместе с тем, одновременно для европейской системы с учетом общегуманистических соображений становится свойственной и параллельно движущаяся тенденция: дело в том, что другим дополняющим протоколом (Протоколом № 13) отменяется смертная казнь при любых обстоятельствах. В остальных случаях – случаях нарушения стандартов, установленных ЕКПЧ и Протоколами к ней, ими сохраняется применение более «мягких» по сравнению со смертной казнью наказаний (или санкций) в виде денежных компенсаций. Например, согласно п. 5 ст. 5 ЕКПЧ, «каждый, кто стал жертвой ареста или задержания в нарушение положений данной статьи, имеет право на компенсацию» [6].

Отталкиваясь от той же ст. 5 ЕКПЧ, а также ст. 1 Протокола № 4, закрепляющих право на свободу и личную неприкосновенность и право не лишаться свободы за неимением возможности выполнять какое-либо договорное обязательство, можно далее подчеркнуть и такие немаловажные для позитивной оценки обстоятельства, как фиксирование ими принципа открытости и организационно-процессуальных мер защиты. В частности, п. 2 ст. 5 ЕКПЧ в первом случае гласит, что «каждому арестованному сообщаются незамедлительно на понятном языке причины его ареста и любое предъявленное ему обвинение» [6], а п. 3 этой же статьи в соответствии с п. 1 требует незамедлительной доставки лица, подвергнутого аресту или задержанию «к судье или другому должностному лицу, уполномоченному законом осуществлять судебные функции» [6]. Такое лицо «имеет право на

судебное разбирательство в течении разумного срока или освобождение до суда» [6]. Подобные нормы, без преувеличения, «выгодно» отличают ЕКПЧ от правозащитных документов, принятых в рамках ООН. Гибкий, более своевременный подход ЕКПЧ и соответствующих протоколов к защите прав человека проявляются и в аспекте их «реакции» на происходящие в современном обществе либеральные изменения. Подтверждение тому – ст. ст. 8, 12 Конвенции и ст. 5 Протокола № 7, закрепляющие право на уважение частной и семейной жизни, жилища и корреспонденции, право вступать в брак и создавать семью и равенство прав и ответственности супругов, в рамках которых защищаются не только традиционные семейные и индивидуальные (личные) ценности, но и права внебрачных детей и представителей сексуальных меньшинств. К последней категории членов общества отношение, безусловно, неоднозначное (в неевропейских государствах отрицательное), однако в Совете Европы равенство прав человека посчитали уместным толковать с учетом либеральных мировоззрений (видимо, исходя из позиции: нельзя игнорировать то, что уже имеет место).

Сказанное, в свою очередь, корреспондируется со смыслом ст. 14, предусматривающей запрет дискриминации. В соответствии с ней «понятие дискриминации ... включает в целом случаи, когда к какому-либо лицу или группе лиц без должного обоснования относятся менее благоприятно, нежели к другой группе, даже если более благоприятное отношение не требуется по Конвенции» [6]. Сама же статья в действующей редакции не отличается в какой-либо части от норм, содержащихся во Всеобщей декларации прав человека или Международном пакте о гражданских и политических правах. Но «ее особенность в том, что ее применение возможно только в тех случаях, когда речь идет о пользовании правами и свободами, гарантированными Конвенцией» [3, с.124]. Особенность рассматриваемого акта этим не ограничивается. Особенное можно заметить, к примеру, и в том, что наряду с физическими лицами непосредственными субъектами права, конкретно говоря, субъектами права на уважение частной собственности согласно ст. 1 Протокола № 1 к ЕКПЧ, признаются юридические лица. Хотя такое положение не характерно для других статей

Конвенции, а также для документов системы ООН, оно явно указывает на автономное значение концепции имущества [13], которая «не зависит от формальных классификаций, предусмотренных в национальном праве» [13].

Интересными и в известной степени «напоминающими» или «поучительными» являются ст.10 ЕКПЧ и ст.2 Протокола №1. Первая, гарантируя право на свободу выражения мнения, вместе с тем, не абсолютизирует ее смысл и реализацию. Согласно п.2 статьи, государство, ссылаясь на необходимость соблюдения норм международного права (например, «жить в мире и согласии как добрые соседи» (преамбула Устава ООН), может на законных основаниях вмешиваться в осуществление этой свободы. Такая вполне ясная формулировка является не только ответом, но и должна являться четким предупреждением для тех европейских политиков и отдельных граждан, представляющих различные партии и средства массовой информации, которые в последние годы, распространяя и поддерживая «грязные», необдуманные и подстрекательского характера сведения о пророке Мухаммеде и, тем самым, придерживаясь антиисламских позиций, оскорбляют мусульман, но при этом прикрываются тем объяснением, что не могут их запретить, поскольку такое действие нарушило бы свободу слова. Согласно ст.2 Протокола №1 к ЕКПЧ, государство, осуществляя функции в области образования и обучения, должно уважать право родителей обеспечивать своим детям такое образование и обучение, которое соответствует их религиозным и философским убеждениям [14]. Более того, оно должно позаботиться о том, чтобы «информация и знания, включенные в учебную программу, преподносились в объективной, критичной и плюралистической манере» [15]. Отсюда следует, что государство не вправе внушать принципы, которые можно расценить как неуважение религиозных и философских убеждений родителей. Эта «та граница, которую нельзя переходить» [15]. На основе приведенных статей становится очевидным в целом то, что нельзя злоупотреблять предоставленными правами. Запрещая его в ст.17, ЕКПЧ лишает своего покровительства отдельных лиц и группы лиц в случае таких их действий, которые направлены на подрыв или полное уничтожение демократических принципов и свобод, охраняемых Конвенцией [6].

Сегодня Республика Казахстан, хоть и выборочно и осторожно, но надеемся, последовательно, становится участницей некоторых отдельных международных актов, принятых под эгидой органов Совета Европы. К примеру, в марте 2010 г. Казахстан присоединился к Европейской культурной конвенции, что позволило ускорить процесс его интеграции в Болонский образовательный процесс. В ближайшее время Республика планирует присоединиться к Конвенциям Совета Европы об уголовной и гражданско-правовой ответственности против коррупции (GRECO). 13 марта 2012 г. Казахстан стал членом Европейской комиссии за демократию через право, больше известной как Венецианская комиссия Совета Европы по конституционному правосудию. С апреля 2004 г. Парламент Казахстана на основе специального договора установил партнерские отношения с ПАСЕ. Конечно, этих предпринимаемых шагов недостаточно для того, чтобы стать полноправным членом организации и тем более участницей ЕКПЧ. Речь здесь в основном идет о так называемых частичных расширенных соглашениях (соглашениях между некоторыми государствами-членами Совета Европы и неевропейскими государствами) или так называемых расширенных соглашениях (соглашениях между всеми государствами-членами Совета Европы и неевропейскими государствами), но не об основных, ключевых соглашениях (конвенциях) организации. Примером частичного расширенного соглашения (enlarged partial agreement) является «соглашение, заключаемое между некоторыми государствами-членами Совета Европы, с одним или более государствами, не являющимися его членами» [16, с.136]. Для Казахстана таковыми актами не в далеком времени станут Конвенции об ответственности против коррупции, действующий в рамках мониторинговой деятельности GRECO. Если говорить о расширенных соглашениях (enlarged agreement), то им, к примеру, для Казахстана является соглашение, заключенное между всеми государствами-членами Совета Европы и им в рамках деятельности Венецианской комиссии.

Разумеется, все эти соглашения являются правовыми формами сотрудничества Казахстана и Совета Европы, и на сегодня они имеют свои преимущества в укреплении связей между двумя субъектами международного права. Пред-

ставляется даже, что они в будущем окажут позитивное содействие в интеграции Казахстана в юридическую базу и структуры Совета Европы. Но, тем не менее, для Республики, еще раз отме-

тим, принципиально важно реальное подтверждение и укрепление обязательств перед организацией в сфере защиты прав и основных свобод человека.

Литература

- 1 Общая теория прав человека / руководитель авторского коллектива и ответственный редактор доктор юридических наук Е.А. Лукашева. – М.: Издательство НОРМА, 1996. – 520 с.
- 2 Vasak K. Council of Europe // The international Dimensions of Human Rights. – Paris, 1982. Vol. 2. – 755 p.
- 3 Демичева З.Б. Правовые стандарты Совета Европы: дисс... канд. юрид. наук. – М.: МГИМО (У) МИД России, 2006. – 218 с.
- 4 Права и свободы человека: сборник нормативно-правовых актов. – Алматы: Юрист, 2003. – 41 с.
- 5 Лукьянцев Г.Е. Европейские стандарты в области прав человека: теория и практика функционирования Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. – М.: Звенья, 2000. – 279 с.
- 6 European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. // Online version: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm>
- 7 Allen T. Compensation for property under the European convention of human rights // Michigan Journal of International Law. Vol. 28 № 2, 2007 – P. 287-335.
- 8 Teitgen P.A. Introduction to the European Convention on Human rights // The European System for the Protection of Human Rights. – Macdonald: matsher and Petzol edc., 1993 – P. 3,9.
- 9 Дженис М., Кэй Р., Брэдли Э. Европейское право в области прав человека (Практика и комментарии): пер. с англ. – М.: Права человека, 1997. – 640 с.
- 10 Рисдал Р. Проблемы защиты прав человека в объединенной Европе // Защита прав человека в современном мире. – М.: Инст. государства и права РАН, 1993. – 144 с.
- 11 Право Европейского Союза: учебное пособие // С.Ю. Кашкин, А.О. Четвериков, П.А. Калиниченко [и др.]; отв. ред. С.Ю. Кашкин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2011. – 320 с.
- 12 Protocol No. 6 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms concerning the abolition of the death penalty // Online version: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/114.htm>
- 13 Eur. Court H.R. “The former King of Greece and others v. Greece”. Judgment of 23 November 2000. § 60. // Online version: <http://echr.ketse.com/doc/25701.94-en-20001123/view/>
- 14 Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms // Online version: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/009.htm>
- 15 Eur. Court. H.R. “Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark”. Judgment of 7 December 1976. Series A. № 23.
- 16 Лимонникова М.А. Вопросы права Совета Европы: частичные и расширенные соглашения // Московский журнал международного права. – № 1. – 2010. – С. 132-146.

References

- 1 Obshchaya teoriya prav cheloveka. Rukovoditel avtorskogo kollektiva i otvetstvennyy redaktor doktor yuridicheskikh nauk E.A. Lukasheva. – M.: Izdatelstvo NORMA, 1996. – 520 s.
- 2 Vasak K. Council of Europe // The international Dimensions of Human Rights. – Paris, 1982. Vol. 2. – 755 p.
- 3 Demicheva Z.B. Pravovye standarty Soveta Evropy. Diss... kand. yurid. nauk. – M.: MGIMO (U) MID Rossii, 2006. – 218 s.
- 4 Prava i svobody cheloveka: sbornik normativno-pravovykh aktov. – Almaty: "Yurist", 2003. – 41 s.
- 5 Lukyantsev G.E. Evropeiskie standarty v oblasti prav cheloveka: teoriya i praktika funktsionirovaniya Evropeiskoy konventsii o zashchite prav cheloveka i osnovnykh svobod. – M.: – "Zvenya", 2000. – 279 s.
- 6 European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. // Online version: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm>
- 7 Allen T. Compensation for property under the European convention of human rights // Michigan Journal of International Law. Vol. 28 № 2, 2007 – P. 287-335.
- 8 Teitgen P.A. Introduction to the European Convention on Human rights // The European System for the Protection of Human Rights. – Macdonald: matsher and Petzol edc., 1993 – P. 3,9.
- 9 Dzenis M., Key R., Bredli E. Evropeiskoe pravo v oblasti prav cheloveka (Praktika i kommentarii). Per. s angl. – M.: – "Prava cheloveka", 1997. – 640 s.
- 10 Risdal R. Problemy zashchity prav cheloveka v obedinennoy Evrope // Zashchita prav cheloveka v sovremennom mire. – M.: Inst. gosudarstva i prava RAN, 1993. – 144 s.

- 11 Pravo Evropeiskogo Soyuza: uchebnoe posobie // S.Yu. Kashkin, A.O. Chetverikov, P.A. Kalinichenko [i dr.]; otv. red. S.Yu. Kashkin. – 3-e izd., pererab. i dop. – M.: Prospekt, 2011. – 320 s.
- 12 Protocol No. 6 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms concerning the abolition of the death penalty // Online version: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/114.htm>
- 13 Eur. Court H.R. “The former King of Greece and others v. Greece”. Judgment of 23 November 2000. § 60. // Online version: <http://echr.ketse.com/doc/25701.94-en-20001123/view/>
- 14 Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms // Online version: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/009.htm>
- 15 Eur. Court. H.R. “Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark”. Judgment of 7 December 1976. Series A. № 23.
- 16 Limonnikova M.A. Voprosy prava Soveta Evropy: chastichnye i rasshirennye soglasheniya // Moskovskiy zhurnal mezhdunarodnogo prava, № 1, 2010. – S. 132-146.

УДК 341.4

К.Н. Шакиров, М.М. Жалниязова*

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: miroshj@bk.ru

**Об соотношении понятия «торговля людьми»
в международном праве и национальных законодательствах**

Международная торговля людьми организованными преступными группами требует принятия целенаправленных мер и оказания противодействия и объединения общих сил мирового сообщества, правоохранительных органов государства. В представленной статье авторы раскрывают понятие торговли людьми, рассматривая соотношение казахстанских и международных правовых норм противодействия торговле людьми. Авторы акцентируют внимание на таких международных соглашениях, как Конвенция ООН о транснациональной организованной преступности от 15 ноября 2000 года, которая раскрывает понятие «Торговли людьми», Конвенции ООН о борьбе с торговлей людьми и эксплуатацией проституции третьими лицами 1949 года, а также уголовного законодательства Казахстана и зарубежных стран.

Ключевые слова: торговля людьми, эксплуатация, вербовка, купля-продажа, перевозка, живой товар.

K.N. Shakirov, M.M. Zhalniyazova

**Responsibility for human trafficking
in international law and national legislation of foreign countries**

International trafficking by organized criminal groups demands taking targeted measures and providing counter and association common forces of global community, law enforcement bodies of the state. In the article the author reveals the concept of human trafficking, considering the ratio of Kazakhstan, of foreign countries and international legal standards to combat human trafficking. The author focuses on such international agreements in the field of combating trafficking in human beings, as the UN Convention on Transnational Organized Crime of 15 November 2000, which reveals the concept of "human trafficking", the UN Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and Exploitation of the Prostitution of Others of 1949, as well, and The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan and foreign countries.

Key words: human trafficking, exploitation, recruitment, sale, transportation, human commodity.

К.Н. Шакиров, М.М. Жалниязова

**Халықаралық құқықтағы және
шет елдердің ұлттық заңнамаларындағы адам саудасы үшін жауапкершілік**

Ұйымдасқан қылмыстық топ арқылы халықаралық адам саудасымен айналысуы әлемдік қауымдастық пен құқық қорғау органдары біріге отырып, мақсатты шараларды жүзеге асырып, күштерін біріктіре отырып қарсылық көрсетулерін талап етеді. Көрсетілген мақалада автор адам саудасы түсінігінің мағынасын ашып, адам саудасына қарсылық көрсетуші қазақстандық, шет елдік және халықаралық құқықтық нормалардың арақатынасын көрсетеді. Автор «адам саудасы» түсінігін қарастыратын 15 қараша 2000 жылғы трансұлттық ұйымдасқан қылмыс туралы БҰҰ конвенциясы, 1949 жылғы Адам саудасы және жыныстық құлдыққа қарсы БҰҰ конвенциясы, сондай-ақ ҚР Қылмыстық кодексі мен шетел мемлекеттерінің қылмыстық кодекстеріне көңіл бөлген.

Түйін сөздер: адам саудасы, эксплуатация, азғырып-көндіру, сату-сатып алу, тасымалдау, жанды тауар.

Торговля людьми является преступлением международного характера, которое затрагивает жизнь миллионов людей во всем мире, нарушая

права человека, подрывая иммиграционные режимы и верховенство закона и принося огромный доход криминальным группам и структу-

рам. Данная сфера подпадает под действие как международного, так и национального права, что предопределяет актуальность комплексного анализа и критического осмысления правоприменительной практики с целью эффективной реализации.

Согласно Конвенции ООН о транснациональной организованной преступности от 15 ноября 2000 года торговля людьми признается одним из основных направлений международной организованной преступности. По данным ООН торговля людьми по прибыльности занимает третье место после торговли наркотиками и оружием и фактически охватывает весь мир. Ежегодно до 4.000.000 человек становятся жертвами торговли людьми, что приносит преступным синдикатам до 7 миллиардов долларов ежегодной незаконной прибыли [1, с.4].

Управление ООН по наркотикам и преступности подчеркивает, что торговля людьми является глобальной проблемой и в последние несколько десятилетий стала настоящей пандемией. В частности, в докладе, озаглавленном «Торговля людьми: глобальные партнеры», такие страны, как Таиланд, Китай, Нигерия, Албания, Болгария, Беларусь, Молдова и Украина названы основными странами-поставщиками «живого товара» на международные рынки, а Япония, Израиль, Бельгия, Нидерланды, Германия, Италия, Турция и США – главными странами назначения. В целом миллионы жителей из 127 стран мира эксплуатируются в 137 государствах [2]. Большую часть этих жертв составляют женщины и дети, вывозимые в другие страны с целью сексуальной эксплуатации и рабства. Среди потерпевших количество женщин составляет 55-60%, а количество жертв «живого товара» среди женщин и девочек – 75% [3].

Анализ статистических данных свидетельствует, что неуклонный рост работоторговли, незаконного вывоза людей с целью эксплуатации во всех ее формах угрожает безопасности для всего мирового сообщества.

Не случайно Организацией Объединенных Наций (ООН) для правовой разработки мер борьбы с торговлей людьми было приглашено к сотрудничеству большое количество специалистов, работавших над данной проблемой в различных странах мира. На сегодняшний день в «Протоколе о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами

и детьми, и наказании за нее», дополняющем Конвенцию Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности, принятой в 2000 году, было выработано единое определение рассматриваемого явления, рекомендованное для его применения в национальных законодательствах. В частности, согласно данному Протоколу ООН, «торговля людьми» означает осуществляемые в целях эксплуатации вербовку, перевозку, передачу, укрывательство или получение людей путем угрозы силой или ее применения или других форм принуждения, похищения, мошенничества, обмана, злоупотребления властью или уязвимостью положения, либо путем подкупа, в виде платежей или выгод. Эксплуатация включает, как минимум, эксплуатацию проституции других лиц или другие формы сексуальной эксплуатации, принудительный труд или услуги, рабство или обычаи, сходные с рабством, подневольное состояние или извлечение органов» [4].

Сравнивая конституционные положения отдельных стран о правах и свободах человека с положениями международно-правовых актов, можно заметить, что одни и те же права и свободы не всегда идентично выражены и не всегда перевод иностранного текста совпадает с переводом на национальный язык. Одной из обязанностей государств в международном праве является приведение своего законодательства в соответствие с нормами международного права. Более того, по статье 27 Венской конвенции о праве международных договоров, «участник договора не может ссылаться на положения своего внутреннего права в качестве оправдания для невыполнения им договора» [5].

Таким образом, требования международно-правовых актов и норм должны распространяться на построение составов преступлений, связанных с торговлей людьми, в национальных законодательствах.

Тем не менее, в уголовных кодексах зарубежных государств можно встретить различное определение преступления «Торговли людьми». Так, в Уголовном кодексе Украины под ней понимается «продажа, иная оплачиваемая передача человека, а также осуществление в отношении него любой другой незаконной сделки, связанной с законным или незаконным перемещением с его согласием или без согласия через

государственную границу Украины для дальнейшей продажи или иной передачи другому лицу или лицам» [8]. УК Украины включил в правовую норму цели эксплуатации: сексуальную эксплуатацию, использование в порнобизнесе, вовлечение в преступную деятельность, вовлечение в долговую кабалу, усыновление (удочерение) в коммерческих целях, использование в вооруженных конфликтах, эксплуатацию его труда. Сравнивая с определением, приведенным в Конвенции, законодатель Украины акцентирует свое внимание на продаже и иных сделках в отношении человека, дает максимально приближенное полное определение понятия торговли людьми.

В свою очередь, в статье 135 Уголовного кодекса Узбекистана торговля людьми определяется как «купля-продажа человека либо его вербовка, перевозка, передача, укрывательство или получение в целях эксплуатации». Причем под эксплуатацией людей понимается «эксплуатация проституции других лиц или другие формы сексуальной эксплуатации, принудительный труд или услуги, рабство или обычаи, сходные с рабством, подневольное состояние либо изъятие органов или тканей человека» [9]. Такие страны, как Республика Узбекистан, Республика Молдова и Российская Федерация, имеют специальные законы, направленные на противодействие торговле людьми. Законы содержат меры по предотвращению торговли людьми, а также методы защиты жертв от торговли.

В Уголовном кодексе Китайской Народной Республики от 1 октября 1997 года отсутствует специальная глава, которая закрепляла бы ответственность за посягательство на свободу личности. В то же время в статье 240 УК закреплена ответственность за «похищение женщины или ребенка на продажу». Статья имеет 8 квалифицирующих признаков, среди которых принуждение похищенной угрозами или угрозами к проституции или продаже третьему лицу, принуждающему ее к проституции, захват с целью продажи путем угроз, насилия или одурманивающих (наркотических) веществ, похищение младенца на продажу, а также продажа за границу. Также статья 241 предусматривает ответственность за «покупку похищенных на продажу женщины или ребенка» [10]. Характеризуя уголовный кодекс КНР, надо отметить, что законодатель предусматривает в статьях 240 и 241

похищение только женщины и только ребенка, но не человека. Статья 239 предусматривает ответственность за похищение человека с целью вымогательства у него имущества или захват его в качестве заложника. При этом состав преступления отличается от двух предыдущих составов преступления. Тем самым, мы видим, что акт купли-продажи по уголовному кодексу КНР осуществляется только в отношении женщин и детей, такая формулировка не соответствует принципу равенства. Так же стоит отметить, что законодатель КНР отмечает только принудительную торговлю, следовательно, жертва торговли может быть вовлечена в торговлю посредством силы и принуждения.

Под торговлей людьми в Уголовном кодексе Кыргызстана понимается «вербовка, перевозка, укрывательство, получение, передача, купля-продажа человека или иная незаконная сделка с его согласия или без согласия, осуществленная путем принуждения, шантажа, мошенничества, обмана, похищения, с целью эксплуатации либо извлечения иных выгод» [10]. Особого внимания заслуживает, на наш взгляд, то, что законодатель Кыргызстана в определении перечисляет все основные признаки понятия торговли людьми, такие, как: шантаж, принуждение, мошенничество, обман, похищение, которые даны в определении Конвенции Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности.

Казахстан, как и ряд других стран, служит страной транзита и назначения для мужчин, женщин и детей из Узбекистана, Таджикистана и Кыргызстана, продаваемых в Россию, Израиль, страны восточной Европы и ОАЭ в целях коммерческой сексуальной эксплуатации и принудительного труда на стройках, в сельском хозяйстве, уборке улиц и территорий, а также в домашнем хозяйстве [6]. В законодательстве Республики Казахстан любые формы торговли людьми для различных целей признаются уголовно-наказуемыми деяниями. Так как, торгуя людьми, предметом товара становится сам человек, его права и свободы. В Уголовном кодексе Республики Казахстан от 16 июля 1997 года торговля людьми квалифицируется как особо тяжкое преступление. Под «Торговлей людьми», согласно статье 128 УК РК, наше законодательство понимает «куплю-продажу или совершение иных сделок в отношении лица, а равно его экс-

плуатацию, либо вербовку, перевозку, передачу, укрывательство, а также совершение иных деяний в целях эксплуатации» [7].

Анализируя такие нормы УК РК, как «Похищение человека» (ст.125), «Незаконное лишение свободы» (ст.126), «Незаконное помещение в психиатрический стационар» (ст.127), можно сделать вывод, что наличие в УК РК особо квалифицированных составов торговли людьми и незаконного лишения свободы, совершаемых с целью сексуальной или иной эксплуатации жертвы, позволяет полноценно привлекать преступников к ответственности за рассматриваемые виды посягательств в соответствии с ранее приведенным Протоколом ООН.

Сравнивая уголовное законодательство приведенных стран, можно сделать вывод, что на практике существует достаточное количество определений торговли людьми и многие из них отличаются друг от друга. Исходя из вышеизложенного анализа, термину «Торговля людьми» можно было бы, на наш взгляд, дать следующее определение: это акт купли-продажи человека, его вербовка, перевозка, передача, укрывательство, либо иная незаконная сделка с его согласия или без согласия, осуществленная путем принуждения, шантажа, мошенничества, обмана, похищения, с целью эксплуатации либо извлечения иных выгод. Преимуществом данного определения является указание в нем дополненного перечня противоправных деяний, которые осуществляются с целью торговли людьми.

Следует отметить, что санкции в уголовных кодексах зарубежных стран также весьма разнообразны и включают широкий набор наказаний за данный вид преступления. Законодатель Кыргызской Республики за торговлю людьми

дает срок от пяти до восьми лет с конфискацией имущества или без таковой. Законодатель Украины предусматривает широкий набор наказаний за торговлю людьми, от ареста до лишения свободы, минимальный срок которого составляет три года, а максимальный пятнадцать лет. По сравнению с вышеперечисленными санкциями законодательств зарубежных стран санкции статьи УК Узбекистана за торговлю людьми предусматривают лишение свободы на срок до двенадцати лет. В отличие от аналогичных уголовно-правовых норм других стран, законодатель КНР предусматривает более строгие виды и размеры наказания за совершение торговли людьми, в частности в санкции ст.240 УК предусмотрена смертная казнь и конфискация имущества. Нашим законодательством предусмотрена ответственность в виде лишения свободы на срок до пятнадцати лет.

Таким образом, приведенный нами анализ показывает на имеющиеся расхождения в определении понятия торговли людьми, различие его толкования в определении санкции за данный вид преступления. На наш взгляд, учет государствами в национальном законодательстве положений действующего в этой области Протокола о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за нее, способствовало бы более точному определению содержания исследуемой нормы и единому подходу в определении и оценки санкции за данное преступление. Так, учитывая нормы законодательства зарубежных стран, необходимо, на наш взгляд, внести изменения в статью 128 Уголовного Кодекса Республики Казахстан, в частности, ужесточить санкцию за торговлю людьми.

Литература

1 Синицын Ф. Л. Международное законодательство по проблеме торговли людьми: монография/ – Пермь: Уральский центр поддержки НГО, 2000. – 4 с.

2 Центр новостей ООН: «ООН выступила с Глобальной инициативой, направленной на борьбу с современными формами рабства». URL:http://www.un.org/russian/news/story.asp?newsID=7296#.U0_RjVV_tx4 Accessed: 31. March

4 Резолюция ГА ООН 55/25 от 15 ноября 2000 года, Протокол о предупреждении и пресечении торговли людьми, особенно женщинами и детьми, и наказании за нее, дополняющий конвенцию ООН против транснациональной организованной преступности URL:http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/protocol1.shtml Accessed: 31. March

5 Венская конвенция о праве международных договоров, принятая 23 мая 1969 г. URL:http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/law_treaties.shtml Accessed: 31. March

6 URL: <http://www.osce.org/ru/odihr/94414?download=true> Accessed: 31. March

7 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.04.2014 г.) URL:http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008032

8 Уголовный кодекс Украины от 5 апреля 2001 г. с изменениями от 13.03.2014г. URL:<http://meget.kiev.ua/kodeks/ugolovniy-kodeks/> Accessed: 31. March

9 Уголовный кодекс Узбекистана от 22 сентября 1994 года URL:http://www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=111457 Accessed: 31. March

10 Уголовный кодекс Китайской Народной Республики, принятый на 5-й сессии Всекитайского собрания народных представителей шестого созыва 14 марта 1997 г. URL:<http://ukknr.ucoz.ru/> Accessed: 31. March

11 Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 1 октября 1997 года № 68 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.02.2014 г.) URL: http://online.adviser.kg/Document/?link_id=1000871472 Accessed: 31. March

References

1 Sinicyn F. L. Mezhdunarodnoe zakonodatel'stvo po probleme trgovli ljud'mi. Monografija/ – Perm': Ural'skij centr podderzhki NGO, 2000. – 4 str.

2 Centr novostej OON: «OON vystupila s Global'noj iniciativoj, napravlennoj na bor'bu s sovremennymi formami rabstva». URL:http://www.un.org/russian/news/story.asp?newsID=7296#.U0_RjVV_tx4 Accessed: 31. March

4 Rezoljucija GA OON 55/25 ot 15 nojabrja 2000 goda, Protokol o preduprezhdenii i presechenii trgovli ljud'mi, osobenno zhenshinami i det'mi, i nakazanii za nee, dopolnjajushhij konvenciju OON protiv transnacional'noj organizovannoj prestupnosti URL:http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/protocol1.shtml Accessed: 31. March

5 Venskaja konvencija o prave mezhdunarodnyh dogovorov prinjataja 23 maja 1969 g. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/law_treaties.shtml Accessed: 31. March

6 URL: <http://www.osce.org/ru/odih/94414?download=true> Accessed: 31. March

7 Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 16 ijulja 1997 goda (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 23.04.2014 g.) URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008032

8 Ugolovnyj kodeks Ukrainy ot 5 aprelja 2001 g. s izmenenijami ot 13.03.2014g. URL: <http://meget.kiev.ua/kodeks/ugolovniy-kodeks/> Accessed: 31. March

9 Ugolovnom kodekse Uzbekistana ot 22 sentjabrja 1994 goda URL: http://www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=111457 Accessed: 31. March

10 Ugolovnom kodekse Kitajskoj Narodnoj Respubliki prinjatyj na 5-j sessii Vsekitajskogo sobranija narodnyh predstavitelej shestogo sozyva 14 marta 1997 g. URL: <http://ukknr.ucoz.ru/> Accessed: 31. March

11 Ugolovnyj kodeks Kyrgyzskoj Respubliki ot 1 oktjabrja 1997 goda № 68 (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 18.02.2014 g.) URL: http://online.adviser.kg/Document/?link_id=1000871472 Accessed: 31. March

УДК: 341.1

З.М. Баймагамбетова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы
e-mail: zula_bai@mail.ru

Межпарламентская Ассамблея СНГ как механизм унификации

В данной статье рассмотрена деятельность и роль Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ в процессе интеграционного сближения государств, устранении препятствий и барьеров для свободной торговли. Особое внимание уделяется механизму унификации и гармонизации законодательства стран СНГ как главного направления деятельности МПА.

На основе анализа международно-правовых актов выявлены особенности правового статуса МПА как межгосударственного органа СНГ, исследована роль модельных законодательных актов (на примере модельного торгового кодекса, модельного таможенного кодекса) по унификации законодательства.

Автором сделаны выводы, что в нормативных документах МПА СНГ термины «сближение» и «унификация» используются как синонимы и между ними не проводится никакого различия. При этом термин «гармонизация» в этих документах не используется вообще.

Ключевые слова: Межпарламентская Ассамблея, СНГ, унификация, гармонизация, модельный законодательный акт.

З.М. Баймагамбетова

ТМД-ның Үкіметаралық Ассамблеясы бірегейлендірудің механизмі ретінде

Бұл мақалада еркін сауда үшін кедергілер мен тосқауылдарды жою барысындағы, мемлекеттердің интеграциялану процесіндегі ТМД қатысушыларының Үкіметаралық Ассамблеясының рөлі мен қызметі қаралған.

Үкіметаралық Ассамблеясы қызметінің басты бағыты ретіндегі ТМД мемлекеттері заңнамасының үйлестіруі мен бірегейлендіруі механизміне ерекше көңіл бөлінеді.

Халықаралық құқықтық актілердің анализі негізінде ТМД-ның мемлекетаралық органы ретіндегі Үкіметаралық Ассамблеясының құқықтық мәртебесінің ерекшеліктері айқындалды, заңнаманы бірегейлендіру бойынша (модельді сауда кодексі, модельді кеден кодекстерінің) негізінде модельді заңнамалық актілердің рөлі зерттелді. Автор, ТМД Үкіметаралық Ассамблеясының нормативті құжаттарында «бірегейлендіру» мен «жақындау» терминдерін синоним ретінде қолданып, олардың арасында ешқандай айырмашылық келтірмейтіні туралы тоқтамға келген. Сондай-ақ үйлестіру термині бұл құжаттарда мүлдем қолданылмайды.

Түйін сөздер: Үкіметаралық Ассамблеясы, ТМД, бірегейлендіру, үйлестіру, модельді заңнамалық акт.

Z.M. Baimagambetova

Interparliamentary Assembly of the Commonwealth of Independent States

In this article the activities and the role of the Interparliamentary Assembly of the CIS Member States in the process of integration convergence of the states, in the removal of obstacles and barriers to free trade are examined.

Particular attention is paid to the mechanism of unification and harmonization of legislation of CIS countries legislation, as the main direction of the activities of the IPA.

Based on the analysis of instruments of international law, the peculiarities of the legal status of the IPA CIS as of interstate body were identified, the role of model laws (for example the Model Commercial Code and the Model Customs Code) in unification of the legislation was investigated).

The author concluded that in the regulations of the IPA CIS terms «convergence» and «unification» are used as synonyms, and there is no distinction between them. The term «harmonization» is not used in these documents are at all.

Key words: Interparliamentary Assembly, CIS, unification, harmonization, model law.

По результатам исследования, проведенного С.Ж. Айдарбаевым, вплоть до 1995 года (т.е. до принятия Минской Конвенции о МПА) Межпарламентская Ассамблея имела статус «консультативного института», не входящего в систему органов СНГ, и только после принятия Минской Конвенции о МПА Ассамблея приобрела и вплоть до сегодняшнего дня имеет статус межгосударственного органа СНГ [1, с.174]. Такую трансформацию статуса МПА ученый объясняет тем фактом, что без включения МПА в систему органов СНГ невозможно было эффективно осуществлять сотрудничество по гармонизации и унификации законодательства государств-участников Содружества. Данная позиция полностью разделяется и нами.

Членами Межпарламентской Ассамблеи СНГ на сегодняшний день являются парламенты Азербайджана, Армении, Беларуси, Казахстана, Кыргызстана, Молдовы, Таджикистана, России и Украины. В 2010 году из состава МПА СНГ вышла Грузия. С 2006 года при МПА СНГ статус наблюдателя имеет Волееси джирга Национальной Ассамблеи Исламской Республики Афганистан [2].

Согласно статье 1 Минской Конвенции о Межпарламентской Ассамблее государств-участников Содружества Независимых Государств от 26 мая 1995 года [3], МПА приобрела официальный статус межгосударственного органа СНГ. Согласно статье 4 Конвенции, МПА: в) принимает рекомендации по сближению законодательства государств-участников; г) принимает типовые (модельные) законодательные акты и с соответствующими рекомендациями направляет их парламентам государств-участников Конвенции; д) принимает рекомендации по синхронизации процедур ратификации (утверждения) парламентами государств-участников СНГ договоров (соглашений), заключенных в рамках Содружества, а в случае соответствующего решения, принятого Советом глав государств или Советом глав правительств СНГ, – и иных международных договоров, участие в которых государств-участников Содружества является весьма желательным для достижения их общих целей, закрепленных в Уставе СНГ.

Таким образом, все виды актов, принимаемых МПА СНГ, являются рекомендательными и не имеют обязательного характера.

Организацию деятельности МПА СНГ осуществляет Совет, состоящий из руководителей парламентских делегаций и возглавляемый Председателем, избираемым членами Совета тайным голосованием. Административным органом Совета МПА является Секретариат, который занимается вопросами экспертно-аналитического и организационно-технического обеспечения деятельности Ассамблеи, Совета и постоянных комиссий.

Еще в первый год своей деятельности МПА СНГ приняла важный документ под названием «Основные направления сближения национальных законодательств государств-участников Содружества Независимых Государств» (Одобрены на заседании Межпарламентской Ассамблеи СНГ от 15 сентября 1992 года), в которых записала, что МПА СНГ признает необходимость правового обеспечения общего экономического пространства в рамках Содружества, предотвращения и устранения юридических коллизий в процессе регулирования социальных и иных процессов и ставит своей целью всемерное содействие созданию наиболее благоприятных и равных правовых условий для развития предпринимательства, хозяйственной деятельности и свободной торговли на всем пространстве Содружества, экологической безопасности, а также созданию общих гарантий прав граждан.

В этой связи МПА СНГ признала целесообразным осуществлять сближение национальных законодательств по следующим направлениям: статус и общие условия деятельности предприятий и иных хозяйствующих субъектов; правовое обеспечение общих энергетических систем и ядерной энергетики; правовой режим межгосударственных транспортных систем; условия межгосударственного движения товаров, финансовых средств и общий порядок взаимных расчетов; таможенные правила и тарифы; основные условия перемещения рабочей силы и гарантии трудовых и социальных прав работников; условия и порядок межгосударственного информационного обмена; основные принципы рационального использования природных ресурсов; внешнеэкономическая деятельность и др. При этом деятельность по сближению национальных законодательств было рекомендовано основывать на общих концепциях, проводить согласованно, обеспечивая по возможности со-

вмещение во времени принятия соответствующих актов [4].

За 20-летний период с 1992 по 2012 гг. Межпарламентская Ассамблея СНГ провела 38 пленарных заседаний, на которых принимались модельные законодательные акты, рекомендации и другие документы, применявшиеся национальными парламентами при подготовке новых законов и внесении изменений в действующее законодательство. В своей деятельности МПА СНГ наибольшее значение придает вопросам, связанным со сближением законодательств государств Содружества [2].

Сердцевина механизма унификационной деятельности МПА СНГ была закреплена в Положении о разработке модельных законодательных актов и рекомендаций МПА государств-участников СНГ, принятом МПА государств-участников СНГ 14 апреля 2005 года и дополненным постановлением МПА СНГ № 31-21 от 25 ноября 2008 года. Уже в преамбуле данного документа было четко зафиксировано, что «предложения о разработке модельных законодательных актов и рекомендаций, их проекты, а также принимаемые Межпарламентской Ассамблеей модельные законодательные акты и рекомендации должны отвечать целям сближения (унификации) законодательства государств-участников Содружества Независимых Государств» [5].

Таким образом, работа по унификации законодательства государств-участников является для МПА СНГ самой главной.

В разделе 1 «Положения» под названием «Основные понятия» дается определение всех ключевых терминов, используемых в деятельности МПА СНГ по унификации законодательства. Так, под «модельным законодательством» понимается деятельность МПА по разработке, принятию и опубликованию модельных законодательных актов, отвечающих целям сближения (унификации) законодательства государств-участников МПА и задачам интеграционного развития СНГ (пункт 1.1).

При этом «модельный законодательный акт СНГ» – это законодательный акт рекомендательного характера, принятый МПА в установленном порядке, в целях формирования и осуществления согласованной законодательной деятельности государств-участников МПА

по вопросам, представляющим общий интерес, приведения законодательства государств-участников Содружества в соответствие с международными договорами, заключенными в рамках Содружества, и иными международными договорами, участие в которых государств-участников Содружества является весьма желательным для достижения общих целей (пункт 1.2).

Учитывая, что под «модельным законодательством» понимается деятельность МПА по разработке, принятию и опубликованию модельных законодательных актов, все другие виды унификационной деятельности МПА СНГ не могут быть отнесены к модельному законодательству.

Так, рекомендации МПА СНГ, о которых говорится в пункте 1.4 «Положения», не могут рассматриваться как результат модельного законодательства. Рекомендации МПА СНГ, согласно «Положению», – это предложения, принятые МПА в установленном порядке с целью сближения законодательства государств-участников Содружества по вопросам общих интересов, приведения их законодательства в соответствие с положениями международных договоров, заключенными в рамках Содружества, и содействия синхронизации процедур их ратификации (пункт 1.4).

Один из главных вопросов в процессе деятельности по унификации законодательства государств – это обоснование необходимости принятия соответствующего модельного законодательного акта. Этому вопросу, а также вопросу организации законопроектной деятельности посвящен второй раздел «Положения». Так, пункт 2.1 определяет четыре основных критерия обоснованности разработки и принятия модельных законодательных актов, к которым относятся:

- актуальность и возможность сближения на их основе законодательства государств Содружества;

- позитивные социально-экономические и политико-правовые последствия их использования в законодательстве государств Содружества;

- конкретизация положений договоров, заключенных в рамках Содружества, и необходимость их имплементации в законодательстве государств Содружества;

- недостаточность в большинстве государств Содружества нормативно-правового регулирования соответствующего вида общественных отношений.

Необходимо отметить, что за 20 лет работы МПА СНГ приняла 385 модельных законодательных актов и других сохраняющих свою актуальность документов, из них: модельных кодексов – 14, частей модельных кодексов – 13, разделов модельных кодексов – 1, глав модельных кодексов – 11, изменений и дополнений к кодексам – 4, модельных законов – 246, модельных уставов – 1, модельных законодательных положений – 1, рекомендаций – 48, деклараций, концепций, глоссариев – 22, проектов международных договоров СНГ – 22, комментариев к принятым документам – 2. Почти весь массив модельных законодательных актов послужил стандартом для национального законодательного процесса, особенно в плане разработки и использования понятийного аппарата [2].

Среди указанных модельных законодательных актов такие важнейшие документы, как модельный уголовный, гражданский и гражданско-процессуальный кодексы. Многие из модельных актов МПА СНГ имеют прямое или косвенное отношение к вопросам международной торговли.

В этом отношении в качестве примера можно привести Модельный Торговый кодекс для государств-участников СНГ, принятый на 33-м пленарном заседании МПА государств-участников СНГ [6].

Еще более наглядным является пример с Модельным Таможенным кодексом государств-участников СНГ, одобренным МПА СНГ 25 ноября 2008 года [7]. Состоящий из 116 статей, разделенных на 29 глав и 5 разделов, Кодекс определяет унифицированные таможенные порядки, правила и процедуры, которые способствуют развитию внешней торговли и других видов международного обмена государств Содружества без ущерба для эффективности национальной системы таможенного контроля. Одним из основных принципов Модельного кодекса назван принцип гармонизации и унификации таможенных правил и повышения эффективности таможенных процедур. Уместно отметить, что данный Модельный таможенный кодекс был принят в условиях, когда Казахстан, Белоруссия и Россия как участники Таможенно-

го союза готовили отдельный Таможенный кодекс Таможенного союза трех государств.

Несмотря на то, что МПА СНГ проводит большую работу по унификации законодательства государств-участников Содружества, применительно к сфере их международной торговли ключевое значение имеет Договор о Зоне свободной торговли 2011 года. Государствам-участникам СНГ предстоит провести большую работу по обеспечению свободы торговли, о чем свидетельствуют данные Доклада об ограничительных мерах, применяемых к товарам государств-членов Таможенного союза и Единого экономического пространства третьими странами за I квартал 2013 года. Всего за первую половину 2013 года было выявлено применение 96 ограничительных мер, оказывающих негативное влияние на доступ товаров государств-членов ТС/ЕЭП на рынки третьих стран. Среди действующих ограничительных мер, основная часть приходится на антидемпинговые меры (43 антидемпинговые меры, в том числе 10 пересмотров). На страны СНГ приходится 32% от общего количества ограничительных мер (31 мера) [8].

Таким образом, Межпарламентская Ассамблея СНГ как механизм унификации содействует многоплановому интеграционному взаимодействию и сотрудничеству государств-участников СНГ на общей правовой основе.

По итогам анализа процессов унификации норм, регулирующих международную торговлю в рамках СНГ, можно сформулировать следующие выводы:

1. Первым нормативным закреплением форм гармонизации законодательства государств в международных договорах государств-участников СНГ можно считать статью 26 Договора о создании экономического союза 1993 года, в которой были перечислены основные формы осуществления гармонизации национального законодательства государств-участников в целях достижения единообразного регулирования экономических отношений. Норма статьи 26 Договора о создании экономического союза 1993 года определяет два направления, по которым должна осуществляться гармонизация и унификация национального законодательства Сторон:

- приведение национального законодательства в соответствие с нормами Договора;

- приведение национального законодательства в соответствие с нормами международного права.

На наш взгляд, в последнем случае речь идет о международно-правовых стандартах, существующих в той или иной области экономической интеграции. Например, применительно к сфере международной торговли всемирным стандартом являются нормы ВТО, в соответствие с которыми и должны приводиться национальные законодательства Сторон Договора.

2. Соглашение о зоне свободной торговли 1994 года придает большое значение вопросам гармонизации и унификации норм, регламентирующих международную торговлю. При этом в нормах Соглашения не проводится четкого разграничения между понятиями унификации и гармонизации, однако уже более определенно имеется в виду, что это два разных процесса, которые могут сливаться.

3. Учитывая, что сближение законодательства государств по вопросам международной торговли в рамках зоны свободной торговли государств-участников СНГ осуществлялось преимущественно на основе межгосударственных договоров, полагаем, что в данном случае следует говорить, скорее, о гармонизации, чем об унификации норм, регулирующих международную торговлю в рамках СНГ.

4. Основным организационно-правовым механизмом осуществления процесса унификации и гармонизации законодательств государств СНГ выступает Межпарламентская Ассамблея Содружества, в нормативных документах которой термины «сближение» и «унификация» используются как синонимы и между ними не проводится никакого различия. При этом термин «гармонизация» в этих документах не используется вообще.

Литература

- 1 Айдарбаев С.Ж. Интеграционные процессы на постсоветском пространстве в условиях глобализации мира: международно-правовые аспекты. – Алматы: Казак университети, 2010. – 416 с.
- 2 Межпарламентская Ассамблея СНГ // <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
- 3 Конвенция о Межпарламентской Ассамблее государств-участников Содружества Независимых Государств. – Минск, 1995, май – 26 // <http://www.iacis.ru>
- 4 Основные направления сближения национальных законодательств государств-участников Содружества Независимых Государств (Одобрены на заседании Межпарламентской Ассамблеи СНГ от 15 сентября 1992 года) // <http://www.iacis.ru>
- 5 Положение о разработке модельных законодательных актов и рекомендаций Межпарламентской Ассамблеи государств-участников Содружества Независимых Государств (принято Межпарламентской Ассамблеей государств-участников СНГ 14 апреля 2005 года, дополнено постановлением МПА СНГ № 31-21 от 25 ноября 2008 года) // <http://www.iacis.ru>
- 6 Модельный Торговый кодекс для государств-участников СНГ. Постановление № 33-24 от 3 декабря 2009 года // www.iacis.ru
- 7 Модельный Таможенный кодекс государств-участников СНГ. Принят на тридцать первом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ (постановление № 31-22 от 25 ноября 2008 года) // <http://www.iacis.ru>
- 8 Доклад об ограничительных мерах, применяемых к товарам государств-членов Таможенного союза и Единого экономического пространства третьими странами за I квартал 2013 года // <http://www.tsouz.ru>

References

- 1 Aidarbayev S.J. Integracionnyy processu na postsovetском prostranstve v usloviyax globalizacii mira: mezhdunarodno-pravovyye aspekty. – Almaty: Monografiya. Kazak universiteti, 2010.- 416 s.
- 2 Mezhparlamentskaya Assambleya SNG // <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
- 3 Konvenciya o Mezhparlamentskoyi Assambleyi gosudarstv-ushastnikov SNG. Minsk, 1995, may – 26 // <http://www.iacis.ru>
- 4 Osnovnyye napravleniya sblizheniya nacionalnykh zakonodatelstv gosudarstv ushastnikov SNG (Odobrenu na zasedanii MPA SNG ot 15 sentyabry 1992 goda) // <http://www.iacis.ru>
- 5 Polozhenie o razrabotke modelnykh zakonodatelnykh aktov i rekomendazii Mezhparlamentskoyi Assambleyi gosudarstv-ushastnikov Sodruzhestva Nezavisimyx Gosudarstv (prinyato Mezhparlamentskoyi Assambleyi gosudarstv-ushastnikov SNG 14 aprelya 2005 goda, dopolneno postanovleniem MPA SNG №31-21 ot 25 noyabrya 2008 goda) // <http://www.iacis.ru>
- 6 Modelnyi Torgovui kodeks dlya gosudarstv-uchastnikov SNG. Postanovlenie № 33-24 ot 3 dekabrya 2009 goda // www.iacis.ru
- 7 Modelnyi Tamozhennui kodeks gosudarstv-uchastnikov SNG. Prinyat na 31 plenarnom zasedanii Mezhparlamentskoyi Assambleyi gosudarstv-ushastnikov SNG (Postanovlenie № 31-22 ot 25 noyabrya 2008 goda) // <http://www.iacis.ru>
- 8 Doklad ob ogranichitelnykh merax, primenyayemym k tovaram gosudarstv-chlenov Tamozhennogo souza I Eдиноgo Ekonomicheskogo prostranstva tretimi stranami za I kvartal 2013 goda // <http://www.tsouz.ru>

УДК 342.9 (574)

М.С. Досымбекова*, К.Д. Еремекбаева

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы
*e-mail: m.sultanovna.777@mail.ru

Особенности подготовки и проведения административной реформы

В статье автор рассматривает основные научные и организационные проблемы, связанные с подготовкой и проведением административной реформы. Автор исследует научные труды и выводы некоторых ученых-специалистов, политиков и чиновников о том, что понятия «реформа» и «модернизация» равнозначные. Однако, автор полагает, что «реформа» и «модернизация» – это разные понятия и выделяет их различия.

В целях модернизации административной реформы автор определяет основные принципы подготовки и проведения административной реформы. Анализируются опыт и сроки проведения административных реформ в странах мира, акцентируется внимание на российском опыте проведения административной реформы, где последовательно выделены ее цели и задачи. Автором на основе анализа большого теоретического и практического материала даются рекомендации по их совершенствованию.

Ключевые слова: научные и организационные проблемы, реформа, модернизация, административная реформа.

М.С. Досымбекова, Қ.Д. Еремекбаева

Әкімшілік реформаны дайындау және жүргізу ерекшеліктері

Мақалада автор әкімшілік реформаны дайындау мен жүргізуге байланысты негізгі ғылыми және ұйымдастырушылық мәселелерді қарастырады. Автор бірқатар ғалым-мамандар, саясаткерлер мен шенеуніктердің «реформа» және «модернизация» ұғымдары бір мағыналы екендігі туралы ғылыми еңбектері мен қорытындыларын зерттейді. Алайда автор «реформа» және «модернизацияны» бөлек ұғымдар деп есептеп, олардың айырмашылықтарын белгілейді.

Әкімшілік реформаны модернизациялау мақсатында автор әкімшілік реформаны дайындау мен өткізудің негізгі қағидаларын анықтайды. Дүниежүзінің мемлекеттерінде әкімшілік реформалардың тәжірибесі мен өткізілу мерзімдері талданады, әкімшілік реформаның мақсаттары мен міндеттері табанды айқындалған ресейлік тәжірибеге ерекше назар аударылған. Автор кең көлемді теориялық және тәжірибелік материалды талдау негізінде оларды жетілдіру бойынша ұсыныстар жасайды.

Түйін сөздер: ғылыми және ұйымдастырушылық мәселе, реформа, модернизация, әкімшілік реформа.

M.S. Dosymbekova, K.D. Yermekbayeva

The peculiarities of the preparation and conduction of administrative reform

Abstract The author considers the main scientific and organizational issues related to the preparation and conduct of administrative reform. The author explores the scientific work and the conclusions of some academic specialists, politicians and government officials that the notion of "reform" and "modernization" interchangeably. However, she believes that "reform" and "modernization" -a different concept and highlights the differences. In order to modernize the administrative reform, the author defines the basic principles of training and administrative reform. The experience and timing of administrative reforms in the countries of the world, focusing on the Russian experience of administrative reform, which consistently identified its goals and objectives. Author on the basis of analysis of great theoretical and practical material makes recommendations for improvements

Ke ywords: scientific and organizational issues, reform, modernization, administrative reform.

В Послании Президента Республики Казахстан – Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана 14 декабря 2012 года «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» отметил, что в стране начат второй этап административной реформы [1].

Понятия «реформа» и «модернизация» часто употребляются многими политиками, чиновниками и учеными как равнозначные. Однако, мы полагаем, что «реформа» и «модернизация» разные понятия.

Слово реформа (лат.) означает «существенное переустройство системы государственной и общественной жизни».

В научной литературе В. Балытников, В. Иванов под понятием «реформа» предполагают кардинальный пересмотр или даже смену действующей конституционной модели. В то время как модернизация означает ее совершенствование через развитие позитивных элементов и минимизацию негативных [2, с.116].

Мы полагаем, что административную реформу можно определить как радикальное изменение на принципиально новых началах (новая конституция, новая государственная политика) институтов исполнительной власти государства для их функционирования на новой правовой основе, функциях, структурах, критериях оценки результатов, форм и методов деятельности.

Понятие «модернизировать» (франц.) означает «делать современным, изменять соответственно требованиям современности, вводя различные усовершенствования». Например, можно модернизировать оборудование или технологический процесс.

По мнению Н. Варламовой, «обычно под модернизацией понимают изменение чего-либо устаревшего с целью приспособления его к современным требованиям, часто посредством применения новых методов и технологий» [3, с.122].

Рассматривая соотношение понятий «реформа» и «модернизация», полагаем, что «модернизация» предусматривает совершенствование лишь отдельных сторон или частей государственной службы, а реформа является более радикальным и системным подходом к ее совершенствованию.

В отличие от «модернизации», реформа предусматривает существенный и более ради-

кальный пересмотр действующего законодательства, целей, принципов, форм и методов деятельности государственных органов и государственных служащих на совершенно другой основе – новой конституции и новой государственной стратегии.

Вместе с тем исследование мирового опыта подготовки и проведения административных реформ показывает, что любая реформа – это процесс очень сложный, наукоемкий и затратный во времени и в финансовом отношении. Административная реформа как важное политико-правовое явление в жизни страны проводится во всех развитых странах мира, как правило, один раз в 15-20 лет и требует привлечения больших сил и средств со стороны общества, парламента, ученых, политических партий, так как она решает проблемы государственного и общественного значения, то есть касается судеб всех граждан страны. Реформы требуют много времени и проводятся в течение 5-15 лет [4, с.35-41].

Анализ проведения административных реформ в мире показывает следующую картину. Бразилия проводит свою административную реформу начиная с 1995 г. по настоящее время, Германии – с 1995 г. по настоящее время, Канада – с 1994 г. по настоящее время, Польша – с 1999 г. по настоящее время. Некоторые страны проводили свои административные реформы в течение определенного времени. Например, в Австралии это были 1986-1996 гг., в Великобритании – 1979-1997 г., в Венгрии – 1994-2000 гг., в Китае – 1982-2001 гг., в Нидерландах – 1991-1998 гг., в Новой Зеландии – 1984-1990 гг., в США – 1992-2000 гг., в Финляндии – 1994-2000 гг., в Чили – 1973-1994 гг., в Южной Корее – 1995-2003 гг.

Обзор литературы по подготовке и проведению реформ государственного управления и государственной службы показывает, что их подготовка требует большой политической воли и серьезного научного осмысления многих проблем государственного управления, но особенно в системе государственной службы.

На наш взгляд, необходимость подготовки и проведения административной реформы определяется наличием многих организационных проблем политического, законодательного, финансового характера, требующих своего решения на республиканском уровне.

Российский ученый Байгузин Р.Н. отмечает следующий типичный мировой опыт подготовки и проведения административных реформ в странах с развитой демократией:

1) обнародование планируемых преобразований и поддержка (одобрение) их основной массой граждан страны;

2) планирование как самих реформ, так и этапов их проведения;

3) подкрепление планируемых реформ глупо обоснованной правовой базой;

4) всестороннее разъяснение смысла реформ народу;

5) мониторинг реакции населения на проведение реформ;

6) минимизация экономических, социальных, моральных издержек и потерь в ходе проведения реформ, оптимизация реформ [5, с.62]

По мнению экспертов Всемирного банка, в процессе административных реформ в основном решались такие задачи, как: стремление сократить государственные расходы, повысить эффективность принятия политических решений и их последующей реализации, укрепить имидж государственной службы, совершенствовать предоставление государственных услуг и укреплять доверие к правительству со стороны граждан и частного сектора [6, с.200].

Ученые Института законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации отмечают, что ключевыми областями административных реформ в разных странах мира были: роль государства в обществе; структура и функции органов государственного управления; повышение эффективности и результативности деятельности государственного аппарата; управление государственной службой; реформа финансового управления; подотчетность и прозрачность государственного аппарата.

Однако вместе с тем следует подчеркнуть, что административные реформы в каждой стране осуществлялись по-разному, исходя из внутренних потребностей и особенностей решаемых страной стратегических задач социально-экономического развития, а также с учетом имеющихся ресурсных и интеллектуальных (научных) возможностей и политической воли Правительств каждой страны.

В сроки проведения административных реформ в каждой стране были разные, однако, и

конечные социальные результаты от этих реформ для общества были разные. Следует отметить, что успешное проведение административной реформы зависит от множества факторов.

Мировой и отечественный опыт проведения административных реформ показывает, что именно они проводятся с большим трудом, часто из-за бойкота со стороны консервативных государственных служащих.

Поэтому, как справедливо отмечают М.А. Краснов и А.В. Оболонский, у административной реформы, в том числе и реформы государственной службы, есть одно свойство, существенно отличающее ее от всех (или большинства) других реформ. При проведении иных реформ преобразованию подлежат объекты (отрасли, сферы) управления, а именно налоговая система, пенсионная система, жилищно-коммунальная система, отношения собственности (приватизация) и прочие. Административная же реформа направлена на преобразование собственно системы управления, собственно государственного аппарата, самих государственных служащих, которые вынуждены фактически реформировать сами себя [7, с.67].

Впрочем, и с этим бюрократия еще, возможно, согласилась бы, но при условии, что реформа подразумевает лишь сугубо институциональные, а не функциональные изменения, т.е. ограничение преобразований лишь структуры органов исполнительной власти. Но поскольку смысл российской административной реформы гораздо глубже, поскольку ее задача изменить сами принципы построения и функционирования исполнительной власти, ее взаимоотношения с другими властными институтами и гражданами, в трансформации статуса чиновников и т.п., то проведение такой реформы не может вызывать энтузиазма в государственном аппарате, с чем вынуждены считаться и политики.

Следует отметить, что процесс подготовки и проведения каждой административной реформы должен базироваться на определенных принципах. Вместе с тем, по нашему мнению, процесс реформирования государственной службы должен основываться на следующих принципах: этапность, планомерность, программирование, финансовое, кадровое и ресурсное обеспечение, учет зарубежного опыта, взаимосвязь административной реформы с военной и судебной реформами.

С учетом опыта подготовки и проведения административных реформ в странах мира мы считаем, что перед проведением каждой административной реформы на научной основе должны быть определены ключевые области и проблемы, подлежащие реформированию. Определены принципы, этапы, материальные затраты, разработана концепция проведения реформ, а на ее основе – также программа и календарный план мероприятий по реализации концепции.

По нашему мнению, чтобы административная реформа была плодотворной, она не должна касаться одновременно многих вопросов реформирования, а сосредоточиваться на одном, двух вопросах.

Заслуживает внимания российский опыт подготовки и проведения административной реформы. В частности, основные цели и мероприятия административной реформы на 2006-2008 гг. были сформулированы и опубликованы в Концепции административной реформы в Российской Федерации, которая была утверждена Распоряжением Правительства Российской Федерации от 25 октября 2005 г. №1789-р. В частности, в ней последовательно были выделены и обнародованы следующие цели и задачи административной реформы:

1. Внедрение механизмов управления по результатам.
2. Разработка и внедрение стандартов государственных услуг, предоставляемых органами исполнительной власти.
3. Разработка и внедрение стандартов административных регламентов в органах исполнительной власти. Совершенствование механизмов досудебного обжалования решений и действий органов исполнительной власти и должностных лиц.
4. Завершение ликвидации избыточных и дублирующих функций органов исполнительной власти.
5. Оптимизация реализации контрольных и надзорных функций.
6. Разработка и внедрение системы аутсорсинга административно-управленческих процессов.
7. Повышение эффективности закупок для государственных нужд.
8. Противодействие коррупции.

9. Повышение эффективности взаимодействия органов исполнительной власти и общества.

10. Модернизация системы информационного обеспечения органов исполнительной власти.

Следует отметить, что реформа государственной службы во всех странах мира выступает как составная часть административной реформы, и причем, как самая трудная и определяющая часть. С другой стороны, без полномасштабной административной реформы трудно ожидать и эффективных результатов реформы государственной службы, выступающей как часть целого.

Однако, многие недемократические страны, учитывая сложность административной реформы, часто ограничиваются лишь фрагментарной модернизацией отдельных сторон государственной службы. Известно, что часто проводимые фрагментарные модернизации отдельных сторон государственной службы не дают должного и устойчивого эффекта. Фрагментарные модернизации лишь отодвигают на более поздние сроки некоторые кризисные явления в системе государственного аппарата. Например, вследствие не решения государством таких базовых вопросов государственных служащих, как предоставление всем госслужащим служебного или арендного жилья, а также из-за низких должностных окладов административных государственных служащих конкурс на замещение вакантных государственных должностей в Казахстане значительно ниже, чем в любой европейской стране.

Вместе с тем впервые о необходимости реформирования казахстанского государственного аппарата Президент государства Н.А. Назарбаев отметил в своем Послании народу Казахстана от 18 февраля 2005 года, что «надо завершить трансформацию прежде архаичного и неповоротливого государственного механизма в современный, способного управлять динамичными общественно-политическими процессами на базе лучшего мирового опыта и в интересах наших граждан».

В Указе Президента Республики Казахстан «О мерах по модернизации системы государственного управления Республики Казахстан» от 13 января 2007 г. №273 подчеркивается, что в целях углубления административной реформы,

направленной на модернизацию системы государственного управления, определены такие основные принципы реформирования системы государственного управления, как:

- 1) постепенность и последовательность этапов;
- 2) комплексность поставленных задач реформирования и системность предлагаемых решений;
- 3) транспарентность;
- 4) постоянный мониторинг реализации принятых решений;
- 5) эффективность взаимодействия всех вовлеченных государственных органов.

В данном Указе Президента Республики Казахстан отмечается, что новая эффективная система государственного управления должна быть основана на:

- повышении эффективности контрольных и надзорных функций центральных государственных органов при сохранении самостоятельности регионов;

- повышении гибкости во взаимоотношениях между разными уровнями исполнительной власти;

- независимой внешней оценке/аудите эффективности деятельности органов государственного управления;

- создании условий для привлечения на государственную службу наиболее талантливых кадров;

- формировании позитивного имиджа государственной службы;

- внедрении новых подходов в бюджетном процессе;

- внедрении оптимальных методов государственного менеджмента, ориентированных на конечный результат;

- снижении коррупции.

Приоритетами реформирования должны быть выделены:

- 1) качественное совершенствование процессов и процедур государственного управления, а также предоставления государственных услуг;

- 2) повышение профессионализма, эффективности деятельности и координации государственного аппарата [8].

Таким образом, в соответствии с Указом Президента Республики Казахстан «О мерах по модернизации системы государственного управления Республики Казахстан» от 13 янва-

ря 2007 г. №273 следует главный вывод: выделен приоритет – повышение профессионализма, эффективности деятельности и координации государственного аппарата, базирующегося на создании необходимых предпосылок для обеспечения качественной работы государственных служащих и эффективной деятельности каждого государственного органа.

На наш взгляд, в рамках второго этапа административной реформы в нашей стране, начавшейся с 2013 года, целесообразно также определить основные проблемы, подлежащие к решению.

Мы считаем, что в рамках второго этапа административной реформы, провозглашенной Президентом Республики Казахстан – Лидером нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана 14 декабря 2012 года «Стратегия «Казахстан-2050»» прежде всего на научной основе мы должны определить все основные условия и факторы, препятствующие повышению социальной эффективности деятельности органов государственного управления и качества работы государственных служащих нашей страны.

На наш взгляд, основными факторами, препятствующими эффективности деятельности органов государственного управления и повышению качества работы государственных служащих нашей страны, следует выделить следующие:

- коррупцию в государственном аппарате;

- закрытость государственного аппарата от общества;

- недостаточную правовую подготовку многих молодых государственных служащих и большей части населения;

- слабый внешний гражданский контроль за работой государственных органов.

Однако главным фактором, негативно влияющим на имидж и качество работы государственных служащих, остается коррупция в государственном аппарате. СМИ почти еженедельно сообщают о каких-то коррупционных проявлениях отдельных чиновников. Но для искоренения коррупции в государственном аппарате требуются большие усилия со стороны общества и государства. Термин «коррупция» (corrupt) в переводе с лат. означает: «порча, упадок, подкуп, подвергать разрушению, ломать».

А. И. Сидоров считает, что коррупция – это абсолютная монополия на использование приви-

легированного положения (должностного влияния, полномочий в разных сферах и т.п.) любым субъектом в корыстных целях, вопреки государственным, социально-экономическим интересам, принципам общественной нравственности при отсутствии (или слабом) контроле со стороны властей, так и со стороны общества за этим явлением [9, с.14].

Ныне коррупцией занимаются ООН, парламенты и правительства многих стран. Только по линии ООН принято 14 конвенций и других документов по организации борьбы с коррупцией, Совет Европы и Евросоюз – 14, Комиссия по борьбе с отмыванием денег (ФАТФ) – 13, Межпарламентская ассамблея СНГ с 1996 года приняла модельные законы: о борьбе с организованной преступностью, о противодействии отмыванию незаконных доходов, об основах законодательства по антикоррупционной политике.

Конвенция ООН против коррупции была принята на конференции ООН 11 декабря 2003 г. в г. Мериде (Мексика). Закон Республики Казахстан "О борьбе с коррупцией" был принят 2 июля 1998 года.

Отмечается, что коррупция тормозит процесс социально-экономического развития, строительства рыночной экономики, привлечения инвестиций и негативно воздействует на политические и общественные институты демократического государства, представляет собой серьезную угрозу будущему развитию страны.

Коррупция является причиной многих зол и недостатков на государственной службе. Она проявляется в необъективной оценке количества и качества работы государственных служащих, в необъективном карьерном продвижении по службе «своих государственных служащих». Коррупция сегодня является причиной приписок в статистических учетных документах, при приеме строительных объектов и ремонтных работ, в нецелевом использовании огромных бюджетных средств, особенно через государственные закупки. Коррупция порождает у государственных служащих недоверие к государству, в справедливость и честность руководителей государственных органов, а у населения – недоверие к государственным органам и государственным служащим.

Отметим также, что для объективного и должного устранения всех причин, способствующих процветанию коррупции в государственном аппарате, требуется заинтересованное и активное участие ученых, парламента (законодательство), правительства (финансовые вопросы), политических партий и граждан, так как коррупция негативно влияет на интересы всего общества.

Обеспечение гласности работы государственного аппарата во всем мире считается важным условием для снижения уровня коррупции среди государственных служащих.

Во многих странах мира вводятся такие меры, как ежегодная сдача и опубликование декларации о доходах всех государственных служащих, а сдача декларации о доходах и расходах обязательна для руководителей государственных органов. Стало практикой в развитых странах и помещение на сайтах государственных органов бюджета района или города, чтобы население точно знало, сколько средств из бюджета направляется для школ, больниц, правоохранительным органам, на содержание аппарата чиновников, сколько у них служебных машин, какой марки, какая заработная плата у каждого чиновника районного звена, городского, областного и республиканского, кто получил какие квартиры за счет бюджета и др. В некоторых странах приняты специальные законы, гарантирующие обязательность ежедневного предоставления на сайтах государственных органов информации, имеющей интерес и значение для общества и населения данной территории.

Такой подход, прежде всего, обусловлен тем, что государство по Конституции призвано прозрачно обслуживать интересы общества и народа.

В процессе второго этапа административной реформы, которая завершится в нашей стране в 2015 году, целесообразно комплексно, с учетом мирового опыта, мнений ученых и общественности рассмотреть все причины, тормозящие процесс организации эффективного государственного управления, структуризировать их, выделить приоритетные из этих причин и поэтапно решать их, на плановой основе. Только при таком подходе административная реформа будет способна выполнить роль важного инструмента в совершенствовании государственного аппарата нашей страны.

Литература

- 1 Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана 14 декабря 2012 года «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» // Казахстанская правда, 2012, 15 декабря.
- 2 Балытников В., Иванов В. Конституционная модернизация: обновляя – сохранять, сохраняя – обновлять // Конституционное право: восточноевропейское право. – 2000. – № 2. – С.116.
- 3 Варламова Н. Конституционная модернизация: игра в термины, игра в реформу или игра с огнем // Конституционное право: восточноевропейское право. – 2000. – № 2. – 122 с.
- 4 Мэннинг Н., Парисон Н. Реформа государственного управления. Международный опыт. – М.: Изд-во «Весь мир», 2003. – 496 с.
- 5 Административные реформы в России: история и современность / под общей ред. Р.Н. Байгузина. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2006. – 645 с.
- 6 Институциональная реформа в России: переход от проектирования к реализации в условиях многоуровневой системы государственного управления. – М.: Всемирный банк. Изд-во «Алекс», 2006. – С. 200.
- 7 Государственная служба: комплексный подход: учебник / отв. ред. А.В. Оболонский. – М.: Изд-во «Дело» АНХ, 2009. – 512 с.
- 8 О мерах по модернизации системы государственного управления Республики Казахстан. Указ Президента Республики Казахстан от 13 января 2007 года №273 // Казахстанская правда.- 2007, 16 января.
- 9 Сидоров А. И. Коррупция: и диагноз, и приговор // Социс. – 2008. – № 2. – С.114.

References

- 1 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan – Lidera natsii N.A.Nazarbaeva narodu Kazakhstana 14 dekabrya 2012 goda «Strategiya «Kazakhstan-2050»: novyy politicheskiy kurs sostoyavshegosya gosudarstva»-Kazakhstanskaya Pravda, 2012, 15 dekabrya.
- 2 Balytnikov V., Ivanov V. Konstitutsionnaya modernizatsiya: obnovlyaya-sohranyat, sohranyaya- obnovlyat // Konstitutsionnoe pravo: vostochnoevropeyskoe pravo.- 2000. – № 2. – С. 116
- 3 Varlamova N. Konstitutsionnaya modernizatsiya: igra v terminy, igra v reformu ili igra s ognem. // Konstitutsionnaya modernizatsiya: vostochnoevropeyskoe pravo. – 2000. – № 2. – 122 с.
- 4 Menning N., Parison N. Reforma gosudarstvennogo upravleniya. Mezhdunarodnyy opyt. – М.: Izdatelstvo «Ves mir», 2003.- 496 с.
- 5 Administrativnye reformy v Rossyi: istoriya i sovremennost / Pod obshei redaktsiyey R.N. Bayguzina. – М.: « Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya» (ROSSPEN), 2006. – 645 с.
- 6 Institutsyonalnaya reforma v Rossii: perehod ot proektirovaniya k realizatsii v usloviyah mnogourovnevoi sistemy gosudarstvennogo upravleniya. – М.: Vsemirnyy Bank. Izdatelstvo «Aleks», 2006. – С 200.
- 7 Gosudarstvennaya sluzhba: kompleksnyy podhod: uchebnik. Otvetstvennyy redaktor A.V.Obolonskiy. – М.: Izdatelstvo « Delo » ANH, 2009. – 512 с.
- 8 O merah po modernizatsiyi sistemy gosudarstvennogo upravleniya Respubliki Kazakhstan. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 13 yanvarya 2007 goda. №273 // Kazakhstanskaya Pravda. – 2007, 16 yanvarya.
- 9 Sidorov A.I. Korruptsiya: i diagnost, i prigovor. // Sotsis. – 2008. – № 2. – С.114.

УДК: 341.9:347.63

С.Н. Сабикенов, А.А. Абдраимова*

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы
*e-mail: abdraimova.assema@gmail.com

Основные аспекты международно-правового регулирования института усыновления (удочерения)

В современной социально-демографической ситуации в мире институты семьи и детства приобретают повышенную публичную значимость, что обуславливает необходимость создания законодателем адекватной системы правовой защиты. Как известно, большое количество казахстанских детей были усыновлены (удочерены) иностранными гражданами.

Иностранное усыновление (удочерение) как форма устройства детей-сирот является важным механизмом государственной защиты, самой незащищенной и уязвимой категории населения – детей.

Данный институт должен быть на стороне интересов детей и максимально защищать права ребенка, а не работать как рычаг дипломатической игры. Но напротив, практика иностранного усыновления (удочерения) показывает миру новые факты нарушения прав детей-сирот в иностранном государстве. Несмотря на ряд международных Конвенций, касающихся усыновления (удочерения) и прав ребенка, остается много неразрешенных вопросов, которые необходимо решить. Данная статья отражает актуальные проблемы, которые возникают при усыновлении (удочерении) иностранными гражданами детей из Республики Казахстан, касающихся применимого права по урегулированию спорных моментов между государствами. Мы предлагаем новые пути решения пробелов международного и национального законодательства по опыту передовых стран.

Ключевые слова: ребенок, дети, усыновление (удочерение), опека, ребенок-сирота, защита прав ребенка, опекун-попечитель, социальная адаптация ребенка, семья, иностранное усыновление, Казахстан.

С.Н. Сабикенов, А.А. Абдраимова

Бала асырап алу институттарын халықаралық-құқықтық реттеудің негізгі аспектілері

Қазіргі таңдағы әлеуметтік-демографиялық жағдай әлемдегі отбасы және балалық шақ институттарының көпшілік алдындағы маңыздылығы өршуде, осыған орай заң шығарушы органдарда құқықтық қорғау жүйесін сәйкестендіру қажеттілігі туындайды. Сондай-ақ қазақстандық балалардың көпшілігін шетел азаматтары асырап алынғаны мәлім.

Қоғамның ең қорғаныссыз және осал сатысы – бала, мемлекеттік қорғаудың ең маңызды механизмі ретінде жетім балаларды орналастырудың түрі шетелдік асырап алу болып табылады.

Бұл институт балалардың мүддесінің жағында болуы қажет және дипломатиялық ойынның тетігі ретінде жұмысын атқармай барынша бала құқығын қорғауына тиісті. Бірақ та шетелдік асырап алу тәжірибесі шетел мемлекеттеріндегі жетім балалар құқықтарының бұзылуының жаңа айғақтарын әлемге көрсетуде. Бала асырап алу мен бала құқығына қатысты бір қатар халықаралық Конвенцияларға қарамастан, шешімін қажет ететін көптеген мәселелер туындайды. Осы зерттеуімізде мемлекетаралық дауларды реттеуде қолданылатын құқықпен байланысты, шетел азаматтарының Қазақстаннан балаларды асырап алуы кезінде көтерілетін мәселелер мазмұндалған. Біз алдыңғы қатарлы мемлекеттер тәжірибесіне сүйене отырып, халықаралық және ұлттық заңнамалардағы кемшіліктерді шешудің жаңа жолын ұсынамыз.

Түйін сөздер: сәби, балалар, асырап алу, қамқоршы, жетім бала, бала құқығын қорғау, бағып-қағушы, баланың әлеуметтік бейімделуі, отбасы, шетелдік асырап алу, Қазақстан.

S.N. Sabikenov, A.A. Abdraimova

Focal points of international legal regulation of adoption institute.

Family and childhood institutions acquire increased public importance in the current socio-demographic situation in the world which requires the necessity of establishing an appropriate system of legal protection. As everybody knows, a large number of Kazakh children were adopted by foreign nationals. Foreign adoption as a form placement of orphaned children is an important mechanism of state protection, the most unprotected and vulnerable group – children.

This institution should be on the side of children's interests and protect the rights of the child as much as possible, rather than working as a lever diplomatic game. Nevertheless, the practice of practice of foreign adoptions shows the world new violations of the rights of orphans in an overseas. Despite of a huge number of international conventions relating to adoption and the rights of the children, there are still many unresolved issues that must be resolved. This article reveals the problems that arise in adoption of children by foreign citizens from Kazakhstan concerning the law applicable to the settlement of contentious issues between states. We offer new solutions to deficiencies of international and national legislation on the experience of the advanced countries.

Key words: child, children, adoption (adoption), guardianship, orphan child, protection of the rights of the child, guardian, trustee, social adaptation of the child, family, foreign adoption, Kazakhstan.

I. Введение

«Усыновление или удочерение (в дальнейшем изложении применяется термин «усыновление») – это такой юридический акт, в силу которого между усыновленным ребенком и лицом или лицами, принявшими его на воспитание, устанавливаются личные и имущественные отношения, существующие между родителями и детьми. Такие семейно-правовые отношения, осложненные наличием так называемого иностранного элемента, регулируются нормами международного частного права, которое устанавливает юридические связи данного отношения с правовыми порядками нескольких государств», – по мнению Батычко [1].

Усыновление детей иностранцами в последние годы вызывает особый интерес. Если до середины XX столетия были зафиксированы единичные случаи такого усыновления, то к концу 1980-х гг. подобное усыновление стало обычной практикой. В этот период начинает широко применяться термин "международное усыновление", объединяющий ранее употреблявшиеся раздельно понятия "усыновление детей-иностранцев" и "усыновление детей иностранцами".

В Казахстане международное усыновление стало устойчивой практикой с 1999 года. Так, с указанного периода времени число детей из Казахстана, взятых на воспитание иностранными семьями, возросло. Согласно статистическим данным, всего в РК на начало 2013 года было зарегистрировано около 35 тысяч детей, оставшихся без попечения родителей. За последние 14 лет усыновили 47421 ребенка, гражданами РК – 38068 (80,3%) детей, иностранцами – 8806 (18,6%) [2].

В последнее время наблюдается рост количества граждан Казахстана, которые изъявляют желание усыновить (удочерить) детей-сирот, а число международных усыновлений снижается. Так, в прошлом году гражданами Республи-

ки Казахстан усыновлено 3044 ребенка. Сейчас наше общество в этом плане активизировалось, но, к сожалению, все хотят усыновить (удочерить) здоровых детей. Что касается больных, то государство не всегда способно оплатить дорогостоящие операции, которые помогут поставить детей на ноги. Есть дети с синдромом Дауна, с ДЦП, от мам-наркоманок или больных СПИДом. В этом аспекте иностранные усыновители более лояльны к детям, необходимо лечение и особое внимание [3].

По данным МОН РК, наибольшее число казахстанских детей воспитывается в США (6609), Испании (757), Бельгии (426), Германии (172), Канаде (222), Ирландии (147), Франции (207), Италии (129). И если основным контингентом казахстанских усыновителей являются люди со средним достатком, то среди иностранных родителей свыше 90% – это люди с высоким уровнем дохода [4].

В свои семьи детей-сирот взяли порядка 800 руководителей крупных иностранных компаний, конгрессменов, сенаторов, известных политиков, свыше полутора тысяч адвокатов и судей, а также 27 артистов и спортсменов [5].

Регулирование усыновления является центральным моментом в защите прав детей.

В настоящее время международная практика выработала три основных подхода к регулированию данного вопроса:

Первая группа государств регулирует усыновление законом гражданства усыновляемого. Казахстанский закон ограничивается отсылкой к закону гражданства усыновляемого. С нашей точки зрения, подобный подход объясняется тем, что законодательство считает данный вид правоотношений настолько важным, а институт настолько значимым, что эти отношения должны регулироваться только законодательством Республики Казахстан. Из этого можно сделать вывод, что применение иностранного права мо-

жет повлечь противоречие основам правопорядка (публичного порядка) РК.

Вторая группа государств регулирует личным законом усыновителя (например, в Германии), что не всегда отвечает интересам ребенка. Третья группа государств регулирует данные отношения личным законом усыновителя с ограниченным применением личного закона усыновляемого, причем личным законом может выступать как закон постоянного местожительства, так и закон гражданства. Мы считаем, что решение данного вопроса подобным образом наиболее полно отвечает интересам детей, поскольку дети получают как бы двойную защиту – и по правилам иностранного законодательства (закона страны гражданства усыновителя), и по правилам законодательства гражданства ребенка. Если требования того или иного из этих законов не соблюдены – усыновление недопустимо [2].

II Анализ Конвенции о защите детей и сотрудничестве в отношении иностранного усыновления

В Казахстане усыновление (удочерение) регулируется Кодексом «О браке (супружестве) и семье» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.07.2013 г.), принятым после ратификации Конвенции о защите детей и сотрудничестве в отношении иностранного усыновления, вступившим в силу 1 ноября 2010 года. Понадобилось много времени для принятия решения о ратификации данной Конвенции. Это связано со сложностью и деликатностью вопроса иностранного усыновления (удочерения) и “жаркими” дебатами, которые разгорались между его сторонниками и противниками. На территории СНГ Казахстан является единственной страной, которая ратифицировала эту конвенцию.

Данный документ регулирует минимальный набор правовой защиты усыновляемых детей, который впоследствии может быть только дополнен государством при создании собственной нормативной базы. Приоритет в вопросах усыновления отдается стране происхождения ребенка. Если не представляется возможным передать этих детей на воспитание гражданам республики, применяется процедура международного усыновления [6].

Конвенция запрещает частные и независимые усыновления. Частные случаи международных усыновлений (усыновления, орга-

низованные между приемными родителями и биологическим родителями) считаются не соответствующими Конвенции. Независимые усыновления, когда предполагаемые приемные родители утверждаются центральным органом или аккредитованным органом, а затем едут в страну происхождения в поисках ребенка для усыновления, которые не регулируются или не находятся под руководством центральных органов в двух заинтересованных странах, не соответствуют принципам Конвенции [7].

Стоит отметить, что ратифицированная конвенция предусматривает механизм возврата ребенка в страну происхождения в случае, если проведенное усыновление не отвечает его интересам. До этого времени у нашего законодательства такой возможности не предполагалось, однако, подобный механизм необходим [8].

Более того, необходимо отметить, что согласно национальному законодательству о международном усыновлении (удочерении), ребенок – гражданин Республики Казахстан остается гражданином Казахстана до совершеннолетия [9].

Подобный механизм, по нашему мнению, представляет собой один из действенных средств защиты наших маленьких граждан от недобросовестных усыновителей.

По большому счету, присоединение к конвенции и ратификация будут благоприятствовать объединению усилий Казахстана и других государств в урегулировании вопросов международного усыновления и правовой защиты детей в процессе иностранного усыновления [10]. Неприятие у ряда соотечественников вызывает не столько ратификация самой конвенции, а сколько вопрос иностранного усыновления.

Почему в Казахстане такое большое количество детей в приютах? Ответ на данный вопрос нельзя считать однозначным.

Во-первых, граждане Казахстана предпочитают усыновлять (удочерять) детей в младенчестве, которых возможно выдать за родного ребенка. Тем более, детей младшего возраста легче воспитывать, они быстрее привыкают к новой жизни.

Второй причиной, по нашему мнению, является отсутствие социальной поддержки со стороны государства.

Третьей причиной является то, что граждане Казахстана предпочитают здоровых детей. Как

известно, многие болезни невозможно вылечить, для таких детей шанс попасть в семью минимален. Наши соотечественники боятся брать таких детей по ряду причин. Морально и физически тяжело воспитывать и выхаживать больных детей. Это обусловлено тем, что для ухода за подобными детьми требуется большое количество времени и финансовых затрат. Не все могут себе такое позволить, отсюда и печальная статистика – дети остаются никому не нужными.

Что касается иностранных граждан, то они более лояльны к подобным вопросам, в результате чего дети, не имеющие шанса получить семью в Казахстане, получают ее в других странах. Где из-за более высокого достатка они могут получить лучшие условия для проживания и лечения.

Все дети равны перед законом и должны иметь одинаковое право на семью.

III Нужно ли Казахстану иностранное усыновление?

Как известно, в целях защиты прав усыновленных детей-сирот Казахстан подписал и ратифицировал «Конвенцию ООН о правах ребёнка» и «Конвенцию о защите детей и сотрудничестве в отношении иностранного усыновления». Несмотря на устранение многих пробелов в законодательстве, остается ряд неразрешенных вопросов, которые необходимо решить. «Конвенция о защите детей и сотрудничестве в отношении иностранного усыновления» не регулирует круг лиц, имеющих права быть опекуном, что усложняет процесс. Согласно нашему законодательству, усыновителями могут быть лица, достигшие 18 лет [11], но в законодательстве многих стран возраст усыновителей отличается от установленного у нас возраста. Например, гражданский Кодекс Испании разрешает усыновление лицам, достигшим возраста 25 лет. Это приводит к ряду проблем, те, кто по нашему закону имеет права быть усыновителем, не могут быть усыновителями в своей стране. И признание усыновления производится судом государства, чьими гражданами являются усыновители. Мы считаем, что минимальный возраст усыновителя должен составлять 23 года, и это должно найти свое отражение в Конвенции. Увеличение минимального возраста необходимо, в возрасте 18 лет усыновители не способны в полной мере содержать ребенка, что не соответствует интересам ребенка. Исключения могут составить

близкие родственники усыновляемого ребенка [12].

Пункт 11 статьи 91 Кодекса Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье» закрепляет: «не может быть усыновителем лицо мужского пола, не состоящее в зарегистрированном браке (супружестве), за исключением случаев фактического воспитания ребенка не менее трех лет в связи со смертью матери или лишением ее родительских прав». Законодательный запрет является прямой дискриминацией по половому признаку, что противоречит пункту 2 статье 14 Конституции Республики Казахстан «Никто не может подвергаться какой-либо дискриминации по мотивам происхождения, социального, должностного и имущественного положения, пола, расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений, места жительства или по любым иным обстоятельствам» [13]. Тезисы разработчиков о предотвращении педофилии несколько противоречат также и презумпции невиновности. В связи с этим названную норму необходимо пересмотреть.

Другим актуальным вопросом являются социальные выплаты усыновителям. Согласно Закону РК «О государственных пособиях семьям, имеющим детей», наше законодательство не предусматривает единовременную выплату за усыновленных детей. На текущий момент усыновители получают на ребенка пособие в размере 10 МРП (1 МРП -1852 тенге) ежемесячно, мы считаем, что этих денег недостаточно для полноценного содержания ребенка [14]. Например, в США, где нет проблем социального сиротства, компенсация при усыновлении ребенка достигает 10 тыс. долларов, кроме того, выплачивается ежемесячное пособие на ребенка в сумме 900 долларов. Перенимая опыт передовых стран, мы сможем решить многие проблемы. Государство должно поощрять семьи, готовые взять на воспитание чужого ребенка. Необходимо создать единовременные выплаты на усыновленных детей, которые смогут покрыть расходы на полноценное содержание ребенка.

Конвенция о защите детей и сотрудничестве в отношении иностранного усыновления не регулирует вопрос о предоставлении отчетов от иностранных усыновителей стране происхождения. Согласно Приказу Министра образования и науки Республики Казахстан «Об утверждении Правил учета отчетов и информации о постанов-

ке усыновленных детей на консульский учет»: первые три года после вступления в законную силу решения суда об усыновлении отчет предоставляется через каждые шесть месяцев. В последующем отчеты предоставляются ежегодно [15]. К сожалению, данные требования не выполняются многими иностранными усыновителями. Они отказываются давать отчет МИД РК, мотивируя это тем, что усыновленные дети становятся гражданами другого государства. Возникает необходимость создать Комитет по защите прав усыновленных детей, которые будут отслеживать усыновленных детей, и обязать государство предоставлять ему отчеты. Комитет должен находиться на территории тех стран, где наиболее актуально иностранное усыновление (США, Испания и др.). В состав такого комитета должны входить представители обоих государств, для лучшей координации работы и помощи усыновленным детям.

Согласно законодательству РК, иностранцы могут усыновлять только тех детей, от которых в течение длительного времени отказывались наши соотечественники [16]. В основном это больные дети или дети старшего возраста, которым необходима психологическая адаптация в

семье. Законодательство РК устанавливает срок в 2 недели непосредственного общения ребенка по месту проживания. Для более близкого знакомства с будущей семьей необходимо большее время, считаем разумным сроком – 4 недели до суда. Государство должно, прежде всего, удостовериться в том, что ребенок попадает в здоровую семью, в которой его будут любить как родного. Необходимы специализированные учреждения, где квалифицированные специалисты смогут давать консультации, рекомендации и заключение по поводу психологической совместимости. Это обезопасит его от того, чтобы опять вернуться в стены детского дома.

Главное для родившегося ребенка не страна и национальность, а прежде всего семья. Почему мы должны лишать ребенка этого шанса, если эта семья нашлась в другой стране и при этом готова взять на себя обязательства любящих родителей? Поэтому запрет на усыновление иностранцами (США), вероятно, не самое лучшее решение данного вопроса. После включения всех упомянутых предложений, считаем, что иностранное усыновление больше не будет вызывать дискуссии, и это даст шанс нашим детям приобрести свою семью.

Литература

- 1 Батычко В.Т. Международное частное право.- Курс лекций, ТТИ, ЮФУ. – М., 2010. – 250 с. – С. 27.
- 2 Синкевич Н.Ф. Регламентация иностранного усыновления в международном частном праве // Белорусский журнал международного права и международных отношений Опубликовано 10.02.2003 12:20:23 URL:<http://evolutio.info/content/view/608/54/>
- 3 Валуцкая Н., Пример настоящей заботы // Казахстанская правда. – №316. опубликовано: 27.05.2013 15:30 <http://www.kazpravda.kz/ida.php?ida=41878> (27.09.2013)
- 4 Информация об усыновлении казахстанских детей (с 1999 по 2012 годы). Опубликовано 12.10.2013 20:11 URL: <http://www.bala-kkk.kz/ru/node/480>
- 5 Выприцких А., Раиса ШЕР: Если для ребёнка не нашлось семьи в Казахстане, почему бы не подыскать её в другой стране?, опубликовано 19.08.2013, 06:30– URL:[http://www.megapolis.kz/art/Raisa_ShER_Esli_dlya_rebyonka_ne_nashlos_semi_v_Kazahstane_pochemu_bi_ne_podiskat_eyo_v_drugoy_strane\(03.03.2014\)](http://www.megapolis.kz/art/Raisa_ShER_Esli_dlya_rebyonka_ne_nashlos_semi_v_Kazahstane_pochemu_bi_ne_podiskat_eyo_v_drugoy_strane(03.03.2014))
- 6 Gazeta.kz, Среди приемных родителей детей из Казахстана несколько известных зарубежных политиков и кинозвезд – Минобразования, Опубликовано: 28 Января 2010 г. 09:21–[http://news.gazeta.kz/art.asp?aid=142363\(28.11.2013\)](http://news.gazeta.kz/art.asp?aid=142363(28.11.2013))
- 7 Выполнение и действие Гаагской конвенции о международном усыновлении 1993 г.Руководство по использованию передовой практики Опубликовано 20.10.2010 12:30:21 [http://www.hcch.net/upload/adoguide_ru.pdf\(29.10.2013\)](http://www.hcch.net/upload/adoguide_ru.pdf(29.10.2013))
- 8 Семькина Ю. Чужие дети. Опубликовано 20.10.2013 20:18 http://www.continent.kz/asia_18/6.htm (30.10.2013)
- 9 Конвенция о защите детей и сотрудничестве в отношении иностранного усыновления от 29 мая 1993 года. Опубликована 16 фев 2014 12:47:49 http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000253_ (20.12.2012)
- 10 Международное усыновление казахстанских детей проводится только в их интересах. – МОН РК. Опубликовано 19 января 2010, 18:32.- <http://www.bnews.kz/ru/news/post/25416/>
- 11 Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года «О браке (супружестве) и семье» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.07.2013 г.) Официальный сайт министерства Образования и науки республики Казахстан, опубликовано 05.06.2010 21:13 http://www.edu.gov.kz/ru/zakonodatelstvo/zakony_respubliki_kazakhstan/ (03.02.2014)
- 12 Дмитриева Г.К., Международное частное право: учебник. – 2-е изд. – М., 2009. – С. 585. – С 200.
- 13 Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года. Опубликовано 2 февраля 2011 09:00 <http://www.constitution.kz/> (01.02.2014)

14 Сайт газеты «Казakhstanская правда», Закон Республики Казахстан «О государственных пособиях семьям, имеющим детей» от 28 июня 2005 года N 63. Опубликовано 6 июля 2005, 09:27 <http://www.zakon.kz/62936-zakon-respubliki-kazakhstan-o.html> (08.10.2013)

15 Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан, Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 20 марта 2012 года «Об утверждении Правил учета отчетов и информации о постановке усыновленных детей на консульский учет». Опубликовано 28 марта 2012 09:10 <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1100006951> (22.09.2013)

16 Ярунина И. Сайт газеты «Тотал КЗ» Иностранцы выкупают казахстанских детей за тысячи долларов. Опубликовано 10.07.2013 20:10 http://total.kz/society/2013/07/17/inostrancy_vykupayut_kazahstansk (10.10.2013)

References

- 1 Batychko V.T. *Mezhdunarodnoe chastnoe pravo* – Moskva, – 250s.S27
- 2 Sinkevich N.F. *Reglamentaciya inostrannogo usynovleniya v mezhdunarodnom chastnom prave*. Belorusskii zhurnal mezhdunarodnogo prava I mezhdunarodnih otnoshenii 10.02.2003 12:20:23 URL:<http://evolutio.info/content/view/608/54/>
- 3 Valuyskaya N., *Primer nastoyashei zaboty*, *Kazakhstanskaya pravda* №316 опубликовано: 27.09.2013 15:30 <http://www.kazpravda.kz/ida.php?id=41878> (27.09.2013)
- 4 Informaciya ob usynovlenii kazakhstanskih detei (s 1999 po 2012 gody) Опубликовано 12.10.2013 20:11 URL: <http://www.bala-kkk.kz/ru/node/480>
- 5 Vyprickih A., Raisa SHER: *Esli dlya rebenka ne nashlos' sem'i v Kazakhstane, pochemu by ne podyskat' v drugoi strane?* 19.08.2013, 06:30– URL:[http://www.megapolis.kz/art/Raisa_ShER_Esli_dlya_rebyonka_ne_nashlos_semi_v_Kazahstane_pochemu_bi_ne_podiskat_eyo_v_drugoy_strane\(03.03.2014\)](http://www.megapolis.kz/art/Raisa_ShER_Esli_dlya_rebyonka_ne_nashlos_semi_v_Kazahstane_pochemu_bi_ne_podiskat_eyo_v_drugoy_strane(03.03.2014))
- 6 *Gazeta.kz*, *Sredi priemnyh detei iz Kazakhstana neskol'ko desyatkov izvestnyh zarubezhnyh politikov I kinozvezd – Minobrazovaniya*, Опубликовано : 28.01. 2010 г. 09:21–<http://news.gazeta.kz/art.asp?aid=142363>(28.11.2013)
- 7 *Vypolnenie deistvii Gaagskoi konvencii o mezhdunarodnom udynovlenii 1993 g. rukovodstvo po ispolzovaniyu peredovoi praktiki* 20.10.2010 12:30:21 http://www.hcch.net/upload/adoguide_ru.pdf(29.10.2013)
- 8 Semykina Yu. *Chuzhie deti* 20.10.2013 20:18 http://www.continent.kz/asia_18/6.htm(30.12.2013)
- 9 *Konvenciya o zashite detei I sotrudnichestve v otnoshenii inostrennoho usynovleniya ot 29.04. 1993 goda*, Опубликовано 16.02. 2014 12:47:49 http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000253_ (20.12.2012)
- 10 *Mezhdunarodnoe usynovlenir kazakhstanskih detei provoditsya tolko v interesah – Mon RK* опубликовано 19.012010, 18:32.- <http://www.bnews.kz/ru/news/post/25416/>
- 11 *Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 26 dekabrya 2011 goda “O brake(supruzhestve) I sem'e” (s izmineniyami I dopolneniyami po sostoyaniyu na 03.07.2013 g.)* Oficial'nii sait ministrestva Obrazovaniya I nauki respubliki Kazakhstan, опубликовано 05.06.2010 21:13 http://www.edu.gov.kz/ru/zakonodatelstvo/zakony_respubliki_kazakhstan/ (03.02.2014)
- 12 Dmitrieva G.K., *Mezhdunarodnoe chastnoe pravo : uchebnik., 2-e izdanie/ Moskva,2009. S 585*
- 13 *Konstituciya Respubliki Kazakhstan ot 30 avgusta 1995 goda*. Опубликовано 2 fevralya 2011 09:00 <http://www.constitution.kz/> (01.02.2014)
- 14 *Sait gazetii “Kazakhstanskaya pravda”, Zakon Respubliki Kazakhstan “O gosudarstvennyh posobiyah sem'yam,Imeyushih detei” ot 28 iyunya 2005 goda N63*, опубликовано 2005, 09:27 <http://www.zakon.kz/62936-zakon-respubliki-kazakhstan-o.html> (08.10.2013)
- 15 *Informacionno- pravovaya sistema normativno pravovyh aktov respubliki Kazakhstan, Prikaz Ministra Obrazovaniya I nauki Respubliki Kazakhstan ot 20 marta 2012 goda “Ob utverzhenii Pravil uchotov I informacii o postanovke usynovlennyh detei na konsul'skii uchot”, 28 marta 2012 09:10* <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1200007483> (22.09.2013)
- 16 *Yarunina I. Sait gazetii «Total kz» Inostranci vykupayut kazakhstanskih detei za tysyachi dollarov*, опубликовано 10.07.2013 20:10 http://total.kz/society/2013/07/17/inostrancy_vykupayut_kazahstansk (10.10.2013)

ӨОЖ 341.4

¹М.Ш. Курмангали, ²С.А. Ахметова*¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.²Д.А. Қонаев атындағы көлік және құқық гуманитарлық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: svetlana.ahmetova@mail.ru

Халықаралық қылмыстық юстиция жүйесі қалыптасуының кейбір тарихи-құқықтық қырлары

Мақалада халықаралық қылмыстық юстиция жүйесі қалыптасуының кейбір тарихи-құқықтық қырлары қарастырылған. Халықаралық қылмыстық сот органдарының маңыздылығы – олардың халықаралық құқық нормалар мен қағидаларды бұзатын, халықаралық қауіпсіздікке, бейбітшілікке, адамның басты құқықтарына, халықаралық қауымдастықтың өмірлік маңызы бар мүдделеріне қарсы жасалатын әрекеттердің алдын алу, күресу және жазалаудан тұратын қызметті жүзеге асыратындығында. Алайда бұл органдар жүйесінің қалыптасуы бір неше кезеңнен өтті және көптеген кедергілерді өткерді. Дегенмен халықаралық қылмыстық сот органдары жүйесі қалыптасуының жалпы заңдылықтары мен негізгі себептері бар. Осы заңдылықтарды тарихи-құқықтық қырларын көрсету арқылы қазіргі кездегі халықаралық қылмыстық сот органдары қызметінің ерекшеліктерін дұрыс түсінуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: халықаралық қылмыстық юстиция, халықаралық қылмыстық соттар, халықаралық қылмыстық трибуналдар, халықаралық қылмыстар.

М.Ш. Курмангали, С.А. Ахметова

Некоторые историко-правовые аспекты формирования системы международной уголовной юстиции

В данной статье рассматриваются некоторые основные историко-правовые аспекты формирования системы международной уголовной юстиции. Международное уголовное правосудие представляет собой деятельность, осуществляемую международными судебными органами, направленную на борьбу с международными преступлениями, общественная опасность, которых признана международным сообществом и по привлечению к ответственности виновных лиц. Существуют общие закономерности и основные причины формирования системы органов международного уголовного правосудия. Анализ таких закономерностей с историко-правовой точки зрения позволяет нам понять особенности функционирования органов международной уголовной юстиции в настоящее время.

Ключевые слова: международная уголовная юстиция, международные уголовные суды, международный уголовный трибунал, международные преступления.

M. Kurmangali, S. Ahmetova

Some historical and legal aspects of the criminal justice system

This article discusses some historical and legal aspects of the formation of international criminal justice. International Criminal process – an activity carried out by international judicial bodies aimed at curbing international crime, public danger which is recognized by the international community, and to prosecute those responsible for committing them. International criminal process is an activity on the application of international law, as its legal norms and principles, which are fundamental for peace, protection of the individual and the vital interests of the international community as a whole from particularly dangerous for human civilization violations of the principles and norms of international law. There are general patterns and the basic reasons for the formation of international criminal justice. Analysis of these patterns with the historical and legal point of view allows us to understand the peculiarities of international criminal jurisdiction currently.

Key words: international criminal justice, international criminal courts, international criminal tribunal, international crimes.

Халықаралық қылмыстық құқық бұл халықаралық және қылмыстық құқықтық элементтерін қамтитын құқықтық құрылым деген көзқарас заң әдебиетінде қалыптасып кеткен. Негізі халықаралық қылмыстық құқық жеке тұлғалар жасаған қылмыстық әрекеттерді қарастырғандықтан қылмыстық құқық сипаты бар болып келеді. Оның халықаралық сипатқа ие болу себебі, негізгі қайнар көздерінің – халықаралық құқықтық құжаттар екендігінде. Осы тұрғыдан халықаралық қылмыстық құқықты – халықаралық қауымдастықтың қылмыстық құқығы деп есептеуге болатын шығар. Халықаралық қылмыстық құқықтың мазмұны мен көлемі халықаралық құқықтың қағидалары мен нормаларына, халықаралық шарттар мен халықаралық құқықтың өзге де қайнар көздеріне байланысты анықталады [1, 12 б.].

Халықаралық қылмыстық құқықтан жеке тұлға ретіндегі әрбір адамның қылмыстық жауапкершілігі бастау алады. Халықаралық соттарда (трибуналдарда) олардың мәртебесіне байланысты халықаралық қылмыстық құқықтың нормалары пайдаланылады. Ұлттық соттарда халықаралық қылмыстық құқықтың нормалары тікелей пайдаланылмайды. Халықаралық қылмыстық құқық халықаралық құқық жүйесіндегі ең сонынан пайда болған, кенже саласы деуге болады. XIX ғасырдың соңына дейін оның нормалары халықаралық құқық ғылымында, халықаралық шарттар мен халықаралық-құқықтық тәжірибесінде сирек кездесетін еді. Ең алдымен, бұл жағдай оларды пайдалану мүмкіндіктерінің болмауымен түсіндірілді. Қарулы қақтығыстар аяқталысымен, бейбіт келісімдер немесе амнистия жасау туралы келісімдер негізінде жеке тұлғаны қылмыстық қудалау жүзеге асырылмай қалып жатты. Қалай болған жағдайда да, халықаралық қылмыстық құқық халықаралық шарттардың нормалары негізінде қызметін жүзеге асыра алмады. Соңғы кезге дейін халықаралық болып танылған қылмыстық әрекеттер бойынша сот юстициясы жеңіске жеткен елдің не болмаса жеңілген елдің аумағын оккупациялаған елдің әскери соттарымен жүзеге асырылып келген болатын.

Мемлекеттер қауымдастығына зиян келтірген әрекеттер үшін қылмыстық жауапкершілік мәселесі 1815 ж. антифранцуздық коалицияның Наполеон Бонапартты жүздеген мың адамның

өлімі мен көптеген наполеондық соғыс жылдарындағы өзге де қылмыстары үшін сот алдында жауапкершілікке тартқызуды талқылау кезінде алғаш айтылды. Алайда бұл талқылаудың артынан ешқандай әрекеттер жүзеге аспады [1, 55 б.].

Әлімдік деңгейде, 1870-1871 жж. франко-прусс соғысы аяқталған соң, халықаралық қылмыстық сотты орнату туралы ұсынысты 1872 ж. Қызыл Крест Халықаралық Комитетінің Президенті Г. Муанье дәлелмен негіздеп, мемлекеттер басшыларына ұсынды. Екі тарап та бір-бірін әскери құқық нормаларын бұзды деп айыптайтындықтан, ол тек моральдық жазалардың жеткіліксіздігі туралы айтқан. 1864 ж. соғысып жатқан әскерлердегі аурулар мен жаралылар жағдайын жақсарту туралы Женева конвенциясын бұзған қылмыстық әрекеттер бойынша халықаралық сот мекемесі бейтарап сот инстанциялары көмегімен оны бұзуға кінәлі адамдарды соттау мен жазалау, айыптауды объективті тексеруді қамтамасыз етуі тиіс болатын. Г.Муанье 1864 ж. 22 тамыз күні соғысып жатқан әскерлердегі аурулар мен жаралылар жағдайын жақсарту туралы Женева конвенциясының бұзылуына кінәлі адамдарды жауапқа тарту үшін халықаралық сот ұйымын құру жайлы Конвенция жобасын ұсынды [2, 68 б.].

Конвенция жобасы жалпы сипаттарда келесіні қарастырған болатын: осындай сотты бейтарап мемлекеттер өкілдерінен құрастыру (1-2-баптар); соттарға оның қызметі мен сот ісін жүргізу тәртіптерін анықтауды жүктеу (3-бап); үдеріс бастамасының арыздық (мүдделі тараптардың шағымы бойынша) сипаты және мемлекеттердің дәлелдер ұсынуы бойынша міндеті (4-бап); осындай соттағы сот ісін жүргізу мақсаты – кінәлі адамдарды табу және оларды жазалау (5-бап); қолданылатын материалдық құқықтың көздері Конвенцияға қосымша ретінде қарастырылатын «халықаралық қылмыстық заң» (5-бап); сот ісін жүргізу мен сот шешімін хабарлаудың нақтылығы (6 және 8-баптар); материалды шығынның орнын толтыру жайлы жалпы ереже (7-бап); сот ісін қаржыландыру және оның қаржылық есептілігінің тәртібі (9-бап); мұрағаттарды сақтау жайлы ортақ ережелер (10-бап).

Г. Муаньенің ұсыныстары өз заманынан бұрын туған болып шықты. Ұлттық, басым түрде

монархиялық келетін мемлекеттердің өмір сүру дәуірінде егемен елдің құзыретті тұлғаларының әрекеттері халықаралық деңгейдегі қылмыстық құқықта қудалануы мүмкін дегенді елестетудің өзі мүмкін емес еді. Алайда осы сәтсіздікке қарамастан, Муанье ұсынысы мен оның жобасы халықаралық құқықтық сотты орнату жайлы идеяларды ғылыми негіздеудің бірінші тәжірибесі ретінде қарастыруға болады және оны орнатудың ұзақ және теке-тірес күресінің бастамасы ретінде атап өтеді. Сол замандағы халықаралық қауымдастық негізгі халықаралық-құқықтық актілерді заңды түрде қорғау үшін ерекше бір халықаралық ұйым қажет ететіндігімен келісетін, алайда бұл үшін халықаралық қылмыстық соттың құрылуы тиіс деген пікірмен келісе алмады.

Халықаралық сот, оның ішінде арнайы халықаралық қылмыстық сот идеясын жан-жақты негіздеуге арналған өзінің негізділігі бойынша халықаралық құқықтық әдебиеттерде алғашқы және теңдессіз ғылыми шығарма болып Ресей құқықтанушысы Л.А. Камаровскийдің 1881 ж. қорғаған, сол жылы жеке монография түрінде басылып шыққан, ал 1877 ж. Парижде француз тіліне аударылып жарық көрген «Халықаралық сот туралы» – атты докторлық диссертациясы саналады. Халықаралық сот жайлы идеяны Л.А. Камаровский «жалпыға ортақ» және «шексіз әлем» жобаларымен байланысты зерттеген еді. Оның пікірінше, бұл идея осындай жобаларды жүзеге асыруға қызмет етсе де, олардан бөлініп шығып, жеке идея болып қалыптасты. Өз бетінше әлемнің өзі емес, алайда заңды әлем – ұйымдасқан және құқықпен қамтамасыз етілген оның идеалы деп осы автор халықаралық соттың шексіз әлем жобаларымен қатынасы жайлы жазатын. Өз зерттеуін аяқтай отырып, Л.А. Камаровский халықаралық заң жайлы мәселе уақыттың еншісінде, тек теориялық қана емес, одан әлдеқайда жоғары тәжірибелік қажеттіліктер мемлекеттерді оны жүзеге асыруға мәжбүрлейді деген қорытындыға келген болатын. Г. Муанье мен Л.А. Камаровскийдің еңбектері халықаралық сот юстициясы идеясын дамытудағы маңызды кезең болып есептеледі [3, 198 б.].

XX ғ. басында мемлекеттерді басқаратын адамдардың әрекеттерімен халықаралық құқық нормаларын бұзу жүзеге асырылатыны және мемлекет оларды халықаралық құқықпен

қорғалатын құндылықтарға қол сұғу құралы, өзге мемлекеттерге, оның заңды және жеке тұлғаларына, ең алдымен, соғыс кезінде зиян келтіру құралы ретінде ғана пайдаланатыны жалпыға түсінікті болды. Осыны ескере отырып, халықаралық-құқықтық деңгейде 1899 ж. және 1907 ж. Гаага конвенциялары мен декларацияларындағы нормалар мен әдеттерді кодификациялауға, «әскери қылмыстар» секілді халықаралық-құқықтық ұғымның қалыптасуына әкеліп соқты. Алайда халықаралық-құқықтық құжаттарда нақты бір әскери қылмыстардың құрамы жайлы анық түсініктер болған жоқ. Қылмыс құрамдарын және оны жасау фактілерін анықтау мен жазаға тарту мәселелері ұлттық парламенттер мен өкілетті ішкі мемлекеттік органдардың қарауына қалдырылды.

Бірінші дүниежүзілік соғыстың қайғы-қасыреті және жоғарыда аталған конвенцияларда бекітілген халықаралық құқық нормалары мен қағидаларының жаппай бұзылуы, соғыс әрекеттері аяқталған кезде халықаралық қылмыстық сотты орнату туралы Г. Муаньенің идеясының қайта жандануына алып келді. Бірінші дүниежүзілік соғыс жылдарындағы жеңімпаз мемлекеттер халықаралық трибунал соттарына жауапты адамдарды тарту жолымен әскери қылмыстар үшін қылмыстық жауапкершілікке тартудың тәртібін халықаралық-құқықтық деңгейде реттеу мәселелерін жүзеге асыруға талпынды. 1919 ж. қаңтар айында Ұлыбритания, АҚШ, Италия, Франция, Жапонияның үкіметтері басшылары мен Сыртқы істер министрлерінің кездесуінде соғысты ұйымдастырушылардың жауапкершілігі туралы мәселені қарастыруға арнайы комиссия құрылды. Комиссияның шешімі бойынша, 4 мемлекет – Германия, Австрия, Түркия және Болгария – агрессиялық саясатты жүргізіп соғыс жариялағаны, ал соғыстың өзін Еуропадағы бейбітшілікке қарсы қастандық ретінде танылды.

Бұл комиссияның қорытынды есебінде агрессор-мемлекеттермен жасалған қылмыстардың барлығы екі категорияға бөлінді: 1) соғысты дайындау және бастау; 2) соғыс заңдары мен әдеттерін қасақана бұзу. Бұл жерде, сонымен бірге бұл қылмыстардың ұзақ тізімі келтірілді: тұтқындарды өлтіру, зорлық көрсету, мемлекеттік және жеке мүлікті жою, улаушы газдарды пайдалану, бейбіт халық пен әскери тұтқындарды жою және т.б. Әскери

қылмыскерлер әртүрлі мемлекеттердің азаматтары болатындықтан, ал сәйкес билікпен шығарылатын қылмыстық бұйрықтар көптеген елдердің әскери қызметкерлеріне қатысты болу себебінен комиссияның пікірінше, сот үкімін шығаруды арнайы халықаралық трибуналға тапсыру жөн делінген [4, 29 б.].

Германия және 27 одақтық және ассоциацияланған державалардың арасындағы 28.06.1919 ж. Версальдік бейбіт келісімі Вильгельм II Гогелцоллернді «халықаралық адамгершілік пен келісім билігінің қасиеттелігіне қарсы ең ауыр қылмыстар жасауына» қатысты оны айыптау ісін ашық түрде қарастыру үшін арнайы халықаралық трибуналды ұйымдастыру; Нидерланды басшылығына сотқа бұрынғы императорды беру жайлы өтініш жасау; қылмыстық тәртіпте қудалау және әскери қылмыскерлерді беруге; қажетті құжаттар мен мәліметтерді хабарлау жайлы тараптардың міндеттерін қамтыған болатын. Оған қоса, бұл келісімнің 229 б. бірнеше мемлекеттерге қарсы қылмыс ұйымдастырылған жағдайда айыпталушыларды осы мемлекеттердің әскери соттарынан құрылған «аралас комиссиялар» қарастыратыны айтылған. Осындай нормалар мынадай құжаттарға қосылған болатын: 10.09.1919 ж. Австрия Республикасы мен 17 одақтық держава арасындағы Сен-Жермен бейбіт келісімі, 04.06.1920 ж. Болгария және 16 одақтық және ассоциациялық державалардың арасындағы Трианон бейбіт келісімі (157-160 бб.); Болгария және 16 одақтық держава арасындағы Нейл бейбіт келісімі (118-120 бб.).

Версаль бейбіт келісімінің 227-229 бб. ережелері бірқатар себептерге байланысты жүзеге асырылмады, олардың негізгілері болып келесілер танылады. Ең алдымен, Версаль бейбіт келісімінің 227-бабының ережелеріне сәйкес, Вильгельм II Гогелцоллернді айыптау боойынша арнайы халықаралық трибунал халықаралық құқықты емес, халықаралық саясаттың ең басты принциптерін басшылыққа алған. Осыған байланысты, халықаралық трибунал заңды емес, саяси құрал болып табылады. 1918 ж. қараша айынан бастап бұрынғы император жасырынып жатқан Нидерланды басшылығы осындай саяси сипаттамаға сілтеме жасап оны беруден бас тартты. Вильгельм II голландтық заңдармен жаза бекітілмеген саяси қылмыстар үшін айыпталып отырған еді.

Екіншіден, Версаль бейбіт келісімінің 227-бабымен қарастырылған Вильгельм II қылмыстық жауапкершілікке тартудың материалдық-құқықтық негіздері, оны жүзеге асырудың процессуалды механизмі бекітілмеген еді. Арнайы халықаралық трибуналды құру мен оның сот ісінің тәртібі жайлы нақты бір құжаттар басылып шығарылмаған болатын. Үшіншіден, Версаль Бейбіт келісімінің 228-бабымен қарастырылған Антанта мемлекеттерінің қылмыстық тәртіпте әскери қылмыскерлерді қудалау және онымен байланысты Германияның мұндай адамдарды беруі, тәжірибеде Германияның барлық саяси топтарында, қоғамдық топтарында жаппай қарсыластық тудырды [5].

Версаль бейбіт келісімінің 228-бабына негізделе отырып, одақтастар әскери қылмыстарды жасады деп айыпталатын Германияның 896 азаматын беруді талап етті. Бұл талаптарға теріс жауап қайтарылды, оның негізгі себебі ретінде Германия оларды тұтқындау мен беруді жүзеге асыруға дайын билік ұйымдарын табудың мүмкін еместігін көрсетті. Бұл расында шындыққа жанасымды еді. Германияның либералды күштері де герман әскерилерін шетелдік соттардың соттауына қарсы еді. Бұл Империялық қылмыстық кодекстің 9-тарауы (1871 ж. редакциясындағы) Германия азаматтарын қылмыстық қудалау мен жазалау үшін шет елдік соттарға беруге тыйым салғандығымен байланысты еді. Оған қоса, мұндай адамдарды халықаралық қылмыстық трибуналға беру Версаль бейбіт келісімімен қарастырылмаған еді, осыған байланысты одақтастар өзінің күштерімен герман әскери қылмыскерлерін қылмыстық қудалаудан бас тартуға мәжбүр болды. Төртіншіден, герман әскери қылмыскерлерін қылмыстық қудалаудан одақтастар бас тартпай тұрып-ақ 18.12.1919 ж. Рейхстаг заң қабылдады, оның бірінші тарауына сәйкес Бірінші дүниежүзілік соғыс жылдары жасалған әрекеттері үшін герман қылмыскерлерін соттау үшін германияның Империялық сотының алғашқы әрі нақты заңнамасын қабылдаған болатын. Бұл заңның 2-тарауының ережелеріне сәйкес, Лейпцигте алғашқы 45 сот процесі басталды, олардың үлгісінде одақтастар герман заңнамасының әскери қылмыскерлерді қылмыстық қудалауына дайындығын тексермек еді. Процестің бастамасына одақтастардың 896 адам жазылған тізімі де

пайдаланылды, соның негізінде Империялық сот 837 қылмыстық іс қозғады. Алайда іс жүзінде тек 13 қылмыстық іс бойынша ғана сот отырыстары жүргізілді, ал қалғандары тоқтатылып қалды. Соттың істі қарау нәтижесінде 9 үкім шығарылды, оның ішінде 6-сы ақталса, тағы 6-сы Германияның Әскери қылмыстық кодексі және Империялық қылмыстық кодексімен қарастырылған қылмыстар үшін сотталды. Халықаралық құқықта қылмыстарды криминализациялау жайлы нормалар болмаған еді [6, 24-31 б.].

Осылайша, Версаль бейбіт келісімі халықаралық қылмыстық құқық бойынша мемлекет басшысын қылмыстық қудалаудың нормаларын қамтыған алғашқы халықаралық-құқықтық құжат болып саналды. Онда мемлекет басшысын арнайы халықаралық сотқа тапсыру, сонымен бірге халықаралық шарттардың нормаларын бұзумен байланысты қылмыстарға кінәлі адамдарды қылмыстық қудалау да қарастырылған. Бір жағынан, Версаль бейбіт келісімін жүзеге асырудың тәртібін реттейтін, екінші жағынан, – халықаралық қылмыстардың нақты құрамын қалыптастыратын халықаралық құқық нормаларын реттейтін тиісті халықаралық-құқықтық құжаттардың жоқтығы сол кезде халықаралық сотты құруға мүмкіндік бермеді. Мұндай қателіктер 1934 жылдың 9 қазанында Марсель қ. Югославия королі Александр мен Францияның Сыртқы істер министрі Л.Бартуды өлтірген соң қабылданған жеке тұлғаларды қылмыстық жауапкершілікке тарту үшін халықаралық сотты құру талпынысында ескерілді. Ол кезде Ұлттар Лигасымен 1937 ж. қараша айында құрастырылып, қол қоюға Лаңкестіктің алдын алу және оны жазалау Конвенциясы және Халықаралық қылмыстық сотты құру жайлы Конвенция мәтіні дайындалып қойылған еді [7, 158 б.].

Аталған конвенциялардың алғашқысы «қасақана кісі өлтіру, ауыр дене жарақаттарын салу, мемлекет басшысын, олардың жұбайын, не өзге де мемлекеттік және қоғам қайраткерлерін ұрлап әкету, сондай-ақ адамдардың өміріне қауіп төндіретін мемлекеттік не қоғамдық өмірге зиян келтіретін кез келген әрекеттерді» лаңкестік актісі ретінде белгілеген. Ол үшін қылмыстық жауапкершіліктің материалды халықаралық-құқықтық негізін қалыптастырды (2 б.). Конвенция қатысушылары өздеріне лаңкестік

жасаған адамдарды беру міндетін (8 б.), оларды қылмыстық қудалауды өздерінің ұлттық соттарында жүргізу, не болмаса оларды осы мақсатпен халықаралық қылмыстық сотқа беру (9-11 бб.) міндеттемелерін алады. Конвенцияның 30.11.1937 ж. Халықаралық қылмыстық сотты құру туралы екінші бабына сәйкес, айыпталушылар мемлекет тарапынан өз соттарында қудалана алады, не болмаса оны талап ету құқығы бар мемлекетке беріле алады немесе сұраным жіберуші де, сұранымды қабылдаушы мемлекет те осы Конвенцияның қатысушысы болған жағдайда олар Халықаралық қылмыстық сотқа беріле алады.

Халықаралық қылмыс ретіндегі лаңкестіктің құрамы 30.11.01937 ж. лаңкестіктің алдын алу және оны жазалау Конвенциясында заңды түрде қалыптасқан болса да, Халықаралық қылмыстық сотты құру жайлы Конвенция бұл істерді қарастыру кезінде сот қай аумақта осы қылмыс жасалса, сол мемлекеттің қылмыстық заңнамасын не болмаса, айыпталушыны сотқа ұстап берген мемлекеттің қылмыстық заңнамасына сәйкес жүзеге асуы тиіс деп қарастырды. Оған қоса, таңдау қолданылатын құқықты жазаның едәуір жеңіл түрлерін қарастыратын заңнаманың пайдасына қарай анықталатын. Сонымен бірге Конвенция сот құрамын қалыптастыру, оның судьяларының мәртебесі, соттың өту орны, шешімдерді қабылдау тәртібі және т.б. нормаларды қамтыған болатын. Аталған Конвенция шектеулі юрисдикциясы бар Халықаралық қылмыстық сотты ұйымдастыру мен қызметінің халықаралық-құқықтық негізін құрды, алайда онда оның қызметінің жүзеге асырылуының процессуалды түрде реттейтін нормалар болмады, яғни осы сотпен процестің жүзеге асырылуының халықаралық-құқықтық негіздері қалыптастырылмады. Жоғарыда аталған Конвенциялар өз күшіне енбеді, алайда оларды дайындау тәжірибесі мен юрисдикциялық жаңа мәртебесі еуропалық мемлекеттердің басты әскери қылмыскерлерін әділ және жылдам соттауға арналған Халықаралық әскери трибунал және Шығыстағы мемлекеттердің басты әскери қылмыскерлерін әділ және жылдам соттауға бекітілген Халықаралық әскери трибунал қызметін, сондай-ақ өзге де кейіннен құрылған халықаралық қылмыстық соттардың (трибуналдардың) қызметінің құқықтық негіздерін қалыптастыру кезінде ескерілді. Оған

қоса, екі дүниежүзілік соғыс арасында лаңкестік үшін жауапкершілікке тартудың халықаралық-құқықтық негіздері бірқатар өзге де қылмыстарды халықаралық деп тануда бірқатар шараларды қабылдады [1, 26 б.].

Осыған байланысты, агрессия қылмыстарын атап кеткен жөн. Тұңғыш рет халықаралық деңгейде агрессия заңсыз деп 1928 ж. 27 тамызындағы ұлттық саясатты (Бриан-Келлог пактісі) соғыс қаруы ретінде пайдаланудан бас тарту туралы Жалпы Келісімде жарияланған еді. Пактінің алғашқы бабында келісімге келуші тараптар өздерінің халықаралық дауларды шешу үшін соғыс жүргізбейтіндігін және осындай әрекеттерден өздерінің қатынастарында бас тартатынын мәлімдеді. Екінші бапқа сәйкес, тараптар арасында пайда болуы мүмкін барлық даулар мен қақтығыстарды реттеу немесе шешуде тек бейбіт амалдар қолданылуы тиіс және үшінші бабына сәйкес, пакті өзге барлық мемлекеттерді біріктіру үшін қабылданған болатын. Мұндай бірігу жайлы хабарламаны АҚШ басшылығы қабылдайды. Бриан-Келлог пактісі едәуір ерте кездегі бірқатар халықаралық-құқықтық құжаттардың жалғасы болды, олардың ішінде төмендегілерді атауға болады:

а) Ұлттар Лигасы басшылығымен 1923 ж. өзара көмек жайлы келісім жобасының 1-бабы, онда «агрессивті соғыс халықаралық қылмыс деп саналады» делінген;

б) 1924 ж. халықаралық дауларды бейбіт шешу жайлы Ұлттар Лигасының хаттамасының преамбуласы (мемлекет тарапынан Ұлттар Лигасы Ассамблеясы мүшесіне бір ауыздан ұсынылғаны, алайда сол күйі ратификацияланбаған), онда «агрессивті соғыс... халықаралық қылмыс болып табылады» делінген;

с) Ұлттар Лигасы Ассамблеясымен бір ауыздан 1927 ж. қабылданған декларациясы преамбуласы, онда «агрессивті соғыс халықаралық дауларды шешу амалы болып санала алмайды, сәйкесінше, ол халықаралық қылмыс болып табылады» делінген;

д) 1928 ж. Панамерикалық конференцияда 21 мемлекетпен бір ауыздан қабылданған резолюция, онда «агрессивті соғыс – адамзатқа қарсы халықаралық қылмыс» делінген.

1932 ж. желтоқсан айында қарусыздануға арналған конференцияда кеңестік делегация Бриан-Келлог Пактісін ратификациялаған соң 1933 ж. қарусыздану бойынша конференцияның

арнайы комиссиясымен агрессия анықтамасы жайлы Конвенция ұсынылды және қабылданды. Оған 1933 ж. 3-5 шілдесінде КСРО, Эстония, Латвия, Польша, Румыния, Түркия, Персия (Иран), Ауғанстан, Чехословакия, Югославия, Литва және кейін Финляндия қол қойды [8].

1927 ж. қылмыстың ерекше бір түрі ретінде халықаралық ресми құжаттарда «халықаралық қылмыстар» айтыла бастады. Варшавада сол уақытта қылмыстық заңнаманы унификациялау бойынша өтіп жатқан халықаралық конференцияда халықаралық қылмыстық деликтілердің тізімі құрастырылды. Алайда ол қылмыстың жеке түрлерімен күресудің халықаралық конвенцияларымен қарастырылған қылмыстарды қайта тізіп шыққан еді. Халықаралық қылмыстардың барлығы 8 категорияға жіктелді: 1) Теңіз қарақшылығы; 2) Ақша мен мемлекеттік құнды қағаздарды жалған жасау; 3) Құл саудасы; 4) Әйелдер мен балалардың саудасы; 5) Қоғамдық қатер төндіруі мүмкін түрлі заттарды қасақана пайдалану; 6) Есірткінің заңсыз саудасы; 7) Порнографиялық әдебиеттің саудасы; 8) Мемлекет бекіткен халықаралық конвенциялармен қарастырылған өзге де қылмыстар.

Қылмыстық құқық бойынша 1929 ж. өткен Екінші Халықаралық конгресс халықаралық қылмыстық сот мекемесін халықаралық қылмыстарды жасаған үшін жеке тұлғаларға да, сонымен бірге мемлекеттерге де қатысты сот жүргізуге шақырды. Дәл сол уақытта ғылыми ортада халықаралық қылмыстық құқықты кодификациялаудың алғашқы талпыныстары жүзеге асырылды. Атап айтсақ, К. Саль-Данья мен Г. Донеде де Вабрдың Халықаралық қылмыстық кодексінің екі авторлық жобасы дайындалды. Италиялық профессор К. Салданья өз кітабында «интернационалды деликтінің философиялық түсінігін» «халықтардың табиғи құқығына қол сұғатын жалпы деликті» ретінде ұсынды. Сонымен бірге қандай да бір саяси құрылымға қарсы емес, мәдени қатынаспен заманауи мемлекеттің болу фактісінің өзіне қарсы бағытталған «халықаралық қол сұғушылықтардың» ерекше топтарын бөліп өтті [9, 4-40 б.].

Екінші бір италиялық профессор В. Пелла, халықаралық деликтіні «мемлекеттер одағы атымен орнатылатын немесе қолданылатын жазаға тағайындалатын кез келген әрекет не әрекетсіздік» деп атады. Ол, сонымен бірге

адамзатқа қарсы қылмыстар жүйесіне де бағытталып, қол сұғушылық субъектісіне қарай олардың екі тобын бөліп көрсетті:

- мемлекеттер жасаған халықаралық қылмыстар;

- жеке тұлғалармен (мемлекет азаматтарымен) жасалған халықаралық қылмыстар.

«Мемлекеттердің ұжымдық жауапкершілігі және келешектің қылмыстық құқығы» атты кітабында ол деликтілердің 3 тобын бөліп көрсетті: 1) жалпы қылмыстық деликтілер 2) ұлттық-саясаттық деликтілер 3) интернационалды деликтілер. Соңғы сөздің мағынасының астында ол «мемлекеттер одағы атымен бекітілген және қолданылатын жазамен қамтамасыз етілген» және «кез келген өркениетті қауымдастықтың өмір сүруінің негіздеріне» қол сұғатын әрекеттерді түсінетін. Жиырма жыл өткен соң В. Пелле «Дүниежүзілік қылмыстық кодексі» жоспарын ортақтандыра алды [1, 145 б.]. Француздық профессор Г. Донеде де Вабр, кейіннен Халықаралық Әскери трибуналдың мүшесі болған, Халықаралық қылмыстар кодексінің екі деңгейлік құрылымын ұсынды. Бірінші бөлімі Нюрнберг трибуналының шешімінде бекітілген әлемге қарсы қылмыстарды, әскери қылмыстар мен адамзатқа қарсы қылмыстарды қамтыған. Екінші бөлімі екі тарапты және көптарапты конвенциялармен қарастырылған қылмыстар қамтыған. Осындай көзқарас ғылыми әдебиетте өте қатты сынға ұшырады. Осылайша, А.Н. Трайнин бұл тұжырымдаманы теориялық тұрғыдан алғанда осал және саяси тұрғыдан зиян деп мәлімдеді, себебі ол халықаралық-құқықтық қатынас үшін ерекше қатер төндіретін қылмыстардан әлемдік қауымдастықтың назарын алып кетеді деп дәлелдеді. Мысал ретінде 1923 ж. әйелдер мен балаларды саудалау жайлы Конвенция, 1929 ж. ақша белгілерін жалған жасаумен күресу Конвенциясы және т.б. келтірілді [10, 97 б.].

Халықаралық қылмыстарды жасағаны үшін және арнайы сот органдары қылмыстық қудалау

жайлы мәселелер Екінші дүниежүзілік соғысты дайындау және жүргізу барысында агрессор-мемлекеттер жасаған жан түршігерлік қылмыстарға байланысты қайта жанданды. Соғыс әрекеттері аяқталмай жатып-ақ заңгерлермен соғысты ашуға байланысты қылмысты жасаған адамдарды қылмыстық жауапкершілікке тарту және оларды халықаралық сотқа беруге материалды-құқықтық негіздері талқылана бастады. Осылайша, Г. Лаутерпахт дүниежүзілік соғыстың трагедиялық тәжірибесін ескере отырып, халықаралық қылмысты оның аса ауыр зардабы, жауыздығы және адам мен адамзаттың негіздеріне қайшылығына қарай, халықаралық құқық нормаларын бұзатын, өркениетті елдердің заңдарымен белгіленгендей ауыр қылмыс ретінде қарастырылуы тиіс деп анықтама беруге талпынды. Тек 1945 ж. арнайы құрылған Соғыс кезіндегі халықаралық қылмыстарды зерттеу бойынша Лондон комиссиясы ғана мұндай қылмыстар үшін қылмыстық жауапкершіліктер туралы нормаларды жүйелендіру талпыныстарын жалғастыра отырып, әскери қылмыстардың 4 тобын бөле алды: 1) агрессивті соғысты не агрессияның өзге де актілерін дайындау және жүргізу; 2) соғыс заңдары мен әдеттерін бұзу; 3) ұлтты, нәсілді немесе саяси партияны жоюға бағытталған мемлекеттің ішінде, сыртқы салада жасалған қылмыстардың барлығы; 4) бейбітшілікті қалпына келтіруге бөгет болу үшін соғыс әрекеттері тоқтаған соң жасалған қылмыстар (лаңкестік және т.б.).

Нәтижесінде, халықаралық қылмыстардың жеке категориялары ретінде, ең алдымен, әскери қылмыстар бөлініп шықты. Ұзақ уақыт бойы тек моральды қағидалар болып қала берген бейбітшілік пен адамзатқа қарсы қылмыстар тек Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейін ғана халықаралық құқықтың қағидаларына айнала бастады. Алайда халықаралық қылмыстардың ерекше құрамы ретінде 1945 ж. Халықаралық әскери трибуналының Жарғысында ғана соңғы әрі нақты орнықты.

Әдебиеттер

1 Волеводз А.Г., Волеводз В.А. Современная система международной уголовной юстиции. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 536 с.

2 Арцибасов И.Н., Егоров С.А. Вооруженный конфликт: право, политика, дипломатия. – М., 1989. – 485 с.

3 Камаровский Л.А. О международном суде / отв.ред. Л.Н. Шестаков. – М.: Зерцало, 2007. – 588 с.

- 4 Кибальник А.Г. Современное международное уголовное право: понятие, задачи, принципы / под науч.ред. А.В. Наумова. – СПб: «Юридический цент Пресс», 2003. – 221 с.
- 5 Гайс Р., Бюлинкс Н. Международные и интернационализованные уголовные трибуналы: синопсис // Международный журнал Красного Креста. – 2006. – Март. – Т. 88, № 861. – С. 57-79.
- 6 Рабцевич О.И. Интернационализованные уголовные трибуналы – органы международной уголовной юстиции // Право и политика. – 2007. – № 12. – С. 24-31.
- 7 Марусин И.С. Международные уголовные судебные учреждения: судоустройство и судопроизводство. – СПб., 2004. – 263 с.
- 8 Пакт Бриана-Келлога, заключенный 27 августа 1928 г. // Научно-образовательный форум по международным отношениям / <<http://www.obraforum.ru/lib/book2/64.htm>>
- 9 Трикоз Е.Н. Преступления против мира и безопасности человечества: сравнительный и международно-правовой аспекты. – М., 2007. – С. 4-40.
- 10 Трайнин А.Н. Защита мира и борьба с преступлениями против человечества. – М., 1956. – 294 с.

References

- 1 Volevodz A.G., Volevodz V.A. Sovremennaja sistema mezhdunarodnoj ugovolnoj justicii. – М.: «Jurlitinform», 2009. – 536 s.
- 2 Arcibasov I.N., Egorov S.A. Vooruzhennyj konflikt: pravo, politika, diplomatija. – М., 1989. – 485 s.
- 3 Kamarovskij L.A. O mezhdunarodnom sude / otv.red. L.N. Shestakov. – М.: Zercalo, 2007. – 588 s.
- 4 Kibal'nik A.G. Sovremennoe mezhdunarodnoe ugovolnoe pravo: ponjatje, zadachi, principy / Pod nauch.red. A.V. Naumova. – SPb: «Juridicheskij cent Press», 2003. – 221 s.
- 5 Gajs R., Bjulinks N. Mezhdunarodnye i internacionalizirovannye ugovolnye tribunaly: sinopsis // Mezhdunarodnyj zhurnal Krasnogo Kresta. – 2006. – Mart. – Т. 88, № 861. – С. 57-79.
- 6 Rabcevich O.I. Internacionalizirovannye ugovolnye tribunaly – organy mezhdunarodnoj ugovolnoj justicii // Pravo i politika. – 2007. – № 12. – С. 24-31.
- 7 Marusin I.S. Mezhdunarodnye ugovolnye sudebnye uchrezhdenija: sudoustrojstvo i sudoproizvodstvo. – SPb., 2004. – 263 s.
- 8 Pakt Briana-Kelloga, zakljuchennyj 27 avgusta 1928 g. // Nauchno-obrazovatel'nyj forum po mezhdunarodnym otnoshenijam. / <<http://www.obraforum.ru/lib/book2/64.htm>>
- 9 Trikoz E.N. Prestuplenija protiv mira i bezopasnosti chelovechestva: sravnitel'nyj i mezhdunarodno-pravovoj aspekty. – М., 2007. – С. 4-40.
- 10 Trajnin A.N. Zashhita mira i bor'ba s prestuplenijami protiv chelovechestva. – М., 1956. – 294 s.

УДК 347463

Б.А. Джандарбек, Е.Е. Қалмақбаева*

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы
*e-mail: erkezhan.91@mail.ru

Правовой анализ многосторонних соглашений в сфере международных автомобильных перевозок грузов

В данной статье рассматривается понятие международных автомобильных перевозок и особенности их правовой регламентации. Автор акцентирует внимание на таких фундаментальных многосторонних соглашениях в сфере международных автомобильных перевозок грузов, как Конвенция 1956 года о договоре международной дорожной перевозки грузов, Соглашение 1976 года о международных перевозках скоропортящихся пищевых продуктов и специальных транспортных средств, предназначенных для этих грузов, Таможенная конвенция 1975 года о международной перевозке грузов с применением книжки МДП, Европейское соглашение 1969 года о международной перевозке опасных грузов, анализирует их положения и отмечает недостатки данных актов. В статье также дается понятие «накладной» – главного перевозочного документа, и обязательные и дополнительные требования к ее оформлению.

Ключевые слова: международные автомобильные перевозки грузов, Конвенция ЦМР, ДОПОГ, СПС, Конвенция МДП.

Б.А. Джандарбек, Е.Е. Қалмақбаева

Жүктердің халықаралық автокөлік тасымалындағы көпжақты келісімдер

Мақалада халықаралық автокөлік тасымалының түсінігі және оны құқықтық реттеудің ерекшеліктері көрсетілген. Автор халықаралық автокөлік жүк тасымалы саласындағы 1956 жылғы Жүктердің халықаралық жол тасымалы шарты туралы конвенциясы, 1976 жылғы Халықаралық тез бүлінетін тамақ өнімдерін тасымалдау туралы және осы тасымалдауларға арналған арнайы көліктік құралдары туралы келісім, 1975 жылғы ХЖТ кітапшасын қолдана отырып халықаралық жүк тасымалдау туралы Кеден Конвенциясы, 1969 жылғы Халықаралық жолдармен қауіпті жүктерді тасымалдау туралы Конвенциясы сияқты басты көпжақты келісімдерді жете қарастырып, ережелерін талдап, көрсетілген актілердің кемшіліктерін айқындайды. Мақалада сондай-ақ «жүкқұжат» – басты тасымалдау құжатының түсінігі беріліп, оны құрастырудың міндетті және қосымша талаптары қарастырылған.

Түйін сөздер: жүктердің халықаралық автокөлік тасымалы, ЖХШК, ДОПОГ, ТБТҚ, ХЖТ Конвенциясы.

B.A. Zhandarbek, Y. Kalmakbayeva

Multilateral agreements in the sphere of international carriage of goods by road

This article deals with the concept of international road transport and the characteristics of their legal regulation. The author focuses on such fundamental multilateral agreements in the field of international road transport of goods, such as the Convention on the Contract for International Carriage of Goods by Road (1956), Agreement on the International Carriage of Perishable Foodstuffs and on the special equipment to be used for such goods (1976), Convention on International Transport of Goods Under Cover of TIR Carnets (1975), European Agreement concerning the International Carriage of Dangerous Goods by Road (1969), analyzes their provisions, and notes the shortcomings of these acts. The article also gives the notion of "consignment" – the main transportation document, and mandatory and optional requirements for its registration.

Key words: international carriage of goods by road, CMR Convention, ADR, ATP, TIR Convention.

Еще с древних времен торговля считается одной из основополагающих форм межгосударственных отношений. Но она никогда не

ограничивалась заключением договоров и контрактов купли-продажи. На сегодняшний день существует ряд сделок, связанных с данной от-

раслью. Например, автомобильные перевозки, страхование, денежно-расчетные отношения и т.д. Транспортный процесс является двигателем международной торговли и неотъемлемой частью межгосударственных отношений, а также обеспечивает динамику экономических связей и рациональное разделение труда между государствами. Как отмечал Васильев Г., одной из быстро развивающейся экономической отрасли является международная автомобильная перевозка, которая ежегодно приносит в бюджет страны более 6,3 млрд. рублей и обеспечивает перевозку грузов по стоимости 25%, и по объему – 4% [1].

Международной автомобильной перевозкой является перевозка, осуществляемая автомобильным транспортом, и при которой места отправления и назначения могут находиться на территории разных государств, либо на территории одной страны, но с предусмотренной остановкой на территории другой. За последние годы перевозка данным видом транспорта широко применяется для перевозки грузов между странами. Для международно-правового урегулирования возникающих в данной отрасли отношений были приняты разные международные соглашения. Особенностью правовой регламентации международных автомобильных перевозок грузов является то, что данная сфера регулируется международными унифицированными договорами, содержащими единообразные нормы и условия перевозок. Еще одной наиболее важной отличительной чертой международной перевозки грузов автомобильным транспортом заключается в том, что для осуществления легальной перевозки грузов на территории другого государства требуется получение разрешения его компетентных органов, и необходимо урегулировать налоговые, таможенные вопросы и оказать техпомощь автомобилям из другой страны [2].

Из-за того что данная сфера подпадает под действие как международного, так и национального права, возникает необходимость выбора приоритетных норм. В большинстве случаев международные нормы имеют приоритет над национальными.

Актуальность данной темы обусловлена геостратегическими, политическими, правовыми и экономическими факторами.

В наше время международное право располагает широкой нормативно-правовой базой, определяющей не только понятие «международная автомобильная перевозка», но и регламентирующей особенности организации данного вида перевозок. В классификации международных актов в данной сфере главенствующее место занимают источники, регулирующие перевозку грузов. Особенность данных актов заключается в том, что они по отношению к другим (соглашения по международным автомобильным сообщениям; соглашения о регулярных автомобильных линиях, заключаемые правительствами и автотранспортными организациями; соглашения, регулирующие правила дорожного движения, дорожные сигналы, знаки, использование транспортных артерий, требования к водителям и к транспорту) играют первостепенную роль. Среди международно-правовых актов, регламентирующих международную автомобильную перевозку грузов можно отметить: Конвенцию 1956 года о договоре международной дорожной перевозки грузов, Соглашение 1976 года о международных перевозках скоропортящихся пищевых продуктов и специальных транспортных средств, предназначенных для этих грузов, Таможенную конвенцию 1975 года о международной перевозке грузов с применением книжки МДП, Европейское соглашение 1969 года о международной перевозке опасных грузов.

Вышеперечисленными транспортными Соглашениями и Конвенциями конкретизируются положения об условиях перевозки грузов, ответственности перевозчика, также о международных тарифных ставках. Проанализируем их по-отдельности.

КДПГ, которую еще называют Конвенцией ЦМР, представляет собой один из фундаментальных актов, воздействующих на другие источники рассматриваемой сферы. Ее принятие было инициативой Комитета по внутреннему транспорту Европейской комиссии ООН. На сегодняшний день насчитывается 55 участников этой Конвенции, среди которых фигурируют Россия, Казахстан, Тунис и Марокко наряду с европейскими странами. Рассматриваемая Конвенция ЦМР имеет императивный характер, то есть ее положения обязательны для подписавших ее сторон и при несоответствии норм договора перевозки этой Конвенции, автоматически аннулируется действие такого договора.

Объектом регулирования данного международно-правового документа является международные перевозки грузов автомобильным транспортом. Применение положений Конвенции обуславливается четырьмя факторами:

- место отправки и принятия груза находятся в разных странах;
- транспортеру назначается вознаграждение за данную деятельность;
- хоть одно государство является участником этой Конвенции;
- перевозка грузов реализуется автомобильным транспортом, что показывает открытый характер данного международно-правового акта.

В случае неупорядоченности отдельных норм перевозок груза Конвенцией ЦМР, любая сторона может прибегнуть к нормам своего законодательства.

Главное понятие, которое используется в данной Конвенции, это – накладная, главный транспортировочный документ. Ею устанавливается договор перевозки. Обычно накладная составляется в 3 экземплярах, которые имеют одинаковую юридическую силу – для отправителя, получателя и транспортера. Для предоставления таможенным или иным компетентным органам при пересечении границ делаются копии этих накладных. В статье 6 КДПГ дается подробный перечень реквизитов, которые в императивном или диспозитивном порядке должны быть указаны в накладной. Форма данного документа была подготовлена МСАТ (IRU) при содействии МТПП (ICC), и не является обязательной [3]. Вследствие чего стороны могут использовать другие формы по своему усмотрению, но все же и эта форма в императивном порядке должна включать реквизиты, указанные в статье 6.

Конвенцией ЦМР разграничиваются права и обязанности отправителя груза и транспортера при осуществлении перевозки; устанавливаются порядки приема и выдачи груза, максимальные рамки ответственности транспортера (например, при потере груза перевозчик уплачивает за каждый килограмм – 25 франков). Также КДПГ унифицирует условия транспортировки грузов, требования к документам, регламентирующим данный вид деятельности, и ответственность транспортера. Конвенция содержит отсылочную коллизионную норму по продлению или приостановке истечения искового срока давности

к *lex fori*. Конвенцией предусмотрено, что при применении ее положений перевозчик несет полную ответственность как за свои действия или бездействия, так и за действия или бездействия своих агентов или других лиц, к помощи которых он прибегал для осуществления перевозки грузов. При получении груза для перевозки транспортер должен в обязательном порядке проверить соответствие чисел грузовых мест и их маркировки и номеров указанным в накладной; и состояние груза и упаковки. При установлении нарушений транспортер делает специальные записи – оговорки – в накладной. Предполагается, что отсутствие оговорок подразумевает правильность данных. Отправитель груза ответственен перед транспортером за причиненный ему ущерб вследствие неполноты или неправильности данных. До предоставления получателю своего экземпляра накладной, отправитель груза имеет право предъявить требования по изменению пункта выдачи груза, доставке другому получателю, прекращению транспортировки. Последним этапом транспортной операции является выдача груза. Здесь можно отметить один нюанс: получатель имеет право получить груз, но это не является его обязанностью. В случае отказа получателем принять груз, транспортер уведомляет отправителя груза о таком обстоятельстве, и ждет от него указаний. Если он не получает указаний в определенный разумный период, то транспортер вправе распорядиться грузом, как сочтет нужным. По своему усмотрению, он может выгрузить весь груз или же осуществить хранение, либо передать груз на хранение другому лицу.

Если получатель заметит утрату или повреждение груза, он должен сделать запись в накладной. Также получатель может подать жалобу за просрочку транспортера в течение 21 дня со дня получения груза.

Транспортер привлекается к ответственности за просрочку в доставке, не сохранность или повреждение груза, имевшей место в период между принятием к перевозке и сдачей груза. IV глава Конвенции ЦМР состоит из 13 статей, в которых освещаются вопросы ответственности перевозчика.

Определенной особенностью обладают перевозки не простых грузов, а которые могут быть скоропортящимися или опасными. Следовательно, Конвенция ЦМР не способна ре-

гулировать все отношения, связанные с международной перевозкой грузов автомобильным транспортом и имеющие свою специфику. В данной сфере были приняты и другие международно-правовые документы. Первый такой документ, предметом регулирования которого являются перевозки опасных грузов, это Европейское соглашение о международной дорожной перевозке опасных грузов или просто ДОПОГ.

Данное Соглашение было принято в 1957 году и вступило в силу в 1969 году. ДОПОГ является международным актом, устанавливающим положения, связанные с характеристикой опасных грузов и требованиями их упаковки, с транспортными средствами, занимающимися данным видом деятельности, с водителями-транспортёрами.

В Европейском соглашении приводится полный список опасных предметов и веществ и классифицируются виды опасных грузов. Соглашением устанавливаются положения о подготовке опасных грузов к перевозке, о самой перевозке и содержании документов перевозки, также предельный уровень массы опасных грузов, условия погрузки и выгрузки и т.д.

Как и в ранее рассмотренной Конвенции ЦМР, и в данном Соглашении фигурирует понятие накладной. Специальная накладная пишется на языке отправителя груза и должна быть переведена либо на английский, либо на французский или немецкий язык.

Положения касательно самого транспорта и водителей предельно ясно сформулированы в данном документе. Водители транспортных средств обязательно должны быть квалифицированными, а это, в свою очередь, подтверждается наличием свидетельства, которое выдается после прохождения специального курса. Перевозка опасных грузов осуществляется автотранспортом, оснащённым спецзнаками и сигналами.

Такие требования и повышенное внимание к организации перевозок опасных грузов обусловлены обеспечением безопасности. Международно-правовая значимость этого соглашения заключается в создании фундамента транспортной безопасности в современном мире, в том числе, и в международных автомобильных перевозках грузов. На сегодняшний день для государств – самодостаточных субъектов международного права и хозяйствующих субъектов,

осуществляющих внешнеэкономическую деятельность – имеет особое значение обеспечение соответствующего уровня безопасности на международном уровне и соблюдение норм и условий договоров перевозки.

В ДОПОГ определены условия перевозок опасных и особо опасных грузов, и соответственно они сводятся к самостоятельной группе грузов. В первом приложении к ДОПОГ содержится перечень особо опасных грузов, которые не перевозятся или перевозятся только при соблюдении оговоренных соглашением условий. Во втором приложении определяются требования (коммерческие, технические) к транспортным средствам, осуществляющим перевозку опасных грузов, устанавливается порядок их техосмотра и получения свидетельства по допуску к перевозкам, сроком не более чем на 1 год.

Статья 5 ДОПОГ закрепила правило, согласно которому все перевозки, регулируемые этим соглашением, остаются предметом регламентации как национального законодательства, так и международно-правовых источников, касающихся международной торговли, международной перевозки и дорожного движения [4].

Можно отметить и ряд проблем для государств постсоветского пространства. К примеру, неконкурентоспособность транспортных средств перевозок может привести к устранению отечественных перевозчиков с рынка транспортных услуг и потере бюджета, вследствие чего возрастет потребность пользования услугами иностранных перевозчиков для импорта и экспорта грузов [5].

Следующее соглашение, регулирующее специфический вид грузов, это Соглашение о международных перевозках скоропортящихся пищевых продуктов и специальных транспортных средств, предназначенных для этих перевозок (СПС). Рассматриваемый документ был принят 1 сентября 1970 г. и в полном объеме вступил в действие 21 ноября 1976 г.

В СПС приводится перечень скоропортящихся продуктов и температурные режимы для их перевозки, наряду с этим определены группы, подвергающиеся обычной и глубокой заморозке, продуктов.

Соглашение содержит отдельные положения к требованиям транспортных средств, осуществляющих перевозку скоропортящихся

продуктов. Также дается характеристика рефрижераторным транспортным средствам, используемым для перевозки «чувствительных» грузов, и фиксируются параметры, которым должен соответствовать данный вид транспорта. Установление методов контроля автотранспорта за установленными требованиями имеет немаловажное значение.

Все эти действия направлены на обеспечение безопасности перевозок и сохранности скоропортящихся продуктов питания.

Следующим международно-правовым актом, играющим важную роль в организации международных автомобильных перевозок считается Таможенная Конвенция от 1975 года о международной перевозке грузов с применением книжки МДП, принятая под эгидой ЕЭК ООН. После принятия в конвенцию 27 раз вносились поправки и дополнения. В ней содержатся положения по процедуре международной дорожной перевозки грузов с использованием главного атрибута – книжки МДП, своего рода «накладной». Эта книжка, еще известная как Carnet TIR – основной перевозочный документ, используемый в регионе МДП, и сопровождающий груз с момента его отправки с таможенной территории отправителя до таможни принимающей стороны. Транспортное средство может быть допущено к перевозке с применением книжки МДП только при наличии «свидетельства о допущении», форма которого указана в IV приложении Конвенции.

Прежде всего, данная Конвенция МДП направлена на ускорение процесса перевозки грузов через границы стран-участниц данной Конвенции и на сокращение лишних расходов. Наряду с этим она содержит нормы, упрощающие и создающие благоприятные условия для международной автомобильной перевозки.

В данном источнике присутствует понятие «институт гарантийного объединения», которое воспринимается как гарант, признанный таможенным органом страны-участницы Конвенции, для лиц осуществляющих организацию международных перевозок грузов автомобильным транспортом. В Российской Федерации эту роль выполняет АСМАП – Ассоциация международных автомобильных перевозчиков России, в Казахстане – КазАТО – Союз международных автомобильных перевозчиков РК, а Беларуси – БАМАП – Ассоциация международных автомо-

бильных перевозчиков. Они обеспечивают своих транспортеров книжкой МДП и занимаются регулированием претензий касательно процедуры МДП.

Необходимо подчеркнуть, что этот документ подписывался в 1975 г., когда в Европейском пространстве фигурировали суверенные, независимые друг от друга государства, и не было интеграционных объединений нынешнего формата. Но в XIX веке, согласно тенденции регионализации, были созданы интеграционные группировки, такие, как Таможенный Союз, и применение положений Конвенции МДП затруднилось в связи с неурегулированностью некоторых аспектов. К примеру, необходима дополнительная регламентация операций по перевозке грузов на территории Союза, взаимозависимости и сотрудничества таможенных органов и гарантийных объединений, учитывая отсутствие внутренних таможенных границ между этими тремя странами. 48 и 49 статьи Конвенции МДП предусматривают возможность установления больших льгот и особых правил для государств-членов таможенных и экономических союзов. При этом Конвенция не дает определение «особым правилам». По всей видимости, пришла пора пересмотра положений данного международно-правового акта с учетом нарастающих интеграционных процессов в целях правильного действия системы МДП не только на территории отдельных стран, но и в рамках таможенных и экономических союзов для дальнейшего упрощения международных перевозок грузов.

Из анализа этих конвенций, можно сделать следующий вывод: отношения транспортных организаций, осуществляющих международные автомобильные перевозки грузов и их клиентов регулируются не только нормами внутреннего законодательства, но и нормами международного права, закрепленными в международно-правовых источниках.

На современном этапе развития международных отношений международная перевозка грузов играет все значимую роль в силу интернационализации мирового хозяйства, интенсивного развития научных и технических достижений. Основой правовой регламентации данной сферы являются национальные законодательства стран, двусторонние межправительственные договоры, а также международные

многосторонние акты, в разработке которых немаловажную роль сыграл Комитет по внутреннему транспорту ЕЭК ООН. Интенсивное развитие и совершенствование автотранспортных средств и промышленности способствуют активизации внешнеэкономической деятельности разных стран и имеют огромную значимость для сравнительно новых независимых акторов, появившихся на международной арене и пытающихся осуществить интеграцию, как на региональном, так и на международном уровне.

Перевозка грузов автомобильным транспортом и, в общем, автотранспорт занимает особое место в экономике страны в целях устойчивого экономического роста и поднятия благосостояния страны. Как справедливо отмечал Благодар-

ный Г., автомобиль является основным, самым доступным средством перевозки, являясь чуть ли не безальтернативным видом транспорта. Осуществляется перевозка более чем 60% грузов посредством автомобильного транспорта. Автотранспорт имеет огромные преимущества в силу хорошего взаимодействия с другими транспортными средствами, высокой коммерческой маневренности и отличной эксплуатационной возможности [6].

В заключение хотелось бы отметить огромные перспективы развития международных автомобильных перевозок грузов, которые рассматриваются и формируют нормативно-правовую базу не только на двустороннем, но и на международном уровне.

Литература

- 1 Васильев Г. Не быть на рынке пасынками // Транспорт России. – 2007. – № 43(487). – С. 3.
- 2 Садиков О.Н. Правовое регулирование международных перевозок. – М.: Юрид. лит, 1981. – 286 с.
- 3 Грузовая накладная CMR // d-inform.ru: <http://d-inform.ru/about_CM.html> Accessed: 10/02/2012
- 4 Марлухина Е.О. Комментарий к Федеральному закону от 24 июля 1998 г. № 127-ФЗ «О государственном контроле за осуществлением международных автомобильных перевозок и об ответственности за нарушение порядка их выполнения» (постатейный) // garant.ru: <<http://base.garant.ru/5698380/>> Accessed: 25/03/2014
- 5 Алиев Э.А. Международно-правовые правила автомобильных сообщений и перевозок // Транспортное право. – 2005. – № 4. – С. 43-49.
- 6 Благодарный Г. Снять барьеры на пути автотранспортников // Транспорт России. – 2007. – № 43(487). – С. 15-17.

References

- 1 Vasilev G. Ne byt na rynke pasyinkami // Transport Rossii. – 2007. – # 43(487). – S. 3
- 2 Sadikov O.N. Pravovoe regulirovanie mezhdunarodnykh perevozok. – M.: Yurid. lit, 1981. – 286 s.
- 3 Gruzovaya nakladnaya SMR // d-inform.ru: <http://d-inform.ru/about_CM.html> Accessed: 10/02/2012
- 4 Marluhina E.O. Kommentariy k Federalnomu zakonu ot 24 iyulya 1998 g. # 127-FZ «O gosudarstvennom kontrole za osuschestvleniem mezhdunarodnykh avtomobilnykh perevozok i ob otvetstvennosti za narushenie poryadka ih vyipolneniya» (postateyniy) // garant.ru: <<http://base.garant.ru/5698380/>> Accessed: 25/03/2014
- 5 Aliev E.A. Mezhdunarodno-pravovyye pravila avtomobilnykh soobscheniy i perevozok // Transportnoe pravo. – 2005. – # 4. – S. 43-49
- 6 Blagodarnyy G. Snyat barery na puti avtoperevozchikov // Transport Rossii. – 2007. – # 43(487). – S. 15-17

УДК 347.965(574+44) : 340.5

Г.А. Машимбаева

Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы
e-mail: gulmash@mail.ru

Правовой статус адвокатуры по французскому и казахстанскому законодательству

В настоящей статье рассмотрен правовой статус адвокатуры по казахстанскому и французскому законодательству. Отмечены достижения казахстанского и французского законодательства в вопросах регулирования института адвокатуры. Особенности нормативной регламентации деятельности адвокатов проанализированы в сравнительном аспекте. Особое внимание в работе уделено анализу требований, предъявляемых к претендентам на занятие адвокатской деятельностью. Отмечены сходства и различия в вопросах регламентации профессиональной подготовки адвокатов во Французской Республике и Республике Казахстан. В статье дан подробный анализ послевузовской подготовки будущих французских адвокатов, изучена деятельность школ профессионального образования коллегий адвокатов и региональных центров профессионального образования. Особое внимание уделено проблемам повышения квалификации адвокатов Франции. Дан анализ законодательства Франции и Казахстана по вопросу соблюдения адвокатами норм профессиональной этики. Отмечена необходимость учета французского опыта в вопросах соблюдения норм об адвокатской тайне. Кроме того, даны практические рекомендации по совершенствованию законодательства Республики Казахстан в области регулирования института адвокатуры.

Ключевые слова: адвокат, правовой статус, квалифицированная юридическая помощь, лицензия на занятие адвокатской деятельностью, право на защиту, коллегия адвокатов, EFB, CRFPA, CAPA, Национальный совет, палата адвокатов, декрет.

Г.А. Машимбаева

Қазақстандық және француздық заңнамасы бойынша адвокатураның құқықтық мәртебесі

Мақалада адвокатураның қазақстандық және француздық заңнама бойынша құқықтық мәртебесі қарастырылған. Адвокатура институтын реттеу мәселелерінде қазақстандық және француздық заңнаманың жетістіктері атап өтілген. Адвокаттар қызметінің нормативтік регламенттеу ерекшеліктері салыстырмалы тұрғыда сарапталған. Жұмыста адвокаттық қызметпен айналысуға үміткерлерге қойылған талаптарды сараптауға ерекше көңіл бөлінген. Француз Республикасы және Қазақстан Республикасындағы адвокаттарды кәсіби даярлау регламенттеу мәселелерінде ұқсастықтар мен айырмашылықтар атап өтілген. Мақалада жоғары оқу орындарынан кейін болашақ француздық адвокаттарды даярлауға толық сараптама жасалған, адвокаттар алқасының кәсіби білім беру мектептері мен кәсіби білім беру аймақтық орталықтарының қызметтері зерттелген. Адвокаттардың кәсіби этика нормаларын сақтау мәселелері бойынша Франция және Қазақстан заңнамасына сараптама жасалған. Адвокаттық құпия нормаларын сақтау мәселелерінде француздық тәжірибені ескеру қажеттігі атап өтілген. Оған қоса, адвокатура институтын реттеу саласында Қазақстан Республикасының заңнамасын жетілдіру бойынша тәжірибелік ұсыныстар берілген.

Түйін сөздер: адвокат, құқықтық мәртебе, білікті заң көмегі, адвокаттық қызметпен айналысуға лицензия, қорғану құқығы, адвокаттар алқасы, EFB, CRFPA, CAPA, Ұлттық кеңес, адвокаттар палатасы, декрет.

G.A. Mashimbayeva

Legal status of advocacy by the French and the Kazakhstan legislation

In the present article is considered legal status of advocacy by the Kazakhstan and French legislation. Also the achievements of the Kazakhstan and French legislation in questions of regulation of institute of legal profession have noted. Features of a standard regulation of activity of lawyers have analysed in comparative aspect. The special emphasis on work paid to the analysis of requirements produced to applicants for class of lawyer activity. Similarities

and distinctions in questions of a regulation of vocational training of lawyers in the French Republic and the Republic of Kazakhstan have noted. In article has given the detailed analysis of postgraduate training of future French lawyers, activity of schools of professional education of Bars and the regional centers of professional education have studied. The special emphasis paid to problems of raising the level of France's lawyers. The analysis of the legislation of France and Kazakhstan concerning observance by lawyers of norms of professional ethics has given. Need of the accounting of the French experience in questions of observance of norms about lawyer secret has noted. Besides, practical recommendations about improvement of the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of regulation of institute of legal profession have made.

Key words: advocate, the legal status, the qualified legal aid, the license for occupation by advocacy activity, the right for protection, Bar, EFB, CRFPA, CAPA, National council, chamber of lawyers, the decree.

Адвокатура представляет собой важнейший элемент правозащитной системы общества. Наличие в государстве четко слаженного эффективного механизма деятельности адвокатского сообщества – показатель развитости правового государства и гражданского общества.

Франция по праву может гордиться традициями, сложившимися в вопросах функционирования и регулирования деятельности адвокатского сообщества. Адвокатам Французской Республики удалось создать эффективно действующий механизм своей работы. На протяжении многих веков они сумели сохранить и отстоять профессиональные принципы, а также права и законные интересы своих доверителей.

Адвокатуре независимого Казахстана чуть более 20 лет. Этот возраст можно назвать совершеннолетним, хотя и достаточно юным, поэтому представляется, что знакомство с опытом и правовыми наработками французской адвокатуры послужат дальнейшему развитию законодательного регулирования адвокатуры Республики Казахстан. Тем более, что по некоторым вопросам, в частности, в отношении оказания адвокатами бесплатной помощи, Казахстану и Франции присущи схожие проблемы.

Республика Казахстан, провозгласив себя правовым государством, уже сделала достаточно много в плане содействия развитию независимой адвокатуры. Конституция нашей страны закрепила основополагающие права человека, включая защиту прав на надлежащую правовую процедуру в уголовном процессе. В частности ст. 13 Конституции гарантирует право на получение квалифицированной юридической помощи, которая в предусмотренных законом случаях оказывается бесплатно. Кроме того, согласно ст. 16 каждый задержанный, арестованный, обвиняемый в совершении преступления имеет право пользоваться помощью адвоката с момента, соответственно, задержания, ареста

или предъявления обвинения [1]. Казахстан ратифицировал в 2005 году Международный пакт о гражданских и политических правах, который содержит меры по защите прав подсудимого на помощь защитника. Кроме того, власти Казахстана согласились придерживаться обязательств ОБСЕ в области человеческого измерения, включая содействие независимости ассоциаций судей и практикующих юристов, равенство сторон, состязательность в уголовных делах и независимость и беспристрастность судов [2]. В 1997 году в РК был принят Закон «Об адвокатской деятельности», который максимально закрепил все принципы деятельности адвокатуры, которые содержатся в международных стандартах.

Согласно ст. 7 Закона РК «Об адвокатской деятельности», адвокат – это гражданин Республики Казахстан, имеющий высшее юридическое образование, получивший лицензию на занятие адвокатской деятельностью, обязательно являющийся членом коллегии адвокатов и оказывающий юридическую помощь на профессиональной основе в рамках адвокатской деятельности. Адвокатом не может быть лицо, признанное в судебном порядке недееспособным либо ограниченно дееспособным, либо имеющее непогашенную или неснятую в установленном законом порядке судимость. Адвокатом также не может быть лицо, освобожденное от уголовной ответственности по нереабилитирующим основаниям за совершение умышленного преступления; уволенное с государственной, воинской службы, из органов прокуратуры, иных правоохранительных органов, специальных государственных органов, судов и органов юстиции или исключенное из коллегии адвокатов по отрицательным мотивам; лишенное лицензии на занятие адвокатской деятельностью [3].

Чтобы стать адвокатом во Франции, необходимо отвечать следующим требованиям, уста-

новленным ст. 11 Закона № 711130 от 31.12.1971 года:

– иметь французское гражданство либо гражданство государства члена ЕС или государства стороны соглашения о европейском экономическом пространстве (ст. 6 Закона № 931420 от 31.12.1993), либо гражданство государства или территориальной единицы, хотя и не являющейся членом ЕС или стороной соглашения о европейском экономическом пространстве, но предоставившей французам право осуществления профессиональной деятельности на своей территории на таких же условиях, на которых ее граждане могут осуществлять профессиональную деятельность на территории Франции, с учетом решений Совета ЕС в отношении групп государств и заморских территорий в Европейском экономическом союзе, либо иметь статус беженца или апатрида, находящихся под защитой Бюро Франции по защите беженцев и апатридов;

– иметь диплом мастера права I степени или эквивалентный этому диплом;

– иметь Сертификат о присвоении статуса адвоката (*le Certificat d'aptitude à la profession d'avocat CAPA*);

– не являться субъектом действий, дающих основание для уголовного преследования за совершение деяний, противоречащих чести, порядочности или нравственности;

– не являться субъектом таких же действий, дающих основание для применения дисциплинарных или административных санкций в виде увольнения, исключения из членов, отзыва, аннулирования регистрации или лицензии;

– не подвергаться процедуре банкротства или другой санкции, предусмотренной главой VI Закона №8598 от 25.01.1985, касающегося реорганизации и ликвидации в судебном порядке организаций или, согласно прежней редакции данного закона, санкции, предусмотренной главой II Закона №67563 от 13.07.1967 о судебной процедуре, ликвидации имущества, несостоятельности и банкротстве [4].

Надо отметить, что требования, предъявляемые к адвокатам, в целом схожи. Хотя казахстанское законодательство не предусматривает такой возможности для апатридов и беженцев. Кроме этого, можно выделить право иностранных адвокатов работать во Франции с учетом принци-

па международной взаимности. Казахстанский закон такую возможность для иностранных адвокатов предусматривает только при наличии ратифицированного международного договора.

Казахстанское законодательство предусматривает государственное лицензирование адвокатской деятельности. Надо подчеркнуть, что многие европейские государства отказались от государственного лицензирования, считая это нарушением принципа независимости адвокатуры. Во Франции, так же, как и во многих других государствах Европы, вопросами доступа к профессии занимается само адвокатское сообщество, в лице своих региональных палат.

Лицензия на занятие адвокатской деятельностью в Казахстане выдается Министерством юстиции после прохождения стажировки и аттестации в территориальных органах юстиции.

Стажировка осуществляется под руководством адвоката, имеющего стаж адвокатской деятельности не менее пяти лет. Продолжительность стажировки составляет от шести месяцев до одного года. Организация проведения стажировки осуществляется президиумом коллегии адвокатов в соответствии с Положением о порядке прохождения стажировки стажерами адвокатов, утверждаемым приказом Министра юстиции Республики Казахстан с учетом рекомендаций Республиканской коллегии адвокатов [3].

Аттестация представляет собой экзамен, состоящий из 2-х этапов: письменного тестирования и устного опроса по различным отраслям права.

При этом казахстанское законодательство не предусматривает наличие у претендента обязательного стажа по юридической специальности. На наш взгляд, это является недостатком нашего закона «Об адвокатской деятельности», так как вчерашний выпускник, прошедший 6-месячную стажировку и сдавший аттестацию, не может качественно защитить интересы своего клиента.

Весьма эффективными представляются французские правила получения Сертификата о присвоении статуса адвоката.

Во Французской Республике действует система послевузовской профессиональной подготовки лиц, претендующих на получение статуса адвоката. Выпускники высших учебных заведений, получившие высшее юридическое образо-

вание и желающие стать адвокатами, должны сдать вступительный экзамен (два письменных и один устный) в школу адвокатуры: это может быть школа профессионального образования коллегий адвокатов (*Ecole de formation professionnelle des Barreaux EFB*) либо региональный центр профессионального образования (*Centre regional de formation professionnelle des avocats CRFPA*). Во Франции создано 12 региональных школ адвокатуры, которые существуют с 1985 г. Деятельность школ регламентируется законами, постановлениями правительства Франции, решениями Национального совета адвокатуры. Прохождение обучения в данных образовательных учреждениях является обязательным. Сертификат (*САРА*) подтверждает успешное прохождение обучения и готовность лица осуществлять адвокатскую деятельность [4].

Курс обучения длится от 1 года до 1 года 2-х месяцев и состоит из двух стадий. Первая стадия обучения (6 месяцев) посвящена изучению статуса адвоката, профессиональной этики, практических аспектов осуществления адвокатской деятельности. Во второй стадии, которая может длиться до 8 месяцев, реализуется индивидуальная программа обучения, которая составляется в *CRFPA* или *EFB* и выступает в качестве профессионального проекта, помогающего кандидату выбрать сферу профессиональной деятельности. В процессе обучения проводится стажировка слушателей в судах, органах местного самоуправления, на различных предприятиях. В течение 6 месяцев слушатель должен пройти стажировку в адвокатском образовании. Таким образом, профессиональная подготовка адвоката длится 1,5 года [4].

По завершении курса слушатели сдают выпускные экзамены (1 письменный и 3 устных) и получают свидетельство об окончании школы. Лицо, получившее свидетельство, подает заявление в совет палаты адвокатов, который принимает решение о приеме в члены адвокатской палаты. Лицо, не являющееся членом адвокатской палаты, не вправе заниматься адвокатской деятельностью. Совет может отказать в приеме в члены палаты, если лицо не имеет помещения под кабинет, который должен располагаться в пределах судебного округа суда большой инстанции, не соответствует морально-этическим и иным требованиям, предъявляемым к адвока-

там. На сегодняшний день во Франции насчитывается более 43 тысяч адвокатов, объединенных в 181 адвокатскую палату. Адвокатские палаты создаются при судах большой инстанции. В Палату адвокатов Парижа входит более 19 тысяч адвокатов, однако, есть палаты, которые состоят только из 7 или 10 адвокатов [5].

Свидетельство об окончании школы адвокатуры не требуется для юристов, имеющих большой стаж работы, судей. Схожие положения есть в казахстанском законе, согласно которым от прохождения аттестации освобождаются:

1) лица, сдавшие квалификационный экзамен в Квалификационной комиссии при Высшем Судебном Совете Республики Казахстан, успешно прошедшие стажировку в суде и получившие положительный отзыв пленарного заседания областного или приравненного к нему суда;

2) лица, прекратившие полномочия судьи;

3) лица, уволенные из органов прокуратуры и следствия, при наличии стажа работы в должности прокурора или следователя не менее десяти лет, за исключением уволенных по отрицательным мотивам [3].

На наш взгляд, французская процедура доступа к адвокатской деятельности способствует обеспечению высокого уровня квалификации практикующих юристов Франции. Многие эксперты считают, что профессия юристов в Казахстане сегодня стала довольно доступной. Это можно было объяснять еще 10 лет назад необходимостью комплектации юридических кадров в молодом независимом государстве. Но сегодня насущной является проблема повышение уровня профессиональной квалификации не только адвокатов, но и нотариусов и других практикующих юристов. Поэтому учет французского опыта в данном вопросе был бы весьма уместным.

Весьма показательными в этой связи являются положения французского законодательства об обязательном ежегодном повышении квалификации французскими адвокатами. Ответственными за это важное дело являются также Школы адвокатуры, о которых было уже сказано.

В этих целях школы проводят семинары по различным отраслям права, деонтологии, новеллам в законодательстве. Адвокаты самостоятельно выбирают необходимые им занятия. В

течение года они должны пройти обучение на курсах повышения квалификации не менее 20 часов, при этом в первый год практики не менее 10 часов должно быть посвящено деонтологии. Если адвокат указывает специализацию, то не менее 10 часов должно быть посвящено этой специализации. Каждый семинар завершается тестированием, после чего адвокату выдается свидетельство о том, что он прошел повышение квалификации по соответствующему направлению и подтвердил свои знания. Эти свидетельства направляются адвокатом в совет палаты адвокатов, членом которой он состоит. Отсутствие в совете палаты свидетельств, подтверждающих ежегодное обучение в течение 20 часов, расценивается как дисциплинарный проступок [6]. В казахстанском законодательстве нет положения об обязательном повышении квалификации адвокатами, однако Уставы территориальных коллегий адвокатов могут содержать такие правила.

Одной из важных гарантий обеспечения прав и интересов клиентов и самих адвокатов являются требования о страховании имущественной ответственности адвокатов. К числу европейских стран, в которых требуется обязательное страхование, относятся, в частности, ФРГ, Франция, Швеция, Ирландия, Испания, Польша, Чехия. А в США, например, страхование профессиональной ответственности адвокатов является добровольным.

Французский Закон об организации профессии адвоката 1991 г. предусматривает обязательное страхование его профессиональной гражданской ответственности (ст. 205, 206). Договор страхования может быть заключен конкретным адвокатом, группой адвокатов или адвокатской организацией. Законом предусмотрен и второй вид страхования – риска утраты адвокатом ценностей, имущества и документов, принадлежащих (или причитающихся) клиенту и оказавшихся у адвоката в связи с исполнением профессиональных обязанностей (ст. 207, 208). Применительно к этому второму виду страхования Закон устанавливает порядок получения клиентом страхового возмещения. Оно выплачивается, если адвокат неплатежеспособен, о чем свидетельствует неисполнение адвокатом требования клиента о возврате ценностей или возмещении убытков в течение месяца со дня уведомления [7].

К сожалению, казахстанское законодательство до сих пор не содержит норм, обязывающих адвокатов страховать свою ответственность, хотя дискуссия по этому вопросу ведется уже не один год.

Как отмечалось выше, французское законодательство и адвокатское сообщество уделяют большое внимание вопросам юридической деонтологии, которая представляет собой науку о долге, учение о нравственности и морали.

По мнению Аньеса Лалардри, «вся история развития адвокатуры во Франции лишь подтверждает тезис о том, что профессиональная этика не только никогда не была препятствием для развития профессии адвоката, а напротив, давала профессии неоспоримые преимущества для ее развития [8].

Правила профессиональной этики закреплены в Национальном внутреннем регламенте, принятом Национальным советом Палаты адвокатов Франции, а также во внутренних регламентах, принятых региональными палатами адвокатов.

Палата адвокатов, с одной стороны, обладает нормотворческой властью, а с другой – строго контролирует соблюдение этических правил своими членами.

Правила профессиональной этикой адвоката зафиксированы в законах (включая клятву адвоката в Законе о реформе некоторых судебных профессий от 31 декабря 1971 г., Декрет от 27 ноября 1991 г. О профессии адвоката). Некоторые нормы, связанные с профессиональной этикой адвоката, прописаны также в Уголовном и Уголовно-процессуальном кодексах. Постановления Правительства также закрепляют правила профессионального поведения адвокатов.

Кроме того, правила адвокатской этики урегулированы на общеевропейском уровне. В 1988 году принят Европейский кодекс профессиональной этики адвоката, который имеет рекомендательный характер. Европейский суд по правам человека в своих постановлениях неоднократно высказывал свое мнение о профессиональной тайне адвоката. Помимо всего, существуют европейские директивы, которые должны быть имплементированы в национальном законодательстве, например директива, касающаяся «борьбы с отмыванием денег и финансированием терроризма».

Таким образом, все, что касается профессиональной этики и соблюдения профессиональной тайны адвоката, является незыблемыми и практическими священными столпами института адвокатуры Франции.

В казахстанском законе «Об адвокатской деятельности» 1997 года соблюдение норм профессионального поведения и сохранения адвокатской тайны провозглашены в 3-й статье одним из принципов организации и деятельности адвокатуры. Статья 15 закрепляет как одну из обязанностей адвоката соблюдение при исполнении своих профессиональных обязанностей норм законодательства Республики Казахстан и Кодекса профессиональной этики адвокатов. Статья 16 закрепляет правила профессионального поведения адвоката, а статья 18 Закона разъясняет определение адвокатской тайны [3].

Кроме того, каждая территориальная коллегия адвокатов приняла свой собственный Кодекс профессиональной этики.

Хотелось бы заметить, что для придания большей значимости проблемы, для соблюдения адвокатами этических норм в Казахстане назрела необходимость принятия общереспубликанского Кодекса профессиональной этики адвокатов, о котором, кстати, говорится в ст. 15 Закона.

В контексте рассмотрения проблемы соблюдения профессиональной этики и адвокатской тайны представляется необходимым остановиться на некоторых проблемах законодательного регулирования соблюдения адвокатской тайны в Республике Казахстан. Статья 18 Закона РК «Об адвокатской деятельности» в целом правильно трактует понятие адвокатской тайны, очерчивает круг лиц, которые обязаны ее соблюдать, закрепляет положение об ответственности адвоката, разгласившего сведения, относящиеся к адвокатской тайне. Тем не менее, большие сомнения вызывает пункт 4 данной статьи, согласно которому «предоставление сведений и информации в уполномоченный орган по финансовому мониторингу в соответствии с Законом Республики Казахстан «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем, и финансированию терроризма» не является разглашением адвокатской тайны». На наш взгляд, данное положение не только сомнительно, оно противоречит самому смыслу данной статьи. Еще большее недоуме-

ние вызывает сам Закон Республики Казахстан «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем, и финансированию терроризма». Статья 3 этого закона к субъектам финансового мониторинга, помимо банков, брокеров, бирж и т.д., относит адвокатов и нотариусов, которым вменяется в обязанность фиксировать сведения о денежных операциях своих доверителей и сообщать о них в соответствующий уполномоченный орган. Мы несколько не сомневаемся в том, что данный закон необходим, особенно в контексте международной борьбы с терроризмом. Однако, положения о соблюдении адвокатской тайны или профессиональной тайны нотариусов являются безусловными, они либо есть, либо их нужно отменять. Кстати, такой же закон в соседней России не вменяет подобной обязанности для адвокатов [9].

В этой связи хотелось бы привести пример о том, как такая же проблема была урегулирована во Франции в 2004 году, когда адвокатское сообщество Франции проявило активное несогласие с попытками Парламента принять в качестве закона одну из директив Евросоюза, которую окрестили «Закон Пербена II».

По словам Бородина «Французское адвокатское братство встретило нововведение в штыки и предприняло беспрецедентные меры к тому, чтобы не допустить 11 февраля 2004 года положительного голосования за эту поправку в Национальном Собрании». «Авторы «Закона Пербена II» пытались вменить в обязанность адвоката следующее: при всяком к нему обращении за юридической помощью по поводу покупки недвижимости, акций, долговых обязательств, иностранных контрактов и прочее на сумму, которая «должна казаться внушительной», чтобы адвокат непременно ознакомился с подлинными документами клиента, при наличии сомнений о природе сделок – сделал с них копии, затем уведомил клиента о своих обязательствах по «Закону Пербена», направил в прокуратуру «декларацию подозрительности», и, наконец (!) – известил клиента, что не вправе теперь вести его дело!» [10].

Дебаты, «круглые столы» не имели результата, и тогда французские адвокаты провели многотысячную многочасовую забастовку в центре Парижа. Очевидцы говорят, что это было неза-

бываемое зрелище. Многотысячная манифестация адвокатов в черных мантиях с белыми манишками и лентами заполнила площадь перед Парламентом.

В результате данной корпоративной акции Конституционный Суд Франции вынес постановление, которым поддержал незыблемость адвокатской тайны, указав, что принятый «Закон Пербена» может распространяться на адвокатов лишь тогда, когда в действиях и документах, представленных адвокату клиентом, явно (без дополнительной экспертизы и консультаций с финансовыми агентами) видны незаконные денежные операции, то есть в тех случаях, когда ни один здравомыслящий адвокат и не возьмется за такое поручение [10].

В заключение, стоит отметить, что казахстанская адвокатура, несмотря на небольшой период существования, состоялась. Было образовано адвокатское сообщество Казахстана, в которое вошли представители советской адвокатской школы, а также представители молодого независимого поколения. За последнее десятилетие была создана необходимая нормативная база, соответствующая международным стандартам в области адвокатуры. Сегодня, когда Казахстан динамично развивается, законодательство по адвокатской деятельности следует совершенствовать. В этой связи изучение опыта французской адвокатуры, сравнительный анализ законодательства Казахстана и Франции являются оправданными и нужными.

Литература

- 1 Конституция Республики Казахстан 1995 г. – Алматы: Жеті Жарғы, 2013. – С. 14.
- 2 Нурмаганбет Е.Т. Актуальные вопросы обеспечения правовой защиты интересов личности в Республике Казахстан // <http://www.group-global.org/>. – 02.01.2014
- 3 Закон Республики Казахстан «Об адвокатской деятельности» от 5 декабря 1997 г. № 195-І. – Алматы: Юрист, 2013. – 19 с.
- 4 Кудрявцева Н.Г. Адвокатская деятельность во Франции // <http://apno.ru/content/>. – 2012 г.
- 5 Смоленский М.Б. Адвокатура в зарубежных странах (на примере Германии, США, Франции) // <http://uristinfo.net/advokatura>. – 2012 г.
- 6 Кац Е.С. Современная адвокатура Франции // <http://gendocs.ru/>. – 2007 г.
- 7 Кратенко М.В. Страхование профессиональной ответственности адвоката // <http://www.autoclub.ru/>. – 2010 г.
- 8 Лалардри А. Правила профессиональной этики адвоката в процессе исполнения полномочий во Франции // <http://forumyuristov.ru/>. – 06.03.2010.
- 9 Закон Республики Казахстан «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем, и финансированию терроризма» № 191-ІV от 28 августа 2009 года // <http://online.zakon.kz/>. – 2013 г.
- 10 Бородин С.В. Адвокатская тайна и борьба с «отмыванием денег»: опыт Франции // <http://www.abc-advocats.ru/publicacii/>. – 2012 г.

References

- 1 Konstitutsiya RespublikiKazakhstan 1995 g. – Almaty: ZhetyZhargy, 2013. – S. 14
- 2 Nurmaganbet E.T. Aktualnye voprosy obespecheniya pravovoi zashchity interesov lichnosti v Respublike Kazakhstan // <http://www.group-global.org/>. – 02.01.2014
- 3 Zakon Respubliki Kazakhstan «Ob advokatskoi deyatelnosti» ot 5 decabrya 1997 g. № 195-I. – Almaty: yurist, 2013. – 19 s.
- 4 Kudryavtseva N.G. Advokatskaya deyatelnost vo Frantsii // <http://apno.ru/content/>. – 2012 g.
- 5 Smolenskiy M.B. Advokatura v zarubezhnykh stranakh (na primere Germanii, SShA, Frantsii) // <http://uristinfo.net/advokatura>. – 2012 g.
- 6 Kats E.S. Sovremennaya advokaturaFrantsii // <http://gendocs.ru/>. – 2007 g.
- 7 Kratenko M.V. Strakhovanie professionalnoi otvetstvennosti advokata // <http://www.autoclub.ru/>. – 2010 g.
- 8 Lalardri A. Pravila professionalnoi etiki advokata v processe ispolneniya polnomochiy vo Frantsii // <http://forumyuristov.ru/>. – 06.03.2010.
- 9 Zakon Respubliki Kazakhstan «O protivodeistvii legalizatsii (otmyvaniyu) dokhodov, poluchennykh nezakonnym putem, i finansirovaniyu terrorizma» № 191-IV ot 28 avgusta 2009 goda // <http://online.zakon.kz/>. – 2013 g.
- 10 Borodin S.V. Advokatskaya taina i borba s «otmyvaniem deneg»: opytFrantsii // <http://www.abc-advocats.ru/publicacii/>. – 2012 g.

ӘОЖ 340.17: 340.137

Ж.С. Жунисов

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: zhassulan.78@mail.ru

Құқықтық гармонизация мен унификацияның арақатынасы

Бұл мақалада автор «унификация» мен гармонизацияға анықтама беруге тырысқан, олардың нысандары мен әдіс-тәсілдерін қарастырған. Унификация да, гармонизация да зерттелуі мен қолданылуы жағынан біраз уақытты алса да тікелей реттеу саласы мен бағытына қарамастан әлі күнге дейін ортақ анықтама жоқ. Осы саланы зерттеушілердің көзқарастары әр түрлі болғанымен, олар ұсынған тұжырымдар біркелкі болып келетінін байқауға болады. Сонымен қатар осы мақалада «унификация» мен «гармонизацияның» арақатынасы туралы түрлі көзқарастар талдаудан өткізілген.

Түйін сөздер: унификация, гармонизация, құқықтық норма, ұлттық заңнама, мемлекет, құқықтық жүйе.

Zh.Zh. Zhunissov

Co-relation of legal unification and harmonization

In this article the author tried to give a definition of the terms "unification" and "harmonization", considered their forms and methods. In addition, we conducted a detailed analysis of views on the correlation of the terms "unification" and "harmonization". Despite the fact that institutions of unification and harmonization investigated and applied in practice for a long time, today there is no precise definition. The opinions of the researchers in this field are different, but the concepts and conclusions offered by them are similar.

Key words: unification, harmonization, legal norm, the national legislation, the legal system.

Ж.С. Жунисов

Соотношение правовой унификации и гармонизации

В данной статье автор попытался дать определение терминам «унификация» и «гармонизация», рассмотрел их формы и методы. Кроме того, проведен анализ мнений по соотношению терминов «унификация» и «гармонизация». Несмотря на то, что институты унификации и гармонизации исследуются и применяются на практике уже долгое время, на сегодняшний день нет их точного определения. Мнения исследователей в этой области разные, но концепции и выводы, предлагаемые ими, являются схожими.

Ключевые слова: унификация, гармонизация, правовая норма, национальное законодательство, правовая система.

Қазіргі жаһандану, интеграциялану кезеңінде мемлекеттердің құқықтық жүйелерін жақындастыру, олардың өзара әрекеттесуі мен ықпалдасуы – қазіргі құқықтық жүйелердің интернационализациялануының мазмұнын құрайды. Оған мысал ретінде Еуропалық одақтың құрылуын, посткеңестік мемлекеттердің интеграциялануы, ортақ нарықты қалыптастыруға ұмтылыс жасап жатқан ДСҰ мен ЕурАзЭҚ секілді халықаралық ұйымдарды, сонымен қатар олардың ұлттық құқық жүйені жақындастырудағы қадамдарын атап өткеніміз жөн.

Ұлттық құқықтық жүйелерді жақындастыру, олардың арасындағы айырмашылықтарды қысқарту және жою бір-бірімен тығыз байланысты «гармонизациялау», «унификациялау» үрдістері арқылы көрініс табады.

Унификацияны сипаттай отырып, көптеген зерттеушілер оның жолдары, нысандары, тәсілдері туралы көп мәселе қозғаған.

Г.К. Дмитриеваның пікірінше, құқықтың унификациясы бұл белгілі бір мемлекеттердің ішкі құқығында бірдей құқықтық нормаларды құру, өзгерту немесе жоюға бағытталған

мемлекеттердің ынтымақтастығы болып табылады және осындай түсініктегі унификация құқық шығару үдерістерінің бір түрі, ал оның негізгі ерекшелігі – құқық унификациясының екі құқықтық жүйеде, яғни халықаралық құқық пен мемлекеттің ішкі құқығында, халықаралық-құқықтық және ұлттық-құқықтық нысандар мен механиздер арқылы бірден жүргізілетіні [1, с. 112].

Ал Ю.А. Тихомировтың пікірі бойынша, әдебиеттерде «унификация» ұғымы жалпыға міндетті бірыңғай құқықтық нормаларды даярлау және күшіне енгізу түрінде қарастырылса, «гармонизация» ұғымы ортақ көзқарастарды, ұлттық заңнамалар дамуының тұжырымдарын үйлесімге келтіру, сондай-ақ ортақ құқықтық қағидалар мен жекелеген шешімдерді дайындау үдерісі ретінде көрініс табады [2, с. 75].

Еуропалық ғалымдар Р. Давид пен К. Жоффре-Спинозидің көзқарастары қызығушылық туғызады. Олардың айтуы бойынша, «құқықты халықаралық унификациялау кезінде ұлттық құқықтық жүйелерді әлемдік деңгейде қабылданған біркелкі ұлттық құқықпен алмастыру жөнінде айтудың қажеті жоқ. Соншалықты алысқа барудың керегі жоқ. Халықаралық құқықтың белгілі бір унификациясы мен гармонизациясы бүгінгі күннің өзінде орын алып отыр, ал ертеңгі күні олардың қажеттілігі арта түседі. Бұл жерде унификацияның әртүрлі елдерде қолданылатын ерекшеліктерін ескере отырып оның біркелкі техникасын даярлау қажет және унификацияға жұмсалған күштің барлығы неғұрлым табысты болуы үшін жағдай жасау маңызды» [3, с. 13].

С.Ж. Айдарбаевтың пікірінше, Ю.А. Тихомировтың қолданатын тәсілі «мемлекеттердің үйлесімді құқықтық дамуының» әртүрлі нысандары арасында нақты айырмашылық белгілеуге мүмкіндік бермейді. Мысалы, «үлгілі заң актілерін» жеке құқықтық нысан ретінде қарастыру қиын, өйткені ол гармонизацияны жүзеге асыратын тәсіл болып табылады. Сонымен қатар С.Ж. Айдарбаевтың пікірінше, гармонизация да, унификация да мемлекеттердің заңнамасын жақындастырады, сондықтан да мұндай «жақындастыруды» мемлекеттердің үйлесімді құқықтық дамуының жеке нысаны ретінде қарастыру күдік туғызады. Осындай қорытынды жасай отырып, қазақстандық ғалым

құқықты интернационализациялаудың екі түрін белгілейтін Г.К. Дмитриеваның көзқарасын дұрысырақ деп есептейді [4, с. 292].

Азаматтық құқық саласына қатысты О.Н. Садиқовтың пікірінше, «унификация жолдары бойынша «Ақталмаған дифференциацияны» жою үшін азаматтық-құқықтық реттеуге келесідей шаралар ұсынылуы мүмкін:

- а) Азаматтық заңнама негізінің жалпы бөлімінде көрсетілген нормалар санын арттыру;
- б) көптеген ведомстволық актілердің орнына кең ауқымды қолданыстағы құқықтарды енгізу;
- в) жекелеген азаматтық-құқықтық институттарға жататын мазмұны бойынша жақын нормаларды келістіру» [5, с. 38].

Сонымен қатар О.Н. Садиқов унификацияның келесі жолдарын көрсетеді:

- 1) заңнамалық құзырет;
- 2) ортақ нормативтік актілерді дайындау;
- 3) ұқсас қатынастарды реттейтін нормаларды пайдалану;
- 4) жалпы нормалардың шеңберін кеңейту;
- 5) үлгілік актілерді шығару;
- 6) заң шығарушылық жұмысты үйлестіру [5, с. 44].

С.В. Поленина интеграция және унификацияның келесідей нысандарда болатынын атап өткен:

- 1) бір құқықтық институт шегінде бірегей реттеуді орнату;
- 2) нақты қатынастарды реттеуге арналған әрекет етуші нормаларды ұқсас қатынастарға тарату;
- 3) заң салаларының Жалпы бөлімдеріндегі біртектес қатынастардың ерекшеліктерін ескеретін біртұтас нормаларды қалыптастыру [6, с. 5].

М.К. Юков унификация мен интеграцияны бірдей түсінік ретінде қарастыра отырып, интеграцияның келесідей бағыттарын көрсетеді:

- 1) жалпыламалау (генерализация), яғни нормативтік жазбаларды түйіндеу немесе нормалардың бірінің әрекетін басқа (типтік, біртектес) қоғамдық қатынастарға тарату;
- 2) біріктіру, яғни бұрынырақ құқықтың әртүрлі нормаларымен реттелген қоғамдық қатынастарды реттеу мүмкіндігі бар бірнеше нормалардан бір не ортақ нормативтік жазба туындату;
- 3) дефиниция, яғни нормалар біртұтастығы мен олармен реттелетін қоғамдық қатынастар

үшін ортақ өтпелі заң түсінікті анықтау және бекіту [7, с. 126].

Көріп отырғанымыздай, заң ғылымында анықталған «унификация» ұғымы жоқ. Көптеген зерттеушілер унификацияның түрлері мен әдістерін қарастырумен ғана шектеледі. Кез келген құбылыстың түсінігін, ұғымын оның мақсаттарын талдау арқылы анықтауға болатынын ескере кеткеніміз жөн. Унификацияның мақсаттары – туындайтын құқықтық реттеудің анықтылығы мен мінсіздігі, сонымен қатар құқықтық нормалардың икемділігі мен әртүрлі жағдайларға барынша бейімділігі екенін ескере отырып, унификацияны нәтижесінде мемлекетаралық деңгейде қолданылатын біртұтас құқық нормасын туындатуға әкеліп соғатын үрдіс ретінде сипаттауға болады. Сонымен қатар унификацияны айқындаушы белгілерге:

1) енгізілетін унификацияланған нормалардың біркелкілігін;

2) бұл нормаларды бірнеше мемлекеттерде әрекет ету үшін енгізу міндеттілігін жатқызуға болады.

Келесі кезекте «гармонизация» ұғымын анықтауға ұмтылыс жасап көрелік. Себебі унификациялау мен гармонизациялау қатар қолданылғанымен олардың қолданылу тәсілі мен мақсаты біршама ерекшеліктерге ие болады. А.В. Барковтың пікірінше, «гармонизация дегеніміз – халықаралық шарттар ережелерін ішкі заңнамаларға келісімді және нормативті түрде енгізу немесе біртұтас нормалар мен ережелерді қолдану мақсатында ұлттық заңнамалық актілерді өзгерту» [8].

Ал келесі зерттеушілер (Мамбеталиев Н.Т., Мамбеталиева Ж.Н.) «гармонизацияны – жалпы тәсілдеме мен тұжырымдардың келісілуі, құқықтық қағидалар мен жеке шешімдердің бірлесе дайындалуы» деп түсіндіреді [8].

Г.М. Вельяминов: «құқықтық гармонизация унификацияға карағанда әлдеқайда «жұмсақ» әдіс. Мемлекеттің әрекет етуші ұлттық құқықтық тәртібіне енгізілетін тең, бірдей құқықтық нормаларды қабылдаудың орнына мемлекеттердің өз құқықтық тәртіптеріне толық, жартылай енгізу немесе мүлдем енгізбеу еркін иелене алатындай нормалар мен ережелер туралы келісулері керек. Гармонизациялау әдісінің ерекшелігі – мемлекеттер тарапынан

тиісті акциялардың біржақтылығында» деген ойда [9, с. 235].

Құқық гармонизациясы кенеттен және нақты мақсат бойынша жүзеге асырылады. Кенеттен гармонизациялаудың мәні мемлекеттер арасындағы өзара әрекеттесу процесі кезінде ұқсас немесе біртектес реттеулер туындауында. Бұндай өзара әрекеттесу түрлі нысанда болады, соның ішінде күштеу арқылы да жүзеге асатындары болады. Кенеттен гармонизациялау нәтижесінде құқықтарды жақындастыру жүзеге асқан басқа мемлекеттердің тәжірибелерін қолдануды да жатқызуға болады.

Құқықты гармонизациялаудың тағы бір тәсілі – рецепция – бір мемлекетпен басқалардың құқықтарының көптеген бөліктерін біржақты қабылдауы. Осы аталған тәсілдер мен жағдайлар кенеттен гармонизациялау болып табылады, өйткені бұл жағдайларда құқықты жақындастыру мақсаты қойылмаған болып табылады.

Құқықты гармонизациялау болса, унификацияға карағанда кеңірек ұғым, өйткені ол унификация шеңберінен тыс жерлерде де жүзеге асырылады. Гармонизация дегеніміз – әртүрлі мемлекеттер құқығын жақындастыруға, олардың айырмашылықтарын жоюға немесе азайтуға бағытталған үдеріс.

Унификация мен гармонизация арасындағы негізгі айырмашылықтарды, біздің ойымызша, Г.К. Дмитриева айқын көрсете білген. Ғалымның пікірінше, унификация мен гармонизация арасында келесі айырмашылықтар бар:

1) унификация мемлекеттер үшін міндетті болып табылатын нысанда, яғни келісімшарт нысанында жүзеге асыру, бірыңғай нормаларды белгілеу болса, гармонизация қатал халықаралық-құқықтық міндеттемелерді талап етпейді, ол көп жағдайларда біржақты үдеріс болып келеді (бірақ халықаралық ұйымдардың халықаралық-құқықтық механизмдерін қолдану арқылы жүзеге асырылатын өзара гармонизация да құқықтық міндеттемелерді талап етпейді);

2) унификация әртүрлі мемлекеттердің ішкі құқығында бірдей нормалардың пайда болуына алып келсе, гармонизация құқықты жақындастырады, қайшылықтарды жояды;

3) унификацияланған нормалар ұлттық құқықтың құрамында арнайы норма болып есептеледі, өйткені халықаралық шартпен байланысты болғандықтан оларды қолдану тәртібі

ерекше болып келеді, ал гармонизация үрдісі кезінде ішкі құқыққа ұлттық құқықтық жүйеге бейімделген және ұлттық құқықтың басқа нормаларынан ешбір айырмашылығы жоқ, сондай-ақ ұлттық заңи актілері нысанында қабылданып, жалпы тәртіп бойынша қолданылатын нормалар енгізіледі;

4) егер унификацияланған материалдық нормалар коллизия мәселесін шешетін болса және тікелей қолданылса, гармонизацияланған нормалар бұл мәселені шеше алмайды;

5) тәжірибе көрсететіндей мемлекеттер унификациялау үдерісі шеңберінде өздерін катал құқықтық міндеттемелермен шектеуге тырыспайды, ал гармонизация болса, мемлекеттерге мұндай міндеттемелерді жүктемейтін қарапайымдау үдеріс болғандықтан мемлекеттердің көңілінен шығып, құқықтық жақындастыруға нақты көмектеседі [1, с. 113-114].

Жоғарыда көрсеткеніміздей Ю.А.Тихомировтың ойы бойынша «мемлекеттердің үйлесімді құқықтық дамуын оны жүзеге асыратын төрт негізгі бағыт пен нысанға қатысты қарастыруға болады:

а) заңнаманы жақындастыру – нақты саладағы жақындастырудың кезеңдері мен әдістері бойынша мемлекеттердің жалпы бағыты анықталған кезде;

б) заңнаманы гармонизациялау – жалпы тәсілдеме, ұлттық заңнамалардың дамуы тұжырымдамасы келісілгенде, жалпы құқықтық қағидалар мен жеке шешімдерді жасап шығарғанда;

в) үлгілі заң актілерін қабылдау барысында;

г) заңнаманы унификациялау – жалпыға міндетті біртұтас заңи нормалар (ережелер) дайындалғанда және әрекет етуге енгізілгенде жүзеге асырылады» [1, с. 75].

Ал С.Ж. Айдарбаевтың пікірінше, гармонизация мен унификация жекелеген дер-

бес үдерістер болғанымен екі түрлі объектіге қатысты жүзеге асырылады. Ол объектілер:

1) құқық (ұлттық құқықтық жүйе);

2) заңнама.

Осыған орай, С.Ж. Айдарбаев гармонизация мен унификацияның екі түрін бөліп көрсетеді:

1) құқықты гармонизациялау және унификациялау;

2) заңнаманы гармонизациялау және унификациялау [4, с. 291-292].

Сонымен, құқықты унификациялау не гармонизациялау кезінде ұлттық құқықтық жүйелер арақатынасқа түсетін болса, заңнаманы унификациялау не гармонизациялау кезінде – жекелеген құқықтық нормалар, институттар және салалар қарым-қатынасқа түседі.

Жоғарыда аталған көзқарастар мен пікірлерді қарастыра отырып, келесідей тұжырымдамалар жасауға болады.

Құқықты унификациялау – бұл әртүрлі мемлекеттердің ішкі құқықтарында біртектес, біртұтас нормаларды қалыптастыру, яғни құқықшығармашылық үдеріс тек мемлекеттің ішкі құзыреті және унификацияланған нормалардың бір ғана әдісі – мемлекеттердің ынтымақтастығы болып табылады.

Құқықты гармонизациялау – әртүрлі мемлекеттердің құқықтарын жақындастыру, олардың арасындағы айырмашылықтарды жою және азайту. Мемлекеттер тәжірибесіне қарайтын болсақ, мемлекеттердің ішкі құқықтарының дамуы гармонизация элементтері арқылы жүзеге асып отырған, мемлекеттердің құқықтық жүйелері бірінен-біріне ауысып отырған.

Сонымен қатар бір ескере кететін жағдай, «унификация» да, «гармонизация» да өте күрделі құқықтық түсінік екенін ескеру керек. Өйткені осы кезеңге дейін бұл ұғымдарға барлық ғалымдармен танылған анықтама берілген емес.

Әдебиеттер

- 1 Международное частное право: учебник /отв.ред. Г.К. Дмитриева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Издательство Проспект, 2004.
- 2 Тихомиров Ю.А. Курс сравнительного правоведения. – М.: Издательство НОРМА, 1996.
- 3 Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности // пер. с фр. В.А. Туманова. – М.: Международные отношения, 1999.
- 4 Айдарбаев С.Ж. Интеграционные процессы на постсоветском пространстве в условиях глобализации мира: международно-правовые аспекты. Монография. – Алматы: Қазақ университеті, 2010. – 416 с.
- 5 Садиков О.Н. Дифференциация и унификация гражданского законодательства // Советское государство и право. – 1969. – № 12. – С. 38.

- 6 Поленина С.В., Гаврилов О.А., Колдаева Н.П., Лукьянова Е.Г., Скурко Е.В. Воздействие глобализации на правовую систему России // Государство и право. – 2004. – № 3. – С. 5.
- 7 Юков М.К. Специализация норм гражданского процессуального права. – С. 126.
- 8 Ш.Р. Мустакимов. Некоторые аспекты унификации и гармонизации законодательства в сфере интеллектуальной собственности / Вестник ТИСБИ. – 2007. – № 2. / <http://old.tisbi.ru/science/vestnik/2007/issue2/Low6.html>
- 9 Вельяминов Г.М. Международное экономическое право и процесс. – М.: Волтерс Клувер, 2004.

References

- 1 Mezhdunarodnoeshastnoepravo: Ushebnik / Otvet. redaktorG.K. Dmitriev. – 2-eizd., pererabotkaidopolnenie – М.: ТКVelbi, IzdatelstvoProspekt, 2004.
- 2 Tikhomirov Yu.A. Kurs sravnitel'nogo pravovedeniya. М.: Izdatelstvo NORMA, 1996.
- 3 David R., Zhoffre-Spinozi K. Osnovnye pravovye sistemy sovremennosti: Perevod s fransuzskogo V.A. Tumanova. – М.: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1999.
- 4 Aidarbaev S.Zh. Integratsionnye prossesy na postsovetskom prostranstve v uslovyah globalizatsiy mira: mezhdunarodno-pravovye aspekty. Monografya. – Almaty: Kazakh universyteti, 2010. – 416 s.
- 5 Sadikov O.N. Differentsiatsiya i unifikatsiya grazhdanskogo zakonodatelstva // Sovetskoe gosudarstvo i pravo. – 1969. – № 12. – S. 38.
- 6 Polenina S.V., Koldaeva O.A., Lukyanova E.G. Vozdeistviye globalizatsiy na pravovye systemy Rossyy // Gosudarstvo i pravo. – 2004. – № 3. – S. 5.
- 7 Yukov M.K. Spesyalizatsiya norm grazhdanskogo prosessualnogo prava. S. 126.
- 8 Sh.R. Mustakimov. Nekotorye aspekty unifikatsiy i garmonizatsiy zakonodatelstva v sfere intelektualnoy sobstvennosti / Vestnik TISBI. – 2007. – № 2. / <http://old.tisbi.ru/science/vestnik/2007/issue2/Low6.html>
- 9 Velyaminov G.M. Mezhdunarodnoe ekonomysheeskoe pravo i prosess / – М.: Volters Kluver, 2004.

ӘОЖ 347447 (574)

С.Ә. Түменбаев, Ғ.Ө. Серім

ҚР Білім беру жүйесінің басшы және ғылыми-педагогикалық қызметкерлерінің біліктілігін арттыратын
Республикалық Институты басқармасы, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: sabytsoran@mail.ru

Азаматтық құқықты қолдану тәжірибесінде кінә және себепті байланысты ескеру

Бұл мақалада авторлар азаматтық жауаптылық негіздерінің бірі ретінде кінә және себепті байланысқа тоқталып, оларға анықтама беруге тырысқан. Ұзақ уақыт бойы кінә ұғымы туралы, кінә мен құқыққа қайшылық, себепті байланыс ұғымдарының арақатынасы туралы ғылыми даулар толастамай келеді, сонымен бірге кейбір авторлар кінәнің белгілері мен құқыққа қайшылық ұғымының белгілерін араластырып қарастырады. Мамандардың көпшілігі кінә ұғымына қатысты мынадай әділетті шешімге келді: кінә жалпықұқықтық категория болғаны үшін ол барлық құқық салаларында бірдей мәнге ие болуы керек. Бұл сұрақтағы принциптік айырмашылықтар ежелден бастап екі басты тұжырымдамада көрініс тапқан, олардың негізінде зиян келтіру қағидасы мен кінә қағидасы жатыр.

Түйін сөздер: азаматтық құқықтық жауаптылық, кінә, себепті байланыс.

С. Туменбаев, Г. Серім

Понятия «вина» и причинная связь в практике гражданского права

В данной статье авторы попытались дать определение вины и причинной связи как оснований гражданско-правовой ответственности. Долгое время научные споры велись о понятии вины, соотношении вины и противоправности, при этом отдельные авторы смешивали некоторые признаки вины с признаками противоправности. Большинство специалистов справедливо пришли к мнению, что вина – это категория общеправовая, и ее понятие должно быть единым для всех отраслей права. Принципиальные разногласия в этом вопросе издавна выражаются в двух основных концепциях, в основе которых лежат принцип причинения и принцип вины.

Ключевые слова: гражданско-правовая ответственность, вина, причинная связь.

S. Tumenbayev, G. Serim

The concepts of "guilt" and the causation in the practice of civil law

In this article, authors attempted to define the guilt and causation as the basis of civil responsibility. For a longtime scientific disputes were about the concept of guilt, guilt and illegality ratio and the some individual authors mixes signs of guilt with signs of illegality. Most experts have come to believe that guilt is a general legal category and its concept should be the uniform for all branches of law. Fundamental disagreements on this issue has long been expressed in two basic concepts, which are based on the principle of causation and the principle of guilt.

Key words: liability, the guilt, the causation.

Азаматтық құқықтық жауаптылық мәселелерін теориялық тұрғыдан зерттеу азаматтық құқық ғылымының міндеті болып табылады. Бұл мәселелерді оңтайлы шешу тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз етуде өз рөлін атқаратыны сөзсіз. Азаматтық құқықта азаматтық құқықтық жауапкершілікке тарту негіздері ерекше орын алады. Осындай ерекше назар аударуды қажет

ететін ұғымдардың қатарына субъектінің кінәсі және себепті байланыс жатады.

Құқықтық ғылымның әртүрлі өкілдерімен мәні сан қырынан талқыланған басқа ұғымды юриспруденцияда табу оңайға соқпас. Кінә мәселесі жылдар бойы даулы болып келеді және бүгінде де ол толық шешуін таба қойған жоқ. Азаматтық заңдарда «кінә» категориясы көрініс тапқанмен, ол толық ашып көрсетілмейді,

міндеттемені бұзғаны үшін жауаптылықтың негізі (ҚР АҚ-нің 159-бабы) аясында, зиян келтіргені үшін жауаптылықтың жалпы негіздері (ҚР АҚ-нің 917-бабы) шеңберінде де кінә түсінігі қалыптаспаған. Кінә мәселесін зерттеуші цивилист-ғалымдар талқыланып отырған ұғымға әртүрлі анықтамалар береді. Атап айтқанда: «Кінә – бұл әлеуметтік қоғамда қорғауға алынған мүдделерге тұлғаның теріс көзқарасымен анықталатын құқықбұзушылық, ал ол кезегінде саналы іс-әрекетіне ұштасатын құқықбұзушының өзінің құқыққа қайшы іс-әрекетіне және оның салдарына деген психикалық көзқарасы [1]. Бұл жерде кінә түсінігіне қоғам мүддесіне деген теріс көзқарасты енгізумен келісу қиынға соғады. Себебі құқықбұзушылық тұлғамен құқыққа сай әрекет етудемін деген сеніммен саналы түрде жүзеге асырылуы мүмкін екендігін ескеруіміз керек. Сонымен қатар мұндай теріс көзқарас құқықбұзушылықты абайсызда жасаған кезде болмауы мүмкін.

Кінәнің кері мағынада да түсінілуі сирек кездеспейді: өзінің құқыққа қайшы әрекетіне деген психикалық көзқарасы ретінде емес, керісінше, өзінің құқыққа сай әрекетіне деген теріс, жағымсыз көзқарасы ретінде [2]. Сондай-ақ кінә өз іс-әрекетінің қолайсыз зардаптарын болдырмауға қатысты құқықбұзушының өзіне жүктелген міндеттемелердің сипатына қарай таллап етілген барлық мүмкін болатын шараларды қолданбауы деген ұғым да кездеседі [3], яғни бұл жерде азаматтық құқықтық қатынастардың парасатты және адал қатысушысынан нақты жағдайда күтілген іс-әрекеттің абстрактілі үлгісі қолданылып отыр. Жалпы алғанда, авторлардың әртүрлі түсіндірмелеріне қарамастан, кінә құқықбұзушының өзінің құқыққа қайшы әрекетіне және оның нәтижесіне деген психикалық көзқарасы ретінде қарастырылады. Бұл жағдайда кінә ұғымының негізіне алынып отырған адамның «психикалық көзқарасы» ұғымының өзін анықтап, ашып көрсетуді қажет етуі мүмкін. Әрине, «психикалық көзқарас» ұғымының «заңи» анықтамасы жоқ екендігі белгілі, себебі бұл құбылыс белгілі бір категорияларды, ұғымдарды, заңдылықтарды юриспруденция алып пайдаланатын психологиялық ғылыммен зерттеледі және анықталады. Әдебиеттерде кездесетін психикалық көзқарас ұғымына «сана мен еріктің арақатынасы» деп

берілетін анықтама дұрыс та, бірақ толық емес және жеткіліксіз болып келеді. Адамның психикалық өмірінің басты жақтары болып психикалық үрдістер (адамның сыртқы әлеммен әртүрлі байланысқа түсуі кезіндегі психикалық қызметінің өзгеру кезектілігі, ойлау қызметінен бастап қозғалыс реакциясына дейін), психикалық қатынастар (адамның болмыспен таңдамалы, белсенді, оң немесе теріс байланысы), психикалық жай-күйі, тұлғаның психикалық қасиеті (қарым-қатынас, жай-күй және қызметтің қасиеті) түседі. Осы тұрғыдан психолог ғалымдар кінә ұғымына былай деп анықтама береді: «Кінә – белгілі бір шекте ойды және сезімді, іс-әрекетті басқара алатын тиімді психикалық жүйе» [4]. Бірақ қоғамның қазіргі даму деңгейінде ғылым жауаптылық мәселесін шешу барысында құқықбұзушылық жасау кезіндегі адам санасындағы болып жатқан психикалық процестерді тікелей зерттей алмайды. Бұл ішкі процестерді тек ол сыртта көрініс табатын субъектінің іс-әрекетіне қарап бағалауға болады.

Кінәнің түсінігін, мәнін және мағынасын анықтау кезінде тарихқа экскурс жасау бұл ғылыми зерттеудің салтына деген құрмет емес, керісінше осы категорияның құқықтық табиғатын анықтау үшін қажетті құрал болып табылады. Ертеректе, мемлекеттің жазалау шарасы жәбірленуші немесе оның туғантуысқандары жағынан кек қайтару арқылы реттеумен шектелген, қанды кек билік құрған дәуірде кінәнің ішкі жағы ешқандай мәнге ие болмаған. Өкпелі тұлға өзіне келген зиян үшін, кінәлінің бұл зиянды келтіруін тілегені немесе тілемегеніне қарамастан кек қайтарып отырған [5]. Оның іс-әрекеті абайсызда болуы не зиян келтірген тұлғаның қазіргі тілмен айтқанда есі дұрыс емес болуы мүмкіндігіне қарамастан зиян келтіруші тұлға жазаланатын болған. Басқа сөзбен айтқанда, бұл кезеңде құқық бұзушының өз іс-әрекетіне деген субъективтік қатынасы ретінде кінә туралы ұғым қалыптаспаған болатын, сол себепті де жауаптылық кінә жоқ тұлғаларға да қолданылуы мүмкін болған.

Жауаптылыққа деген қазіргі көзқарастың дамуына адамның еркіне назар аударған рим құқықтанушылары өз үлесін қосты. Егер сақ адам болжап білуі мүмкін мән-жай болжалынбаса не қауіптілік туралы әсте одан құтылу мүмкін емес болған жағдайда хабар берілсе, олардың ойын-

ша адамның кінәсі жоқ деп есептелінеді [6]. Бұл тұрғыда заңгер Гай былай деп ой тастайды: «Ең сақ деген адам жасауға тиіс әрекет жасалынбаса онда кінәға орын жоқ», ал цивилистердің өзге өкілі: «Үлкен ұқыпсыздық – кінә, ал үлкен кінә – жауыз ниет», – дейді [6, 199 б.]. Осы кезеңнен бастап кінә азаматтық құқықтық жауаптылыққа тартудың міндетті шарты мәніне ие болды, «кінәсіз жауаптылық жоқ» екендігі мойындалды.

Кінә туралы мәселені қою мүмкіндігінің философиялық алғышарттары ретінде табиғаттың объективтік заңдылықтары мен адамның тануға деген мүмкіншіліктері, сондай-ақ шешім қабылдау мүмкіндігі мен саналы түрде мақсатты және оған жету үшін қажетті әрекеттерді таңдау түріндегі ерік бостандығы табылады. Субъективтік-идеалистік философияда жауаптылық индетерминистік негізге ие болды: «ерік кез келген іс-әрекетте өз-өзіне заң...» [7]. Г.Гегель құқықты ерік бостандығының идеясы ретінде объективтік идеализм тұрғысынан қарастыра отырып, былай деп ой тастайды: «Бар болмыс ерік бостандығының бар болмысы» [8], ал, ерік өзін бар болмысқа айналдыратын ойлау [8, 68 б.]. Ес пен еріктің болуы, философтың ойы бойынша, жауаптылыққа қабілеттіліктің жалпы шарты болып табылады. Кінә «субъекті ойлаушы ретінде білді және тіледі деп тұжырымдаудан» тұрады [8, 69 б.].

Қорытындылай келе, кінә анықтамасын келесідей нысанда нақтылауға болады: «Кінә бұл тұлғаның құқыққа қарсы өз әрекетіне және оның нәтижесіне деген қасақана және абайсыздық нысанындағы психикалық көзқарасы». Алғаш кеңес әдебиеттерінде 1925 жылы қалыптасқан бұл анықтама біршама редакциялық өзгерістермен әртүрлі авторлармен беріліп келеді.

Азаматтық құқықтық жауапкершіліктің маңызды талаптары қатарында, сонымен бірге субъектінің кінәсімен тығыз байланыста болатын құбылыстардың бірі себепті байланыс.

Азаматтық кодекстің 917-бабына сәйкес азаматтар мен заңды тұлғалардың мүліктік немесе мүліктік емес игіліктері мен құқықтарына заңсыз іс-әрекеттермен (әрекетсіздікпен) келтірілген (мүліктік және (немесе) мүліктік емес) зиянды, оны келтірген тұлға толық көлемінде өтеуге тиіс. Азаматтық құқықта зиян келтіргені үшін жауаптылыққа тартудың негізі ретінде

азаматтық құқықбұзушылықтың құрамы түседі, яғни оның құрамын теорияда қалыптасқан құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік), зиян, құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) пен келген зиянның арасындағы себепті байланыс және құқық бұзушының кінәсі құрайды. Азаматтық құқық ғылымындағы беделді ғалымдармен қалыптастырылған және өз қолдауын тауып отырған бұл концепция толығымен қылмыстық құқықтан «қарызға алынғанымен» оған келіспеу қиынға соғар. Әрине, жауаптылыққа тарту кезінде оның төрт негізі де қажет болатын жағдайлар бар, бірақ тәжірибеде аталынған негіздердің бірдей қатар жүретін кездері көп кездеспейді. Соның ішінде зиян келтіргені үшін жауаптылыққа тарту кезіндегі себепті байланыстың маңызына тоқталып өтейік.

Жалпы, зиян келтірушінің субъективтік жай-күйіне назар аудару қажеттігі немесе қажет емес екендігі азаматтық құқық теориясында әртүрлі шешімін табады. Бұл көзқарастар легі негізгі екі концепцияға арқа сүйейді: зиян келтіру қағидасы және кінә қағидасы. Бірінші көзқарасты жақтаушылар азаматтық құқықтық жауаптылықтың негізі ретінде тек бір ғана жағдайдың болуын – зиянның келуін мойындайды, олар бұл келген зиянның субъективтік себептеріне назар аудармайды. Зиян келтірушіге жауаптылықты жүктеу кезінде олар тек құқыққа қайшы әрекет пен зиянның арасында себепті байланысты анықтауды ғана қажет етеді. Екінші қағиданы ұстанушылар жауаптылыққа тартудың негізі ретінде кінәні қарастырады, яғни бұл кез келген зиян емес, тек зиян келтірушінің кінәсінің нәтижесінде келген зиянның өтелуі міндетті екендігін білдіреді. Қалай дегенмен де екі қағиданы ұстанушыларды біріктіретін жайт ол жауаптылыққа тарту кезінде негіз болатын құқыққа қайшы әрекет пен себепті байланыс.

Тәжірибеде жауапкердің кінәсін анықтау келесі мән-жайларды анықтауды қажет ететіні сөзсіз: 1) әрекеттің (әрекетсіздіктің) құқыққа қайшылық жағдайы; 2) зиянды нәтижелердің келу жағдайы; 3) осы әрекет пен оның салдары арасындағы себепті байланыс. Соңғысының болуы жауаптылық белгісінің қажетті құрамдас бөлігі болып табылады. Егер де әрекеттің құқыққа қайшылығы және оның салдары (зиян) нақты мән-жайларға жататын болса, себепті байланыс өз сипатына қарай объективті болғанымен, бірақ дауды шешуші әрбір соттың

ішкі наным-сеніміне қарай дәлелдемелерге баға беру арқылы анықталады. Сондықтан болар заң әдебиеттерінде себепті байланыстың ұғымын беру мәселесі өршіп отыр.

Азаматтық құқықтық жауапкершілікте зиянды өтеу кезінде себепті байланысты анықтау маңызды рөл атқарады. Зиянды өтеу негізі, тіпті тарихи тұрғыдан алып қарастырсақ та, келген зиянның оны келтірген субъектінің құқыққа қайшы әрекетіне оның нәтижесі ретінде тиесілі болатындығымен сипатталады. Зиянды өтеу, яғни әрекет пен оған сәйкес зиянды (нәтижені) бір-бірімен салыстыруға негізделген. Ал бұл өз кезегінде себепті байланысты анықтау арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Себепті байланыс қана құқықбұзушылық пен келген зиянның объективті байланыстылығын, яғни зиянның оған сәйкес әрекетке тиістілігін анықтайды. О. Иоффенің сөзімен айтқанда «... себепті байланыстың ұғымының өзінен белгілі болғандай, оған туындаған салдар және де оны туғызуға себеп болған мән-жайлар, сонымен қатар олардың арасындағы себепті-салдарлық байланыс жатады» [9]. Екі құбылыстың арасындағы объективті байланысты анықтау арқылы себепті байланыс құқықбұзушылық жүзеге асырылған жағдайды таңдаудың дұрыстығын айқындайды. Ал бұл өз кезегінде зиянды өтеу осы жағдайдың шегінде ғана жүзеге асырылады дегенді білдіреді. Тиісінше, осы құқықбұзушылық жағдайы шеңберінде орын алған құқықбұзушылықпен байланысты зиян ғана өтелуге жатады. Бұл тұрғыда Т.В. Церетелидің себепті байланыстың ұғымын анықтаудағы ойын келтіруге болады: «Адамның іс-әрекеті мен туындаған қоғамға қауіпті нәтижесінің арасындағы себепті байланыс, егер де іс-әрекетті жүзеге асыру кезінде тұлға өзінің араласуы арқылы осы оқиғаның легіне әсер етуіне нақты мүмкіндігі болса, тек қана бұл іс-әрекетсіз қылмыстық нәтиже орын алуы мүмкін емес болғанда ғана пайда болады [10]. Әрине, тарихи қалыптасқан және көптеген ғалымдардың қолдауын тауып отырған бұл анықтамаға сын айту қиынға соғар. Бірақ сонда да болса себепті байланысқа авторлармен анықтама берілген кезде «зиян келтіру дәрежесі» сынды ұғымды қолдану қажет сияқты. Себебі заңда және сот тәжірибесінде жауаптылыққа тарту, сондай-ақ оның көлемін анықтау туралы мәселені шешу кезінде зиян келтіру дәрежесі есепке алынатыны

сөзсіз. Басқаша айтқанда, себепті байланыстың дәрежесін анықтау арқылы сот жәбірленушінің де кінә дәрежесінің бар екенін, сондай-ақ тиісінше, жауапкердің жауаптылық деңгейін анықтай алады (мәселен, жоғарғы қауіптілік көзімен, лауазымды тұлғалардың, ұйымдардың іс-әрекетінен келген зиянды өтеу туралы істер бойынша).

Тәжірибеде кейде қай тараптың әрекеті нәтижесінде зиянның келгенін және зиянның келуіне ықпал ету дәрежесін анықтау қиынға соғады. Басқаша айтқанда, себепті байланыс жауапкердің құқықбұзушылығы мен оның нәтижесіндегі зиянның арасындағы байланысты нақты анықтайтын «құрал» болғанымен, талапкердің іс-әрекеті мен зиянның арасындағы байланысты анықтауға нақты бағытталмаған. Нақты бағытталмауы талапкердің іс-әрекетінің құқықбұзушылық іс-әрекетпен бір қатарда тұрғандығымен түсіндіріледі, зиянның келуіне себепші болған құқықбұзушылық іс-әрекет талапкердің іс-әрекетін «жауып» қалады. Сәйкесінше, себепті байланыс арқылы талапкердің іс-әрекетінің келген зиянға әсер ету дәрежесін анықтау мүмкін болмай қалады. Бірақ та зиянның келуіне талапкердің де іс-әрекеті әсер еткендіктен оның маңыздылығы жоғары. Мұндай жағдайларда талапкердің іс-әрекетінің әсер ету дәрежесін анықтауда судьяның тәжірибесі, оның ішкі наным-сенімі де өз ықпалын тигізери сөзсіз.

Мәселен, Атырау қалалық сотында азамат Ж.-ның ЖШС «ЖЖ1»-ге қойған жол көлік апаты нәтижесінде жоғарғы қауіптілік көзімен келген зиянды өтеуге байланысты талабы бойынша азаматтық іс қаралған. Бұл оқиғада себепті байланысты анықтау кезінде жол көлік апаты жауапкер жақтан жүргізуші Б.-ның кінәсінен жол жүру Ережесінің 20.3 тармағын, яғни иілгіш тіркемемен сүйреткен кезде сүйретуші және сүйрелетін көлік құралдарының арасындағы рұқсат етілген қашықтықты (4-6 м) сақтамау (іс бойынша бұл қашықтық 15 метр болған) салдарынан орын алғаны сотпен қорытынды жасалған. Жүргізуші жауапкер Б.-ның талапкердің 80 км/с жылдамдықпен жүре отырып рұқсат етілген жылдамдықтан асырғаны туралы көрсетілімін сот жол жүру Ережесінің 10.3 тармағына сәйкес (елді мекендерден тыс жерлерде жеңіл автомобильдерге автоарналар-

да – 110 км/сағ. артық емес, қалған жолдарда – 90 км/сағ. артық емес жылдамдықпен) Атырау-Доссор жолында қозғалыс жылдамдығы 90 км/с екенін басшылыққа ала отырып негізсіз деп қарастырмаған. Жоғарыдағыларды ескере отырып, сот жауапкердің құқықбұзушылық іс-әрекеті мен жол көлік апаты арасындағы тікелей себепті байланысты анықтаған. Бірақ соттың мұндай қорытындысы меніңше даулы болып табылады, себебі жол жүру Ережесінің 10.1. тармағына сәйкес жүргізуші көлік құралын белгіленген шектеуден аспайтын жылдамдықпен, мұндайда қозғалыс үдемелілігін, көлік құралы мен жүктің ерекшелігін және жайкүйін, қозғалыс бағытындағы көрінуге қатысты жол және метеорологиялық жағдайларды ескере отырып жүргізуі керек. Бұл жағдайда сот барлық дәлелдемелерге баға бере отырып, жол көлік апатының тікелей себепшісі ретінде жауапкер-жүргізушінің сүйреу кезіндегі тиісті арақашықтықты сақтамауы деп қорытынды жасаған. Бірақ та жол көлік апатының болуына талапкердің жол жиегінде тұрған және сүйреуге алып жатқан жауапкердің көлігіне жақындауы кезінде өз жылдамдығын төмендетпеуі де себепкер болуы мүмкіндігін қарастыруы қажет.

Тәжірибеде құқықбұзушылықтың орын алуына тек құқық бұзушының ғана емес, сондай-ақ жәбірленушінің де тікелей кінәсі болған кезде жауаптылық мәселесі әртүрлі шешіледі. Мұндай жағдайларда себепті байланыстың өзін екі тұрғыдан қарастыруға болады: 1) жәбірленушінің кінәсі зиян келтірушіні жауаптылықтан босатуына әкеп соғатын себепті

байланыс; 2) жәбірленушінің кінәсі зиян келтірушіні жауаптылықтан босатпайтын себепті байланыс. Азаматтық құқықта жәбірленушінің қасақаналық кінәсінің болуы зиян келтірген тұлғаны әрдайым жауаптылықтан босатуына әкеп соғады. Мәселен, тұлғаның өз өмірімен қоштасуы мақсатында көліктің астына түсуі. Ал жәбірленушінің өрескел абайсыздықтағы кінәсі анықталған жағдайда зиян келтірген тұлғаны жауаптылықтан босатпайды, бірақ өтелетін зиянның мөлшеріне әсер етеді.

Сонымен, азаматтық құқықбұзушылық құрамында орын алған себепті байланыс құқықбұзушылық құрамының басқа түрлеріне қарағанда азаматтық құқықтық жауаптылық негіздерінің ерекше маңызы бар бір түрі болып табылады. Ескере кететін жағдай, жалпы ереже бойынша жауаптылыққа тарту кезінде негіз болатын мән-жайлар ретінде құқықбұзушылықтың толық құрамы қарастырылғанымен де, заңда көзделген кей жағдайларда толық болуы міндетті емес. Мәселен, жауаптылыққа тарту кезінде кінәнің азаматтық құқықтың мәнінің болмауы. Ал құқыққа қайшы әрекет пен зиянның арасындағы себепті байланыс жауаптылықтың туындауының міндетті шарты бола отырып, келесіден көрініс табады: 1) әрекет уақытқа сәйкес зиянның алдында болады; 2) әрекет зиянды туғызады.

Жоғарыдағылардың нәтижесінде шығатын қорытынды, себепті байланыс азаматтық құқықтық жауаптылықтың міндетті, маңызды негізі болып табылады және де бұл бір құбылыс (себеп) пен екінші құбылыстың (нәтиже) арасындағы объективті байланыс.

Әдебиеттер

- 1 Иоффе О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1955. – С.124.
- 2 Варул П. Методологические проблемы исследования гражданско-правовой ответственности. – Таллин: Ээсти раамат, 1986. – С. 47.
- 3 Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения. – М.: Издательство Статут, 1997. – С. 582-613.
- 4 Орлов Ю.М. Вина. – М.: Слайдинг, 1997. – С.36.
- 5 Сергеевич В. Лекции и исследование Древней истории русского права. – М.: Книга по требованию, 1899. – С. 18.
- 6 Пиляева В.В. Римское частное право. – СПб.: Питер, 2002. – С.208.
- 7 Кант И. Соч. Т.4. – М.: Мысль, 1965. – С.289.
- 8 Гегель Г. Философия права. – М.: Мысль, 1990. – С.89.
- 9 Иоффе О.С. Причинная связь как условие гражданско-правовой ответственности. Гражданское право. Сборник статей. Общая часть: учебное пособие. – Алматы: Нур-Пресс, 2003. – С.350.
- 10 Церетели Т.В. Причинная связь в уголовном праве: автореф. дисс... докт. юрид. наук. – М., 1949. – С.11.

References

- 1 Ioffe O.S. Otvetstvennost' po sovetskomu grajdanskomu pravu. – L.: Izdatel'stvo Leningradskogo Universiteta, 1955. – S. 124.
- 2 Varul P. Metodologicheskie problemy issledovaniya grajdansko-pravovoi otvetstvennosti. – Tallin, Eesti raamat, 1986. – S.47.
- 3 Braginskii M.I., Vitryanskii V.V. Dogovornoe pravo: Obshie polozeniya. – M.: Izdatel'stvo Statut, 1997. – S.582-613.
- 4 Orlov U.M. Vina. – M.: Slaiding, 1997. – S.36.
- 5 Sergeevich V. Lekcii i issledovanie Drevnei istorii russkogo prava. – M.: Kniga po trebovaniu, 1899. – S. 18.
- 6 Pilyaeva V.V. Rimskoe chastnoe pravo. – SPb. Piter, 2002. – S. 208.
- 7 Kant I. Soch. T.4. – M.: Mysl', 1965. – S.289.
- 8 Gegel' G. Filosofiya prava. – M.: Mysl', 1990. – S.89.
- 9 Ioffe O.S. Prichinnaya svyaz kak uslovie grajdansko-pravovoi otvetstvennosti. Grajdanskoe pravo. Sbornik statei. Obshaya chast'. Uchebnoe posobie. – Almaty, Nur-press, 2003. – S. 350.
- 10 Cereteli T.V. Prichinnaya svyaz v ugovnom prave: Avtoref. diss... dokt. yurid. nauk. – M., 1949. – S.11.

8-бөлім**Раздел 8****Section 8****БІЛІМ
БЕРУДІҢ
МӘСЕЛЕЛЕРІ****ВОПРОСЫ
МЕТОДИКИ
ПРЕПОДАВАНИЯ****TEACHING
METHODOLOGY
ISSUES**

ӘОЖ 378.064.3

А.Қалиоллақызы

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: ardash63@mail.ru

Студенттік ұжымдағы жеке тұлғааралық қарым-қатынас пен олардың өзара коммуникативті іс-әрекетінің мазмұны мен құрылымы

Бұл мақалада студенттік ұжымдағы жеке тұлғааралық қатынастың өзара коммуникативті іс-әрекетінің мазмұны мен құрылымы толықтай қарастырылады. Демек, іс-әрекет адамның жеке тұлға ретінде қалыптасуының басты бағыты бола отырып, жеке адами қасиеттерінің жоғары оқу орнында оқу барысында анықталуы өзіндік өмірінің қалыптасуына студенттік ұжымның рөлі маңызды екендігі айқын белгіленген. Сонымен қатар психология саласының атақты ғалымдарының еңбектеріне көптеген талдаулар мен анықтамалар жасалған. Студенттік ұжымда тұлғааралық қарым-қатынасты қалыптастыру деп оқытушының студенттік ұжымға оның мазмұны мен құрылымына әсер ету мақсатында арнайы педагогикалық жағдайларды жасауы және қарым-қатынасқа белсенді әсерін түсіру болып табылады. Ал «Тұлғааралық қарым-қатынас – бұл адамдар арасындағы басынан өткізгендердің субъективті өзара байланысы, мінез-құлқындағы объективті көрінетін және бірлескен іс-әрекет үдерісі барысында және қарым-қатынаста адамдардың бір-біріне өзара ықпал ету тәсілі». Яғни, студенттік ұжымдағы жеке тұлғааралық қарым-қатынас маңызды және мәнді.

Түйін сөздер: Студент, психология, қарым-қатынас, құзыреттілік, коммуникативті іс-әрекет, ұжым, мінез-құлық, тұлғааралық.

А. Халиоллақызы

Межличностное отношение в студенческом коллективе и содержание и структура их коммуникативных навыков

В статье рассматриваются индивидуальное межличностное отношение в студенческом коллективе, их содержание и структура коммуникативных навыков. А также важность и значимость студенческого коллектива в развитии личности во время обучения в ВУЗе. Приведены примеры с итогами выдающихся ученых психологов. Формирование личности в студенческом коллективе – это выполнение педагогического процесса преподавателя. Межличностное отношение – это субъективное влияние между людьми, объективный показатель характера и взаимовыгодный процесс попытки. Межличностное отношение выполняет важную роль в студенческом коллективе.

Ключевые слова: студент, психология, отношение, компетентность, коммуникативные навыки, коллектив, характер, межличностное.

А. Haliollakzy

Interpersonal relationship in the student team their content and structure of communication skills

The article considers with individual interpersonal relationship in the student team their content and structure of communication skills. And also, the importance and significance in the development of student's collective personality during the study at the university. Also there were given some examples of outstanding scientists. Formation of

personality in the student team is the fulfillment of the pedagogical process of the teacher which is based on the content and structure of the student team. Interpersonal relationship – a subjective influence between people, nature and objective indicator of a mutually beneficial process attempts. Interpersonal relationship is considered to be an important thing in the student team.

Key words: Student, psychology, relationship, competence, communicative skills, team, character, interpersonal.

Студенттік шақта адам өзінің өмірлік жолын іздестіруде болады. Студенттің жоғары оқу орнындағы білім алу барысында кәсіби өзін-өзі анықтау кезеңі басталады, ол маман иесі болған кезде қандай әрекеттермен айналысатыны туралы ойланып, өзіндік жоспарларын құрып, оны іске асыру жолдарын қарастыра бастайды.

Дегенмен де жас адам үшін болашақ кәсіби мамандығы үшін ойланумен қатар өзінің жалпы жеке өмірі туралы да ойлана бастайды. Яғни, жоғары оқу орнында білім алу барысында оның тұлғалық қасиеттері тұрақтанып, өмірлік қағидалары нақтыланады, өзінің тәртібін қалыптастырады. Бұл жерде студенттік ұжым маңызды рөл атқарады.

Жоғары оқу орнында оқытушы әртүрлі студенттермен, әртүрлі студент топтарымен араласады, бірлесіп әрекет етеді. Сондықтан оқытушы үшін тұлғааралық қарым-қатынастың теориясын білу маңызды. Тұлғааралық қарым-қатынастың заңдылықтары мен феноменін терең меңгерсе тұлғаны жан-жақты дамытуды іске асыра алады [1, 22-23 б.].

Философиялық әдебиеттерде тұлғааралық қарым-қатынас мәселесі әрекет, қарым-қатынас категорияларымен тығыз байланыста және маңызды орынға ие. Бұл түсініктерді бірлікте қарастырғанмен де олардың сипаты, мағынасы әртүрлі түсіндіріледі.

«Қатынас» ұғымын философтар субъект – объект, субъект – субъект арасындағы байланыс ретінде қарастырады. Бірақ та бұл қатынастарға жалпы байланыс модальдық қатынас (жағымды, жағымсыз, нейтральды) және тұрақтылық тән. Ал субъект – объект және субъект – субъект қатынасындағы негізгі айырмашылық бір бағыттылық. Субъект – субъект қатынасына екі жақтың белсенділігімен түсіндірілетін өзара тұрақтылық пен өзгермелілік тән. Тұлғааралық қарым-қатынастағы өзара түсіністік және өзгермелілік сияқты қасиеттер кездесетін болғандықтан оның негізгі қасиеттерін дамумен қатар қарастыру қажет. «Қарым-қатынас», «тұлғааралық қарым-қатынас» бүгінгі күннің

ғана мәселесі емес, ол сонау ерте заманнан бастау алған.

Ғалымдардың еңбектеріне сүйенсек, М.С. Коган адамдардың тәжірибелік әрекеті ұжыммен бірігіп орындауды қажет етеді, әр уақытта «материалдық, заттық, энергетикалық өзара әрекеті» талап етеді деп көрсетті; сонымен қатар «тиімді әсер ету білігі ..., адамның алға қойылған міндетінің дұрыс тиімді шешімін таба білуді қажет етеді. Бұдан мынадай қорытынды жасауға болады: «тек қана педагогика адамға ұжымда дұрыс және тиімді өзара әрекет етуді үйрете алады» [2, 26-276].

Ғалымдар субъектаралық қатынасты қарым-қатынастың бір түрі дей отырып, олардың арасында тікелей өзара байланыс барын айтады. Адам қарым-қатынасының әрекеттілігі субъектінің басқа субъектіге бағытталуынан көрінеді.

Л.П. Буюева қатынас, қарым-қатынас, іс-әрекет категорияларының арасындағы өзара байланысты басқа тұрғыда қарастырады. Ол қарым-қатынасты қатынас категориясынан басқаша қарастырады. Бұл категориялар өзара байланысты екенін айта келе, қарым-қатынас байланыстың ерекше формасы, бұл үдерісте қатынас көрінеді, нақтыланады деген анықтама береді. Сонымен қатар адамдар арасындағы объективті қатынас әрекет үдерісінде қарым-қатынастың субъективтік сипатымен анықталады.

«Қарым-қатынас» ұғымының көп анықтамаларының арасында біз оны – «коммуникативті іс-әрекет» ұғымымен синоним деп қарастыратын (А.Н.Леоньев, М.И.Лисина, Х.Т.Шерьязданова, Т.И.Суркова, Д.А.Исмайлова, Ж.А. Абишева және т.б.) позицияларына жүгініп, М.И.Лисинаның анықтамасын арқау етеміз. Сонымен қарым-қатынас деп екі (немесе одан да көп) адамның қатынастарын жасап, реттеуі мен ортақ нәтиже алуды мақсат етіп, келісім мен бірлестікке бағытталған өзара әрекеттерін атаймыз. А.Н.Леоньев іс-әрекеттің қай түрін болмасын қарым-

қатынаспен қабаттас болады деп түсіндіреді. Ол іс-әрекетті қарым-қатынастың қажетті шарты ретінде қарастырады. А.Н.Леоньевтің қарым-қатынасты іс-әрекеттің өзгеше түрі деп талдау концепциясы, Б.Г.Ананьевтің, А.А.Бодалевтің коммуникативтік әрекет жайлы ілімдері зерттеулеріміздің әдіснамалық негізі болды [3, 343 б.].

Ал қазақстандық ғалым – психолог С.М. Жақыпов бүтіндей оқу-тәрбие үрдісінің тиімділігін анықтайтын факторлардың бірі және оқытушы мен оқушының арасындағы өзара әрекеттестік деп бірлескен диалогтық танымдық іс-әрекетті тиімділік критерийі деп көрсетеді. Мұнда өзара әрекеттестік, қарым-қатынас мәселесі шешілгенде танымдық іс-әрекетті қалыптастыру үрдісіне жетекшілік жасау мүмкіндігі пайда болатындығы дәлелденеді.

Қарым-қатынас адам өмірінде өзара қатынастың формасы ретінде маңызды рөл атқарады: «қарым-қатынаста индивидтің рационалды, эмоционалды және еріктік өзара әсерлері мен өзара әрекеттері іске асырылады, қауымның көңіл-күй, ойлары, көзқарастары қалыптасады, өзара түсіністік пайда болады, үлгі-өнегені меңгереді, өзін-өзі ұстау стилі қалыптасады, ауызбіршілік, ынтымақтастық болады». Сонымен қатар автор, әртүрлі әрекет үдерісіндегі қарым-қатынаста адамның дамитындығын, оның ішінде еңбек әрекетінде даму үздіксіз жүретінін айтып өтті. Дегенмен де, Л.П. Буева қарым-қатынастағы қарама-қайшылық кездесетінін атаған, себебі қарым-қатынас үдерісінде жағымды және жағымсыз өзара әсер болады, әр уақытта қажетті бағытта бола бермейтіндігін көрсеткен. Осыған байланысты жастар ұжымы арасындағы өзара қатынас педагогикалық көмекті қажет ететін, өте күрделі, қажетті мәселелердің бірі. Зерттеушінің ойынша, педагогтың мақсаты мынада: «адамдар арасында қатынастың эмоциональды-адамгершілік негізін түсінуге көмектесіп, адамгершілік қағидаларға сай өзіндік қарым-қатынас жасауға үйретуге негіз болады» [4, 178 б.].

Л.П. Буева тұлғааралық қарым-қатынасты қалыптастырудың негізгі жолы ретінде оқу ұжымын көрсеткен, «оқу және тәрбие әрекетіне, олардың ұжымдық формасының дамуына мінез-құлық арқылы әсер етуге болады», – деп есептейді [5, 382 б.].

Ұжымда тұлғааралық қарым-қатынасты қалыптастыру ұжым арқылы іске асырылады, яғни қоршаған шынайы өмір туралы берілетін ақпаратты мақсатты бағдарлау арқылы. Бұл жағдайда ғалым өнердің тәрбиелік рөлін қолдануды ұсынады: «шынайы өмірдегі адамдар туралы ақпаратты да, әдебиеттердегі кейіпкерлер секілді жеткізу».

Осылайша, ұжымдағы тұлғааралық қарым-қатынасты жалпы қағидаларға сай қалыптастыру қарым-қатынастың мазмұнын байытады, сондай – ақ адамдар арасындағы рухани байланыстың пайда болуы ұжымның жан-жақтылығы және әртүрлілігі деуге болады.

Психология ғылымында тұлғааралық қарым-қатынас мәселесі ХХ ғасырдың басында пайда болады. Осы бағыттағы зертеу жұмыстарының ішінде 1920-1930 жылдар аралығындағы В.М. Бехтеревтің рефлексологиялық тұжырымдамасы тұлғааралық қарым-қатынас мәселесіне үлкен әсерін тигізді.

Өзара қарым-қатынас мәселесін басқа тұрғыдан қарауды ұсынғандардың алғашқысы С.Л. Рубинштейн болды. Ол былай деп жазды: «Басқа адамға деген қарым-қатынас адам өміріндегі негізгі ұлпалардан (ткань) тұрады, оның жүрегі. Адам жүрегі басқа адамдарға адамдық қасиеттерден құралған; яғни, қандай адамдармен қарым-қатынасқа түсуге ұмтылатындығы, қандай қатынас жасағысы келетіндігіне байланысты өз қатынасын реттей алады. Адам өміріне жасалған психологиялық талдаудан басқа адамдарға қатынасын ашуға бағытталғандығын көруге болады». Осылайша, ғалым айналасындағылармен қатынас тұлға құрылымында маңызды орынға ие, ал ғылымда тұлға мәселесін қоғам тұрғысынан шешу қалыптасқан деп тұжырымдайды [6, 56 б.].

Тұлғааралық қарым-қатынас мәселесіне Л.С. Выготскийдің қосқан үлесін атап өтуге болады. Оның жоғары психикалық функция (о высших психических функциях) туралы ілімінде адам психикасының әлеуметтік шарттылығы туралы идея берілген. Ғалым зерттеу нәтижелерінде индивидтің жоғары психикалық функциясының мәнін түсіну үшін өмірдің қоғамдық жағдайларын меңгеруге көңіл бөлу қажет деген тұжырым жасады.

Адам тұлғасын қоғамда қалыптастыру туралы Л.С. Выготскийдің ілімін жалғастырған Л.И. Божович болды. Ол былай деген: «если

процесс социализации происходит стихийно, неуправляемо, то нет никакой гарантии, что он будет направлен на усвоение лучших, а не худших образцов. Отсюда ясно, что социализация ребенка ... должна осуществляться под контролем воспитания» [7,466.].

Б.Г. Ананьев, А.А. Бодалев, Л.И. Божович, В.Н. Мясищев және басқалардың зерттеулерінде басқа адамдарға деген қатынасының даму негізінде басқаларға деген де қарым-қатынасы да қалыптаса бастайды, мысалы, еңбекке, өзіне деген қатынасы.

Біз педагогикалық-психологиялық еңбектерді зерделеу барысында Я.Л. Коломинскийдің еңбектерінен тұлғааралық қарым-қатынастың мәнін, қалыптасу жолдарын сипаттағанын көре аламыз. Ол тұлғааралық қарым-қатынасқа анықтама берерде В.Н. Мясищевтің теориялық тұжырымдарына сүйене отырып мынадай анықтама берген: «адамдардың бір-бірінің арасындағы қатынаста интеллектуалды, эмоционалды, көрнекі-бейнелі қасиеттерді көрсететін тұлғалық – маңызды ішкі күй [8,158б.].

Ұжымдағы тұлғааралық қарым-қатынастың дамуы мен қалыптасуына негіз болатын адамның қарым-қатынасты қажетсінуі деп көрсетеді. Адамның ұжымдағы қарым-қатынасының қажеттілігінің бірі адамның өзіне жақын дос іздеуіндегі белсенділігін атайды. Сонымен қатар тұлғаның жасы өскен сайын ұжыммен қарым-қатынастағы тұрақтылық пен маңыздылығы арта түседі. Бұл алынған фактілерге сүйене отырып, тұлғааралық қарым-қатынасты студенттік ұжымда зерттеу тиімді деген тұжырым жасауға болады.

Я.Л. Коломинский ұжым арасында іскерлік және даралық қатынастарды бөліп көрсетті. Ол ұжымда бір мезгілде туындағанмен де бірдей дәрежеде дамымайтынын атап айтты. Ғалым іскерлік қатынастың мәнін аша отырып, бірлескен әрекетте пайда болатынын, оның ішінде педагогтар арасында қалыптасатынын көрсетті. Іскерлік қатынаста адам эмоциясы көп көрінбегенмен де кейбір жағдайларда тұлғаның даралық ерекшеліктеріне сай байқалуы мүмкін.

Зерттеушінің пікіріне сай тұлғалық қатынас қызығушылықтар, қажеттіліктер, талпыныс, ұмтылыс негізінде қалыптасады. Тұлғалық қатынаста уақыт маңызды фактор болып табылады. Уақыт өткен сайын қатынас дамиды және өзгереді, оған өсу, өзгеру тән. Ғалымның ай-

туынша өзара қарым-қатынас белгілі бір уақыт кезеңінде адам өмірінде нақты орын алатын динамикалық жүйе. Тұлға бойында тұлғааралық қарым-қатынасты қалыптастыра отырып, оның ұжымда жағымды қарым-қатынас орнатуына негіз болады. Мысалы, ұжымда тұлғаның бойындағы маңызды қасиеттерді мадақтап көрсете отырып, оның мәртебесін көтеруге болатындығын атап өтті [9, 61-74 б.].

Ұжымдағы тұлғааралық қарым-қатынасты қарастыра отырып, жолдастық қарым-қатынас бірлескен іс-әрекет барысында пайда болады және өзара көмек, өзара бірлесу негізінде көрінетіндігін атады. Бұндай қарым-қатынаста өзара симпатия болуы да мүмкін, бірақ та оның пайда болуы міндетті емес.

Ұжымда тұлғааралық қарым-қатынасты қалыптастыруды зерттеудегі басқа бағыт Г.М. Андреева, А.И. Донцов, А.В. Петровский және т.б. зерттеулерінде көрініс тапты. Бұл авторлардың пікірінше, бірлескен іс-әрекет ұжымда тұлғааралық қарым-қатынасты қалыптастырудың негізі болып табылады.

Авторлар ұжымда тұлғааралық қарым-қатынасты қалыптастырудағы педагогикалық жұмыстың маңыздылығын былайша түсіндіреді, кез келген ұжым тұлға бойында тұлғалық қасиеттерді қалыптасуына негіз болып, тәрбиелік қызмет атқарады. Ұжым – тұлғаның әлеуметтік тәжірибесін жинақтайтын негізгі базасы деп санайды [10,112б.].

ЖОО-ғы оқу үдерісінде студент білім алумен қатар кәсіби маңызды қасиеттерге де ие бола бастайды. Студенттік кезеңде айналасындағылармен, өндірістік ұжымдағылармен өзін адекватты сезініп, кәсіби және жеке өмірінде өзін көрсетуде дұрыс қарым-қатынас жасауға дағдыланады.

Ұжымда тұлғааралық қарым-қатынастың қалыптасуына кедергі келтіретін төмендегідей объективті себептерді атап көрсетті: ұжымның дамуы: ұжым мүшелерінің өзін-өзі танытудағы жаңа негізі және т.б. ұжым құрамының өзгеруі; педагогтың қатесі: ұжымдағы либералдық стильдің басым болуы немесе ұжымда авторитарлық.

Қорыта келгенде, қарым-қатынас – жалпы адам өмір сүруінің негізгі жағдайы. Адам қалыпты өмір сүру үшін, өзінің психикалық қасиеттерін дамыту үшін, жеке тұлғалық ерекшеліктерін жетілдіру үшін, сондай-ақ білім

меңгеріп тәжірибе жинақтау үшін адамдармен қарым-қатынас жасайды. Қарым-қатынас арқасында ғана адам өзінің кім екенін танып, өзін өзгелерден ажырата алады, өзін басқалармен салыстыру арқылы басқа адамдағы қасиеттерді меңгереді. Қоғамнан тыс адам өмір сүре алмайды. Адам психикасының дамуындағы қарым-

қатынастың рөлі ерекше. Сондықтан адам өзгелермен қатынасқа түсу арқылы ғана қалыпты өмір сүре алады. Сол себепті де студенттердің қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру маңызды. Қарым-қатынас мәдениеті жоғары деңгейде дамыған студент ертеңгі күнгі білікті, іскер маман.

Әдебиеттер

- 1 Базарбаева К.К. Психологиялық тренинг және оны ұйымдастыру жолдары. – Астана, 2010. – 22-23 б.
- 2 Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. – М.: Педагогика, 1986. – С. 26 – 27.
- 3 Әл-Фараби әлеуметтік-этикалық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1974. – 343 б.
- 4 Баласағұн Ж. Құтты білік. – Алматы: Жазушы, 1986. – 178 б.
- 5 Бес ғасыр жырлайды. – Алматы: Жазушы, 1989. – 1, 2 том. – 382 б.
- 6 Күнұзақбаев Н. Адамтану. – Алматы: Ғылым, 2002. – 56 б.
- 7 Ұстаздық еткен жалықпас. Психологиялық очерктері. Ұ. Жарықбаев. – Алматы: Рауан, 1995. – 46 б.
- 8 Психология здоровья / под ред. Г.С. Никифорова. – СПб., 1998. – 158 с.
- 9 Холмогорова А.Б., Гаранян Н.Г. Культура, эмоции и психическое здоровье// Вопросы психологии. – 1999. – №2. – С.61-74.
- 10 Жарықбаев Қ. Қазақ психологиясының тарихы. – Алматы: Қазақстан, 1996. – 112 б.

References

- 1 Bazarbayeva K. K. Psihologiyalik trening zhane ony uymdastyryzholdary – Astana, 2010
- 2 Lisina M.I. Problemi ontogeneza obshchena – Moscva, Pedagogica 1986
- 3 Al-Farabi – etikaliktraktattar. – Almaty: Gylym, 1974. – 343 b.
- 4 Balasagyn Zh. Kutti bilik. – Almaty: Zhazushi, 1986. – 178 b.
- 5 Bes gasyr zhirlaydi. – Almaty: Zhazushi, 1989. – 1,2 tom. – 382 b.
- 6 Kunozhayev N. Adamtany. – Almaty: Gylym, 2002.
- 7 Ustazdik etken zhalykpas. Psihologiyalik ocherkter. U. Zharykbayev. – Almaty: Rauan, 1995.
- 8 Nikiforova G.S Psihologiya zdorovya / pod red. – 1998. – 158 b.
- 9 Holmogorova A.B., Garanyan N.G. Cultura, emotsia i psihicheskoe zdoroviye // Voprosi psihologii. – 1999. – №2. – S.61-74.
- 10 Zharykbayev K. Kazakpsihologiyasinintaryhi. – Almaty: Kazakhstan, 1996.

ӘОЖ378.016: 811.512.122

Г. У. Ахметалиева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: gulshat. ahmetali@mail.ru

Интербелсенді әдістерді қолданудың маңыздылығы

Бұл мақалада интербелсенді оқудың әдістеріне қысқаша шолу жасалды. Интербелсенді әдістемені жоғары оқу орындарында қолдану мәселелері – шет тілі және өзге тіл тұрғысында оқыту жүйесінде соңғы жылдары кеңінен сөз бола бастады. Қазіргі таңда өзекті мәселелердің бірі болып саналады.

Кредиттік жүйеде студенттің өз бетінше дайындалуына көптеген жекеленген тапсырмалар беріледі. Сондықтан дәрісханада ұжымдық (жұптық, топтық) оқуға көбірек көңіл бөлу керек деп ойлаймыз. Шағын топтық (немесе жұптық) жұмыстар тіл үйренушілерде бірлік, бірегейлік (корпоративтік) сезім қалыптастырып, сол арқылы өздерінің ұжымға тікелей қатысы бар екендігін аңғартады. Ұжым болып қандай да болмасын тапсырманы орындау қызық та тартымды шаруаға айналады.

Бірлескен жұмыс барысында шағын топ мүшелерінің барлығы да өзара қарым-қатынасқа негізделген (интербелсенді) әрекеттерді (мәселен, тыңдай білу, өз пікірін ұтымды және дәлелді түрде жеткізе білу, ортақ пікір қалыптастырып, бір мәмілеге келу, туындаған дауларды шеше білу, бірлесе шешім қабылдау) атқарады. Мұнда біреудің жұмыстан тыс немесе қалыс қалуы екіталай: барлығы да қызу әрекетте болады, барлығы да жұмыстың қорытынды нәтижесіне өз үлесін қосады.

Түйін сөздер: белсенді әрекеттер, тыңдай білу, бірлескен топтық жұмыс, өзіндік пікір, ортақ шешім, сыйластық.

Г.У. Ахметалиева

Важность использования интерактивных методов

В данной статье сделан краткий обзор интерактивных методов обучения. В последние годы применение интерактивной методики в высших учебных заведениях при обучении иностранному и другим языкам стало актуальным. На сегодняшний день это является одной из самых важных задач.

По кредитной системе есть возможность предоставить множество специальных заданий, по которым студент самостоятельно может готовиться. Поэтому, по нашему мнению, надо больше уделять внимание коллективному (парному, групповому) обучению в аудиториях. Небольшие групповые (или парные) формы работы формируют у обучающихся чувство единства, уникальности, корпоративности. Какое бы ни было задание, коллективное исполнение намного интереснее, и этим уже работа становится плодотворной.

В ходе совместной работы все небольшие группы выполняют взаимовыгодные, интерактивные действия, основанные, например, на умении слушать, умении передавать мобильно и в аргументированном виде свое мнение, формируя общее мнение, прийти к единому решению, умению решать споры, объединив усилия, принять единое решение. Члены групп активно работают, не должно быть воздержавшихся и изолированных от группы. Каждый старается внести определенный вклад для достижения совместной работы.

Ключевые слова: методы обучения, умение слушать, совместная групповая работа, сотрудничество, интерактивные способы, преимущества, свое мнение, совместные решения.

G. Ahmetalieva

The importance of using interactive methods

This article deals with a brief review of interactive methods of teaching. Using interactive methods in teaching foreign languages is one of the priorities of higher education system which is widely discussed nowadays.

According to the credit system of education students have the advantage to work individually in pairs, in group which encourages them to consolidation and collaboration.

During their joint work (task) students are involved into interactive training of skills: listening, speaking, sharing their opinions, organizing group – discussions to come to a single point of view and to a single decision.

Classes discuss certain topics in team (all students are involved) trying hard to make a great contribution to attain joint activities.

Key words: methods of teaching, joint group work, collaboration, interactive ways, advantageous. common decisions, own point of view.

«Жаңаша жаңғыртып оқыту жүйесінде» үйренуші бұрынғы дәстүрді ұғымдардағыдай әрекетсіз, енжар тұлға емес, ол – оқыту процесіне бастан-аяқ қатыстырылатын, танымдық іс-әрекетін толық іске қосқан белсенді тұлға. Студенттің жоғарғы белсенділігі тіл үйрену процесінде аса пәрменді болуы қажет. Тілді үйрену студенттің іс-әрекеті арқылы жүзеге асқанда ғана нәтижеге жетеді [1].

Жоғары белсенділік әдістемесі – шет тілі және өзге тіл тұрғысында оқыту жүйесінде соңғы жылдары кеңінен сөз бола бастаған әдіс. Бұған тән бірнеше тәсілдерді қарастырайық. Сабақта тілдік қатынас үш түрлі жолмен іске асырылады.

1. Жұптық
2. Топтық.
3. Ұжымдық.

Студенттің өз ойын анық, батыл жеткізе білуіне, ой-пікір алмасып, сөз мәдениетіне жетік болудың тиімді әдіс- тәсілдерін меңгеруді үйренуіне пікірсайыс сабақтарының орны ерекше деп білеміз. Осы арқылы ұжымдық, яғни көп болып ойласып, дұрыс шешім қабылдай білуге де тәрбиелейміз.

Кредиттік жүйеде студенттің өз бетінше дайындалуына көптеген жекеленген тапсырмалар беріледі. Сондықтан дәрісханада ұжымдық оқытуға көбірек көңіл бөлу керек деп ойлаймыз. Шағын мақаламызда осы тәсілді сабақта қолдану жолдарына тоқталуды мақсат тұттық. Бұл тәсіл былайша өрбиді. Алдымен, жұптық оқыту қалпында тілдік қатынас екі студенттің арасында жүреді. Ондағы негізгі мақсат екі студенттің өзара тілдесу ерекшеліктеріне, қабілетіне, тілді білу дәрежесіне, т.б. сүйене отырып, іске асырылады. Мұнда студенттер екі-екіден жұпқа әр жұп жеке тапсырмалар бойынша жұмыс істейді де, олардың сыңарлары бір-бірімен ауысып отырады. Жұптық қалыппен тілді үйретудің ерекшелігі: ол диалог арқылы іске асады да, тілдік қарым- қатынастың ауызша түрін дамытуға себін тигізеді.

Тілді топтық форма арқылы оқыту арнайы құрылған шағын топтар (4-5 студент) және оқытушының алдына қойған мақсатына

сай құрылады. Бұл тәсіл студенттер арасында қарым-қатынасты жақсартады, дұрыс сөйлей білуге жағдай жасайды.

Оқытудың ұжымдық қалпы жұптық және топтық қатынастарды өзара біріктіреді. Өйткені оқыту, сөйлесу процесі бүкіл топтағы студенттермен де, жеке-дара екі студенттің арасында да жүреді.

Тіл үйренудің ұжымдық формасы дегеніміз- студенттің бүкіл топтағы студенттердің әрқайсысымен жеке сұхбаттасуы арқылы олардың екеуінің бір-бірін үйретуі, оқытуы, студенттердің бірінен екіншісінің үйренуі, пікір алмасуы және әр жұп сыңарларының ауысып отыруы нәтижесінде бүкіл ұжым мүшелерінің түгел қамтылып, әрі жұптық, әрі топтық тілдік қатынастың жүзеге асуы.

Ұжымдық оқыту тәсілі бойынша топта 10 студент болса, әрқайсысының өз жұбы болуы тиіс. Топ өз ішінде екіге бөлінеді. Барлығы қосылған кезде ұжым болады. Алдымен, студенттердің назарын сабаққа аудару мақсатында тілдік ортаға енгізу үшін сұрақ- жауап жаттығулары жүргізіледі [2].

Мысалы:

1. Бүгін аптаның қай күні?
2. Бүгінгі ауа-райы саған ұнай ма?
3. Бәрімізге ортақ қандай планетада өмір сүріп жатырмыз?
4. Туған жерінде өзен-көл бар ма?
– Шығыс Қазақстанда Марқакөл деп аталатын көл бар.

Осылайша сұрақтарға жауап алып болған соң жұптық оқытуға көшеміз.

Тапсырма: Көршіңізден ауыз су туралы, Қазақстанның өзен-сулары туралы сұхбат алыңыз. Тапсырма жеке жұпқа карточкаларға жазылып беріледі.

1. Алматыда ауыз су мәселесі қалай?
2. Арал теңізінің жағдайы қалай?
3. Қазақстандағы қандай көлдерді білесіз?
4. Экология комитеті Балқаш мәселесін біле ме?
5. Қазақстан жерасты суларына бай ма?

Жұптық сұхбаттасудың маңызы – сөздерді қайталау, еркін де дұрыс қолдануға, грамма-

тикалық материалды, конструкцияны орындады қолдануға үйрету. Сұхбаттасу студенттерді дұрыс интонациямен сұрақ қоюға, сөйлесудің бір қалыптылығына дағдыландырады. Сұрақ қою арқылы сұхбат алып жаттығады. Сұхбаттың мақсаты – тыңдауды жақсы дамыту. Белсенділік танытқан 1-2 жұптың жауабы тыңдалады, әр жұптың жұмысын оқытушы жетік қадағалап, бағалап отырады.

Бұл тапсырма орындалып болған соң, топтық тапсырмалар беріледі. Екі топтың басшысы тағайындалуы міндетті. Топ басшыларына дайын сұрақтар ұсынылады [3].

1-топтың сұрағы: 1. Әлемнің қай елдерінде су тапшы?

2. Қазақстанның қай облысында су тапшы?

3. Қай елде суды сатып ішеді, тасып ішеді?

2-топтың сұрағы: 1. Көршілес Қытай елінде су тапшы ма?

2. Қазақстанның қай облыстары сулы өлке?

3. Қай елдерде су өте қымбатқа бағаланады?

Осы сұрақтар бойынша әр топтың жауабын тыңдап, оқытушы бағалайды.

Лексикалық тақырыпқа көшпес бұрын таныс емес сөздермен жұмыс жүргіземіз. Сөздерді тізбектеп оқытып болған соң, әр алуан тапсырмалар орындаймыз. Мысалы:

а) сөздердің антонимін беріңіз.

ә) сөздерді аударыңыз.

б) кейбір сөздерге жағдаят құраңыз.

1-топқа: маңызды, табиғи, бүлдіру;

2-топқа: пайдалану, үнемдеу, қауіп сөздері беріледі.

Мысалы: пайдалану – 1. халықаралық қатынастар факультетінде әртүрлі тілдер оқытылады. Әр сабақта әртүрлі тілде сөйлеп жаттығамыз, күніне өз қажетімізге қарай бірнеше тілді пайдаланамыз.

Пікірсайыс әдісіне көшпес бұрын, алғашқы қиындықтардан алып шығуда жұптық, топтық жұмыс тәсілдері қолданылды. Пікірсайыс сабақтарын өткізу үшін жақсы жағдаят пен тақырыптың дұрыс таңдалғаны жөн. Тақырып сәтті болған уақытта студенттердің сабаққа деген қызығушылығын оятып, білім іскерліктерін, шығармашылық мүмкіндіктерін дамыта аламыз.

Осындай мақсатта алынған сабақтың тақырыбы: «Су – әлемдік маңызы бар мәселе».

Сабақтың мақсаты: 1. Студенттің өз пікірін ашып айтуға; 2. Өзгелердің пікірімен санаса білуге дағдыландыру, кәсіби сөйлеу біліктілігін

дамыту, сөздік қорын дипломатиялық терминдермен байыту.

Сабақтың әдісі: мәтінмен жұмыс, пікірсайыс.

Сабақтың барысы: Мәтінмен төмендегідей жұмыстар жүргіземіз:

1. Оқыту.

2. Кейбір күрделі тұстарын аудару.

3. Мәтіннің мазмұны бойынша толық түсінгендерін тексеру үшін топтарға бір-біріне сұрақтар қойғызу.

4. Мәтін бойынша жоспар құру.

5. Жоспар негізінде мазмұндату.

Мәтінді толық меңгертіп болған соң, үйге төмендегідей тапсырмалар беріледі:

1. Су мәселесіне қатысты баспа материалдарын, теледидар, интернеттегі сайттардан мәліметтер жинау.

2. «Су – тіршілік көзі» атты шығарма жазып келу.

3. «Қазақстанда су мәселесі толық шешілген бе?» атты пікірсайысқа дайындалып келу.

Келесі сабақ «Қазақстанда су мәселесі толық шешілген бе?» атты пікірсайыс түрінде өтеді. Пікірсайыс әдісінде көп мәселелер қаралуы керек. Мұнда дұрыс сөйлеу ерекшелігінің маңызы зор. Дұрыс сөйлеу үшін айтушы тыңдаушының назарын өзіне аудара білуі тиіс, сұхбаттасымен байланыс жасап, әңгімелесіп, одан шыға білуі тиіс, тыңдаушыны өзіне қаратып, сұхбаттасын қызықтыра отырып, тыңдаушы ықпалын тоқтата білуі керек. Оны сөзге тартып, пікірін біліп, пікірталасқа, талқылауға шақырып, сұхбаттасынан соңғы мақсатқа байланысты қажетті жауап ала білуі тиіс. Ал осы міндеттерді орындау үшін айтушы білуге тиіс мәселелер оның тактикасы болып есептеледі. Ол ең бірінші, тыңдаушы назарын аударуға қажетті сөйлеу клишелері, байланыс жасауға қажетті сөйлеу клишелері және вербальды емес құралдар, жағдаятқа сәйкес келетін сөйлеу этикеттерінің формулалары, емеурін түрлерін білудің маңыздылығы, сұхбаттасын сөзге тартудың жолдарын меңгеруі керек. Сұхбаттасының пікірін білуі үшін сұрақты дұрыс орындай қоя білуі тиіс, басқа пікірлермен келісу, келіспеушілікті білдіру жолдарын игеріп, қарсы пікір айтудың ретін дұрыс меңгеруі керек.

Пікірсайыс барысында студентке төмендегідей клишелерді меңгерту шарт: мен сенің пікіріңмен келісемін, менің ойымша, мен сенімен мүлде келіспеймін, сен қалай ойлайсың? т.б.

Пікірсайыс сабағы барысында оқытушының рөлі өте маңызды. Себебі оқытушы бұл сабақта негізгі рөлді атқарады. Оқытушы мынадай ережелерді басшылыққа алады: сабақта жайлы, достық қарым-қатынас орнату, студенттерді сынамау, сөзін бөлмеу, ауыстырмау, олардың белсенділігін ынталандыру, қызықтыру, сабақтың өн бойында олардың сөйлеу әрекеттерін қуаттап, жоғары бағалау.

Пікірсайыс барысында төмендегі сұрақтарға толық жауап алынады:

1. Қазақстанда су «дертке» ұшыраған ба?
2. Қазақстандағы шипалы сулар қай аймақтарда орналасқан?
3. Қазақстанда су қоры қандай?
4. Қазақстанда су тапшылығы бар ма?
5. Экология комитетінде су мәселесі қалай қаралуда?
6. Қазақстанда су мәселесі толық шешілген бе?

Қорытынды пікірді оқытушы жасайды. Студенттер оқытушыдан кез келген көзқарасты (позицияны, идеологияны) ұстамдылық, төзімділік және сыйластық тұрғысынан қалайша қабылдауға болатындығын үйрену керек. Олар пікірталастың демократиялық сипатта болуы тек сондай ұстаныммен байланысты екендігін ұғуы қажет. Ұстаз пікірталаста шәкірттерін өз позицияларын нақты айқындап, оларды тыңдаушыларға жеткізіп, дәлелдей білуіне үйренуге шақырады. Ол студенттерге ақиқатты дайын күйінде ұсынбай, оны қалайша іздеп тауып, қорғауға болатындығын көрсетеді [4]. Қорыта айтқанда, осындай сабақтардың нәтижесінде студент пікір айтуға дағдыланады. Олардың сөйлеу икемділігі мен дағдылары барынша дами түседі. Студенттер өз ойын ортаға салуға, сөйлеу шеберлігін дамытуға мүмкіндік алады.

Әдебиеттер

- 1 Қадашева Қ. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. – Алматы: Мұрагер, 2005. – 176 б.
- 2 Күзекова З.С. Қазақ тілінің практикалық курсы. – Алматы: Ғылым, 2001. – 218 б.
- 3 Күзекова З., Жусанбаева С., Жарқынбекова Ш., Әлімбек Г. Қазақ тілі. – Алматы: Раритет, 2008. – 216 б.
- 4 Әлімов А.Интербелсенді әдістемені ЖОО-да қолдану мәселелері. – Алматы, 2013. – 448 б.

References

- 1 Kadasheva K. Kazakh tilin okytu adistemesi. – Almaty: Murager, 2005. – 176 b.
- 2 Kuzekova Z. Kazakh tilinin praktikalyk kursy. – Almaty: Gylym, 2001. – 218 b.
- 3 Kuzekova Z., Jusanbaeva S., Jarkynbekova Sh., Alimbek G. Kazakh tili. – Almaty, «Raritet», 2008. – 216 b.
- 4 Alimov A. Interbelsendi adistemeni JOO-da koldanu maseleleri. – Almaty, 2013.. – 448 b.

УДК 378.018.43:34

Ш.К. Ергобек*, К.Ж. Алтаева,
И.К. Кудерин, Е.С. Мендыбаев

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: shyngys.ergobek@kaznu.kz

Организация дополнительных видов учебной деятельности посредством онлайн обучения

В данной статье рассмотрены проблемы применения онлайн обучения в организации различных видов учебной деятельности для достижения задач в свете реализации инновационных образовательных траекторий. Описаны основные инструменты дистанционных образовательных технологий, применяемых в учебном процессе. Приведены преимущества внедрения онлайн обучения в организации учебного процесса. На сегодняшний день онлайн образование является одним из ключевых инноваций в обучении.

Ключевые слова: Парадигма высшего образования, инновационное обучение, образовательная траектория, онлайн обучение, дистанционное обучение, дистанционные образовательные технологии.

Ш.К. Ергобек, К.Ж. Алтаева, И.К. Кудерин, Е.С. Мендыбаев

Онлайн оқыту арқылы оқу үдерісінің қосымша түрлерін ұйымдастыру

Бұл мақалада инновациялық оқу-білім траекториясын жүзеге асыру барысында әртүрлі оқу үдерісі қызметін ұйымдастыруға онлайн оқытуын енгізу мәселелері қарастырылған. Оқу үдерісінде қолданылатын қашықтықтан оқыту технологияларының негізгі тәсілдері суреттелген. Оқу үдерісін ұйымдастыру барысында онлайн оқытуды енгізудің жетістіктері сипатталған. Бүгінгі таңда онлайн білім беру – оқытудағы маңызды инновациялардың бірі.

Түйін сөздер: жоғары білімнің парадигмасы, инновациялық оқыту, оқу-білім траекториясы, онлайн оқыту, арақашықтық оқыту, арақашықтық оқыту технологиялары.

Sh.K. Yergobek, K.Zh. Altayeva, I.K. Kuderin, Y.S. Mendybayev

The organization of additional types of educational activity by means of online learning

In this article application problems training online in the organization of different types of educational activity for achievement of problems of the innovative educational trajectory. The main instruments of distance educational technologies applied in educational process are described. Advantages of introduction training online are given in the organization of educational process. Today online education is one of key innovations in training.

Key words: Paradigm of the higher education, innovative learning, educational trajectory, online learning, distance learning, distance learning technologies.

В связи с активным развитием дистанционных образовательных технологий коллектив авторов (Ергобек Ш.К., Алтаева К.Ж., Кудерин И.К., Мендыбаев Е.С.) подготовили статью «Организация дополнительных видов учебной деятельности посредством онлайн обучения». Данная статья описывает дополнительные возможности применения дистанционных образовательных технологий в учебной деятельности, в частности организация дополнительных видов учебной деятельности и дальнейшие перспекти-

вы развития дистанционного образования в стенах вуза.

Современная парадигма высшего образования связана с глобальными инновациями во всех областях культуры, экономики, общественной и индивидуальной жизни. Мировые технологические сдвиги, развитие интеллектуальной интеграции, широкое применение электронизации в производстве определили осознание новых реалий и тенденций XXI века: наукоемкого, высокотехнологического, насыщенного информацией

и коммуникациями, требующего решения задач сегодняшнего дня, ориентирующее на будущее [1].

Ученые, размышляя о развитии образования в современном мире, пришли к выводу о том, что даже в высокоразвитых странах, например, в США, Японии, современные системы высшего образования все хуже справляются со своей задачей по подготовке специалистов, способных адаптироваться к новым условиям и открытым навстречу будущему.

В целом отмечается, что сложившаяся система высшего образования имеет в своей основе “фиксированные методы и правила, предназначенные для того, чтобы справляться с уже известными повторяющимися ситуациями”. Обращенность такой системы образования в прошлое, ориентированность ее на прошлый опыт, является одной из причин кризиса. Такое обучение уже получило название “поддерживающего обучения”.

Альтернатива “поддерживающего обучения” – так называемое “инновационное обучение”. Оно предусматривает способность обучаемых к проективной предрасположенности и требует кардинально новых подходов.

В этой связи перед образованием стоят поистине грандиозные задачи интеграции национальных образовательных систем и стратегий, международного консенсуса в признании универсальных образовательных и воспитательных идеалов и ценностей при неременном сохранении и поддержке национальных особенностей и приоритетов образовательных систем.

Основной задачей человечества признается совершенствование своего качества [2]. Главной целью “удовлетворения человеческих потребностей” должна быть самореализация человека. Основной акцент в понимании общего развития должен переместиться с того, что человек хочет иметь и как он этого может достигнуть, на то, что он есть и кем он может стать. Лишь через развитие человеческих качеств и человеческих способностей можно добиться изменения.

Реализация новой парадигмы образования и гуманизации воспитания отражена внедрением личностно-ориентированного обучения и переходом к компетентному подходу формирования личности профессионала – специалиста новой формации.

Для достижения наилучшего качества образовательных траекторий в подготовке будущих специалистов поставлены следующие задачи:

- “локализация” – проникновение и адаптация западных методов и методик, технологий и форм обучения. Однако внутреннее содержание либо остается тем же, либо претерпевает серьезные адаптационные процессы;

- “горизонтальные связи” – привнесение западных вузов в систему образования РК; появление международных вузов на базе двух государств и финансируемых ими;

- открытость системы образования, способствующая увеличению числа иностранных студентов, а также существующая возможность граждан РК обучаться, повышать квалификацию за рубежом, причем процент таких студентов постепенно увеличивается;

- стремление войти в международное образовательное пространство способствует унификации уровней подготовки, образовательных стандартов, признанию образовательных документов, степеней и т.д.;

- вхождение университетов в международные и региональные ассоциации и др.

Мировое образовательное пространство становится реальностью благодаря глобализационным процессам. Оно объединяет национальные системы образования, в которых появляются одинаковые тенденции развития при сохранении разнообразия. Это – демократизация образования, т.е. доступность образования для всех и преемственность ступеней обучения, предоставление автономности и самостоятельности, учебным заведениям; равные права на образование всем желающим; организация учебного процесса, в котором формируется творчески и свободно мыслящий человек.

Наряду с педагогическими инновациями можно заметить и активную информатизацию образовательной среды. Так, многие отечественные вузы широко применяют дистанционные образовательные технологии в качестве одного из инструментов информатизации. Применяя онлайн обучение в инновационном педагогическом процессе, можно добиться наивысших результатов.

Онлайн обучение (дистанционные образовательные технологии) – это взаимодействие преподавателя и обучающегося между собой на расстоянии, отражающее все присущие учебно-

му процессу компоненты и реализуемое специфическими средствами Интернет-технологий или другими средствами, предусматривающими интерактивность.

Но ссылаясь на отечественную нормативно-законодательную базу, онлайн обучение – это не самостоятельная форма обучения, а технология, применяемая в организации учебного процесса по дневным и заочным формам обучения [3].

Дистанционное обучение позволяет:

- снизить затраты на проведение обучения (не требуется затрат на аренду помещений, поездок к месту учебы как учащихся, так и преподавателей и т. п.);
- проводить обучение большого количества человек;
- повысить качество обучения за счет применения современных средств, объемных электронных библиотек и т. д.;
- создать единую образовательную среду (особенно актуально для корпоративного обучения).

В своей учебной деятельности КазНУ осуществляет дистанционное обучение, используя сетевую и кейсовую технологии [3].

Дистанционный учебный процесс в КазНУ им. аль-Фараби обеспечивается на основе следующих информационных систем:

1. Система автоматизации управления учебным процессом «Univer» univer.kaznu.kz, с функциями онлайн обучения, которая предоставляет студентам, преподавателям университета следующий функционал:

- круглосуточный доступ к системе через сеть Интернет;
- полный доступ к личным делам студентам;
- автоматизация документооборота приказов по движению студентов;
- автоматизация работы с учебными планами специальностей, календарными планами и индивидуальными планами студентов;
- регистрация студентов на элективные дисциплины и автоматизация формирования академических групп;
- автоматизация составления расписания занятий и экзаменов;
- загрузка электронного УМКД и дополнительных электронных учебных материалов по всем дисциплинам;
- база данных экзаменационных вопросов с возможностью автоматического формирования экзаменационных билетов;

- электронный журнал посещаемости и успеваемости студентов;
- автоматизация формирования ведомостей рубежного и итогового контроля;
- доступ к просмотру посещаемости и успеваемости студента для родителей;
- регистрация всей активности пользователей системы.

2. Система дистанционного обучения (далее СДО) КазНУ dl.kaznu.kz развернута на программном обеспечении с открытым исходным кодом «Moodle», являющейся совместной разработкой ряда крупнейших университетов по всему миру и отдельных коммерческих организаций, в том числе Open University (UK), Microsoft (US), Google (US) и Istituto Superiore di Sanità – ISS (Italy) и др. Функционал СДО КазНУ предоставляет участникам дистанционного учебного процесса следующий функционал:

- защита доступа к СДО на базе аутентификации личности по логину и паролю и ip адресам;
- база студентов и преподавателей соответствующая базе данных системы «Univer»;
- автоматизация формирования дисциплинарных и академических групп студентов;
- доступ студентов к электронному образовательному контенту дистанционных курсов в соответствии индивидуальным учебным планам;
- КазНУ активно сотрудничает с основным разработчиком СДО Moodle Открытым Университетом Великобритании по развитию Moodle и разработке конкурентоспособных дистанционных курсов.

3. Система онлайн видео конференций на платформе AdobeConnectconnect.kaznu.kz закуплена и внедрена в дистанционный учебный процесс в 2011 г. Система AdobeConnect позволяет проводить онлайн мероприятия учебного и научного характера в режиме реального времени посредством сети интернет. Функционал AdobeConnect предоставляет следующие возможности:

- одновременное аудио-видео общение до 200 активных участников и до 1000 пассивных наблюдателей;
- демонстрация докладчиком презентаций, электронных документов и медиа контента в режиме онлайн;
- совместное использование виртуальной доски;

- проведение онлайн опросов в режиме реального времени;

- автоматизация организации сессии вопросов-ответов во время онлайн презентации;

- автоматизация записи онлайн мероприятий с возможностью доступа к полученным медиа файлам в режиме онлайн или вывод в оффлайн форматы проигрывания [4].

Опыт внедрения дистанционных образовательных технологий в учебный процесс показывает высокую востребованность данной технологии в обучении как со стороны слушателей и студентов, так и со стороны преподавателей. Для эффективной реализации ранее сказанных задач для повышения качества инновационных образовательных траекторий необходимо применить элементы онлайн обучения. Динамичный харак-

тер жизни современного человека, расширение международных контактов, качественно новые средства коммуникаций и техническая насыщенность всех сфер деятельности вызывают потребность в мобильном обучении, без постоянной привязки к конкретному географическому месту. В связи с либерализацией и гуманизацией общества возникают новые категории граждан, нуждающихся в обучении, но не имеющих возможности посещать аудитории. В таких условиях программа развития дистанционного обучения актуальна как никогда. С другой стороны, дистанционное обучение стало наиболее подходящей формой для реализации концепции открытого образования, которая предусматривает для обучающегося значительную свободу выбора при обучении.

Литература

- 1 Мынбаева А.К., Садвакасова З.М. Искусство преподавания: концепции и инновационные методы обучения: учебное пособие. – 4-е издание. – Алматы, 2013. - 228 с.
- 2 Мынбаева А.К., Садвакасова З.М. Инновационные методы обучения, или Как интересно преподавать: учебное пособие. – 8-е издание. – Алматы, 2013. - 355 с.
- 3 Правила организации учебного процесса по дистанционным образовательным технологиям // Постановление Правительства Республики Казахстан от 19 января 2012 года № 112.
- 4 Сборник нормативных документов по организации образовательного процесса в Казахском национальном университете имени аль-Фараби /под редакцией Г.М. Мутанова. – Алматы, 2012. - 253 с.

References

- 1 Мынбаева А.К., Садвакасова З.М. Isskustvo prepodavaniya : kontseptsii i innovatsionnyye metody obucheniya : Uchebnoye posobiye . – 4- ye izdaniye – Almaty, 2013 – 228 s .
- 2 Мынбаева А.К., Садвакасова З.М. Innovatsionnyye metody obucheniya, ili Kak interesno prepodavat' : Uchebnoye posobiye . – 8- ye izdaniye – Almaty, 2013 – 355 s .
- 3 Pravila organizatsii uchebnogo protsesssa po distantsionnym obrazovatel'nym tekhnologiyam // Postanovleniye Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 19 yanvarya 2012 goda № 112.
- 4 Pod redaktsiyey Mutanova G.M. Sbornik normativnykh dokumentov po organizatsii obrazovatel'nogo protsesssa v Kazakhskom natsional'nom universitete imeni al'-Farabi – Almaty, 2012- 253 s.

Ж.М. Аманжолов

Казахский национальный университет им. аль-Фараби,
факультет международных отношений, Казахстан, г. Алматы
e-mail: zh.amanzholov@mail.ru

**Международно-правовые аспекты борьбы с терроризмом
в контексте преподавания учебной дисциплины**
*(рецензия на работу к.ю.н., доцента М.К. Самалдыкова
«Международно-правовая борьба с терроризмом: курс лекций»,
Алматы, КазНУ имени аль-Фараби, 2014 г., 135 с.)*

Представленная для рецензирования (критического отзыва) работа посвящена комплексному рассмотрению актуальных и вместе с тем востребованных на сегодняшний день международно-правовых аспектов борьбы с терроризмом, который в связи с увеличением масштабов общественной опасности и расширением географических пределов все более становится не столько сложным социально-политическим, криминологическим, уголовно-правовым, и в целом междисциплинарным явлением, сколько своеобразным индикатором современных проблем, так как впитывает в себя почти все нетрадиционные, негосударственные вызовы и угрозы. Различные виды и формы терроризма, методы и/или средства его осуществления позволяют также говорить о том, что он приобретает чрезвычайно опасные для международного правопорядка и безопасности качества, что весьма показательно, в частности, на примере так называемого «ядерного терроризма».

Структура работы достаточно продуманна, логически последовательна и включает в себя почти все необходимые и основные для изучения студентами направления. Особое внимание в ее рамках уделено как общим, базисным положениям, так и совершенно новым, интернационализированным в эпоху глобализации аспектам борьбы с терроризмом, что, как следствие, нашло свое отражение в содержаниях 15 лекций и сопутствующих им семинарских занятий.

При освещении той или иной темы автор придерживался, насколько это возможно, более

широкого научного и юридического подхода, а также особо постарался акцентировать внимание студентов на необходимости правильного анализа совокупности предусмотренных международными договорами объективных и субъективных признаков, характеризующих терроризм как конкретный вид преступления международного характера.

Внимательное ознакомление с работой позволяет сделать следующие соответствующие выводы.

Прежде всего в целях обеспечения более системного подхода к вопросам международно-правовой борьбы с терроризмом и при этом не в ущерб остальным темам рецензентом предлагается включить в структуру и содержание курса другие, недостающие важные «компоненты», что позволит автору всеобъемлюще охватывать и проанализировать состояние ситуации в рассматриваемой области. В этой связи учитывая, прежде всего, природу терроризма как сложного социально-политического, криминологического и уголовно-правового явления и в целях лучшего понимания студентами сущности этого понятия необходимо в работе отразить то, что он включает в себя не только страх и ужас, но и охватывается такими признаками, как насилие, запугивание и ущерб (стр. 6).

Далее в рамках Лекции 2 было бы целесообразно подготовить (для удобства как студентов, так и самого преподавателя) исчерпывающий перечень всех международных договоров и протоколов к ним, принятых под эгидой ООН и

имеющих непосредственное отношение к предупреждению и пресечению терроризма, в виде таблицы или схемы; здесь же уместно сделать замечание автору относительно того, что им в работе «незаслуженно» не упоминается Конвенция о предотвращении и наказании преступлений против лиц, пользующихся международной защитой, в том числе дипломатических агентов от 14 марта 1973 года (хотя следует отметить, что в работе эта отдельная сторона борьбы с терроризмом подчеркивается).

Имеет смысл также пересмотреть формулировку названия Лекции 4 (так как в ее рамках речь идет не только собственно об основных очагах терроризма в современном мире), и в ее контексте, не ограничиваясь понятиями «покровители» и «спонсоры» терроризма, рассмотреть вопрос о правомерности признания субъектами международного терроризма отдельные государства (данное предложение сделано исходя из того обстоятельства, что в практике международных отношений можно встретить такие утверждения).

В рамках этой же Лекции 4 необходимо объяснить студентам причины введения в речевой обиход, а также в научный и юридический оборот такого неправомерно и некорректно используемого понятия, как «исламский терроризм».

Можно согласиться с мнением автора о том, что ограниченность выделяемых для данного курса кредитов (всего 3) не позволяет ему акцентировать внимание на истории борьбы с терроризмом. Вместе с тем было бы особо желательно отметить в работе значение Международной конвенции по предотвращению и наказанию актов терроризма 1937 года, которая, хотя и не вступила в силу (СССР подписал ее), но сыграла важную роль в международном осуждении и признании противоправности международного терроризма.

На страницах 42-43 автором названы источники международного права, регламентирующие региональное сотрудничество в борьбе с терроризмом, со ссылкой на статью 38 (1) Статута Международного Суда ООН. В этой связи считаем нужным обратить внимание автора на два значимых обстоятельства.

Во-первых, перечень источников, указанных в данной статье Статута Международного Суда ООН, не является исчерпывающим. Основными

среди них являются, как правильно отчасти замечает сам автор, некоторые из них, но при этом не три первые, а две первые, а именно международные договоры (конвенции) и международные обычаи. Что касается общих принципов права, то они требуют очень осторожного подхода в процессе интерпретации. Дело в том, что в международном праве отсутствуют какие-либо акты (документы), которые определяли бы, что следует понимать под ними. Они не могут носить правового, юридически обязывающего характера, поскольку норм, общих и для международного и для национального права, учитывая, что они являются самостоятельными, различными правовыми системами, нет. В связи с этим к общим принципам права иногда относят правила юридической техники. Они, как правило, применяются при толковании и уяснении содержания международно-правовых норм: как договорных, так и обычных, и вследствие этого являются, пожалуй, больше вспомогательными источниками, чем основными. Автору на основе вышеизложенного хотелось бы высказать пожелание привести в контексте работы соответствующие примеры.

Во-вторых, нужно отметить, что сами вспомогательные источники не ограничены только общими принципами права, судебными решениями и доктриной международного права. Дополнительно к ним, исходя из практики международных отношений, относятся резолюции международных организаций или их органов (автор, кстати, весьма четко обозначил их суть в работе), а также решения арбитражей, решения национальных судов и внутригосударственные законы. На последние три автору также следовало бы обратить свое внимание и по возможности использовать их в рамках Лекции 5.

Относительно темы, касающейся борьбы с терроризмом в области морского судоходства, советуем автору включить в ее контекст структуру и деятельность Азиатско-Тихоокеанского совета по сотрудничеству в области безопасности (АТССБ) или Совета по сотрудничеству в области безопасности в АТР), который специализируется в вопросах обеспечения морской безопасности, и в том числе в сфере предупреждения и пресечения актов морского терроризма (об этом указано и на стр. 77 курса лекций).

Наряду с рассмотрением аспектов борьбы с бомбовым и ядерным терроризмом целесообразно посвятить отдельную лекцию осуществляемым международно-правовым мерам в области противодействия биологическому и химическому терроризму, используя при этом соответствующие конвенции, принятые в рамках ООН; в этой же связи при рассмотрении юридической природы и сущности данных видов терроризма существует объективная необходимость отталкиваться от связующих их воедино понятия «технологический терроризм».

На взгляд рецензента, содержание Лекции 8 усилится, если автор учебного пособия дополнит его и другими, более принципиально важными сведениями. Речь идет в основном о мерах, направленных на противодействие ядерному терроризму. Необходимо в этой связи рассмотреть в работе деятельность таких международных органов и реализацию таких инициатив, как Группа ядерных поставщиков (Казахстан член с 13 мая 2002 г.), Комитет Цангера (Казахстан участвует с 2008 г.), Режим контроля за ракетными технологиями, Австралийская группа, Глобальная инициатива по борьбе с актами ядерного терроризма (выдвинута Президентами США и России 15 июля 2006 г.), Инициатива по безопасности в области распространения ОМУ (так называемая «Краковская инициатива»), Международный кодекс поведения по борьбе с распространением баллистических ракет (Казахстан присоединился к двум последним механизмам в июле 2005 г.). Нельзя забывать и о МАГАТЭ: Агентством с 2002 г. реализуются трехлетние планы по физической ядерной безопасности, которые предусматривают усовершенствование системы глобальной безопасности при использовании, хранении и транспортировке ядерных и других радиоактивно опасных материалов. Было бы логичным в этой связи указать в работе информацию о том, что Казахстан предлагает инициативу о создании Международного банка ядерного топлива под эгидой МАГАТЭ, а также отметить Национальную комиссию по нераспространению ОМУ, в компетенцию которой входит весь комплекс вопросов, касающихся ядерного цикла, и в том числе исключения возможной утечки ядерных материалов.

Курс лекций вместе с тем не свободен и от некоторых недостатков и пробелов, и в этой

связи можно сформулировать следующие замечания.

Введение представленной работы требует существенной переработки: в нем много дублирования обоснований и мало конкретно, емко и обобщенно сформулированных доводов, необходимых для функционирования курса в учебном процессе и его издания в виде учебного пособия.

В рамках Лекции 1 не установлено соотношение (общее и особенное) между понятиями «терроризм» и «экстремизм» (хотя автором этот аспект выделен отдельно в качестве подтемы (см. стр. 10), а также не определена связь терроризма с сепаратизмом (общеизвестно, что терроризм в том или ином своем проявлении может находиться в эволюционных, неразрывных отношениях с тем или иным видом экстремизма или сепаратизма, и по этой причине выступать их «конечным следствием»: например, совершению религиозного терроризма может «оказать влияние» религиозный экстремизм; терроризм на этнической основе может иметь связь с сепаратизмом).

Содержание Лекции 2 в части касательно Глобальной контртеррористической стратегии требует дополнения: необходимо указать, что данная стратегия была одобрена Генеральной Ассамблеей всемирной организации 8 сентября 2006 года и что департаменты, программы, фонды и специализированные учреждения ООН осуществляют деятельность в определенных стратегией областях как на индивидуальной, так и на совместной основе в рамках Целевой группы по осуществлению контртеррористической стратегии.

Аналогичное замечание в виде необходимости внесения дополнения можно сделать и в отношении Резолюции 1373 (2001) Совета Безопасности ООН (см. стр. 19). Важно в работе отметить, что указанную резолюцию один из главных органов организации принял 28 сентября 2001 года в рамках осуществления борьбы с международным терроризмом и в которой он предусматривает широкий набор конкретных мер на национальном, региональном и международном уровнях, являющихся обязательными для всех государств, в том числе и для государств-нечленов ООН.

Рассматривая в рамках Лекции 5, а также в пределах содержания Лекции 11 региональные

организации и их соответствующие структуры, и в частности в Европе, автор по непонятным причинам почему-то оставил вне своего внимания деятельность НАТО и ОБСЕ, тогда как эти учреждения тоже «серьезно занимаются» предупреждением и пресечением различных видов и форм терроризма. Особенно интересным будет автору в этой связи рассмотреть документы и работу комитетов НАТО, в частности, Стратегическую концепцию безопасности и обороны 2011 г., которая вызывает массу вопросов в силу несоответствия Уставу ООН, а также рекомендации ОБСЕ государствам-участникам и деятельность ее Антитеррористического органа.

В рамках Лекции 7 автором (как в самом курсе, так и в syllabusе) не только не упоминается, но и не используется вовсе Конвенция ООН по морскому праву от 10 декабря 1982 года, которая, хотя и не имеет прямого отношения к сути рассматриваемой автором темы, но содержит соответствующие базовые положения.

На странице 98 (это в рамках Лекции 10, где речь идет о борьбе с финансированием терроризма) автор не определяет роль и значение упомянутых им самим конвенций 1998 и 2000 гг. Последняя, кстати, принята в Палермо 13 декабря 2000 года под эгидой ООН и посвящена в широком контексте противодействию транснациональной организованной преступности.

Замечания были сделаны автору и в рамках Лекций 11, 12 и 13. Посвящая эти разделы курса региональному сотрудничеству государств в борьбе с терроризмом, автор допускает серьезные ошибки, например, путая ЕС и Совет Европы, СНГ и ОДКБ. Все названные учреждения между тем являются самостоятельными континентальными (в юридическом смысле) структурами, и соответственно, не подчинены юрисдикции друг друга. В этой связи для подтверждения сказанного нужно, в частности, отметить, что Совет Европы – это старейшая общеевропейская организация и действует с 1949 года, тогда как ЕС был создан в 1992 году и проходит процесс институционализации до сих пор. То же самое относится и к СНГ, и к ОДКБ. Деятельность последней организации изначально носит самостоятельный характер, и поэтому она никогда не входила и не входит в функционирующую систему СНГ. Следует сказать и о ШОС,

государств-учредителей которой автор называет участниками, что также юридически не верно. Понятие «государства-участники» однозначно приемлемо к ОБСЕ, так как у этой организации, в отличие от ШОС и других региональных организаций, до сих пор отсутствует учредительный акт, что не позволяет отнести государства к «членам», и следовательно она действует как международная организация de-facto по признанию ООН и самих 56 государств, участвующих в ее деятельности. Применительно к СНГ тоже допустимо понятие «государства-участники», хотя следует отметить, что используется оно условно и в широком смысле (юридически все постсоветские государства, представленные в этой организации, в зависимости от участия в ее Уставе, подразделяются на государства-учредители, государства-члены и государства-участники).

С учетом изложенного формулировки и структуру тем и подтем в рамках Лекций 11, 12 и 13 необходимо привести в должное соответствие, не забывая при этом соответственно и о правильном расположении вопросов. Некоторые из последних нужно будет перенести в Лекцию 14.

Последнее замечание касается раскрытия содержания дефиниций и понятий, входящих в глоссарий терроризма: некоторые из них нуждаются в существенной корректировке.

В целом представленная для рецензирования в виде самостоятельного курса лекций для студентов – будущих бакалавров работа к.ю.н., доцента М.К. Самалдыкова заслуживает серьезного внимания и высокой оценки. Она впервые подготовлена и внедрена в учебный процесс, осуществляемый в рамках факультета международных отношений по специальности «международное право» и несомненно вносит существенный вклад не только в подготовку квалифицированных кадров для правоохранительной и внешнеполитической систем Республики, но и восполняет потребности международно-правовой науки Казахстана в подобного рода инициативных и творческих разработках. Отмеченные недостатки и пробелы, выявленные в содержании курса, в большей мере связаны с тем обстоятельством, что автор по специально полученному образованию и по роду профес-

сиональной деятельности не является юристом-международником, но тем не менее проявил (и будем надеяться, что будет и далее проявлять) искреннее желание, готовность и способность к овладению приемами и методами, способствующими анализу международно-правовых аспектов борьбы с терроризмом и иными видами транснациональной преступной деятельности. В этой связи рецензент настоятельно рекомендует автору учесть все высказанные пожелания и замечания, что, по его мнению, поможет поднять нормативное и научное содержание рабо-

ты еще на более качественный уровень. Здесь же, пользуясь случаем, хотелось бы предложить автору внести некоторое изменение в название учебного пособия и озаглавить не как «Международно-правовая борьба с терроризмом», а (учитывая логику и стилистику изложения использованного материала) как «Международно-правовые аспекты борьбы с терроризмом».

В заключение считаю нужным подчеркнуть, что работа, безусловно, рекомендуется для опубликования в издательстве «Қазақ университеті» КазНУ имени аль-Фараби.

НАШИ ЮБИЛЯРЫ

Юбилей декана!

Декану факультета международных отношений КазНУ имени аль-Фараби, известному ученому-правоведу, профессору кафедры международного права К.Н. Шакирову – 60 лет! Трудовой путь юбиляра является примером для молодого поколения.

Шакиров Каримжан Нурумович – известный ученый-криминалист, член Академии Европейского Права (Будапешт), вице-президент Ассоциации криминалистов Республики Казахстан. Член Совета по внешней политике МИД РК, член Казахстанско-Российского экспертного

совета при Казахстанском институте стратегических исследований при Президенте РК, член Арбитражного суда при Торгово-промышленной палате РК.

Научно-педагогическую деятельность начал осуществлять с 1979 г. в должности преподавателя кафедры криминалистики Казахского государственного университета им. С.М. Кирова после окончания с отличием юридического факультета. По итогам обучения в аспирантуре КазГУ, защитил диссертацию в Киевском государственном университете им. Т.Г. Шевченко

(1990). Докторскую диссертацию защитил в Кыргызско-Российском Славянском университете (2002). Комитетом за контролем в сфере образования Министерства образования и науки Республики Казахстан присвоено звание «Профессор юриспруденции».

На практической работе занимал должности заведующего отделом научной информации и обобщения экспертной практики, Казахский НИИ судебных экспертиз Минюста Республики Казахстан (1990-1993); советника заместителя председателя Конституционного Суда Республики Казахстан, заведующего отделом обобщения конституционной практики (1993-1994); заведующего сектором правовой информации Информационно-аналитического центра Верховного Совета Республики Казахстан (1994-1995); заведующего кафедрой Казахского государственного юридического института (1995-1997); проректора, директора колледжа Академии юриспруденции – Высшая школа права «Әділет» (1997-2007).

Стажировался по программе правовой реформы Фонда «Сорос-Казахстан» в Институте COLPI, Будапешт; по международной программе USAID «Управление работой школ права и преподавание права в США» в целях изучения организации юридического образования, США, на международном семинаре на тему «Высшее образование, образовательная политика и университетский ландшафт Германии» (Гамбург). Проходил повышение квалификации при ИПК в Московском государственном университете им. М.В. Ломоносова.

В настоящее время как один из ведущих специалистов республики в сфере правоприменительной деятельности он на постоянной основе привлекается к правовой экспертизе законопроектов Республики Казахстан. Библиография Шакирова К.Н. включает в себя около 150 научных публикаций по актуальным вопросам международной политики, права, уголовного процесса, криминалистики, судебной экспертизы и образовательной деятельности.

Помимо научно педагогической деятельности, Шакиров К.Н. широко занимается также общественной, являясь членом Совета по

внешней политике МИД Республики Казахстан; членом Казахстанско-Российского экспертного совета при Казахстанском институте стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан; членом Арбитражного суда при Торгово-промышленной палате Республики Казахстан; вице-президентом Ассоциации криминалистов Республики Казахстан, а также в силу должностных полномочий членом различных структурных организационных подразделений Казахского национального университета им. аль-Фараби.

В 2005 году К.Н. Шакиров был награжден медалью «10 лет Конституции Республики Казахстан», а также юбилейной медалью «75 лет КазНУ им. аль-Фараби». Монография Шакирова К.Н. «Судебная экспертиза: проблемы теории и практики» была награждена престижнейшим дипломом Академии юриспруденции Высшей школы права «Әділет» «Десять лучших изданий Академии «Әділет»».

В 2013 г. по итогам республиканского конкурса Министерства образования и науки Республики Казахстан Шакирову К.Н. было присвоено звание «Лучший преподаватель вуза».

За время работы деканом факультета международных отношений профессор К.Н. Шакиров завоевал заслуженный авторитет и уважение профессорско-преподавательского и учебно-вспомогательного персонала факультета своей интеллигентностью и демократичностью, высокой порядочностью и культурой, стремлением помочь в трудных ситуациях, неустанной работой на благо студентов, преподавателей и сотрудников.

Коллектив кафедры международного права и всего факультета международных отношений от всей души поздравляет своего руководителя со славным юбилеем и желает ему здоровья, благополучия, семейного счастья и новых творческих успехов!

**От имени коллектива факультета
международных отношений, заведующий
кафедрой международного права, доктор
юридических наук
С.Ж. Айдарбаев**

**Ұлағатты ұстаз Кеңесбай
Қожахметұлының
ғылым мен білім саласындағы
жартығасырлық қызметі**

Тарих ғылымдарының докторы, профессор Кеңесбай Қожахметұлы – еліміздегі белгілі ғалым, Азия және Африка елдері мен халықаралық қатынастар саласы бойынша бірегей маман, адамгершілігі жоғары, талантты ұстаз.

Кеңесбай Қожахметұлы Алматы облысындағы Ұйғыр ауданының Сүмбе ауылында қарапайым колхозшы Малыбаев Қожахметтің отбасында 1938 жылдың 1 тамыз күні дүниеге келген екен. Анасы Жамиляш үй шаруасымен айналысқан жан еді. К. Қожахметұлы 1956 жылы Ұйғыр ауданының орталығы Шонжыда орыс мектебін бітіргеннен соң Қазақ мемлекеттік университетінің тарих факультетіне оқуға түсіп, оны 1961 жылы

«үздік дипломмен» бітіріп шығады. Жас маман алғашқы еңбек жолын Шонжыдағы орыс мектебінде мұғалімдік қызметтен бастайды. Осы мектепте екі жыл ұстаздық қызмет жасайды. 1963 жылы Кеңес Қожахметұлы Қазақ мемлекеттік университетінің жалпы тарих кафедрасы жанындағы аспирантураға қабылданады. Өзінің ғылыми біліктілігі мен тәжірибесін арттыру мақсатында К. Қожахметұлы 1964-1965 жылдары М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу университетінің жанындағы Азия және Африка елдері институтының тәлімгері болды. 1966-1967 жылдары Кеңес Қожахметұлы Мысырдағы Каир университетінде тәлімгерліктен өтіп, өзінің болашақ ғылыми зерттеу тақырыбын тың деректік материалдармен байыта түскен

алғашқы қазақ. Кеңес Қожахметұлы 1967 жылы Қазақ мемлекеттік университетіне ассистент болып қабылданып, осы күнге дейін осы қара шаңырақта жемісті еңбек етіп келеді. 1968 жылы Мәскеудегі КСРО ҒА Шығыстану институтында бұрын зерттелмеген тың бағытта «Азия және Африка халықтарының ынтымақтастық қозғалысы (1956-1958 жж.)» атты тақырыпта кандидаттық диссертация қорғайды. К. Қожахметұлы мұнымен шектеліп қалмай 1997 жылы «Азия және Африка Халықтары Ынтымақтастық Ұйымының бостандық және егемендік үшін қарулы көтерілістерді қолдауы (1955-1975 жж.)» тақырыбында докторлық диссертациясын қорғап шықты.

Кеңес Қожахметұлы бүгінгі Қазақ ұлттық университетінде жартығасырдан астам қызмет атқарып, ассистент, аға оқытушы, доцент, профессор сатыларынан өтті. Өртүрлі жылдарда қоғамдық-саяси жұмыстар атқарды. Тарих факультетінің партбюро хатшысы, халық бақылау комитетінің төрағасы, т.б. қоғамдық жұмыстарды абыроймен атқарды. К. Қожахметұлы ұйымдастырушылық қабілетін тарих факультетінің сырттан оқыту факультетінің деканы (1971-1982 жж.), жалпы тарих кафедрасының меңгерушісі (1984-1987 жж.) бола жүріп танытты. К. Қожахметұлының тікелей атсалысуымен ҚазҰУ-да шығыстану факультеті ашылды. Осы факультеттің ашылуынан бастап 2004 жылға дейін Азия және Африка елдері тарихы кафедрасының меңгерушісі болды. Ал 2004 жылдан бері халықаралық қатынастар және әлемдік экономика кафедрасының профессоры.

К. Қожахметұлы 1980-1990 жж. КСРО ҒА РФ Африка Институты Ғылыми кеңесінің мүшесі болды. Сонымен қатар ол ұзақ жылдар бойы Қазақ және Кеңестік президиумының мүшесі де болды. Оның қажырлы еңбегі ААЕБІ КК (1986 және 2006 жж.) және Әріптестік пен Ынтымақ жөніндегі Ресей кеңесінің 2 ескерткіш медалімен аталып өтті. К. Қожахметұлы 20 жылдан астам Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің штаттан тыс лекторы болды.

К. Қожахметұлы қоғам қайраткері, ол көп жыл Қазақ және Кеңестік афро-азиялық ынтымақтастық комитетінің мүшесі бола жүріп, оның Жарғысын даярлауға атсалысып, сол ұйымның одақтық конференцияларына қатысқан. Азия және Африка елдерінің тарихы мен олардың халықаралық қатынастарына

қатысты 4 монография шығарып, 80-нен астам көлемді ғылыми мақаласын арнаған ғалым. Оның бірнеше еңбектері АҚШ-та, Үндістанда, Түркияда жарияланған. Кеңес-Қазақ Энциклопедиясы мен Қазақ Энциклопедиясының жалпы тарих және халықаралық қатынастар бөліміне төраға болып, сол салалардағы сөздікті даярлаған. К. Қожахметұлы 20-дан астам халықаралық конференцияларда баяндама жасаған.

К. Қожахметұлының жетекшілігімен 1 докторлық, 6 кандидаттық диссертация қорғалды.

Профессор К. Қожахметұлының есімі Мәскеу (Шығыстану институты), Киев (Киев университеті жанындағы Халықаралық қатынастар институты), Симферополь, Баку, Ташкент, Анкара, Ыстанбұл, Тбилиси, Дели, Қаракөл, Ланчжоу, Тегеран, Будапешт, София, Краков және басқа қалалардың ғылыми топтарына кеңінен танымал. Ол Жапония, Корея, Мысыр, Палестина, Үндістан, Қытай, Ливан, Түркия, Иран, Пәкістан және басқа да елдердің елшіліктерімен байланыс орнатуға алғашқылардың бірі болып атсалысты.

К. Қожахметұлы Қазақстанның ішкі және сыртқы саясатының өзекті мәселелері бойынша БАҚ-та мақалаларын жариялау арқылы белсенді азаматтық көзқарасын білдірумен ерекшеленеді. Бұл туралы оның ядролық қарудан арылған аймақтар құру және ядролық қаруды таратпау жөніндегі 1992 жылдың қаңтарындағы АҚШ Конгресінің өкілдері қатысқан Қазақстан Республикасының Парламентінің мәжілісіндегі сөйлеген жарқын сөздері дәлел бола алады. Сонымен қатар профессор К. Қожахметұлы – Монтерейде өткен (1992 ж. сәуір) халықаралық конференцияда Қазақстанның көптармақты сыртқы саясатының қажеттілігі туралы ұсыныс жасап, оның пәрменділігін негіздеп берген ғалымдардың бірі.

Кеңес Қожахметұлы белсенді тәлімгерлік жұмыстарды жүргізеді және студент, магистрант, докторанттармен қажымай бірлесіп еңбек етіп, оларға өзінің білімі мен тәжірибесін беру арқылы шығыстанушы-аймақтанушылардың жас буынын даярлауға өз үлесін қосуда.

К. Қожахметұлы ғылым мен білім саласын дамытуға қосқан үлесі үшін үкіметтік марапаттаулармен атап өтілді. Ол КСРО және ҚР БҒМ «Жоғары білім үздігі» белгісімен және «Еңбек ардагері» медалімен марапатталған.

75 жылдық мерейтойына орай Кеңесбай Қожахметұлы ғылым мен білім саласындағы жартығасырлық еңбегі үшін «әл-Фараби» алтын алқасымен, сонымен бірге білім беру саласындағы көп жылғы ұстаздық еңбегі және білім беру жүйесін дамыту мен өскелең ұрпақты тәрбиелеуге қосқан елеулі үлесі үшін «Ыбырай Алтынсарин» атындағы медальмен марапатталды.

Ұлағатты ұстаз Кеңесбай Қожахметұлы!
Қошаметке толы ғұмыр дарияңызда жүзе беріңіз!

**Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
халықаралық қатынастар және әлемдік
экономика кафедрасы ұжымы атынан
доцент А.Р. Әліпбаев**

**Известный казахстанский ученый –
историк, китаист
(к юбилею Набижана Мукамеханулы)**

Набижан Мұқаметханұлы (родился в 1954 г.) – доктор исторических наук, профессор.

В 1977 году закончил исторический факультет государственного университета имени Сунь Ятсена по специальности «История» в городе Гуанчжоу в Китае. В 1977-1980 гг. работал специалистом в агитационно-пропагандистском отделе Казахского областного комитета Или КНР. В течение 1980-1993 годов являлся научным специалистом института истории, занимал ответственный пост, был заместителем директора по науке института исследований Центральной Азии в Академии общественных наук Шыңжана в Китае.

Набижан Мухаметхан был один из первых, кто в 1993 году был направлен в Казахстан в качестве аспиранта в Институт истории и этнологии института имени Чокана Валиханова НАН РК. Здесь он работал над диссертационным исследованием, здесь ее завершил и 21 апреля 1995 года успешно защитил кандидатскую диссертацию на тему «Из истории развития ка-

захско-китайских отношении /XVIII-XX в./» по специальности 07.00.02-Отечественная история (история Республики Казахстан). Набижан Мухаметхан – ученик известного в Казахстане ученого-историка Манаша Кабашевича Козыбаева. Но уже сегодня знания и жизненный опыт Мухаметханулы Набижана незаменимы для будущих китаистов.

Когда-то в начале 90-х годов Манаш Кабашевич возглавлял солидную делегацию в Китай, где был подписан первый договор о совместном сотрудничестве с Академией общественных наук Китая. В Урумчи делегацию сопровождал в Пекин и Шанхай заместитель директора Института истории Академии общественных наук Китая Набижан Мухаметхан, он и стал вскоре первым оралманом-ученым из Китая, вернувшимся на историческую родину.

По окончании аспирантуры он был принят на работу ведущим научным специалистом в данный институт (1997-2000). Но уже 28 декабря 2001 года защитил диссертацию на степень

доктора исторических наук на тему «История казахского общества в Китае /1860-1920 гг./» по специальности 07.00.03-Всемирная история и 07.00.02-Отечественная история (история Республики Казахстан).

Плодотворная работа в Казахстане, множество научных статей и монографий, присвоение ему степени доктора исторических наук, профессора – всё это этапы результативной деятельности Набижана Мухаметхана в Казахстане.

С 2000 года он приступает к преподавательской работе в Казахском национальном университете имени аль-Фараби, сначала доцентом, потом профессором и заведующим кафедрой Новой и новейшей истории зарубежных стран на историческом факультете. С 2007 года Набижан Мухаметхан работает профессором кафедры международных отношений и мировой экономики на факультете международных отношений КазНУ имени аль-Фараби.

Основные направления исследований Набижана Мухаметхана – это изучение этногенеза казахского народа и казахской государственности на основе китайских древнейших письменных источников; также казахско-китайские отношения с XVIII века до настоящего времени; проблемы китаеведения, репатриантов. Всего им опубликовано опубликовано более 260 научных трудов, среди них – 12 монографий и учебников.

Набижан Мухаметхан ведет ряд ключевых дисциплин по международным отношениям, а также все предметы по Китаю – История Китая; Внешняя политика и современные международные отношения; Основы методологии изучения политики Китая; Политическая система Китая; Культура Китая (бакалавриат). В магистратуре он ведет такие предметы, как Китай в системе международных отношений; Теория международных отношений и др. Лекции Набижана Мухаметхана с большой охотой слушают студенты, у него немало учеников, он руководит

магистрантами и докторантами. Работу со студентами он с удовольствием продолжает в студенческом научном кружке «Шығыс жұлдызы», директором которого он является.

Сравнительно недавно Н.Мухаметхан открыл на факультете Центр по изучению современного Китая. Он входит в состав редакционной коллегии научного журнала «Вестник КазНУ. Серия МО и МП» и является беспристрастным рецензентом статей, поступающих в Вестник для опубликования.

Своим трудом, целеустремленностью, желанием помочь в становлении исторической науки Казахстана, подрастающему молодому поколению учеников он, несомненно, заслужил уважение и похвалу. Его научная и преподавательская деятельность уже очень высоко отмечены. Н. Мухаметхан имеет различные награды за научные труды и отличную работу. Следует назвать некоторые, наиболее значимые – он лауреат молодежной награды Китая (1991), имеет диплом победителя конкурса «Лучший преподаватель КазНУ» (2008), а также республиканского конкурса «Лучший преподаватель вуза – 2009». Уверены, что новые результаты его научных изысканий – не за горами, а успешные выпуски студентов прибавят ему ежегодно учеников, их уважение и любовь – это самая высшая награда для Набижана Мукаматханулы.

От всей души кафедра международных отношений и мировой политики поздравляет своего коллегу с 60-летним юбилеем, желает крепкого здоровья, счастья его большой семье, творческих успехов, новых идей и их реализации!

**От имени коллектива кафедры
международных
отношений и мировой экономики,
профессор Губайдуллина М.Ш., доцент
Чукубаев Е.С.**

В ПАМЯТЬ О ДРУГЕ И КОЛЛЕГЕ

Ауесхан Макатаевич Кырбасов

Ушел из жизни Ауесхан Макатаевич Кырбасов – известный казахстанский дипломат, заслуженный работник дипломатической службы РК. В течение многих лет он представлял за рубежом суверенный Казахстан в качестве Чрезвычайного и Полномочного посла РК в Бельгии, ЕС, НАТО, по совместительству – в Нидерландах и Великом Герцогстве Люксембург. До последнего дня А.М. Кырбасов вёл разностороннюю активную деятельность: был почетным Президентом фонда имени Д.А. Кунаева, являлся председателем ассоциации казахстанских дипломатов. Он оставался близким другом, авторитетным коллегой и наставником факультета международных отношений КазНУ имени аль-Фараби.

Вся жизнь Ауесхана Макатаевича насыщена событиями исторической важности, прежде всего его биография тесно вплетена в канву но-

вого Казахстана. А.М. Кырбасов, будучи профессионалом и обладая великолепными организаторскими качествами, стоял в первых рядах строителей современной казахстанской государственности. Он относится к числу тех личностей-государственников, кто, отстаивая суверенитет и национальные интересы страны, вводил республику в малоизвестное поле международного сообщества, стоял у истоков формирования новой внешней политики Казахстана и достойно представлял нашу страну на мировой арене.

В трудовой биографии А.М. Кырбасова советского периода немало примечательных фактов: в 60-х годах он работал ведущим конструктором на одном из крупнейших советских предприятий – Алматинском заводе тяжелого машиностроения (АЗТМ), был удостоен Государственной премии Казахской ССР по науке и

технике за разработанный проект оригинальных конструкций волоочильных станков. До середины 80-х годов он продолжал развивать тяжелую промышленность Казахстана, руководил этим направлением в Совете министров. Затем он возглавил Торгово-промышленную палату Казахстана, продвигая казахстанскую продукцию далеко за рубеж.

В одном интервью А.М. Кырбасов рассказывал о начале своей дипломатической карьеры: «В июле 1993 г. я был назначен Чрезвычайным и Полномочным Послом в Королевстве Бельгия. Сложность заключалась в том, что мы начинали практически с нуля. Казахстан как самостоятельное государство на карте мира существовал тогда еще в основном де-юре, нам, первым его полпредам, предстояло сделать так, чтобы он существовал еще и де-факто, то есть необходимо было установить дипломатические отношения с ведущими мировыми державами, войти в состав крупнейших международных организаций. Помню, когда осенью 1993 г. я приехал в Бельгию, то на первых порах мне пришлось жить в гостинице – у нас ничего не было, даже своего угла! Правда, уже через несколько месяцев мне удалось приобрести для посольства старинный замок, который сто с лишним лет назад, еще в XIX веке, построил для своей дамы сердца Леопольд II, король-реформатор, при нем Бельгия достигла небывалых высот в своем развитии. Сейчас район, в котором расположен замок, считается самым престижным. Я купил его у одного иранца очень дешево. Естественно, пришлось много переделывать, но у нас уже был здесь свой дом, экстерритория, выражаясь дипломатическим языком, – вместе с замком мы приобрели еще и полгектара земли. Через полгода в этом обустроенном под посольство старинном замке мы принимали нашего Президента Нурсултана Абишевича, который приехал подписывать Договор о партнерстве и сотрудничестве с Европейским союзом».

Ауесхану Макаатаевичу удалось создать атмосферу доверия и расположить к нашей стране европейских монархов, политиков, дипломатов. Европа пожелала с нами сотрудничать. Огромный вклад А.М. Кырбасова в сближении ЕС и Казахстана, особенно в подписание ключевого Соглашения о партнерстве и сотрудничестве с ЕС (СПС). Более года ушло на подготовку документа. Важность этого договора заключается в том, что он позволил сотрудничать со всеми чле-

нами Евросоюза, и, подписывая его, «мы сразу договорились со всеми входящими в него странами – Францией, Германией, Италией, Англией и так далее. Причем договор предусматривал не только экономическое, но и политическое сотрудничество, скажем, борьбу с терроризмом и наркотрафиком, реформирование политической системы и так далее. Поэтому для Казахстана это был знаковый этап, а для нас, дипломатов, – большая победа». Еще одна победа А.М. Кырбасова – это благодаря ему Казахстан присоединился к программе НАТО "Партнерство во имя мира" 27 мая 1994 г.

Важно отметить, Ауесхан Макаатаевич всегда с отеческой теплотой говорил о молодежи, о подрастающем поколении, которому нужно передавать свой опыт, знания, умения, культуру. Сам он обладал притягательной харизмой, богатым внутренним миром, был открыт для равного общения, в его характере отсутствовал даже намек на какое-либо доминирование своим авторитетом. Запомнились блистательные выступления А.М. Кырбасова перед студенческой аудиторией ФМО с его рассказами о дипломатии, о внешней политике, о разработке важнейших международных документов и о многом другом давали пищу для последующего бурного обсуждения актуальных тем. Сегодня многие его слушатели служат в МИД РК, в загранпредставительствах, на государственной службе, в политике, в университетах и т.д. Он учил объективно и беспристрастно анализировать сложные ситуации международной жизни, особенно те, где значимо присутствие Казахстана, но не забывать о национальных интересах.

Внутренняя культура и профессионализм являются особенностями и характерными чертами личности А.М. Кырбасова. Спокойный, внимательный, деликатный в общении с нами и со студентами во время выпускных экзаменов, – таким был Ауесхан Макаатаевич в качестве Председателя Государственной аттестационной комиссии. Для нас, его младших коллег, он тоже был и учителем, и наставником, и он остается большим другом, с которым мысленно продолжаем обсуждать многие события мировой политики, нашей страны.

**От имени коллектива факультета
международных отношений
КазНУ им. аль-Фараби
профессор Губайдуллина М.Ш.**

СОДЕРЖАНИЕ

Шакиров К. Важная составляющая успехов (к 80-летию Казахского национального университета им. аль-Фараби) 3

1-бөлім**Раздел 1****ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ
СЫРТҚЫ САЯСАТ МӘСЕЛЕЛЕРІ****ВОПРОСЫ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ
И ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ**

Мовкебаева Г.А., Зиядинова У.Б. Роль БРИКС как фактора нового центра силы в современной системе международных отношений..... 6

Байкүшікова Г.С., Мекембаева А.Б. Үндістан және Оңтүстік Азиядағы аймақтық қауіпсіздік мәселесі. 12

Шкапак О.Н. Роль стратегического планирования во внешней политике государства (на примере Российской Федерации)..... 18

Мұқаметханұлы Н., Сабденалиев Б.А. Қытайдың сыртқы саяси тұжырымдамасының қалыптасуы кезеңдері мен дамуы 23

Кукеева Ф.Т., Раимова Г.Ж. Концепция внешней политики РК: сотрудничество с США..... 28

Алипқызы Р., Нурдаuletova С.М. Некоторые аспекты торгово-экономической политики США в отношении КНР..... 34

Беков Қ.Б. Қытайдағы кибер-национализм феномені мен оның ерекшеліктері..... 39

Azhad R. Strategic Partnership Agreement between Afghanistan and U.S.(Effects and impacts of the agreement on security in the region) 46

Chukubayev E.S., Kenzhegulov K.S. National security as the degree of protection of national interests..... 53

Елемесов Р.Е., Секен Ө. Шетел Тікелей Инвестициясының Қазақстан Экономикасына Әсері 58

Дюсембаева М.Е., Мырзахметова А.М. Совместные предприятия Казахстана и Сингапура 64

Акжаров Б.К., Макашева К.Н., Чукаева С.С. Роль Европейского молодежного форума в реализации молодежной политики Европейского союза..... 70

Акатаева А.А., Шамиш Д.Б. Роль информационных технологии в современных международных отношениях 75

Даркенбаев А., Дауренбекова А. Бұқаралық ақпарат құралдары саласындағы халықаралық ынтымақтастық ... 83

2-бөлім**Раздел 2****ЕУРАЗИЯЛЫҚ ОДАҚ ҚАЛЫПТАСУ
ЖОЛЫНДА****ЕВРАЗИЙСКИЙ СОЮЗ
В ПРОЦЕССЕ ФОРМИРОВАНИЯ**

Айдарбаев С.Ж., Ермакбаева К.Д. Евразийский экономический союз как новый центр силы в мировой экономике XXI века 88

Нургазиева А.С., Мовкебаева Г.А. Сотрудничество России и Республики Казахстан в сфере энергоресурсов в рамках ЕЭП..... 95

<i>Сапаров Д.С., Чукубаев Е.С.</i> Таможенный союз и вопросы экономического сотрудничества России и Казахстана.....	101
<i>Сарбаева Р.Е., Мырзатаев Е.К.</i> Еуразиялық экономикалық одақ жағдайындағы Қазақстан экономикасына жаңа құрылымның қажеттілігі.....	106
<i>Машимбаева Г.А., Сагимұльдина Н.Т.</i> Европейская Комиссия и Евразийская Экономическая Комиссия: сравнительно-правовой анализ.....	113

3-бөлім

Раздел 3

**ҚАЗІРГІ КЕЗДЕГІ ҚАҚТЫҒЫСТАР ЖӘНЕ
ҚАУІПСІЗДІК МӘСЕЛЕЛЕРІ**

**СОВРЕМЕННЫЕ КОНФЛИКТЫ И
ВОПРОСЫ БЕЗОПАСНОСТИ**

<i>Matthias Hartwig.</i> The Crimea – A case Study on territorial integrity and Self-Determination and the Use of Force	119
<i>Аманжолов Ж.М., Кожин Е.А.</i> К вопросу о некоторых аспектах юридической квалификации «интернационализованных» вооруженных конфликтов.....	125
<i>Ахметов Е.Б.</i> Состояние и перспективы деятельности АНЗЮС в современном международно-правовом контексте обеспечения азиатско-тихоокеанской военно-политической безопасности.....	130
<i>Қожахметұлы К., Алиеров С.С.</i> Халықаралық ақпарат көздерінің Араб әлемінің бүгінгі болмысына қатысты әртүрлі көзқарастары.....	139
<i>Каримсаков А.О., Макашева К.Н.</i> «Араб көктемі» және оның Еуропалық Одақтың аймақтық стратегиясына ықпалы.....	145
<i>Әліпбаев А.Р., Бюжеева Б.З.</i> Мысырдағы 2010-2011 жылдардағы саяси дағдарыс: қысқаша сараптама.....	151
<i>Тастулеков К.К.</i> Проблема этнополитических конфликтов в Африканских странах Южнее Сахары (на примере конфликта в Нигерии).....	156
<i>Байзақова Қ.Е., Конабаев Д.Е.</i> Корей Халық Демократиялық Республикасы ядролық бағдарламасының тарихи және геосаяси пайда болуының негізі.....	161
<i>Шакиров К.Н.</i> Международная ответственность Казахстана по ядерной безопасности: инициативы Президента Н. Назарбаева	167
<i>Ерланова Д.Е.</i> Проблема формирования зоны, свободной от ядерного оружия на Корейском полуострове	170
<i>Балаубаева Б.М., Кабдулинова А.</i> Иран ядролық бағдарламасына Қазақстан ұстанымының мәселені реттеудегі маңызы.....	175
<i>Kuzembayeva A., Stybay A.</i> Israeli policy of “extrajudicial punishment”, or “targeted killing”.....	181
<i>Көшербаев Ж.Д.</i> Орталық Азия елдеріндегі ядролық таратпау саласындағы қазіргі кездегі мәселелері.....	186
<i>Губайдуллина М.Ш., Карипжанов Д.</i> Кибернетические и сетевые войны: подходы к информационному противодействию (опыт Германии и Китая)	193

4-бөлім**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҮДЕРІСТЕРДЕГІ
ОРТАЛЫҚ АЗИЯ****Раздел 4****ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ
В МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРОЦЕССАХ**

<i>Шкаряк О.Н., Деловарова Л.Ф.</i> Политика России в Центральной Азии в период президентства Б. Н. Ельцина: экономический аспект	202
<i>Gubaidullina M.Sh., Sariyeva B.B.</i> Security of Central Asian region after 2014 and the Military Doctrine of Kazakhstan.....	209
<i>Байқушикова Г.С., Пирмаханова А.</i> Стратегия ЕС в Центральной Азии: измерение в контексте безопасности.....	215
<i>Макашева К.Н., Қонысбаева Ж.Қ.</i> Орталық Азиядағы интеграция мәселелері	220
<i>Абиев Р.Б.</i> Центральная Азия и Китай: политико-экономическое измерение в рамках ШОС	225

5-бөлім**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДАҒЫ
ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ
САЯСАТ****Раздел 5****ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ И ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ
ПОЛИТИКА В МЕЖДУНАРОДНЫХ
ОТНОШЕНИЯХ**

<i>Мұқаметханұлы Н.</i> Қытайдың энергетикалық стратегиясы және Қазақстанмен ынтымақтастығы	230
<i>Мұқан С.М., Тойғанбаева А.Е.</i> Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасының мұнай-газ саласындағы ынтымақтастығы.....	235
<i>Идрышева Ж.Қ.</i> Энергетикалық қауіпсіздік анықтамасы мәселесі	244
<i>Момынкұлов Ж.Б., Байтукаева Д.</i> Түркияның Каспий теңізі мен Орталық Азия аймағындағы энергетикалық саясаты	249
<i>Күзембаева А.Б.</i> Қазақстан – АҚШ қарым-қатынасындағы энергетикалық фактордың маңыздылығы.....	256
<i>Kukeeva F.T., Sembekov N.N.</i> Environmental risks in Central Asia and its impact on regional cooperation	262
<i>Алтаева К.Ж., Ергобек Ш.К.</i> Становление и развитие страхования экологических рисков в Европе и США.....	268

6-бөлім**ТҰРАҚТЫ ДАМУ ЖӘНЕ ӘЛЕМДІК
ЭКОНОМИКА МӘСЕЛелЕРІ****Раздел 6****ВОПРОСЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ И
МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ**

<i>Жетіру А.Ж., Елемесов Р.Е.</i> Транснациональные корпорации на рынке телекоммуникации Казахстана.....	275
<i>Уразаева Ф.П.</i> Қазақстан Жапон қатынастары – экономикалық даму кепілі	280
<i>Kanaliyeva R.S., Bolathan M.</i> Competition issues in the implementation of global brands and the system of industrial espionage.	286
<i>Досматова Ж.К., Мырзахметова А.М.</i> Привлечение инвестиций в цифровые технологии.....	291

<i>Оңдаш А.О.</i> «Табиғи ресурстар қарғысына» қарсы тұрудың халықаралық тәжірибесі	296
<i>Kukeyeva F.T., Abdukhalyk Zh.R.</i> Sustainable development issues as an important factor of the contemporary international relations.....	305
<i>Курмангали М.Ш., Урынғалиева А.</i> Некоторые международно-правовые аспекты формирования идеи устойчивого развития мира.....	313

7-бөлім**Раздел 7****ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ****АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА**

<i>Конусова З.Б., Айдарбаев С.Ж.</i> Роль и значение консультативных заключений Международного Суда ООН ...	320
<i>Букенбаев Р.М.</i> Юридические механизмы защиты прав человека в рамках Совета Европы: комплексный анализ	326
<i>Шакиров К.Н., Жалниязова М.М.</i> Об соотношении понятия «торговля людьми» в международном праве и национальных законодательствах	335
<i>Баймагамбетова З.М.</i> Межпарламентская Ассамблея СНГ как механизм унификации.....	340
<i>Досымбекова М.С., Ермекбаева К.Д.</i> Особенности подготовки и проведения административной реформы	345
<i>Сабикенов С.Н., Абдраимова А.А.</i> Основные аспекты международно-правового регулирования института усыновления (удочерения)	352
<i>Курмангали М.Ш., Ахметова С.А.</i> Халықаралық қылмыстық юстиция жүйесі қалыптасуының кейбір тарихи-құқықтық кырлары	358
<i>Джандарбек Б.А., Қалмақбаева Е.Е.</i> Правовой анализ многосторонних соглашений в сфере международных автомобильных перевозок грузов	366
<i>Машимбаева Г.А.</i> Правовой статус адвокатуры по французскому и казахстанскому законодательству.....	372
<i>Жунисов Ж.С.</i> Құқықтық гармонизация мен унификацияның ара қатынасы	379
<i>Түменбаев С.Ә., Серім Ф.Ө.</i> Азаматтық құқықты қолдану тәжірибесінде кінә және себепті байланысты ескеру	384

8-бөлім**Раздел 8****БІЛІМ БЕРУДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ****ВОПРОСЫ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ**

<i>Қалиоллақызы А.</i> Студенттік ұжымдағы жеке тұлғааралық қарым – қатынас пен олардың өзара коммуникативті іс-әрекетінің мазмұны мен құрылымы.....	390
<i>Ахметалиева Г.А.</i> Интербелсенді әдістерді қолданудың маңыздылығы	395
<i>Ерғобек Ш.К., Алтаева К.Ж., Кудерин И.К., Мендыбаев Е.С.</i> Организация дополнительных видов учебной деятельности посредством онлайн обучения	399

<i>Аманжолов Ж.М.</i> Международно-правовые аспекты борьбы с терроризмом в контексте преподавания учебной дисциплины (Рецензия на учебное пособие М.К. Самалдыкова)	403
---	-----

НАШИ ЮБИЛЯРЫ

<i>Айдарбаев С.Ж.</i> Юбилей декана.....	408
<i>Алипбаев А.Р.</i> Ұлағатты ұстаз Кеңесбай Қожахметұлының ғылым мен білім саласындағы жартығасырлық қызметі	410
<i>Губайдуллина М.Ш., Чукубаев Е.С.</i> Известный казахстанский ученый историк, китаист (к юбилею Набижана Мукаметханулы)	413

В ПАМЯТЬ О ДРУГЕ И КОЛЛЕГЕ

Кырбасов А.М.	415
--------------------	-----

CONTENTS

<i>Shakirov K.</i> Important component of success (on the 80th anniversary of the Al-Farabi Kazakh National University)	3
---	---

Section 1

ISSUES OF INTERNATIONAL RELATIONS AND FOREIGN POLICY

<i>Movkebaeva G.A., Ziadinova U.B.</i> The BRICS role as a factor of a new power center in the contemporary international relations system	6
<i>Baikushikova G., Mekembayeva A.</i> India and problems of regional security in the Southern Asia	12
<i>Shkapyak O.N.</i> Role of strategic planning in the state foreign policy (on the example of the Russian Federation)	18
<i>Mukamethanuly N., Sabdenaliyev B.A.</i> Periods of formation and development of China's foreign policy concept.....	23
<i>Kukeyeva F., Raimova G.</i> Foreign Policy Concept of the Republic of Kazakhstan: Cooperation with U.S.	28
<i>Alipkyzy R., Nurdavletova S.M.</i> Some aspects of the U.S. trade and economic policy toward China.....	34
<i>Bekov K.B.</i> Cyber-nationalism phenomena in China and its peculiarities.....	39
<i>Azhad R.</i> Strategic Partnership Agreement between Afghanistan and U.S. (Effects and impacts of the agreement on security in the region).....	46
<i>Chukubayev E.S., Kenzhegulov K.S.</i> National security as the degree of protection of national interests.....	53
<i>Elemesov R.E., Seken O.</i> The influence of Foreign Direct Investment to Kazakhstan Economy.....	58
<i>Dyussembayeva M.E., Myrzakhmetova A.M.</i> The Kazakh-Singaporean joint ventures	64
<i>Akzharova B., Makasheva K., Chuakayeva S.</i> The role of European youth forum in realisation of European Union youth policy	70
<i>Akatayeva A.A., Shamish D.</i> The role of the IT-technologies in international relations	75
<i>Darkenbaev A., Daurenbekova A.</i> The international cooperation in the field of mass-media	83

Section 2

THE PROCESS OF THE FORMATION OF THE EURASIAN UNION

<i>Aidarbayev S.Zh., Yermekbayeva K.D.</i> The Euroasian economic union as the new center of force in world economy of the XXI century	88
<i>Nurgazyeva A.S., Movkebayeva G.A.</i> Cooperation between Russia and the Republic of Kazakhstan in the field of energy resources within CES.....	95
<i>Saparov D.S., Chukubaev E.S.</i> The customs union and economic cooperation of Russia and Kazakhstan.....	101
<i>Sarbayeva R.E., Myrzatayev E.K.</i> The necessity of creation of a new structure of Kazakhstan economy in the Eurasian economic union	106

<i>Mashimbayeva G.A., Sagimuldina N.T.</i> European Commission and Eurasian Economic Commission: comparative legal analysis.....	113
--	-----

Section 3

CONTEMPORARY CONFLICTS AND SECURITY ISSUES

<i>Matthias Hartwig.</i> The Crimea – A case Study on territorial integrity and Self-Determination and the Use of Force	119
<i>Amanzholov Zh.M., Kozhin Y.A.</i> To a question on some aspects of the legal qualification of «internationalized» armed conflicts	125
<i>Akhmetov Y.</i> Status and prospects of the ANZUS activity in the modern international legal context of the Asia-Pacific military-political security	130
<i>Kozhakhmetov K., Alsheroev S.S.</i> Modern Arab World in the estimates in the international information sources	139
<i>Karimsakov A.O., Makasheva K.N.</i> “The Arab spring” and its impact on the regional policy of the European Union.....	245
<i>Alipbayev A., Buyzheeva B.</i> Political crisis in 2010-2011 in Egypt: short analysis.....	151
<i>Tastulekov K.K.</i> The problem of ethno-political conflicts in sub-Saharan Africa (on the example of the conflict in Nigeria).....	156
<i>Baizakova K.I., Kopabaev D.E.</i> Historical and geopolitical basis of emergence of the nuclear program of the Democratic Peoples Republic of Korea.....	161
<i>Shakirov K.N.</i> International responsibility of Kazakhstan on nuclear safety: the initiative of the President N.A. Nazarbayev.....	167
<i>Yerlanova D.Y.</i> Problems of nuclear free zone formation in north Korean peninsula	170
<i>Balaubayeva B.M., Kabdulina A.</i> The role of Kazakhstani position in resolving the Iranian nuclear issue.....	175
<i>Kuzembayeva A., Stybay A.</i> Israeli policy of “extrajudicial punishment”, or “targeted killing”	181
<i>Kosherbaev Zh.</i> Modern problems of nuclear non-proliferation in Central Asia	186
<i>Gubaidullina M., Karipzhanov D.</i> Cyber and network war: approaches to information struggle (the experience of Germany and China).....	193

Section 4

CENTRAL ASIA IN INTERNATIONAL RELATIONS

<i>Shkapyak O.N., Delovarova L.F.</i> Russia’s policy in Central Asia during Boris Yeltsin presidency: the economic aspect.....	202
<i>Gubaidullina M.Sh., Sariyeva B.B.</i> Security of Central Asian region after 2014 and the Military Doctrine of Kazakhstan.....	209
<i>Baikushikova G., Pirmakhanova A.</i> European Union strategy in Central Asia: security dimension.....	215

<i>Makasheva K.N., Konysbayeva Zh.K.</i> The problems of integration in the Central Asia	220
<i>Abiyev R.B.</i> Central Asia and China: political and economic dimension within the framework of SCO.....	225

Section 5

ENERGY AND ENVIRONMENTAL POLICY IN INTERNATIONAL RELATIONSS

<i>Mukhametkhanuly N.</i> China’s Energy Strategy and Cooperation with Kazakhstan.....	230
<i>Mukan S.M., Tolganbayeva A.Y.</i> Cooperation in Oiland Gas Fields between Republic of Kazakhstan and People’s Republic of China.....	235
<i>Momynkulov Zh., Baitukayeva D.</i> Energy Policies of Turkey in the Caspian Region and Central Asia.....	244
<i>Idrysheva Zh.K.</i> The problem of definition of enerfy security	249
<i>Kuzembayeva A.B.</i> Kazakhstan–United States Relations: the Energy Factor.....	256
<i>Kukeeva F.T., Sembekov N.N.</i> Environmental risks in Central Asia and its impact on regional cooperation.....	262
<i>Yergobek Sh.K., Altayeva K.J.</i> Formation and development of environmental risk insurance in Europe and the USA.....	268

Section 6

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND THE WORLD ECONOMY ISSUES

<i>Zhetiru A.Z., Elemesov R.E.</i> Transnational corporations in the telecommunications market of Kazakhstan.....	275
<i>Urazaeva F.P.</i> Kazakhstan Japan relations is the guarantee of the economic prosperity.....	280
<i>Kanaliyeva R.S., Bolathan M.</i> Competition issues in the implementation of global brands and the system of industrial espionage	286
<i>Dosmatova Zh., Myrzakhetova A.M.</i> Attracting investments to digital technologies	291
<i>Ongdash A.O.</i> International experience in countering “the curse of natural resources”	296
<i>Kukeyeva F.T., Abdukhalyk Zh.R.</i> Sustainable development issues as an important factorof the contemporary international relations.....	305
<i>Kurmangali M., Uryngaliyeva A.</i> Someinternational legal aspectsof the ideaof sustainable development of the world.....	313

Section 7

TOPICAL ISSUES OF INTERNATIONAL LAW

<i>Konussova Z.B., Aidarbayev S.J.</i> The role and importanceof advisoryopinions of the InternationalCourt of Justice ..	320
<i>Bukenbayev R.</i> Legal mechanisms of protection of human rights in the Council of Europe: an integrated analysis....	326
<i>Shakirov K.N., Zhalniyazova M.M.</i> Responsibility for human trafficking in international law and national legislation of foreign countries	335

<i>Baimagambetova Z.M.</i> Interparliamentary Assembly of the Commonwealth of Independent States	340
<i>Dosymbekova M.S., Yermekbayeva K.D.</i> The peculiarities of the preparation and conduction of administrative reform.....	345
<i>Sabikenov S.N., Abdraimova A.A.</i> Focal points of international legal regulation of adoption institute	352
<i>Kurmangali M., Ahmetova S.</i> Somehistorical andlegal aspects ofthe criminal justice system.....	358
<i>Zhandarbek B.A., Kalmakbayeva Y.</i> Multilateral agreements in the sphere of international carriage of goods by road	366
<i>Mashimbayeva G.A.</i> Legal status of advocacyby the French and the Kazakhstan legislation	372
<i>Zhunissov Zh.Zh.</i> Co-relation of legal unification and harmonization.....	379
<i>Tumenbayev S., Serim G.</i> The concepts of “guilt” and the causation in the practice of civil law	384

Section 8

TEACHING METHODOLOGY ISSUES

<i>Haliollakzy A.</i> Interpersonal relationship in the student team their content and structure of communication skills ...	390
<i>Ahmetalieva G.</i> The importance of using interactive methods	395
<i>Yergobek Sh.K., Altayeva K.Zh., Kuderin I.K., Mendybayev Y.S.</i> The organization of additional types of educational activity by means of online learning	399
<i>Amanzholov Zh. M.</i> International legal aspects of the fight against terrorism in the context of the teaching of the discipline (review on M. K.Samaldykovstutorial).....	403

OURUNIVERSARIES

<i>Aidarbayev S.Zh.</i> Deans anniversary!	408
<i>Alipbaev A.R.</i> Semi age-old work of the great teacherKenes Kozhahmetuly in the field of science and education	410
<i>Gubaidulina M.Sh., Chukubaev E.S.</i> Famous Kazakh scientist – historian, sinologist (for the anniversary of Nabizhan Mukamethanuly)	413

IN MEMORY OF A FRIEND AND COLLEAGUE

<i>Kyrbasov A.M.</i>	415
----------------------------	-----